

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

ROMA ASKERİ SİSTEMİ (M.Ö. 753 – M.S. 476)

Yüksek Lisans Tezi

ŞENOL YURDAKUL

Ankara – 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

ROMA ASKERİ SİSTEMİ (M.Ö. 753 – M.S. 476)

Yüksek Lisans Tezi

Şenol YURDAKUL

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Hülya BOYANA

Ankara - 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

ROMA ASKERİ SİSTEMİ (M.Ö. 753–M.S. 476)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hülya Boyana

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (..../..../20...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Şenol YURDAKUL

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA ORDUSUNUN TEMELİ VE TARİHSEL ZEMİNİ

1.1. Roma’da Toplumsal Yapı	4
1.2. Tarihsel Zemin	12
1.2.1. Krallık Dönemi.....	12
1.2.2. Cumhuriyet Dönemi.....	20
1.2.2.1. Erken ve Orta Dönem (M. Ö 509-280; M.Ö. 280-133).....	20
1.2.2.2. Geç Dönem (M.Ö. 133- M.Ö. 27)	36
1.2.3. Erken İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 27 - M.S. 284).....	45
1.2.4. Geç İmparatorluk Dönemi (M.S. 284 - 476).....	59

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA ASKERİ SİSTEMİNİN TEMEL ÖĞELERİ

2.1. Lejyonlar	67
2.1.1. Lejyonerler	67
2.1.1.1. Askere Alma	67
2.1.1.2. Talimler	86
2.1.1.3. Görev Süreleri ve Terhisler	94
2.1.1.4. Emekli Askerler (<i>Veterani</i>) ve Yerleşimleri.....	100
2.1.2. Kurum Olarak Lejyonlar	105
2.1.2.1. Tarihsel Seyir.....	105
2.1.2.1.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri.....	105
2.1.2.1.2. İmparatorluk Dönemi (M.Ö.27- M.S.476).....	108
2.1.2.2. Fonksiyon ve Unvanlar	121
2.1.2.3. Oluşum.....	125
2.1.2.3.1. Piyadeler (<i>Velites-Hastati-Princeps-Triarii</i>).....	125
2.1.2.3.2 Süvariler	131

2.1.2.3.3. Müttefik Askerler (<i>Socii</i>) ve Destek Birlikleri (<i>Auxilarii</i>)	144
2.1.2.3.3.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri	144
2.1.2.3.3.2. İmparatorluk Dönemi	151
2.1.2.3.4. İmparatorluk Dönemi Yeni Oluşumlar	164
2.1.2.3.4.1. <i>Praetor</i> Muhafızları	164
2.1.2.3.4.2. <i>Cohortes Urbanae</i> (Şehir <i>Cohors</i> 'ları) ve <i>Vigiles</i>	171
2.1.2.3.4.3. <i>Cataphractarii</i> (Ağır Zırhlı Süvariler)	173
2.1.2.3.4.4. Sahra Birlikleri	178
2.1.2.3.4.4.1. <i>Vexillationes</i> (Askeri Kıtalar)	178
2.1.2.3.4.4.2. <i>Comitatenses</i>	181
2.1.2.3.4.4.3. <i>Limitanei</i> (Sınır Birlikleri)	190
2.2. Donanma	192
2.2.1. Tarihsel Gelişim	192
2.2.1.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri	192
2.2.1.2. İmparatorluk Dönemi	197
2.2.2. Gemiler ve Mürettebat	204
2.2.2.1. Gemiler	204
2.2.2.2. Mürettebat	211
2.3. Askeri Makamlar ve Kumanda	216
2.3.1. Üst Düzey Kumanda Sınıfları (Senatörler ve Atlılar)	216
2.3.2. Üst Düzey Kumanda Makam ve Subayları	224
2.3.2.1. <i>Consul</i> 'ler	224
2.3.2.2. <i>Dictator</i>	235
2.3.2.3. <i>Praetor</i> / <i>Proconsul</i>	239
2.3.2.4. <i>Aedilis</i>	243
2.3.2.5. <i>Quaestor</i>	244
2.3.2.6. <i>Censor</i>	247
2.3.3. Orta ve Alt Düzey Kumanda	249
2.3.3.1. <i>Legatus</i>	249
2.3.3.2. <i>Tribunus Militum</i> (Askeri Tribunus)	255
2.3.3.3. <i>Praefectus</i>	264
2.3.3.4. <i>Centurio</i>	269
2.3.4. İmparatorluk Dönemi Üst Düzey Yeni Kumanda Mevkileri	281

2.3.4.1. <i>Magister Militum/Peditum/Equitum</i>	281
2.3.4.2. <i>Dux ve Comes</i>	286

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ DÜZENİ VE TAKTİKLER

3.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri Savaş Düzeni	291
3.1.1. <i>Phalanks ve Manipulus</i>	291
3.1.2. <i>Cohors</i>	301
3.2. Saldırı ve Kuşatma Taktikleri.....	306
3.2.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri.....	306
3.2.2. İmparatorluk Dönemi	317
3.3. Savaş Hattının Düzenlenmesi ve Son Taktiksel Süreç	329

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ SİLAHLARI VE EKİPMANLARI

4.1. Savunma Araçları ve Saldırı Silahları	340
4.1.1. Miğferler	340
4.1.2. Zırhlar	347
4.1.2.1. <i>Lorica Hamata</i> (Örgü Zırh)	347
4.1.2.2. <i>Lorica Squamata</i> (Pullu Zırh)	348
4.1.2.3. <i>Lorica Segmentata</i> (Parçalı / Mafsallı Zırh)	350
4.1.2.4. Göğüs-Zırhları	351
4.1.2.5. Diğer Zırhlar	352
4.1.3. Kalkanlar	355
4.1.3.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri	355
4.1.3.2. İmparatorluk Dönemi	359
4.1.4. Kılıçlar ve Hançerler	363
4.1.5. Mızraklar	370
4.1.6. Yay ve Oklar	377
4.2. Roma Askeri Kıyafetleri	381
4.2.1. Ayakkabılar	381
4.2.2. Tunik (<i>Tunica</i>)	384
4.2.3. <i>Toga</i>	389
4.2.4. <i>Paludamentum</i>	390
4.2.5. <i>Sagum (/Sagulum)</i> – <i>Paenula</i>	391

4.2.6. Pantolon ve Tozluklar	393
4.2.7. Çoraplar	395
4.2.8. Kemerler-Kılıç Kayışı	396
4.3. Semboller ve Sancaklar	398
4.3.1. İlk Sancaklar-Kartal Sancağı (<i>Aquila</i>)	398
4.3.2. İmparator Büstü (<i>Imago</i>)- Ejderha (<i>Draco</i>)	406
4.4. Askeri Enstrümanlar	408
4.5. Çadırlar	412

BEŞİNCİ BÖLÜM

LOJİSTİK VE ASKERİ MÜHENDİSLİK

5.1. Lojistik	414
5.1.1. Tahıl ve Gıda Tedariki	414
5.1.1.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri.....	414
5.1.1.2. İmparatorluk Dönemi	427
5.1.2. Yem Tedariki.....	440
5.1.3. Yakıt Tedariki.....	444
5.1.4. Ekipman Tedariki	445
5.1.5. Ulaştırma	449
5.1.5. 1. Cumhuriyet Dönemi	449
5.1.5.2 İmparatorluk Dönemi	459
5.2. Mühendislik.....	464
5.2.1. Ordugâh.....	464
5.2.1.1. Tipleri	464
5.2.1.2. Kurulması	471
5.2.1.3. Dış Yapı ve Güvenlik	475
5.2.1.4. İç Yapı	481
5.2.1.5. İmparatorluk Dönemi Gelişmeler	486
5.2.1.5.1. <i>Limes</i> ve İstihkâmları	486
5.2.1.5.2. Yapısal Değişiklikler.....	493
5.2.1.5.3 Entegre Yapılar	499
5.3. Kuşatma Araçları.....	505
5.4. Ağır Silahlar	511
5.5. Askeri Bayındırlık	518

ALTINCI BÖLÜM

ASKERİ DİSİPLİN VE MOTİVASYON

6.1. Cezalar.....	525
6.2. Ödüller.....	547
6.3. <i>Donativa</i>	560
6.4. Askeri Ritüeller ve İnançlar.....	564
6.4.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri.....	564
6.4.2. İmparatorluk Dönemi	580
6.4.2.1. İmparator Kültü	580
6.4.2.2. Yeni İlah Formları ve İnançlar.....	584

YEDİNCİ BÖLÜM

ASKERİ BÜROKRASI- ÖDEMELER VE BÜTÇE

7.1. Bürokrasi	589
7.2. Ödemeler ve Bütçe	594
SONUÇ.....	600
ÖZET.....	619
ABSTRACT	621
KAYNAKÇA	623

ÖN SÖZ

“Roma Askeri Sistemi (M.Ö. 753 - M.S. 476)” başlıklı bu çalışmanın amacı Roma’nın kuruluşundan Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşüne kadar olan uzun bir süreçte Roma askeri sisteminin işleyiş ve teşkilat yapısını ele alarak bu sistemin Roma’nın küçük bir kasabadan büyük bir imparatorluğa dönüşmesindeki rolünü ortaya koymak, Roma askeri başarısının altında yatan nedenleri irdelemek ve Roma ordusunun tarihsel süreçte yaşamış olduğu değişimleri gösterebilmektir.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında yoğun işleri arasında tezim için zaman ayırmayı ihmal etmeyen danışman hocam **Yrd. Doç. Dr. Hülya Boyana’ya**, **Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kurt’a**, lisans öğrenimimden itibaren engin bilgisiyle Eski Çağ tarihine ilgi duymamı sağlayan **Prof. Dr. Ömer Çapar’a**, odasına uğradığımda önerileriyle motivasyonumu artıran **Prof. Dr. Turgut Yiğit’e**, başta İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi çalışanları olmak üzere Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi çalışanları ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
Amm.	: Ammianus Marcellinus, Res Gestae
App.	: Appianus, Historia Romana
App. civ.	: Appianus, Bella Civilia
Arr.	: Arrianus, Taktika
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
Caes.	: Pseudo-Caesar, De Bello Africo
Caes. Civ.	: C. Iulius Caesar, De Bello Civili
Caes. Gall.	: C. Iulius Caesar, De Bello Gallico
Cic.	: M. Tullius Cicero, Philippicae
cm	: Santimetre
Cod. Theod.	: Codex Theodosianus
Çev.	: Çeviren
çoğ.	: Çoğulu
Dio Cass.	: Dio Cassius, Rhomaïke
Dion. Hal.	: Dionysios v. Halikarnas, Antiquates Romanae
ed.	: Editör
eds.	: Editörler
ET	: Erişim Tarihi
Eut.	: Eutropios, Breviarum ab Urbe Condita
Frontin. Strat.	: Frontinus, Strategemata
gr	: Gram
Hist. Aug.	: Historiae Augustae Scriptores
Hyg.	: Hyginus, De Munitionibus Castrorum
Ios.	: Iosephus, Bellum Iudaicum

Ios. Bel. Iud.	: Iosephus, Bellum Iudaicum
Iuv.	: Iuvernalis, Saturae
km.	: Kilometre
Liv.	: T. Livius, Ab Urbe Condita
m	: Metre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
mm	: Milimetre
Plin.nat.	: Plinius d. A., Naturalis Historia
Plut.	: Plutarchos, Bioi Paralelloi
Plut.	: Plutarchos
Polyain. Strat.	: Polyainos, Strategika
Polyb.	: Polybios, Historiai
s.	: Sayfa
Sal.Iug.	: Sallustius, De Bello Iugurthino
Suet.	: C. Suetonius Tranquillus, De vita Caesarum
t.y.	: Tarih yok
Tac. Agr.	: Cornelius Tacitus, Agricola
Tac. Ann.	: Cornelius Tacitus, Annales
Tac. Hist.	: Cornelius Tacitus, Historiae
TAD	:Tarih Araştırmaları Dergisi
tek.	: Tekili
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Veg. Mil.	: Vegetius Renatus, Epitome Rei Militaris
Vitr.	: Vitruvius, De Architectura
Vol.	: Cilt
yak.	: Yaklaşık

Zos. hist. : Zosimos, **Historia Nova**

GİRİŞ

“Roma Askeri Sistemi (M.Ö. 753 - M.S. 476)” başlıklı bu tezi hazırlamaktaki amacımız Roma’nın küçük bir şehir devleti konumundan büyük bir imparatorluğa dönüşmesi sürecinde sahip olduğu askeri sistem ve kurumlarının bu dönüşümde nasıl bir rol oynadığı, Roma’nın hasımlarına karşı üstün gelmesini sağlayan temel unsurların neler olduğu sorularına cevap aramaktır.

Yedi ana başlıktan oluşan çalışmanın, birinci bölümünde Roma ordusunun toplumsal yapı ile olan ilişkisi Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemlerinde Roma askeri teşkilatında meydana gelen önemli değişim ve reformlar ele alınmıştır. Siyasi ve sosyal gelişmelerin askeri alandaki yansımalarının ne olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

İkinci bölümde krallık yönetiminin başlangıcından imparatorluk yönetiminin sonuna kadar olan dönemde Roma askeri sisteminin temel öğelerinden lejyonların oluşumu, yapısı, fonksiyonu ve tarihsel gelişimi ile lejyonerlerin askere alınma işlemleri, görev süreleri, lejyonlarda üst düzey, orta düzey ve alt düzey kumanda mevkileri, Roma donanmasının tarihsel gelişimi, filolarda kullanılan gemiler ve görev alan mürettebat ile ve donanmanın fonksiyonu gibi konular üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde Roma ordusunun saldırı ve kuşatma taktikleri ile askeri yürüyüş ve mevzilenme düzeni ele alınarak bu taktik ve formasyonların tarihsel gelişim süreci işlenmiştir.

Dördüncü bölümde Roma askerleri tarafından kullanılan miğfer, zırh, kalkan, kılıç, hançer, mızrak, yay ve ok gibi savaş silahları ile askeri kıyafetler üzerinde durulmuştur. Yine ordu tarafından kullanılan askeri sembol ve sancaklarla askeri enstrümanlar ve çadırlar da bu bölümde ele alınmıştır.

Beşinci bölümde Roma askeri sisteminin işleyişinde önemli bir yeri olan lojistik hizmetleri ve bu bağlamda tahıl, gıda, yem, yakıt, ekipman tedariki ile askeri ulaştırma hizmetlerinin niteliği üzerinde durulmuştur. Yine askeri mühendislik kapsamında ordugâh inşası, ordugâh tip ve yapısı ile kuşatma araç ve gereçleri, ağır silahlar ile askeri bayındırlık hizmetlerine değinilmiştir.

Altıncı bölümde askeri disiplin ve motivasyonu sağlayan ödül ve ceza sistemi, ordu dini ve inanç sistemi üzerinde durulmuştur.

Yedinci bölümde askeri bürokrasi ve askeri bütçe hakkında bilgi verilmiştir. Askeri ödemelerin askeri sistemi hangi yönde etkilediği ve bunun politik yansımaları ele alınmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında öncelikle Grekçe ve Latince yazan Antik yazarların eserlerine bağlı kalınmıştır. Özellikle Roma Cumhuriyet Dönemi için Polybios'un "**Historiai**" ve Livius'un "**Ab Urbe Condita**" adlı eserleri ile Roma İmparatorluk Dönemi için Iosephus'un "**Bellum Iudaicum**"; Frontinus'un "**Stragetemata**"; Tacitus'un "**Agricola**", "**Annales**", "**Historiae**" ; Vegetius'un "**Epitome rei militaris**" adlı eserleri en çok istifade edilen kaynaklar olmuştur. Bunlar İngilizce çevirileriyle karşılaştırılmış, alanında uzman kişiler tarafından hazırlanan güncel verilerin de kullanıldığı ikinci el kaynaklardan yararlanılmıştır.

Ancak konunun geniş kapsamlı ve yoğun olması konunun ana hatlarıyla ele alınmasını gerekli kılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA ORDUSUNUN TEMELİ VE TARİHSEL ZEMİNİ

1.1. Roma'da Toplumsal Yapı

Roma Devleti'nin kuruluşundan itibaren askeri niteliği diğer niteliklerine göre daha baskın olmuştur. Asker toplum olarak da nitelendirebileceğimiz Romalıların toplumsal yapısını bilmeden, askeri yapısını -özellikle Krallık ve Cumhuriyet yönetimlerinde- anlamak pek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda Roma bir bataklık tarafından bölünen Capitol, Palatine ve Velia adlı üç tepeye sahip bir vadi üzerinde kurulmuş küçük bir şehirdi. Şehirde bulunan bataklık M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda kurutulduktan sonra söz konusu vadi şehrin politik ve dini merkezi olarak *Forum Romanum* (Roma Meydan'ı) olarak adlandırılmıştır¹. İşte Roma toplum yapısının gelişim evreleri bu merkezi çevrede gerçekleşmiştir.

Roma Devleti'nin ilk evresi, krallık rejimi altında bir şehir devleti niteliğinde olup toplum *patricii* (*patricius*'lar) ve plebler olmak üzere iki ana sınıftan oluşmaktaydı. Devlet, İhtiyar Meclisi'nin (*Senatus*) teklifi ile *curia* (aile birliği) tarafından seçilen bir kral (*Rex*) tarafından yönetilmekte idi. Kral devletin siyasi, askeri, adli ve dini şefi bir başka deyişle en yüksek mülki amiri, komutanı ve hâkimi konumundaydı. Etrüsk kralların hâkimiyeti ele geçirmesi ile krallar Etrüsk karakteri kazanmışlardır. Krallık dönemi toplumsal yapısında Romalılar, krallarına savaşta gösterdikleri liderlik, tapınaklar vb. inşa faaliyetleri ile dini törenlerin yerine

¹ M. Boadwright, T. Gargola, R. J. A. Talbert, **The Romans From Village to Empire**, New York 2004, s. 32, 41.

getirilmesindeki performansları gibi faktörlere bağılı olarak itaatlerini artırmışlardır. Bu ilk krallar çevredeki şehir ve halklara karşı mücadele içerisinde olmuşlardır².

Krallık rejimi döneminde Roma toprakları yaklaşık 300 millik bir alanı kapsıyor ve 40.000'den fazla insanı içine alıyordu³. Roma toplumunun (*populus Romanus*) temelini ve en küçük yapı taşını Roma ailesi (*familia*) oluşturmaktaydı. Bu yapı, aile reisi bir baba ile onun eşini, çocuklarını ve gelinlerini içine alıyordu⁴. Torunları, köleleri ve yanaşmaları (*clientes*) da içine alan bu düzende aile reisi “*pater familias*” idi ve ailesi üzerinde mutlak otoriteye sahipti⁵. Roma ailesinin daha da genişlemesiyle aileden büyük birlikler olan *gens*’ler (klanlar) meydana geliyordu. Kan bağına dayalı bu birliklerden başka bir de *gens*’lerden daha büyük yapıya sahip *curia* aile birlikleri mevcuttu. Bunlar diğerlerinden farklı olarak mahalli ve siyasi gruplar şeklindeydi⁶.

Roma halkının ayrıldığı en büyük birlik ise *tribus* (kabile veya aşiret) olup toplumsal yapı içerisinde kan birliğine dayalı en büyük oluşum idi. En eski dönemde bunların sayısı bilinmemekle birlikte ilk dönemlerde Roma’da Ramnes, Tities ve Luceres gibi Etrüskçe isimlere sahip üç kabile (*tribus*) mevcuttu⁷. Arkaik üç kabilenin kuruluşu Romulus’a atfedildiği halde M.Ö. 387 yılından önce fethedilen Veii bölgesinde dört yeni kabile kurulması şeklinde düzenlemeye gidilmiştir. Bu kabilevi bölgelerin sayısı İtalya’nın fethi sırasında kademeli olarak artarak M.Ö. 358

² H. Demircioğlu, **Roma Tarihi I (Menşelerden Akdeniz’de Hâkimiyet Kurulmasına Kadar)**, Ankara 1953, s. 54.

³ M. Burgan, **Empire of Ancient Roma**, New York 2009, s. 22.

⁴ Demircioğlu, a.g.e., s. 48.

⁵ O. Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul 2010, s. 190.

⁶ Demircioğlu, 1953, s. 50, 51.

⁷ H. Leonard, **Hellen-Latin Eskiçağ Bilgisi**, Çev. Suat Baydur, İstanbul 1953. s. 311; Demircioğlu, 1953, s. 51.

ve M.Ö. 241 yılları arasında toplamda 35 tribusa yükselmiştir⁸. Yalnız bu *tribus*'lar artık bir kabile veya aşiret birliği olmaktan çıkarak her biri belirli yerlerde oturan mahalli ve idari bölgeler olma özelliği kazanmışlardır⁹.

Kabileler Roma'nın siyasi ve askeri organizasyonunda çok önemli bir rol oynamıştır. Şehir savaşa girdiğinde ordu, her biri kendi süvari ve piyade birliğini sağlayan kabileler tarafından kuruluyordu¹⁰. Bu topluluğu oluşturan 3 *tribus*'dan her birine 10 *curia* düşüyordu. Her *curia* ise 10 *gens*'ten oluşmaktaydı. Bu haliyle başlangıçta Roma'da 3 *tribus*, 30 *curia* ve 300 *gens* bulunmaktaydı¹¹. Bu durumun *populus Romanus* şeklindeki cemaat düzenlemesi ile yakından ilgili olduğu görülmektedir. Şehir devletlerinin politik, dini, savaş vb. konulardaki görevlerini yerine getirebilmek için topluluk olarak hemşehrilik güdüsüyle hareket etmeleri nedeniyle Roma'da yetişkin erkek vatandaşlar *populus Romanus* olarak adlandırılıyordu. Sözü edilen bu zümre zamanla kendilerini yöneten insanlara ve onların politikalarına onay verme hakkı kazanmıştır¹².

Roma'nın en eski meclisi olan *Curia Meclisi*'nde oy verme hakkına sahip bu mahalli ve siyasi gruplar yine siyasi ve askeri iradesini bu mecliste kullandığı oylarla göstermiştir. Bu nedenle Roma'da tam hukuklu vatandaş *quiras (curia'lı)* olarak adlandırılıyor ve ticaret yapma, mal edinme, memurluk yapma ve temyize gitme gibi birçok hakkı ellerinde bulunduruyorlardı¹³.

⁸ G. Forsythe, "The Army and Centuriate Organization in Early Rome", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 30.

⁹ Demircioğlu, 1953, s. 57.

¹⁰ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 43.

¹¹ Leonard, 1953, s. 311; Demircioğlu, 1953, s. 51.

¹² Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 43.

¹³ Demircioğlu, 1953, s. 50-52.

Genel olarak bakıldığında Roma halkı bir kralın yönetimi altında tam hukuklu (*patricii*) ve sınırlı hukuka sahip (plebler) vatandaşlardan başka bir ifade ile geniş haklara sahip ve kısıtlı hakları olan yurttaşlardan oluşmaktaydı¹⁴. Ancak bu temel iki sınıfın haricinde iki sınıf daha mevcut olup Krallık periyodunda Roma’da toplamda dört ayrı sınıf bulunuyordu. Bunlardan *patricius*’lar olarak adlandırılan toprak sahibi soylular; siyasal haklara sahip, askerlik yapmakla yükümlü, *Senatus* ve *Comitia Curiata* meclislerini oluşturan gruptu. Plebler ise küçük çiftçiler, zanaatçılar, tüccarlar, çobanlardan oluşan bir sınıftı¹⁵. Bunlar vatandaşlık hukukunun sadece bir kısmına sahiptiler. Ticaret ve mülkiyet haklarına sahipken evlenme hukukundan yoksundular. *Patricius*’larla evlenemiyorlar, orduya alınmıyorlardı. Seçme ve seçilme gibi siyasi haklardan da yoksundular. *Patricius*’ların içinde yer aldığı *gens*, *curia* ve *tribus* düzeninin dışında kalıyorlar ve genellikle taşrada yaşamlarını sürdürüyorlardı¹⁶. Ancak *patricius gens*’lerinin savaşlar nedeniyle sayılarının azalması buna karşılık savaşa katılma hakkı olmayan pleblerin sayıca artması *patricius*’ların orduyu güçlendirmek amacıyla çevre köylerden asker alımına başlamalarına ve böylece pleblerin önem kazanmasına neden olmuştur. Bunlar her ne kadar M.Ö. 366 yılında politik haklarını elde edinceye kadar memuriyet hakkı elde edemeseler de bu dönemde askeri açıdan etkin bir rol oynamışlardır¹⁷. Bu toplumsal yapı içerisinde bir başka sınıf, aile reisinin himayesine sığınmış olan köylüler (*clientes*) idi ve bunların efendileri *patronus* olarak adlandırılıyordu¹⁸.

¹⁴ Tekin, 2010, s. 191.

¹⁵ B. İplikçoğlu, **Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları**, İstanbul 2007, s. 69.

¹⁶ Demircioğlu, 1953, s. 52.

¹⁷ Leonard, 1953, s. 311; Demircioğlu, 1953, s. 53.

¹⁸ Tekin, 2010, s. 191.

Clientes genellikle arazi kiracısı ve zanaatçı olarak çalışıyordu. Köleler ise eşya gözü ile bakılan hiçbir hak ve özgürlüğü olmayan gruptu¹⁹.

Roma askeri sistemi ile ilgili olarak bu toplumsal yapının siyasi ayağı olan Roma Senato (*Senatus*) ve meclislerinin de önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. *Senatus*, aristokratların arasından kralı seçmek, kralın politika üretmesine yardımcı olmak kimi zaman da muhalefet etmek üzere toplandıkları yer idi²⁰. *Senatus*, Antik Roma devletinde kraldan sonra gelen danışma niteliğinde ihtiyarlar meclisiydi. Roma'da hizmet süresi sona eren bir kişi senatör olarak yaşamını burada sürdürürdü²¹. Özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde devletin merkezi konumuna yükselen *Senatus*, *Comitia Curiata* ve *Comitia Centuriata*'dan çıkan tüm kararlar için onay merci idi. Başlangıçta 300 üyesi varken daha sonra bu sayı 600'e; Iulius Caesar zamanında 900'e yükselmiş ve *Senatus*'a girebilmek için 1.000.000 *sestertii* servet koşulu aranmıştır²².

Askeri sistemle bağlantılı olarak *Senatus*, savaş işlerine nezaret etme, güvenliği sağlama ve asker toplama konularından sorumluydu. Ayrıca *consul* gibi magistratlara danışmanlık yapardı. Yine mali işlerle de ilgilenen *Senatus*, devlet harcamaları ve savaşlarda elde edilen toprakların (*ager publicus*) dağıtılması konularında hüküm verirdi. Bunlardan başka *Senatus* dış işleri ile ilgili konularda diplomatik antlaşmalar da yapardı²³. Özellikle M.Ö. 3. yüzyıl başlarında *Senatus*'un her yıl kaç askerin alınacağını ve bunların nereye gönderileceğini belirlemede karar

¹⁹ İplikçioğlu, 2007, s. 69; Tekin, 2010, s. 191.

²⁰ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 42.

²¹ K. M. McGeough, **The Romans**, New York 2009, s. 157.

²² Demircioğlu, 1953, s. 54; Tekin, 2010, s. 193; McGeough, 2009, s. 156.

²³ İplikçioğlu, 2007, s. 74.

merci olması önemli bir askeri değişikliğe işaret etmektedir²⁴. *Senatus*'un özellikle askeri yetkililerin görev sürelerinin uzatımında da önemli bir fonksiyonu vardı. Komutan ihtiyacının yüksek olduğu İkinci Kartaca Savaşı boyunca *Senatus*'un kararı ile üst düzey kumandanlık yetki sürelerinin bir yıl ya da daha fazla sürelerle uzatıldığı görülmektedir. Roma'da komuta süresi bazen meclis oylamasıyla bazen de direkt olarak *Senatus*'un kararıyla uzatılabilirdi. Bu uygulamanın İkinci Kartaca Savaşı ve sonrasında en çok görülen şekli *Senatus*'un kararıyla olandı. Başka bir ifade ile M.Ö. 3. yüzyıl sonları ve M.Ö. 2. yüzyılda Roma *Senatus*'unun savaş ve diplomasi konularında tüm yetkileri elinde topladığı söylenebilir²⁵. Polybios'un zamanında İtalya'da işlenen ve kamu davasını gerektiren suçlarla, vatan hanlığı, komplo ve suikast gibi suçlar *Senatus*'un yargı yetkisi dâhilindeydi. Kişiler ya da topluluklar arası uyuşmazlıklarda da *Senatus* bir sulh merci idi²⁶.

Krallık yönetimi altında *Comitia Curiata* ve *Comitia Centuriata*, *Comitia Tributa* ve *Concilium Plebis* olmak üzere dört önemli meclis bulunmaktaydı²⁷. Bu meclislerden *Comitia Curiata*, sadece *patricius*'lardan oluşan ve bu sınıfa özel bir meclis idi. *Comitia Curiata* meclisi *curia* (aile birlikleri) temelinde 30 *curia*'dan meydana gelmekte idi. İşte bu *curia* sistemi aynı zamanda Roma ordusunu meydana getiriyordu. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi en büyük kan bağına dayalı birlik olan *tribus* (kabile) oluşumlarının her biri 1.000 piyade ve 100 süvari sağlamakla yükümlü tutuluyordu. Bu *curia* bazında düşünüldüğünde her bir *curia*'nın, 100 piyade ve 10 süvari sağlaması anlamına geliyordu. Krallık yönetiminin sonlarına doğru ise *Comitia Curiata* meclisinin yerini *patricii* ve pleblerin aynı çatı altında yer

²⁴ A. Goldsworthy, **The Complete Roman Army**, London 2003, s. 26.

²⁵ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 121.

²⁶ Polyb.; Polybios, **Historiai**, VI.16.1-3.

²⁷ McGeough, 2009, s. 158.

aldığı *Comitia Centuriata* (Yüzler Meclisi) almıştır²⁸. Bu meclis askere giden ve vergi ödeyen *patricii* ile pleb gruplarının tamamının şehir dışında 100'ler halinde toplandıkları bir halk meclisiydi. Demircioğlu'nun da ifadesiyle bütün bu değişimlerin askerlik hizmeti üzerine temellendirilmesi işin ağırlık merkezi olan ordu teşkilatının da toplumun ihtiyacına paralel olarak “*gens*” düzeni yerine 100'ler düzenine girmesini gerekli kılmıştır²⁹. Böylece Servius Tullius'un toplumu *centuria* 'lar biçiminde örgütlemesine paralel olarak çıktığı *düşünülen* vatandaşların varlıklarına ve savaş gücüne göre düzenlenmiş *patricii* ve pleb gruplarını içine alan meclis tipi ortaya çıkmıştır³⁰.

Comitia Centuriata meclisinin yapısı içerisindeki erken dönem Roma askeri organizasyonunun izleri Cumhuriyet yönetiminin sonuna kadar izlenebilmektedir³¹. *Comitia centuriata* meclisinin Cumhuriyet yönetimi altında, askeri birlikleri eğiten, kumanda eden veya kazai yetkileri kullanan *consul* 'ler ve *praetor* 'lar gibi subayların seçim sorumluluğunu üstlenmesi ve savaş deklarasyonunu ve sözleşmeleri onaylaması gibi görevler bu meclisin başlangıcındaki askeri niteliğini koruduğunu göstermektedir³². Meclis üyelerinin tamamının bedence sağlam askerliğe elverişli kimselerden oluşması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Yine meclis üye profilinde en zenginlerin süvariler; toprak sahibi çiftçilerin ağır piyadeler; en fakir vatandaşların ise hafif silahlı birlikler olarak hizmet etmeleri de askeri nitelikli bir meclise işaret etmektedir³³. *Comitia Centuriata* Meclisi Krallık periyodunda 100'lü gruplar halinde organize edilmiş ancak Cumhuriyet Dönemi'nde bu rakamlar farklı

²⁸ Tekin, 2010, s. 190-191.

²⁹ Demircioğlu, 1953, s. 58.

³⁰ İplikçioğlu, 2007, s. 74.

³¹ Goldsworthy, 2003, s. 24.

³² Forsythe, 2007, s. 26-27.

³³ P. Erdkamp, “War and State Formation in the Roman Republic”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 99.

şekillerde olmuştur³⁴. Belki de kaynaklarda 1 *centuria* bölüğü için 80-100 arasında adam öngörülmesi de bu değişikliklerle ilgili olmalıdır.

Comitia Centuriata, askeri sorunları çözme özellikle de savaşa ve barışa karar vermek üzere ya da yıllık general seçimleri için yapılan toplantılarda yönetimin en üst organı olma özelliği kazanmıştır. Bu toplantılar başlangıçta ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere yılda iki kez kentin dışında *Campus Martius*'da yapılmaktaydı. Bu toplantılarda halk meclisini -*Comitia*'yı- toplayan başkan bir söylevde bulunarak konuşmasını “*Falanca halka savaş açmak ister misiniz, emir buyurur musunuz?*” sorusuyla bitirirdi. Bu konuşmanın ardından birlikler geçit töreni yapar ve bu tören esnasında her *centuria* oyunu açıklardı. Oylama esnasında ilk önce 18 atlı *centuria*; bunların ardından birinci sınıfın -ağır silahlı piyadenin- 80 *centuria*'sı oy kullanırdı. Bu 80 *centuria* oylarını atlılar yönünde kullanırsa, 98 *centuria* olan oy çoğunluğu sağlanmış olduğu için geriye kalan 95 *centuria*'nın oy kullanmasına gerek kalmazdı³⁵. Dolayısı ile birinci sınıfı teşkil eden en zenginler 18 süvari ve 80 ağır piyade *centuria*'sı olmak üzere toplam 98 oy çıkardıkları için 95 oya sahip olan orta halli ve fakir kesime karşı çoğunluğu ellerinde bulundurmuş ve siyasette daha üstün olmuşlardır³⁶.

Comitia tributa ise kabilevi veya coğrafik bölge ayırımına dayalı olarak ayrılan seçmenlerden ve 35 kabileden oluşan meclisti. Bu meclis bazı magistratların seçimi ile magistratların sunduğu yasa tekliflerini onaylama ve önemsiz suçlarda başvuru merci olma gibi görevleri yerine getirirdi. *Concilium Plebis* ise M.Ö. 287

³⁴ McGeough, 2009, s. 159.

³⁵ V. Diakov, S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi-2 Roma**, Çev. Ö. İnce, İstanbul 2011, s. 54.

³⁶ Demircioğlu, 1953, s. 57-58.

yılından sonra kurulan ve *Comitia Tributa* gibi 35 kısımdan oluşan halk meclisi olup gücü *Senatus*'un desteğine bağlı kalmıştır³⁷.

1.2. Tarihsel Zemin

1.2.1. Krallık Dönemi

Bilindiği üzere Roma şehri, geleneğe göre Kral Romulus tarafından M.Ö. 21 Nisan 753 tarihinde³⁸ kurulmuştur. Bu efsanevi kuruluş hikâyesine göre Romulus sadece Roma'nın değil aynı zamanda monarşik bir idarenin kurucusu olarak da kabul edilmektedir³⁹. Roma'da Krallık rejiminin kurulması ile birlikte kan bağı yerine seçimle iş başına gelen Roma krallarının en temel özelliği *imperium* yetkisini ellerinde bulundurmaları olmuştur. Bu yetki askeri anlamda kralın savaş zamanında üstün kumanda gücünü kullanması noktasında kendini göstermiştir⁴⁰.

Roma askeri teşkilatlanmasına dair ilk izler Krallık periyodunun erken dönemlerinden itibaren takip edilebilmektedir. Livius, eserinde Romulus'un halkı 30 *curia*'ya ayırarak şövalye tarzı atlılardan 3 *centuria* oluşturduğunu ve bu atlı *centuria* gruplarına da Romulus'tan sonra Ramnenses ve daha sonra Luceras isimlerinin verildiğini kaydetmekte ve bu tarihten sonra krallığı ortaklaşa ve iş birliği içerisinde iki kralın yönettiğini nakletmektedir⁴¹. Romulus'un bu askeri düzenlemesinin Roma ordusunun temel yönetsel organizasyonu olan lejyon düzenlemesinin temel çıkış noktası olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifade ile Romulus'un silahlarını temin edebilecek kişiler arasından seçerek kurduğu ordu, 3.000 piyade ve 300

³⁷ McGeough, 2009, s. 159.

³⁸ M.Ö. 1. yüzyılda yaşayan Varro, yıllık olarak seçilen *consul* listelerini esas alarak M.Ö. 753 tarihini Roma'nın kuruluş tarihi olarak teklif etmiş ve bu teklif onay görerek Roma'nın kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Ancak kesin olmaktan uzaktır. Bkz. Tekin, 2010, s. 188.

³⁹ McGeough, 2009, s. 57.

⁴⁰ M. Sage, *The Republican Roman Army A Sourcebook*, New York and London 2008, s. 4.

⁴¹ Liv.; T. Livius, *Ab urbe condita*, I.13.5-8.

süvarilik güce sahip askeri bir oluşumdur. Bu ünite tüm nüfusun içerisinde seçilerek oluşturulduğu için kurulan birliğe lejyon adı verilmiştir. Lejyondaki piyade sayısı fazla değişmezken süvari sayısının büyük ihtimalle Etrüsk döneminde Hellen etkisi ile 600'e çıktığı söylenebilir⁴².

Romulus'un ardından Sabin kavminden Numa Pompilius kral seçilmiştir. Numa Pompilius'un düzenlemeleri genelde yeni kültler ve Rahip Kurulları (*Collegium*) oluşturulması gibi dinsel içerikli girişimler olmuştur. Numa Pompilius'tan sonra Tullus Hostilius kral seçilmiştir. Tullus Hostilius zamanı Etrüsklerle çarpışmaların yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Yine bu dönemde Alba Longa ile yapılan savaşlar neticesinde burası tahrip edilerek halkı Roma'ya getirilmiş ve bu suretle Roma Latin şehirlerinin lideri konumuna yükselmiştir. Hostilius'tan sonra Roma'nın dördüncü kralı olarak Ancus Marcius görülmektedir. Marcius, Ianiculum Tepesi'ni tahkim ve nehir üzerinde kazıklı bir köprü (*Pons Publicius*) ile Ostia Limanı'nı inşa ettirmiştir. Gelenek, Ancus Marcius'tan sonraki krallık sırasını Etrüsk kökenli üç kralla sonlandırmaktadır. Bu krallardan ilki [Roma'nın beşinci kralı] Tarquinius Priscus, Capitolium Tepesi'nde *Iupiter*'e büyük bir tapınak yaptırmış ve vadideki bataklığı kurutmak için şehirde geniş çaplı bir kanalizasyon sistemi (*cloaca maxima*) kurdurmuştur. Ayrıca surlar ve bir de meydan (*circus maximus*) inşa ettirerek meclis üyelerinin sayısını da artırmıştır⁴³. Bu dönemde askeri anlamda fazla bir girişimin olmadığı anlaşılmaktadır.

⁴² Sage, 2008, s. 5.

⁴³ Demircioğlu, 1953, s. 38.

Priscus'tan sonra damadı Servius Tullius kral olarak tahta geçmiştir. Bu kral Quirinalis ve Vinalis Tepeleri'ni şehre eklemiş ve şehri Esquiline Tepesi'ne doğru genişletme yönünde girişimde bulunmuştur. Ayrıca şehri bir hendekle ve sur ile çevirerek şehrin *pomerium* olarak adlandırılan sınır hattının uzunluğunu da artırmıştır⁴⁴. Bu girişimler açıkça askeri bir takım düzenlemelere işaret etmektedir. Diğer tüm krallar içerisinde Servius Tullius (yak. M.Ö. 580-530) askeri reformlarıyla ön plana çıkan bir şahsiyet olarak Roma şehrinin erken gelişiminde önemli bir rol oynamış ve bu nedenle de şehrin ikinci kurucusu olarak kabul görmüştür⁴⁵. Bu dönemde krallığın teşkilatlandırılmasına yönelik çabalar, Roma'nın Krallık yönetimi altında sınırlarını yavaş yavaş komşu topraklara doğru genişletmesiyle ilgili bir durumdur. Bu genişleme süreci büyük ölçüde Roma'nın sahip olduğu gelişmiş bir ordu sistemi ve piyade gücüyle gerçekleşmiştir⁴⁶. Muhtemelen bu dönemdeki düzenlemeler krallığın merkez gücünü teşkil eden çekirdek ordunun daha sistemli bir yapıya kavuşturulmasını da hedeflemiştir.

Servius Tullius'un ordu düzenlemeleri ile ilgili olarak Livius kayda değer bilgiler sunmaktadır. Buna göre Servius Tullius'un vatandaşlar arasındaki derece farkını belirlemek için *census* adı verilen bir kurum oluşturduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir uygulama zenginlik derecelerine göre toplumu sınıflara, *centuria*'lara ayıran yapısı ile savaş ve barış için uygun bir yapılanmaya işaret etmektedir⁴⁷. Servus Tullius, yurttaşlarını “*centuria*” denilen oy birimlerine ayırarak onları mal varlığına ve kendilerince temin edilecek ekipmanlara göre sınıflara ayırarak “*Comitia*

⁴⁴ Liv., I.44.3-4.

⁴⁵ Sage, 2008, s. 18.

⁴⁶ Burgan, 2009, s. 21.

⁴⁷ Liv., I.42.5.

Centuriata” adı verilen yeni bir kurul yaratmıştır⁴⁸. Tullius’un toplum düzenlemesinde nüfus sayım memurları olarak tanımlanabilecek *censor*’lar sayım işleminin ardından halkı birden beşe kadar mal varlıklarına göre sınıflara ayırıyordu. Bu ayrıma ve her sınıf üyesinin belirli standartlara göre kendisini silahlandırması gerekiyordu⁴⁹. Buna göre Romalılar; piyade hizmeti için kendi teçhizatını temin edebilecek zenginliğe sahip olanlar (*classis*) ve bu teçhizatı karşılamaya muktedir olmayanlar (*infra classem*) şeklinde iki gruba ayırıyordu⁵⁰. Başka bir ifade ile *classis* ağır zırhlı piyadeyi *infra classis* ise literatürde aşağı sınıf halk tabakasını ifade ederek hafif silahlı piyadeye karşılık olarak kullanılıyordu⁵¹.

Antik kaynaklarda izlerine rastlanılan yalnızca tek bir yaya sınıfının yer aldığı daha basit bir sistem de Servius Tullius’a atfedilmektedir. Bu yaya sınıfı, en az mal varlığına sahip başka bir ifade ile “*infra classem*” sınıfının da altında kalan ve ordudan dışlanmış yoksullardan ayırmak için kendilerini “*adsidui*” olarak adlandırılan kişilerden oluşmaktaydı⁵². Pratikte tüm yurttaşlar ülke savunmasından sorumlu olduğu halde kendi teçhizatlarını karşılayamayacak durumda olanlar bu hizmetten muaftı. Bu durumda olanlar *proletarii* ya da “*capite censi*” olarak adlandırılıyorlardı⁵³. Bunlar *adsidui* grubu dışında kalan hiç bir özelliği olmayan ve bundan dolayı orduya dâhil edilmemiş ve kelle hesabı sayılarak kaydedilmiş kişilerdi. Bu kişiler sadece devlet acze düştüğü zamanlarda askere çağrıldıkları vakit

⁴⁸ T. Cornell, J. Matthews, **Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi (Roma Dünyası)**, Çev. Ş. Karadeniz, İstanbul 1988, s. 22.

⁴⁹ Forsythe, 2007, s. 29.

⁵⁰ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 43.

⁵¹ Sage, 2008, s. 23.

⁵² Cornell ve Matthews, 1988. s. 22.

⁵³ E. Gabba, **Republican Rome, The Army and the Allies**, Berkeley and Los Angeles 1976, s. 2.

hizmet edebiliyorlardı⁵⁴. Böyle bir ayırım şüphesiz toplumsal yapıda askerlik hizmetine uygun olan ya da olmayan kişileri ifade etmektedir. Asıl ayırım ise Livius'un tarihinde belirttiği üzere mal varlığı esasına dayalı olandır. Buna göre halk beş sınıfa ayrılmaktaydı⁵⁵:

Birinci sınıf, 100.000 veya bu rakamın üzerinde bakır ağırlık paraya sahip yaşlı ve gençlerden oluşan 40 *centuria*'yı -toplamda 80 *centuria*'yı- teşkil etmiştir. Bu kişiler bedenlerini korumak için bronzdan yapılmış çeşitli tipte zırh, miğfer, yuvarlak kalkan, mızrak, kargı ve kılıç gibi silahları tedarik etmekle yükümlü olmuşlardır. Ayrıca bu sınıf savaş makinelerinin bakım ve kullanımı gibi teknik görevlilerden oluşan iki *centuria*'yı da içine almıştır. Mal varlıkları 100.000 ile 75.000 arasında olanlar ise ikinci sınıfı teşkil ettiler. Bu sınıfın yaşlı ve gençleri toplamda 20 *centuria* olarak kaydedildi. Bunlar dikdörtgen -muhtemelen oval- bir kalkan ile göğüs zırhı taşıdılar. Diğer ekipmanlar ise birinci sınıf mensupları ile aynı kaldı. Üçüncü sınıf, 50.000 bakır paraya sahip olanları içine alarak 20 *centuria*'yı oluşturdu. Dördüncü sınıf, 25.000 bakır paraya sahip olanlardan 20 *centuria* olarak kuruldu. Bunlar teçhizat olarak mızrak ve kargı dışında herhangi bir şeye sahip değildi. Beşinci sınıf ise daha geniş biçimde 30 *centuria* şeklinde örgütlendi. Bu sınıfın mensupları sapancılarından oluştu. Yine bu sınıf 11.000 bakır para değerinde

⁵⁴ A. Santasuosso, **Storming The Heavens Soldiers, Emperors And Civilians in the Roman Empire**, USA 2001, s. 13.

⁵⁵ Keppie, Livius'un halkı toprağa dayalı mal varlığı esasına göre beş sınıfa böldüğü fikrine şüphe ile yaklaşmaktadır. Keppie, ilk etapta askeri teçhizatını kendisi temin edebilen tek bir sınıf olduğunu ve sonradan bunların yerine ağır silahlı piyadelerin geçmiş olabileceğini ve silahlılar haricindeki diğer bütün halkın da alt sınıf olarak tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. Bunun için bkz. Lawrance Keppie, **The Making of the Roman Army From Republic to Empire**, Oklahoma University Press, 1998, s. 19. Bu ihtimal dâhilinde olmakla birlikte genel eğilim Livius'un beş ayrı sınıf ayrımını kabul şeklindedir.

varlığa sahip ve iki *centuria*'dan oluşan borazancıları da içine aldı⁵⁶. Bu beş sınıfın daha altında yer alan fakirlerden ise 5 *centuria* oluşturuldu. Bunlardan dördünü zanaatkârlar -demirci, marangoz vs.- birisini de yedek olarak sevk edilen halk (*proletarii*) oluşturdu⁵⁷.

Livius, Servius'un teçhizat ve piyade sınıflandırmasını yaptıktan sonra ileri gelen adamlardan devlet destekli 12 süvari *centuria* 'sı kaydettiğini ve diğer mevcut 6 *centuria* gibi bunları da aynı şekilde örgütlediğini ifade etmektedir⁵⁸. Livius'un anlatımı esas alındığında Servius'un düzenlemelerinin toprak zenginliğine dayalı olarak kişilerin sahip oldukları serveti ölçüsünde gerçekleştiği ve tüm Roma halkının toplamda 193 *centuria*'dan oluştuğu söylenebilir. İlk hattı oluşturan piyadelerin daha yüksek mal varlığına sahip olmaları ve kendilerini ağır piyade tarzında daha iyi korumaya yönelik silah ve ekipmanlarla donatmaları Servius'un reformunun maddi boyutuna işaret etmektedir. Bir bakıma kişinin hangi teçhizatı kullanacağını ve savaşta hangi hatta bulunacağını o kişinin zenginlik derecesi belirlemiştir.

Servius Tullius'un askeri yönü ağır basan bu düzenlemesinde her bir kabile, orduya *tribunus* adı verilen kabile subayı komutasında 1.000 asker sağlamakla yükümlüydü. Her bir kabilenin alt bölümleri bu toplam rakama 100 askerle (1 *centuria*) katkı sağlamaktaydı. Sonuç olarak toplamda her biri 1.000'er kişilik 3 lejyon zorunlu askeri hizmet veren bir kuvvet oluşturmaktaydı. Soylular ise her

⁵⁶ Liv., I.43.1-8.

⁵⁷ Demircioğlu, 1953, s. 57.

⁵⁸ Liv., I.43.9.

kabileden kendi kendini teçhiz etmeye yeterli 300 kişilik süvari birliği ile hizmet veren şövalyeleri temsil etmekteydi⁵⁹.

Tullius'un askeri düzenlemesinde her sınıftan 17-46 yaş aralığında olanlar *iunores* ve bunlardan 47-60 yaş aralığında olanlar ise *seniores* olarak sınıflandırılmışlardır. *Iunores* grubuna dâhil olanlar acil durumlar haricinde askeri operasyonlarda yer almayarak genelde ihtiyat kuvveti veya şehir muhafızı olarak değerlendirilmişlerdir⁶⁰. Ordunun esas kısmını yayaların teşkil ettiği sistemde piyadeler "*tribunus militum*", süvariler ise "*tribunus celerum*" unvanlı komutanların idaresi altındaydı. Bunların hepsinin üzerinde ise kral başkomutan sıfatıyla bulunuyordu⁶¹.

Tullius'un ordusunun alt taktik birimlerinin sistemli bir şekilde kurulduğu görülmektedir. Bu orduda kullanılan *centuria* terimi 100 adamdan oluşan bir grubu - bu askeri anlamda farklı sayılarda olabilmekteydi- ifade etmekle birlikte Roma toplumsal düzeninde büyük ihtimalle süvari olarak hizmet veren üst sınıf ile daha alt gelir düzeyine sahip *infra classem* şeklindeki iki bölümlü ana yapıyı oluşturan alt birimleri de tanımlamaktadır. *Centuria* adıyla bilinen alt birimler savaş alanında Roma ordusunun organizasyonel yapısında ilk sırayı alarak *census* teriminden kaynaklanan anlamının ötesine geçmiştir⁶². Rich'in de üzerinde durduğu gibi *centuria* şeklindeki taktiksel düzenleme ile devlet; askeri kuvvetini artırmayı ve zenginler süvari olarak istihdam ederken hemen hemen tüm fakir yurttaşları da askeri

⁵⁹ Keppie, 1998, s. 14-15.

⁶⁰ Sage, 2008, s. 120.

⁶¹ Demircioğlu, 1953, s. 55-56.

⁶² Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 43-44.

sistem içerisine dâhil etmeyi amaçlamıştır⁶³. Böylece hafif silahlı birlikler nüfus sayımına göre en düşük gelire sahip iki sınıftan oluşurken, ağır piyadeler *hastati*, *principes* ve *triarii* olmak üzere üç sınıfı teşkil etmiştir⁶⁴.

Roma'da Servius Tullius tarafından kurulan ordu, *hoplit* karakterli olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Krallık rejimi altında Roma ordusu Hellenlerin *hoplit phalanks* sistemini benimsemiş ve bu da büyük olasılıkla İtalya'da ilk kez karşılaştıkları Hellen kolonistleri vasıtasıyla olmuştur⁶⁵. Başlangıçta bu ordu 4.000 kişilik bir kuvvete sahipti ancak bu sayı M.Ö. 5. yüzyılın sonlarından itibaren 6.000'e ulaşmıştır. İlk dönemlerde orjinal Roma *phalanks*'ı 40 *centuria*'dan oluşmaktaydı sonradan bunlara 20 tane daha eklenerek 60 *centuria*'ya çıkarılmıştır. Genel kanıya göre bu 60 *centuria*'dan oluşan piyade sınıfı daha sonra Roma lejyonları için standart bir ölçü olmuştur. Bu haliyle 60 *centuria*'lı lejyonların ortaya çıkışı, Etrüsk şehri Veii ile 10 yıl devam eden savaşlar esnasında gerçekleşmiş gibi görünmektedir⁶⁶. Ancak bu noktada bir *centuria*'nın kaç kişiden oluştuğunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. İlk kurulduğunda 1 *centuria*'nın 100 kişi olduğunu kabul etmek akla daha yakındır⁶⁷. Bununla birlikte sonradan kalıplaşmış şekli ile bir *centuria*'nın 80 kişiden oluştuğu söylenebilir⁶⁸. Bu kalıplaşmış şekliyle tartışmalı da olsa bir lejyon en azından 4.200 kişiden oluşuyordu⁶⁹. Bu lejyonlardan gençlerin

⁶³ J. Rich, "Warfare and the Army in Early Rome", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 18.

⁶⁴ H. H. Scullard, **A History of the Roman World 753 to 146 BC**, London t.y., s. 345.

⁶⁵ Goldworthy, 2003, s. 23.

⁶⁶ N. Sekunda, S. Northwood, **Early Roman Armies**, Oxford 2001, s. 16-17.

⁶⁷ Cornell ve Matthews, 1988, s. 22.

⁶⁸ P. Southern, **The Roman Army: A social and institutional history**, Santa Barbara & California 2006, s. 64.

⁶⁹ Demircioğlu bu hesaplamada bir *centuria*'yı başlangıç dönemleri için 100 kişi olarak kabul etmekte ve 42 *centuria* bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle de bir lejyonun 4.200 kişiden oluştuğunu ifade etmektedir. Ancak değişik kaynaklarda değişik sayılar görülmektedir. Örneğin Keppie, Antik dönem yazarlarının yeni ağır silahlı piyade lejyonunun gücünü 4.000 ve buna eşlik eden 600 süvari

çoğunlukta olduğu ilk ikisi seferler için dışarıda, daha ihtiyarlardan oluşan diğer ikisi de şehrin muhafazasına yönelik içeride görev alıyordu. Bu dört piyade lejyonunun yanında bir de en zenginlerin verdiği 1800 kişilik süvari gücü mevcuttu. Bu suretle son Etrüsk kralları zamanında Roma'nın askeri kuvvetinin 20.000 kişiye ulaştığı söylenebilir⁷⁰.

Roma'da başlangıçta askerlik hizmetinin sadece *patricius* 'ların görevi olması buna karşılık devlet sınırlarının genişlemesi ve asker ihtiyacının gittikçe artması Roma krallarını daha fazla asker ve vergi sağlamak için yeterli servete sahip pleb vatandaşlarını da sisteme dâhil etme yönünde bir çözüm geliştirmeye sevk etmiştir. Demircioğlu'nun da ifadesi ile Servius'un halkı beş sınıfa ayırdığı sistemin çıkış noktası burası olmuştur. Ordu hizmetine pleblerin de dâhil edilmesi Roma Krallık yönetiminin sonlarına doğru yeni bir düzene işaret etmektedir. Bu değişim aynı zamanda Roma'da *patricius* 'lar ve plebler arasındaki siyasi eşitliğe doğru atılmış ilk adım olarak değerlendirilmektedir⁷¹.

1.2.2. Cumhuriyet Dönemi

1.2.2.1. Erken ve Orta Dönem (M. Ö 509-280; M.Ö. 280-133)

Geleneğe göre Roma kralı Tarquinius Superbus'un oğlu Sextus'un, sözde Lucretia isimli bir kızı kaçırması üzerine Roma'nın önde gelen aileleri krala karşı isyan etmiş ve Tarquinius sürgün edilmiş böylece Roma'da Etrüsk krallar devri de sona ermiştir⁷². Etrüsk kralının kovulmasının ardından önce bir anayasa oluşturulmuş

gücü ile birlikte toplamda 4.600 kişi olarak kaydettiklerini öne sürmektedir. Karşılaştırma için bkz. Demircioğlu, 1953, s. 59; Keppie, 1998, s. 18.

⁷⁰ Demircioğlu, 1953, s. 58-59.

⁷¹ a.g.e., s. 57 vd.

⁷² Liv., I.58.

yapılacak işler için bir yıllığına seçilen iki *consul*'e yetki verilmesiyle M.Ö. 509/508'de Roma'da Cumhuriyet idaresi kurulmuştur⁷³. Bu yeni hükümet rejimine devlet idaresinin yalnız bir krala ait imtiyaz olmayıp bütün vatandaşları da kapsayan yapısı nedeniyle Latince “*res publica*” kelimesiyle ifade edilen “Cumhuriyet” adı verilmiştir⁷⁴.

Roma Krallık Dönemi altındaki devlet kurumları ve sosyal yapı değişmeden veya çok az değişerek Cumhuriyet yönetiminde de devam etmiştir. En önemli değişiklik ise tek kişinin egemenliğinin iki *consul* arasında paylaştırılması ve *Senatus*'un yetkilerinin artırılması olmuştur⁷⁵. Askeri sistem bağlamında Diakov'un da ifadesiyle Roma'nın Cumhuriyet yönetimine geçmesiyle halk kavramı, Roma ordusu (*exercitus*) ile neredeyse özdeşleşmiştir⁷⁶. Çünkü bu dönemin Roma askerleri uzun bir dönem boyunca çiftçi vatandaşlardan oluşmaya devam etmiştir⁷⁷. Cumhuriyet'in erken döneminde Roma ordusu sadece Roma şehrindeki Romalı lejyoner ve yurttaş süvarilerini değil Romalı olmayan Latin ve İtalyan müttefikleri de içine almıştır⁷⁸.

Romalıların M.Ö. 5. yüzyıl boyunca karşılaştıkları iki sorun Etrüsk krallarının kovulmasının ardından milli mevcudiyetini dış tehlikelere karşı korumak ve Latin sorunu olmuştur. Bu devirde Roma ayakta kalabilmek için düşmanlarına karşı bütün M.Ö. 5. yüzyıl boyunca mücadele etmek zorunda kalmıştır. Etrüsk Krallar tarafından Roma'ya dâhil edilen Latium şehirlerinin, Roma'ya karşı ittifak oluşturmaları ve

⁷³ Tekin, 2010, s. 192.

⁷⁴ Demircioğlu, 1953, s. 71.

⁷⁵ Tekin, 2010, s. 198.

⁷⁶ Diakov, 2011, s. 54.

⁷⁷ Santasuosso, 2001, s. 13.

⁷⁸ Southern, 2006, s. 141.

Roma'nın bu ittifakı tanımaması üzerine M.Ö. 5. yüzyıl boyunca Etrüsk Şehri Veii ve diğer dağlık kavimler olan Samnitler, Aequeler, Volsklar ile çarpışmalar yaşanmıştır⁷⁹. Bu topluluklar özellikle yaz mevsiminde hasat zamanı Latium Ovası'na sürekli saldırılar düzenlemişlerdir. Bu durum karşısında Roma'nın düşmanlarına karşı kendini savunabilmesi eli silah tutan erkeklerin her yıl orduya dâhil etmesiyle mümkün olmuştur⁸⁰.

Romalılar bu dönemde düşmanlarına karşı diplomatik taktiklere de başvurarak kendi zararlarına oluşacak ittifakları önlemek için komşu kavimlerle - Latinler, Hernicler ve Caere- ile anlaşmalar yapmıştır. Bu ittifak sözleşmeleri iki tarafın eşitliğine dayanan *-foedus aequum-* bir tarzda olmuştur. Romalılar bu antlaşmalarla dağlık kavimlerin geçiş noktalarında yer alan şehirleri safına çekerek kendini hem bu kavimlere hem de Veii şehrinde gelebilecek saldırılara karşı güvenliğini garantiye almayı amaçlamıştır. Bu dönemde en önemli cephe Roma'nın yakın komşusu ve rakibi olan Etrüsk şehri Veii idi. Veii'ilerin, Fidenae'yı ele geçirmesi ile Roma-Veii şehri arasında uzun bir mücadele dönemi başlamıştır⁸¹.

Roma askeri sistemi ile bağlantılı olarak, M.Ö. 406 tarihinde Veii şehrine karşı son sefer başlangıcı Senato'un orduyu *stipendium* olarak adlandırılan bir ödeme ile tanıştırması yönüyle dikkat çekmektedir. Çünkü erken dönem askerleri herhangi bir ücret almıyor ve başlıca gelirleri çiftçilik faaliyetlerine dayanıyordu⁸². M.Ö. 396 yılına kadar 10 yıl süren uzun kuşatma evresinde yaz kış silâh altında bulunan askerlerin yurtlarına dönüp ürünlerini hasat etme imkânından yoksun kalmaları

⁷⁹ Demircioğlu, 1953, s. 76 vd.

⁸⁰ Diakov, 2011, s. 50.

⁸¹ Demircioğlu, 1953, s. 80 vd.

⁸² L. Adkins, R. A. Adkins, **Handbook to Life in Ancient Rome**, New York 2004, s. 79.

üzerine devlet, askerlerine günlük olarak *stipendium* olarak adlandırılan bir geçim yardımını başlatmıştır⁸³. Erdkamp bu durumu savaşın yoğunlaşması ve ekstra kazanç isteyen kişilerin teşvik edilerek orduda hizmet edecek olan grupların genişletilmesi ile de ilgili olduğunu savunmaktadır⁸⁴. *Stipendium* uygulamasının Polybios ve Çicero'nun anlatımlarından daha sonraki dönemler de devam ettiği anlaşılmaktadır.

Uzun süren Veii kuşatması ancak *Dictator* M. Furius Camillus'un kararlılığı ve lağım tertibatı kurularak şehrin düşürülmesi yönü ile dikkat çekmektedir. Yine kuşatmada Veii'ye yardım eden Caepana (M.Ö. 395'te) ve Faleriri'nin (M.Ö.390) ardından en güçlü şehirlerden biri olan Volsini'nin de M. Ö. 390'da sulhü kabul etmesiyle bu yerler ilhak edilerek bölgede dört yeni *tribus* daha oluşturulmuştur⁸⁵.

Roma'nın M.Ö. 5. yüzyıldaki bu genel gelişimi M.Ö. 4. yüzyıl başında ani bir Kelt hücumuyla kesintiye uğramıştır. Boiiler ve Cenomaniler gibi Galya ulusları Alp Dağları'nı aşarak Po Ovası'nı işgal etmişlerdir. Bunun ardından güneye doğru ilerleyerek Umbria'yı ve Etrüsk kentlerini ele geçirmeye başlamışlardır⁸⁶. M.Ö. 387 yılında ise Keltler tarafından Etrüsk şehri Clusium'un kuşatıldığı görülmektedir. Roma'ya 15 km uzaklıktaki Allia Irmağı yakınında Keltler ile Roma arasında meydana gelen bir çarpışmada Roma istilacıları zorlukla püskürtmüştür⁸⁷. Ancak bu olay Roma tarihinde derin izler bırakarak Galler felaketi olarak adlandırılmıştır⁸⁸. Geleneğe göre Keltler, 1.000 altın değerinde fidye karşılığında Roma'yı boşaltmaya

⁸³ Southern, 2006, s. 106.

⁸⁴ Erdkamp, 2007, s. 104.

⁸⁵ Demircioğlu, 1953, s. 84.

⁸⁶ Diakov, 2011, s. 51.

⁸⁷ A. A. Trever, **History of Ancient Civilization: The Roman World**, Vol. II, New York 1939, s. 38.

⁸⁸ Demircioğlu, 1953, s. 102 vd.

razı olmuşlardır⁸⁹. Bununla birlikte Galler felaketinin bir noktada Roma askeri sisteminde önemli değişikliklere neden olduğu söylenebilir. Keppie'ye göre her şeyden önce bu felaket Keltlere karşı hezimete uğranılan açık düzen savaş *phalanks* formasyonunun zayıf yönlerini ortaya koymuş ve bunu takip eden yarım yüzyılda Roma ordusu önemli değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. Romalılar katı ve hantal yapıdaki *phalanks* düzenini terk ederek uzak alt birimlerin bağımsızca hareket edebildiği bir *centuria*'da 60 ile 100 kişinin bulunduğu *manipulus* tarzı formasyonu benimsemiştir. Yine askeri teçhizatta da değişikliğe gidilerek daha önce nadir olarak kullanılan oval kalkan *scutum* lejyonerlerin standart kalkanı haline gelmiştir. Yine saplama mızrakları yerine ciritler kullanılmaya başlamış ve teçhizatta yapılan bu reformlar Camillus'a atfedilmiştir⁹⁰.

Savaş düzeni ve teçhizatta sağlanan bu esneklikler, saldırı amaçlı silahlanma ile birleşince Romalıların Akdeniz dünyasını fethetmelerinde rol oynamış temel faktör olarak görülmektedir. Ağır silahlı piyadeler bitişik düzen ve kısa menzilde işe yarıyorken yeni lejyonerlerin çoğu uzak menzilli ciritlerle teçhiz edilmişlerdi. Bu yöntemle piyadelerin, düzenini bozdukları düşman saflarına saldırarak kılıç kalkan safhasından önce önemli ölçüde zayıat verdirmeleri mümkün olmuştur⁹¹. Yine Camillus'a atfolunan reformlar esnasında bindikleri atı devletten alanların yanı sıra bu atları kendileri temin ederek hizmet eden süvariler sınıfının da ihdas edildiği görülmektedir⁹². Lejyonun süvari kuvveti de 6 bölük *centuria*'dan 18 *centuria* [1800 asker] kuvvetine çıkarılmıştır. Yeni bölüklerin askerlerine hazineden (*equites equo publico*) karşılanmak üzere at temin edilmiştir. Veii ile mücadeleye hazırlık

⁸⁹ Diakov, 2011, s. 51.

⁹⁰ Keppie, 1998, s. 19.

⁹¹ a.g.e., s. 19 vd.

⁹² Demircioğlu, 1953, s. 181.

maksadıyla kurulan Roma ordusunun muhtemelen Servius sisteminin ikinci ve üçüncü sınıflarını yaratarak sayısını 4.000'den 6.000 askere yükseltmiş olması da muhtemeldir⁹³. Camillus'un yurttaş ordusu sisteminde asker ikmali önce Roma, sonra Latium ve daha sonra da genel olarak Orta İtalya'nın eli silah tutan yurttaşlarının yalnız savaş için toplanması yolu ile gerçekleşmiştir⁹⁴.

Yapılan düzenlemelerden istenen netice alınmış gibi görünmektedir. Ancak Kelt istilacılarının püskürtülmesi düşman üzerinde daha güçlü bir etkiye neden olarak Etrüsk tepkisi doğmuş, Güney Etruria'da “*Falerii*” ve “*Fidanae*” ardından “*Targunii*” ve “*Gaedere*” isyanları patlak vermiştir. Hernic-Latin İttifakı da dağılma sürecine girmiştir. Kelt akınlarının da zaman zaman devam etmesi devleti yeni askeri tedbirler almaya zorlamıştır. Servius Tullius döneminden kalan surlar tahkim edilerek savunma güçlendirilmiş, daha önce üzerinde durulduğu üzere “*Camillus*” ve subayları tarafından askeri teşkilat ve harp tekniğinde de birtakım düzenlemelere gidilmiştir⁹⁵. Yine M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısı dağlık bir kavim olan Samnitlerle yaşanan mücadeleye sahne olmuştur. Potter'in de ifadesi ile bu dağlık kavimle mücadele dönemi Roma'nın politik sisteminin yeniden biçimlenerek Roma askeri devriminin gerçekleştiği ve iç politik reformlarla Roma'nın etkin bir güç haline gelmesine imkân tanıyan etkin bir müttefiklik sisteminin geliştirildiği bir süreç olmuştur⁹⁶. Bu sürecin ilk aşamasını M.Ö. 343-341 yılları arasında Birinci Samnit Savaşı'nın ardından devlet idaresine iştirak için aktif seçim (*ius sufragium*) ve pasif seçim hakkı (*ius honorum*) gibi siyasi isteklerde bulunan Latinlerin isteğinin Roma

⁹³ Keppie, 1998, s. 18.

⁹⁴ Leonard, 1953, s. 287 vd.

⁹⁵ Demircioğlu, 1953, s. 109 vd.

⁹⁶ D. Potter, “The Roman Army and Navy”, in: **The Cambridge Companion to the Roman Republic**, H. I. Flower (ed.), Cambridge 2004, s. 67.

tarafından reddedilmesiyle patlak veren Latin isyanı oluşturmaktadır. Ancak Roma bu birliği siyasi bir organizasyon olmaktan çıkarmak için ilk kez parçala ve yönet (*divide et impera*) prensibini uygulamaya koymuřtur⁹⁷.

M.Ö. 340-338 Latin savaşları ile daha küçük Latium toplulukları Roma topraklarına dâhil olmuřtur⁹⁸. Roma'nın Latin Savaşları ile sonrasındaki yerleşimlerinin gelecekteki mtfeflikler ve iskân faaliyetleri için emsal teşkil ettiği söylenebilir. Roma bu savaşlardan sonra Latinler ve Latin birliği arasındaki bağı koparmaya çalışmıştır. Latinleri ihtiyaç halinde askeri birlik ve operasyon sahasında levazım temin etmekle yükümlü tutmuřtur⁹⁹. Bu sıkıntılı süreçte parçala ve yönet politikasının Roma'nın güçlenmesi yolunda atılmış önemli bir adım olduğu söylenebilir. Yine mtfeflik sisteminin geliştirilmesinin de Roma genişlemesine büyük katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Mtfefliklerden sağlanan destek ile ilgili olarak Livius'da yer alan pasajlar bu desteğin içeriği hakkında önemli bilgiler sunaktadır. Buna göre Kartaca Savaşları öncesinde devletin önemli vergi tahsilt bölgeleri olan Sicilia ve Sardinia zamanla eyaletteki garnizonların ihtiyaını karşılayamaz hale gelmiştir. Trasimenus ve Cannae felaketlerinden kaynaklanan insan kaybı da vergi mükellefi sayısında azalmaya neden olmuştur. Bu gelişmeler zerine Roma *praetor*' Hispania'daki ordunun ihtiyaçlarını- elbise, buğday ve mürettebat- karşılamak üzere 19 kişilik üç grubun hazır olduğu toplantıda onlarla bir araya gelmiştir. Bu toplantı, mtfefliklerin Romaya resmi hizmette bulundukları sürece askeri hizmetten muaf tutulmaları ve gemilerin yolda fırtına veya saldırı gibi olaylarda zarar görmesi halinde zararın

⁹⁷ Demircioğlu, 1953, s. 124-127.

⁹⁸ Forsythe, 2007, s. 36.

⁹⁹ Sage, 2008, s. 126.

devlet tarafından tazminini ön gören bir sözleşmenin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır¹⁰⁰. Bir bakıma Roma'nın İtalya'yı fethinde geliştirdiği müttefiklik sisteminin büyük katkısı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu topraksal büyümenin askeri boyutta yansımaları da olmuştur. Müttefiklerle imzalanan sözleşmeler, müttefiklerin Roma'ya savaşlarda verecekleri desteğin garantiye alınmasını ve M.Ö. 338-311 yılları arasında Roma'nın 4 lejyondan oluşan piyade gücünün iki katına çıkmasını sağlamıştır¹⁰¹.

Bu dönemde askeri bağlamda kolonizasyon faaliyetleri de dikkat çekmektedir. Erken dönemlerden itibaren Romalıların savaşlarda üstünlük sağladıkları devlet ya da milletlerin toprakları üzerinde koloniler kurduğu görülmektedir¹⁰². Roma, siyasi varlığını yitiren Latin birliğini ortadan kaldırdıktan sonra öncelikle Tusculum ve Aricia gibi Roma'ya komşu ve sadık olan şehirleri çeşitli hukuki biçimlerde doğrudan doğruya kendine bağlamıştır. Böylece birçok şehir Roma'nın Latin hukuklu, sözde bağımsız, müttefikleri haline gelmiştir. Eski Latin kolonilerinin birçoğu da bu yolla Roma'ya bağlanmış bundan sonra Roma ülkenin stratejik noktalarında genellikle kendi kolonilerini¹⁰³ kurma yolunu seçmiştir¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Liv., XXIII.48.8-12; XXIII. 49.1-3.

¹⁰¹ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 21 vd.

¹⁰² Romalılar, kolonicileri koloni bölgesine aktarmak ve onlara orada toprak vererek bağımsız hükümetin gerekli kurumlarını oluşturmak üzere genellikle yüksek rütbeli eski magistratlardan üç kişi *-triumviri coloniae deducendae-* seçerlerdi. Her koloni, kolonicilerin çoğunlukta yaşadığı, hükümet ve din kurumlarının bulunduğu müstahkem bir merkez inşa ederdi. Bazı durumlarda kurucular, yeni yerleşim yerini eski sahiplerinin terk ettiği şehir ya da kaleler içinde kurarlardı; diğer durumlarda ise yeni bir şehir inşa ederlerdi. Seçilen kişiler Roma sözde askeri girişimi olduğu gerekçesi ile *imperium* yetkisi ile donatılırlardı. Kurulan kolonilerin bir kısmı Latinlerin bir kısmı da Roma'nın kendisine ait yurttaş kolonileri idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 84; Sage, 2008, s. 37.

¹⁰³ Yurttaş kolonileri 3.000-5.000 ailelik yapıdan oluşan Latin kolonilerine göre daha küçük ölçekte olup 300 aileden daha fazla olmayan yerleşimcileri içine alıyordu. Yurttaş kolonileri genellikle savunma açısından zayıf yerlerde Roma'ya orada hazır bulunacağı resmi olmayan garnizonlar

M.Ö. 5. yüzyıldaki savaşlar sonrasında oluşturulan bu Latin kolonileri, sonradan “Latin adının müttelikleri” (*socii nominis Latini*) olarak isimlendirilerek özel bir statüde yaşamlarını sürdürdüler.¹⁰⁵ Bu kolonilerin başta askeri olmak üzere değişik amaçlarla kuruldukları görülmektedir. Örneğin M.Ö. 442 yılında kurulan Ardea kolonisi Roma’nın 22 mil güneyinde, güney geçiş yolu üzerinde kuzeyden güneye Latium’a doğru gerçekleşecek bir Volsk istilasına karşı savunma amaçlı olarak kurulmuştur¹⁰⁶. Küçük çiftçi köyleri şeklinde örgütlenen bu koloni şebekeleri bütün ülkeye dağılmıştır. Askeri açıdan güvenliğini artıran ve Latium’da kurulan bu düzen İtalya birliğinin sağlanması ve Romanın dünya devleti olması noktasında bir çıkış noktası olmuştur. En basitinden M.Ö. 395’te Roma’nın Campania ülkesinin en büyük şehri Capua’yı ittifak kurarak kendine bağlaması Latium bölgesinde Roma genişlemesine katkı sağlarken şehrin maddi vasıtaları da Roma’nın askeri gücünü artırmaya katkıda bulunmuştur¹⁰⁷. Koloniler oldukça geniş ve teorik olarak özerk şehir devletleri idi. Bazı kolonilerin -geç dönem için- kendi paralarını basabilmesi bu özerkliğin somut bir simgesi olarak görülmektedir¹⁰⁸.

M.Ö. 343-341 yılları arasında Birinci Samnit Savaşı ile Orta İtalya’nın güneyindeki Samnitlerle Roma karşı karşıya geldi. M.Ö. 327-304 yılları arasında İkinci Samnit Savaşı patlak verdi. Bu savaşların bir kısmı Roma bir kısmı Samnitler lehine sonuçlandı ancak Roma için asıl başarı M.Ö. 298-290 Üçüncü Samnit Savaşı

sağlamak için yeni fethedilen özellikle de kıyı boyunca stratejik bölgelerde kurulmuştur; yine bu koloniler tam oy verme hakkına (*civitates optimo iure*) sahipti. Ayrıntı için bkz. K. Lomas, “Italy During the Roman Republic 338-31 B.C.”, in: **The Cambridge Companion to the Roman Republic**, H. I. Flower (ed.), Cambridge 2004, s. 206-209; Southern, 2006, s. 69.

¹⁰⁴ Demircioğlu, 1953, s. 127-135.

¹⁰⁵ Boadwright ve diğerleri, 2014, s. 80.

¹⁰⁶ Sage, 2008, s. 37.

¹⁰⁷ Demircioğlu, 1953, s. 127-135.

¹⁰⁸ W. Broadhead, “Colonization, Land Distribution and Veteran Settlement”, **A Companion to the Roman Army**, in: P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 149.

ile gelmiştir. Bu savaşın ardından Roma, Samnium ve Campania üzerinde kontrol sağlayarak, egemenlik alanını Adriyatik denizine kadar genişletmiş ve Roma'nın Orta İtalya'nın güneyindeki konumu güçlenmiştir¹⁰⁹. Samnit Savaşları Roma tarihinde önemli bir sürece işaret etmektedir. Çünkü Roma'nın uzak bölgelere nüfuzu M.Ö. 343 yılındaki Campania müdahalesi ve Po Vadisi'nin güneyini de kapsayan bütün İtalya'nın fethiyle mümkün olmuştur¹¹⁰. Yine Roma'nın M.Ö. 321'de İkinci Samnit Harbi sonunda uğradığı hezimet devleti yeni tedbirler almaya sevk etmiştir. Samnitlerin dağlık bir ülkede, küçük ve hareketli birlikleri ve takip ettikleri gerilla tipi savaş taktiği, düzenli bir ordu yapısına sahip Roma'nın işini hayli zorlaştırmıştır. Bu durum Roma'nın askeri faaliyetlerini destekleyici kolonilere büyük önem vererek Samnium, İnteramma, Latium ile Campania arasında irtibatı sağlamak için Suesa, Aurunca gibi koloniler kurmak suretiyle geniş çaplı kolonizasyon girişimine başlamasıyla sonuçlanmıştır¹¹¹. Nitekim M.Ö. 338-169 yılları arasında Roma tarafından İtalya'da önemli sınırlar üzerinde 28 Latin kolonisinin kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde Cumhuriyet Dönemi ordusunun İtalya dışına çıkmasında anahtar rol oynayan *ager publicus* kazanımı sürdürülmüştür¹¹².

Roma M.Ö. 303 tarihinde ulaşılması güç yüksek tepeler üzerinde Aequi'den alınan topraklar üzerinde Alba Fucens; 273 tarihinde de Cosa kolonilerini kurmuştur¹¹³. M.Ö. 298-290 yılları arasında Samnit Savaşı'nın üçüncü aşamasında Roma yeni askeri tedbirler alarak ordunun süvariler sınıfında reform, silah, taktik ve talimde yenilikler gibi düzenlemeler yaparak savaşı hem Etruria'da hem Campania

¹⁰⁹ Tekin, 2010, s. 198-199.

¹¹⁰ Rich, 2007, s. 7.

¹¹¹ Demircioğlu, 1953, s. 127-135.

¹¹² Broadhead, 2007, s. 148.

¹¹³ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 84.

ve hem de Apulia cephesinde yürütmekte başarılı olmuştur. Üçüncü Samnit Harbi'ndeki "Sentinum Muharebesi" sonucunda şartlı bir ittifak muahedesiyle (*foedus aequum*) Samnitlerin dağlık ülkesi Roma'ya bağlanmıştır. Roma bölgenin emniyetini sağlamak için Roma kolonileri kurmuştur¹¹⁴. Samnium'un M.Ö. 290 tarihinde tahrip edilmesi ile Orta İtalya, Roma hâkimiyetine girmiştir¹¹⁵.

Samnit Savaşlarının ardından birçok önemli gelişme yaşandığı görülmektedir. Bunlardan birisi Tarentum (Taras) Körfezi sahilindeki Thurii (Thurioi) adlı bir Hellen şehrinin Lucanlar tarafından tehdit edilmesi üzerine Roma'dan yardım istemesi olmuştur. Bu durum karşısında Roma, Hellen şehirlerini ve neticede güney İtalya'yı da fethetmek suretiyle İtalya birliğini sağlama yolunu seçmiştir. M.Ö. 284'te Thurii (Thurioi) bir ittifak antlaşması ile Roma'ya bağlanarak ardından Locri, Croton ve Rhegium gibi Hellen dünyasının üç önemli şehri Roma'ya dâhil edilmiştir. Eski Hellen topluluklarından Tarentum (Taras)'un da M.Ö. 272'de boyun eğmesinden sonra bütün İtalya yarımadası Roma hâkimiyetini tanımış Böylece Roma, Akdeniz dünyasında yeni önemli bir güç olarak belirmiştir¹¹⁶.

Samnit Harplerinin ardından meydana gelen bir başka önemli olay Epirus Kralı Pyrrhus'un M.Ö. 280 yılında Güney İtalya'ya ayak basması ile patlak veren Pyrrhus Savaşı olmuştur. Bu savaş periyodunda M.Ö. 279 yılında Asculum'da bozguna uğrayan Romalılar, M.Ö. 275 yılında Beneventum'da kazandığı zaferle İtalya'nın lideri olarak kalmayı sürdürmüştür¹¹⁷. İtalya Birliği'nin kurulmasıyla M.Ö. 3. yüzyılda Akdeniz dünyasının büyük devletleri arasına giren Roma-İtalya

¹¹⁴ Demircioğlu, 1953, s. 174.

¹¹⁵ Diakov, 2011, s. 67.

¹¹⁶ Demircioğlu, 1953, s. 135, 174.

¹¹⁷ K. Kuppler (ed.), **Ancient Rome From Romulus And Remus to the Visigot Invasion**, New York 2011, s. 38.

Konfederasyonu'nun M.Ö. 265 tarihi itibarıyla toplam sahasının 130.000 km² olduğu söylenebilir. Bu toplam içerisinde Roma devlet arazisi 25.000 km² Latin arazisi 12.000 km² ve müttefik topluluklar arazisi 106.000 km² olarak görülmektedir. Aynı sene Roma ülkesinde silah taşıyan vatandaş sayısının ise yaklaşık 300.000, toplam nüfusun ise 1.000.000 olduğu söylenebilir. Müttefikler için bunun iki katı alındığında Roma'nın bu organizasyonla sahip olduğu güç kolaylıkla anlaşılabilir¹¹⁸.

Samnitlerin itaat altına alınmasından sonraki dönemlerde Roma, Kartaca Devleti ile hem siyasi hem de askeri sonuçları olacak uzun bir mücadele dönemine girdi. Bu dönemde Batı'da büyük bir deniz devleti olan Kartaca¹¹⁹; Doğu'da ise Helenistik devletler içinde büyük bir kara devleti olan Makedonya egemenliği mevcuttu. Roma'nın batıya doğru ilerleme isteği İtalya ile Sicilya arasında boğaza hâkim konumda olan Mesena Boğaz'ı sorunu Roma'yı Kartaca ile karşı karşıya getirdi¹²⁰. Kartaca köklü denizcilik deneyimiyle ön plana çıkarken Roma disiplinli yurttaş askerlerinden oluşan ve uzun seferler sonucu deneyim kazanmış piyadeleriyle ön plana çıkmaktaydı¹²¹.

M.Ö. 264-241 yılları arasında cereyan eden Birinci Kartaca Savaşı, Roma'nın zaferi ve Batı Sicilya'da ilk Roma eyaletini kurmasıyla sonuçlandı. Bunun ardından

¹¹⁸ Demircioğlu, 1953, s. 192.

¹¹⁹ Kartaca (Carthago = Yenişehir), Tyros (Sur) isimli Fenike şehri tarafından Fenike gemicileri için bir üs olarak Kuzey Afrika'da - bugünkü Tunus Körfezi içinde- M.Ö. 814 yılında kurulmuş bir ticaret kolonisi idi. Kartaca'nın ticari amaçlarla başlayan yükselişi daha sonra Batı Akdeniz'de deniz hâkimiyeti üzerine kurulu siyasi bir hâkimiyete dönüştü. Kartacalılar Kuzey Afrika'da Tripolis'teki Leptis Magna'dan batıdaki Atlantik kıyısındaki Tingis (Tanca) ve Liksos'a kadar olan yerler ile Güney İspanya sahilindeki Malaca ile Gades gibi önemli şehirleri elinde bulunduruyordu. Yine Sicilya'da Matye, Salus ve Lilybaeum gibi müstahkem mevkiiler Kartaca hâkimiyetindeydi. Bu nüfuz sahasına girmek isteyenler Kartaca tarafından püskürtülmüş ve Batı Akdeniz bir Kartaca gölü olma özelliği kazanmıştı. Bkz. Demircioğlu, 1953, s. 211-212.

¹²⁰ Demircioğlu, 1953, s. 209 vd.

¹²¹ Trever, 1939, s. 80.

Sardinia ve Sicilia ikinci Roma eyaletleri oldu¹²². Bu bir bakıma Roma'nın lejyonlarını Roma yüksek dereceli memurunun idaresi altında Sardinya ve Sicilya'nın batı kısmına konuşlandırması yoluyla ilk eyaletleri yaratmasıyla gerçekleşmiştir¹²³. M.Ö.218-201 İkinci Kartaca Savaşı M.Ö. 216 tarihinde Cannae'de Hannibal'e karşı bozgunu içine almakla birlikte sonunda Hispania'nın eyalet olarak ilan edilmesini sağladı. Bu savaş sonunda filosunu Roma'ya teslim etmek zorunda kalan Kartaca büyük siyasal güç olma vasfını da yitirdi. Bu suretle Roma Batı Akdeniz Havzası'ndaki tek siyasal güç olma özelliğini kazandı¹²⁴. Yine Hannibal'ın M.Ö. 218-213 yılları arasında İtalya'yı istilası esnasında kolonilerin stratejik önemi de anlaşılmıştır¹²⁵.

İkinci Kartaca Savaşı'nda Roma yaklaşık 120.000 yurttaşını yitirmiş olsa da bu dönemde Roma'nın kendi yurttaşlarından oluşan 250.000 piyade, 23.000 süvari ile müttefiklerden alınan 330.000 piyade ve 31.000 süvari desteğine sahip olduğu söylenebilir¹²⁶. Bununla birlikte, M.Ö. 216 yılında sadece Cannae'de 50.000 Romalı ve müttefik asker kaybindan kaynaklanan insan gücü açığı mevcuttu. M.Ö. 201 yılına yakın bir tarihte toplam 16 lejyon hizmette idi. İnsan gücü açığı mal varlığı daha az olan kişilerin de orduda hizmet etmesine giden yolu açmış oldu¹²⁷. Böylece askeri hizmete girebilmek için gerekli olan yeterli miktarda mal varlığı ön koşul olmaktan çıktı. Çünkü bu kişilerin hepsi kendi teçhizatlarını sağlayabilecek bir durumda değildi¹²⁸.

¹²² İplikçioğlu, 2007, s. 81.

¹²³ Erdkamp, 2007, s. 108.

¹²⁴ İplikçioğlu, 2007, s. 81

¹²⁵ Broadhead, 2007, s. 149.

¹²⁶ Sage, 2008, s. 125.

¹²⁷ B. Campbell, **The Roman Army 31 BC-AD 337 A Sourcebook**, London 1994, s. 4.

¹²⁸ Erdkamp, 2007, s. 101.

İkinci Kartaca Savaşı ile başlayan süreç Cumhuriyet'in son dönemindeki Roma askeri dönüşümünün temel noktalarını anlamak için önem arz etmektedir. Bu savaşın sonunda İspanya (Hispania)'nın kazanılmış olması Roma'yı araziye iyi şekilde uyum sağlayan ve gerilla taktiği ile savaşan bir düşmanla karşı karşıya getirdi. Sürekli yinelenen bu mücadelelerden kalıcı bir sonuç alınamadı. Finansal sıkıntılar nedeniyle askerlerin *stipendium* ödemelerinde kesinti yapma gibi tedbirlere başvuruldu¹²⁹. Bununla birlikte İkinci Kartaca savaşı esnasında Roma Kuzey İtalya'da Keltlerle olan mücadelesi sonucunda M.Ö. 191 yılında burada "Gallia Cisalpina" eyaletini kurdu. M.Ö. 149-146 yıllarındaki Üçüncü Kartaca Savaşı'nın sonunda Kartaca'da Afrika Eyaleti'ni ve doğuda önemli bir ticari gücü olan Korinthos'ta Macedonia Eyaleti'ni kurdu¹³⁰. Böylece Roma Kartaca Savaşları ile Akdeniz bölgesinde söz sahibi olmayı başarırken ilk denizaşırı eyaletini de kurmuş oldu¹³¹. Başka bir ifade ile Kartacalılar ile olan bu savaşların Roma'ya Akdeniz hâkimiyetinin kapılarını açtığı söylenebilir.

Cumhuriyet yönetimin orta dönemindeki önemli gelişmelerden birisi de Roma'nın Makedon Krallığı ile giriştiği savaşlar olarak görülmektedir. Makedon Kralı V. Philippos'un M.Ö. 215 yılında Roma'ya karşı Kartacalılarla ittifak yapması üzerine Birinci Makedon Savaşı (M.Ö. 212-205) patlak verdi. Ancak Roma M.Ö. 206 yılında Illyria'daki topraklarının bir kısmını Makedonlara bırakarak sulha razı oldu. Pergamon ve Rhodos'un yardım istemesi üzerine İkinci Makedon Savaşı (M.Ö.200-197) başladı. M.Ö.197 yılında Hellas üzerindeki Makedon egemenliğini sonlandıracak olan Teselya'daki Kynoskephalai mevkiinde yapılan muharebeyi

¹²⁹ P. Cagniat, "The Late Republican Army (146–30 BC)", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 82.

¹³⁰ İplikçioğlu, 2007, s. 82-83.

¹³¹ Tekin, 2010, s. 202.

Roma kazandı. Pergamon Krallığının, Roma'yı o esnada tahtta bulunan Makedon Kralı Perseus'a şikâyeti Üçüncü Makedon Savaşı (M.Ö. 171–168)' na neden oldu¹³². Nihayet Roma M.Ö. 168 yılında Makedonya'nın müstahkem mevkilerinden Pydna yakınlarındaki bir muharebede Makedonya ordusunu bozguna uğrattı. Makedonya ele geçirilerek dört özerk bölgeye ayrıldı¹³³. Bu muharebe aynı zamanda Roma dış politikasında bir dönüm noktası olmuş, Roma büyük miktardaki ganimetin etkisiyle artık ekonomik çıkarların ön planda olduğu emperyalist ve daha sert bir politika takip etmeye başlamıştır¹³⁴.

Roma-Makedonya savaşlarının özellikle M.Ö. 200 yılında patlak veren İkinci Makedonya harp evresinin askeri açıdan önemli gelişmeler doğurduğu söylenebilir. Bu savaşla birlikte Roma doğu dünyası politikasına yön vermeye başlamakla kalmamış aynı zamanda Akdeniz fethini de tamamlama projesini hayata geçirme imkânı bulmuştur. Yine M.Ö. 197 yılı Thesselia'daki Kynoskephalai Muharebesi'nde Roma'nın *manipulus* taktiği o zamana dek yenilmez olarak kabul edilen hareketsiz *phalanks* düzenine karşı üstünlüğünü kanıtlamıştır¹³⁵. Bir başka kayda değer gelişme ise M.Ö. 201-167 yılları arasındaki süreçte askeri birliklere yüklü miktarda para dağıtılması olmuştur. Özellikle Makedon Kralı Perseus'un bozguna uğratılmasının ardından yaklaşık 200 günlük askeri ücrete tekabül eden ve her bir piyade için 100; *centurio*'lar için 200 ve süvariler için 300 *denarii* miktarı

¹³² a.g.e., s. 203-204.

¹³³ Diakov, 2011, s. 89-90.

¹³⁴ İplikçioğlu, 2007, s. 82.

¹³⁵ Demircioğlu, 1953, s. 306, 312.

ödemede bulunulmuştur¹³⁶. Askerlere yapılan bu ödemeler muhtemelen savaşa katılımı teşvik etmeye ve askeri motivasyonu yükseltmeye yönelik gerçekleşmiştir.

Roma'nın Hellen dünyası üzerinde hegemonya kurması Suriye Kralı III. Antiokhos'la çatışmaya neden oldu. Bu anlaşmazlık Roma'nın M.Ö. 190 yılındaki Magnesia Muharebesi'nde, Seleukos Kralı Antiokhos'u bozguna uğratması sonucunda Suriye Krallığı, M.Ö. 188 Apameia Barış Antlaşması ile Küçük Asya'yı Toroslara kadar terk ederek Roma ve müttefiklerine savaş tazminatı olarak bıraktı¹³⁷. Böylece Roma Doğu Akdeniz'in egemenliğini sağlamakla kalmadı aynı zamanda bundan böyle Doğu devletlerinin elçileri Romalılarla yaptıkları görüşmelerde onları "Dünyanın efendileri" olarak tanımlamaya başladılar¹³⁸. Makedonya ve Suriye ile yaşanan savaşlar esnasında da M.Ö.181 yılında kurulan Aquileia Kolonisi¹³⁹ örneğinde olduğu gibi koloni kurma faaliyetlerinin sürdüğü anlaşılmaktadır¹⁴⁰.

M.Ö. 149-146 yılları arasında Makedonya ile Hellen devletlerinin bağımsızlığını ve etkinliğini sonlandırmaya yönelik aralıklarla devam eden savaşlar yaşandı¹⁴¹. Yine Roma'nın, eyaletlerin savaşta ve politikada değerlendirilebilecek araçlar olduğunu anlaması savaşların özellikle Afrika ve Yunanistan topraklarına kaymasına yol açtı. M.Ö.146 tarihinde her iki bölgede de eyaletler kuruldu¹⁴². Ayrıca bu dönem toprak kazanımlarına bağlı olarak yeni eyaletlerin de kurulduğu

¹³⁶ Santasuosso, 2001, s. 15.

¹³⁷ İplikçioğlu, 2007, s. 82.

¹³⁸ Diakov, 2011, s. 58.

¹³⁹ Burada dikkat çeken bir nokta buraya aynı yıl gönderilen Roma sınırlarındaki kolonistlere askeri sınıf ve derecelerine göre toprak tahsisi yapılmış olmasıdır. Buna göre 3.000 piyadenin her biri 50 *iugera* (31 hektar); *centurio*'ların her biri 100 *iugera* (62 hektar); süvarilerin her biri 140 *iugera* (86 hektar) toprak almışlardır. Bkz. Kupier, 2011, s. 75. Bu durum askeri sistemle ilişkilendirildiğinde ordu içerisindeki rütbe derecesinin toprak dağıtımıyla doğru orantılı olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

¹⁴⁰ Kupier, 2011, s. 75.

¹⁴¹ D. Hoyos, "The Age of Overseas Expansion (264–146 BC.)", **A Companion to the Roman Army**, in: P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 73.

¹⁴² Erdkamp, 2007, s. 110.

gözlenmektedir. M.Ö. 133 yılında Pergamon Kralı III. Attalos'un krallığını veraset yoluyla Roma'ya bırakması üzerine Roma burada, Asia Eyaleti'ni kurmuştur (M.Ö. 129). Bütün bu gelişmeler Roma'nın, Mısır hariç Doğu Akdeniz'de egemen bir dünya devleti olduğunu tescil etmiştir¹⁴³.

1.2.2.2. Geç Dönem (M.Ö. 133- M.Ö. 27)

Cumhuriyet'in geç döneminde de ilk dönemlerde olduğu gibi Roma ordusu, devletini savunmayı kendisine vazife olarak addeden Roma vatandaşlarından oluşmaktaydı¹⁴⁴. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi erken ve geç dönemde -en azından büyük bir bölümünde- Cumhuriyet ordusu seçimle iş başına gelen bir yüksek dereceli memur tarafından savaşa sevk edilen milis kuvvetlerden oluşmaktaydı. Bu durum Scullard'ın da ifadesiyle erken dönem Roma dünyasında varlık sahiplerinin profesyonel ordunun mevcut olmadığı kendi şehirleri için ihtiyaç duyuldukça çağrılarak yurttaş milis olarak savaşmasının beklenmesiyle ilgili bir durumdu¹⁴⁵. Silâh altına alınan kişiler seferin sona ermesi ile yeniden sivil bir yaşamlarına dönmekteydi. Ancak Roma ordusu Marius ve Iulius Caesar dönemlerinde meslekten askerler olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Bu durum geçmiş dönemin siyasi ve askeri gelişmelerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Leonard'a göre, Kartacalıların mağlup edilmesiyle İtalya'nın eli silah tutan tüm vatandaşlarının aynı anda silâh altına alınması söz konusu olmamıştır. Kartaca'dan sonra güçlü bir düşmanın kalmaması, uzun sömürge savaşları, İkinci Kartaca Savaşı'nın yükünü taşıyan

¹⁴³ İplikçioğlu, 2007, s. 83.

¹⁴⁴ Cagniart, 2007, s. 80.

¹⁴⁵ Scullard, t.y., s. 345.

köylülerin fakirleşmesi, İtalya’da *latifundium* adı verilen büyük çiftliklerin sayısındaki artış gibi nedenler profesyonel bir orduyu gerekli kılmıştır¹⁴⁶.

Profesyonel ordu kurulum sürecinin M.Ö. 2. yüzyılın son yarısında Roma ordusunun İtalya’da karşılaştığı ekonomik ve politik zorluklarla hızlandığı söylenebilir. Ancak Roma’nın Kartaca ve Makedon savaşlarından galip çıkmasının ardından devlet hem yeni topraklar kazanmış hem de zenginliğini artırmıştır¹⁴⁷. Bu devirde M.Ö. 133- M.Ö. 30 yılları arası süreç Roma’da Cumhuriyet rejiminin sonunu getiren bir dönem olarak görülmektedir. Roma’nın dünya egemenliğini eline geçirmesi siyasi ve sosyal birtakım gerilimlere neden olmuştur. Toplumda *Senatus*’a dayanan mevcut oligarşik düzenin sürmesini isteyen soylular partisi (*optimat*’lar) ile halk meclislerine dayanan ve demokratik bir düzen kurmak isteyen halk partisi (*populares*) şeklinde iki ayrı siyasi grup belirerek birbirleriyle bir yüzyılı aşacak çatışma içerisine girmiştir¹⁴⁸. Roma devrimi olarak bilinen bu periyodun (M.Ö. 133- M.Ö. 30) başlangıcında şehirde kendisini gösteren politik şiddet sonunda Cumhuriyet’in çöküşüne kadar sürecek ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir¹⁴⁹.

Kartaca ve Makedon savaşlarından elde edilen ganimetlerden en büyük payı alan senatörler yine bu savaşlar esnasında hem ordunun levazım malzemelerinin tedarik gelirleri hem de barış zamanında eyaletlerden alınan çiftlik vergileri ile büyük kazançlar elde etmişlerdir. Böylece toplumda senatör ve atlılardan meydana gelen kapitalist bir sınıf oluşmuştur. Küçük çiftçilerin ürünleri için pazar bulamaması,

¹⁴⁶ Leonard, 1953, s. 294-295.

¹⁴⁷ H. M. D. Parker, **The Roman Legions**, Oxford 1928, s. 21.

¹⁴⁸ İplikçioğlu, 2007, s. 86.

¹⁴⁹ C. G. Chrissanthos, **Warfare in the Ancient World From the Bronz Age to Fall of Rome**, Westport & London 2008, s. 135.

toprağını satması, sermaye sahiplerinin kiracısı konumuna düşmesine neden olmuştur¹⁵⁰. Sonuçta araziler işlenemez oldu. Bunun doğal bir sonucu olarak birçok aile ya toprağını sattı ya da terk etti bu durum nüfusun azalmasına neden oldu¹⁵¹. Buna bağlı olarak Roma ordusunda da bir takım sorunlar baş gösterdi. Roma ilk kez M.Ö. 133 yılında askeri alımlarda zorluk yaşadı. Toprağını işleyemeyen çiftçi yurttaş askerlerin bu hizmeti daha uzun süre yerine getirememeleri önce çiftçi sayısında buna bağlı olarak da asker sayısında azalmaya neden oldu. Bu durum M.Ö. 133 yılı *tribunus*'u Gaius Tiberius Gracchus'un Roma'nın deniz aşırı ülkelerde çiftçileri savaşlarda askeri hizmete zorlamasını protesto etmesi ve bir kanun teklifi hazırlaması ile sonuçlandı¹⁵². Ancak bu girişim Gracchus ve 300 yandaşının öldürülmesine neden oldu. Daha sonra G. Sempronius Gracchus ağabeyinin reformlarını sürdürmek istemiş ancak M.Ö. 121'deki bu girişim de ölümle sonuçlanmıştır. Gracchus kardeşlerin reform girişimlerinin başarısızlığı, senatör sınıfının gücünü pekiştirerek çiftçi sınıfının da tümüyle yok olmasına neden olmuştur¹⁵³. Gaius'un önerdiği yasalardan birisi devlet toprağının fakirlere paylaştırılmasını esas alırken diğeri askeri konuları içine almaktaydı. Bu bağlamda söz konusu yasa askeri kıyafet giderlerinin devlet tarafından karşılanması ve sefere katılanların maaşından bu amaç için para alınmamasını ve 17 yaşından küçük olanların orduya yazılmasının yasaklanması gibi konuları içermekteydi¹⁵⁴. Ancak anlaşılan o ki, Gracchus kardeşlerin bu reform girişimleri askeri açıdan Roma'nın çözmekle meşgul olduğu sorunlu bir sürece işaret etmekte ve en büyük problemin de sınırların sürekli gelişmesine rağmen orduda hizmet edecek insan gücü eksikliği olduğunu

¹⁵⁰ Parker, 1928, s. 21-22.

¹⁵¹ De Light, 2007, s. 119-120.

¹⁵² Chrissanthos, 2008, s. 135.

¹⁵³ İplikçioğlu, 2007, s. 87.

¹⁵⁴ Plut., C. Gracchus, 5.1.

göstermektedir. Roux'un da ifadesi ile lejyonlar genel olarak toprak sahibi nitelikli köylülere (*gens oluşumlarına*) dayanıyordu. Toprakların ve buna bağlı olarak *gens* 'lerin yitirilmesi onların her yıl yapılan asker seçim ve alım işlemlerinin dışında kalmasına yol açıyordu¹⁵⁵.

Cagniard'a göre, Gracchuss kardeşlerin askeri sistemle de -devletin askeri donanım ve yiyeceklerdeki her türlü kesintiyi protesto etmeleri münasebetiyle-bağılantılı olan reformlarının belki de en önemli başarısı asker eksikliğinin had safhaya ulaştığı bir dönemde, *proletarii*'nin de ülke savunması için silâh altına çağrılarak, masrafları devlet tarafından karşılanan Roma çiftçi yurttaş askerinin profesyonel bir ordu olma yönünde değişime uğraması olmuştur¹⁵⁶. Profesyonelleşmeyle ilgili önemli bir başka nokta ise Roma'nın M.Ö. 121 yılına kadar karşısında önemli bir rakip olmaksızın tek güç olarak varlığını sürdürürken bu tarihten sonraki 60 yıl boyunca gerek politik iç meseleler gerek German kabileleri ve gerekse doğu yönündeki krallıklar ile çetin bir mücadele dönemine girmesi olmuştur. Bu dönem yurttaş asker ordu yapısının generallerine sadık kalarak profesyonel ordu şekline dönüşümünün bir başka önemli durak noktası olarak da dikkat çekmektedir¹⁵⁷. Dolayısıyla Cumhuriyet idaresinin geç döneminde yaşanan birçok askeri ve siyasi gelişme Roma ordusunun profesyonelleşmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu dönemin en önemli askeri figürlerinden birisi de Marius olmuştur. Uzun bir askeri deneyimi bulunan Marius'la birlikte Roma askeri teşkilatında önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. M.Ö. 113 yılında German ve Kelt kökenli istilacı Cimbri (Kimberler) ve Teuton (Töton) kabilevi oluşumlarının Roma

¹⁵⁵ P. L. Roux, **Roma İmparatorluğu**, Çev. İ. Yerguz, Ankara 2006, s. 15-16.

¹⁵⁶ Cagniard, 2007, s. 90.

¹⁵⁷ A. S. Bradford, P. M. Bradford, **With Arrow, Sword and Spear A History of Warfare in the Ancient**, 2001, s. 199.

sınırlarına dayandığı bir dönemde Senato, Marius'un birbirini izleyen görev süresine rağmen¹⁵⁸ *consul* olarak seçilmesini sağlamıştır¹⁵⁹.

Kuzey Afrika'daki Numidia topraklarında egemenlik kurmak isteyen Iugurtha, Numidia tahtına geçmesiyle uzun yıllar Roma'yı meşgul ve Cirt kentini ele geçirerek burada yaşayan Romalıları taciz etmiş, bunun üzerine Roma M.Ö.111'de Iugurtha'ya savaş ilan etmiştir. Bu dönemde "Gaius Marius" askeri bir figür olarak yükselmiştir¹⁶⁰. Daha önce esnekliğini kaybeden Roma ordusu Marius'la birlikte savaşçı gücünü yeniden kazanmıştır. Marius'un İspanya'da gerilla savaşında gösterdiği başarı onun M.Ö. 109 yılında Iugurtha'ya karşı yapılacak savaşta Q. Metellus'un tarafından emir-komutada ikinci adam olarak görevlendirmesini sağlamıştır¹⁶¹. Bu savaşın cereyan ettiği dönemde İspanya ve Makodonya'da da mücadele devam ediyordu. Trever'e göre bu durum sürekli asker alımını zorunlu kılarken küçük toprak sahipleri ve müttefiklerin *consul*'lerin celp çağrılarına cevap vermekte isteksiz davranmalarına ve sistemde bir çözülmenin baş göstermesine neden olmuştur¹⁶².

M.Ö. 104 yılında Marius'un, Cimbrilerle (Kimberler) savaşın yürütüldüğü bir esnada Romalıların orduda bir dizi askeri düzenlemelere giriştiği görülmektedir. Marius, *proletarii* sınıfını toplayarak kendilerine hizmet sürelerini doldurduklarında para ve geçimlerini sağlamak üzere toprak tahsisi vaadinde bulunmuştur¹⁶³. Böylece eski *militia* (yurttaş ordusu) ordusunun yerine teçhizatı devlet tarafından sağlanan

¹⁵⁸ *Consul*'ler genellikle bir yıl için seçilirlerdi. Marius olağanüstü şartlar ve başarılı hizmetlerinden dolayı istisnai olarak beş altı yıl üst üste *consul* seçilmiştir.

¹⁵⁹ Trever, 1939, s. 107.

¹⁶⁰ Tekin, s. 207-208.

¹⁶¹ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 171.

¹⁶² Trever, 1939, s. 106,175.

¹⁶³ a.g.e., s. 107.

profesyonel bir ordu kurulmuş oldu¹⁶⁴. Fakat ödül veya toprak gibi motive edici unsurları devletin karşılayamaması kumandanların bireysel olarak emri altında hizmet edenleri kendi politik çıkarları için kullanmaları ile neticelendi. Bu Campbell'in de ifadesi ile aynı zamanda Roma devlet memurluğunda sivil ve askeri fonksiyonlar arasında açık bir ayırım yapılmamasından doğan, herhangi bir politik liderin aynı zamanda potansiyel olarak bir ordu kumandanı da olabilmesi ile ilgili bir durumdu¹⁶⁵.

Normalde kanuna göre *proletarii* askere alınmıyordu. Marius ücret karşılığında gönüllüleri silâh altında toplama usulünü getiren kişi olmuştur¹⁶⁶. Sallustius, Marius'un gönüllüler ve kısmen alt tabakadan gelen adamlara ödeme yaparak onların teveccühünü kazanmaya çalıştığını ve ordu saflarındaki eksikliği bu yolla doldurmaya çalıştığını kaydetmektedir¹⁶⁷. Marius'un şekillendirdiği ordu askerliğin *proletarii* sınıfı için geçim kaynağı haline gelmesini sağlamıştır. Daha önce silâh altına alınan askerlerin yorucu ve bir an önce sonlandırmak istedikleri askerlik vazifesinin ganimetler, toprak tahsisleri ve generallerce sağlanan diğer

¹⁶⁴ Scullard, yaklaşık M.Ö. 400 yılında Roma'nın, askerlerini yıl boyu sahada tutabilmek için bir ödeme ile tanıştirmasını yurttaş milis ordusundan profesyonel orduya geçiş için ilk adım olduğu varsayımında bulunur. Trever, Marius'un mal mülk sahibi olmayan gönüllüleri askere almasının önemli bir yenilik olmadığını zira askeri hizmet için ön görülen servet yeterliliği sınırının sürekli azaldığını ifade ederek Marius'un sadece bu işin mantıksal sürecini tamamladığını ileri sürer. Yine Blois de Marius'un Katırları olarak adlandırılan askerlerin profesyonel askerlerden oluşmadığını ama Kuzey Afrika'da Numidyalılarla veya Güney Gaul ve Po Vadisi'ndeki German kabilelerinin istilalarına karşı olduğu gibi değişik askeri seferlerin deneyimi ile neredeyse iyi birer profesyonel askerler haline geldiğini ifade ederek profesyonel asker terimini deneyimli asker anlamında kullanır. Campbell ise Roma'nın asker alımına gereksinimi olduğu için eski asker alım sisteminin devam ettirildiğini ama daha uzun süre -16 yıl gibi- hizmet etme yönünde bir eğilim oluştuğunu ve bu nedenle profesyonel bir ordunun sadece çekirdeklerinin atıldığı yönünde bir görüş belirtir. Bununla birlikte Marius'la profesyonel ordunun kurulmadığı ama bu ordunun kuruluşuna giden yolun sağlam zemin taşlarının döşendiği söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Scullard, t.y., s. 345; Trever, 1939, s.175; L. de Blois, "Army and General in the Late Roman Republic", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 164; Campbell, 1994, s. 6.

¹⁶⁵ Campbell, 1994, s. 7.

¹⁶⁶ C. Bosch, **Roma Tarihinin Anahatları**, Çev. S. Atlan, İstanbul 1940, s. 71.

¹⁶⁷ Sall.lug., Sallustius, **De Bello Iugurthino**, 86.

avantajlarla yeniden itibar kazandığı söylenebilir¹⁶⁸. Marius’la başlayan askeri değişim Sulla, Pompeius ve Caesar tarafından geliştirilmiş ve bu durum askerlerin kendilerini liderlerine adanmaları sonucunu doğurmuştur¹⁶⁹. Bu adanma maddi bir kazançla ilgili gibi görünmektedir. Trever’e göre ordunun Roma siyasetinde yeni bir güç olarak ortaya çıkması devletle onun ordusu arasındaki bağı zayıflatarak askerle general arasındaki bağı güçlendirmiş ve bu gelişme Cumhuriyet’in sonunu da getiren önemli faktörlerden birisi olmuştur¹⁷⁰.

Marius’un Roma askeri sistemi ile bağlantılı olarak yaptığı önemli işlerden birisi de ordu sisteminde değişikliğe giderek “*cohors*” (çoğ. *cohortes*) adı verilen yeni askeri birlikleri ihdası olmuştur. Bundan böyle bir lejyonda her biri 600 kişiden oluşan 10 *cohors* yer almıştır. Bu bir lejyonun 6.000 kişiden oluşacağı anlamına geliyordu. *Cohors*, sağ kanat *centuria*’sının en kıdemlisi ve *centurio primi ordinis* olarak bilinen lejyon komutanının emri altındaki bir *centurio* (yüzbaşı) tarafından kumanda ediliyordu¹⁷¹. Ancak lejyonun sayısı ile ilgili olarak Leonard’ın yaklaşımı genel bir teori olmalıdır. Bununla birlikte “*Marius reformları dönemi ve sonrası lejyonların kaç kişiden oluştuğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak ortalama 5000; tam sayıda 6.000 üzeri ve daha muhtemel 3000 kişiden oluştuğu tahmin edilebilir*” şeklindeki görüş daha makul görünmektedir¹⁷².

M.Ö. 91 yılında, *tribunus* M. L. Drusus Romalı olmayanlara vatandaşlık haklarının bağışlanmasını içeren çeşitli haklar için bir öneri hazırlamış ancak bu girişim Drusus’un, öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu gelişme İtalyan şehirlerinin

¹⁶⁸ Trever, 1939, s. 175.

¹⁶⁹ Blois, 2007, s. 164.

¹⁷⁰ Trever, 1939, s. 175.

¹⁷¹ Leonard, 1953, s. 296.

¹⁷² Bunun için bkz. Santasuosso, 2001, s. 22.

koalisyon oluşturmasına öncülük etmiş, *Senatus*, bu şehirlerin isteklerini reddedince şehir devletleri Roma'ya karşı savaş ilan etmiştir. Böylece Sosyal Savaş (/Müttefikler Savaşı) da başlamış oldu. İtalya'da iki yıl devam eden bu savaşın hemen ardından L. C. Sulla yeni bir figür olarak yükseldi. M.Ö. 88 yılında *tribunus* seçilerek ordunun kontrolünü kazandı¹⁷³.

M.Ö. 82-79 yılları arasında *Senatus* tarafından sınırsız süre ile *dictatorlu*'ğa getirilen Sulla, askeri bir diktatörlük kurarak bir anayasa reformu ile *tribunus*'ları etkisiz hale getirmiş, *Senatus*'u güçlendirerek *Senatus*'a eski *consul* ve *praetor*'ları vali olarak atama yetkisi vermiştir. *Senatus*'un önem kazanması politik iç dengeyi bozarak Cumhuriyet'in sonunu hazırlayan en önemli faktörlerden olmuştur. M.Ö. 79 yılından itibaren Sulla'nın yardımcısı olarak görev yapan Pompeius M.Ö. 67 ve 64 yıllarında korsanlara karşı başarı ile mücadele ederek Doğu'yu yeniden düzene sokmuş M.Ö. 60 yılında Crassus ve Caesar ile birlikte *Senatus*'un egemenliğini sonlandırarak Birinci *Triumvir*'liği kurmuştur. M.Ö. 53 yılında Crassus'un doğuda Parthlara karşı mücadele verirken ölmesi üzerine Birinci *Triumvir*'lik de sona ermiřtir¹⁷⁴. Pompeius'un Mithridates Savaşları sonunda (M.Ö. 89-63) doğudaki düzenlemeleri ile Roma'nın bölgedeki sürekli askeri ilişkisi de başlamış oldu. Bu savaşlar Roma'nın doğu sınırlarını Ege kıyılarından Fırat'a ve Fırat ötesine kadar değiştirdi. Roma'nın doğuya doğru ilerleme; İran Parthlarının da batıya doğru genişleme stratejileri Roma ve İran güçleri arasında 700 yılı aşkın sürecek bir mücadeleye neden oldu¹⁷⁵. Pompeius M.Ö. 67 yılında korsanları ortadan kaldırdıktan sonra Pontos ile Armenia'yı işgal ederek, Kudüs'ü kuşatmıştır. Bu kuşatma

¹⁷³ McGeough, 2009, s. 73.

¹⁷⁴ İplikçioğlu, 2007, s. 88.

¹⁷⁵ E. L. Wheeler, "The Army and the Limes in the East", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 239.

Romalıların ilk kez Yahudi halkı ile temasını sağladı. Bu esnada Pompeius, doğuyu teşkilatlandırdı. Kilikia genişletildi. Bithynia, Pontus, Suriye ve Girit eyalet haline geldi¹⁷⁶.

M.Ö. 49-45 yılları arası süreç Cumhuriyet tarihinde İç Savaş dönemi olarak bilinmektedir. Daha önce M.Ö. 58-51 yılları arasında Gallia Transalpina'yı fetheden Caesar'ın M.Ö. 48 yılı *consul*'lük talebinin Senato tarafından reddi ve ordusunu terhis isteği Caesar-Pompeius çatışmasını doğurdu. Bu mücadele M.Ö. 48 yılında Güneydoğu Thessalia'daki Pharsalus yakınlarında Pompeius'un yenilgisiyle sonuçlandı¹⁷⁷. Bundan sonra Caesar, Pompeius yandaşlarını ortadan kaldırmak üzere Afrika ve İspanya'ya iki önemli sefer düzenledi¹⁷⁸.

M.Ö. 46-44 yılları arası Caesar'ın *dictator*'luk yılları olarak görülmektedir. Bu dönemde devleti yeniden düzenleyen Caesar, bir kral gibi hareket ederek kent devleti anayasası ile yönetilen Roma'yı bu durumdan kurtarma ve dünya imparatorluğu yapma yönünde gayret göstermiştir. M.Ö. 44 yılında Ceasar'ın bir suikast sonucu öldürülmesiyle, Octavianus, Antonius ve Lepidus arasında İkinci *Triumvir*'lik (M.Ö. 43) kuruldu. Caesar suikastçılarının -Cassius ve Brutus'un- cezalandırılmasının ardından devlet bu *triumvir*'ler arasında paylaştırıldı. Bu taksimatta Antonius Doğu'yu, Octavianus Batı'yı, Lepidus ise Afrika'yı aldılar¹⁷⁹. MÖ. 40 yılında yapılan Brindiz Antlaşması'yla Roma'nın, Antonius ve Octavianus arasında pay edilmesinin ardından Doğu'yu elinde tutan Antonius, Kleopatra ile

¹⁷⁶ R. H. Barrow, **Romalılar**, Çev. E. Gürol, İstanbul 2006, s. 41-42.

¹⁷⁷ İplikçioğlu, 2007, s. 89.

¹⁷⁸ Diakov, 2011, s. 183.

¹⁷⁹ İplikçioğlu, 2007, s. 90.

evlenerek (M.Ö. 36) Roma topraklarını çocuklarına bıraktı¹⁸⁰. M.Ö. 31 yılında ise Actium’da Mısır savaş filosunun yenilgiye uğratılması üzerine Mısır eyalet haline getirildi (M.Ö. 30). Böylece Roma’da uzun süre devam eden iç savaşlar dönemi ve soylular yönetimi sona ermiş, Octavianus prestij kazanmış monarşik bir yönetim kendini göstermeye başlamıştır¹⁸¹. İmparatorluk rejiminin kurulmasına da ilk adım atılmıştır. Genel itibari ile askeri sistemle bağlantılı olarak Roma’da Cumhuriyet yönetiminin sonlarına doğru yaşanan iç gelişmelerin askeri yapının milis kuvvetlerden profesyonel bir orduya doğru kayma noktasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

1.2.3. Erken İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 27 - M.S. 284)

Caesar’ın yeğeni ve evlatlığı olan Octavianus’a Actium Savaşı’ndan sonra *Senatus* tarafından *Augustus* (yüce, ulu) unvanı verilerek bundan böyle *Imperator Caesar divi filius Augustus* olarak anılmıştır. Augustus, ılımlı bir monarşiye karşılık gelen bir egemenlik modeli kurdu. Bu yeni yönetim biçimine *princeps* (birinci kişi) sözcüğünden gelen *principatus* (*birinci kişinin yönetimi*) adı verildi. Bu yönetimde eski Cumhuriyet kurumları biçimsel olarak yaşamakla birlikte tek bir adamın yani Augustus’un egemenliği söz konusu olmuştur. Böyle bir yapı içerisinde Augustus, *Senatus*taki birinci kişi olma, yaşam boyu ordular ve tüm yeni eyaletler üzerinde en yüksek emretme yetkisi (*imperium proconsulare maius*), *ensor*’luk yetkisi ve başrahip (*pontifex maximus*) olma gibi yetkileri elinde bulundurmuştur¹⁸². Bu şartlar

¹⁸⁰ Oktay Akşit, **Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27- M.S. 192)**, İstanbul 1976, s. 31.

¹⁸¹ İplikçioğlu, 2007, s. 91.

¹⁸² a.g.e., s. 92.

altında M.Ö. 13 Ocak 27 tarihi *principatus*'un başlangıcı olarak genel kabul görmüştür¹⁸³.

Augustus'la birlikte tüm alanlarda olduğu gibi askeri alanda da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Her şeyden önce askeri kumanda, imparatorluk yetkisinin önemli unsurlarından birisi olmuştur. İmparator *maius imperium*, yetkisini elinde bulundurması münasebetiyle tüm silahlı güçlerin başkomutanı olmuştur¹⁸⁴. Başkomutan sıfatıyla savaşa girilip girilmeyeceği, ne zaman harp ilan edileceği, orduya hangi kaynakların tahsis edileceği gibi konularla ordu strateji ve taktiksel kararlarını da kapsayan tüm önemli kararlarda söz sahibi kişi konumundaydı. Bununla birlikte sahra kumandanları yerine göre lojistik, stratejik ve taktiksel kararlar alabilmişlerdir Zira imparatorluk sistemi içerisinde tüm Roma generalleri imparatorların temsilcileri veya elçileri olarak kabul görmüşlerdir¹⁸⁵. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, imparatorun son karar merci olması işleri hızlandırırsa da imparatorun, danışma kurulunun (*consilium*) görüşlerini alması beklenmiştir¹⁸⁶.

Augustus egemenliği döneminde Ren ve Danube boyunca uzanan 2.500 km'lik Avrupa sınırı oluşturulmuş. M.S. 1. yüzyılın ortasında Britania'yı da içine alan kuzey sınırı 75 yıl boyunca değişime uğramadan kalmıştır¹⁸⁷. Augustus, Galya'yı tehdit eden German oymaklarını imparatorluğun içine dâhil ederek sınırı Elbe'den keserek kuzey sınırını kısaltmak istemiştir. Ancak M.S. 9 yılında XVII,

¹⁸³ Diakov, 2011, s. 199.

¹⁸⁴ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 318.

¹⁸⁵ J. P. Roth, **The Logistic of the Roman Army At War (264 B.C-AD 235)**, William V. Harris (ed.), Leiden 1999, s. 261-262.

¹⁸⁶ H. Sidebottom, "International Relations", in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, P. Sabin ve diğerleri (eds.), Cambridge 2008, s. 6.

¹⁸⁷ P. Connolly, **Tiberius Claudius Maximus: The Legionary**, Oxford 2003, s. 4.

XVIII ve XIX. lejyonlarının kaybı gibi¹⁸⁸ bazı olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Tacitus'un Augustus'un ölümü esnasında haleflerine artık imparatorluk topraklarını genişletmemeleri yönünde tavsiyede bulunduğunu şeklindeki söylemi Augustus dönemi sonu itibari ile devletin doğal sınırlarına ulaşmış olabileceğini düşündürmektedir.

Augustus dönemini de içine alan Iulius-Claudius Sülalesi (M.Ö.27-M.S.68) zamanında yeni eyaletler kurulmuştur. M.Ö. 43 yılında daha önce Caesar'ın iki kez almaya teşebbüs ettiği Britania fethedilmiştir¹⁸⁹. Bu dönemde Alp Bölgeleri, Rhaetia ve Norcium, Dalmatia, Pannonia ve Moesia, Thrakia, Galatia, Pamphylia, Kilikia, Iudae, Cyrenaica ve Tirigitina bölgesel egemenlik çevresinin genişlediği görülmektedir¹⁹⁰. Bunlardan özellikle Thrakia Eyaleti; Daclar, Gatealar, Bastarnlar, Sarmatlar gibi Tuna ötesi ulusların istilalarda bulunduğu tehlikeli bir kavşakta Roma kalesi işlevi görmüştür¹⁹¹. Dolayısıyla Augustus ile başlayan Iulius-Claudiuslar yönetiminde devletin sınırları büyük ölçüde güvenlik altına alınmıştır¹⁹². Bu sülale döneminde Nero (M.S.54-58) periyodu dikkat çekmektedir. Nero, Parthların, Armenia topraklarına saldırısı üzerine bir doğu seferi başlatmıştır¹⁹³. Armenia'nın başkenti Artaxata ele geçirilip yakılmış ve Dicle üzerinde yeni bir başkent Tigranecetto kurulmuştur. Nero dönemindeki önemli gelişmelerden birisi de M.S. 66 yılında Yahuda Savaşı'na (M.S. 66-73) neden olacak büyük bir isyanın çıkması

¹⁸⁸ Tac. **Ann**; Cornelius Tacitus, *Annales*, I.11; Barrow, 2006, s. 43.

¹⁸⁹ Diakov, 2011, s. 222.

¹⁹⁰ Roux, 2006, s. 18.

¹⁹¹ Diakov, 2011, s. 222.

¹⁹² İplikçioğlu, 2007, s. 94.

¹⁹³ Parthlar, Roma ile M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısında Anadolu ve Armenia'nın fethi süresince bağlantı kurmuşlardır. İlişkiler başlangıçta iyi olmasına rağmen daha sonra bozulmuştur. M. L. Crassus, herhangi bir savaş nedeni olmaksızın Roma'daki pozisyonunu güçlendirmek için Parth topraklarını istila etmek amacı ile Syria eyaletinin kumandasını ele geçirmiştir. S. Anglim, P. G. Jestice, R. S. Rice, M. Rusch, J. Serrati, **Fighting Techniques of the Ancient World 3000-500 BC.**, New York 2007, s. 109.

olmuştur¹⁹⁴. M.S. 55-63 yılları arasında Parthlarla yaşanan savaşlar Anadolu'nun Augustus dönemindeki mevcut savunma stratejisinde bir takım değişiklikler yapma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Merkez Anadolu'nun tampon bölge Armenia'nın kaybı ile Parth istilasına açık hale gelmesi ile Roma, M.S. 63 yılında Pontos'u eyalet haline getirdi; 72 yılında ise Küçük Armenia'yı ilhak etti. M.S. 76 yılına kadar Anadolu'nun dörtte üçü büyük bir *consul* eyaleti olarak birleştirilerek Galatia-Kapadokya eyalet çatısı altında Ankyra'dan idare edildi¹⁹⁵.

Nero döneminin önemli sorunlarından biri de mali bozulma ve mali açıklar olarak görülmektedir. Bu dönemde askeri birliklerin ücretleri ile eski askerlerin prim ödemeleri geciktirilmiştir. Nero'nun ölümünün ardından ordu kaynaklı bir hükümet darbesi neticesinde 68-69 yıllarında bir iç savaş dönemi yaşanmıştır. Tahta önce Galba (M.S. 68-69) geçti. Galba askerlere karşı sert davranarak imparatorluk muhafız birliklerinin gevşeyen disiplinlerini yeniden tesis etmek istedi. Ancak bu tutumu yedi ay gibi kısa bir süre sonra tahttan indirilmesi ile sonuçlandı. Bu iç savaşta Otho ve Vitellus'un askerleri arasındaki mücadele devam ederken, Tuna ve Suriye lejyonları T. F. Vespasianus'u imparator ilan ettiler. Tuna lejyonları 69 yılında Roma'yı düşürdü. Senato, Vespasianus'un imparatorluğunu onayladı¹⁹⁶. Ancak bu 18 ay süren iç savaş esnasında birlikler sık sık Roma'ya yürümüş ve şehir üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur. İmparatorluğun genelinde ise askeri birlikler içerisinde ayrışmayı beraberinde getirmiştir¹⁹⁷.

¹⁹⁴ Diakov, 2011, s. 224 vd.

¹⁹⁵ Wheeler, 2007, s. 243.

¹⁹⁶ Diakov, 2011, s. 226, 235.

¹⁹⁷ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 337.

Deneyimli bir komutan olarak Vespasianus ilk olarak ordudaki anarşiyi sonlandırmış; askeri birlikleri İtalya'dan çekerek sınırlara sevk etmiştir. Bu dönemde Yahuda ayaklanması olmak üzere eyaletlerdeki ayrılıkçı hareketlerin bastırılmasına yönelik başarılı mücadeleler yapılmıştır. Caesar ve Claudius'un yurttaşlık politikasını sürdüren Vespasianus, eyalet kentlerine çok geniş boyutta yurttaşlık hakkı tanımıştır¹⁹⁸. Domitianus'un (M.S.81-96), M.S. 83 yılında German topraklarını istila ederek Ren ve Danube üzerinde yeni bir sınır inşa etmeye başlaması ile Roma'nın da son fetih çağı başlamıştır¹⁹⁹. Domitianus döneminde eyaletlerin halklarına çok büyük ölçüde yurttaşlık hakkı verilmiştir. Yine bu dönemde eyaletlerin dış tehditlere karşı savunulmasına büyük önem verilerek tüm silahlı kuvvetler imparatorluğun en tehlikeli ve sürekli barbar saldırılarına maruz kalan Ren ve Tuna sınırlarında toplanmıştır. Yine Ren üzerinde tehlike yaratan bir German halkı olan Cattlar çetin bir seferin sonucunda yenilgiye uğratılmışlardır²⁰⁰.

Flaviuslar (M.S. 69-96) ve Antoniuslar (M.S. 96-112) döneminde askeri faaliyetler yoğunlaşmıştır. Söz konusu dönemlerde Britania'da, Germania'da Tuna bölgesinde ve Doğu'da genel olarak Roma ilerleyişinin sürdüğü görülmektedir²⁰¹. Flaviuslar sülalesi zamanında Filistin'deki Yahudi İsyanı bastırılmıştır. Antoniuslar zamanında ise sınırlardaki barbar saldırıları zor da olsa püskürtülebilmıştır. Bu periyotta Traianus zamanında (M.S. 98-117) Roma Devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştır²⁰². Traianus yönetimi Aşağı Tuna sınırının gittikçe güçlenen Daclara karşı Fırat üzerindeki doğu uç eyaletlerinin ise Parth tehdidine karşı savunulması gibi iki

¹⁹⁸ Diakov, 2011, s. 237.

¹⁹⁹ Connoly, 2003, s. 4.

²⁰⁰ Diakov, 2011, s. 238.

²⁰¹ Roux, 2006, s. 18-19.

²⁰² İplikçioğlu, 2007, s. 94.

amaca hizmet etmiştir. Daclar M.S. 101-102 ve 105-106 yıllarında yapılan iki güç seferle itaat altına alınarak toprakları eyalet haline getirilmiştir. Yer altı kaynakları özellikle de altın madenleri bakımından zengin Dacia'nın ele geçirilmesi Roma hazinesinin zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır²⁰³.

Traianus'un, Moesia'yı bir kale gibi koruyacak olan Dacia (*Romania*) eyaletini kurmasıyla M.S. 2. yüzyıl sonuna doğru Roma çemberi çizilmiş oldu. Ren, Tuna, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Afrika, İspanya, Fransa ve İngiltere'de Roma'nın idaresi altında 43 eyalet bulunuyordu. Ancak M.S. 270 yılında Dacia boşaltılmış ve Diocletianus zamanında (M.S. 284-305) imparatorluk İtalya dâhil olmak üzere 120 idari bölgeye ayrılmıştır²⁰⁴. Yine Traianus zamanında M.S. 114 yılında Armenia üzerine bir sefer düzenlenmiştir. Traianus, Armenia'yı istila ettikten sonra Mesopotamia içlerine kadar ilerleyerek Parth toprağı kalıntıları üzerinde Armenia, Mesopotamia ve Asuria olmak üzere üç yeni eyalet kurmuştur²⁰⁵. Doğuda Parth eyaletlerinin fethiyle Roma imparatorluğu, İskoçya'dan Basra Körfezine ve Rusya'dan Morocco'ya kadar olan en geniş bölgesel sınırlara ulaştı. Hadrianus (M.S. 117-138) oldukça genişlemiş sınırları savunmanın zor olması nedeni ile Traianus'un doğuda fethettiğı eyaletleri gözden çıkarmıştır. Hadrianus'un bu politikası halefleri tarafından da takip edilmiştir. Chrissanthos'a göre bu durum Roma imparatorluğunun genişlemesini etkili bir şekilde sonlandırmıştır²⁰⁶.

Hadrianus'un Fırat üzerindeki eski sınırlarına geri çekilmesi büyüyen bir dış tehlikeye işaret etmektedir. Bu dış tehlikenin farkında olan Hadrianus orduyu bir

²⁰³ Diakov, 2011, s. 244.

²⁰⁴ Barrow, 2006, s. 44.

²⁰⁵ Diakov, 2011, s. 245.

²⁰⁶ Chrissanthos, 2008, s. 173.

düzen içinde tutarak Britannia'da Hadrianus Duvarlarını inşa ettirmiştir²⁰⁷. Marcus Aurelius (M.S. 161-180) egemenliğini izleyen dönemde -aynı zamanda M.S. 2. yüzyılın son kırk yılında- şiddetli çarpışmalar ve politik istikarsızlık gibi gelişmeler yaşanmıştır. Aurelius; Britania da, German topraklarında, Ren ve Danube civarında ve doğuda Parthlarla sürekli mücadele içerisinde olmuş, Roma gücünü restore etme ve genişletme faaliyetlerinde bulunmuştur²⁰⁸.

Marcus Aurelius'un (M.S.161-180) imparatorluk sınırları içerisine barbar oymakları yerleştirmesi savunmayı daha tehlikeli hale getirmiş gibi görünmektedir. Bu dönemde, Carpiler, Dacia'ya saldırdı. Gotlar ise uzun yıllar boyunca Doğu German topraklarından bütün Anadolu'ya denizden akınlar düzenleyerek, Yunanistan, Atina ve Sparta'ya kadar ulaştılar. M.S. 210 yılında ortaya çıkan Alamanlar, Galya ve İtalya'ya girdiler. Parthlar ise yeniden toparlanarak sevk edilen Roma ordularını mağlup etmeye başladılar²⁰⁹. Gotlar M.S. 230 yılından itibaren bütün Karadeniz kıyılarını tahrip etmeye başladılar. M.S. 205-260 yılları arasındaki süreçte Bosphoros Krallığını ve Kırım'ı fethettiler. Bthynia ve Paphlagonia'nın zengin kentlerini yağmaladılar. Sonu gelmeyen iç savaşlar, barbarların saldırıları, açlık ve salgın hastalıklar imparatorluğun nüfusunu azalttığı için barbarlar kabileler halinde Roma ordusuna alınmaya başlayarak bu uygulama Alexander Severus'un ölümünden sonra daha da yaygınlaştı. Yine Mısır'da Marcus Aurelius döneminden itibaren bastırılmakta başarısız olunan çobanlar hareketiyle Nil'in sazlık ve bataklık alanlarına gizlenmiş çoban çeteleri buradan yönetim merkezlerine ve Roma

²⁰⁷ Diakov, 2011,s. 247.

²⁰⁸ Santasuosso, 2001, s. 167.

²⁰⁹ Barrow, 2006, s.178.

garnizonlarına sürekli saldırılarda bulunmaya devam ettiler²¹⁰. Roma devlet yöneticilerinin çöban çetelerinden oluşan gruplarla mücadelesinde dahi zorlanması bu dönemde askeri veya yönetimsel birtakım sorunların olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Commodus' un (M.S.177-192) egemenliğini izleyen yıllar ise Septimus Severus'un tahta geçişine kadar devam edecek şiddetin eğilim haline geldiği, disiplinin olmadığı askeri anarşi periyoduna tanıklık etmiştir. İç gelişmelere sınırlardaki olumsuzluklarda eklenince imparatorluğun doğasında da değişimler yaşanmıştır²¹¹. M.S. 193-197 yılları arası süreç Roma imparatorluğunda yoğun iç savaşların yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu evrede Suriye ordusu P. P. Niger'i; Britannia ordusu D. C. Albinus'u; Tuna ve Ren lejyonları ise Pannonia Valisi L. S. Severus'u imparator ilan etmişlerdir. Netice itibariyle Tuna ordusu Roma'yı ele geçirmiş ve tahta çıkan Severus (M.S. 193-211) kendi hanedanını kurmuştur²¹².

Septimus Severus, Augustus'tan itibaren en büyük askeri reformcu olma yönü ile dikkat çekmektedir. Severus zamanında lejyonların sayısı artırılmış ve ordu sınıflarının kapıları gittikçe Romalı olmayan unsurlara daha açık hale getirilmiştir²¹³. Severus, orduyu yeniden disiplinli hale getirme ve etkili kılma yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde Doğu'da süvariler eyaleti Mezopotamya Roma ordularının ilerleyişinin simgesi olurken Britanya'nın bu konuda başarısız olduğu

²¹⁰ Diakov, 2011, s. 275 vd.

²¹¹ Santasuoso, 2001, s. 169.

²¹² Diakov, 2011, s. 271.

²¹³ Santasuoso, 2001, s. 227.

söylenbilir²¹⁴. Severus'un yapmış olduğu bir başka düzenleme ise askeri ödemelere ilişkin olmuş ve askeri ücretler iki katına çıkarılmıştır. Septimus Severus, İtalyan kökenli muhafız birliklerini -*praetor* muhafızlarını- dağıtarak eyalet ordularının seçkin askerlerinden yeni bir muhafız birliğı tesis etmiştir. Yine askerlerin evlenmelerine müsaade ederek sınır birliklerindeki askerlerin toprak payı sahibi olmalarına, kendi evlerinde aileleriyle birlikte yaşamalarına ve talimden talime kışlaya gitmelerine de olanak tanımıştır²¹⁵.

Septimus Severus, kumanda yapısında senatör sınıfı yerine lejyonlar için *praefecti agentes vice legati legionis* ve atlı valiler için *agentes vice praesidis* gibi atlı sınıftan subay yapısını benimsemiştir²¹⁶. Senatörlerin hizmetten engellenmeleri -tehlikeli dönemlerde yüksek kumandayı hala ellerinde bulundurmalarına rağmen- şeklindeki bu uygulama yaklaşık elli yıl sonra Gallienus yönetiminde süreklilik kazanmıştır²¹⁷. Septimus Severus'un şiddet kullanarak iktidarı ele geçirmesinin ardından kırk yılı aşkın bir zaman içerisinde dört imparatorun üçü askeri bir isyan sonucunda öldürülmüş imparatorun çeşitli rolleri arasındaki denge değişmek zorunda kalmıştır. Politik yaşamda ise ordunun pozisyonu gittikçe kuvvetlenmiş ve daha etkin hale gelmiştir²¹⁸.

Severus sonrası dönem barbar topluluklara asker sağlamaları karşılığında imparatorluk topraklarında yerleşmelerine olanak tanındığı bir süreç olarak görülmektedir. Daha sonra büyük barbar gruplarının Roma sınır bölgelerinde

²¹⁴ Roux, 2006, s. 20.

²¹⁵ Diakov, 2011, s. 272.

²¹⁶ K. Strobel, "Strategy and Army Structure between Septimius Severus and Constantine the Great", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 273.

²¹⁷ Santasuosso, 2001, s. 228.

²¹⁸ Campbell, 1994, s. 182.

yerleşmelerine müsaade edilmiştir. Bunlar iyi savaşçılar olmalarına rağmen bir asker olarak Roma'nın arzuladığı sadakatten uzaktılar. Ancak asıl problem askere alınanların kökeni değil askeri kumanda yapısındaki değişiklik olarak görülmektedir²¹⁹. Zamanla eyalet kökenli barbarlardan oluşan askerler imparatorların tahta geçişinde önemli rol oynamaya başlamışlar, içeride ekonomik sıkıntılar sınırlarda ise gittikçe artan saldırılar görülmüştür. Başka bir ifade ile M.S. 2. yüzyıl; altın çağ olarak olarak tanımlanırken M.S. 3. yüzyıl iktisadi, siyasi ve sosyal çalkantıların yaşandığı bir dönem olarak göze çarpmaktadır²²⁰. Septimus Severus'un ölümünden sonra 284 yılında Diocletianus'un tahta çıkışına kadar olan evrede birçok ardıl imparator gerçek gücü ellerinde tutan *praetor* muhafızları ve askerler tarafından öldürülmüşlerdir. Bu durum Roma imparatorluk ordu yapısında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir²²¹. Yine Severus'tan sonra onun oğullarından devlet yönetimine katkı sağlayacak kimselerin çıkmadığı daha sonraki dönemde ise istilacıların devletin başına üşüştüğü ve imparatorluğun adeta bir yağma malı haline geldiği şeklinde antik kayıt mevcuttur²²².

Caracalla zamanı (M.S. 211-217) Roma imparatorluğu içinde yaşayan özgür yurttaşların tamamına Roma vatandaşlık hakkı -*Constitutio Antoniniana*- verilmesi yönüyle dikkat çekmektedir. 212 yılındaki bu uygulama ile bir noktada yurttaş-asker uygulamasını yeniden canlandırılmıştır²²³. Whitbiy'e göre Caracalla'nın vatandaşlığı genişletmesi yönündeki bu girişimi M.S. 3. yüzyılın birçok eyaletinin yağmalandığı ve iç kaynaklardan asker temin etmenin zor olduğu esnada ihtiyaç duyulan askeri

²¹⁹ Santasuosso, 2001, s. 174.

²²⁰ İplikçioğlu, 2007, s. 94-95.

²²¹ Santasuosso, 2001, s. 169.

²²² Hist. Aug.; **Historia Augustae Scriptores**, Septimus Severus, 19.6.

²²³ Santasuosso, 2001, s. 228.

alımların sürdürülebilirliğini garantiye almıştır²²⁴. İnsan gücüne duyulan ihtiyaç ordu sınıfının sınırlardaki halklarla doldurulmasının yolunu açmış ve bu ordu hizmeti için Roma vatandaşı olma ve yerleşim yeri koşulunun değişmesi anlamına gelmiştir²²⁵.

Severus Alexander (M.S. 222-235) döneminde 226 yılında Parth siyasi teşekkülü Sasani-Pers imparatorluğunu kuran Ardaşir isimli yönetici tarafından ele geçirilmiştir. Parthlardan daha iyi organize olan kuşatma savaşı yeteneğine sahip büyük piyade ordusu ve ek süvari kuvvetlerine sahip Sasaniler, sonraki dört asır boyunca doğuda Roma'yı baskı altında tutmuştur²²⁶. Sasaniler M.S. 239 yılından itibaren Carrhae, Nisbis, Hatra gibi önemli stratejik şehirleri zapt ederek Roma'nın doğu eyaletlerini istila etme girişiminde bulunmuşlardır. Pers tehdidinin gelişimi Roma İmparatorluğu'nun yoğun politik kırılganlığının ve iç savaşların tekrarlandığı bir periyoda denk gelmiştir. M.S. 226-379 yılları arasında Persler sadece sekiz krala sahip olurken Romalılar birçoğu kendi birlikleri tarafından katledilmiş yaklaşık otuz beş imparatora tanıklık etmiştir²²⁷. Batı'da ise Romalılar özellikle German kabileleri başta olmak üzere Sarmatlılar, Dacialılar ve Pictlerin baskısıyla yüzleşmişlerdir²²⁸. Severus Alexander'in 235 yılında öldürülmesinin ardından elli yıllık süre içerisinde siyasi ve askeri bozulma, sosyo-ekonomik köklü değişiklikler yaşanmakla birlikte ordu bu dönemde gelecekteki kazanımlarının temelini oluşturmuştur²²⁹. M.S. 3.

²²⁴ M. Whitby, "Army and Society in the Later Roman World: A Context for Decline?", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 519-520.

²²⁵ Santasuosso, 2001, s. 174.

²²⁶ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 116.

²²⁷ P. Sidnell, **Warhorse Cavalry in Ancient Warfare**, London 2006, s. 273.

²²⁸ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 116.

²²⁹ Campbell, 1994, s. 231 vd.

yüzyıl krizinin önemli sonuçlarından birisi de askeri kumanda yapısının profesyonelleşmesi olmuştur²³⁰.

Maximinus Thrak'ın (M.S. 235-238) imparator oluşu ile Roma tarihinde asker kökenli imparatorların yönetimi başlamıştır. Bu dönemde otuz yıldan fazla sürecek (M.S. 235-268) şiddetli siyasal bunalım dönemi başlamıştır²³¹. Orduda lejyonlardaki çözülme ile zincirleme bozgunlar kaçınılmaz hale gelmiştir²³². Franklar Aşağı ve Orta Ren bölgesi tahkimatlarını zorlarken bir başka German ulusu Alamanlar, Rhetia ve Alp dağları üzerinden İtalya'ya inerek 261 yılında Milano kapılarına dayanmışlardır²³³. M.S. 3. yüzyıl ortası itibari ile Ren ve Danube, Franklar, Alamanlar, Juthunglar, Vandallar ve Sarmatlar gibi savaşçı kabileler tarafından geçilmeye başlanmıştır. Orta Danube eyaletleri-Noricum, Yukarı ve Aşağı Pannonia, Dacia ve Yukarı Moesia tekrar eden savaşlar ve askeri tehditlerle baş başa kalmıştır. Ancak İlyricum olarak adlandırılan bölge Roma imparatorluk muhafızlarını istihdam etmesi yönüyle ön plana çıkmıştır²³⁴.

Gallienus, (M.S. 253-268) düzenli olarak, daha önce senatörler tarafından yerine getirilen lejyon kumandanlıkları vazifesini senatörlerden daha deneyimli oldukları için atlı sınıfından kimselere vermeye başlamıştır²³⁵. Orduda hizmet eden senatör kökenli aristokratların sayısı, Severus'un egemenliği boyunca gerilemiştir. Bu eğilim M.S. 261 yılında Gallienus dönemi'nde çıkarılan bir kanunla senatörlerin

²³⁰ C. McNab (ed.), **The Roman Army The Greatest War Machine of the Ancient World**, Great Britain 2010, s. 206 vd.

²³¹ Diakov, 2011, s. 274.

²³² Roux, 2006, s. 27.

²³³ Diakov, 2011, s. 275.

²³⁴ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 434.

²³⁵ Campbell, 1994, s. 232.

ordu kumandanı olması resmi olarak yasaklanıncaya kadar devam etmiştir²³⁶. Gallienus, Roma süvarisinin kullanımını daha etkin hale getirmiştir. Bu adım M.S. 4. yüzyıl sonuna kadar sürecek olan hareketli süvari sahra ordusu ile sınırlardaki lejyonları da kapsayan çift katlı bir savunma sistemine işaret etmektedir²³⁷. Gallienus'un lejyondaki süvari gücünü 120 kişiden 726 kişiye çıkarmasıyla hareketli ihtiyat güçleri sınırların gerisinde konuşlanmaya başlamıştır²³⁸. Bir bakıma yaya lejyoner askeri sistemi üzerine temellenen uygulamadan ilk defa vazgeçilmiştir²³⁹. Özel amaçlı müfreze birliklerinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Süvari ve piyadeyi içine alan ve özel eyaletlerde sürekli olarak konuşlanan hareketli destek birliklerinden oluşan merkezi bir gücün oluşumu teşvik edilmiştir. Geç dönem sahra ordusunun öncüsü olan bu gücün ortaya çıkışı başlangıçta kriz zamanları ilgili olmuştur Ancak daha sonra değerinin anlaşılmasıyla birlikte daha sürekli bir yapı kazanmıştır²⁴⁰. Bu dönemde bunların birçoğu *comitatus* içerisinde *promoti* olarak adlandırılan seçkin süvari birliği formuna kavuşturulmuşlardır²⁴¹.

Gotlar, 256 yılında Küçük Asya Roma'sının kuzeyindeki Trabzon'u yağmalayarak tahrip etmişler; 267 yılında ise Balkanları istila ederek Atina, Delphi ve diğer Hellen merkezlerini yağmalamışlardır²⁴². Batıda Germania, Gallia, Britania ve Hispania'yı kapsayan Gallia (Galya) İmparatorluğu Romalı bir general olan Postumus (M.S.260-268) tarafından kendi ordusu, kendi hükümeti ve parası olan bir

²³⁶ Santasuosso, 2001, s. 175.

²³⁷ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 436.

²³⁸ Y. Le Bohec, **The Imperial Roman Army**, London 1994, s. 198.

²³⁹ T. E. Gregory, **Bizans Tarihi**, Çev. E. Ermert, İstanbul 2011, s. 35.

²⁴⁰ Campbell, 1994, s. 232.

²⁴¹ R. Cowan, **Imperial Roman Legionary AD 161-284**, Oxford 2003a, s. 15.

²⁴² Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 434.

yapıda on yıl süre ile yönetilmiştir²⁴³. Doğuda ise Palmyralı bir soylu olan Septimus Odenaethus, sıradışı *dux* (lider) ve Sasaniler ile Roma arasındaki sahada kendi kumandasının tanındığı “*corrector totius Orientis*” (tüm Doğu’nun yöneticisi) unvanını almıştır. Odeneathus’un ölümü üzerine 267 yılında karısı Zenobia’nın yönetime geçerek Palmyra kontrolünü Syria, Palestine, Arabistan, Alexandria ve Küçük Asya’nın birçok yerinde genişlettiği görülmektedir²⁴⁴. Tüm bu gelişmeler gerek batıda gerekse doğuda Roma nüfuzunun etkisinin azaldığı ya da devletin büyük bir karışıklık içerisinde bulunduğu gerçeğini göstermektedir.

Valerianus’un M.S. 260 yılında Sasani hükümdarı Şapur’un eline esir düşmesi imparatorluk tarihinde karanlık bir dönemi başlatmıştır. Bu dönem asker imparatorlar ya da çoğu Illyricum kökenli oldukları için Ilyriyalı İmparatorlar Dönemi olarak adlandırılmış ve bu imparatorların yönetimi ele geçirmeleri ile Diocletianus’un yeniliklerinin de önü açılmıştır²⁴⁵.

Aurelianus (M.S. 270-275) Danube lejyonlarının desteği ile iktidarı elde etmesinin ardından bu birlikleri imparatorluğun restorasyonunda kullanmış ve diğer Balkan kökenli subaylar orduda baskın hale gelmiştir²⁴⁶. Bu dönemde Roma, Alamanların istilasından kurtarılacak Gotlar ve Vandallar bozguna uğratılmıştır. Yine bu dönemde köle ve koloni hareketleri şiddetle bastırılmıştır. Eyaletlerdeki özellikle de Mısır’daki ayaklanmalar başarılı bir şekilde bertaraf edilmiştir. Kraliçe Zenobia ve oğlu tutsak edilmiş ve Gallia’ya boyun eğdirilmiştir. Tüm bu başarılar nedeni ile

²⁴³ Diakov, 2011, s. 274-275.

²⁴⁴ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 434-436.

²⁴⁵ Roux, 2006, s. 20.

²⁴⁶ McNab, 2010, s. 211.

Aurelianus imparatorluğun yeniden kurucusu olarak anılmıştır²⁴⁷. Eutropius da Aurelianus'un özellikle askeri disiplini sağlama ve ahlaksal yozlaşmayı önlemede devrimci olduğunu kaydetmektedir²⁴⁸.

Aurelianus döneminde Danube'nin kuzeyindeki birlikler güneye çekilerek burada Dacia ismiyle yeniden bir eyalet kurulmuştur. Aurelianus'un bir başka adımı ise 271 yılında Roma şehri etrafına 20 km uzunluğunda bir tuğla duvar inşa ettirmesi olmuştur. M.S. 3. yüzyılın başlangıcında özellikle Gaul, İspanya ve Doğu'daki şehirlerin sayısındaki artış kaynakların duvarların inşası ya da tamiri için tahsis edilmesine neden olmuştur²⁴⁹. M.S. 275-276 yıllarında *Augustus* olan Probus'la birlikte Roma'da askeri güçlenme yeniden hızlandı. Probus yabancı halklardan oluşan çok sayıda askeri ordu saflarına kattı. Bu dönemde askere alınanlara maaş ödeniyor ve bu kişiler Romalı subaylar tarafından eğitiliyor ve yönlendiriliyorlardı²⁵⁰.

1.2.4. Geç İmparatorluk Dönemi (M.S. 284 - 476)

Diocletianus ile birlikte geç dönem Roma İmparatorluğu'nun tüm yapısı doğunun despotik monarşilerine benzer bir yapı kazanmıştır. Diakov'a göre, Efendi'ye –Latince *dominus*- tanınan yetki sınırsızdı ve bu nedenle böyle bir despotizm *dominatum* olarak adlandırılıyordu²⁵¹. Bu dönemde yönetimi yoğunlaştırma ve *desantralize* etmek maksadıyla askeri ve sivil idare birbirinden

²⁴⁷ Diakov, 2011, s. 280.

²⁴⁸ Eutr.; Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, IX.14.

²⁴⁹ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 438.

²⁵⁰ Roux, 2006, s. 128.

²⁵¹ Diakov, 2011, s. 284.

ayrılmış, geniş kapsamlı bir memurlar kadrosu teşkil edilmiştir²⁵². Diocletianus'un (M.S. 284-305) tahta çıkışı ile iç ve dış tehditlerin üstesinden gelinerek askeri anarşi sona erdirilmiştir. Sınırlar öncesine göre nispeten güvenli hale geldi. Bu dönemde Diocletianus, yönetim hakkını tanrılardan aldığı savında bulundu. Eski sosyal yapı kısmen yok olarak yeni halkların -barbarların- imparatorluk içerisinde sürekli olarak yerleşmelerine müsaade edildi²⁵³. Diocletianus, geniş kapsamlı bir devlet reformuyla devleti içine düştüğü siyasal ve ekonomik çıkmazdan kurtarmayı amaçlamıştır. Devlet yönetiminde iki “*Augustus*” ve iki *Caesar*’dan oluşan dörtlü bir yapı kurulmuştur. Ancak son karar Diocletianus’ta olduğu için imparator yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulundurmuştur²⁵⁴. Teoride, imparatorluk bölünmemiş ve imparatorun çıkardığı yasa ülke genelinde geçerli olmuş ve her bir yönetici diğerlerine danışarak ve işbirliği yaparak işleri yürütmeye çalışmışlardır. Bu sistem imparatorluğun en büyük sorunlarından birisi olan tahta çıkma meselesini çözmeye yönelik olarak tasarlanmıştır²⁵⁵.

Yine bu dönemde daha önceki mali ve ekonomik yeniliklerin başarısız olması karşısında vergileri aynı olarak tahsil etme ve mecburi çalışma sistemi getirildi. Bu dönemde *annona* -mal ya da ürün olarak alınan vergi- temel vergi formu haline geldi. Çiftçiler vergilerini tahıl, şarap, yağ, et vb. olarak ödemeye başladılar. Büyük mülk sahipleri de bu vergilerin toplayıcılığını üstlendiler. Saray personelinin, memurların, askerlerin ücretleri de aynı olarak ödenmeye başlandı²⁵⁶. Bu tarz vergilendirme Diocletianus’un toprak düzenlemesi ile de yakından ilgilidir. Diocletianus,

²⁵² İplikçioğlu, 2007, s. 95-96.

²⁵³ Santasuoso, 2001, s. 177.

²⁵⁴ İplikçioğlu, 2007, s. 95.

²⁵⁵ Gregory, 2011, s. 43.

²⁵⁶ Diakov, 2011, s. 283.

imparatorluğu *dioecesis*'lere, *dioecesis*'leri, eyaletlere eyaletleri de bölgelere ayırmıştır. Ayrıca bu düzenlemede kaynaklar; topraklar, insanlar ve hayvanlar şeklinde vergilendirebilir alanlara ayrılmış ve imparatorluk yetkisini en ücra köşelere taşıyabilmek için her seviyeden kumandanlar atanmıştır²⁵⁷.

Diocletianus, ayrıca Doğu'da Nicomedia'da yeni ve sürekli başkenti kuran ilk Roma imparatoru olmuştur. Nicomedia'nın Danube-Fırat ekseninde hem kuzey kabilelerine hem de Sasani tehdidine karşı savunma için elverişli bir konumda olması bunda tercih sebebi olmuştur²⁵⁸. Bu dönemde Britania istila edilerek Hadrianus Duvarları'nın güneyinde Roma gücünü yeniden kurmuş ve M.S. 298 yılında Alamanlar ağır bir yenilgiye uğratılarak Galya'da barış ortamı sağlanmıştır. Daha sonra Sasaniler üzerine yürünmüş Mesopotamia yeniden fethedilerek Sasanilerin Doğu'daki Roma gücünü tanınması sağlanmıştır²⁵⁹. Tetrarchia döneminin reformları en azından belli bir süre meyvelerini vermiş gibi görünmektedir. M.S. 305 yılında Diocletianus ve ortağının tahtı bırakmasının ardından Galerius Doğu'da, Constantinus ise Batı'da imparator ilan edildiler. M.S. 328 yılına gelindiğinde Constantinus Roma'nın tek hâkimi olarak temayüz etti. Constantinus, 18 yıl süren iç savaş tecrübesiyle Diocletianus'un kurduğu tehlikeli dörtlü yönetim sistemini terk ederek mutlak monarşi rejiminin yerleşmesini sağladı²⁶⁰. M.S. 330 yılında Byzantion kentini Constantinopolis adıyla yeniden kuran Constantinus burayı devletin başkenti yaparak Roma *Senatus* 'unu da buraya taşımıştır. Bu dönemde Roma saray protokolü daha da genişletilerek, Roma ordusundaki lejyon sayısı 75'e –yaklaşık 1.000.000

²⁵⁷ Bradford ve Bradford, 2001, s. 257.

²⁵⁸ Chrissanthos, 2008, s. 181.

²⁵⁹ Gregory, 2011, s. 45.

²⁶⁰ Diakov, 2011, s. 285-286.

askere- çıkarılmış eyaletlerin sayısı artırılarak ağır vergiler getirilmiştir²⁶¹. Burada surlar ve kulelerle birlikte iyi bir şekilde korunan yaşam alanı oluşturulmuştur²⁶². Constantinus'un M.S. 337 yılında ölümünden sonra ekonomik sorunlar, ayaklanmalar ve barbar istilaları gibi gelişmeler birbirini izledi. Bunlardan başka eyaletlerde diğer egemen gruplara bağlı ve birçok devlet ortaya çıkmaya başladı²⁶³.

M.S. 375 yılından itibaren barbar göçleri tüm hızı ile Roma sınırlarını zorlamaya devam etti. Göçebe Hunlar Don Nehri'nden Karpat Dağları'na kadar bütün Kuzey Karadeniz havzasına egemen oldular. Yine Gotların batı grubu Vizigotlar Tuna'yı geçerek imparatorluğun sınırlarını aştılar. Theodosius'un Thrakia ve Macedonia'da toprak bahşederek bir süre durdurmayı başardığı Vizigotlar onun ölümünden sonra yeniden İtalya'yı tehdit etmeye başladılar ve 410 yılında İtalya'ya giren Alarik, Roma'yı kuşattı²⁶⁴. Theodosius (M.S. 379-395) 382 yılında Vizigotları barış yapmaya zorlamış ve Vizigotlar Roma imparatorluğu içerisinde Roma hukukundan muaf olarak bağımsızlık kazanmışlardır. Bunlar Roma'ya herhangi bir vergi ödemezken bunların kendi liderleri komutasında Roma ordu hizmetinde görev alabilmeleri mümkün olmuştur²⁶⁵.

M.S. 378 yılında İmparator Valens ve Roma ordusunun ana kısmı Vizigotlar tarafından Hadrianopolis (Edirne) yakınlarında büyük bir hezimete uğradılar²⁶⁶. Hadrianopolis Savaşı'nda Gotlar tarafından Valens'in öldürülmesiyle ilk defa bir Roma imparatoru savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Bu savaş ayrıca

²⁶¹ İplikçioğlu, 2007, s. 96.

²⁶² Chrissanthos, 2008, s. 181.

²⁶³ Diakov, 2011, s. 288.

²⁶⁴ a.g.e., s. 293.

²⁶⁵ Chrissanthos, 2008, s. 184.

²⁶⁶ İplikçioğlu, 2007, s. 97.

Germanların eğitimli bir Roma ordusunu yenebileceğini ve atlı olarak da güçlü olan bir tarafın üstünlüğünü göstermiştir²⁶⁷. Bu yenilgi Roma İmparatorluğu'nun sonu olmamakla birlikte sonun başlangıcı olarak değerlendirilmektedir²⁶⁸. 594 yıl önce Cannae felaketinden sonra ikinci felaket olan bu gelişme Roma ordusu için kara gün olarak nitelendirilmiş ve Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne giden süreci hızlandırmıştır. Bundan sonra çeşitli ve her biri 10.000 ile 20.000 arasında adama sahip birçok kabile²⁶⁹ imparator savunmasını zor durumda bırakmıştır²⁷⁰. Böylece büyük ölçekli göçlerle birlikte, asimile olmamış birçok grup Balkanlara ve Batı eyaletlerine giriş yapmıştır²⁷¹.

M.S. 4. yüzyıl boyunca çeşitli topluluklar Roma sınırları boyunca ciddi tehditler oluşturmaya devam etmişlerdir. Ren'in kuzeyinde Franklar ve Saksonlar, Yukarı Ren ve Danube yönünde Alamanlar ve Suebler ile kuzeydoğuda Burgund tehlikesi mevcut idi. Yine Danube üzerinde Vandallarla ilerleyen Quad ve Sarmat toplulukları da bulunmakta idi. Ancak sınırların çöküşünde asıl etnik unsur Hunlar olmuşlardır²⁷². M.S. 4. yüzyıl boyunca Kuzey sınırları üzerindeki German baskısının engellenecek boyutta olmaması, Gotların kendisine eşlik eden gruplarla Danube eyaletlerine ilerlemesiyle Batı Roma imparatorları gittikçe German generallerin kontrolü altına girmiştir. Sonuçta Ren sınırının M.S. 5. yüzyılda çökmesini sağlayacak ve batı eyaletlerinin genel olarak Roma kontrolünden uzaklaşacağı

²⁶⁷ Gregory, 2011, s. 91.

²⁶⁸ Sidnell, 2006, s. 291.

²⁶⁹ Bu kabileler için bkz. Chrissanthos, 2008, s. 185.

²⁷⁰ Chrissanthos, 2008, s. 184-185.

²⁷¹ R. Lim, "Late Antiquity", in: **The Edinburgh Ancient to Greece and Rome**, E. Bispham ve diğerleri (eds.), Great Britain 2008, s. 116.

²⁷² Santasuosso, 2001, s. 195.

gelişmeler yaşanmıştır²⁷³. Bu dönemde Romalılar, sadece sınır boylarında değil aynı zamanda Britania'dan Kuzey Afrika'ya kadar birçok bölgedeki tehditlerin üstesinden gelmeye çalışmıştır. Britania'da İrlandalılar, Suriye sınırında Persler, Mısır'ın kuzeyinde ve Palestin'in güneyinde çadırlarda yaşayan Sarekenlerle mücadele edilmiştir. Yine Küçük Asyada'ki İsaüralılar ile Kuzey Afrika'daki Berberiler de bu tehditlerin önemli bir parçasını teşkil etmişlerdir²⁷⁴.

Savaşçı kimliğine sahip Theodosius (M.S. 379-395) döneminde imparatorluk son defa bir araya geldi. Theodosius, imparatorluk topraklarını ölmeden önce iki oğlu arasında paylaştırarak Doğu'yu Arcadius'un; Batı'yı ise Honorius'un yönetimine bıraktı. İki başlı kartal bu dönemden itibaren imparatorluk arması haline geldi ve 395 yılından imparatorluk doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmış oldu²⁷⁵. Ancak Honorius'un yaş olarak yönetime uygun olmaması naib olarak Stilicho'nun (M.S.360-408) atanmasıyla sonuçlandı²⁷⁶. M.S. 406 yılında Vandallar, Alanlar, Suevler, Ren Nehri üzerinde toplanarak Romalı General Stilicho'nun otoritesini ezmişler ve Stilicho'nun kalan birlikleri Alarik'in Got birliklerine katılmıştır. Bu nedenle Kuzey ana Roma ordusu gözden kaybolmuştur. Alarik, Honorius'tan beklediği izni alamayınca da kendi hükümrانlığını tesis ederek M.S. 410 yılında Roma'yı ele geçirmiştir²⁷⁷. Stickler'e göre bu durum sadece istilacı toplulukların etkilediği sahalar için değil Batı Roma İmparatorluğu için de bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısında Ren üzerinde yeniden

²⁷³ M. C. Bishop, J. C. N. Coulston, **Roman Military Equipment, From the Punic Wars to the Fall of Rome**, Oxford 2009, s. 199.

²⁷⁴ Santasuosso, 2001, s. 195.

²⁷⁵ Diakov, 2011, s. 291-292.

²⁷⁶ Chrissanthos, 2008, s. 187.

²⁷⁷ K. Gilliver, A. Golsworthy, M. Whitby, **Rome At War Caesar And His Legacy**, UK &USA 2005, s. 232.

organize edilen savunma yapıları beklenmedik tehditler karşısında düzgün bir şekilde işlemiş ve de Romalıların müttefikleri görevlerini sözleşmedeki yükümlülüklerine uygun olarak yapmış olsa da Romalılar sonunda istilacıların üstün askeri gücüne daha fazla karşı koyamamışlardır. Netice itibari ile geniş boyutlu barbar grupları 407 yılı süresince Gal içlerine ulaşmayı başarmışlardır²⁷⁸. 410 yılında da Vizigotlar, Roma'yı yağmalayarak tüm imparatorluğu sarsmışlar ve Roma 800 yıl önceki Kelt istilasından sonra yeniden ilk kez düşman eline geçmiştir²⁷⁹.

Stilicho'nun ardılı ve daha sonra imparator olan III. Constantinus'un M.S 421 yılına kadar imparatorluğun batı kısmını sağlamlaştırma çabaları yüzyılın başlarından itibaren devam eden olaylar nedeni ile başarısız olmuş ve barbar paralı askerleri ucuz olmalarından dolayı daha çok tercih edilir hale gelmiştir. Bu durum saf değiştirmeler gibi büyük tehlikeleri de beraberinde getirmiştir²⁸⁰.

M.S. 420-421 yılları Perslerle kesin sonuca götürmeyen savaşlar başlamıştır. İtalya'da gasıp John'a, Afrika'da Vandallara ve iktidarın merkezine çok yakın bir konumda Balkanlarda Hunlara karşı farklı cephelerde ve geniş ölçekli savaşlar periyodu yaşanmıştır²⁸¹. M.S. 420'lerde tabi komşu kabileleri arasında genişleyen Hun gücü tek lider Rua ve yeğenleri Atilla ve Bleda zamanlarında otoritesini güçlendirmiştir. Bu dönemde Rua, Doğu imparatorluğu ile yüklü miktarda -yaklaşık 1 ton- altın karşılığı yıllık barış anlaşması ile sulh olmuştur. Ancak M.S. 440'larda

²⁷⁸ T. Stickler, "The Foederati", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 508.

²⁷⁹ Sidnell, 2006, s. 294.

²⁸⁰ Stickler, 2007, s. 507.

²⁸¹ W. Liebeschuetz, "Warlords and Landlords", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 484.

Atilla, Balkanları yağmalamış, Hun tehdidi devam etmiştir²⁸². İmparatorluğun durumu M.S. 450 yılından itibaren daha da kötüleşmiştir. Atilla komutasındaki Hunlar, Gallia'ya kadar ilerlemişler, M.S. 455 yılında ise Roma, Afrika'dan deniz yolu ile gelen Vandal şefi Gaiserik 'in güçleri tarafından ikinci kez alınarak yağma ve tahrip edilmiştir. Bu yağmadan sonra kentte 7.000 kişilik bir nüfus kalmış ve Roma'ya artık son imparatorlar tarafından başkent gözü ile bakılmamaya başlanmıştır²⁸³.

M.S. 476 yılında ücretli barbar birliklerinden birisinin komutanı olan Odoacre, imparatorluk alametlerini Constantinopolis'e geri yollayarak kendisini İtalya kralı ilan etmiştir. İktidar bu dönemde çeşitli German kökenli ulusların eline geçmiştir²⁸⁴. İmparatorluğun yerinde ise Britania'da Angeller, Saksonlar, Jütler; Gaul'de Franklar, Burgundlar, Alamanlar; İspanya'da Vizigotlar; Kuzey Afrika'da Vandallar ve İtalya'da Odoacre –M.S. 493'te Ostrogotlar bunların yerine geçene kadar- hüküm sürmüşlerdir²⁸⁵. Resmi olarak M.Ö. 27 yılında doğan Roma İmparatorluğu bir görüşe göre M.S. 410 yılında Roma'nın Alarik'in Gotları tarafından alınması diğer bir görüşe göre Germanların sürekli saldırıları sonucu Batı Roma yönetiminin sona erdiği M.S. 476 yılında ortadan kalkmış²⁸⁶ fakat Doğu Roma İmparatorluğu birçok Roma askeri kurumunu Ortaçağlara kadar iyi bir şekilde muhafaza etmiştir²⁸⁷.

²⁸² Gilliver ve diğerleri, 2005, s. 229.

²⁸³ Diakov, 2011, s. 294.

²⁸⁴ a.g.e.

²⁸⁵ Chrissanthos, 2008, s. 190.

²⁸⁶ Roux, 2006, s. 9.

²⁸⁷ Goldsworthy, 2003, s. 7.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA ASKERİ SİSTEMİNİN TEMEL ÖĞELERİ

2.1. Lejyonlar

2.1.1. Lejyonerler

2.1.1.1. Askere Alma

Lejyon kelimesi Latince *legere* seçmek, askere almak fiilinden türeyen ve seçilmiş asker anlamında Latince orijinali *legio* (çoğ. *legiones*) olan bir sözcüktür. Bu sözcük Roma ordusunda genel manada 4.000-6.000 mevcutlu piyade ve süvarileri içine alan büyük askeri topluluğu ifade etmek için kullanılmıştır. Lejyoner sözcüğü ise lejyonda görev alan sıradan askerleri ifade etmektedir.

Roma'da askerlik hizmeti Krallık döneminden itibaren yurttaşlarca yerine getirilen bir görevdi. Buna göre 17-45 yaş arasındaki kişiler sahra ordusunda, 46-60 yaş aralığındaki kişiler ise şehir muhafız birliklerinde hizmet ediyorlardı²⁸⁸. Askeri hizmetle yükümlü yurttaşlar asker olarak 16 sefere katılmak zorundaydı²⁸⁹. En azından Augustus dönemine kadar, bir yurttaş 6 yıl veyahut acil durumlarda daha fazla tam süre ile hizmette bulunarak askeri yemininden azat ediliyor, hizmeti boyunca elde ettiği ganimetlerle gündelik işlerine devam etmek üzere sivil hayatına dönüyordu. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta yurttaşın kendisi için takdir edilen hizmet süresini doldurana kadar bir sonraki asker seçim sürecine (*dilectus*) katılma zorunluluğudur. Keppie'nin de ifadesi ile bir Roma yurttaşı tam süre hizmet etmek koşulu ile bu görev süresini 6 yılda tamamlayabilirdi²⁹⁰. M.Ö. 2. yüzyıl itibari ile askerlik ara vermeden yapılabilmekteydi ve bu süre sonunda kişi ettiği bağlılık

²⁸⁸ Demircioğlu, 1953, s. 180.

²⁸⁹ Santasuosso, 1997, s. 150.

²⁹⁰ Keppie, 1998, s. 33 vd.

yemininden azat ediliyordu. Bundan sonra askerliğe *evocatus* (askerliğini tamamlamış ve terhis olmuş asker) olarak maksimum 16 sefer ya da 16 yıl boyunca devam edebiliyordu²⁹¹. Zorlama askeri alım prosedürünün önemli bir parçası olmakla birlikte her zaman gönüllüler de yer alıyordu²⁹².

Asker alımları *consul*'lerin sefer için ihtiyaç duyacakları tahmini asker sayısını ve parayı *Senatus*'a bildirmeleri ve *Senatus*'un otuz gün içinde asker alım ve kaydının yapılmasını ön gören kararı yayımlamasıyla şekillenen bir süreçti. Yine müttefik kuvvetlerin her birlik için ne kadar asker temin edeceğini gösteren bir emir yayımlanırdı. Bu talep yerel nüfus sayımına bağlı olarak hazırlanan *Formula Togatorum* [müttefiklerin savaş zamanı sağlamakla yükümlü oldukları yetişkin erkeklerin listesi ?] adı verilen listelere göre düzenlenirdi²⁹³.

Ancak Roma dünyasında asker olmak için bazı kıstaslar mevcuttu. Her şeyden önce askeri hizmet için yeterli miktarda toprak miktarına dayalı servete sahip olmak gerekiyordu. Roma aile reisleri her 5 yılda bir mal varlıklarını *censor*'lara bildirmekle yükümlüydüler. Bir vatandaşın askere alınabilmesi için *adsidui* olarak deftere kayıtlı olması gerekirdi. Bu en düşük seviyede mal sahibi olan yurttaş karşılık gelen bir terimdi. *Adsidui* sınıfına girebilmek için 2 ile 7 çiftlik (*iugerum*²⁹⁴) toprağa sahip olmak yeterliydi²⁹⁵. Tarım ağırlıklı bir toplumda toplam olarak 20 *iugerum* toprağı olanlar en yüksek birinci sınıf *census* 'a kaydediliyordu²⁹⁶. Bu kişiler “*cives qui arma ferre possunt*” (silah taşımaya muktedir vatandaşlar) olarak

²⁹¹ McNab, 2010, s. 32.

²⁹² Campbell, 1994, s. 5.

²⁹³ Sage, 2008, s. 120, 126.

²⁹⁴ 1 *iugerum* yaklaşık 2523 metrekarelik dikdörtgensel arazi parseline denktir.

<http://www.paulyonline.brill.nl>

²⁹⁵ Cagniat, 2007, s. 80-81.

²⁹⁶ Diakov, 2011, s. 47.

etiketlendiriliyor ve bu her vatandaşın nüfus sayımı sonunda kazandığı mevkiye işaret ediyordu²⁹⁷. 17 ile 46 yaş aralığında ölçütleri sağlayan tüm vatandaşlar bir başka ifadeyle 11.000 asses üzerinde mal varlığına sahip olanların Capitol’de gerçekleştirilen seçim sürecine (*dilectus*) katılmaları *Senatus* tarafından zorunlu tutuluyordu²⁹⁸.

Kral Servius Tullius zamanında askeriyede hizmet edebilmek için gerekli olan en az 11.000 asses’lik toprağa sahip olma koşulu zamanla bu miktarda bazı düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Nitekim M.Ö. 218 Trebia, MÖ. 217 Tresiminus ve M.Ö. 216 yılında Cannae bozgunlarından sonra Senato muhtemelen M.Ö. 214-212 yıllarında Servius’un kurduğu yapıda ilk değişikliği yapma yoluna giderek sahip olunması gereken servet miktarını 11.000 asses’ten 4.000 asses’e düşürmüştür²⁹⁹. M.Ö. 146 yılında askere alınmak için gereken minimum servet miktarı 4.000 asses olarak görülmektedir. M.Ö. 140 ya da 133-125 yılları arası süreçte bu miktar daha da aşağı çekilerek 1.500 asses’e düşürülmüştür. Marius’un gönüllüleri asker kaydetmesine kadar süreç bu şekilde işlemiştir³⁰⁰. Gabba’ya göre İkinci Kartaca Savaşı sonrasında beşinci sınıfı oluşturan yurttaşlardan alınan aidat miktarının zorunlu olarak 11.000 asses’ten 4.000 asses’e düşürülmesi *proletarii* sınıfından birçok kişinin yasal olarak *adsidui*’ye dönüştürülmesinin yolunu açmıştır. Bir bakıma M.Ö. 214-212 yıllarında *proletarii* topluluğunu oluşturan ve daha önce ordudan dışlanan yoksul kişilerin lejyonlara girişte tercih edilir hale geldiği söylenebilir. M.Ö. 159 yılından itibaren nüfusun ciddi bir şekilde azalmaya başlaması M.Ö. 133-125 yılları arasında artan askeri gereksinim beşinci sınıfın

²⁹⁷ Southern, 2006, s. 92.

²⁹⁸ McNab, 2010, s. 32.

²⁹⁹ Santasuosso, 2001, s. 10.

³⁰⁰ Cagniart, 2007, s. 81.

malvarlığının 4.000 *asses*'den 1.500 *asses*'e düşürülmesiyle sonuçlanmış bu süreçte 72.000 *proletarii, adsidui*'ye dönüşmüştür³⁰¹. Cagniart da Marius döneminde askere alınma koşulu olan yeterli servet koşulunun terk edilmesinin Roma'nın M.Ö. 2. yüzyıl boyunca içine düştüğü insan gücü eksikliği ile izah edildiğini ifade etmektedir³⁰². Nitekim Servius'un kişilerin serveti esasına dayanan sınıflandırmasında, köleler askeri hizmete alınmazken şehrin bütün erkeklerinin asker olarak hizmet etmesi gerektiği seferberlik durumlarında içinde bulunulan koşullara göre hareket edilmiştir. Nitekim İkinci Kartaca Savaşı esnasında köleler de askere kaydedilmiştir.

Askeri alımlarda bir başka önemli unsur ise en azından ilk dönemler için Roma vatandaşlığı koşulu olmuştur. Roma ordusu lejyoner alımları için Roma vatandaşı olma koşulu Roma şehir üyeliği (*municipalis origo*) vasıtası ile sağlanmıştır. Askere alınmadan önce Roma vatandaşı olması gereken birisi *colonia* veya *municipium* statüsündeki bir şehirden gelmek zorundaydı. Ancak asker alımlarında Batı'daki bu kural -en azından Cumhuriyet'in geç dönemi itibari ile- Doğu'da farklı gerçekleşmiştir. Önemli asker alım sahaları Batı'da İtalya, Gallia Narbonensis ve Baetica iken Doğu ordusu için başlıca alım merkezleri Galatia ve Kappadokia eyaletleri olmuştur. Söz konusu bölgelerde Roma hâkimiyetinin genişlemesi ile lejyonlar için sürekli asker temin etmek için bu kişilere vatandaşlık hakkı terhisleri ile sağlanmıştır. Böylece acemi er kendisini Romalı olarak tanımlamış ve terhisinde bu hakkı elde etmiştir³⁰³. Augustus reformu sonrası ortaya çıkan profesyonel orduda; lejyonlarda ve *praetor* muhafızı *cohors*'lerinde sadece

³⁰¹ Gabba, 1976, s. 22.

³⁰² Cagniart, 2007, s. 81.

³⁰³ Parker, 1928, s. 170.

Roma vatandaşları hizmet ederken diğer branşlar tüm özgür doğumlulara açık kalmıştır. Bu nedenle ordu kapıları imparatorluğun çok çeşitli bölgelerinden farklı etnik ve sosyal kökene sahip kişilere açık kalmıştır³⁰⁴.

Augustus'un haleflerinin gerektiğinde lejyonerlik için koşul olan vatandaşlığı dikkate almamaları Anadolu'nun birçok kentinin çoğunluğu Galatia eyaletinden olmak üzere Roma lejyonları için asker kaynağı olmasını sağlamıştır³⁰⁵. Doğu'da Mısır önemli asker alım sahası olarak görülmektedir³⁰⁶. Augustus periyoduna tarihlenen ve Mısır'da ele geçen bir kitabede *Legio III Cyrenaica* ve *Legio XXII Deiotaria*'nın 36 askerinin isim ve kökenleri yer almaktadır. Buna göre 20 asker Küçük Asya, 7 asker Mısır, 2 Asker Suriye, 2 asker Gallio Narbonensis, 2 asker castris (karargâh doğumlu), 1 asker Cyrenaica ve 1 asker de Kıbrıs kökenli olarak yer almakta sadece 3 asker batı kökenli olarak görülmektedir³⁰⁷. Acemi erlerin çoğunluğunun Küçük Asya'dan olması, Küçük Asya topraklarının en azından doğu lejyonları için önemli bir asker kalım kaynağı olduğunu düşündürmektedir. Yine muhtemelen bu eyaletlerden alınan askerler hizmet sürelerinin sona ermesiyle Roma vatandaşlık hakkı ile ödüllendirilmişlerdir.

Roma askeri alımlarında kişinin toplumsal statüsü de göz önünde tutulmuştur. En başta normal şartlar altında köleler, vahşi hayvanların önüne atılmaya mahkûm edilmiş, sürgünle cezalandırılmış olanlar orduya kabul edilmemiş ve tespit edilmeleri halinde ise hemen terhis edilmişlerdir³⁰⁸. Yine zina yapmış erkekler, halk

³⁰⁴ G. Wesch-Klein, "Recruits and Veterans", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 435.

³⁰⁵ M. A. Kaya, "Roma Lejyonerleri ve Anadolu", **TAD**, XXIV/ 37, 2005b, s. 90.

³⁰⁶ Parker, 1928, s. 184-185.

³⁰⁷ R. Cowan, **Roma legionary 58 BC-AD 69**, Oxford 2003b, s. 11.

³⁰⁸ Goldsworthy, 2003, s. 78.

mahkemesinde diğ er suçlardan mahkûm edilenlerle ile yargılaması hala devam edenler ile ordunun bir ş besinden baş a bir ş besine firar girişiminde bulunanlar da söz konusu kişiler arasında yer almıştır³⁰⁹. Ancak Goldsworthy, suçların engel teşkil etmesi noktasında sadece çok ciddi suça bulaşanların ordu hizmetinden men edildiğini        lejyon sınıflarında birçok   nemsiz suç işlendiğini ileri s rmektedir³¹⁰.

Sosyal statü kuralı ancak kriz zamanları gibi aciliyet gerektiren durumlarda kural olma özelliğini yitiriyordu. Köleler askerlik hizmeti için uygun görülmezken sadece çok sayıda insan gücü ihtiyacı söz konusu olduğunda azat edildikten sonra orduya özellikle de donanmaya dâhil ediliyorlardı³¹¹.  rneğ n, Augustus'un İlyricum'la komşu koloni halkını korumaya ve Ren Nehri kıyısını savunmaya yönelik iki kez azat edilmiş kölelerden müstakil askeri birlikler kurarak onlardan yararlandığı anlaşılmaktadır³¹². Bir yolunu bulup orduya girmiş olan kölelerin cezası ölümdü. Ancak Traianus, köleleri yasal acemi erler olarak orduya sokmak isteyen diğ er insanların cezalandırılması gerektiğ  yönünde görüş bildirmiştir³¹³. Yine Bithynia'da vali olarak görev yaparken *illegal* olarak orduya katılmış iki köle ile ilgili sorun yaşıyan Genç Plinius, durumu İmparator Traianus'a yazmış Traianus'da karşılık olarak gönüllüler (*voluntarii*), acemi askerler (*lecti*) ve ihtiyat kuvveti (*vicarii*) olmak üzere açıkça    askere alma kategorisi olduğ  şeklinde beyanda

³⁰⁹ Santasuosso, 2001, s. 92.

³¹⁰ Goldsworthy, 2003, s. 78.

³¹¹ P. Herz, "Finances and Costs of the Roman Army", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 306.

³¹² Suetonius; C. Suetonius Tranquillus, **De Vita Caesarum**, Augustus. 25.

³¹³ S. E. Phang, **Roman Military Service Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate**, New York 2008, s. 204.

bulunmuştur³¹⁴. Bu durum normal şartlar altında kölelerin orduya alınamayacağını doğrular niteliktedir.

Lejyonlara katılım için ideal olan yaş yaklaşık 18'den 21 yaşına kadardı. Ancak bazı mezar yazıtlarından ve diğer kayıtlardan askeri alımların 17 yaşından 20 yaşına kadar olan dönemi kapsadığına, olağanüstü hallerde ise bu yaş sınırının 30-35 gibi oldukça yüksek seviyede gerçekleştiğine dair deliller bulunmaktadır³¹⁵. Light, Polybios'un ifadelerine dayanarak lejyonu oluşturan askerlerin 2.400' ünün 25 yaşından; 1.200'den fazlasının da 30 yaşından daha genç askerlerden oluştuğunu savunmaktadır³¹⁶. Ancak askere alım yaş sınırlarında dönemsel koşullara göre daha esnek davranıldığı da olmuştur. Nitekim Hannibal'e karşı gerçekleştirilen savaşlar esnasında yeni *dictator*, askeri hizmet için celb çağrısında bulunmuştur. Neticede 17 yaşından daha küçük olanlar orduya kaydedilerek 4 lejyon ve 1.000 atlıdan oluşan ordu birliği vücuda getirilmiştir³¹⁷. Yine Livius, Syracuse'nın kuşatılmasına denk gelen bir dönemde *consul*'lerin asker alımında zorlandıklarını ve bu nedenle askerlik çağına henüz ulaşmamış fakat silah taşıyabilecek güçte olanları ordu saflarına katmak için bir komisyon oluşturulduğunu ifade etmektedir³¹⁸. Bu bağlamda tıbbi muayenenin olumlu geçmesi halinde yaşın pek önemli olmadığı söylenebilir çünkü en genç askerin 13 yaşında kaydedildiği bilinmektedir³¹⁹. Bununla birlikte kriz dönemlerinde sadece 17 yaş altı değil üst yaş sınırını aşanlarda askere alınmıştır. Nitekim M.Ö. 209 yılında müttefik birliklerin asker sağlamayı reddetmesi üzerine takip eden yıllarda asker alımlarında zorluklar yaşanmış ve Roma devleti daha yaşlı

³¹⁴ Yazışma için bkz. Plin.; Plinius d.j., *Epistulae*, 10.29-30; Goldsworthy, 2003, s. 76.

³¹⁵ Southern, 2006, s. 133.

³¹⁶ De Light, 2007, s. 120.

³¹⁷ Liv., XXII.57.9-10.

³¹⁸ a.g.e., XXV.5-8.

³¹⁹ G. Sumner, *Roman Army Wars of the Empire*, London1997, s. 18.

kimseleri askerlik hizmetiyle yükümlü tutmuştur³²⁰. Daha geç dönemde Arap halkından -bugünkü İsrail Suriye sınırındaki Golan bölgesinden -bir kişinin 40 yaşında askere alındığına dair örnek mevcuttur. Herz'e göre bu durum muhtemelen bölgedeki huzursuzluk ve kargaşa ile muhtemel isyan hareketini önlemeye yönelik zoraki asker alımlarının sonucu³²¹.

Vegetius, Romalıların askerliğe başlama yaşı için esas aldıkları sınırın -en az 17- bu hizmet için uygun bir çağa erişmemiş ya da yaşı ilerlemiş birisinden daha iyi olduğunu çünkü atlama, koşma gibi askeri eğitimlerin yoğun güç sarf etmeyi gerektireceğini ifade etmektedir³²². Genel olarak değerlendirildiğinde Schedeil'in de ifade ettiği üzere tüm lejyonerlerin yaklaşık üçte ikisi 17-20 yaş aralığında orduya katılırken diğer önemli yaş aralığı 21-25 olarak gerçekleşmiştir. Düşük ve aynı zamanda daha ileri yaş gruplarının askere katılımının kayda değer oranda olmadığı söylenebilir. En azından Augustus'la birlikte *praetor* muhafızları, şehir *cohors*'ları ve imparatorluk atlı muhafızları -*equites singulares Augusti*- için başkent Roma'da 18-20 yaş aralığında yoğunlaşmıştır³²³. İmparatorluğun geç döneminde de yeni er alımlarının 19 ile 25 yaş arasında olduğu varsayılmaktadır³²⁴. M.S. 326 yılında emekli asker oğullarına yönelik bir yasa askerliğe uygun yaş aralığını 20-25 olarak ifade etmekle birlikte daha sonraki dönemlerde söz konusu kişilerin askerlikten muaf

³²⁰ Southern, 2006, s. 131.

³²¹ Herz, 2007, s. 307.

³²² Veg.; Vegetius Renatus, **Epitome Rei Militaris**, I.4.

³²³ W. Scheidel, "Marriage, Families, and Survival: Demographic Aspects ", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 426.

³²⁴ S. MacDowall, **Late Roman Cavalrymen AD 236-565**, Oxford 2002, s. 8.

olma çarelerini araması asker alımlarında üst yaş limitinin 35'e kadar yükselmesine neden olmuştur³²⁵.

Askeri sistemle sivil yaşamın iç içe geçtiği Roma'da neredeyse hemen her yıl lejyonlar için asker kaydediliyor ve alımlar tekrarlanıyordu. Ancak bu alımlarda Roma'nın, siyasi ve askeri politikasına ve gelişim çizgisine uygun olarak sistemli bir program takip ettiği anlaşılmaktadır. Bir ordunun oluşturulması iki adımı kapsardı. Bunlardan ilki askerlerin kaydı ikincisi ise kaydı yapılan askerlerin çeşitli lejyonlara dağıtımıydı³²⁶. *Consul*'ler, göreve başladıkları anda ordusunu oluşturmak üzere askerlik çağında bulunan tüm Romalıları, belirlenen günde halk meclisi toplantılarında hazır bulunmalarını ilan ederlerdi. Tayin edilen günde Roma'ya ulaşanlar Capitol'de toplanırlardı³²⁷. Asker olmaya yaşı uygun herkes -17-46 yaş- her yıl Roma meclis binasında gerçekleştirilen seçim sürecine katılmak zorundaydı ve vatandaşlar tüm İtalya'ya yayıldıklarından Roma dışındaki mükellefler için de aynı süreç geçerliydi. Seçim süreci *dilectus* olarak adlandırılmakta ve kendini en iyi şekilde ifade eden adaylar arasından seçim yapılmaktaydı³²⁸.

Buradaki önemli bir sorunsal askeri alımlarda acemi er ve daha önce savaş deneyimi olan askerler şeklinde bir ayrımın olup olmadığıdır. Kaynaklarda -en azından bu çalışma için gözden geçirilen- bu konu ile açık net bilgi olmamakla birlikte alımların her yıl hem askerlik çağına giren ve belirli bir servet koşulunu sağlayan acemi erleri hem de daha önceki diğer askeri deneyime sahip kişileri (*evocatus*) kapsamış olması mümkündür. Büyük bir ihtimalle acemi erler belirli bir

³²⁵ Cod.Theod.; **Codex Theodosianus**, 7.22.2; P. Southern, K. R. Dixon, **The Late Roman Army**, London 1996, s. 73.

³²⁶ Sage, 2008, s. 121.

³²⁷ Polyb., VI.19.4.

³²⁸ Keppie, 1998, s. 33 vd.

süre temel eğitim aldıktan sonra ordu saflarındaki yerini alıyordu. Leonard'ın savaşın birden bire patlak verdiği acil durumlarda askerlik hizmetini bitirmiş olanlar *evocati* olarak lejyonlara ya da *extraordinarii* olarak özel birliklere tahsis edilirdi³²⁹ şeklindeki söylemi acemi er, deneyimli er ayırımına işaret etmektedir. Yine Polybios ve muhtemelen kendisine Polybios'u referans alan Machievelli'nin de eserinde böyle bir ayırım görülmektedir. Buna göre askeri *tribunus*'lardan oluşan heyet askerliğe elverişli tüm Roma yurttaşlarını toplayarak her lejyon için asker alınacak *tribus*'ları (kabileleri) belirliyordu. Bundan sonra askeri *tribunus*'lar tarafından her defasında dört asker seçilerek bunlar birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü lejyonda görev almak üzere tahsis ediliyordu. Asker kalmayana kadar bu dörtlü seçim devam ediyordu. Bunlar hemen istihdam edilebilirdi çünkü çoğu talimden geçmiş ve savaş tecrübesine sahip kişilerden oluşuyordu. Bu seçimde deneyim önemliydi yani askerin hangi lejyona seçileceğini sahip olduğu deneyimi belirliyordu. Böylece istenen sayı ve standartta (4.200-5.000 kişi) lejyon kurulmuş olurdu. Her lejyonda görev alacak 300 süvari de *censor* tarafından mal varlıklarına göre belirlenirdi³³⁰. Ancak bu noktada Polybios'un bahsettiği askere alım süreci muhtemelen daha önce en azından 1 yıllık ya da sefer tecrübesi bulunan yurttaşların herhangi bir sefer ya da savaş için çağrılarak yeniden lejyonlar oluşturulmasına yönelikti. Yani acemi er seçimi gibi uzun bir süreci gerektirmiyordu.

Roma askeri sisteminde acemi erlerin orduda istihdamına yönelik fiziksel güç ve dayanıklılık gibi bazı temel ölçütler mevcuttu. Acemi er olarak birliğe kaydedilecek kişiler yüz, göz, kol ve bacak yapılarına bakılmak sureti ile seçilirlerdi. Canlı gözlere, dik boyuna, geniş göğüse, kaslı omuzlara, güçlü kollara, uzun

³²⁹ Leonard, 1953, s. 289.

³³⁰ Polyb. VI.20.9. ; Machievelli, **Askerlik Sanatı**, Çev. N. Güvenç, İstanbul 2008, s. 104.

parmaklara, kaslı, yağ dokusu az ayaklara sahip kişiler tercih edilirdi³³¹. Yine seçim sürecinde asker adayının karakteri ile ilgili özellikler de dikkate alınırdı; çünkü tembellere, hırsızlar ve aşırı ahlaki kusurlara sahip olanlar orduda pek hoş karşılanmazdı³³².

Orduya katılmak üzere başvuran genç bir adam, önce askere alma kurulu tarafından muayene edilerek uygun görülmesi halinde dört aylık bir süre için acemi er (*tiro*) olarak orduya kaydedilir ve bu süreç *probatio* olarak adlandırılırdı³³³. Bu süreçte acemi erler üç dört ay süren günlük eğitime tabi tutulurdu³³⁴. Vegetius, *probatio* süreci ile ilgili olarak; acemi erlerin seçiminin ardından hemen asker olarak kaydedilmemesini savunarak askeri hizmet için tam olarak uygun olup olmadığı, askeri disiplin ve kuralları öğrenmeye yatkınlığı ve özgüven gibi pek çok noktanın göz önünde bulundurulması gerektiği üzerinde durmaktadır³³⁵. Yine ona göre imparatorluğun kuruluşu ve gücü Romalıların başlangıçta asker alımındaki ön inceleme ve muayene sürecinde gösterdikleri titizliğe bağlı kalmıştır³³⁶. *Probatio* sürecinin ardından acemi erlere askeri *tribunus*'lar tarafından Roma'da askeri bir yemin yaptırılırdı. Yeni askerler devlete, komutanlarına itaat edeceklerine dair bir sadakat yemininde bulunurlardı³³⁷. Bu askeri ant, *iusiurandum* veya bazı zamanlar *sacramentum* olarak adlandırılırdı³³⁸. İtali halklar arasında da yaygın olan yemin töreni yapılmadan bir askerin silahını kullanmasına ve savaşa girmesine izin

³³¹ Veg., *Mil.* I.6.

³³² M. Simkins, *The Roman Army From Caesar to Trajan*, Martin Windrow (ed.), UK 2000, s. 9.

³³³ Le Bohec, 1994, s. 47.

³³⁴ Veg., *Mil.* II.5.

³³⁵ a.g.e., I.8-28.

³³⁶ a.g.e., I.7.

³³⁷ McNab, 2010, s. 31.

³³⁸ Le Bohec, 1994, s. 74.

verilmezdi³³⁹. Bunun ardından kendisine kurşun tableten oluşan bir künye (*signaculum*) çıkarılarak kese içerisinde boynuna asması istenirdi³⁴⁰. Sancak yeminin ardından da eğitilmiş bir er olarak o kişi lejyona “*miles*” olarak girer önce “*velites*” sonra “*hastati*”, “*principes*” ve son olarak da “*triarii*” olarak bütün yaya sınıflarından geçerek özel başarı gösterdiği takdirde de *centurio*’luğa kadar yükselebilirdi³⁴¹. Ancak bu durumun Cumhuriyet Dönemi için geçerli olduğu imparatorluk yönetimi altında daha değişik görev alanlarının doğduğu söylenebilir.

Bir lejyoner için ideal boy 1,77 m veya minimum 1,72 m idi. Bu boylarda olanlar ilk *cohors*’ta veya süvaride değerlendirilmiş olmalıdırlar³⁴². M.S. 79 yılına ait bir asker iskeleti 1,70 m’lik boya işaret ederken Hollanda’da Velsen Kalesi’nde bir asker iskeleti 1,90 m uzunluğa sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Lejyonerlerin ise diğer seçkin ünitelere göre daha düşük boy oranına sahip olması muhtemeldir³⁴³. M.S. 4. yüzyılda ordunun seçkin birlikleri için kabul edilen boy sınırı 1,65 m olarak görülmekte ve bunun gerçekte acemi erlerin alındığı kırsal halklar için üst limit olduğu farz edilmektedir³⁴⁴. Ancak M.S. 5. yüzyılda boy kriteri gereksinim karşılanamadığı için terk edilmiştir³⁴⁵. Bu durum asker alımına ihtiyacın arttığı dönemlerde boy kriteri gibi bir uygulamanın genel birlikler için terk edilmesi ile ilgili bir durum olmalıdır.

³³⁹ Sage, 2008, s. 123.

³⁴⁰ Southern, 2006, s. 133.

³⁴¹ Leonard, 1953, s. 291.

³⁴² Veg., *Mil.* I.5.

³⁴³ McNab, 2010, s. 151; Roth, 1999, s. 10.

³⁴⁴ Cowan, 2003b, s. 10.

³⁴⁵ MacDowall ve Embleton, 1995, s. 8.

Romalılar asker alımında yine zor çalışma şartlarına alışkın ve disipline daha yatkın kırsal kesimden gençlere öncelik vermiştir³⁴⁶. Gilliver’in de ifadesi ile: “Roma ideolojisi, acemileri hassas ve yıkıcı etkisinden dolayı kasaba ya da şehir yerine kırsal zeminden” tercih etmiştir³⁴⁷. Vegetius, iklim koşullarının da askeri alımlarda göz önünde bulundurulması ne soğuk ne de sıcak memleketlerden asker alınmaması gerektiğini, askerlerin ordugâha ve emirlere daha iyi uyum sağlayan ılıman bölge insanları arasından seçilmesi gerektiğini ifade etmektedir³⁴⁸. Ancak Vegetius’un savı profesyonel askerliğe geçildikten sonra ve asker sayısının ihtiyaçtan fazla olduğu dönemler için geçerli olmalıdır. Bununla birlikte askerlerin zor şartlar altında çalışan, her türlü sıkıntıya tahammül edebilecek kırsal kesim nüfusundan seçilmesinin daha doğru olacağı şeklindeki görüşü çok uzun bir süre uygulamada kalmış gibi görünmektedir.

Sadece kara kuvvetleri personeli için değil Roma ordusunda görev alacak denizci personelin seçimine de önem verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Vegetius, bu durumu: “Kaptanlarda dikkat, denizcilerde ustalık, kürekçilerde ise güç gereklidir.” diyerek ifade etmektedir. Düşmanı burun kısımları ile vuran büyük gemiler düşmanın atağını engellemek için sadece rüzgârın yardımına değil güçlü kürekçilerin sağladığı darbe gücüne de ihtiyaç duymuştur³⁴⁹. Bu durum aynı zamanda ‘mahmuzlama hızı düşman gemisine istenilen hasarı verebilmek için en yüksek seviyede tutulmalıdır’

³⁴⁶ Herz, 2007, s. 308.

³⁴⁷ Gilliver ve diğerleri, 2005, s. 32.

³⁴⁸ Veg., *Mil.* I.3.

³⁴⁹ a.g.e., IV.43.

diyen Casson'un düşüncesiyle de örtüşmektedir³⁵⁰. En azından istikrarlı dönemlerde iyi bir sonuç için en uygun elemanın temin edilmeye çalışıldığı söylenebilir.

İmparatorluk yönetimi altında da askeri alımlar askeri hizmet için dayanıklılığı ve uygunluğu kanıtlamaya yönelik bekleme ve muayene süreci ile eyalet yöneticisinin personeli tarafından gerçek askeri kaydın yapıldığı süreç olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. *Probatio* aşaması muhtemelen özgür doğum ve statüyü gerektirmiştir. *Praetor* muhafızları ve lejyonlar için ise Roma vatandaşı olma şartı aranıyordu³⁵¹. En azından daimi orduya geçişle birlikte askeri hizmet için aranan servet koşulu ve kısmen vatandaşlık koşulu terk edilmekle birlikte sağlık vb. ön koşullar önemini korumuştur.

İmparatorluk dönemi ordusu için asker alımları genellikle gönüllülerden oluşmakta idi. Yasal olarak tüm Roma vatandaşları devlet gereksinim duyduğunda askeri hizmetleri yerine getirmekle yükümlü idi. Fakat zorla askere alma, özellikle İtalya'da büyük ölçüde kabul görmemiştir. Augustus, Pannonia'daki M.S. 6 ve 9 yıllarındaki felaketlerde meydana gelen kayıpların ardından sadece iki defa zorla askere alma (*dilectus*) uygulamasını başlatmıştır. Ancak Augustus'un halefleri çoğunlukla İtalya'da zorla asker alımlarından kaçınmışlardır³⁵².

Dilectus uygulaması henüz vatandaşlık hakkı elde etmemiş bölgelerden veya acil takviye kuvvetleri için birlikler kurulması için bir komisyon tarafından askeri alımların yapılmasını gerekli kılmıştır. Böyle bir uygulama *princeps*'in orduların başkomutanı olması münasebeti ile onun emri ile yerine getirilmiştir. Özel

³⁵⁰ L. Casson, *Antikçağ'da Denizcilik ve Gemiler*, Çev. G. Ergin, İstanbul 2002, s. 79.

³⁵¹ S. Elise Phang, "Military Documents, Languages, and Literacy", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 288.

³⁵² Goldsworthy, 2003, s. 76.

komisyonerler –*dilectatores- princeps* tarafından askerliğe elverişli kimseleri ordu için seçmekle görevlendirilmişlerdir³⁵³. Asker toplama (*dilectus*) işi her zaman toplumun yüksek rütbeli üyelerine emanet edilmiştir³⁵⁴. Özellikle eyaletlerin sayısının artışına paralel olarak askeri alımlar eyalet valisinin nezaretinde gerçekleştirilmiştir³⁵⁵. Normal şartlarda hükümet yetkilisi (vali) askere kaydedilebilir durumdaki *tirones probati*’yi tanımlayan ve listeleyen mektubu o askerin birliğine gönderirdi. Bu erler isimleri, yaşları ve ayırt edici özellikleri ile listeye kaydedilirdi. Listeye alındıkları tarih sürekli kimliklerinin bir parçası haline gelirdi. Asli personel kayıtlarında (*numeri* ya da *matriculae*) askerin ismi, birliği (*lejyon, cohors, ala, centuria, turma* gibi) askeri kimliğinin düzenlendiği tarih gibi bilgiler yer alırdı. Ancak bazı dokümanların özet şekilde de olabilirdi³⁵⁶. Acemi er dört aylık süre boyunca ne asker ne de vatandaş olarak dalgalı bir statüye sahip olurdu. Bu evrede onu iki aşamalı bir süreç beklerdi. Lejyona katılmaya hak kazanmadan önce isminin, kökeninin ve sınıfının yer aldığı özel bir listede yer alırdı. Sonra orduya katılmasının bir sembolü olarak boynunda taşıyacağı metal künye (*signicalum*) verilirdi. En son aşamayı ise tanrılara ve imparatora yeminde bulunma (*iusiurandum ve sacramentum*) oluştururdu³⁵⁷.

Connolly, Domitianus döneminde (M.S. 81-96) orduya katılan, T. C. Maximus adlı lejyoner üzerinden asker alımlarını değerlendirmektedir. Buna göre lejyonlara katılmak isteyenler mülakat ve tıbbi muayene için eyalet başkentindeki askere alma dairesine müracaat etmek zorundaydı. Bu kişiler kabul almaları halinde

³⁵³ Parker, 1928, s. 186.

³⁵⁴ Le Bohec, 1994, s.70.

³⁵⁵ Goldsworthy, 2003, s. 78.

³⁵⁶ Phang, 2007, s. 289.

³⁵⁷ Santasuosso, 2001, s.92.

komutanlarına itaat edeceklerine ve firar etmeyeceklerine dair askeri yeminde bulunurlardı. Bunun ardından valilikten alınan kapalı bir not ile birlikte subay nezaretinde birliklerine doğru yola çıkarılırlardı³⁵⁸. Bu acemi erlere 75 *denarii* sevk edildikleri birliklerine ulaşmaları için yolluk olarak verilirdi. Uzun süre bu miktar değişmemiş ve muhtemelen yeni acemi erler için teşvik edici bir faktör olmuştur. Ancak M.S. 2. yüzyılın sonu itibari ile eyalet çapında yerel askeri alımlar nedeni ile bu masraflar azalmıştır³⁵⁹. Genel barış dönemlerinde asker alımlarının özellikle de *auxilia* birliği askerlerinin bulundukları yerlerden asker kaydedilmesi yönünde artan eğilim, masraflar oranını azaltmıştır³⁶⁰.

M.S. 103 yılına ve *auxilia* birliği askerlerine ait mevcut bir askeri sevk mektubunda altı acemi erin ismi, yaşı ve ayırıcı bir özelliği olup olmadığı gibi bilgilerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin bu askerlerin bazılarının ayırıcı özelliği olarak sol kaşı üzerinde yara, bir başka askerin alnının sağ tarafında yara gibi kimlik belirlemeye yardımcı olmaya yönelik ifadeler yer verildiği görülmektedir³⁶¹. Bu durum sistemli bir kuruma da işaret etmektedir.

Lejyon başına terhis oranı 120 kişi olarak kabul edildiğinde 25-30 lejyonun her yıl 3.000-3.600 arasında yeni emekli asker (*veteranus*) üretmiş olabileceği söylenebilir. Bu ayrıca değişik *auxilia* birlikleri için de geçerli bir durumdu. Her yıl herhangi bir yerde bulunan lejyon, *auxilia* ve donanma birlikleri için yaklaşık 15.000 yeni personele ihtiyaç olduğu söylenebilir³⁶². Ancak Marcus Aurelius (M.S. 161-180) döneminde Danube’de sürdürülen savaşların yıkıcı etkilerinin ardından kriz

³⁵⁸ Connolly, 2003, s. 6.

³⁵⁹ Phang, 2008, s. 168-169.

³⁶⁰ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 338.

³⁶¹ Goldsworthy, 2003, s. 80.

³⁶² Scheidel, 2007, s. 402.

zamanında asker alımları *Legio II Italica* ve *III Italica* gibi tam kapasitede iki lejyonun kurulması ile birkaç yıl için en azından 50.000'e yükseltilmiş olmalıdır³⁶³.

M.S. 4. yüzyıl seferleri (M.S. 310-325 arası) esnasında imparatorluğu yeniden birleştirmek için yapılan seferler dışarıdan asker alımı için önemli bir canlanma olmuştur³⁶⁴. Bununla birlikte geç dönem Roma askeri kumandan ve imparatorlarının asker bulmakta sürekli sorunlarla karşılaştığı görülmektedir. M.S. 3. yüzyılda Danube ve Ren sınır bölgelerinin tahribi nedeniyle M.S. 4. yüzyıldan ileriye doğru Roma ordusu bu bölgelerde asker temininde zorluklar yaşanmıştır³⁶⁵. Bu bağlamda imparatorluğun geç dönem askeri alımları gönüllülük esasına, ordu kariyer mirası ve normal askere kaydetme şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak çoğunluk geleneksel askeri kariyerin oğullara miras bırakılması şeklinde olmuştur³⁶⁶. Subayları da kapsayan asker çocuklarının beden ve sağlık bakımından elverişli olduğu sürece hizmet etmeleri bekleniyordu. Askerliğin baba mesleği veya gönüllülük esasına göre yapılması ordu saflarını doldurmaya yetmemiş yıllık askeri alımlar devam etmiştir. Asker alımları her köy veya araziden vergi toplanması gibi belirlenen sayıda gerekli acemi erin temin edilmesi yükümlülüğü ile de sağlanıyordu. Orduya acemi er temini büyük toprak sahiplerinin sorumlulukları arasında idi³⁶⁷. Bu sistemde her topluluk belirlenen kotada kişiyi askeri hizmet için sağlamakla yükümlü tutuluyordu. Geç dönem itibari ile valiler için, toplulukların er temin etmeleri yerine asker alım vergisi ödemelerine müsaade edilmesi oldukça yaygın bir uygulama gibi görünmektedir. Ancak Goldsworthy'e göre bu uygulama asker alımlarında yozlaşmayı da

³⁶³ Herz, 2007, s. 308.

³⁶⁴ Whitby, 2007, s. 520.

³⁶⁵ Southern ve Dixon, 1996, s. 67.

³⁶⁶ Wesch-Klein, 2007, s. 437.

³⁶⁷ MacDowall ve Embleton, 1995, s. 6, 8.

beraberinde getirmiştir. Çünkü bu vergileri alan görevliler elde ettikleri gelirin çok az bir kısmını genellikle düşük nitelikli yeterli sayıda gönüllüler bulmak ve esas asker alım kotasını tamamlamak için kullanmışlardır. Devlet bu tür istismarları önlemek için girişimlerde bulunmuştur. Çünkü Roma askeri hukukundaki temel eğilim askeri alımlara uygun olanların askeri hizmetten kaçışını engelleme yönünde olmuştur³⁶⁸.

M.S. 376 civarında Danube'yi aşan Gotların Roma ordusuna dâhil edilmek zorunda kalınması asker alım sisteminde önemli değişikliğe neden olmuştur. Bu tarihten itibaren çeşitli topluluklar orduya dâhil edilmeye başlanmıştır³⁶⁹. Iulianus'un M.S. 363 Pers ve 378 yılındaki Got seferlerinde yaşanan büyük asker kayıpları zaten kronikleşmiş olan asker teminini daha da zorlaştırmıştır³⁷⁰. Vizigotlar ve Ostrogotlar birlikte hesaplandığında Gotların M.S. 370'lerde 200.000 kişilik bir güce ulaşması muhtemel olup bunlar en tehlikeli istilacı grup olarak göze çarpmaktadırlar³⁷¹. Bu rakamlar doğru olarak kabul edildiğinde Batı Roma'nın askeri anlamda özellikle de insan gücü sıkıntısı açısından büyük problemlerle karşılaşacağı açıktır. M.S. 378 Hadrianapolis bozgununun ardından Theodosios (M.S. 379-395) oluşan boşlukları kapatmak için 20.000 askere ihtiyaç duymuş ve asker alımını artırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Yine Trakya'da bulunan Gotları kontrolde başarısız olunması M.S. 382 yılında Gotlarla bir anlaşma yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece Gotlara Romalılara asker sağlama karşılığı yerleşim izni verilerek 20.000 kişilik açık kapatılmaya çalışılmıştır³⁷².

³⁶⁸ Goldsworthy, 2003, s. 208.

³⁶⁹ Wesch-Klein, 2007, s. 437.

³⁷⁰ MacDowall ve Embleton, 1995, s. 9-10.

³⁷¹ Santasuosso, 2001, s. 195-196.

³⁷² Gregory, 2011, s. 93.

Zaman ilerledikçe Roma askerlerinin çok daha büyük yüzdesi gerçekte German kökenlilerden oluşmuştur. Öyleki, Belgica gibi eyaletlerde Germanların ordu içerisindeki oranı % 70'lere ulaşmış hatta bazı zamanlar birlikler bu kabile üyelerinden oluşmuştur³⁷³. M.S. 381 yılında Theodosius kötürüm acemi erleri de askere kaydetme yönünde eğilimli olmuş ve kötürüm durumdaki her iki askerin bir asker olarak kabul edileceğini beyan etmiştir. Yine bu dönemde Roma ordusunda firar vakaları daha da yaygınlaşarak kronik hale gelmiştir³⁷⁴. Bu muhtemelen uzun hizmet dönemi ve zor hizmet şartlarından kaynaklanan durumdu.

Geç dönemde bir başka askeri sorun asker alımlarında yaşanan yozlaşma olarak görülmektedir. En azından İmparatorluk periyodu için tüm askeri alımlarda tavsiye mektuplarına (*litterae commendaticiae*) ihtiyaç duyulduğuna dair modern teoriler mevcut olup bu tür mektup örnekleri günümüze ulaşmıştır. Bunlardan birisinde C. Terentianus'un rüşvet olmadan birliği için adam seçememekten yakındığı, para ve tavsiye mektubu olmadan hiçbir işin yürümediğinden bahsettiği görülmektedir³⁷⁵. Ancak bunun ne derece yaygın olduğu, ya da hangi tip askeri alımlar için geçerli olduğu pek açık değildir. Zaten asker kaçaklarının dahi orduya alındığı dönemlerde bunun butlan hale geleceği açıktır. Muhtemelen Terentianus'un iddiası, kazancı daha yüksek olan askeri sınıflara yönelik olmalıdır. Genel olarak geleneksel Roma askere alma sisteminin M.S. 5. yüzyılda bozulmuş olduğu söylenebilir. Müstakil asker alımları sürdürüldüğü halde, Roma orduları için Barbar

³⁷³ Chrissanthos, 2008, s. 186.

³⁷⁴ Goldsworthy, 2003, s. 208.

³⁷⁵ Phang, 2007, s. 288.

toplulukların para veya topraklara yerleştirilme karşılığı kiralanması uygulaması gittikçe yaygın hale gelmiştir³⁷⁶.

2.1.1.2. Talimler

Roma askeri sisteminde acemi erlere daha kayıt anından itibaren talim ve disiplin konularında yeterlilik kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Vegetius, Romalıların tüm dünyayı askeri disiplin ve eğitimleri sayesinde fethettiğini ifade etmektedir. Yine ona göre savaşlarda sadece cesaret değil eğitim, beceri ve ustalık da zaferin kazanılmasına yardım etmiştir³⁷⁷. Her ne kadar Vegetius'un eserini milli hislerle kaleme almış olma ihtimali bulunsa da imparatorluğun geç dönemlerine kadar Roma askeri sisteminin iç ve dış saldırılara karşı uzun bir müddet karşı koyabilmesi diğer faktörlerin yanında onun askeri eğitimleri sürdürmesine de bağlı kalmış gibi görünmektedir.

Erken dönemlerden itibaren Roma'da birbirinden farklı seviyelerdeki ordu personeli ve herhangi bir askeri memuriyet için askeri bir akademi ya da resmi bir eğitim kurumu mevcut değildi³⁷⁸. Bununla birlikte profesyonelleşmenin askeri organizasyon içinde evrimsel bir şekilde gelişerek arttığı söylenebilir. Hannibal ile olan mücadele döneminde olduğu gibi lejyonlar ve müttefik kuvvetler merkezi bir eğitim kurumu olmamasına rağmen ortaklaşa operasyonlarla düşmana karşı nasıl koordineli bir şekilde hareket edebilecekleri yönünde tecrübe kazanmışlardır³⁷⁹. Bu belki de ordunun yıllık olarak kişileri celp edip her sezon sonu yeniden terhis etmesiyle ilgili bir durumdu. Ancak bu eksikliği fark eden bazı generallerin şahsi

³⁷⁶ MacDowall, 2002, s. 9.

³⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Veg., *Mil.* I.1-7.

³⁷⁸ B. Campbell, *War and Society in Imperial Rome 31 BC- AD 284*, London 2002, s. 40.

³⁷⁹ Southern, 2006, s. 135.

girişimleri ile bir dizi eğitim faaliyetlerine giriştiği anlaşılmaktadır. Arusio’da yaşanan bozgun karşısında Africa’da bulunan diğer *consul* Marius, askerlerinin düello becerisini geliştirmek için gladyatör okulundan eğitimciler kiralamış ve askerlerini fiziksel bir esnekliğe kavuşturmaya çalışmıştır³⁸⁰. *Consul* P. R. Rufus’un lejyonlarının da gladyatör okulundaki kılıç ustatlarından ders aldığı bilinmektedir³⁸¹.

En kritik zamanlarda dahi ordunun eğitimine önem verildiği görülmektedir. M.Ö. 215 yılında *Consul* T. Sempronius, Campanialılar üzerine düzenleyeceği bir sefer esnasında yeni alınan acemi erleri ve genellikle gönüllü kölelerden oluşan askerlerini savaşta yerlerini rahatça bulabilmeleri ve sancakları doğru bir şekilde takip etmelerini öğrenmeleri için özel manevralar yaptırmıştır³⁸². Bu tür örnekler Roma askeri sisteminin temel öğelerinden birisi olan talimlerin askeri bir kolej olmamasına rağmen zaman içerisinde kendiliğinden kurumsallaştığını göstermektedir.

Roma’da askeri talimler şehrin dışındaki Campus Martius’da yapılırdı. Acemi erlerin eğitimi “*legiones urbanae*” denilen iki şehir lejyonu içinde çoğu zamanda direkt kıta içinde yapılırdı³⁸³. Eğitim faaliyetlerinin her zaman sabit bir mekân gerektirmediği, duruma göre talim yerlerinin dışında da benzer faaliyetlerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim askeri bir yürüyüş esnasında P. C. Scipio’nun tahta kılıçlarla askerlerine savaş provası için talim yaptırdığı şeklinde kayda

³⁸⁰ Santasuosso, 2001, s. 21.

³⁸¹ A. Uzunarslan, “Antik Roma’da Gladyatör Oyunları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 11, 2005, s. 23.

³⁸² Liv., XXIII.35.

³⁸³ Leonard, 1953, s. 291.

rastlanmaktadır. Ordunun silahlı talimi Vegetius tarafından *armatora* olarak adlandırılmıştır³⁸⁴.

En azından acemilik süresini başarı ile tamamlayıp yeni ordugahlarına gönderilen erlerin eğitimlerinin büyük bölümünü; silah talimi, tam teçhizatlı idman yürüyüşü, lejyoner kalkanını ve sol ellerinde ekipman astıkları sırtığı nasıl taşıyacaklarını öğrenmeleri oluşturmaktaydı³⁸⁵. Yine ordu eğitimi ağırlıklı olarak askerlerin fizik kondisyonlarını koruyabilmeleri için uzun mesafeli yürüyüşleri, kitlesel antrenmanları, sefer provalarını³⁸⁶, koşuyu, sıçramayı, biniciliği ve yüzücülüğü içine alıyor ve çok katı bir fiziksel eğitim programı uygulanıyordu³⁸⁷. Bunlardan sıçrama eğitimi hendek, su yolu vb. çeşitli engellerin aşılması için gerekliydi³⁸⁸. Nehirlerin üzerinde genellikle bir köprü ya da ulaşımı sağlayacak bir vasıta olmadığı durumlarda askeri operasyonların sekteye uğrayabileceği düşüncesiyle acemi erlere yüzme de öğretilmiş talim yeri olarak da Tiber Irmağı kenarındaki Campus Martius seçilmiş her acemi ere istisnasız yaz aylarında yüzme pratiği kazandırılmaya çalışılmıştır³⁸⁹.

Savaş eğitiminde dayanıklılık, teknik, hız, çeviklik ve saldırganlık gibi unsurlara önem verilmekteydi³⁹⁰. Machievelli talimlerin en çok özen gösterilmesi gereken konulardan birisi olduğunu belirterek bu eğitimlerden beklenen amacı askeri; yorgunluğa, sıkıntıya alıştırmak, askere silah kullanmasını, ordugâhta, bir yürüyüş veya savaş esnasında safını nasıl muhafaza etmesi gerektiğini öğretmek

³⁸⁴ Southern, 2006, s. 135-136.

³⁸⁵ Simkins, 2000, s. 9.

³⁸⁶ Phang, 2008, s. 37.

³⁸⁷ Connolly, 2003, s. 10.

³⁸⁸ Veg., *Mil.* I.9.

³⁸⁹ Machievelli, 2008, s. 125; G. R. Watson, *The Roman Soldier*, Great Britain 1969, s. 55.

³⁹⁰ Phang, 2008, s. 37.

olarak açıklamaktadır³⁹¹. Vegetius da acemi erlere eğitimlerin başlangıç aşamasında her şeyden önce askeri eğitimin verilmesi gerektiğini ve hiçbir şeyin savaşta veya yürüyüş esnasında askerin hareket halindeki yerini korumasından daha önemli olmadığını ifade etmektedir. Vegetius bu iddiasını düzensiz ve dağınık bir ordunun düşmandan daha tehlikeli olduğu düşüncesi ile desteklemektedir³⁹².

Tüm acemi erler askeri açıdan yeterlilik kazandıkları düşünüldükleri andan itibaren silahlı eğitime alınırdı³⁹³. Ancak bu gerçek silahlarla yapılan savaş provalarında askerlerin önemli derecede yaralanmalara maruz kalmalarını engellemek için sivri uçlu aletler bir deri parçası ile mantolanırdı³⁹⁴. Roma silah eğitiminin gladyatörlerin kullandığı sisteme benzer olduğu görülmektedir. Bu tarz talimde yaklaşık 1,8 m uzunluğunda tahta bir direk eğitim alanına dikiliyor lejyoner karşısında bir düşman varmış gibi bu direğe ağır tahta bir kılıç ile sürekli hamlede bulunuyordu. Yine bu eğitimler esnasında hasırla kaplanmış kalkanlar kullanılıyordu. Bunlar gerçeğiyle aynı ölçüde olmalarına rağmen onlardan en az iki kat daha ağır yapıya sahiptiler³⁹⁵. Antik toplumlar için geçerli olan ve askerlerin kol kaslarının gelişmesi için toprağa dikili kazığa mevcut mızraklardan daha ağır olanları ile sürekli atış talimi yaptırılması Roma askeri eğitimi için de geçerli olmalıdır. Yine askerlere yay çekme, sapan kullanma gibi eğitimler de alanındaki uzman kişiler tarafından verilmiştir³⁹⁶.

³⁹¹ Machievelli, 2008, s. 123.

³⁹² Veg., **Mil.** I.9.

³⁹³ Connolly, 2003, s. 10.

³⁹⁴ Southern, 2006, s. 136.

³⁹⁵ Veg., **Mil.** I.11.

³⁹⁶ Machievelli, 2008, s. 125.

Romalılar sadece piyadelerinin değil süvarilerinin de verimliliğini artırmak için büyük çaba göstermişlerdir. Hem atların hem de süvarilerin eğitilmesi uzun süreli ve ağır bir işti. Süvariler sıklıkla atlarından inip ayaküstü savaşma durumunda kaldıkları için hem piyade hem de süvari eğitimi alıyorlardı. Garnizondaki süvari birlikleri ayda üç kez kovalama, çekilme ve karşı saldırı gibi tatbikatlarda bulundukları 20 millik bir yürüyüşü tamamlamak zorundaydılar. Bu tür tatbikatlarda atları ve atlıları mümkün olduğunca farklı bölgelerde değişik arazi koşullarına alıştırma amacına yönelikti³⁹⁷. Süvariler tahta atlar üzerinde talim görerek atlarını tam manasıyla sevk ve idarede başarılı oldukları, diz ve bacaklarıyla atın kontrolünü sağlayabildikleri andan itibaren silahlı eğitime geçebilirlerdi³⁹⁸. Bu eğitim sürecinde mızrak kullanarak, taş fırlatarak, ok atarak, sapan kullanarak ve hatta at sırtında el katapultları kullanarak antrenman yaparlardı³⁹⁹. Yine süvari takımlarının katıldığı *hippika gymnasia* olarak bilinen ve dekoratif spor ekipmanlarının kuşanıldığı, kompleks manevra cirit ve mızrak fırlatma gibi gösterilerin düzenlendiği turnuvalar da askeri eğitimin bir parçası olmuştur⁴⁰⁰.

İmparatorluk yönetimi altında askeri talimlerin ihmal edilmeyerek silahların gelişmesi ve düşmanın çeşitlenmesine paralel olarak daha da önem kazandığı söylenebilir. İmparatorluk idaresinde ordugâhlarda askeri eğitim için en azından bazı fiziksel ipuçları olmakla birlikte eğitimlerin ne derece yaygın olduğu belli değildir⁴⁰¹. Ancak imparatorluk rejiminin kurulmasıyla gerçekleşen değişikliğin kış zamanında süvari için binicilik okulu benzeri yerler ile piyadelere yönelik üstü kapalı

³⁹⁷ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 107.

³⁹⁸ Veg., *Mil.* I.18.

³⁹⁹ C. M. Gilliver, "Battle", in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, P. Sabin ve diğerleri (eds.), Cambridge 2008, s. 134.

⁴⁰⁰ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 107.

⁴⁰¹ Goldsworthy, 2003, s. 93.

talimgâhların inşası olduğu söylenebilir. Ancak bu mekânlar sadece dışarıda hava koşullarının elverişli olmadığı durumlarda kullanılmış diğer zamanlarda mevsim kış dahi olsa eğitimler idman sahasında devam ettirilmiştir. Bu rutin eğitimlere askerin beden ve zihnen güçten düşmesini önlemek için büyük önem verilmiştir⁴⁰². Yine askeri yürüyüş ordugâhları, geçici kullanımları nedeni ile zeminde iz bırakmamış olsa da, bunların birçoğu hava fotoğrafları ile belgelenmiştir⁴⁰³.

İmparatorluk Roma'sında askeri eğitimlerin bir dereceye kadar sürekli hale geldiği ve bu iş için *campidoctores* olarak bilinen talim subaylarının görevlendirildiği yazıtlardan anlaşılmakta ve modern çalışmalarda zikredilmektedir. Iosephus da askerlerin barış zamanlarında da aksiyondaymış gibi görevlerini yerine getirmeye çalıştıklarını kaydetmektedir. Iosephus'un kullandığı aksiyon ifadesi askerlerin silah eğitimlerini de içine askeri talimleri ima etmektedir⁴⁰⁴. İmparatorlar zaman zaman bu talimleri M.S. 25 yılında Tiberius'un *praetor* muhafızlarının eğitimlerinde senatörlere gözdağı verme örneğinde olduğu gibi politik bir amaçla da kullanmışlardır. Bu nedenle Le Bohec, imparatorluğun erken periyodunun tüm süresince ordu talimlerini askeri ve politik yönü olan iki keskin ağız olan kılıca benzetmektedir⁴⁰⁵.

İmparatorluk periyodundaki bu eğitimler Cumhuriyet Dönemi'nde olduğu gibi ordunun savaş kabiliyetini artıran temel dinamiklerinden birisi olmuştur. Phang'ın da ifadesiyle edebi yazarlar sıklıkla Kelt, German ve Barbarların Roma

⁴⁰² Veg., *Mil.* II.23.

⁴⁰³ N. Hanel, "Military Camps, Canabae and Vici. The Archaeological Evidence", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 410.

⁴⁰⁴ Ios.; Iosephus, *Bellum Iudaicum*, III.72-75.

⁴⁰⁵ Phang, 2008, s. 39; Le Bohec, 1994, s. 109.

savaş becerilerinden yoksun olduğunu kaydetmektedirler⁴⁰⁶. Iosephus da askeri talimlerin Roma askerlerine sadece dayanıklı vücutlar değil aynı zamanda azimli bir ruh yapısı kazandırdığına işaret ederek askeri talimlere verilen önemi vurgulamaktadır⁴⁰⁷. Özellikle Hadrianus’un askeri eğitimlere büyük önem vererek sık sık orduları teftiş ettiği, eğitilmiş ve disiplinli bir ordu oluşumu sağladığı bilinmektedir⁴⁰⁸. Batavialı bir *auxilia* süvarisi Hadrianus’un hazır bulunduğu bir esnada Danube Nehri’ni tam zırhlı olarak yüzerek geçmiş ve havaya fırlatılan bir oku ikinci denemesinde parçalaması nedeniyle kendi mezar taşı üzerinde övülmüştür⁴⁰⁹. Hadrianus’un bu tür uygulamalarını savaş için eğitimin, Roma askeri disiplininin en önemli öğelerinden birisi olması yönüyle değerlendirmek gereklidir. Bununla ilgili olarak “İster lejyonerler isterse *auxilia* askerleri olsun silahlı eğitimler aralıksız devam ettirilmelidir. Savaşta “teknik beceri güçten daha önemlidir; eğer silah eğitimi göz ardı edilirse, bir asker ile sivil arasında hiçbir fark kalmaz” ifadelerini kullanan Vegetius, erler ve acemi erlerin sabah ve öğle sonları olmak üzere her nevi silah ile talim gördüğünü emekli askerlerle ile kıdemli askerlerin de günde bir kez eğitime tabi tutulduğunu nakletmektedir⁴¹⁰.

Vegetius’un, *armatura* olarak adlandırdığı silahlı talimler özellikle imparatorluğun geç dönemlerinde askerlerin eğitim sonucunda kazandıkları beceriyi sergilemeleri noktasında önemli bir fonksiyon üstlenmiştir⁴¹¹. *Armatura* olarak bilinen festival günlerinde *Circus*’da talim subayları tarafından gerçekleştirilen silahlı savaş eğitimleri aynı zamanda sıradan askerlerin silah eğitimlerini de içine

⁴⁰⁶ Phang, 2008, s. 39, 44.

⁴⁰⁷ Jos., **Bel. Iud.** III.102.

⁴⁰⁸ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 378.

⁴⁰⁹ Phang, 2008, s. 44.

⁴¹⁰ Veg., **Mil.** II.23.

⁴¹¹ Phang, 2008, s. 41.

almıştır. Bu eğitimlerle başarılı olmak için vücutça kendini geliştirme, düşman üzerine kapandığında onu vurma ve özellikle de yakın dövüşlerde kılıç kullanma, safını koruyabilme ve işaretleri takip edebilme gibi beceriler kazandırılmaya çalışılmıştır⁴¹². Atlı muhafız birliklerinde de bir takım görevlilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Askerlerin ve atların savaş ve resmigeçit törenleri için eğitilmesi binicilik hocaları (talim *centurio*'ları) sorumluluğu altında idi. Okçuluk ise *c(ampi) d(octor) s(agittariorum)*'un sorumluluğunda görünmektedir⁴¹³. Tüm bu şartlar altında imparatorluk yönetiminde süvari sporları ordu atlılarının becerilerini sergilediği görkemli kamu gösterileri olarak ortaya çıkmıştır. Bu gösterilerde hem atlar hem de kişiler için oldukça süslü ekipmanlar temin edilmiştir⁴¹⁴. M.S. 3. yüzyılın erken dönemine ait bölük günlük yoklamaları ile ilgili dokümanlar askeri selamlama eylemine ve birliklerin devam ettirdiği ictimaya işaret etmektedir. Bu bir araya gelmelerde bir *tribunus* parolaları tayin ederken bir başka subay günlük emirleri duyururdu. Askerler ise muhtemelen kurallara ve kendilerine verilecek emir ne olursa olsun yapacaklarına dair hep bir ağızdan şifahi söylemde bulunurlardı⁴¹⁵. Bu tür uygulamaları da en azından söz konusu dönemde askeri talimler için bir araya gelinmiş olabileceği şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Sadece kara kuvvetleri personeli değil aynı zamanda denizcilik alanındaki personelin de kendileri için gerekli olacak bilgi ve becerileri kazanmaları sağlanmıştır. Vegetius, donanmada görev alacak olan denizcilerin, fırtınalar ve dalgalar düşmandan daha fazla zayıyata neden olduğu için bu doğa olaylarına işaret eden hava olaylarını en azından

⁴¹² Veg., *Mil.* II.23.

⁴¹³ M. P. Speidel, *Riding for Caesar, The Roman Emperor's Horse Guard*, Taylor & Francis Ltd. e-library ed, 2005, s. 80.

⁴¹⁴ Goldsworthy, 2003, s. 140.

⁴¹⁵ Phang, 2008, s. 206.

bulutların türünü ve nasıl bir etki yaratacağını öğrenmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır⁴¹⁶.

MacDowal, disiplinin kaybolmasının ve talimlerin ihmal edilmesinin M.S. 5. yüzyıl yazarlarının yaygın şikâyetleri arasında görüldüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte sahra ordusu birliklerinin özellikle de M.S. 4. yüzyılda yüksek hareket derecesine sahip olması bunu nispeten eğitim sayesinde başarabilmiş olacağını göstermektedir. Ancak en azından piyade eğitimlerindeki istikrarın devam ettiğini söylemek mümkün değil gibi görülmektedir. M.S. 5. yüzyıldan itibaren piyade talimleri ve etkinliği düşüşe geçmiştir. Her ne kadar seçkin olarak addedilen sayıca az olan birlikler iyi eğitim almaya devam etmiş olsalar da sabit karargâhlarda bulunan az talimli, zamanlarını başka işlerle değerlendiren ve ordunun büyük bir kısmını teşkil eden asker tipi görülmeye başlanmıştır⁴¹⁷. McNab da M.S. 5. yüzyılda yazan Vegetius'un lejyonerlerin *auxila* askerlerinden daha ağır teçhizat kullandıkları ve sağlam bir disipline sahip oldukları şeklindeki görüşünü operasyonlar için *auxilia*'nın lejyonlara göre daha fazla esnek eğitilmeleriyle ilgili olarak görmekte ve bunu onların bir gün komando gibi eğitilerek baskınlarda rol almaları bir başka gün ise geniş bir ekip oluşturarak savaş hattında çarpışmaları ile ilişkilendirmektedir⁴¹⁸.

2.1.1.3. Görev Süreleri ve Terhisler

Krallık ve Cumhuriyet yönetimlerinin büyük bölümünde herhangi bir sefer ya da savaş için asker olarak kaydedilen kişi görevi sonunda evine dönme hakkına sahip oluyordu. En azından 6 yıl tam süre hizmet veya 16 seferde bulunma şartı ile de

⁴¹⁶ Veg., *Mil.* IV.38.

⁴¹⁷ MacDowall, Embleton, 1995, s. 10,12.

⁴¹⁸ McNab, 2010, s. 216.

askerlik hizmetinden azat ediliyordu. Ancak Cumhuriyet'in geç dönemlerinden itibaren daha önceki yurttaş askerler savaş alanlarında daha uzun süre kalmaya başlamışlar ve profesyonel askerliğe doğru giden bir süreç başlamıştır. Nihayetinde Augustus'la birlikte daimi ordu kurularak askerlerin statü, maaş ve hizmet süreleri belli bir düzene bağlanmıştır.

Augustus zamanında askeri hizmet süreleri *praetor* muhafızları için 16; lejyonerler için 20 ve *auxilia* birlikleri için 25; filo askerleri içinse 26 yıl olarak saptanmıştır⁴¹⁹. Bu listede yer alan lejyonerler 16 yıl tam ve kalan 4 yılı da *veteranus* şeklinde hizmet ederek geçirmişlerdir. *Veteranus* olarak bilinen bu askerler lejyondan ayrı yaşıyorlar ve *curator veteranorum* olarak adlandırılan kumandanların komutası altında *cohors* 'lar şeklinde organize ediliyordu⁴²⁰.

M.S. 1. yüzyılın ortasından itibaren düzenli hizmet süresi filolarda görev alanlar için 26 -veya Septimus Severus'un egemenliğinin son yıllarında 28 - *auxilia* birliği askeri için 25 yıl olarak saptanmıştır. Yine bu dönemde lejyonlarda hizmet süresi 25 yıl olarak belirlenmiştir. Ancak askeri terhislerin yıllık değil her iki yılda bir yapılması bunların yaklaşık yarısının terhis hakkını elde etmeden önce 26 yıl hizmet ettikleri anlamına gelmektedir. İki yılda bir yapılan terhisler Marcus Aurelius döneminde de sürmekle birlikte Septimus Severus (M.S. 193-211) egemenliğinde terhisler yıllık olarak düzenlenmiş ve tüm lejyonerler 26 yıl süreyle hizmet etmişlerdir⁴²¹. *Auxilia* askerleri emekli olmadan önce genellikle 30 yıl standartların altında hizmet etmişlerdir. *Centurio* 'lar için ise bilinen bir limit yoktur. Antonius Pius dönemi sonrasında ise özel imparatorluk atlı muhafızları (*equites singulares*

⁴¹⁹ Speidel, 2005, s. 73.

⁴²⁰ Parker, 1928, s. 212.

⁴²¹ Cowan, 2003a, s. 10.

Augusti) 25 yıllık standart hizmet süresinin dolmasının ardından düzenli bir terhis hakkı elde etmiştir. Bu erken dönemlerde 27 ile 29 yıl arasında çeşitlilik göstermiştir. Geç Antikçağ'da bilinen en uzun hizmet süresi ise 35 yıla kadardı⁴²². M.S. 244 yılında *Legio II Parthica* askerleri hala 26 yıl hizmet ettikten sonra terhis edilirlerken Aurelianus egemenliğinde (M.S.270-275) bu lejyonda hizmet eden A. Iulianus adlı askerin 33 yıl hizmet ettiği bilinmektedir⁴²³. Hizmet süresinin uzun tutulması muhtemelen askerleri daha fazla süre ile silâh altında tutarak ikramiye vb. ödemeleri geç tevdi etmek suretiyle hazineden para çıkışını yavaşlatma amacına yöneliktir. Bununla birlikte uzun askeri hizmet sürelerinin Augustus'un egemenliğinin ilk günlerinden itibaren M.S. 14 yılındaki askeri isyan girişimi örneğinde olduğu gibi hoşnutsuzluklara sebebiyet verdiği söylenebilir. Tacitus, terhis olduktan sonra dahi askerliğin sona ermediğini ve farklı isimler altında askerlerin zorluklara katlanmaya çalıştığını belirtmektedir⁴²⁴. Tacitus, muhtemelen 16 yıllık hizmetini tamamladıktan sonra 4 yıl daha *vexillum* bayrağı altında hizmet eden askerleri kastetmektedir. Bu tür uygulamadan doğan sorunlar büyük ihtimalle zaman zaman askeri ücret ve ödüllerde artırım yapma yoluna gidilerek çözümlenmeye çalışılmıştır. İmparatorluğun geç döneminde emekli olmadan önce 42 yıl süre ile hizmet etmiş bir askerin mevcudiyeti bilinmektedir. Southern ve Dixon'a göre bu durum, askerlerin arzu ettikleri takdirde daha uzun süre orduda hizmet edebileceğini göstermektedir. M.S. 6. yüzyıl itibari ile ise askeri hizmet için herhangi bir yaş limitinin olmadığı da görülmektedir⁴²⁵.

Roma askeri hizmetini başarı ile tamamlayan askerler ordudan terhis edilmekte ve askeri hizmetlerini tamamladıklarını gösteren bir belge almaktaydılar.

⁴²² Wesch-Klein, 2007, s. 441.

⁴²³ Cowan, 2003a, s. 10.

⁴²⁴ Tac. **Ann.** I.19.

⁴²⁵ Southern ve Dixon, 1996, s. 87.

Roma ordusunda hizmet eden askerlerin üç değişik şekilde ordudan terhis edildiği görülmektedir. Bunlardan ilki bir askerin görev sırasında kronik olarak fiziksel ve ruhsal bir hastalığa yakalanması veya görev yapamayacak derecede yaralanması ile gerçekleşen “*missio causaria*” olarak adlandırılan terhistir⁴²⁶. Bu tür terhisler hasta numarası yaparak hizmetten kaytarma gibi suiistimalleri önlemeye yönelik dikkatli bir muayene sürecini gerektirmiştir. Diğer taraftan bu şekilde terhis olmuş askerlerin sonradan sıhhatlerine kavuşması halinde yeniden askeri hizmete girebilmeleri de kolay olmamıştır. Bununla birlikte İmparator Gordianus döneminde kriz dönemlerinde *missio causaria* olarak terhis edilmiş askerlerin en azından iki doktor ve yetkili bir yargıcın (*iudex competens*) tavsiyesiyle askeri hizmete dönebileceğine dair karar alındığı bilinmektedir⁴²⁷. Bu durum insan gücü ihtiyacının arttığı dönemin şartları gereği alınmış bir karar olmalıdır. Sağlık sebeplerinden dolayı terhis edilen askerler diğer emekli askerlere tanınan ikramiye ve ödüllerden yararlanmakla birlikte Caracalla’nın halefleri zamanında bu uygulamada değişikliğe gidilerek durumu bu şekilde olan askerlerin belirli bir kesintiyi kabul etmeleri sağlanmıştır⁴²⁸.

Bir başka terhis şekli ise askerlerin ağır bir suç işlemeleri halinde ya da ordu standartlarını sağlama noktasında yetersiz kaldıkları anlaşıldığında uygulanan “*missio ignominiosa*” olarak adlandırılan terhis tipiydi. Onursuzca terhis; ödül ve imtiyazlardan - *auxilia* birliğindeki askerin Roma vatandaşlık hakkından yoksun bırakılması gibi- mahrumiyet ve aynı zamanda askerin tüm haklarını kaybetmesi sonucunu beraberinde getirmiştir⁴²⁹. Son olarak askerlik hizmetini başarı ile tamamlayanlara tüm imtiyazları verilerek sağlanan terhis tipi “*honestia missio*” idi.

⁴²⁶ Southern, 2006, s. 164.

⁴²⁷ Wesch-Klein, 2007, s. 440.

⁴²⁸ Scheidel, 2007, s. 441.

⁴²⁹ Southern, 2006, s. 164.

Bu terhisler Roma Cumhuriyet yönetiminde askerlerin hizmetlerinde bulundukları generalin denetimindeydi ve en azından bu dönem için hizmetleri sonrasında nakit para yerine görevleri esnasında gösterdikleri yararlılık oranında toprak tahsis edilmekteydi⁴³⁰. *Honesta missio* 'nun imparatorluk yönetimi altındaki açılımının ise *auxilia* birlikleri için hizmet süresinin tamamlanmasıyla vatandaşlık hakkının; diğer tüm askerler için emeklilik haklarının kazanılması olduğu söylenebilir.

Hizmet süresi sona eren askerin terhis şekli birlik kayıtlarında isminin karşısına denk gelecek şekilde belirtilirdi. Yukarıda üzerinde durulduğu gibi askerler hizmet sürelerinin sonunda yazılı bir belge almışlardır. Mısır'da ele geçen 4 Ocak 122 tarihine ve L. V. Noster adlı bir süvari erinin terhisine ait bir belge bunu doğrular niteliktedir⁴³¹. İmparatorluk dönemi terhisleri ise yazma tabletler ve nadiren metal versiyonları ile hayatta kalmıştır. Mısır'da yerleşmek isteyen emekli bir askerin ordudan onurlu bir şekilde ayrıldığını kanıtlamaya yönelik adli bir incelemeye tabi tutulduğu bilinmektedir. Diğer eyaletlerde de emekli askerlerin en azından yerleşmeyi arzuladıkları bölgelerde ikamet edebilmek için statülerini kanıtlamaları gerekmiştir. Bu nedenle bu belgeler oldukça önemli hale gelmiştir⁴³². *Praetor* muhafızları ile *auxilia* birliği sınıfından kişilerin her biri yeni kazandıkları yasal statülerinin *veteranus* olarak ayrıntılı bir şekilde listelendiği bronz bir diploma kopyası almışlardır⁴³³. Bu diplomalar sadece bireysel askeri kayıtlar için değil, aynı

⁴³⁰ T. Olcay, **Çanakkale ve Çevresindeki Roma Askeri Kolonileri**, Çanakkale 19 Mayıs Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2008, s. 28-29.

⁴³¹ Goldsworthy, 2003, s. 114.

⁴³² Wesch-Klein, 2007, s. 442.

⁴³³ Goldsworthy, 2003, s. 116.

zamanda Roma ordusunun askere alma, yerleşim modelleri, *auxilia* birliklerinin tarih ve lokasyonu ve eyalet yöneticileri hakkında da önemli bilgiler sağlamaktadır⁴³⁴.

Auxilia birliği askerleri terhis olmaları halinde en azından Claudius zamanından itibaren vatandaşlık hakkı elde etmeye başlamışlardır⁴³⁵. Askeri diplomalar muhtemelen ilk kez Claudius tarafından *auxilia* birliği askerlerine bireysel olarak onlara vatandaşlık hakkının bahşedildiğine ilişkin olarak verilmiştir. Bu belgeler daha sonra askeri hizmetini tamamlayan emekli askerler için çıkarılmıştır. *Auxilia* birliğinde ya da filoda hizmet eden askerler Claudius'tan sonra emekli olduklarında genellikle Roma vatandaşlığı *-civitas Romana-* belgesi alma hakkını elde etmişlerdir. Bu vatandaşlık sertifikaları imparator adına düzenlenmiş ve her zaman onun adı ile başlamıştır. Modern bilginler tarafından askeri diplomalar *diplomata militaria* olarak adlandırılmıştır⁴³⁶. Bu diplomalar en azından Vespasianus döneminde *praetor*'lar ve şehir muhafızları için çıkarılmış olsa da lejyonerlerin genellikle bu diplomaları almadığı izlenimi mevcuttur⁴³⁷. Bununla birlikte *auxilia* birlikleri için askeri diplomalar çıkarılması M.S. 3. yüzyılın başından sonra kesintiye uğramış gibi görünmektedir⁴³⁸. İmparator Caracalla'nın M.S. 212 yılında Roma'daki tüm özgür insanlara Roma vatandaşlık hakkını tanımasından sonra yardımcı birliklerde görev alan askerler için diplomalar düzenlendiği anlaşılmaktadır⁴³⁹. Ancak *praetor*'lar, imparator süvari muhafızları (*equites singulares Augusti*) ve donanmada görev alan denizcilere diploma verme işinin sürdürüldüğüne dair yeterli

⁴³⁴ Campbell, 1994, s. 194.

⁴³⁵ Watson, 1969, s. 16.

⁴³⁶ Wesch- Klein, 2007, s. 442.

⁴³⁷ Campbell, 1994, s. 194.

⁴³⁸ Liebeschuetz, 2007, s. 443.

⁴³⁹ H. Şahin, "Roma Askeri Diplomalari", içinde: **Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular –Oluşum, Teşkilat, İşlev -**, F. Emecen (ed.), İstanbul 2008, s. 103.

ipucu mevcuttur. Bu diplomaların M.S. 3. yüzyılın ortalarına doğru ve yeniden Birinci ve İkinci Tetrarchia yönetimleri altında varlıkları kanıtlanmıştır⁴⁴⁰. Bu noktada Diocletianus egemenliğinde emekliliği gelmiş olan ve onurlu bir şekilde terhis olmaya hak kazanan askerlere düzenli olarak sertifikaları verilmeye başlanmıştır⁴⁴¹.

2.1.1.4. Emekli Askerler (*Veterani*) ve Yerleşimleri

Romalılar *veteranus* (emekli asker) terimini hizmet sürelerinin sonunda onurlu bir şekilde hizmet eden tüm askerler için kullanmışlardır⁴⁴². Ancak asıl gelişmeler M.Ö. 1. yüzyıl itibari ile kolonizasyon faaliyetlerinin de yapısal değişime uğramasıyla olmuştur. M.Ö. 4. yüzyıldan M.Ö. 2. yüzyıla kadar çok net bir biçimde stratejik olarak askeri fenomenle başlayan kolonizasyon hareketleri M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren emekli askerler için devletçe örgütlenmiş toprak dağıtım biçimi olan *veteranus* yerleşimleri biçiminde gerçekleşmiştir⁴⁴³. *Veteranus* terimi ilk kez Cumhuriyet yönetiminin sonunda belirli bir dönem -en azından 6 sefer süresince- hizmet ederek terhis olarak sivil yaşama dönmüş askerleri tanımlamak için kullanılmıştır⁴⁴⁴.

M.Ö. 123-122 yıllarında Gaius Marius, İtalya'nın güneyi Neptunia (Tarentum) ve Minervia (Scolacium) ile Africa'da bulunan Kartaca şehri Iunonia'da üç yeni koloninin kurulması için yasa teklifi vermiştir⁴⁴⁵. Bu muhtemelen güvenlik amaçlı geleneksel tarz koloni kurulmasını ön gören bir teklifti. Ancak bu dönemden

⁴⁴⁰ Liebeschuetz, 2007, s. 443.

⁴⁴¹ Southern ve Dixon, 1996, s. 87.

⁴⁴² Wesch-Klein, 2007, s. 439.

⁴⁴³ Broadhead, 2007, s. 158.

⁴⁴⁴ Southern, 2006, s. 162.

⁴⁴⁵ Broadhead, 2007, s. 158.

sonraki kolonilerin artık emekli askerlere ayrılan topraklar şeklinde ağırlık kazandığı yönünde bir izlenim vardır. Nitekim M.Ö. 100 yılında Roma'ya dönen Marius, 50.000'den fazla yurttaş askerin terhisine gereksinim duymuş ve *tribunus*'larından birisini emekli askerlerine toprak dağıtılması için yasa teklifi verme konusunda ikna etmeyi başarmıştır⁴⁴⁶. Özellikle de iç savaşlardan sonraki dönemde bu tür kolonizasyon faaliyetlerinde artış olduğu gözlenmektedir⁴⁴⁷.

Sulla kendisine savaşçılar temin etmek ve güç kazanmak için özellikle Etruria, Umbria, Latium ve Campania'daki arazilere el koyarak bu arazilerin eski askerlere tahsisini ve bu topraklara tahmini 80.000 kadar adamının yerleştirilmesini sağlamıştır. M.Ö. 47-44 yılları arasında Caesar, İtalya topraklarına 15.000 emekli askerini küçük gruplar halinde yerleştirmiştir. Yine M.Ö. 36 yılında Gaul'de 20.000 kişilik bir *veteranus* yerleşimi kurmuştur⁴⁴⁸.

Augustus, hizmet sürelerini dolduran 300.000'den fazla yurttaşını kurduğu kolonilere yerleştirerek kendilerine askeri hizmetlerinin karşılığının bir ödülü olarak para ve toprak bahşettiğini kaydetmektedir⁴⁴⁹. Augustus, Octavianus olarak anıldığı dönemde *Philippus* Savaşı'ndan sonra 46.000 *veteranus*'un yerleşimine açmak üzere İtalya'daki 18 şehrin yüzölçümünden daha büyük miktarda toprağı istimlâk etmiştir. M.Ö. 31 yılındaki Actium zaferinden sonra bu toprak tahsisleri daha da artmıştır. Muhtemelen bu zamanda birçok *veteranus*, parasal ödülден (*praemia*) ziyade toprak almayı tercih etmiştir. Bu durum Augustus'u İtalya'da satın alacağı topraklar için nakit ödeme zorunluluğundan kurtarıırken İtalya dışında fethedilmiş büyük miktarda

⁴⁴⁶ Chrissanthos, 2008, s. 136.

⁴⁴⁷ Lomas, 2004, s. 219.

⁴⁴⁸ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 197; Campbell, 1994, s. 211.

⁴⁴⁹ *Res Gestae Divi Augusti*, 3-4; 16.

toprağın daha uygun bir ödeme aracı olmasını sağlamıştır. Augustus döneminde bu tür yerleşimlerin kurulmasına büyük titizlik gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde emekli askerlere tahsis edilen parseller düzenli ve planlı bir şekilde yapılmış, kiralık ve geçici olan yerlerin detaylı kaydı tutulmuştur. Yine bu yerleşimcilerin komşu topluluklar ile olan münasebetleri yasal bir çerçeve içerisinde düzenlenmiştir. Bu dönem iskân alanlarının birçoğu imparatorluğun geç dönemine kadar ayakta kalmıştır⁴⁵⁰. Genel olarak bakıldığında M.Ö. 1. yüzyılın sonunda kolonizasyon faaliyetleri savunma stratejisine dönük askeri bir amaçtan daha çok politik amaçlara hizmet eden askeri girişimler gibi görünmektedir. Wesch-Klein'in de ifadesiyle yeni kazanılan bölgelerde *veteranus*'ların yerleştirilme gerekçesi, birçok savaşta deneyim kazanmış *veteranus*'ların tehlike anında yeni yurtlarının savunmasına yönelik gerçek bir katkıyı sunabilmeleriydi⁴⁵¹. Bu güvenlik politikası en azından M.S. 1. yüzyıl boyunca Tacitus'tan anlaşıldığı kadarı ile 16 yıl hizmet eden askerlerin 4 yıl daha bir sancak altında *veteranus* bölükleri - *vexillum veteranorum*- olarak askeri amaçlı hizmetlerini de kapsamış olmalıdır.

Bu emekli askerler özellikle de sınır eyaletlerinde Romalılaştırmanın önemli bir parçası olmuşlardır. *Veteranus*'lar, birçok eyalette nüfusun önemli bir formuna sahip olmamakla birlikte kendilerini imtiyazları ve Roma vatandaşlıkları sayesinde özellikle de M.S. 1. ve 2. yüzyıllar boyunca kendilerini yerli nüfustan ayırmışlardır⁴⁵². Bazı bölgelerde de nüfusun en büyük kısmını teşkil etmiştir. Africa örneğinde olduğu gibi toprak sahibi en geniş grubu emekli askerler oluşturmuştur. Ancak bunların ne kadar toprağa sahip olduğu veya para olarak karşılığı tam olarak

⁴⁵⁰ Campbell, 1994, s. 211.

⁴⁵¹ Wesch-Klein, 2007, s. 447.

⁴⁵² a.g.e., s. 447

bilinmemektedir. Ancak imparatorluk yönetimi altında Africa’da yerleşenlere 3,75 hektarlık toprak verilmesi akla yakın gibi görünmektedir. M.S. 4. yüzyılın ortası itibari ile emekli olan askerler yaklaşık 4 hektarlık toprak almış olmalıdırlar⁴⁵³. Buna ek olarak *veteranus*’lar birçok yerde yerli nüfusa göre servetin büyük kısmını ellerinde tutmuşlardır. Sıkı çalışma şartlarına alışkın *veteranus*’lar genellikle kırsal çiftçiliği sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte orduda bir meslek edinmiş askerler sivil yaşamlarına döndüklerinde bunu kazanca dönüştürebiliyordu. Wesch-Klein’e göre Mainz’de kendi gemi yapım tesisini kuran *veteranus* muhtemelen bu becerisini Ren üzerinde garnizon kuran *Legio XXII Primegenia Pia fidelis* birliği vasatısıyla öğrenmiş ve bunu sivil yaşamında hayata geçirmiştir. Yine geçimlerini parça kumaş ticareti, kılıç tücarlığı yaparak; yağ presleri ve boyahaneler işleterek sağlayan *veteranus* askerlerinin de varlığı bilinmektedir⁴⁵⁴.

Emekli askerler *veteranus* olarak para ve toprak ödülünden başka imtiyaz ve ayrıcalıklar da elde etmişlerdir. Vespasianus, emekli *praetor*’ları kendilerinden alınan toprak ve herhangi mal varlığı için alınan vergilerden muaf tutmuştur. Bu imtiyazların zamanın şartlarına göre değişmekle birlikte devam ettiği söylenebilir. Yine *veteranus*’lar, belediye ve şehir vazifelerinden (*munera personalia*) de muaf tutulmuştur. Constantinus’un egemenliği boyunca terhis olan bir *veteranus* temel ödüllerin yanı sıra bir çift öküz, tahıl tohumu ve masrafları için nakit para almıştır. Yine bir *veteranus* M.S. 5. yüzyılda terk edilmiş bir uygulama olsa da eğer kendi işini kurmak istiyorsa toprak bahşişi yerine nakit ödeme talebinde bulunabilirdi⁴⁵⁵.

⁴⁵³ P. D. A. Garnsey, “Rome’s African Empire Under The Principate”, in: **Imperialism in the Ancient World**, P. D. A. Garnsey, C. R. Whittaker (eds.), Cambridge 1978, s. 223.

⁴⁵⁴ Wesch-Klein, 2007, s. 444-447.

⁴⁵⁵ MacDowall ve Embleton, 1995, s. 17; Wesch-Klein, 2007, s. 443.

Veteranus koloni oluşturma geleneğinin Augustus'un egemenliğinin ardından büyük ölçüde yavaşladığı ve kolonilerin daha çok batıda yerleştirildiği görülmektedir⁴⁵⁶. Bazı imparatorlar, Nero'nun M.S. 60 yılında yaptığı gibi kasabalara emekli olmuş askerleri yerleştirerek buraları takviye etme çabasında olmuşlardır. Fakat Traianus ve Hadrianus dönemleri *veteranus* yerleşimlerinin hakiki manada sona ermesine işaret etmektedir⁴⁵⁷. M.S. 14-117 yılları periyodundan toplamda en azından 50 koloninin varlığı bilinmektedir. İmparatorlar yeni topraklarda bu kolonilerin varlığını sürdürebilmesi daha zor ve maliyetli olmaya başlayınca kademeli olarak koloni kurmayı durdurmuşlardır. Belki de en önemli gelişme askerlerin hizmet ettikleri yerlerin uzağından değil hizmet etmiş oldukları bölgelerden alınmaları olmuştur. M.S. 2. yüzyıl itibari ile yerel askeri alımlar norm haline gelmiş ve birlikler bir yerde sürekli konuşlanma eğiliminde olmuşlardır⁴⁵⁸. Roma tarafından son olarak kurulan *veteranus* kolonileri Traianus'un insiyatifi dâhilinde gerçekleşmiştir. Bunlardan en önemlisi ise M.S. 100 yılında kurulan ortogonal planlı, iyi görünümlü kamu binaları ile Kuzey Afrika'daki Thamagdu (Cezayirde'ki modern Timgad) olmuştur⁴⁵⁹. Hadrinaus dönemine kadar *vetaranus*'lar tek tek yerleştirilmekten ziyade kolonilerde geniş gruplar halinde yerleştirilmişlerdir. Bununla birlikte, Hadrianus periyodundan sonra askerlerin bireysel olarak yerleşimi kural haline gelmiştir⁴⁶⁰. Nihayetinde Augustus tarafından düzenlenen *veteranus*

⁴⁵⁶ C. Ando, "The Army and the Urban Elite: A Competition for Power", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 373.

⁴⁵⁷ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 380.

⁴⁵⁸ Campbell, 1994, s. 212.

⁴⁵⁹ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 369.

⁴⁶⁰ Wesch-Klein, 2007, s. 444.

birlikleri M.S. 2. yüzyıl itibari ile gözden kaybolarak eski askerler genellikle angarya işlerden muaf olarak lejyonlarda hizmet etmeye başlamışlardır⁴⁶¹.

2.1.2. Kurum Olarak Lejyonlar

2.1.2.1. Tarihsel Seyir

2.1.2.1.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri

Roma ordusunun en azından M.Ö. 400'lü yıllarda 6.000 askerden oluşan tek bir lejyonla hizmet ettiği söylenebilir. Ancak Roma, M.Ö. 366 tarihinde consul yetkisine sahip askeri *tribunus*'ların seçimi yerine yıllık olarak iki *consul* seçimini yeniden başlatmıştır. Bu durum aynı zamanda söz konusu yılda Roma'nın dışarıdan asker takviyesi yapacak güçte olmamasından dolayı her biri 3.000 askerden oluşan iki lejyonlu yapıyı doğurmuştur. M.Ö. 311 yılında Livius'un da kaydettiği 4 lejyon hizmette olup⁴⁶² M.Ö. 4. yüzyılda lejyonlar Roma askeri sisteminin temel unsurlarından birisi haline gelmiştir⁴⁶³. M.Ö. 4. yüzyılın sonlarından itibaren mevcut olan ve Roma yurttaşlarından oluşan lejyon birlikleri Latin ve İtalyan müttefiklerden alınan birlikler ile desteklenmiştir⁴⁶⁴.

Vatandaş sayısının yeterli olmasına rağmen her zaman eli silah tutan halkın birden silâh altına alınmasına gerek görülmemiştir. Roma çoğu defa her biri ikişer lejyonluk 2 *consul* ordusu çıkarmakla yetinmiştir⁴⁶⁵. Standart bir Roma lejyonu 4.200 piyade ve 300 süvariden oluşuyordu⁴⁶⁶. Bunların 3.000'i ağır; 1.200'ü hafif silahlı piyadeden meydana geliyordu. Bu nedenle toplam askeri güç -4 lejyonluk ordu için-

⁴⁶¹ G. Webster, *The Roman Army*, Chester 1936, s. 30.

⁴⁶² McNab, 2010, s. 26.

⁴⁶³ Goldsworthy, 2003, s. 27.

⁴⁶⁴ M. Pobjoy, "The Roman Republic", in: *The Companion to Ancient Greece And Rome*, E. Bispham ve diğerleri (eds.), Edinburg 2008, s. 104.

⁴⁶⁵ Demircioğlu, 1953, s. 180-181.

⁴⁶⁶ Goldsworthy, 2003, s. 27.

12.000 ağır silahlı piyade, 4.800 hafif silahlı piyade ve 1.200 süvariden meydana geliyordu⁴⁶⁷. İtalya fetihlerinde müttefik devletlerin sağladıkları kıtalarla birlikte Cumhuriyet'in ilk asırlarında yaklaşık 20.000 veya 25.000 kişilik bir askeri güçten bahsedilebilir. Demircioğlu'nun da ifadesiyle zamanla fetihlere bağlı genişlemeyle birlikte Roma, Akdeniz dünyasında gerek asker sayısı ve gerekse harp kudreti bakımından sayılı devletler arasında yer almıştır⁴⁶⁸.

Lejyonların sayısının sürekli sabit kalması mümkün olmamıştır. *Senatus*'un güçlü bir lejyon yapısına ihtiyaç duyduğu kriz zamanlarında askeri bir talep olması halinde lejyon 5.000 ile 6.000 kişilik bir güçten oluşabiliyordu⁴⁶⁹. Özellikle İkinci Kartaca Savaşı'nın kargaşa ortamında Roma lejyonlarının hem lejyon sayısı hem de asker sayısı bakımından arttığı görülmektedir. Örneğin M.Ö. 211 yılında 23 Roma lejyonunun hizmette olması⁴⁷⁰ lejyon sayısındaki artışa işaret ederken Makedonya Savaşları'nda lejyonu oluşturan asker sayısının 5.200-6.000 arasında olması lejyonun gücündeki artışı göstermektedir⁴⁷¹. Yine Appianus, Trebia Muharebesi'nin ardından toplanan 13 lejyonluk bir orduda her bir lejyonun 5.000 piyade ve 300 süvariden oluştuğunu nakletmektedir⁴⁷².

Marius'la birlikte lejyonlar aynı tarz ve kuvvette silahlanmış olan 10 *cohors*'tan ibaretti. Bu *cohors*'ta bulunan ağır piyadeler *pilum* silahını taşıyorlardı. Bu durumda 600'er mevcudu olan *cohors* lejyonu 6 *centuria*'ya ayrılıyor;

⁴⁶⁷ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 21.

⁴⁶⁸ Demircioğlu, 1953, s. 180-181.

⁴⁶⁹ Goldworthy, 2003, s. 28.

⁴⁷⁰ Sage, bu rakamı 22 olarak verir ve bu dönemde lejyonların 5.000 piyade ve 300 süvari kuvvetinden oluşabildiğini ancak genellikle 4.200 piyade ve 200 süvarinin görev aldığını ifade etmektedir. Bkz. Sage, 2008, s. 120.

⁴⁷¹ Parker, 1928, s. 17.

⁴⁷² App.; Appianus, *Historia Romana*, VII.2.8

centuria'lar, *centurio* unvanlı bir yüzbaşı tarafından idare ediliyordu⁴⁷³. Cumhuriyet yönetiminin son yıllarında Caesar'ın *dictator*'luğu ve iç savaşlar döneminde Roma ordusu toplamda ordu 52 lejyona ulaşmıştır⁴⁷⁴. Caesar, Marius'un kurduğu temel üzerine ordusunu şekillendirmiştir. Caesar'ın topladığı lejyonlar Po Ovası'nın Kelt-Latin köylülerinden oluşuyordu⁴⁷⁵. Ancak Caesar'ın lejyonları genellikle gönüllü askerlerden oluşması yönüyle dikkat çekmektedir. Aynı zamanda orduda çok sayıda uzun dönem deneyimli askerler bulunmaktaydı. Caesar Alp Dağları ötesinde yerel insan gücü kaynaklarını değerlendirmiş ve başlangıçta yeni lejyonların ödeme ve teçhizatlarını savaş ganimetlerinden karşılamıştır⁴⁷⁶. Bu dönemde lejyonlar düzenli bir yapıda olmayan askeri güç birlikleri *auxilia* ile desteklenmiştir. Dolayısıyla Roma askeri gücü standart bir birlik oluşturmaktan uzak kalmıştır⁴⁷⁷.

Caesar, Pompeius ve Senato'ya karşı girişeceği savaşa hazırlık için askerlerine yaptığı ödemeyi iki katına çıkarmıştır. M.Ö. 49 yılından 32 yılına kadar yaklaşık 420.000 İtalyan silâhına alınmıştır⁴⁷⁸. *Aluade V* ve *Ferrata VI* gibi lejyonlar Caesar tarafından iç savaşa hazırlık olarak ihdas edilmişlerdir⁴⁷⁹. Caesar'ın öldürülmesinin ardından M.Ö. 42 yılında patlak verecek olan Philippi Savaşı öncesinde Brutus-Cassius ile Antonius-Octavianus ittifak grubundan Brutus-Cassius müttefik grubunda 17, Antonius-Octavianus tarafında 22 lejyonun yer aldığı görülmektedir⁴⁸⁰.

⁴⁷³ Leonard, 1953, s. 296.

⁴⁷⁴ Bosch, 1940, s. 105.

⁴⁷⁵ Leonard, 1953, s. 296.

⁴⁷⁶ Keppie, 1998, s. 75 vd.

⁴⁷⁷ Simkins, 2000, s. 8.

⁴⁷⁸ Campbell, 1994, s. 7-9.

⁴⁷⁹ K. Gilliver, "The Augustan Reform and the Structure of the Imperial Army", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 188.

⁴⁸⁰ Gilliver ve diğerleri, 2005, s. 178.

Özellikle Caesar döneminin bir bakıma profesyonel orduya geçişin sağlam bir yol ayrımı olduğu söylenebilir. Cagniart'ın da ifadesiyle Caesar'ın kumandası altındaki ordu lejyonerleri M.Ö. 58 yılından itibaren birçok yılını yurtlarına dönmeden düşman topraklarına baskınlar ve seferler yaparak geçirmişlerdir. Bu sivil yaşamdan kopuş tamamen ayrı askeri bir yaşamı -profesyonel askerler gibi yaşamayı- doğurmuştur⁴⁸¹. Dolayısıyla daha önce devleti için savaşan yurttaş asker kavramı Caesar'la birlikte ihtiyaçları için kendisine birçok ödülün ve gelirin sunulmaya başlandığı ve artık askerliğin yavaş yavaş bir yaşam tarzı olmaya başladığı profesyonel asker olma yönünde değişime uğramıştır.

2.1.2.1.2. İmparatorluk Dönemi (M.Ö.27- M.S.476)

Augustus, *princeps* olarak göreve başlamasıyla devletin son 200 yılda etkili bir şekilde ihtiyaç duyduğu reform hareketlerine girişmiştir. Öncelikle ordu üzerinde tam bir kontrol sağlamayı amaç edinen Augustus anayasal olmayan yetkileriyle birlikte askeri bir otorite kurmuştur. Bu dönemde iç savaş emarelerinin belirmesi üzerine kendisine *Senatus* tarafından ordunun başkomutanı olarak *imperium* yetkisi verilmiştir⁴⁸². Bu aşamadan sonra Augustus orduda kapsamlı değişiklikler yapmaya başlamıştır.

Roma'da başlangıcından beri askerlik, her Romalı erkeğin yaz boyunca birkaç hafta ya da ay için evinden -genellikle kırsal kesimde yer alan bir çiftlikten- uzak kalmasını gerektiriyordu. Roma takviminde yer alan resmi bayramlardan anlaşıldığı üzere seferberlik sezonu martta açılıyor, ekimde kapanıyordu. Fakat

⁴⁸¹ Cagniart, 2007, s. 84.

⁴⁸² Trever, 1939, s. 331.

denizaşırı savaşlar ve fethedilen yerlerde garnizon kurmak için birlik bırakılması gibi uygulamalar erkeklerin daha uzun sürelerle evlerinden uzak kalmalarını gerektirmiş ve askerlik kaçınılmaz olarak bir meslek olma özelliğini kazanmıştır⁴⁸³.

Daha uzun bir süre ile asker ihtiyacının İtalya'daki küçük çiftçilerden karşılanamaması üzerine Augustus, Marius'la başlayan gönüllülük esasına dayalı belirli bir hizmet dönemini, düzenli ödeme ve emeklilik ikramiyelerini içeren profesyonel bir ordu teşkilatı kurmuştur⁴⁸⁴. Bir bakıma Augustus; askerlik koşullarını, ödeme oranlarını ve başarıyla hizmetini tamamlayanlara verilecek emeklilik ücretlerini net bir şekilde ortaya koyan ilk lider oldu⁴⁸⁵. Augustus periyodunu da kapsayan erken imparatorluğun ilk döneminde lejyonlar; Yardımcı Birlikler (*Auxilia*) ve Roma'da ya da yakınlarında konuşlandırılmış olan *Praetoria* Muhafız Alayı (*Cohors Praetoria*), İmparatorun Atlı Muhafızları (*Equites Singulares Imperatoris*), Kent Muhafızı Birliği (*Cohors Urbi*), İtfaiye Birliği (*Vigilis*) ile Misenum ve Ravenna'daki donanma ile *numeri* ve *cunei* birlikleri gibi değişik unsurlardan oluşuyordu. Bu yapılanma içerisinde lejyonlar ve yardımcı birlikler merkezden oldukça uzak bir konumda yerleşmişlerdi. Augustus'tan itibaren lejyonlar *Castris*; yardımcı birlikler ise *Castellum* adı verilen daimi karargâhlarda yaşamaya başlamışlardır⁴⁸⁶.

İç savaşlar sona erdiğinde Augustus'un emrinde her biri yaklaşık 6.000 kişiden oluşan 90 ya da daha fazla sayıda lejyon bulunuyordu. Bu kadar çok sayıda lejyonu elde tutmak maliyetli olacağı için hemen hemen yarısı terhis edilerek

⁴⁸³ Keppie, 1998, s. 51-52.

⁴⁸⁴ Trever, 1939, s. 332.

⁴⁸⁵ McNab, 2010, s. 146.

⁴⁸⁶ Webster, 1936, s. 5; Kaya, 2005b, s. 88.

kendilerine Kuzey İtalya ve ana yollar üzerinde toprak tahsis edilmiştir⁴⁸⁷. Augustus dönemindeki bu küçülmenin sebeplerinden birisi de Cumhuriyet'in geç döneminde büyük ordu mevcudiyetinin devletten ziyade generallere sadakat göstermesi buna bağlı olarak da iç çekişmelerde politik ve sosyal açıdan önemli bir faktör olarak algılanması olarak görülmektedir⁴⁸⁸.

İmparatorluk stratejisi de küçük profesyonel orduyu gerektirmiştir. M.Ö. 31 yılında 60 lejyon mevcuttu⁴⁸⁹. Bu dönemde Augustus'un Actium Savaşı'nda sahip olduğu ve Triumvirlik periyodunda vücuda getirilen -*Claudia VII, Augusta VIII, Gemina X* v.b.- 28 lejyon kalıcı hale gelmiştir⁴⁹⁰. Augustus'un özel önem verdiği İskenderiye'de üç lejyon -*XXII Deitoriana, III Cyrenaica* ve ismi belirsiz bir lejyon- ve en azından M.Ö. 38 yılı itibari ile Nicopolis ve Aleksandreia dışında konuşlandırılmış iki sürekli Mısır lejyonunun bulunduğu söylenebilir⁴⁹¹. Lejyonlardan *Deitoriana XXII* ise Galatya Kralı Deitorius'un ordusundan alınan yerel birliklerden oluşup M.Ö. 20'li yılların başında orduya dâhil edilmiştir⁴⁹². Augustus döneminin bu en yüksek numaralı lejyonu, Deitorius tarafından Roma modelinde eğitilme, teçhizatlandırılma ve organize edilmesi yönü ile dikkat çekmektedir⁴⁹³. Ancak 28 kalıcı lejyondan üçü M.Ö. 9 yılında Germania'da kaybedildiği ve üç lejyonun da yeri doldurulamadığı için bu sayı 25 olarak kalmıştır. Bu lejyonlar 6.000 piyade ve 120 kişilik süvari (*alae*) ekibine sahipti. Bu lejyonların askerleri Romalılaştırılmış bölgelerden İmparatora bağlılık yemini ile lejyona

⁴⁸⁷ Leonard, 1953, s. 298.

⁴⁸⁸ Gilliver, 2007, s. 184.

⁴⁸⁹ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 64.

⁴⁹⁰ Gilliver, 2007, s. 188.

⁴⁹¹ Wheeler, 2007, s. 241.

⁴⁹² Gilliver, 2007, s. 188.

⁴⁹³ Goldsworthy, 2003, s. 50.

alınıyorlardı. 20 yıllık hizmet sürelerini doldurduktan sonra Roma vatandaşı olma hakkını elde ediyorlardı. Her lejyonu ise bir *legatus legionis* (lejyon *legatus*'u) kumanda ediyordu⁴⁹⁴.

Netice itibariyle M.S. 14 yılı itibari ile Augustus döneminde; Yukarı Germania'da 4, Aşağı Germani'da 4, Dalmatia'da 2, Moesia'da 2, Pannonia'da 3, Suriye'de 4, İspanya'da 3, Mısır'da 2 ve Afrika'da 1 olmak üzere 9 askeri eyalette toplamda 25 lejyon bulunmakta idi. Bu noktada lejyonlar hiç bir eyalette tek bir garnizon içerisinde konuşlandırılmamış olması yönüyle dikkat çekmektedir. Örneğin Germania'daki 4 lejyondan ikisi -*Legio I* ve *Legio XX*- Ubiorum'da diğer ikisi - *Legio V* ve *Legio XXI*- ise Vetera'da bulunmakta idi⁴⁹⁵. Muhtemelen bu şekilde konuşlandırma Augustus tarafından kendisine karşı olası bir isyanı önlemeye yönelik alınmış bir tedbirdi.

M.S. 14 yılında hizmet eden 25 lejyonun askeri mevcudu 140.000 civarındaydı. Muhtemelen buna denk sayıda *auxilia* birliği askeri bulunuyordu⁴⁹⁶. M.S. 23 yılında -Augustus'un ölümünden dokuz yıl sonra- Roma kara ordusu kâğıt üzerinde yaklaşık 260.000 kişiden oluşuyordu. Bunların yaklaşık 10.000'i Roma yakınlarında, 125.000 lejyoner ile 125.000 *auxilia* askeri ise sınırlarda yerleşik vaziyetteydi. Bu rakama Akdeniz'de görev alan 40.000 denizci de eklenebilir⁴⁹⁷. Dolayısıyla en azından Augustus döneminin sonu itibari ile kabaca 300.000 kişilik bir ordu mevcudiyetinin olduğu söylenebilir.

⁴⁹⁴ Akşit, 1976, s. 54.

⁴⁹⁵ Chrissanthos, 2008, s. 169.

⁴⁹⁶ Campbell, 1994, s. 79.

⁴⁹⁷ Santasuosso, 2001, s. 95.

Augustus döneminden itibaren Roma İmparatorluk güçleri garnizonlar şeklinde yeni fethedilen sınır eyaletleri ve çevresinde dağıtılmışlardır. *Auxilia* birlikleri sınırlarda savunmanın ön hattında rutin koruma vazifelerini yerine getirirlerken lejyonerler fethedilen bölgenin sivil halkları üzerinde isyan vb. girişimlere karşı caydırıcı bir rol oynayarak yedek ihtiyat gücü olarak daha geri bölgelerde konuşlandırılmışlardır⁴⁹⁸.

Eyalet sayısında artış ve fethedilen sınır eyaletlerinde konuşlandırılan askeri güçler lejyonların etnik yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Augustus'un hâkimiyetinde lejyonlar Roma vatandaşlarından veya orduya girdikten sonra vatandaşlık hakkını elde eden hür doğmuş eyaletlilerden meydana geliyordu⁴⁹⁹. Alımlar İtalya'daki insan gücündeki sınırlılıklardan dolayı İspanya, Narbonensis, Noricum ile doğudaki Hellen şehirleri ile Asya ve Macedonia'dan gerçekleşiyordu⁵⁰⁰. Bu dönemde 215 İtalyan kökenli askere karşılık 134 yabancı asker lejyonlarda hizmet etmekteydi⁵⁰¹. Augustus lejyonlarda sadece Roma vatandaşlarına hak tanıırken halefleri onun orduda yabancı sayısını sınırlandırma politikasından vazgeçmişlerdir. Augustus döneminde lejyonerlerin % 75'i İtalyan kökenli iken bu oran Claudius ve Nero dönemlerinde % 50 olarak gerçekleşmiştir⁵⁰². Vespasianus'a kadar olan evre itibari ile ise lejyonerlerin % 67'si İtalya'dan % 17'sinin ise Romalılaştırılmış *Gaul Narbonoses* bölgesinden alınmış askerlerden oluştuğu görülmektedir⁵⁰³.

⁴⁹⁸ Sidnell, 2006, s. 259.

⁴⁹⁹ Akşit, 1976, s. 249.

⁵⁰⁰ Campbell, 1994, s. 9.

⁵⁰¹ Santasusosso, 2001, s. 97.

⁵⁰² L. Keppie, "The Changing of the Roman Legions (49 BC- AD 69)", **Legion and Veterans Roman Army Papers 1971-2000**, Vol. XXII, M. P. Speidel (ed.), Stuttgart 2000b, s. 57.

⁵⁰³ Trever, 1939, s. 535.

Orduda hizmet edebilmek için Roma vatandaşı olma ilkesi Hadrianus döneminde lejyon ve *auxilia* birliği arasındaki statü farkının değişim geçirerek ortadan kalkmasına kadar devam etmiştir⁵⁰⁴. Nihayetinde de M.S. 3. yüzyıl sonu itibariyle lejyonlar 37 İtalyan kökenli askere karşı 2019 yabancı menşeli asker şeklinde büyük bir değişime uğramıştır⁵⁰⁵. Bu belki de yeni eyaletlerin kazanılmış olması ve Hadrianus döneminde yeni bir uygulama olarak görülen bölgesel asker alımı ile ilintili bir durumdur. Bu sistemle birlikte askerler hizmet ettikleri bölgenin yerli halkından oluşmuştur. Tiberius'tan, Marcus Aurelius'a kadar Mısır'da bulunan lejyonlarda hizmet eden Mısırlı askerlerin lejyon içindeki oranının % 25'ten % 65'e çıkmış olması bu görüşü destekler niteliktedir⁵⁰⁶.

Tiberius, eşkıyaları kontrol altına almak ve olası bir isyan girişimine karşı ve tüm İtalya'daki askeri garnizonların sayısını artırarak Roma'da bir ordugâh kurmuş ve buraya değişik mahallerde konuşlanan muhafız birliği taburlarını yerleştirmiştir⁵⁰⁷. Claudius ise Augustus'un mevcut lejyonlarında artışa giden ilk *princeps* olması yönü ile dikkat çekmektedir. Bu Britania'nın işgal tasarısının sonucu olarak XV ve XVII numaralı lejyonların kurulması ile gerçekleşmiştir. Nero'nun Albaniler üzerine sefer düzenleme planı muhtemelen M.S. 66 yılında *Legio I Italica*'nın kurulmasıyla sonuçlandı. M.S. 70 yılı başları itibari ile Roma ordusunda toplamda 31 lejyon hizmette bulunmakta idi⁵⁰⁸.

Civilis isyanının ardından sancaklarını kaybeden dört German lejyonu -I *Germania*, IV *Macedonia*, XV *Primigenia* ve *Legio XVI*. Lejyon- gözden kaybolmuş

⁵⁰⁴ Parker, 1928, s. 171.

⁵⁰⁵ Santasusosso, 2001, s. 97.

⁵⁰⁶ Trever, 1939, s. 537.

⁵⁰⁷ Suetonius, Tiberius, 37.1.

⁵⁰⁸ Parker, 1928, s. 98.

bunların yerine 70 yılında Vespasianus tarafından *VI Flavia Firma* ve *XVI Flavia Firma* olarak bilinen iki yeni lejyon ihdas edilmiştir. Dominatus'un *princeps* 'liğinde ise M.S. 83 yılında *Legio I Minerva* kurulmuştur. Bu tarih itibari ile Roma ordusunda 30 lejyon hizmette idi. M.S. 98 yılında Domitianus'un Sarmatlarla olan mücadelesinde lejyonlardan birinin kaybedilmesiyle sayı 29'a düşmüştür⁵⁰⁹.

M.S. 1. asırda sınırların sürekli genişlemesine rağmen Roma'nın lejyoner gücü sadece 30.000 artarken bu artış *auxilia* birliği için 70.000 kişi olarak gerçekleşmiştir. Toplamda 400. 000 kadar asker mevcuttu. Ancak bu mevcudiyet özellikle kriz zamanlarında ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır⁵¹⁰. M.S. 2. yüzyılda ordu 170.000 ile 180.000 lejyoner ve muhtemelen 220.000 *auxilia* birliği askerinden- oluştu. Fakat hiçbir eyalette üçten fazla lejyonun barındırılmasına müsaade edilmemiştir. Bu dönemde Britania ise 50.000 lejyoner ve *auxilia* askeri ile en geniş eyalet ordularından birisine sahip olmuştur⁵¹¹. Söz konusu dönemde olağan askeri bütçe yıllık en azından 200 milyon *sestertii* di. Bu dönemde asker alımı ve ordunun finansmanı zorlaşmış bu nedenle eyaletlerdeki yerleşimler ana çatı olarak kalırken lejyonlar iç kesimler yerine sınırlarda konuşlandırılmışlardır⁵¹².

Traianus (M.S. 98-117) , *Legio XXX Ulpia* ve *Legio II Traina* olmak üzere iki yeni lejyon ihdas etmiştir⁵¹³. Traianus'un başarısız sefer girişimlerinin ardından Hadrianus, askeri birliklerini yeni sınır savunma planı ile birlikte tahkim ettiği eski sınır bölgelerine çekmiştir. Böylece lejyonlar mümkün mertebe kendi vilayetlerinde kalırken bu girişim ulaşım giderlerini azaltarak uzak bölgeler yerine yerel

⁵⁰⁹ a.g.e. s. 108, 117.

⁵¹⁰ Trever, 1939, s. 536.

⁵¹¹ Campbell, 2002, s. 48.

⁵¹² Trever, 1939, s.536.

⁵¹³ Parker, 1928, s.117.

kaynaklardan asker teminini mümkün kılmıştır. Ayrıca lejyonlara girişte Roma şehir üyeliğinde ısrarcı olma fikri zayıflamış ve askerler kendilerini *castra* (ordugâh) doğumlu olarak anmaya başlamışlardır. Nitekim Parker daha ileri bir zaman için M.S. 194 yılına tarihlenen [*Legio*] *II Traina* ile ilgili bir yazıttan askerlerin 46'sının Mısırlı, 22'sinin *castra* doğumlu olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir. Zaman zaman sayı bakımından azalmalar olsa da Marcus Aurelius (M.S. 161-180) iki lejyon daha eklemiş Roma ordusunun gücü yeniden 30 lejyona ulaşmış ve bu sayı Septimus Severus'un *princeps*'liğine kadar herhangi bir değişime uğramadan kalmıştır⁵¹⁴. İmparatorluk yönetiminin ilk iki yüz yılı boyunca toplam 28 ile 33 arasında bir lejyon kuvveti muhafaza edilmiştir. Bunlar imparatorluğun saldırılara daha açık bölgeleri boyunca yerleştirilmiştir⁵¹⁵. Söz konusu lejyonların imparatorluğun ilk evrelerinden itibaren rasgele değil ihtiyaç olan bölgelerde konuşlandırıldığı anlaşılmaktadır. Augustus muhtemelen ikisi Macedonia'da olmak üzere İlyricum'da üç lejyon konuşlandırmıştır. Bu sayı Tiberius (M.S. 14-37) döneminde ikiye; Claudius (M.S. 41-54) zamanında ise bire düşürülmüştür. Ancak Avrupa ile ilgili en büyük tehlikenin Ren ve Danube boyunca olması Ren üzerinde Augustus döneminde en az 5; Tiberius döneminde 8; Claudius'tan Vespasianus (M.S. 69-79) dönemine kadar olan dönemde ise 7 lejyonun burada konuşlandırılmasına neden olmuştur; Traianus'tan Aurelianus (M.S. 270-275) döneminden daha ileriye doğru sadece 4 lejyon hizmette kalmıştır⁵¹⁶.

M.S. 150 yılında saldırıya en açık bölge olan Tuna'nın doğu kesimine lejyonların üçte birlik kısmına tekabül eden 10 lejyonluk bir askeri kuvvet

⁵¹⁴ a.g.e., s. 171-188.

⁵¹⁵ C. Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Çev. S. K. Angı, Ankara 2010, s. 505.

⁵¹⁶ Santasuosso, 2001, s. 122.

konuşlandırıldığı bilinmektedir. Bundan başka Britania için 3; Kuzey Afrika için 2 ve Doğu sınırı için 8 lejyon tahsis edilmiştir⁵¹⁷. Bu durum bölge güvenliğinin istenen düzeye getirilmiş olması ya da bu bölgedeki lejyonların Doğu'ya sevki ile ilgili olmalıdır. Bununla birlikte Ren üzerindeki asker sayısı azalırken, Danube üzerinde mevcut sayıda büyük artış yaşandığı görülmektedir. Augustus'un yönetiminden Tiberius'a kadar olan dönemdeki 4 lejyon aktif hizmette iken Claudius'a kadar 8; Vespasianus'a kadar 6; Traianus'a kadar 12; Antonius'a kadar 10; Caracalla (M.S. 211-217) dönemine kadar 13 ve Aurelianus'a kadar olan evrede ise 12 lejyon olacak şekilde artış dikkat çekmektedir. Her lejyonda kabaca 5.000 kişi olduğu düşünüldüğünde bölgelerdeki asker sayısının da yüksek olduğu söylenebilir. Santasuosso bu artışı imparatorluğun ilk iki yüz yılında Danube'nin German, Kelt, Sarmat ve İran kökenli uluslara karşı güvenliğini sağlama endişelerine bağlamaktadır⁵¹⁸.

Yakın Doğu sınırları da benzer önlemler almayı gerektirmiştir. Augustus ve Tiberius'tan Claudius'a kadar bu bölgede önce 3 sonra 4 lejyon mevcudiyetini korumuştur. Lejyonların sayısı Antonius dönemine (M.S. 138-161) kadar 6 iken daha sonra 8'in üstüne çıktı. Zamanla 10'a Caracalla ve Aurelianus döneminde ise 12 lejyona ulaştı⁵¹⁹. Roma ve Parthlar arasında Fırat üzerinde oldukça uzun bir hattı teşkil eden Mesopotamia'yı Armenia'dan ve Kappadokia'dan ayıran yüksek dağ bariyerlerinin olduğu bölgenin kontrolünün zor olması bu hat boyunca çok sayıda lejyonun konuşlandırılmasını gerektirmiştir⁵²⁰. Bazı durumlarda da Faynan Vadisi bakır madenleri örneğinde olduğu gibi özel öneme sahip yerlerde garnizonlar

⁵¹⁷ Freeman, 2010, s. 505.

⁵¹⁸ Santasuosso, 2001, s. 122.

⁵¹⁹ a.g.e., s.122.

⁵²⁰ Parker, 1928, s. 126.

bırakılmıştır⁵²¹. Yine Lyon, her zaman en azından bir *cohors*'u (*Cohors XVII ad Monetam* gibi) darphaneyi korumak üzere bünyesinde barındırmıştır⁵²².

Africa ise daha az tehdit altında gibi bir izlenim vermektedir. Mısır'da başlangıçta 3 lejyon varken kısa süre sonra sayısı 1'e düşürülmüştür⁵²³. Lejyonların bölgesel olarak konuşlandırılmasında o bölgenin savunma gereksinimi düzeyinin ön planda tutulduğu rahatlıkla söylenebilir. Isaac, konuşlanma ve yer seçiminde tabi halkların hareketlerini kontrol edebilme, levazım kaynaklarına ulaşılabilirlik ve sivil halkın tutumunun etkili olduğunu ifade etmektedir⁵²⁴. Yine lejyonların kuruluş yerinin seçiminde ordu ekipmanlarının kolayca karşılanabileceği bölgelerin tercih edildiği söylenebilir. Bu durum Roma ordusunda tümüyle kaybedilmiş ekipmanların yenilenmesinin Roma'nın düzenli olmayan finansal harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmasıyla ilgili bir durumdu. İmparatorluk periyodunda -en azından Batı'da- yeni lejyonlar her zaman iyi bir şekilde kurulmuş, İtalyan endüstrisinden yararlanılabilecek İtalya'da kurulmuştur⁵²⁵.

Lejyonlar çok yaygın olmasa da zaman zaman özel durumlar nedeni ile konuşlandıkları yerlerden başka yerlere nakledilmişlerdir. Örneğin, Augustus döneminde Syria'da konuşlanan 4 lejyon -*III Gallica*, *VI Ferrata*, *X Fretensis* ve *XII Fulminata*- sürekli olarak Syria'da hizmet etmemiştir. Aşağı Danube'deki ve Pannonia'daki savaşların Doğu'dan insan gücüne talep duyması Augustus

⁵²¹ D. Kennedy, **The Roman Army in Jordan**, Council for British Research in the Levant, London 2004, s. 52.

⁵²² Le Bohec, 1994, s. 165.

⁵²³ Santasuosso, 2001, s. 122.

⁵²⁴ B. Isaac, **The Limits of Empire-The Roman Army in the East**, Oxford 2000, s. 103.

⁵²⁵ Herz, 2007, s. 314.

döneminde lejyonların sık sık taşınmasına neden olmuştur⁵²⁶. Tiberius döneminde *IX Hispana*; dört yıllık bir süre için Danube'den Africa'ya sevk edilmiş, Corbulo'nun doğu seferi esnasında ise üç lejyon ardı ardına takviye güç olarak Balkanlar'dan bölgeye nakledilmiştir⁵²⁷. Benzer bir şekilde batıdaki lejyonların da lüzumlu hallerde doğuya kaydırıldıkları görülmektedir. Nitekim *IV Sycthia*, *V Macedonia*, *VII Claudia* ve *VIII Augusta* gibi lejyonların doğuda hizmet ettikleri bilinmektedir⁵²⁸.

Severus, 195/196 yılında Parthlara karşı savaşlarda kullanmak üzere *Legio I, II, III Parthica* gibi isimler adı altında 3 yeni lejyonu düzenlemiş bu lejyonlardan *I* ve *III Parthica* lejyonları doğuya gönderilmiştir⁵²⁹. M.S. 211 yılı itibari ile Roma ordusu üçü Severus tarafından eklenmiş olan 33 lejyondan ibaretti. *Auxilia* kuvvetlerinin sayısında da bir artış olması muhtemeldir. Septimus Severus döneminde ordu yaklaşık 350.000⁵³⁰ kişiden oluşmakta idi⁵³¹. Bu dönemlerde yardımcı birlikler yer ve zamana göre ordunun % 50-59'unu oluşturuyordu⁵³². Strobel, Apameia'da bulunan *Legio II Parthica* lejyonunun askerlerine ait mezar taşlarının M.S. 3. yüzyılın dönemlerinde lejyonun yapısındaki önemli değişikliklere işaret ettiğini belirtmekte ve bu yazıtlarda *lanceae* (bir mızrak çeşidi) kullanımı için *discens lanciarum*; *phalanks* kurmak için *discens phalangiarum* unvanlı eğitici isimlerinin kullanılmasını savının temel dayanağı olarak göstermektedir⁵³³. M.S. 3. yüzyılın sonundan ileriye doğru ve imparatorluk yönetiminin geç periyodunda barbarların orduya asker temini karşılığında imparatorluk topraklarına yerleştirilmeleri teamül

⁵²⁶ Wheeler, 2007, s. 242.

⁵²⁷ Keppie, 2000, s. 36.

⁵²⁸ Wheeler, 2007, s. 242.

⁵²⁹ Strobel, 2007, s. 272.

⁵³⁰ Ancak bu kesin sayı olmaktan uzaktır. Örneğin Le Bohec, M.Ö. 211 yılında 33 lejyonda 456.000 kişilik ordu gücünün bulunduğunu varsaymaktadır. Bkz. Le Bohec, 1994, s. 33.

⁵³¹ Santasuosso, 2001, s. 172 vd.

⁵³² Roux, 2006, s. 52.

⁵³³ Strobel, 2007, s. 277.

haline gelmiştir⁵³⁴. M.S. 3. yüzyıl itibari ile 350.000 olan mevcut askeri personel sayısı Diocletianus döneminden itibaren kayda değer bir şekilde artmıştır⁵³⁵.

Strobel'e göre M.S. 4. yüzyılda ordu sayısında önemli bir artış olmamıştır. Bu dönemde yaklaşık 330.000 veya 350.000, donanmayla birlikte 400.000 asker mantıklı bir tahmin olmalıdır. Severuslar dönemi için 400.000 ve Diocletianus dönemi için ise 435.000 kişilik bir mevcudiyet olduğu söylenebilir. Bu rakamın I. Constantinus döneminde ise yaklaşık 450.000 olduğu tahmin edilebilir⁵³⁶. Ancak Gilliver, Diocletianus (M.S. 284-305) ve Constantinus (M.S. 306-337) dönemlerinde askeri kurumların 500.000 hatta 600.000 kişilik mevcuda ulaştığının hesaplandığını ileri sürmektedir⁵³⁷. Her iki açıklamanın aksine güçlü deliller çıkmadığı müddetçe doğru olduğu söylenebilir.

Geç dönemde büyük istilacı grupların Roma sınırlarını zorlaması büyük bir problem haline gelen insan gücü açığına neden olmuştur⁵³⁸. Diocletianus, büyük şehirlerde yaşayan asker çocuklarının ve işçilerin orduya katılmaları için baskı uygulamış asker sayısından büyük artış yaşanmıştır. M.S. 180 yılında Roma askeri gücü 350.000 kişiden oluşurken bu güç Diocletianus döneminde yaklaşık 500.000 kişi olarak görülmektedir⁵³⁹. Bu dönemde ordunun, süvari ağırlıklı ve daha prestijli mobil sahra ordusu –*comitatenses*- ve sürekli olarak sınırlar boyunca konuşlandırılmış az prestijli birlikler –*limitanei*- şeklindeki ayrıma uğraması Diocletianus'un lejyonlarının sayısındaki artışla örtüşmektedir⁵⁴⁰. Aynı zamanda

⁵³⁴ Southern, 2006, s. 259.

⁵³⁵ McNab, 2010, s. 220.

⁵³⁶ Strobel, 2007, s. 279.

⁵³⁷ Bunun için bkz. Gilliver ve diğerleri, 2005, s. 206-207.

⁵³⁸ Santasuosso, 2001, s. 217.

⁵³⁹ Chrissanthos, 2008, s. 179.

⁵⁴⁰ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 444.

Diocletianus’la lejyon birliklerinin sayıları azaltılarak küçültülmüş ve bu bağlamda *vexillatio* olarak adlandırılan taburlar düzenlenmiştir⁵⁴¹.

Geç dönem Roma lejyonunun askeri organizasyonu oldukça karmaşık ve muğlâk bir görünüm sergilemektedir. Vegetius, Diocletinaus yönetimi altında en azından bazı lejyonların 6.000 kadar kişiden oluştuğuna kanaat getirmektedir. Ancak modern yorumcuların birçoğu M.S. 4. yüzyılda sahra ordusundaki bir lejyonun yaklaşık 1.000-1.200 kişiden oluşabileceğini ileri sürmektedirler. *Auxilia Palatina* birlikleri de benzer biçimde 500-600; süvari *vexillationes* birlikleri ise belki teoride 600 kişilik bir güce sahipti. *Scholae* olarak bilinen bölükler ise en azından M.S. 6. yüzyılda 500 kişiden oluşmaktaydı⁵⁴². Erken imparatorluk döneminde 5.000 ile 6.000 kişilik güce sahip olan lejyon Diocletianus döneminde sadece 1.000 kişi gücünde olmalıdır⁵⁴³. Vegetius’un bir lejyonun 6.000 kişiden oluştuğu şeklindeki söylemi de muhtemelen imparatorluk öncesi veya erken dönemine aittir. Diocletianus döneminde lejyonların büyük bir bölümü düzeni sağlamak için eyaletlerde karargâh kurmuştur. Üç eyaletlerde ise yalnızca sınır muhafız birlikleri (*limitanei*) bırakılmıştır. Kuvvetlerin dağılma noktasındaki artış lejyonların asker sayısında 1.000 kişilik azalmayı doğururken lejyonların sayısında artmaya neden olmuştur⁵⁴⁴. *Notitia Dignitatum*’da *comitatenses* lejyonunun 1.000 kişilik güce sahip olduğu şeklinde imada bulunmaktadır. Bu gücün 500 kişi şeklinde bölünebilir olduğu düşünüldüğünde bu durum Constantinus’un lejyonlarının büyük ölçüde seyyar

⁵⁴¹ M. H. Sayar, “Roma İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Süreçlerinde Ordunun Yapısı ile İmparatorluğun Mali Kaynakları Arasındaki Dengenin Oynadığı Rol Hakkında Bazı Düşünceler”, içinde: **Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular –Oluşum, Teşkilat, İşlev -**, F. Emecen (ed.), İstanbul 2008, s. 99.

⁵⁴² Goldsworthy, 2003, s. 206.

⁵⁴³ Southern, 2001, s. 156.

⁵⁴⁴ Diakov, 2011, s. 285.

birliklerden oluşmasıyla ilgili olmalıdır⁵⁴⁵. Goldsworthy'nin, *comitatenses*'in genellikle sabit ordugâhlara sahip olmadıkları ve bunların zamanının çoğunu eyalette sivil nüfusa sahip kasaba ve şehirlerde konaklatıldıkları şeklindeki söylemi de bu düşünceyi destekler niteliktedir⁵⁴⁶.

İmparatorluğun geç döneminde Roma İmparatorluğu en azından 425 yılı itibari ile kâğıt üzerinde 600.000-645.000 kişilik askeri güce sahipti. Bunların yaklaşık 250.000'i Batı'da, 352.000'i ise Doğu'da görev almaktaydı. *Comitatenses* olarak bilinen mobil sahra birliklerinin 113.000'i Batı'da; 104.000'i ise Doğu'da görev almaktaydı. *Limitanei* olarak bilinen sınır birliklerinin 135 bini Batı'da; 248 bini ise Doğu'da -ki, sadece doğu sınırını değil Danube bölümünü ve Kuzey Afrika'nın tamamını da içine alıyordu- konuşlandırılmıştı⁵⁴⁷.

2.1.2.2. Fonksiyon ve Unvanlar

Birçok doküman barış zamanlarında Roma lejyonierlerinin rutin vazifelerinin koruyuculuk, devriye, yiyecek arama ve habercilik gibi görevler olduğunu göstermektedir. Yine bu askerlerden ortalamanın üstünde eğitime sahip olanlar kendi üslerinde veya ordugâhlarda kalem işleri ile ilgili görevleri yerine getirebilmekteydi. Tahıl tedariki, vergi toplama, ulaşım veya ticaret için rota belirlenmesi gibi hükümet işleri az veya çok kalıcı bir askeri mevcudiyeti gerekli kılmıştır. Bu tür aktivitelerde ordunun rolü daha çok rutin bir koruma ya da polis fonksiyonu olmuştur. Çünkü ordunun en önemli görevleri arasında eyaletlerdeki düzeni sağlamak bulunuyordu. Campbell'in ifadesiyle bu düzenli bir polis gücünün olmamasından ve daha çok

⁵⁴⁵ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 77.

⁵⁴⁶ Bunun için bkz. Goldsworthy, 2003, s. 209.

⁵⁴⁷ Santasuosso, 2001, s. 188.

sınırlı kaynaklara sahip, eşkıyalara ve iç saldırılara karşı Roma birliklerinin desteğine ihtiyaç duyan yerel elit şehir yöneticilerinin olmasından kaynaklanan bir durumdu⁵⁴⁸. Askerler ise silah taşıma ve şiddet kullanma izni verilerek imparatorluk idaresinin temsilcileri kimseler olarak sıklıkla polis görevinde bulunmuşlardır. Yine dağlık ve çöl bölgelerinin nadiren meskûn hale gelmesi bu bölgelerde güçlü bir askeri mevcudiyeti de gerekli kılmıştır⁵⁴⁹.

Lejyonların kurumsal kimliği ile ilgili olarak önemli bir konu da Lejyonların sahip olduğu unvan ve numaralardır. Lejyonlar sayı belirleyici ve onur verici “*Legio decima victrix*” gibi sıfatlarla anılmışlardır. *Cohors’lar* ise genellikle numaralara sahip olmuşlardır⁵⁵⁰. Roma askeri sisteminde lejyonlar her yıl yeniden numaralandırılırlardı. Bu nedenle izleyen yıllarda aynı lejyon farklı numaralara sahip olarak kalmıştır⁵⁵¹. Bu büyük bir ihtimalle lejyonlar için her yıl asker alınması ve sefer bitiminde askerlerin dağıtılması ile ilgili bir durumdu.

Eski Roma *consul* lejyonları genellikle 1’den 4’e kadar numaralandırılırdı. Ancak İkinci Kartaca Savaşı boyunca sahrada yirmiden fazla lejyon bulunması nedeniyle söz konusu dönem boyunca yedekteki lejyonların da düzenli olarak numaralandırılmaya başlanması muhtemeldir⁵⁵². Lejyonlara unvan verilmesi olayı Cumhuriyet’in geç dönemlerinden itibaren gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Büyük ihtimalle sayıları artan ve benzer numaralara sahip olan lejyonları birbirinden ayırmak için böyle bir sistem geliştirilmiştir. Lejyonların sahip olduğu unvanlar birlik ruhunu geliştirmeye katkıda bulunurken aynı zamanda belirli bir saha ya da

⁵⁴⁸ Campbell, 1994, s. 110.

⁵⁴⁹ Goldsworthy, 2003, s. 149.

⁵⁵⁰ Leonard, 1953, s. 296.

⁵⁵¹ Parker, 1928, s. 48.

⁵⁵² N. Sekunda, A. McBridge, **Republican Roman Army 200-104 BC.**, London 1986, s. 12.

eyalette -*Legio I Germanica*, *IX Hispania* gibi- hizmet görmenin ödülü olarak lejyonlara takdim edilmiştir. Yine bu sıfatlar bir özel tanrı ile -*XV Apollinaris* gibi- ilişkilendirilebiliyordu. Bunlardan başka lejyonların *V Alaudae* (Tarla Kuşları), *VI Ferrata* (Demir zırhlılar), *XII Fulminata* (Yıldırım), *XXI Rapax* (Aç gözlü) gibi ayırıcı bir takım sıfat ya da isimlerle anıldıkları bilinmektedir⁵⁵³.

Cumhuriyet'in son dönemlerindeki lejyon numaralandırma sistemi tam olarak anlaşılamamıştır. Bununla birlikte lejyonların ilgili yılda oluşturulma önceliğine göre numaralandırılmış olması muhakkaktır. I- IV arası lejyon numaraları görevde bulundukları yıl içerisinde bir ordu kurma ihtiyacı hissetmeleri halinde *consul'ler* için ayrılmıştır. M.Ö. 58 yılında Caesar'ın Galya seferleri esnasında lejyonlardan bazıları VII, VIII, IX ve X şeklinde numaralandırılmışlardır. Bir yazıttan ise M.Ö 56- 54 yıllarında Kilikia'da bulunan lejyonlardan birisine XVIII numarasının verildiği anlaşılmaktadır. Keppie, bu verilerden hareket eden bazı modern dönem bilimcilerin saat yönünde beşten geriye doğru olan lejyonları İspanya civarına beşten yüksek olanları ise Makedonya ve Doğu'ya yerleştirme eğiliminde olduklarını ifade etmektedir⁵⁵⁴.

İmparatorluk yönetimi altında da lejyonlara unvan ve numara verme uygulamasının devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde oluşturulan askeri birlikler genellikle kabile isimleri ile veya aynı kökene sahip diğer birliklerden bir numara verilmek sureti ile ayrılmışlardır⁵⁵⁵. Augustus dönemi için Avrupa, Asya ve Afrika'da 4.000 mil uzunluğundaki hudut boyları garnizonlarca çevrilmiş vaziyette

⁵⁵³ Gilliver, 2007, s. 188.

⁵⁵⁴ Keppie, 1998, s. 75 vd.

⁵⁵⁵ G. L. Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford 1914, s. 47.

idi⁵⁵⁶. Sınırlardaki genişlemeye paralel olarak değişik kara parçaları üzerinde farklı lejyonların yer aldığı anlaşılmaktadır. Augustus Dönemi eyalet lejyonlarından numaraları ve isimleri bilinenler şu şekildedir: Ren Nehri civarında *I, II Augusta, V Alaudae, XIII Gemina, XIV Gemina, XVI, XVII, XVIII, XIX, Valeria XX, XXI*; Danube’de *Scythia IV, V Macedonia, Augusta, VII, VIII, XI, Apollinaris XV*; Suriye’de *III Gallica, VI Ferreta, X Fretensis, XII Fulminata*; Mısır’da *III Cyrenaica, XXII Deiotariana*; Africa’da *III Augusta, IX Hispania*; İspanya’da *IV Macedonia, VI Victrix, X Gemina*⁵⁵⁷. Bu numara ve isimlerden anlaşılaçağı üzere muhtemelen her lejyon oluşturulduğunda lejyon numarası da sayı olarak bir artmıştır. Yine farklı eyaletlerde aynı numaraya sahip fakat farklı isimlerde lejyonların da mevcut olduğu söylenebilir.

Caracalla (M.S. 211-217) zamanından ileriye doğru her birlik tahttaki imparatorun adından türemiş ikincil bir ad kullanmıştır. Örneğın M.S. 3. yüzyıl boyunca Britania sınırı üzerindeki *Cohors I Aelia Dacorum* için adanan kitabeler bu birliğin birbiri ardına *Antoniniana, Gordiana, Postuniana* gibi unvanlar kullandığı varsayımını doğrulamaktadır⁵⁵⁸. Yine Roma İmparatorluk Dönemi lejyonları ve *auxilia cohors*’ları ile süvari birliklerinin de rakam ve isimlerle birbirlerinden ayırt edildikleri anlaşılmaktadır. *Cohors’lar* veya *alae* genellikle alındıkları kabilelerin isimlerini taşımışlardır. Örneğın *Cohors VI Nerviorum, Gallia Belgica Nervii*’den ve Belgica’dan alınmış kimselere işaret etmektedir. Yine özellikle de doğuda şehir devleti orjinli isimler de göze çarpmaktadır. *Ala I Hamiorum*, Syria’daki Hama

⁵⁵⁶ C. G. Starr, *Antikçağ’da Deniz Gücü*, Çev. G. Ergin, İstanbul 2000, s. 65.

⁵⁵⁷ Chrissanthos, 2008, s. 166.

⁵⁵⁸ Cheesman, 1914, s. 47.

şehrinden alınan askerlerle oluşturulmuş bir birliği ima etmektedir⁵⁵⁹. *Cohortes Austrum, Brecorum, Dalmatarum, Thracum, Vindellicorum, Hispaniorum, Pannnoniorum* gibi isimler de bu bağlamda zikredilebilir⁵⁶⁰. Yine askeri birlikler, 1.000 ya da 500 kişilik yapısına itafen *miliaria* ya da *quingeneria*; oluşumuna göre *equitata*, *gemina* ve silahlarına göre *scutata*, *contariorum*, *sagittariorum* benzeri unvanlara sahip olmuşlardır⁵⁶¹.

Söz konusu birlikler zaman zaman savaşlardan elde ettikleri onur veya imparatora olan sadakatlerinden dolayı ek unvanlarla da anılmışlardır. *VII Claudia pia fidelis* ve *XI Claudia pia fidelis* lejyonlarında olduğu gibi dindar ve Claudius’a sadık manasında ve genellikle *p.f.* kısaltması ile kullanılmıştır. Bu lejyon Claudius’a sadık sıfatını M.S. 42 yılında kazanmıştır. *I Flavia Minerva p.f.* isimlendirmesindeki *p.f.* sıfatı ise M.S. 89 yılında Saturninus isyanında imparatorun kendisine sadık kalan askerlerini onurlandırmak için verdiği bir sıfat olmuştur⁵⁶².

2.1.2.3. Oluşum

2.1.2.3.1. Piyadeler (*Velites-Hastati-Princeps-Triarii*)

Roma ordusunun ana ünitesi olan lejyonlar kendi içinde bir takım kumanda bölümlerine ayrılmıştır. Düzenli olarak orduya kaydolan vatandaşların sayısı arttıkça lejyon, ordunun en önemli birimi haline gelmiştir. M.Ö. 1 yüzyıla kadar lejyonun ağır piyade *hastati*, *princeps*, *triarii*, hafif piyade *velites* ve süvariler olmak üzere beş

⁵⁵⁹ L. Keppie, “The Army and The Navy [43 BC – AD 69]”, **Legion and Veterans Roman Army Papers 1971-2000**, M. P. Speidel (ed.), Stuttgart 2000a, s. 30.

⁵⁶⁰ Wesch-Klein, 2007, s. 437.

⁵⁶¹ Cheesman, 1914, s. 47.

⁵⁶² Southern, 2006, s. 150.

ana unsurdan oluştuğu söylenebilir. Bu oluşumların her birinin teçhizatı çeşitlilik göstermekte ve lejyon içerisinde hepsinin farklı bir yeri bulunmaktaydı⁵⁶³.

Bir Roma lejyonunun oluşumu genel olarak her bir lejyonun *hastati* ve *princeps* 'lerinin yüz yirmişer askerden oluşan 10 *manipulus* 'a ve *triarii* 'nin de 60 askerden oluşan 10 *manipulus* 'a bölünmesi şeklindeydi. *Velites* de idari görevlerde kullanılmak üzere eşit olarak *manipulus* olarak dağıtılmıştı. Her *manipulus* 'da iki bölük komutanı bulunmaktaydı ve bölük komutanlarının hepsi terfi etmeden önce yıllarca alt kademelerde görev yapmış askerlerden oluşmaktaydı. *Triarii* 'nin sağ uçtaki *manipulus* 'unu komuta eden -sonradan *primus pilus* olarak adlandırılan *centurio primi pili*- subaylarla birlikte generalin savaş konsülündeki *ex-officio* grubuna dâhildi. Lejyonun 300 asker gücündeki süvari birliği her birinin altında 3 *decurio* olan 10 *turmae* 'ya bölünmüştü. Her üç grubun kıdemli *decurio* 'su (onbaşı/on atlıdan sorumlu komutan) *turmae* mangasını komuta ediyordu⁵⁶⁴.

Bu genel oluşum içerisinde *velites* (hafif silahlı piyade) adlı grup, Livius'a göre M.Ö. 211 yılında ihdas edilmiştir. Ancak bu tarih sadece *velites* 'in tertip edildiği ilk tarihe işaret etmektedir. Hafif silahlı Roma birlikleri önceleri *rorarii* olarak adlandırılırken M.Ö. 2. yüzyıl boyunca genellikle *velites* terimi tercih edilir hale gelmiştir. *Velites* kelimesi kavramsal olarak ilk kez M.Ö 255 yılında Livius'un, Regulus mağlubiyeti anlatısında görülmektedir⁵⁶⁵. Bu askerler muhtemelen pahalı zırh ve silahlar alabilecek maddi güçten yoksun yurttaşlardı⁵⁶⁶. *Velites* 'in bilinen görevi, düşman hafif piyadelerini savaş alanından uzaklaştırmak, daha sonra da savaş

⁵⁶³ McNab, 2010, s. 30.

⁵⁶⁴ Keppie, 1998, s. 35.

⁵⁶⁵ Liv., 26.4.4; Sekunda ve McBride, 1986, s. 22.

⁵⁶⁶ Hoyos, 2007, s. 69.

hattını yarmaya çalışmaktı. *Velites* savaş başlamadan önce *hastati* arasındaki boşluklara yerleşiyor ve savaş en genç fakirlerden oluşan “dama” düzeninde en önde yer alan 120 *velites* tarafından başlatılıyordu⁵⁶⁷. *Velites* hafif piyadesi bu görevini düşman hattını bozmayı deneyerek yerine getiriyordu. Düşmanı mağlup edemezse yavaş yavaş çekilerek *princeps*’in arkasındaki boşluğa geçiyordu⁵⁶⁸.

Velites oluşumuna dâhil adamlar, *galea* adlı deri bir miğfer ve *parma* adı verilen küçük yuvarlak bir kalkanla kendilerini koruyorlardı. Kısa bir kılıç ve birkaç küçük cirit (*hastae velitares*) ile silahlanabiliyorlardı⁵⁶⁹. *Velites*’in kullandığı cirit; 25,5 cm’lik ok başı ile beraber 90-120 cm uzunluğa ve 2,5 cm kalınlığa sahipti⁵⁷⁰.

Marius reformları ile birlikte daha önce savaş hattında yer alan *velites* hafif piyade birlikleri savaş hattında görülmemektedir. Bunların yerine Roma vatandaşı olmayan *auxilia* birlikleri görülmektedir⁵⁷¹. Yine Caesar döneminde de lejyon içerisinde *cohors* olarak *velites*’lere rastlanmamaktadır. Caesar ücretli hafif kıtalar olarak orduya Kelt, İspanyol, German süvarileri, Balearlı sapancılar, Numidyalı kargıcılar ve Giritli ok atıcılarını dâhil ederek önemli yardımcıları elde etmiştir⁵⁷². Ancak çok daha sonraki zamanda yazan Vegetius, birinci hattı oluşturan *princeps* ile ikinci hattı kuran *hastati*’nin arkasında hafif silahlı askerlerin bulunmuş olduğunu bunun kendi zamanındaki askerler gibi görünüm arz ettiğini belirtmektedir⁵⁷³. Ancak Vegetius zamanında benzer fonksiyonu üstlenen bir askeri grubun olup olmadığı net değildir.

⁵⁶⁷ Sekunda ve McBridge, 1986, s. 22.

⁵⁶⁸ Santasuosso, 2001, s. 19.

⁵⁶⁹ Leonard, 1953, s. 288.

⁵⁷⁰ Sekunda ve McBridge, 1986, s. 22.

⁵⁷¹ A. Santasuosso, 2001, s.16.

⁵⁷² Leonard, 1953, s. 297.

⁵⁷³ Veg., *Mil.* II.15.

Roma ordu lejyonu içerisindeki bir başka ünite ise *hastati* askerleri idi. Latince *hasta* sözcüğü mızrak *hastati* ise mızrakçılar (tek. *hastatus*=mızrakçı) anlamına gelmektedir. M.Ö. 208-201 İkinci Kartaca Savaşı'nda Roma lejyonunun dört saf halinde düzenlendiği görülmektedir. Ancak en öndeki hafif piyadeler (*velites*) buna dâhil edilmediğinde ilk hattı *hastati*'ler, ikinci hattı *princeps* ve üçüncü hattı ise *triarii* birliklerinin oluşturduğu dolayısıyla üçlü hat şeklinde bir düzenleme olduğu söylenebilir. Bunlar içerisinde *hastati* biraz daha ağır silahlı piyadeler olması yönüyle dikkat çekmektedir. Savaşta ilk harekete geçen ünite hafif piyade askerleri *velites*'lerin düşmanın düzenini bozmasının ardından *hastati* ileriye doğru hareket ederek belirli bir mesafeden düşman üzerine önce *pilum* ardından daha yakın bir mesafeden, kalkan ve kılıçları ile hücum ediyordu⁵⁷⁴. Polybios'a göre bunlar tam zırh giymek üzere düzenlenmişlerdi ve başlarının üzerinde dik konumda üç mor tüy taşımaktaydılar. Bu durum silahlarının ve kendilerinin olduğundan daha uzun görünmelerini sağlamaktaydı⁵⁷⁵.

Sekunda, Polybios'un anlatımını esas alarak normalde her bir lejyonun 1.200 *hastati* içerdiğini, Livius'a göre ise M.Ö. 197 tarihinde Flamininus'un lejyonlarının 2.000 *hastatiye* sahip olduğunu bu nedenle de her *cohors*'ta 120 *hastati* olması gerekirken, Flamininus'un *cohors*'unda 200 *hastati*'nin bulunduğunu ifade etmektedir. *Hastati*, genellikle düzenli piyade olarak savaşmasına rağmen, Marius reformundan sonra savaş meydanında hafif piyadeler olarak daha çok rol oynamaya başlamışlardır. Sekunda ve McBride göre bu durum Marius düzenlemesi sonrasında bir dereceye kadar ordudaki *velites* sınıfının artık tümen düzenlemesine dâhil

⁵⁷⁴ Santasuosso, 2001, s. 16, 19.

⁵⁷⁵ Polyb., VI.23.9-12.

olmaması ile ilgili bir durum gibi görünmektedir. Dolayısıyla tümenlerde herhangi bir hafif piyadenin eksikliğinin *hastati* 'nin yükünü artırdığı söylenebilir⁵⁷⁶.

Leonard'a göre ikinci hatta bulunan *princeps* 'ler *manipulus* 'lar halinde düşman kalkan hattının içinde ve arkasında yer alarak *hastati* 'lerin sancaklarının görüldüğü yerlerde yakın düzende çarpışıyorlardı. Hastatiler yorulunca “*tubicines*” adı verilen borazancılardan aldıkları işaretle geri çekilerek ilerlemekte olan *princeps* hattının içinden geçerek onların arkasında toplanıyorlar ve buradaki ağırlık uşaklarından yeni *pilum* 'lar alıyorlardı⁵⁷⁷. Leonard'ın bu anlatımı esas alındığında birinci hattı oluşturan *hastati* ile ikinci hattı oluşturan *princeps* 'in savaşta büyük bir işbirliği içerisinde hareket ettiği söylenebilir.

Roma ordu lejyonlarındaki ana taşıyıcı elemanın üçüncü hattı oluşturan *triarii* olduğu görülmektedir. Her *cohors* 'ta; *princeps*, *hastati* ve *velites* olarak adlandırılan her biri 120 kişiden oluşan bölükler yer alıyordu. Yine buna ek olarak her bir *cohors* 60 kişilik *triarii* bölüğünü de kapsıyordu⁵⁷⁸. Bu düzenlemenin tabi bir neticesi olarak savaş düzeninde her bir hatta 1.200 *velites*, *hastati* ve *princeps* yer alırken *triarii* sayısı ise 600 kişi olmuştur⁵⁷⁹. Livius, *manipulus* düzenindeki *triarii* askerlerinin *princeps* 'in arkasında ve sol kanatta yer aldığını, kalkanlarını omuzlarına doğru eğerek ve mızraklarını yere saplayarak korunaklı bir şekilde sancakları altında diz çöküp saldırı için sıranın kendilerine gelmesini beklediklerini kaydetmektedir. Bunlar *hastati* ve *princeps* askerlerinin başarısız olmaları üzerine harekete geçiyorlardı. Önce geri çekilen *princeps* ve *hastati* 'yi kendi boşlukları arasına

⁵⁷⁶ Sekunda ve McBridge, 1986, s. 33.

⁵⁷⁷ Leonard, 1953, s. 291-292.

⁵⁷⁸ Sekunda ve McBridge, 1986, s. 15.

⁵⁷⁹ Santasuosso, 2001, s. 18.

alıyorlar ve ardından toplu ve sıkışık düzende düşman üzerine harekete geçiyorlardı⁵⁸⁰.

Triarii askerlerinin savaşta büyük yararlılıklar gösterdiğine dair ipuçları da mevcuttur. Livius'a göre Latinlerle olan savaşlardan birinde *triarii* safı ön hattın düşman karşısında bozguna uğramasının ardından harekete geçerek savaşın seyrini kendi lehlerine değiştirmişlerdir⁵⁸¹. *Triarii* büyük ihtimalle kendilerine göğüs zırhı temin edebilecek zenginlikteydi. Normal şartlarda lejyonun diğer unsurları tüm saldırılarda yer alsa bile, *triarii* yedekte tutulmuştur. *Triarii*'den ilk olarak M.Ö. 256 yılında Roma-Kartaca arasında gerçekleşen Eknomus Savaşı'nda bahsedilmektedir. *Triarii* bazen de *pilani* olarak adlandırılmıştır; bu nedenle tümenin kıdemli bölük komutanına *primus pilus* adı verilmiştir⁵⁸². *Triarii*'nin de içinde bulunduğu üç hatlı bir savaş taktiğinin olumsuz tarafı ileri cephelerde kesin bir netice elde etmeyi amaçlaması, kanatlardan ve geriden gelebilecek her türlü saldırıya açık oluşu ve *manipulus* 'lar hariç bu saldırıya karşı koyabilecek bölünmeye sahip olmayışydı⁵⁸³.

İmparatorluk ordu lejyonlarının çeşitli tip ve ebatta silahlar kullanan birliklere ev sahipliği yaptığı söylenebilir. Fakat ana ayrım lejyonlar ile *auxilia* birlikleri arasında olmuş ve bu dönemde lejyonlar ağır piyade olarak adlandırılmıştır⁵⁸⁴. Bu dönemin lejyonerlerinin birçoğu yakın düzende kılıç ve ağır mızrak (*pilum*) ile savaşan ağır piyadelerdi⁵⁸⁵. Geç dönem Roma piyadesi (*pedes*) ise muhtemelen Romalı olmaktan ziyade German, Küçük Asyalı, İsaüralı veya İmparatorluk

⁵⁸⁰ Liv., VIII. 8.9-14.

⁵⁸¹ a.g.e., VIII.11.

⁵⁸² Sekunda ve McBride, 1986, s. 35-36.

⁵⁸³ Leonard, 1953, s. 293.

⁵⁸⁴ J.Thorne, "Battle, Tactics, and the Emergence of the Limites in the West", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 220.

⁵⁸⁵ Cowan, 2003a, s. 23.

sınırlarının herhangi bir yerinden olabiliyordu⁵⁸⁶. *Pedes* için ilk adım *semissalis* idi. Bu denetimsel bir pozisyon değil aynı zamanda deneyimsel bir dereceye işarete diyordu. Ondan sonra erbaşlık gibi bir topluluğu kumanda edebileceği denetimsel görevler geliyordu. Yine bu askerler özellikle de deneyimli olanlar *campidoctor* (silah eğitmeni) olarak birliğin eğitim sorumlusu olarak atanabilirlerdi. Yine bunlar *draco* taşıyıcısı (*draconarius*) olarak görev alabilirlerdi⁵⁸⁷.

M.S. 3. ve 6. yüzyıllarda süvari yönünde eğilim olsa da 5. yüzyıl içlerine kadar piyade Roma ordusunun belkemiği olarak kalmaya devam etmiştir. Piyade (*pedes*) kendisinden önce gelen lejyonerden farklı idi. Muhtemelen onun kadar disiplinli değildi ama sorunlu noktalara süratle yayılmak için daha esnek ağır piyade ve savaşçı olarak mücadele için elverişliydi⁵⁸⁸. M.S. 5. ve 6. yüzyıl piyadesinin ise yayıyla savaşmaya devam ettiği ve önceki dönemlere göre taktiksel anlamda fazla bir değişikliğe uğramadığı söylenebilir. Yine bu dönem piyadeleri düşman üzerine manevrayı kolaylaştırmak için yakın düzende veya kama formasyonunda düzenlenebilirdi⁵⁸⁹.

2.1.2.3.2 Süvariler

Roma, krallık yönetiminden itibaren askeri amaçlı bir süvari gücünü elinde bulunduruyordu. Buna göre Romulus 100 kişiden oluşan *Senatus*'u kurduktan sonra kendisine muhafızlık yapmak ve acil meselelerin çözümünde yardımcı olmak üzere

⁵⁸⁶ MacDowall ve Embleton, 1995, s. 3.

⁵⁸⁷ a.g.e., s.18.

⁵⁸⁸ a.g.e., s.3.

⁵⁸⁹ McNab, 2010, s. 237.

her *curia*’dan fiziksel yeterliliğe sahip 10 kişi seçerek bunları sürekli çevresinde bulundurmıştır⁵⁹⁰.

Kral Tarquinius döneminde Sabinlere karşı mücadele edilirken başlıca eksiklik süvari olarak görülmüş ve bu dönemde Romulus’un kaydettiği Ramnes, Titienses ve Luceres *centuria*’larına eklemelerde bulunulmuştur. Yine çarpışmalarda etkin rol oynayan üç *centuria*’nın mevcut süvarilerinin sayısı iki katına çıkarılarak 1800 kişi olacak şekilde düzenlenmiştir⁵⁹¹. Bu durum aslında 3 olan *centuria* sayısının 6’ya çıkarılması buna bağlı olarak da doğrudan süvari gücünün iki katına çıkması şeklinde gerçekleşmiş gibi görülmektedir. Bu bağlamda M.Ö. 5. yüzyıldan daha geç bir dönemde Roma ordusunun maksimum 6 *centuria*’dan oluşan bir süvari gücüne sahip olduğu söylenebilir⁵⁹².

Roma’nın Etrüsk krallarından Servius Tullius, atların satın alınması için devlet hazinesinden her bir at için 100.000 Roma sikkesi ödenmesine izin vermiş ve atların bakımı için her yıl 2.000 Roma sikkesinin tahsisini sağlamıştır. Fakirlerden varlıklı kimselerin üzerine geçen bu yük daha sonra zenginlerin özel imtiyazlar elde etmesine neden olmuştur. Oy vermek için önce atlıların, ardından birinci sınıfın 80 *centuria*’sının –anlaşmazlık çıkarsa ikinci sınıfın *centuria*’larının çağırılması⁵⁹³ süvarinin devlet nezdindeki önemine işaret etmektedir. Roma’da gerçek bir süvari birliğinin kurulduğuna dair ilk tatmin edici bilgi ise M.Ö. 403 yılında Vei ile yapılan mücadele döneminden gelmektedir. Livius’un kaydettiğine göre bu savaşlarda

⁵⁹⁰ Dion. Hal.; Dionysios v. Halikarnas, **Antiquitates Romanae**, II.13.1.

⁵⁹¹ Liv., I.36.7.

⁵⁹² Sekunda ve Northwood, 2001, s. 23.

⁵⁹³ Liv., I.43.9-11.

süvariler kendi atları ve kendi imkânlarıyla hizmet veriyordu. Ancak sonradan devlet tarafından süvari için ayriyeten ödenek çıkarılmıştır⁵⁹⁴.

M.Ö. 343-341 yılları arasında Birinci Samnit Savaşı'nı ardından Roma Devleti Campania ve onun verimli topraklarına sahip Capua'yı ele geçirmiştir. Roma bu aşamadan sonra Capua'yı seçme ve seçilme hakkından yoksun olarak –*civites sine suffragio*- olarak kendine bağlamıştır⁵⁹⁵. Campania memleketinin büyük şehirlerinden biri olan Capua ile geliştirilen bu müttefiklik ilişkisi süvarileri ile ünlü olan Campanialıların maddi katkılarının yanı sıra askeri katkılarının da ele geçirilmesine olanak tanımıştır⁵⁹⁶. Ayrıca *equites equo publico* sınıfını oluşturan süvari gücünün artmasını da sağlamıştır. Ayrıca 1600 Capua atlısı Roma'ya sadakat ve Roma'nın düşmanlarına karşı işbirliği çerçevesinde Roma vatandaşlığına kabul edildi⁵⁹⁷. Bununla birlikte her bir Capualı süvariye, atlarının günlük bakımını karşılayacak şekilde 450 *denarii* ödenmesi de karara bağlandı⁵⁹⁸.

M.Ö. 300 ve 100 yılları arasında Senato'nun her lejyon için 200-300 kişilik bir süvari birliğini istihdam ettiği anlaşılmaktadır. M.Ö. 3. yüzyıl için İtalyan müttefikler lejyon bazında 400 ile 900 süvari sağlarken, M.Ö. 2. yüzyılda 250 ile 400 kişilik bir süvari desteği sağlamışlardır⁵⁹⁹. En azından lejyonun süvari sayısı, Polybios zamanında 300'ü Romalı ve bunun üç katı müttefik atlısı olmak üzere toplam 1.200 atlıdan oluşuyordu⁶⁰⁰. Bir lejyonun genel kabul gören şekli ile 4.800 kişiden oluştuğu ve bunun 300'ünün süvariden oluştuğu kabul edildiği takdirde

⁵⁹⁴ McNab, 2010, s. 24.

⁵⁹⁵ Kupier, 2011, s. 36.

⁵⁹⁶ Demircioğlu, 1953, s. 130.

⁵⁹⁷ Sekunda, Northwood, s. 25.

⁵⁹⁸ McNab, 2010, s. 28.

⁵⁹⁹ J. B. McCall, **The Cavalry of the Roman Republic**, London 2002, s. 100.

⁶⁰⁰ Leonard, 1953, s. 297.

süvarinin lejyon içerisindeki oranının yaklaşık % 6 gibi çok küçük bir yüzdeye tekabül ettiği görülmektedir. Roma askeri teşkilatında en büyük gücü piyadenin oluşturması İtalya'nın coğrafi yapısı kadar düşmanların genelde yaya güçlerini kullanması ya da mali açıdan özellikle kış döneminde haralarda beslenmek zorunda kalınacak atların yem vb. mali külfetinden kurtulma amacına yönelik olmalıdır. Yine ordudaki süvari sayısının piyadeden fazla olması halinde ayrıyeten atların bakım masrafı için de kaynak sarf edilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Roma ordusunda başlangıçta zengin yurttaşların hizmete kabul edildiği süvari bölümü zamanla atlılar sınıfının temelini oluşturmuştur. M.Ö. 2. yüzyıl itibari ile atlıların sahip oldukları mal varlığı değerinin 1.000.000 *asses* olduğu söylenebilir. Polybios'a göre M.Ö. 225 yılı itibari ile süvari sayısı 283.000 vatandaşın haricinde kendi teçhizatlarını temin edebilecek kudrete sahip 23.000 kişiden oluşmaktaydı⁶⁰¹. Özellikle M.Ö. 2. yüzyılda önemini artıran bu sınıfa belirli serveti olan ve 18 yaşını doldurmuş her özgür yurttaşın girme hakkı bulunmaktaydı⁶⁰². Dolayısıyla süvariler, temelinde savaş ekipmanlarını ve atlarını karşılayabilecek güce sahip olan şövalyelerdi⁶⁰³ bu nedenle başlangıçta varlıklı kimselerden seçiliyordu. Süvarilerin atlarını savaşta kaybetmesi halinde devlet tarafından kendilerine atların bedeli ödeniyordu⁶⁰⁴. Bu noktada erken dönem yurttaş süvarisi iki farklı kategoride ele alınabilir. Bunlar atlarını kendileri temin eden *equites equis suis* ile daha küçük ve seçkin grup olan *equites equo publico* idi⁶⁰⁵. *Equites equo publico* devlet tarafından

⁶⁰¹ N. Rosenstein, "Military Command, Political Power and the Republican Elite", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 135.

⁶⁰² Tekin, 2010, s. 197.

⁶⁰³ McGeough, 2009, s. 140.

⁶⁰⁴ Goldworthy, 2003, s. 27.

⁶⁰⁵ Rosenstein, 2007, s. 135.

sübvansive edilen ve *centuria* meclisi tarafından seçilen saygın gruptu⁶⁰⁶. Bu grubu oluşturan süvarilerin sayısı 1.800 olup atları devlet tarafından temin edilirdi. Yapılan teftişte (*recognitio*) atına yeterince iyi bakmadığı ya da fiziksel olarak süvariliğe uygun olmadığı anlaşılan atlılar statüsünü kaybedebilirdi. *Equites equo publico* statüsü zamanla daha da saygınlık kazanmıştır⁶⁰⁷.

Equites equis suis olarak bilinen süvariler de yine varlıklı Romalılarıdır. Camillus'a atfolunan reformlar esnasında zaten mevcut olan ve atları devlet tarafından sağlanan süvarilerin yanında bir de atlarını kendileri temin eden süvari birliği oluşturulmuştur⁶⁰⁸. Bunlar M.Ö. 3. yüzyıla kadar dört lejyonda hizmet etmişlerdir⁶⁰⁹. İkinci Kartaca Savaşı'nda lejyonların sayı olarak artması karşısında “*equites equo publico*” sınıfının yetersiz kalması üzerine yeniden *equo equites equis suis* ağırlık kazanmıştır⁶¹⁰. Bu genç aristokratlar savaşlarda uzun yıllar geçirmişlerdir. Polybios'a göre Roma'da hiç kimse 10 yıllık askeri hizmetini tamamlamadan devlet hizmetinde görev alamazdı⁶¹¹. Cumhuriyet devrinin başından sonuna kadar en varlıklı Roma vatandaşları orduya süvari olarak hizmet vermişlerdir⁶¹². Eski servete göre beş sınıfın birinci basamağında yer alan soyluların oğullarına mal ve mülk zenginlikleri dolayısıyla süvari sınıfında hizmet etme hakkı tanınırdı. Bu birinci sınıf vatandaşların oğulları daha sonra kanunla kendilerine imtiyaz tanınan süvariler (*equites*) sınıfının da temelini atmışlardır⁶¹³. Atlılar sınıfına mensup bir aileden gelen genç bir erkek 17 yaşına ulaştığında süvari hizmetine

⁶⁰⁶ McCall, 2002, s. 2.

⁶⁰⁷ Sekunda ve McBride, 1986, s. 36.

⁶⁰⁸ Demircioğlu, 1953, s. 181.

⁶⁰⁹ McCall, 2002, s. 2.

⁶¹⁰ McNab, s. 2010.

⁶¹¹ Rosenstein, 2007, s. 135.

⁶¹² McCall, 2002, s. 1.

⁶¹³ Demircioğlu, 1953, s. 172.

girerek maksimum 10 sefer boyunca hizmet etmekle yükümlüydü⁶¹⁴. Roma Cumhuriyet Dönemi'nde şövalye sınıfı olarak da adlandırabilecek olan bu sınıf (*equites*) Roma toplumunun en yüksek basamağını oluşturmuştur⁶¹⁵.

Ordunun ihtiyaç duyduğu atlar ve diğer ihtiyaçları sağlama konusunda bunlara gücü yeten en zengin vatandaşlar süvari sınıfının biçimlenmesine de katkı da bulunmuşlardır. Romalılar bunları atlılar olarak adlandırmışlardır⁶¹⁶. Antik Roma'da zenginlik, politik güç ve sosyal statünün süvari olarak hizmet etmekle yakından ilgisi olmuştur. Savaşta cesaret ve erdem, politik arzuların gerçekleşmesine hizmet etmiştir. Bir süvari için en büyük onur teke tek mücadelede bir düşman komutanını öldürerek onun zırhını soyarak bunları Jupiter tapınağına adamaktı⁶¹⁷. Atlı sınıfındaki hizmet bir takım politik menfaatleri de beraberinde getirmiştir. Süvarinin savaşlarda bireysel mücadelede gösterdiği cesaret özellikle üst mevki seçimler sırasında başarılı olmanın da yolunu açmıştır. Çünkü Rosenstein'in ifadesiyle süvari hizmetleri süresince bu genç aristokratlar *askeri tribunus* subayı olarak seçilebilmenin arayışı içerisinde olabiliyorlardı⁶¹⁸.

Süvariler hız, hareket ve bağımsız hareket edebilmenin birleşimiyle Roma askeri strateji ve taktiklerinde önemli rol oynamıştır. Sefer esnasında düşman güçlerinin düzenini bozma, keşif faaliyetleri, yürüyüş esnasında ordunun yol güvenliğini sağlama⁶¹⁹ ve savaşta ordunun düşman tarafından kuşatılmasını engellemek için kanatlarda görev almışlardır⁶²⁰. En basit şekliyle süvari, *consul*

⁶¹⁴ McCall, 2002, s. 83.

⁶¹⁵ Sekunda ve McBride, 1986, s. 36.

⁶¹⁶ Burgan, 2009, s. 21.

⁶¹⁷ Sidnell, 2006, s. 153.

⁶¹⁸ Rosenstein, 2007, s. 135, 136.

⁶¹⁹ Cagniart, 2007, s. 88.

⁶²⁰ Southern, 2006, s. 197.

ordusunun kanatlarını korumakla görevliydi. İki lejyonun yurttaş süvarileri, genellikle sağ kanatta yer alırken, Latin ve İtalyan süvarileri sol kanatta mevzileniyordu⁶²¹. Fields'e göre *alae* olarak bilinen süvari birlikleri ise Roma'nın en gözde disiplinli ve iyi eğitilmiş süvarileri olarak bilinmektedir⁶²². *Alae* (süvariler) aynı zamanda yüksek ödeme ve statüye sahip seçkin birlikler olmuştur⁶²³.

Appianus, Trebia Muharebesi'ndeki savaş düzenini anlatırken Roma süvarisinin piyadeyi koruma maksatlı olarak kanatlarda konuşlandığını Hannibal'ın fillerini Roma atlılarının ve lejyonlarının karşısında mevzilendirdiğini kendi atlılarını ise kendi fillerinin arkasına yerleştirdiğini bildirmektedir. Yine atların fillerin devasa görünüş ve koklamalarından ürküp dağılması⁶²⁴ ile piyadenin de savunmasız kaldığını nakletmektedir⁶²⁵. Cumhuriyetin son iki yüzyılı boyunca Roma süvarisi piyadeye benzer biçimde büyük ölçüde değişime uğramıştır⁶²⁶. Roma Cumhuriyet ordusu esas olarak piyade ordusu olma karakterine sahip olmakla birlikte Romalı generallerin süvariye de önem verdiği söylenebilir. M.Ö. 184 yılında Cato'nun süvarinin hizmet kalitesini artırmak için kriterleri sağlamayan tüm atlıları temizleme girişiminde bulunduğu bilinmektedir⁶²⁷. M.Ö. 168 yılında Roma süvarisinin hala

⁶²¹ McNab, 2010, s. 77.

⁶²² N. Fields, **The Roman Army of the Principate 27 BC- AD 117**, Oxford 2009, s. 22.

⁶²³ Watson, 1969, s. 15.

⁶²⁴ Bu noktada fillerle ilgili belki de en önemli nokta savaştaki yıkıcı güçlerinin yarattığı endişe olmalıdır. İkinci Makedon Savaşı sona erdiğinde Kral V. Philippos'un tek bir file dahi sahip olmasını yasaklayan antlaşma maddesi ile Magnesia bozgununun ardından III. Antiokhos'un bütün savaş fillerini teslim etmeyi ve gelecekte de oluşturmamayı taahhüt etmesi bu yıkıcı etkiyi göstermektedir. Romalılar daha sonraki dönemlerde de bu fillerle karşı karşıya gelmiştir. Askeri açıdan Sasaniler, Hindistan'dan temin edilen ve etkili bir güç olan savaş fillerinden oluşan kombinasyonu devam ettirmişlerdir. Muhtemelen bu filler savaşta süvari unsurunu devre dışı bırakan en önemli faktör olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. K. Nossov, **War Elephants**, Oxford&New York 2008, s. 32; Sidnell, 2006, s. 273.

⁶²⁵ App., VII.7.

⁶²⁶ Cagniat, 2007, s. 88.

⁶²⁷ Sekunda ve McBride, 1986, s. 40.

Pydna’da olduğu gibi iyi bir şekilde hizmet ettiği anlaşılmaktadır⁶²⁸. Bu bazı ıslah çalışmaları yapıldığı ve bundan da sonuç alınmış olabileceğini akla getirmektedir.

Roma lejyonunda Marius’un reformlarından sonra yurttaş süvarileri görülmemektedir. Caesar’ın ve Augustus’un lejyonlarında da bu atlıların hizmet ettiğine dair ipucu bulunmamaktadır⁶²⁹. Keppie’ye göre Galyalıları, Numidyalıları, sonrasında Doğu’ya ve İspanya’ya karşı girişilen savaşlarda yerli süvarilerin zırh ve silahlarının yetersiz kalması; İkinci Kartaca Savaşı’ndan itibaren bu süvarilerin düşman süvarileri karşısında etkili olamadıklarının fark edilmesi bu değişime neden olmuştur⁶³⁰. Böylece yurttaş süvarileri ile müttefik Latin süvarilerinin yerini Roma’ya nazaran daha güçlü olan Numidyalı, Hispanialı ve Galyalıları gibi değişik etnik kökene sahip süvariler almaya başlamıştır⁶³¹. Cumhuriyet’in son dönemlerinde dahi Romalı süvariler halen görev için hazır olmalarına rağmen orduda değerlendirilmemişlerdir⁶³².

Cumhuriyet Dönemi’nde etkin bir şekilde Hannibal için savaşan kargı silahlı, hafif süvari birlikleri imparatorluk periyodu boyunca Roma orduları tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Bu süvariler muhtemelen German ve Sarmatlar ile doğuda muhtemelen hafif silahlı atlı okçuları vurmak için kullanılmıştır. Bu tür süvariler genellikle düzenli olmayan birliklerde tutulmuş fakat M.S. 3. yüzyıldan ileriye doğru *equites Mauri* birlikleri içerisinde daha da resmileşmiştir. Hatta M.S. 6. yüzyılın geç dönemlerinde hafif mızraklı süvariler Faslı olarak adlandırılmışlardır⁶³³.

⁶²⁸ Sidnell, 2006, s. 199.

⁶²⁹ Fields, 2009, s. 12.

⁶³⁰ Keppie, 1998, s.78 vd.

⁶³¹ McCall, 2002, s.1.

⁶³² Keppie, 1998, s. 75.

⁶³³ Bishop ve Coulston, 2009, s. 271.

İmparatorluk periyodunda bir lejyon 120 kişiden oluşan küçük bir süvari gücüne sahipti⁶³⁴. Ancak eski sistemin tedarik imkânları işlemez hale gelmiş gibi görülmektedir. Bu dönemde muhtemelen at ihtiyacı devlet, özel teşebbüs ve süvarilerin şahsi girişimleri ile temin edilmiş olmalıdır. Bazı atlar kendilerine acemi erler tarafından temin edildiği gibi çok az bir kısmı savaşta ele geçirilmiştir. M.S. 3. yüzyıl ve 4. yüzyılın erken dönemlerinde ise yedek atlar eyaletlerden vergi olarak toplanarak asker alım sürecine benzer şekilde orduya dâhil edilmişlerdir. M.S. 369 yılına ait bir yasa bir *comes*'i her beş yılda üç at temin etmekle yükümlü tutmaktadır. Bu çok geçmeden nakdi paraya dönüştürülmüştür⁶³⁵. Dolayısıyla söz konusu dönemlerde çok çeşitli yollardan süvari atı temin metotlarının olduğu söylenebilir.

İmparatorluk rejime geçişle birlikte Cumhuriyet rejiminin mevcut *ala* düzenlemesinin daha da sistemleştiği görülmektedir. Yabancı güçlerden oluşan ve *auxilia* süvarileri olarak bilinen bu atlılar ise sırf süvari ya da süvari piyade karışımı olmak üzere iki temel üniteye ayrılıyordu. Kanat manasına gelen *ala* ünitesi sadece süvarileri içine alırken *cohors equitata* olarak bilinen kısım karma yapıdaydı. Bunlar daha sonraki dönemlerde ise 500 kişilik (*quingeneria*) ya da 1.000 kişilik (*milliaria*) güçler halinde düzenlenmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, *cohors equitata* ile M.S.1. yüzyılın ilk dönemlerinde tanışılmış olmasıdır. Bu dönemde *cohors equitata*'nın 128 atlı ve yaklaşık 480 piyadeden oluştuğu söylenebilir⁶³⁶. Dönemin müttefik topluluk süvarileri tamamen Roma lejyon sistemine göre organize edilmişlerdir. Süvari gücünün taktik birliği *prafectus equitum* tarafından yönetilen 300-400 kişilik kuvvetten oluşan *ala*; *decurio idaresinde* 33 askerden oluşan *turmae*

⁶³⁴ Goldsworthy, 2003, s. 51.

⁶³⁵ McDowall, 2002, s. 10 vd.

⁶³⁶ Sidnell, 2006, s. 254-255.

olarak adlandırılan alt taktik ünitelerine ayrılmıştır⁶³⁷. Bu şekilde 10'a bölünmüş olan her süvari birliği (*turmae*) için 3 *decurio* komuta için seçilmiştir. Polybios'un da üzerinde durduğu gibi ilk seçilen *decurio* tüm (*turmae*) üzerinde kumanda yetkisini elinde bulundurmuştur. Eğer birinci sıradaki *decurio* mevcut değilse o zaman ikinci sırada olan kumandayı devralıyordu⁶³⁸. Bu durumun imparatorluk yönetimi altında uzun süre için varlığını sürdürdüğü söylenebilir. *Auxilia* süvari birlikleri, 500 kişilik bir güçten oluşmaları halinde 16 *decurio*'yu; 1.000 kişilik güç olmaları halinde ise 24 *decurio*'yu gerektirmiş baş *decurio*, *princeps* olarak adlandırılmıştır. Yine benzer şekilde piyade *cohors*'ları da 6 veya 10 *centurio*'yu gerektirmiş ve bunların şefleri de *princeps* olarak adlandırılmıştır⁶³⁹.

Augustus döneminde toplamda 300.000 olan ordu gücünün yaklaşık 30.000 kadarının süvari olduğu söylenebilir. M.S. 2. yüzyılın sonu itibariyle bu rakamların yaklaşık 385.000'e 65.000 şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. At sırtında yetişmiş halklardan alınan *auxilia* süvarileri Romalıların savaş silahı olma özelliklerini sürdürmüşlerdir. Romalılar bu nedenle Galyalılar, Germanlar, Kelt-İberler ve Trakyalı gibi atçılıktaki becerileri ile ün kazanmış önceki düşmanlarını istihdam etme yolunu seçmişlerdir. Özellikle de Galyalıların usta biniciler olması Flaviuslar periyodu boyunca (M.S. 69-96) hizmet eden *auxilia* birliklerinin % 44,5'ini bunların oluşturduğu yönünde kanı oluşturmuştur⁶⁴⁰.

Traianus'un, Dacia'daki savaşında toplam 112.000 kişiden oluşan askeri gücünün yaklaşık 12.500'ünü başka bir deyişle yaklaşık % 11'ini süvari teşkil

⁶³⁷ H. P. Judson, **Caesar's Army**, Boston 1888, s. 20.

⁶³⁸ Polyb., VI.25.1-3.

⁶³⁹ Le Bohec, 1994, s. 46.

⁶⁴⁰ McNab, 2010, s. 165.

ediyordu⁶⁴¹. Lejyoner süvarileri ise sefer esnasında ordu kumandanının özel muhafızları olarak hizmet etmişlerdir. Nitekim Strobel, Yahuda topluluğu ile olan savaşta Arrian'ın Alanlara karşı seferinde tüm lejyonların lejyon süvarilerini, kumanda generalini takip eden özel ve seçkin süvari birlikleri olarak organize ettiğini belirtmektedir⁶⁴². En azından Traianus dönemi itibari ile Connolly, mesleğe piyade⁶⁴³ (*miles*) olarak başlayan bir süvari eri olan T. Claudius'un mezar taşına göre onun uzun süre Danube sınırlarında devriye veya ulak olarak görev yaptığını daha sonra yeni birliğinin bankocusu olarak hizmet ettiğini ardından kumandanın atlı muhafızı olarak seçildiğini bunun ardından iki kat maaşla sancak taşıyıcılığına terfi ettiğini nihayetinde muhtemelen *centurioluğa* yükselmiş olabileceğini ifade etmektedir⁶⁴⁴. Connolly'nin bu ifadesi doğru olarak kabul edildiğinde süvariliğin dönemi itibari ile revaçta olduğu söylenebilir.

Lejyoner süvari sayılarında, Septimus Severus ve Caracalla dönemlerinde büyük artış olduğu kabul edilmektedir. *Legio I*, *Legio II* ve *Legio III Parthica* lejyonlarının ilk kez büyük bir süvari gücüne sahip olduğu görülmektedir⁶⁴⁵. Gallienus (M.S. 254-268) yıllarında kendi kumandası altında bağımsız süvari ordularını ihdas etmiştir⁶⁴⁶. Bu dönemde lejyoner süvari sayısında büyük artış olmuş sayı 726'ya çıkarılmıştır⁶⁴⁷. Yine Gallienus; Güney İtalya, Yunanistan ve Balkanlarda stratejik noktalarda yedek süvari güçleri oluşturmuştur. Bu ihtiyat

⁶⁴¹ Sidnell, 2006, s. 261.

⁶⁴² Strobel, 2007, s. 275.

⁶⁴³ Connolly, mezar taşı üzerinde belirtilmese de genellikle bir acemi erin lejyoner süvariliğine terfi etmeden önce birkaç yılını piyade olarak geçirdiğini dolayısıyla Claudius'un piyade (*miles*) olarak mesleğe başladığını ileri sürmektedir. Bunun için bkz. Connolly, 2003, s. 31.

⁶⁴⁴ Connolly, 2003, s. 30.

⁶⁴⁵ Strobel, 2007, s. 275.

⁶⁴⁶ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 68.

⁶⁴⁷ Sidnell, 2006, s. 280.

güçleri muhtemelen eski lejyonlardan 120 kişilik süvari müfrezelerinin alınması ile yaratılmıştır. Bunlara *equites promoti* olarak adlandırılan birlikler de dâhil edilmiştir⁶⁴⁸. Bu merkezi süvari gücü M.S. 3. yüzyılın sonunda Claudius, Aurelianus, Probus, Carus ve Diocletianus gibi İlyrialı imparatorların düzeni restore etme başarıları için önemli bir araç olmuştur⁶⁴⁹. Ancak süvarinin ordudaki rolünün artmasına rağmen sayısal toplamında M.S. 4. yüzyıla kadar kayda değer bir artış gerçekleşmediği görülmektedir⁶⁵⁰. Nitekim M.S. 2. yüzyılın başlangıcında yaklaşık 80.000 olan süvari sayısı M.S. 4. yüzyılın başına gelindiğinde yaklaşık 200.000 rakamına ulaşmıştır. Bu süvarilerin çoğunluğu tehditlere karşı değişik sınır bölgelerinde hızla hareket eden mobil süvari yedek birlikleri şeklinde görev almıştır⁶⁵¹.

Orduda süvarinin rolünün artması bir anda olmamıştır. M.S. 3. ve 4. yüzyıllar boyunca süvarinin rolü esas olarak piyadenin desteklenmesi idi. Diocletianus'un nispeten sakin döneminde sınırlar boyunca önceki savunma metoduna dönüş olmuştur⁶⁵². Bununla birlikte Iustianus'un batıyı yeniden fethedişine kadar, M.S. 6. yüzyılda durum tersine dönmüş ve piyade kendisini destekçi rolünde bulmuştur⁶⁵³. *Notitia Dignitatum* kayıtlarındaki süvari sayısındaki yüksek artış oranı bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Bu dönemde en düşük tahminle toplam güç 515.000 idi. Bu gücün çarpıcı bir şekilde 165.000'i başka bir ifade ile % 32'sini süvari kuvveti oluşturuyordu. İmparatorluğun doğu yarısında ise oran daha yüksekti. Bu durum Sidnell'in de üzerinde durduğu gibi Sasani tehdidinin olduğu bölgelerde süvarinin

⁶⁴⁸ McNab, 2010, s. 213.

⁶⁴⁹ MacDowall, 2002, s. 4.

⁶⁵⁰ Sidnell, 2006, s.281.

⁶⁵¹ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 117.

⁶⁵² MacDowall, 2002, s. 4.

⁶⁵³ McNab, 2010, s. 212.

yoğun bir şekilde istihdamından kaynaklanıyordu. Mesopotamia *dux*'luğu 3.000 piyade ve 6.500 süvari (% 68,4 oranında) ve Osrhoene *dux*'luğu 3.000 piyade ve 7.500 süvari (% 71 oranında) tarafından korunmuştur ki bu iki bölge sürekli olarak Persler tarafından taciz edilen mıntıkalardı⁶⁵⁴.

MacDowall, Batı için M.S. 4. yüzyılın sonu ve Doğu için M.S. 5. yüzyılın sonuna dair tüm birlik tiplerini listeleyen *Notitia Dignitatum*'a dayanarak çeşitli tipte süvari bölüklerinden bahsetmekte ve bunlardan *mauri*, *dalmatae* ve *cetrati*'nin muhtemelen hafif, hızlı hareket eden mızraklı savaşçılar olduğunu ileri sürmektedir. Bu süvari oluşumları hem statik sınır güçleri olan *limitanei* ve *ripense* hem de sahra ordusu içerisinde hizmet edebiliyordu⁶⁵⁵. Geç dönemde imparatorluğun sınırlarının emniyetinin sağlanması ve iç güvenliğin denetimi ağır piyade kitlesinden ziyade seri hareket edebilen daha küçük birliklere açık formasyonu gerekli kılmıştır⁶⁵⁶. Süvariler bu dönemde Cumhuriyet ve imparatorluk yönetimlerinin erken dönemlerinde oynadıkları rolden çok daha önemli bir rol oynamışlardır. Whitby'e göre bu değişim aynı zamanda piyadelere nazaran atlıların donatılmasının daha maliyetli olmasından dolayı ordunun ekonomik gücünü de etkilenmiştir. Ancak piyadenin yine de önemini koruduğu söylenebilir⁶⁵⁷. Bununla birlikte geç dönem Roma süvarilerinin çoğunluğu muhtemelen erken dönem imparatorluk *auxilia* süvarisinden çok az farklıydı. Bunlar da yakın savaş ve uzaktan mızraklarla çarpışmak için eğitilmiş ve teçhizatlandırılmışlardı⁶⁵⁸. Yine bu dönemde atlı okçular her zaman için -özellikle de Doğu'da- Roma süvari gücünün bir parçasını oluşturmuşlardır. Bunlar geleneksel

⁶⁵⁴ Sidnell, 2006, s.281.

⁶⁵⁵ MacDowall, 2002, s. 5 vd.

⁶⁵⁶ Wheeler, 2007, s. 262.

⁶⁵⁷ Whitby, 2007, s. 521-522.

⁶⁵⁸ McNab, 2010, s.219.

olarak zırhsız hafif savaşçılar olduğu halde muhtemelen M.S. 5. yüzyılda uzak mesafeden veya göğüs göğüse çarpışacak kabiliyette zırhlı atlı okçular olma yönünde değişime uğramıştır. Bu Pers veya Hun etkisi ile gerçekleşmiş gibidir. Bu etki özellikle M.S. 430-450 yılları arasında Batı'da gücü elinde tutan Aetius'un çok sayıda Hun'u ordusunda istihdam etmesiyle ağırlığını hissettirmeye başlamıştır⁶⁵⁹.

Süvari birliklerinin yanı sıra deve kullanan birlikler de orduda istihdam edilmiştir. Traianus ilk düzenli deve birliğini, *Ala I Ulpia dromedarium Palmyrenorum*'u, kurmuştur. Güney sınırlarındaki bu birlikler muhafızlık, haberleşme, devriye ve çeşitli polis görevlerini yerine getirmişlerdir. Bununla birlikte bu birliklerin savaş alanındaki yararları sınırlı kalmıştır⁶⁶⁰. Çöl sahalarındaki bazı karışık birlikler özellikle kurak koşullarda uzun mesafeli devriye hizmetleri bu iş için uygun olan az sayıda *dromedarii* olarak bilinen deve binicileri tarafından yerine getirilmiştir⁶⁶¹. Deve kullanan birlikler –*Ala I Ulpia Dromedariorum*– gibi birçoğu doğuda olmak üzere az sayıda müfreze deve binicilerini içine alacak şekilde konuşlandırılmışlardır⁶⁶².

2.1.2.3.3. Müttefik Askerler (*Socii*) ve Destek Birlikleri (*Auxilarii*)

2.1.2.3.3.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri

Roma askeri başarısı genellikle Roma yurttaşı olmayan asker alımlarına bağlı kalmıştır. Cumhuriyet'in ilk yarısı ve son iki yüz yılı boyunca Romalılar süvari ve hafif silahlı birliklerinde hissettiği eksikliği İtalya dışından sağladığı insan gücüyle kapatma çalışmıştır. *Auxilia* olarak adlandırılan bu askeri güç özellikle iç savaşlar

⁶⁵⁹ MacDowall, 2002, s. 20.

⁶⁶⁰ Wheeler, 2007, s. 258.

⁶⁶¹ Goldsworthy, 2003, s. 156.

⁶⁶² Sumner, 1997, s. 19, 20.

esnasında sayıca artarak Augustus tarafından kurulacak olan daimi ordunun da çekirdeğini teşkil etmiştir⁶⁶³. Cumhuriyet Dönemi'nde M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda Roma askeri insan gücünün yarıdan fazlası Latin ve İtalyan müttefikler vasıtası ile tamamlanmış, İmparatorluğun ilk 200 yıllık döneminde Roma İmparatorluk ordusunda vatandaş olmayan *auxilia* çok önemli bir yere sahip olmuştur⁶⁶⁴.

İmparatorluk yönetimi süresince Roma ülkesinde herhangi bir eyalette vatandaş olmayanları ifade eden ve yabancılar manasına gelen *peregrini* sözcüğü ile daha çok Romalı olmayan kişiler kastedilmiştir. *Peregrini* olarak adlandırılan bu topluluklar Roma vatandaşlık hakkına sahip olanlardan daha az imtiyaza sahip olmuşlardır. Roma vatandaşlık hakkını kazanmak çok zor olmakla birlikte askeri hizmet vasıtasıyla bu mümkün kılınmıştır. Roma vatandaşı olmayan birisi -en azından daimi orduya geçişle birlikte- Romalılarca onurlu olarak tanımlanan 25 yıllık bir hizmetin ardından bu hakkı elde edilebiliyordu. İşte *auxilia* adı verilen bu yardımcı birlikler eyaletlerden çeşitli kabilelerden sağlanan askerlerden oluşuyordu⁶⁶⁵. Lejyonlarla bu yardımcı birlikler arasındaki temel fark lejyonların Roma vatandaşı askerlerden; yardımcı birliklerin ise Roma vatandaşlık hakkına sahip olmayan müttefiklerden kurulmuş olmasıydı⁶⁶⁶. Bu en azından Cumhuriyet ve İmparatorluk yönetimlerinin büyük bölümünde teoride bu şekilde gerçekleşmiştir.

⁶⁶³ N. G. L. Hammond- H. H. Scullard (eds.), **The Oxford Classical Dictionary**, Oxford 1970, s. 155.

⁶⁶⁴ Whitby, 2007, s. 519.

⁶⁶⁵ Southern, 2006, s. 143.

⁶⁶⁶ Lejyonerlik ile ilgili bu sınırlamanın gerektiğinde ihlal edildiği görülmektedir. Bu ihlallerden ilki M.S. 6 yılında patlak veren Pannonia isyanında diğeri ise M.S. 9 yılındaki Varus felaketi sırasında görülmüştür. İlkinde gönüllü azatlılardan oluşan birlikler (*cohortes voluntariorum*) lejyoner olarak istihdam edilirken, ikincisinde vatandaşlık hakkına sahip olmayan Roma halkının yerli köleleri (*vernacula multitudo*) silâh altına alınmışlardır. Caracalla'nın M.S. 212 yılında köleler dışında imparatorluk sınırı içerisinde yaşayan herkese vatandaşlık hakkı tanıyan fermanının yayımlanmasının ardından lejyoner olabilmek için Roma vatandaşlık hakkına sahip olma şartı ön koşul olmaktan çıkmıştır. Bunun için bkz. Kaya, 2005b, s. 88-89.

Roma'nın Cumhuriyet Dönemi'nde İtalya fetihlerinde Roma-İtalya Konfederasyonu'nu oluşturan çok sayıda müttefik devletin (*civitas foederate*) desteğini aldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Roma, Demircioğlu'nun da ifadesiyle galip geldiği düşmanlarına karşı ölçülü davranarak onları ileride Romalılaştırma düşüncesiyle kendi vatandaşlarını yerleştirebileceği kadar toprağa el koyarak mağluplarla müttefiklik ilişkisi geliştirmiş ve bunlara karşı tabiler ifadesi yerine müttefikler (*societates*) kavramını kullanmıştır. Roma bu müttefiklere kendisine haraç ödeme veya vergi mükellefiyeti zorunluluğu getirmemiş ancak bütün müttefikleriyle, sefer esnasında ordu ve donanma sağlamaları yönünde bir muahede imzalamıştır⁶⁶⁷.

Cumhuriyet Dönemi savaşlarında *Latium* bölgesi şehirlerinden gelen birlikler Roma ordusuna eşlik etmişlerdir. Latin kolonileri ve İtalyan müttefikleri kapsayan bu birliklerin tamamı *socii* (müttefikler) olarak adlandırılmış ve Roma'ya teslim olduklarında yaptıkları anlaşmaların getirdiği zorunluluk ya da müttefikliği seçmelerinden dolayı kabul ettikleri esaslara göre askeri hizmet sunmuşlardır⁶⁶⁸. Başlangıçta *socii* olarak bilinen bu İtalyan müttefiklerin, Roma'ya eşit ya da onun iki katı miktarda piyade ve süvari desteği sağladıkları net bir şekilde anlaşılmaktadır⁶⁶⁹. Ancak burada unutulmaması gereken nokta müttefiklerin Roma'ya sadece asker desteği sağladıkları şeklindeki yanlış algıdır. Müttefik kuvvetler yapılan sözleşmeler çerçevesinde ordu için donanma ve diğer lojistik hizmetleri de sağlamakla yükümlü olmuşlardır. Örneğin şehirleri sahilde yer alan -Napoli gibi- müttefikler savaşta filo gereksinimi olduğunda ihtiyaç duyulan gemileri, kürekçileri ve denizcileri

⁶⁶⁷ Demircioğlu, 1953, s. 190.

⁶⁶⁸ Keppie, 1998, s. 21-22.

⁶⁶⁹ Santasuosso, 2001, s. 30.

sağlamakla mükellefi⁶⁷⁰. Livius, müttefiklerden sağlanan bu destek birliklerinin orduda kullanımı ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Yaklaşık M.Ö. 459 yılında gerçekleşen bu olayla ilgili olarak Livius: “*Fabius lejyonları ile Antium üzerine yürüdü... Hernicus ve Latinlere imzaladıkları sözleşme şartlarına göre askerlerini teçhiz etmeleri emredildi. Ordunun iki kısmı müttefik kuvvetlerden bir kısmı da yerli vatandaşlardan teşkil edildi. Müttefiklere belirlenen günde hazır olmaları bildirildikten sonra... ordu Antium’a doğru yola çıktı*⁶⁷¹.” ifadelerini kullanmaktadır.

Livius’un naklettiği bir başka olay ise müttefik kuvvetlerin Roma için taşıdığı önemi göstermektedir. Cumhuriyet Dönemi’nin başlarında Roma *consul* ordusu Aequislar üzerine düzenlediği bir sefer esnasında Hernicusların topraklarında kuşatılmış ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiş ancak diğer *consul* Latin ve Hernicuslardan oluşan müttefik takviye kuvvetlerle tehlikeyi bertaraf edebilmiştir. Livius bundan sonra Latin ve Hernicuslara ait *cohors*’ların askeri hizmette gösterdikleri yararlılıktan dolayı *Senatus*’un övgüsüne mazhar olduktan sonra yurtlarına gönderildiklerini nakletmektedir⁶⁷².

M.Ö. 264 yılında Roma’nın birlik içinde yer alan herkesin Roma ordusuna katkıda bulunması varsayımı üzerine kurulan bir konfederasyonu İtalya’da hayata geçirdiği dönemde 500.000 kişiden fazla askeri bulunan bir orduya sahip olduğu söylenebilir⁶⁷³. Kartaca Savaşları itibari ile Roma ordusu mevsimlik milis yurttaşlardan oluştu. Yine *Socii* olarak bilinen müttefikler de sözleşmeler gereği teoride Roma’nın askeri gücüne eşit sayıda birlik temin etmekle yükümlü

⁶⁷⁰ Keppie, 1998, s. 21,22.

⁶⁷¹ Liv., III.22.3-5.

⁶⁷² Liv., III.4.9; III.5.15; II.53.

⁶⁷³ Chrissanthos, 2008, s. 101.

tutulduklar⁶⁷⁴. Roma ordusunda hizmet veren bu müttefik kuvvetler Roma lejyonları ile aynı organizasyon, teçhizat ve kendilerine özgü silah ve taktiklere sahiptiler. Müttefik lejyonlarındaki her bir *cohors*; *hastati*, *princeps* ve *triarii manipulus*'larından oluşmaktaydı. *Ala Sociorum* ifadesi ise lejyon karşılığı kullanılmıştır. Normal bir yılın başlangıcında *consul*'ler asker sağlamakla yükümlü şehirlerin başmagistratlarını toplayarak temin edilecek toplam asker sayısını, toplanma yerini ve zamanını belirlerdi. Her bir şehirden gelen birlikler süvarilerle birlikte *turmae* adı verilen bir ya da daha fazla bölükten oluşan yaklaşık 500 asker gücüne –sonradan *cohors* olarak 600 kişiye- ulaşırdı⁶⁷⁵. Müttefik kuvvetler *consul*'lerin arasında paylaştırılır ve her biri sefer öncesi lejyonuyla *consul*'ün belirlediği buluşma noktasında toplanırdı⁶⁷⁶.

Ancak müttefiklerin muahedelere uygun olarak Roma'ya verdikleri askeri kıtalar kendi başlarına hareket eden birlikler değildi. Bunlar *consul*'lerin komuta ettikleri orduya eklenmekte ve onların emri altına girmekteydi. *Consul*'ler müttefik kıtalarının başına Romalı subaylar arasından Roma lejyonlarındaki askeri *tribunus*'lara karşılık gelen bir *praefectus* tayin ederlerdi⁶⁷⁷. Muhtemelen müttefik birlikleri komuta etmek üzere tayin edilen yüksek rütbeli subay sayısı 12 kişiydi⁶⁷⁸. Bunlar Roma askeri *tribunus*'ları ile benzer vazifelere sahiptiler⁶⁷⁹. Ancak askeri *tribunus*'lardan farklı olarak tamamı *consul*'ler tarafından atanırdı⁶⁸⁰. Bunların altındaki subayları ise müttefikler kendileri tayin ediyorlardı. Müttefikler iki consul

⁶⁷⁴ Hammond ve Scullard (eds.), 1970, s. 120.

⁶⁷⁵ Keppie, 1998, s. 21.

⁶⁷⁶ G. Daly, **Cannae The Experience of Battle in the Second Punic War**, London 2002, s. 77.

⁶⁷⁷ Demircioğlu, 1953, s. 185.

⁶⁷⁸ Sekunda ve McBride, 1986, s. 38.

⁶⁷⁹ Daly, 2002, s. 77.

⁶⁸⁰ Sage, 2008, s. 127.

ordusuna yaklaşık 17.000 asker sağarlardı⁶⁸¹. Ancak bu rakamlar lejyon sayısının dördü aşmadığı dönemler için geçerli olmalıdır. McNab'a göre Polybios zamanında çeşitli İtalyan müttefikleri⁶⁸² 260.000'den fazla piyade ve 34.000 kadar süvari sağlayabilecek kapasiteye sahiptiler⁶⁸³.

İkinci Kartaca Savaşı'ndan daha sonraki bir zamana doğru Romalılar İtalyan olmayan birlikleri ordularında daha çok istihdam etmeye başlamışlardır⁶⁸⁴. M.Ö. 218 yılında 6 lejyonda toplam 24.000 Roma piyadesi ve 1.800 süvarisine ilaveten 40.000 müttefik piyadesi ve 4.400 süvari hizmet etmiştir. Cannae Muharebesi'nde ise Roma ve müttefik piyadeleri birbirine denk sayıda olmuştur⁶⁸⁵. M.Ö. 201-179 yılları için yapılan tahminlere göre müttefikler Roma'nın 50.000 askerine karşılık 80.000 asker sağlamışlardır. Bunu takip eden onlu yıllar içinde ise 54.000'e 40.000; M.Ö. 169 yılında 65.000 müttefik askerine karşılık 45.600 Roma lejyonlarının ve M.Ö. 168 yılında da 76.440 müttefik askerine karşılık 58.200 Romalının birlikte hareket ettiği görülmektedir⁶⁸⁶. Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere büyük savaşlarda müttefik topluluklar, insan gücü anlamında Roma için büyük bir kaynak teşkil ederek savaşın yükünü üstlenmişlerdir. Buna karşılık asker sayısındaki dalgalanmalar muhtemelen müttefik toplulukların Roma'nın güçsüz düştüğü dönemlerde daha uzun süre asker sağlamada isteksiz davranmalarından kaynaklanan bir durumdur.

⁶⁸¹ Demircioğlu, 1953, s. 185.

⁶⁸² Bu müttefikler Merkez İtalya'dan Sabinler ve Etrüskleri; Apeninler'den Umbriler ve Sarsinaları; Gallia Cisalpina'dan Venetileri ve Cenomanileri; Apulia'dan Lapygii ve Messapi ile Apeninlerin güneyinden Samnitler, Lukaniler, Marsiler, Marrukiniler ile Vestinileri kapsamaktaydı. Bunun için bkz. McNab, 2010, s. 39.

⁶⁸³ McNab, 2010, s.39.

⁶⁸⁴ Erdkamp, 2007, s. 99.

⁶⁸⁵ Hoyos, 2007, s. 71.

⁶⁸⁶ Santasuosso, 2001, s. 30.

Müttefik kıtaları Roma ordusunda da kural olarak hep kanatlarda (*alae*) kullanılırlardı. Bununla birlikte bazı seçme birliklerin (*extraordinarii*) keşif hizmetlerine ve ordugâh muhafazasına ayrıldıkları da olurdu⁶⁸⁷. Polybios, *consul*'ler tarafından atanan 12 *praefectus sociorum*'un⁶⁸⁸ *consul*'e hizmet etmeleri için atlılar ve piyadelerden aktif hizmete uygun kişileri seçtiğini piyadenin beşte birinin ve süvarilerin üçte birinin bu iş için ayrılarak sefer esnasında ve ordugâhta kumandanın muhafızlığı ile görevlendirildiğini kaydetmektedir⁶⁸⁹. *Ala* (kanat) terimi müttefik birliklerin iki lejyon ordusunun kanatlarında aldığı pozisyonu ifade etmektedir. Ancak *ala* terimi Roma İmparatorluk Dönemi'nde süvari birlikleri için daha yaygın kullanılmıştır⁶⁹⁰. Başlangıçta *socii* olarak bilinen ancak daha sonraki dönemlerde yardımcı birlikler manasında *auxilarii* olarak adlandırılması mümkün olan birliklerin askerleri M.Ö. 2. yüzyıl sürecinde Cumhuriyet Dönemi askeri sisteminin hala temel taşlarından birisini oluşturmayı sürdürmüştür⁶⁹¹. Bu dönemde dikkat çekici bir olay yaşanmış ve uzun bir süre Latinlere ve İtalyan müttefiklere tanınmayan Roma vatandaşlık hukuku M.Ö. 91-87 iç savaşları sonrasında tüm İtalya'da ikamet eden yerli topluluklara tanınarak onların lejyoner olabilmelerinin önü açılmıştır⁶⁹². Söz konusu yıllarda çıkarılan yasalarla, lejyon seçim sahası Po Ovası'nın güneyinden tüm İtalya'ya yayılmıştır. Böylece *socii* ortadan kalkmıştır. Roma ordusu artık tüm İtalya yarımadasından seçilen vatandaş askerler ve gönüllü ya da paralı olarak hizmet veren *auxilia* (yardımcı birlik) askerlerinden oluşmaya

⁶⁸⁷ Demircioğlu, 1953, s. 185.

⁶⁸⁸ Müttefik *ala* süvari bölüğü *praefectus*'u olarak tanımlanabilir.

⁶⁸⁹ Polyb., VI.26.5-8.

⁶⁹⁰ Keppie, 1998, s. 21.

⁶⁹¹ Cheesman, 1914, s. 11.

⁶⁹² Southern, 2006, s. 141.

başlamıştır⁶⁹³. İç savaşlar döneminde ise *auxilia* birlikleri sayısında büyük artışlar yaşandığı görülmektedir.⁶⁹⁴ Bu *auxilia* birlikleri çeşitli milletlerden çeşitli süvari ve hafif piyadeleri içine almıştır⁶⁹⁵. Tüm eyaletler asker desteğinde bulunurken en önemli destek batı eyaletlerinden gelmiştir. Bu dönemde Keltler önemli ölçüde süvari katkısında bulunurken Suriye ve Palmyra uzman okçu birliklerini temin etmiştir⁶⁹⁶.

Caesar'ın ordusunu oluşturan asker sayısı yıldan yıla değişmekle birlikte hizmetinde yaklaşık 5.000 *auxilia* süvarisi ile 15.000 ile 20.000 arası⁶⁹⁷ *auxilia* piyadesinin hizmet ettiği söylenebilir⁶⁹⁸. İmparatorluk rejiminin kurulmasıyla başlayan ve devam eden süreçte ise *auxilia* birliklerinin Roma ordusunda kendine sürekli ve güvenilir bir yer bulduğu söylenebilir⁶⁹⁹. Bu aynı zamanda imparatorlukta yeni kurulan eyaletler ve bu eyalet sakinlerinin asker sağlama yükümlüğünden kaynaklanan bir netice olmalıdır.

2.1.2.3.3.2. İmparatorluk Dönemi

Augustus'la başlayıp Diocletianus'a kadar devam eden *Principatus* yönetimi döneminde Augustus hem Roma yurttaşlarını hem de *auxilia* formunda hizmet sürelerini tamamladıklarında vatandaşlığa kabul edilen yabancıları kapsayan daimi

⁶⁹³ McNab, 2010, s. 86.

⁶⁹⁴ Cheesman, 1914, s. 11.

⁶⁹⁵ Albert Harkness, *The Military System of the Romans*, New York 1887, s. XXV.

⁶⁹⁶ Southern, 2006, s. 143.

⁶⁹⁷ Daha da detaya inildiğinde Caesar'ın Galya'daki ilk seferinde 6 lejyon ve 20.000 *auxilia* askeri olmak üzere toplamda 40.000 ile 50.000 kişi; M.Ö. 57-56-55 yıllarındaki ikinci, üçüncü ve dördüncü seferleri esnasında, 8 lejyon ve *auxilia* birlikleri ile birlikte toplamda 50. 000 ile 60.000 kişi ve M.Ö. 53 yılındaki beşinci seferinde ise 10 lejyon ve her zamanki *auxilia* birliği ile toplam 60. 000 ile 70.000 kişi; M.Ö. 52 yılındaki yedinci seferinde ise 11 lejyon ve 25.000 veya 30.000 *auxilia* birliği askeri ile toplamda 70.000'i aşmayan kuvvette bir ordu mevcudiyeti olduğu söylenebilir. Bunun için bkz. Harkness, 1887, s. XXVI.

⁶⁹⁸ Harkness, 1887, s. XXVI.

⁶⁹⁹ Erdkamp, 2007, s. 88.

orduyu oluřturmuřtur⁷⁰⁰. Bu bağlamda *auxilia* birlikleri, Augustus'un reformlarının önemli bir parçası olarak yeniden organize edilerek düzenli bir statüye kavuşturulmuştur. Lejyonlarla benzer bir şekilde eğitilmişler, bu yeni dönemde lejyonerler gibi birliklerinde uzun süre hizmet eden profesyonel askerler olma niteliği kazanmıřlardır⁷⁰¹. Augustus'un eyaletlerde bulunan *auxilia* birliklerini orduda yaygın olarak istihdam etmesi ordunun gücünü iki katına çıkarırken İtalya'nın yükünü hafifletme ve eyaletlerde Roma imparatorluğuna bağlılık derecesini güçlendirmeye de hizmet etmiştir. *Auxilia* olarak bilinen yardımcı birlikler bu devirde lejyoner birliklerinin sayısına denk olarak Roma Cumhuriyet Dönemi'nin müttefik birliklerinin (*Socii*) yerini almıřtır⁷⁰².

İmparatorluğun tamamında özellikle de sınırlardan alınan büyük savaşçı kitle (*peregrini* = yabancılar, vatandaş olmayanlar) 25 yıllık hizmet sürelerini tamamladıklarında vatandaşlık hakkını kazanabilmekteydiler. Yine imparator tarafından kendilerine istekleri üzerine askeri bir diploma veriliyordu. Bu diploma ile birlikte Roma vatandaşlığı -*Civitas Romana*- ile yasal evlenme hakkı olan -*ius conubii*- hakkını elde ediyorlardı⁷⁰³. *Auxilia* askerlerinin çocukları da bu birliklerde hizmet edebilme hakkına sahip oluyordu⁷⁰⁴.

Bu dönemin *auxilia* birliklerinin kıdemli subayları da eskisi gibi Roma yurttaşlarından oluşmakta idi⁷⁰⁵. *Auxilia* ifadesi lejyonları ve eski müttefiklerden oluşan tüm birlikleri kapsamış süvari ve tüm piyade tiplerini içine almıřtır⁷⁰⁶. Bu

⁷⁰⁰ Hammond ve Scullard, 1970, s. 120.

⁷⁰¹ McNab, 2010, s. 163.

⁷⁰² Trever, 1939, s. 332.

⁷⁰³ şahin, 2008, s. 101.

⁷⁰⁴ D. Peterson, **The Roman Legions Recreated in colour Photographs**, Great Britain 1998, s. 85.

⁷⁰⁵ McNab, s. 164.

⁷⁰⁶ Connolly, 1998, s. 223.

birlikler daha az maliyetli ve orduya esneklik kazandıran birliklerdi. İmparatorluk dönemi boyunca *auxilia* birlikleri devriye gezme, akınları önleme ve sınır birliklerinin çok boyutlu vazifelerini üstlenmişlerdir⁷⁰⁷. Özellikle imparatorluk sınırlarında önemli rol oynamışlardır.

M.Ö. 23 yılında Roma ordusu kâğıt üzerinde yaklaşık 260.000 kişi olarak görülmektedir. Augustus'un ölümünden dokuz yıl sonra bunlardan 10.000'i Roma yakınlarında diğer 125.000 *auxilia* 125.000 lejyonerle birlikte sınırlarda yerleşik vaziyette idi. Akdeniz'de ise görevde bulunan 40.000 denizci mevcut idi⁷⁰⁸. Bu durum *auxilia* birliklerinin Roma ordusu içerisindeki sayısını göstermekle birlikte lejyonerlere göre oranı hakkında da bir fikir vermektedir. Gönüllü vatandaş eksikliği ordunun imparatorluk içerisindeki kabilelerden asker alımını zorunlu kılmıştır. İmparatorluğun erken dönemlerinde *auxilia* birlikleri Gallia, Germania ve Thracia kökenlilerden oluşmuştur⁷⁰⁹. Yine yenilgiye uğratılmış kabileleri, Kuzey Afrikalıları ve hatta Parthlıları da kapsayan çok geniş bir yelpazede asker kaydı yapılmıştır⁷¹⁰. *Auxilia* birliklerinden oluşan ve imparatorluğun bütün sınırlarında Africa'da, Britania'da, Balkanlarda ve Ren ile Tuna arasında kurulmaya başlanan koruma ağı ise *limes* olarak adlandırılmıştır⁷¹¹.

Augustus bu kuvvetleri piyade (*cohors*) ve süvari (*ala*) olarak 480 veya 960 altmış kişilik birlikler halinde organize ederek kumandanlar emrine vermiştir⁷¹². Bu birlikler kısmen lejyon tarzında silahlandırılarak *cohors*'lara—*Cohors Ubiorum*,

⁷⁰⁷ McNab, 2010, s. 163.

⁷⁰⁸ Santasuosso, 2001, s. 95.

⁷⁰⁹ Southern, 2006, s. 259.

⁷¹⁰ Santasuosso, 2001, s. 94.

⁷¹¹ Leonard, 1953, s. 299-300.

⁷¹² Akşit, 1976, s. 54.

Batavorum gibi- bölünmüş ve o yerin lejyon komutanlığına bağlı kalmışlardır⁷¹³. *Auxilia* birlikleri piyade bazında *praefectus cohortis*, süvari bazında *praefectus equitum* unvanlı kumandanlar tarafından komuta edilmişlerdir⁷¹⁴. Bu kumandanlar yalnızca atlı sınıfından alınmışlardır. Lejyoner *legatus*'u ise kendi lejyonuna bağlı tüm *auxilia* birlikleri üzerinde muhtemelen tam bir kumanda yetkisine sahip olmuştur. Ancak Fields, M.S. 100 yılı civarında Vindolanda kayıtlarında “*Praefectus Cohors VIII Batavarum*” olarak görülen Batavia soylusu F. Cerialis ismine dayanarak bu birliklerin kendi yerli şefleri tarafından komuta edilmeye devam edilmiş olabileceği savında bulunmaktadır⁷¹⁵. Bu bağlamda Leonard'ın bu birliklerin hudut illerinde Latinleştirilmiş köylülerden seçilen *praepositus* adlı yerli bir komutan tarafından idare edildiği ve yerli teçhizatlar kullandıkları şeklindeki söylemini de doğru olarak kabul etmek gereklidir⁷¹⁶. Le Bohec, *praepositus*, terimini genellikle bir lider anlamında kullanmakta ancak bu mevkiyi *dux*'tan daha düşük statüye sahip olarak örneğin lejyoner ve *auxilia* askeri müfrezelerinin başındaki bir atlı subayı mevkiine karşılık görmektedir⁷¹⁷.

Cohors'lar, bağlı krallıkların olduğu bölgelerde özellikle de doğuda Roma modelinde düzenlenmiştir. Birkaç *auxilia cohors*'unun ise Roma vatandaşları arasından seçilerek oluşturulduğu görülmektedir. İmparatorluk yönetimi altında en azından 6 *cohors* “*cohortes ingenuorum civium Romanorum*” -özgür doğumlu Roma vatandaşları *cohorsu*- ve yine en azından 32 “*cohortes voluntariorum civium Romanorum*” -Roma vatandaşı gönüllüler *cohors*'ları- ismini taşıyordu. Bu durum

⁷¹³ Leonard, 1953, s. 299-300.

⁷¹⁴ L. Keppie, 2000a, s. 30.

⁷¹⁵ Fields, 2009, s. 39.

⁷¹⁶ Leonard, 1953, s. 299-300.

⁷¹⁷ Le Bohec, 1994, s. 39.

muhakkak M.S. 6-9 yılları krizi ile ilgili olmalıdır⁷¹⁸. *Auxilia cohors*ları M.S. 300'de barış zamanlarında dahi daimi ordunun on ikide bir ile altıda bir gibi büyük kısmını oluşturmuştur⁷¹⁹.

Auxilia birlikleri; süvari, piyade ve atlı piyade olmak üzere üç temel savaş ünitesine sahip olup genellikle 500 veya 1.000 kişilik güçler şeklinde organize edilirdi. Süvari birlikleri kanatlar (*alae*) olarak adlandırılırdı. Piyade birlikleri ise lejyonlardaki *centuria* düzenine benzer şekilde 80'er kişilik güçler halinde organize edilirdi⁷²⁰. *Ala* (çoğ. *alae*) tamamen süvariden oluşan olarak bilinen ve sözlük anlamı kanat manasına gelen süvari birliği idi. Süvari ve piyade karışımı birlikler ise *cohors equitata* olarak adlandırılırdı. Her iki tip birlik *quingeneria* ve *milliaria* olarak adlandırılan 500 ve 1.000 kişilik gücü kapsıyordu ancak sayılar itibari değerlerdi⁷²¹. Süvari birliklerinin Cumhuriyet Dönemi kumanda yapısındaki değişikliklerin ardından imparatorluk süvarisi *alae* bölüğünün her biri 10 kişiyi kumanda eden *decurio* ve onun ikinci kumandanı *duplicarius* tarafından kumanda edilen 16 *turmae*'dan oluşmuştur. Bunlar *quingeneria* olmaları halinde $16 \times 32 = 512$ kişiyi içine almıştır⁷²². Bir *turma* kumandanı olarak bir *centurio*, bir *optio* ve sancak taşıyıcısı olarak bir *vexillarius*'a sahipti. Prensipite erken ve yüksek İmparatorluk döneminin turma düzeni M.S. 4. yüzyıla kadar değişmemiştir⁷²³.

Ala quingenaria, 480 kişiden -normalde 500 kişi olarak düşünüldüğü halde- oluşan *auxilia cohorsu*'ydu⁷²⁴. *Quingenaria cohors*'u her birinde 30 süvari erinin

⁷¹⁸ Keppie, 2000a, s. 30.

⁷¹⁹ Leonard, 1953, s. 299-300.

⁷²⁰ Webster, 1936, s. 5.

⁷²¹ Sidnell, 2006, s. 254.

⁷²² McNab, 2010, s. 165.

⁷²³ Strobel, 2007, s. 274.

⁷²⁴ Fields, 2009, s. 80.

olduğu ve 16 *turmae*’dan oluşan ve her biri *decurio* ve ikinci yardımcı bir kumandan (*duplicarius*) tarafından idare edilen birliklere ayrılmıştı⁷²⁵. Her *turma*’da *decurio*’nun altında yer alan *duplicarius* (çift kat maaş alan ve *centuria*’daki *optio*’ya denk) ve *sesquuplicarius* (bir buçuk katı maaş alan ve *tesserarius*’a denk gelen) olarak bilinen subaylara sahipti. *Turma* ilaveten *curator* olarak bilinen subaya da sahipti⁷²⁶. *Decurio*’nun her biri savaşta veya manevrada on kişilik ekibin kumandasından sorumluydu⁷²⁷. *Ala quingenaria cohors*’unun genel kumandası ise *praefectus*’un [*praefectus cohortis*] sorumluluğundaydı⁷²⁸.

Cohors quingenaria equitata adı verilen piyade süvari karışımı *cohors*’lar organizasyonu açık olmamakla birlikte 608 kişilik toplam için (*cohors quingenaria equitata* olarak) 80 kişilik 6 *centuria* ve 30 süvari erine sahip 4 *turmae*’dan ($6 \times 80 + 4 \times 32 = 608$ kişiden) oluşmuştur. Toplamda 480 piyade ve 128 süvariden oluştuğunu söyleyebileceğimiz *Equitata quingenaria cohors*’u düzenli olarak *praefectus cohortis* -atlı sınıfından *tres militae*’nin ilk adımı olan *cohors* subayı- tarafından kumanda edilmiştir. *Cohortes equitata* piyade-süvari karışımı *cohors*’ta *centuria*’lık kısım ise bir *centurio* tarafından kumanda edilmiştir⁷²⁹.

Cohortes equitatae milliariae ise 10 *centuria* ve 8 *turmae*’dan oluşuyordu. Toplamda 800 piyade ve 256 süvariye ($10 \text{ centuria} \times 80 \text{ kişi} + 8 \text{ turmae} \times 32 \text{ kişi} =$ toplam 1056 kişi) karşılık gelmekteydi⁷³⁰. *Cohortes milliariae* (1.000 adamlık düzenin *cohors*’ları) *cohors quingenaria*’dan farklı olarak *cohortes civium*

⁷²⁵ a.g.e., s. 19.

⁷²⁶ P. Connolly, **Greece and Rome at War**, London 1998, s. 224.

⁷²⁷ Strobel, 2007, s. 274.

⁷²⁸ Cheesman, s. 36-37.

⁷²⁹ Fields, 2009, s. 18 vd.

⁷³⁰ a.g.e., s.19.

Romanorum birlikleri ile istisnai bir durum teşkil ederek askeri bir *tribunus* tarafından kumanda edilmişlerdir. Erken dönem yazıtlarda *subpraefectus alae* ve *subpraefectus cohortis* mevkilerinden bahsedilmiş olsa da bunlar daha sonra terk edilmiş gibi görünmektedir. Daha sonraki zamanlarda ise *praefectus*'un mevcut olmadığı durumlarda bu görev geçici olarak *praepositus* veya *curator* unvanlı subaylar tarafından yerine getirilmiştir⁷³¹. M.S. 1. yüzyıl itibari ile gittikçe yaygın hale gelen *cohortes equitatae cohors*'ları; garnizon çevresi ve mahalli koruma aktiviteleri ile küçük çaplı savaşlar için elverişli idi⁷³². Fields, Tiberius dönemine tarihlenen bir kitabede yer alan *praefectus peditum et equitum* [Ubii piyade ve süvari cohorsu *praefectus*'u] ifadesinin *cohors equitata*'nın erken dönem örneğine işaret edebileceğini öne sürmektedir⁷³³.

Auxilia cohors'larının da lejyonlar gibi numara ve unvanlara sahip olduğu görülmektedir. Bu birlikler başlangıçta batı eyaletlerinden alındıkları kabile veya bölgenin doğuda ise genellikle bir şehrin ismiyle anılmışlardır. Örneğin Galya'da bulunan *cohors*'lar *I-V Gallorum* olarak numaralandırılmıştır. Yine birçok *auxilia* birliği *Augusta*, *Flavia*, *Ulpia* gibi imparator ismiyle özdeş unvanlar almışlardır⁷³⁴. Muhtemelen *auxilia* birliklerinde görev alan askerler de Romalılaştırmanın bir parçası olarak en azından Roma isimleri almışlardır. Nitekim İtalya'da Misenum'da konuşlanan donanmada askerlik yapan Apion isimli Mısırlı, ailesine yazdığı

⁷³¹ Cheesman, 1914, s. 36-37.

⁷³² McNab, 2010, s. 163.

⁷³³ Fields, 2009, s. 22.

⁷³⁴ McNab, 2010, s. 165.

mektupta Şimdi b6l6ğünde farklı bir isimle Antonius Maximus olarak anıldığını ifade etmektedir⁷³⁵.

En azından M.S. 1. yūzyıl itibari ile resmigeçit t6renlerinde kartal sancağı ve lejyon işaretlerinin ardından 6nce sūvarilerin daha sonra lejyonerlerin ve en geride *auxilia* askerlerinin bulunması lejyoner birliklerinin prestij ve Roma ordusunun en 6nemli parçası olması ile ilgili bir durum gibi g6r÷nmektedir⁷³⁶. Bununla birlikte *auxilia* birlikleri savaş alanında 6nemli g6revler űstlenmiřlerdir. Mons Grapius Savaşı'nda Agricola'nın İspanyadaki başarılarında bu birliklerin bűy÷k rol÷ olmuřtur⁷³⁷. Eyalet valileri muhafızlarını eyaletlerinde konuşlanan *auxilia* askerleri arasından seřmiřtir⁷³⁸. Claudius ve y6netimi *Senatus* kurumunu dengelemek iēin Eudenler ve Galyalıları askeriye de istihdam etmeye başlamışlardır. Bu topluluklar ordunun tűm orta kadrolarını tutmuşlar, yardımcı birliklerin, sűvari b6l÷klerinin komutanları ve lejyon *tribunus*'ları bunlar arasından seēilmeye başlamıştır. Bir bakıma bu d6nemde eyaletliler ile Romalıları arasında bir denge kurulmaya ēalıřıldığı s6ylenebilir⁷³⁹.

Nero D6neminde 68-69 yıllarında yaşanan iē savaş ordusunun Caesar veya Octavianus d6nemindeki ordudan 6ok farklı olduğu g6r÷lmektedir. Lejyonlar 6ncelikle eyalet kentleri halklarından asker sağlıyordu; yardımcı birlikler (*auxilarii*) Romalı niteliğine sahip değillerdi ve aēıkēa ırksal bir ayırım mevcuttu. Orduda Batav, İspanyol, Trak, Sicilya *cohors*'ları yer alıyordu. En azından s6z konusu d6nem itibariyle ordu Galyalılarından oluşan ve Germanlarca desteklenen sekiz lejyonluk Ren

⁷³⁵ Goldsworthy, 2003, s. 80.

⁷³⁶ Santasuosso, 2001, s. 94.

⁷³⁷ Freeman, 2010, s.507.

⁷³⁸ Sumner, 1997, s. 20.

⁷³⁹ Diakov, 2011,s. 222.

ordusu; Galatların ve Kappadokialıların hizmet gördükleri Doğu ordusu (Syria’da, Filistin’de ve Mısır’daki lejyonlar) ve önemli bir kısmını Helenleşmiş Traklarla bunlara ek olarak İspanyol ve Galyalıları barındıran Tuna ordusu olmak üzere üç temel oluşuma sahipti⁷⁴⁰. Vitellius’un 69 yılında Roma’ya yürüdüğü zaman bu ordu milliyetlerine ve donanım tiplerine göre gruplandırılmış 34 *cohors*’u içine alıyordu. Örneğin bunlardan *Cohors II Tungrorum* orijinal olarak *Gallia Belgica*’da ikamet eden Tungri halkından alınan üyelerden oluşuyordu⁷⁴¹.

Vespasianus zamanında mevcut olan *auxilia* birlikleri genişletilmiş ve daha güçlü yeni birlikler oluşturulmuştur. Piyade *centuria*’ları ile süvari bölüklerinin yer aldığı yapıda *Cohors equitata* şeklinde geniş bir form kazanan bu oluşumlar *miliaria* (1.000 kişilik güç) ve daha küçük *auxilia* birlikleri olan *quingenaria* (500 kişilik güç) şeklinde tanımlanmışlardır. Ancak bunlar gerçekte daha az sayıya sahip olmuşlardır⁷⁴². Yine Vespasianus (M.S. 69-79) ve Traianus (M.S.98-117) Doğu’da Roma vatandaşlarından oluşan ve genellikle bir *praefectus*’tan ziyade *tribunus* tarafından kumanda edilen gönüllü birliklerin *-auxilia cohors*’larının- sayısını artırmıştır⁷⁴³. Ancak Wesch-Klein’e göre Vespasianus dönemine kadar kendi yerli liderleri kumandasında Romalılar adına mücadele eden destek birlikleri olarak görev yapan müttefik kabile birliklerinin askere kaydedilmesi Batavialılar⁷⁴⁴ isyanı (M.S.

⁷⁴⁰ a.g.e., s. 232 vd.

⁷⁴¹ Fields, 2009, s. 18.

⁷⁴² Simkins, 2000, s. 9.

⁷⁴³ Wheeler, 2007, s. 258.

⁷⁴⁴ Augustus Dönemi’nde Batavia bölgesinden 8 *cohors* ve bir *ala* birliğinin yaklaşık 5.000 kişi olarak küçük bir bölgede hizmet ettiği bilinmektedir. Bu dönemde Aşağı Ren’e gelen Batavlar, yeni toprakların fethinden önce Germanicus’un ordusunda görev almışlardı. Bu gibi çeşitli askerler nerede olurlarsa olsunlar Roma’nın denetimi altındaydılar. Bunun için bkz. Fields, 2009, s. 13; Roux, 2006, s. 128.

69-79) nedeni ile bu birliklerin kendi liderleri komutasında destek kuvvetleri olarak kullanılması eğilimini azaltmış gibi görünmektedir⁷⁴⁵.

Hadrianus'un (M.S.117-138) sınır kabilelerinden *auxilia* birliklerini orduya dâhil ettiği bilinmektedir. *Numeri* olarak da bilinen bu oluşumların kendi yerli subaylarının komutasında hizmet etmelerine kendi dil ve savaş metotlarını kullanmalarına müsaade edilmiş; ancak bunların genel komutası Roma *praefectus* 'ları tarafından yerine getirilmiştir⁷⁴⁶. Dolayısı ile *auxilia* birliklerinin üst kumanda yapısı Roma'nın kendi adamları tarafından oluşturulmuştur.

En azından M.S. 1. yüzyılın ortalarından sonuna kadar Doğu eyaletlerinde 30.000; Danube eyaletlerinde 40.000; Germen topraklarında ve Raetia'da 45.000; Mauretiana'da 15.000 olmak üzere toplamda 130.000 *auxilia* askerinin olduğu söylenebilir. Bunlara Britania, Afrika ve iç eyaletlerde konuşlanmış daha küçük garnizonlardaki 50.000 kişi de eklenildiği zaman 180.000 kişilik bir toplamdan ve M.S. 2. yüzyılın ortası itibari ile 220.000 kişilik bir *auxilia* asker mevcudiyetinden bahsedilebilir⁷⁴⁷. Bununla birlikte M.S. 1. yüzyılın geç dönemlerinden itibaren düzenli *auxilia* güçlerinin giderek asimile olduğu ve bu durumun M.S. 2. yüzyılın sonunda doruk noktasına ulaştığı görülmektedir. Bu asimilasyon ile birlikte kendi iç organizasyonları bulunan ve *foederati* olarak savaşan önceki düzenin *auxilia* birliklerinin vazifelerini üstlenen askeri oluşumlar yaygın hale gelmiştir⁷⁴⁸. İmparatorluğun geç dönemi itibari ile *foederati* kavramı, imparatorluk içindeki

⁷⁴⁵ Wesch-Klein, s. 438.

⁷⁴⁶ Trever, 1939, s. 537.

⁷⁴⁷ Cheesman, 1914, s. 55-56.

⁷⁴⁸ Strobel, 2007, s. 278.

dışarıdan yabancı birlikler anlamında kullanılmış ve bu birlikler Roma hükümeti tarafından sübvansé edilmiştir⁷⁴⁹.

Marcus Aurelius (M.S.161-180), Antonius felaketinde⁷⁵⁰ ordunun uğradığı ağır zayıatın ardından M.S. 169 yılında Orta Danube’de planladığı saldırı için köleler, gladyatörler, Dalmatia ve Dardania’dan çetelerden oluşan çok sayıda German paralı askerini orduya dâhil etmiştir⁷⁵¹. Yine Aurelius, Danube eyaletlerindeki çiftçilerden oluşan ve çağrıldıklarında orduyu desteklemek şartıyla German gruplarının yerleşmesine izin verdi. Trever’e göre bu durum ordunun Tötönlaşması noktasında belirgin bir fark olmuştur⁷⁵².

M.S. 2. yüzyılın sonunda eyaletlerin İtalya’nın kendisi ile eşit statüye yaklaşması lejyon ile *auxilia* arasındaki ayrımın önemini yitirmesine neden olmuştur. Bundan sonra ibre geniş ölçekli İtalya yerine yerel kaynaklardan asker alımının olduğu eyaletlere doğru kaymıştır⁷⁵³. Vatandaş lejyonerler ile vatandaş olmayan *auxilia* birlikleri arasındaki eski ayrım nihayetinde M.S. 212 yılında imparatorluğun tüm sakinlerinin genel vatandaşlığa kabulü ile ortadan kalkmıştır⁷⁵⁴. Zaten bunun öncesinde imparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren *auxilia* birliklerinin de bulunduğu bölgelerden alınması ve bu bölgelerde görev yapması yaygın bir uygulama haline gelmişti⁷⁵⁵.

⁷⁴⁹ Southern ve Dixon, 1996, s. 71.

⁷⁵⁰ Burada Marcus Aurelius’un iktidarı dönemindeki veba salgınına bağlı askeri kayıplar kast ediliyor olmalı.

⁷⁵¹ Strobel, 2007, s. 278.

⁷⁵² Trever, 1939, s. 537.

⁷⁵³ Parker, 1928, s. 171.

⁷⁵⁴ McNab, 2010, s. 215.

⁷⁵⁵ Goldsworthy, 2003, s. 80.

Ordu içerisinde paralı askerlerin ve yabancı elit birliklerin yükselişi -özellikle de German kökenli- M.S. 3. yüzyılın karakteristik özelliklerinden birisi olmuştur. Yoğun savaşlar, bazı iç savaşlarda ağır kayıplar ve salgın hastalıklar gibi bazı etkenler bu yüzyılda her zaman iyi eğitilmiş savaşçılara olan ihtiyacı artırmıştır⁷⁵⁶. Eski modeli benimseyen M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısının imparatorları Agrippa'nın, Ubileri ve Tiberius'un Sikambroları iskân etmeleri örneğinde olduğu gibi barbarları toplu olarak imparatorluk topraklarına yerleştirmişlerdir. Bu savunma amaçlı olduğu kadar onları yerleşik yaşama alıştırmak, imparatorluk arazilerini kullanma ve değerlendirme gibi amaçlara da hizmet etmiştir⁷⁵⁷.

Barbar kökenli toplulukların orduya dâhil edilmesi çeşitli yollarla gerçekleşmiştir. Kabile üyeleri barış antlaşmasının bir parçası olarak toplu halde askere alınabilirdi. Bunlar Marcus Aurelius'un 5.500 Sarmatlıyı Britania'ya gönderdiği gibi boşlukları doldurmak üzere mevcut birliklere ya da diğer eyaletlere sevk edilebilirdi⁷⁵⁸. Muhtemelen M.S. 3. yüzyılın askeri kriz ortamında *auxilia* birliklerinin daha düzenli ve standart ekipmanlı birlikler haline gelmesiyle düzenli olmayan birliklerin yeniden canlandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. En önemli girişim ise imparatorluk sınırlarının her iki tarafındaki halklar arasından alınan *numeri* ve *cunei* olarak bilinen düzensiz askeri grupların yaratılması olmuştur⁷⁵⁹.

Numeri ve *cunei* muhtemelen *cohors*'lar ve *alae*'dan daha alt seviyedeki piyade ve süvari birlikleriydi⁷⁶⁰. *Numeri* düzensiz askeri üniteleri ve *cunei* genellikle düzensiz süvari ünitelerini ifade etmek için kullanılmış ve bu birlikler eyalet

⁷⁵⁶ Strobel, 2007, s. 278.

⁷⁵⁷ Roux, 2006, s. 130.

⁷⁵⁸ Southern, 2006, s. 259.

⁷⁵⁹ Sumner, 1997, s. 20-21.

⁷⁶⁰ Webster, 1936, s. 11.

sınırlarından alınarak oluşturulmuşlardır⁷⁶¹. *Numeri*’nin organizasyonu hakkında hemen hemen hiç bilgi bulunmamaktadır. Bu terim hiçbir ayırım gözetmeksizin piyade, süvari ve karışık birlikler için kullanılmış gibi görünmektedir. Yine bunlar da her zamanki *centurio*, *decurio* ve *principales* mevkisinin çeşitli derecede çalışanlarını içine almıştır⁷⁶². *Numeri* başlangıçta kendi yerli şefleri kumandasında yerel silahlarını kullanmıştır. Bunlar *Numerus Hanudifridi* (kumandanlarının ismi nedeniyle), *Numerus Militum Syrorum Sagittariorum* (Suriyeli Okçu *Numeri* Birlikleri) gibi değişik unvanlarla anılmışlardır⁷⁶³. Eyalet *singulares* birlikleri ve Roma’daki birlikler hariç M.S. 2. yüzyıl itibari ile muhtemelen büyük kısmı Yukarı Germania’da konuşlanan küçük ölçekli birlikler şeklinde yaklaşık 10 *numeri* bulunmakta idi. M.S. 3. yüzyılda dahi 40’tan az sayıda *numeri* varlığı bilinmektedir⁷⁶⁴. Süvari birlikleri ise genellikle kanat manasında *cuneus* (çoğ. *cunei*) olarak adlandırılmışlardır. Bu noktada Latince *cuneus* sözcüğünün kanat anlamına gelmesi *auxilia* süvari *cohors*’u *ala* terimi ile bir benzerliği çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda eski *auxilia* ordu zemininde birtakım kırılmalar olabileceğini akla getirmektedir. Bununla birlikte düzensiz birliklerin büyük çoğunluğu düzenli *auxilia* birlikleri gibi maaş alamamış ve ordudan terhis olduktan sonra da vatandaşlık hakkı elde edememişlerdir⁷⁶⁵. Yine geç dönemde askeri alımların önemli bir kısmı imparatorluk içerisinde yerleşmiş olan barbar aşiret topluluklarından gerçekleştirilmiştir. Genellikle bu topluluklara toprak bahşişi verilerek bunların sürekli olarak asker temin etmeleri zorunlu kılınmıştır. Bu birlikler *laetis* veya

⁷⁶¹ Adkins ve Adkins, 2004, s.71.

⁷⁶² Sidebottom, 2008, s. 55.

⁷⁶³ Sumner, 1997, s. 21.

⁷⁶⁴ Sidebottom, 2008, s. 55.

⁷⁶⁵ Sumner, 1997, s. 21.

gentiles olarak adlandırılmış ve diğer askere alınmışlarla benzer muamele görmüşlerdir⁷⁶⁶.

M.S. 4. yüzyıl itibari ile gerek lejyonlar gerekse *auxilia* birliklerine imparatorluk sınırları ötesinden özellikle de Germanlardan asker alımı yapılmıştır. M.S. 357 yılındaki Strasbourg Savaşı'nda Cornuti, Bracchiati ve Batavi gibi tümü *auxilia* olan birlikler lejyonda ana savaş hattında savaşırken tanımlanmışlardır.

2.1.2.3.4. İmparatorluk Dönemi Yeni Oluşumlar

2.1.2.3.4.1. *Praetor* Muhafızları

Keppie, Cumhuriyet Dönemi'nde seferdeki magistratın kendi eyaletinde emri altında bulunanlardan küçük bir muhafız birliği oluşturduğunu bunun *cohors praetoria* -kumandanın *cohors*'u- olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Yine Caesar döneminin iç savaşında bazı kumandanların bu tür oluşumlara sahip olduğu bilinmektedir. Actium Savaşı'nın ardından ise Octavianus *cohortes praetoriae* (kumandan *cohors* 'ları) istihdamını sürdürmüş ve bunu sürekli hale getirmiştir⁷⁶⁷.

Gerçek manada M.Ö. 27 yılında ihdas edilen *praetor* muhafızlığı Roma'da önemli bir yere sahip olmuştur. Başlangıçta bu birlikler *consul*'lerin Roma'da olmadığı durumlarda *praetor*'lar için küçük bir muhafız birliği olarak bırakılmışlar daha sonra ise ordu komutanı muhafızlığı ile bağlantılı hale gelmişlerdir. Bu birlikler imparatorların savaşta orduyu kumanda ettikleri esnada seçkin birlikler olma ve yurda döndüklerinde ise onun politik gücünün zorla kabul ettiricileri olma gibi çift

⁷⁶⁶ Goldsworthy, 2003, s. 208.

⁷⁶⁷ Keppie, 2000a, s. 33.

yönlü bir fonksiyon üstlenmişlerdir⁷⁶⁸. Muhafız birlikleri İtalya’da konuşlandırılmaları ile diğer lejyonlardan ayrılmışlar ve isyan faaliyetlerinden etkilenmeden gerektiğinde asilere karşı kullanılmaları mümkün olmuştur. Nitekim *praetor* muhafızları Augustus’un orduyu kontrol etme çabasının en önemli araçlarından birisi olmuştur. Bunların asli görevi Cumhuriyet Dönemi muhafızları gibi imparatoru korumak ve onun diğer askerleri kontrol etmesine yardımcı olmaktı⁷⁶⁹. İmparatorları ellerinin altında bulunan güçlü askeri kuvvetlerle koruma eğilimi Septimus Severus’tan itibaren Roma’da ve Roma civarında asker sayısının artırılması ile ivme kazanmıştır⁷⁷⁰.

Augustus ve onun birkaç halefi döneminde *praetor* muhafızları doğrudan İtalya’dan alınmış ve başlıca alım sahaları ise Latium, Etruria ve Umbria ile eski Cumhuriyet kolonileri olarak gerçekleşmiştir⁷⁷¹. Ancak merkez İtalya’da doğan vatandaşlar ile diğer eski kolonilerde doğan vatandaşların muhafız birliğine alınması uygulaması Claudius’la değişime uğramıştır. Claudius bu sınıfın kapılarını Cisalpine Gaul (*Alplerin Güneyi*) bölgesinden vatandaşlara açmıştır. Ancak Septimus Severus’un eski muhafız birliğini dağıtmasıyla alımlar sınır lejyonlarına da açık hale gelmiştir. Başlangıçta İtalyan asıllı *praetor* muhafızları, birliğin yaklaşık % 86,3’ünü oluştururken bu oran Severus’tan sonra İtalyanların yer almadığı bir evrede % 60,3’ü batıdan % 39,7’si ise doğudan olmak üzere değişmiştir. Batı kökenlilerin çoğunluğunu ise Dalmatyalılar ile Pannonialılar oluşturmuştur⁷⁷². M.S. 2. yüzyılın sonlarında Roma yakınlarında *Legio II Parthica*’nın kuruluşundan itibaren İtalya’nın

⁷⁶⁸ Santasuosso, 2001, s. 93.

⁷⁶⁹ Chrissanthos, 2008, s. 171-172.

⁷⁷⁰ Goldsworthy, 2009, s. 163.

⁷⁷¹ Keppie, 2000a, s. 34.

⁷⁷² Santasuosso, 2001, s. 170.

askeri alımlar için daha önemli hale geldiği görülmektedir. M.S. 3. yüzyılın yarısında *Legio II Parthica*'nın askerleri seferde imparatora muhafızlık eden Thrakialı, İtalyalı ve Pannonialıları da içine almıştır⁷⁷³. Roma yakınındaki Albanum'da üslenen ve M.S. 193-194 yılında Septimus Severus tarafından oluşturulan *Legio II Parthica*, imparatorun şahsi lejyonu olarak imparatorluğun en önemli birliklerinden birisi haline gelmiştir⁷⁷⁴.

Augustus tarafından M.Ö. 27/26 yılında yaratılan 9 *praetor* muhafızı *cohors*'u 1'den 9'a kadar numaralandırılmış ve bu birliklere amblem olarak akrep verilmiştir⁷⁷⁵. Bu 9 *praetor cohors*'unun 3'ü sivil kıyafetlerle şehirde; diğer 6'sı Roma şehri yakınlarında konuşlandırılmıştır. Şehir içinde lejyon sayısını sınırlandırma ve sivil kıyafet özelliği askerlerin başkentte konuşlandırılmayacağını esas alan geleneğe dayalı bir uygulamaydı⁷⁷⁶. Tiberius'un erken dönemlerinde ise *praetor cohors*'ları ile Roma temelli şehir *cohors*'ları eski Servius Duvarı gerisinde şehrin kuzeydoğu tarafındaki kenar mahallelerde yüksek bir tepe üzerindeki kale yapısı üzerinde toplanmış ve bu oluşum *castra praetoria* olarak adlandırılmıştır⁷⁷⁷. Praetor muhafızı *cohors*'larının sayısı M.S. 47'den önce 12'ye; 69 yılında iç savaş süresince *cohors*'ların tamamını 1.000 kişilik güce ulaştıran Vitellius'la birlikte 16'ya yükselmiştir⁷⁷⁸. Ancak Santasuosso'nun da ifadesiyle M.S. 68-69 olaylarının ardından hiçbir imparator *praetor* muhafızları komutanları ve askerlerinin gücünü görmemezlikten gelememiştir. Vespasianus gibi güçlü idareciler dahi bu gerçeğin

⁷⁷³ Strobel, 2007, s. 277-278.

⁷⁷⁴ Cowan, 2003a, s. 4.

⁷⁷⁵ Le Bohec, 1994, s. 21.

⁷⁷⁶ Santasuosso, 2006, s. 93.

⁷⁷⁷ Keppie, 2000a, s. 42.

⁷⁷⁸ Le Bohec, 1994, s. 21.

farkında olmuşlardır⁷⁷⁹. Bununla birlikte iktidar sahipleri genellikle askerleri üzerinde kontrolü sağlamaya devam etmişlerdir.

Bu *cohors* 'lar başlangıçta 500 ile 1.000 adam arasında değişen 9 *cohors* 'luk ve oransal olarak % 80 piyade % 20 süvari şeklinde bir güç olarak tasarlanmıştır. Daha sonra *cohors* sayısının 9 ile 16 arasında değişmekle birlikte Domitianus dönemine kadar 10 olarak sabitlendiği söylenebilir. M.S. 69 yılında ise Vespasianus *cohors* 'un gücünü 1.000 adam olarak belirlemiştir⁷⁸⁰. 9 muhafız *cohors* 'unun her biri bir askeri *tribunus* tarafından kumanda edilmiştir. Bunların birçoğu daha önce lejyonlarda *primus pilus* görevinde bulunmuş kimseler arasından seçilebiliyordu. Yine bu *cohors* 'lar Augustus döneminde muhtemelen lejyon modeli üzerine 80 kişilik altı *centuria* 'ya bölünmüş 480 kişilik adamlar halinde *centurio* 'lara ayrılmıştı⁷⁸¹. Bu muhafızlar *alae* süvari birlikleri ve eyaletlerindeki *cohors* 'lardan alınmışlar ancak muhafızlık hizmetinden sonra dönebilecekleri düzenli *centuria* ve *turmae* birliklerine ait olmayı sürdürmüşlerdir⁷⁸². Böyle bir oluşum içerisinde *praetor* muhafızlarının tamamı ise iki *praefectus* tarafından kumanda edilmiştir. Kumanda kademesindeki tüm subaylar ise atlı sınıfının üyelerinden oluşmaktaydı⁷⁸³.

Speidel, atlı muhafız birliklerinde görev alan *cohors* 'lardan sorumlu *tribunus* 'ların disiplin, ekipman ve birliklerin eğitimi ile ilgilendiklerini, hem başkentte hem de sahrada onlara liderlik ettiğini belirtmektedir. Speidel'e göre aristokrat kökenli *tribunus* 'ların muhafız *cohors* 'larını yönetmek üzere atanması

⁷⁷⁹ Santasuosso, 2006, s. 166.

⁷⁸⁰ a.g.e., s. 93.

⁷⁸¹ Keppie, 2000a, s. 34.

⁷⁸² M. P. Speidel, "The Prefect's Horse-Guards and the Supply of Weapons to the Roman Army." , in: **Roman Army Studies**, I, M. P. Speidel (ed.), Amsterdam 1984a, s. 330.

⁷⁸³ Goldsworthy, 2006, s. 58.

muhtemelen bunların azatlı köleler veya gladyatörlere göre imparatorluk yönetimine karşı daha az risk unsuru olmalarından kaynaklanmaktaydı. Yine bunlar sınır süvari birliklerini kumanda eden şövalyeler ile şehir garnizonu *tribunus*'larından farklı olarak birçok yılını hizmet ederek geçirmiş deneyimli askerlerden oluşuyordu⁷⁸⁴. *Praetor* muhafızlarının savaşta imparatora eşlik etmeleri M.S. 1. yüzyılda nadir bir durum olmakla birlikte bu ancak daha sonra yaygınlık kazanmıştır⁷⁸⁵.

İmparator Atlı Muhafızları *-Equites Singulares Augusti-* olarak bilinen oluşum ise resmi olarak Domitianus veya Traianus ile birlikte ortaya çıkmıştır. Başlangıçta *Speculatares Augusti* olarak bilinen küçük elit bir süvari gücü mevcut idi. Ancak M.S. 2. yüzyıl itibari ile ayrıca imparator özel atlı muhafızları *-Equites Singulares Augusti-* ihdas edilmiştir. Bu adamlar sınır *auxilia* birliklerinin en iyileri arasından seçilerek göreve getirilmişlerdir. Bunlar muhtemelen 450 kişilik süvari *ala* birliğine benzer bir şekilde organize edilmişlerdir⁷⁸⁶.

Severus zamanında her bir *praetor* muhafızlığı *cohors*'unun mevcudu iki kat artacak şekilde 1.000 kişiye çıkarılmıştır⁷⁸⁷. Septimus Severus'un imparator atlı muhafızlarının (*equites singulares Augusti*) ve *praetor* atlılarının sayısını iki katına çıkarmasıyla süvari muhafızlarının sayısı 4.400'e ulaşmıştır. Bu dönemde atlı okçular da her zaman *equites singulares Augusti*'nin bir parçası olarak kalmıştır⁷⁸⁸. *Equites singulares Augusti*, *auxilia* süvarisi ile oldukça yüksek eğitim standartlarına

⁷⁸⁴ Speidel, 2005, s. 79, 83.

⁷⁸⁵ Goldsworthy, 2003, s. 58.

⁷⁸⁶ Sumner, 1997, s. 15.

⁷⁸⁷ E. N. Lutwak, **The Grand Strategy of the Roman Empire From the First Century A.D. to the Third**, Baltimore 1976, s. 184.

⁷⁸⁸ Strobel, 2007, s. 274.

sahip kişiler arasından seçilmişlerdir⁷⁸⁹. *Equites Singulares Augusti*, Roma’da kendi ordugâhlarında konaklayarak emekli olana kadar bu görevlerini devam ettirmişlerdir⁷⁹⁰. Yine Roma tarzı seçkin süvarileri *equites singulares* olarak eyaletlerde ve seyahatlerinde valinin güvenliğini sağlamakla yükümlü muhafız birlikleri mevcuttu⁷⁹¹. Büyük eyaletlerde bulunan atlı muhafız birliklerinin yaklaşık 500 kişilik güç şeklinde örgütlendiği ve bunların bir *praepositus* nezaretinde hizmet ettikleri bilinmektedir⁷⁹². Speidel’in atlı muhafız birlikleri açıklamasında -en azından M.S. 2. ve 3. yüzyıllar için- levazım ve atlar için levazım subayları (*curatores*), silahlardan sorumlu (*armorum custodes*) subaylar, mali görevliler ve sancaktarların istihdam edilmiş olması bu birliklerin düzenli bir organizasyona sahip olduğunu göstermektedir⁷⁹³.

M.S. 3. yüzyılın geç bir döneminde, imparatoru sahra ordusunda izleyen *equites singulares Augusti*, *protectores Domini nostri*’ye dönüşmüştür. Böylece sahra ordusundaki *praetor* orduları şimdi *equites promoti Dom(i)nici* olarak adlandırılan *praetor* muhafızı piyalerinden ayrılmıştır. Bu isimler altında her iki birlik geç dönem yüksek dereceli seçkin süvari birliklerinin ordu düzenlemesi içindeki yerini alarak bir *cataphracta* gibi silahlanmaya başlamıştır⁷⁹⁴. M.S. 3. yüzyılda imparator süvari muhafızlığı *equites singulares Augusti*’de genç yaşta mesleğe girişe doğru bir eğilim olduğu gözlenmektedir. Wesch-Klein’e göre bu durum muhtemelen bu periyotta atlı birliklere olan ihtiyacın artması ve savaşta at kullanımının yıllarca süren bir eğitimi gerektirmesinden dolayı genel olarak bu

⁷⁸⁹ Goldsworthy, 2003, s. 58.

⁷⁹⁰ Sumner, 1997, s. 15.

⁷⁹¹ Roux, 2006, s. 58.

⁷⁹² Speidel, 1984a, s. 329.

⁷⁹³ Speidel, 2005, s. 80.

⁷⁹⁴ Strobel, 2007, s. 274.

eğitimin mümkün olduğunca genç yaşta verilemek istenmesinden kaynaklanmıştır⁷⁹⁵. Daha geç dönemde ise bu birlikler -en azından M.S. 5. yüzyılın Roma ordusunda-sefer esnasında imparatora eşlik eden ve *protectores* olarak adlandırılan ordu birliklerinin yanı sıra kumandanların özel muhafızları olan *bucellarii* ile birlikte *domestici* birliklerini de kapsamıştır⁷⁹⁶.

Yine *praetor* muhafızlarına ek olarak erken dönem imparatorlarının özel korumaları olan German muhafızlarının -*Germani Corporis Custodes*’in-mevcudiyeti bilinmektedir. Bunlar genellikle Batavii ve Ubii gibi German kavimlerinden alınmışlar hem piyade hem de süvari olarak muhafızlık hizmetinde bulunmuşlardır. Bu birlikler imparatorun bizzat kumandasında görev alan yaklaşık 300 kişilik bir birlik gibi görünmektedir. M.S. 69 yılında Galba tarafından lağvedilmiştir⁷⁹⁷. *Praetor* muhafızları, sıradan lejyonerlere göre daha kısa süre hizmet etmişlerdir. M.Ö. 13 yılında hizmet süreleri 12 yıl olarak belirlenmiş fakat bu süre M.S. 5 yılında yapılan düzenleme ile 16 yıla çıkarılmıştır⁷⁹⁸. Bu muhafız askerleri bazı teçhizatları oldukça süslü olduğu halde lejyonerler gibi eğitilmişler ve donatılmışlardır⁷⁹⁹. Ancak bunların ekipmanları ilk dönemlerde Cumhuriyet’in geç dönemindeki askerlerin kullandığı ekipmanlarla benzer yapıda olmuştur⁸⁰⁰.

Praetor muhafızlığı görevi yüksek kariyer imkânları ve imparatorluğun merkezinde daha konforlu ve rahat bir çevrede yaşama imkânı sunduğu için büyük bir ödül gibi görülmüştür.⁸⁰¹ En azından kuruldukları ilk dönem için ortalama asker

⁷⁹⁵ Wesch-Klein, 2007, s. 439.

⁷⁹⁶ Santasuosso, 2001, s. 189.

⁷⁹⁷ Sumner, 1997, s. 16-17.

⁷⁹⁸ Adkins, 2004, s. 79.

⁷⁹⁹ Goldsworthy, 2003, s. 58.

⁸⁰⁰ Keppie, 2000a, s. 34.

⁸⁰¹ Santasuosso, 2001, s. 170.

maaşının iki katını -900 yerine 1.800- *sestertii* almışlardır⁸⁰². Lejyonerlere göre daha yüksek maaş almaları bu *praetor* 'ların sadakatının esas olması ve sonuç itibarı ile bu kişilerin ordunun diğer mensuplarına göre daha büyük miktarda para almalarıyla ilgili bir durum olmuştur⁸⁰³. Yine *praetor* muhafızları atlı muhafız birliklerinden daha üstün dereceye sahip olmuşlardır. Çünkü atlı muhafız birlikleri *auxilia* grubu içerisindeydi oysa *praetor* muhafızları, yurttaş birliklerinden oluşmaktaydı⁸⁰⁴. Genç birisi olarak *praetor* muhafızlığı *cohors* 'larına alınan askerler 16 yıl hizmet ettikten sonra *evocati Augusti* olarak lejyoner *centurio* 'luklarına ve daha üst mevkilere terfi edebilirdi⁸⁰⁵. Bununla birlikte bu muhafızların zamanla taht kavgalarında adlarının sıklıkla geçmesi ve imparatorların failleri haline gelmeleri nihayetinde bu kurumun M.S. 312 yılında Constantinus tarafından lağvedilmesiyle neticelenmiştir⁸⁰⁶. Constantinus, bunları dağıttıktan sonra German ve seçkin muhafızlardan oluşan özel muhafız birliği *scholae* alaylarını kurmuştur. Yine bu dönemde imparatorun *comitatenses* ve seçkin *paletini* birlikleri de hizmette yer almıştır⁸⁰⁷.

2.1.2.3.4.2. *Cohortes Urbanae* (Şehir *Cohors* 'ları) ve *Vigiles*

Augustus, her biri 500 -daha sonra 500 ile 1.500 - kişiden oluşan 3 şehir *cohorsu* (*cohortes urbanae*) kurmuştur. Bu oluşum *praetor* muhafızlarından ayrı olarak imparatorun kontrolünde bir polis teşkilatı şeklinde görev almıştır⁸⁰⁸. M.S. 2. yüzyılın oldukça geç dönemine kadar bir lejyon sürekli olarak İtalya içerisinde konuşlandırılmamıştır. Bu Augustus ve haleflerinin güvenlik amaçlı tedbiriydi.

⁸⁰² Chrissanthos, 2008, s. 172.

⁸⁰³ Goldsworthy, 2003, s. 95.

⁸⁰⁴ Speidel, 2005, s. 84.

⁸⁰⁵ Watson, 1969, s. 18.

⁸⁰⁶ Santasuosso, 2001, s. 93.

⁸⁰⁷ Gregory, 2011, s. 64.

⁸⁰⁸ Santasuosso, 2001, s. 94.

Bununla birlikte imparatorlar tarafından bazı birliklere ihtiyaç duyulması *praetor* ve şehir *cohors* 'larının oluşumuna yol açmıştır⁸⁰⁹.

Şehir *cohors* 'ları (*cohortes urbanae*) tam anlamı ile *praetor cohors* 'larına benzer şekilde teçizatlandırılmış ve organize edilerek kumanda edilmiştir. Buna mukabil şehir *cohors* 'larında görev alanların hizmet koşulları daha az elverişli olmuştur⁸¹⁰. Esasında Roma'da 3 şehir *cohors* 'u (*cohortes urbanae*) mevcuttu. Flaviuslar zamanında *cohors* sayısı her birinde yaklaşık 500 kişi bulunan 4 *cohors* 'a yükseltilmiştir⁸¹¹. Başlangıçta 500 olan askeri güç Vitellius'la 1.000, Vespasianus ile yeniden 500 ve Septimus Severus'la 1.500 kişiye ulaşmıştır⁸¹².

Şehir *cohors* 'ları (*cohortes urbanae*) senatör sınıfından bir *praefectus urbi* (şehir *cohors* 'u *praefectus* 'u) nezaretinde konuşlandırılmışlardır. Bu *cohors* 'lar da *praetor* muhafızlığı *cohors* 'ları gibi *tribunus* 'lar tarafından kumanda edilmişlerdir. *Centurio* bazında ise baş *centurio* 'lar tarafından kumanda edilen Roma'daki şehir *cohors* 'u askerleri X ile XII arasında bir sayı ile numaralandırılmışlar ve 20 yıl süre ile hizmet etmeleri beklenmiştir⁸¹³. Şehir *cohors* 'ları M.S. 4. yüzyıl boyunca askeri rollerini yitirerek, idare tarafından istihdam edilen işgücü topluluğu haline gelmişlerdir⁸¹⁴.

Augustus döneminde bir de M.S. 6 yılında, Roma nüfusunun alt tabakasından alınan kişilerden kurulan itfaiyeci teşkilatı -*vigiles urbani*- da dikkat çekmektedir⁸¹⁵.

Toplanan kişilerle her biri 1.000 kişiden oluşan 7 *cohors* oluşturulmuştur. *Cohors* 'lar

⁸⁰⁹ Goldsworthy, 2003, s. 58.

⁸¹⁰ Sidebottom, 2008, s. 48.

⁸¹¹ R. D'amato, **Roman Centurions 31 BC-AD 500**, Oxford 2012, s. 7.

⁸¹² Le Bohec, 1994, s. 22.

⁸¹³ Keppie, 2000a, s.34; Watson, 1969, s. 18-19.

⁸¹⁴ Le Bohec, 1994, s. 22.

⁸¹⁵ Santasuosso, 2001, s. 94.

bir *tribunus* tarafından kumanda edilirken genel kumanda atlı sınıfından bir *praefectus* tarafından yerine getirilmiştir⁸¹⁶. Bunlar görünüşte gece polisleri olmalarına rağmen öne çıkan yönleri itfaiyeci kimlikleri olmuştur. Ancak zamanla en azından M.S. 3. yüzyılın başlarından itibaren belki daha erken bir dönemde *praetor*'lar gibi askeri bir güç olarak düşünülmüşlerdir⁸¹⁷.

2.1.2.3.4.3. *Cataphractarii* (Ağır Zırhlı Süvariler)

Roma süvarisinin çoğunluğu hafif süvari rolünü yerine getirirken bazı ünitelerin darbe vurucu süvariler şeklinde özel silah ve ekipmanlarla donatıldıkları görülmektedir. Bunlar genel olarak *cataphractarii* veya *cataphracta[rius]* olarak adlandırılmışlardır. Bu isimlerin menşei Vegetius tarafından piyade, süvari tarafından giyildiği fark etmeksizin herhangi bir zırh tipi için kullanılan *cataphracta[rius]* sözcüğüne dayandırılmaktadır. Bu ağır zırhlı üniteler ayrıca *clibanarii* olarak adlandırılmışlardır⁸¹⁸.

Cataphractarii ve *clibanarii* terimleri genellikle antik ağır süvariye tanımlamak için kullanılmıştır. *Cataphract*, Grekçe *kataphraktoi* sözcüğünden türemiştir. Latince *cataphractarii* terimi ise sadece miğfer ve zırh giyinen M.S. 2. ve 3. yüzyılların Roma ağır süvarileri için kullanılan bir terim olmuştur⁸¹⁹. Ağır zırhlı süvariler için kullanılan *cataphractarii* ifadesi Küçük Asya'da binicilerin zırhlarını giyindiği zaman yakıcı güneş altında sıcaklıklara tahammülünün kastı ile ilgili bir

⁸¹⁶ Sumner, 1997, s. 16.

⁸¹⁷ Santasuosso, 2001, s. 94.

⁸¹⁸ MacDowall, 2002, s. 18.

⁸¹⁹ P. Wilcox, *Rome's Enemies (3), Parthians&Sassanid, Persians*, Oxford 2001, s. 34.

durumdur⁸²⁰. Bu zırhlı birlikler doğu ordusunda batıya göre daha çok kullanılmışlar büyük çoğunluğu da sahra ordularında görev almışlardır⁸²¹.

Cataphractarii ve *clibanarii* terimleri modern kaynaklarda genellikle birbirine karıştırılmasına ve birbiri yerine kullanılmasına rağmen Romalıların başlangıçta *cataphractarii* olarak bilinen; M.S. 4. yüzyılın başında ise *cataphractarii*'ye benzer yapıda *clibanarii* ağır zırhlı süvarilerini benimsemiş olması daha muhtemeldir. McDowall'a göre *clibanarii* Pers veya Parth orjinli olup muhtemelen M.S. 4. yüzyıla kadar Roma ordusu ile tanıştırılmamıştır. Bunların zırhları daha eksiksiz ve Sarmat modeli *cataphractarii*'den daha etkileyici idi⁸²². Sarmatlar atlarını ve binicilerini işlenmemiş inek derisi ve at toynakları [ndan yapılmış zırhlar] ile korumuşlardı⁸²³. Ancak şunu belirtmek gereklidir ki, M.S. 4. yüzyılda *cataphractarii* hafif zırhlı süvarileri ve *clibanarii* ağır zırhlı süvarileri Roma ordusunda mevcuttu. *Clibanarii* süvarileri baştan ayağa kadar zırhla kaplı ağır süvari görünümünde olup ilk kez başarısız bir şekilde Constantinus'a karşı kullanılmıştır⁸²⁴. *Clibanarii* için tahsis edilmiş 4 fabrika (*fabricae*) olması nedeni ile *clibanarii* muhtemelen bazı özel zırh çeşitlerini kullanmıştır⁸²⁵. Bu bağlamda Romalıların M.S. 4. yüzyıldan itibaren yetersiz koruma sağladığını düşündükleri Sarmat modeli *cataphractarii* yerine daha gelişmiş, bu konuda uzmanlaşmış Pers kökenli ağır zırhlı süvarilerini benimsemiş olmaları daha akla yakın bir düşüncedir.

⁸²⁰ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 121.

⁸²¹ Goldsworthy, 2003, s. 205.

⁸²² MacDowall, 2002, s. 19.

⁸²³ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 107.

⁸²⁴ Adkins ve Adkins, 2004, s. 86.

⁸²⁵ MacDowall, 2002, s. 19.

Cataphractarii ya da *clibanarii* olarak bilinen zırhlı süvariler, *contus* adı verilen yaklaşık 3,65 m uzunluğunda Grekçe *kontos*; Latince *contus* olarak adlandırılan uzun bir mızrak kullanmışlardır. Bu savaş aracı ani saldırılar için vücudun arka kısmından süngüleme yolu ile vücuda saplanan bir silahtı. Bu tür zırha sahip olan süvarilerin ve atların sıradan süvarilere göre daha güçlü olması muhtemeldir. Yine süvariler ağır zırh ve silahlar içerisinde yavaş ilerleme gibi olumsuzluğa sahip olsalar da⁸²⁶ görsel olarak düşman üzerinde psikolojik baskı yaratmış ve belli mesafeden uzun mızraklar ile düşmanı yaralayabilmeye olanak tanımıştır⁸²⁷. Bu silahlar bazı zamanlar özel olarak *contus Sarmaticus* olarak adlandırılmıştır⁸²⁸. Sidnell'e göre Romalılar bu mızrakları, M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısındaki Danube sınırı boyunca gittikçe artan sorunlar nedeni ile Sarmatlardan almışlar gibi görünmektedir⁸²⁹.

Tacitus; Sarmat-Roma mücadelesinde Sarmatlıların ağır zırhlı süvarilerinden bahsetmektedir. Tacitus'a göre Sarmatların kullandığı zırh yeleği demir pullardan oluşmaktaydı⁸³⁰. McNab, Tacitus'un tanımladığı zırhlı süvarileri *cataphractarii* olarak ele almaktadır⁸³¹. Bununla birlikte ağır zırhlı süvarilerin bu uzun mızraklarla silahlandırılması tam olarak Traianus'un Parth savaşlarının sonunda gerçekleşmiştir. Roma ordusu Traianus döneminde *contus* ağır mızraklarını taşıyan süvari ile tanışmıştır. Part geleneğinden taklit edilen *cataphractarii* olarak bilinen düzenli ilk birlikler Hadrianus zamanında oluşturulan *Ala Gallorum et Pannoniorum*

⁸²⁶ McNab, 2010, s. 168.

⁸²⁷ Campbell, 2002, s. 59.

⁸²⁸ Sidnell, 2006, s. 262.

⁸²⁹ Romalıların Sarmatlarla ilk karşılaşmaları M.S. 69 yılında 9.000 Sarmatlının, Roma eyaleti Moesia'yı yağmalaması ile gerçekleşmiştir. Sidnell, 2006, s. 263.

⁸³⁰ Tac. Hist.; Cornelius Tacitus, **Historiae**, I.79.

⁸³¹ McNab, 2010, s. 168.

olmuştur⁸³². Bir bakıma *cataphractarii* olarak bilinen süvarilerin Roma ordusu tarafından gerçek anlamda benimsenmesi Hadrianus'un egemenliği ile mümkün olmuştur⁸³³. Yine bu dönemde 1.000 kişiden oluşan mızrak taşıyan bir *ala* birliğinin - *Ala I Ulpia Contariorum Milliaria*'nın- varlığı bilinmektedir⁸³⁴. Bishop, Romalı yazarların *contus* kullanımını Romalıların Sarmatlılar ve özellikle de Danubelilerle mücadelelerine bağladıklarını belirtmektedir. Nihayetinde bu mücadele sürecinde M.S. 2. yüzyılda *contus* Romalılar tarafından benimsenmiştir⁸³⁵.

Roma imparatorluğunda *cataphractarii* grubu askerler özel uzun mızraklar haricinde miğfer, büyük yuvarlak kalkan, uzun kılıç da kullanmışlardır. Bu askerler az sayıda uzmanlaşmış süvarilerden oluşuyor ve atlı okçularla birlikte savaşların önemli bir parçasını teşkil ediyorlardı. Büyük ihtimalle bu atlı okçu süvariler de *cataphractarii* gibi hem atları hem de kendileri için ağır zırha sahipti. Muhtemelen bu okçu birlikler operasyonlarda at üzerinde ellerinde ağır mızraklarla hücumla geçen *cataphractarii* süvarilerini koruyorlardı. Strobel'e göre bu ağır silahlı okçular doğuda özellikle Palmyra'daki yenilginin ardından M.S. 272 yılında Roma sahra ordusunun bir parçası haline gelmişlerdir. Erken zamanlarda Roma ordusu ünlü Palmyralı ve diğer doğulu atlı okçuları istihdam etmiştir. Bunların geç dönemde varlığı ise *equites sagittarii clibanarii* ifadesi ile tasdik edilmiştir⁸³⁶.

Septimus Severus'un İkinci Parth seferi ve Caracalla'nın seferleri ile Severus Alexander'in Pers Savaşları esnasında zırhlı ağır Roma süvarisinin tam olarak organize olduğu söylenebilir. Septimus Severus döneminde doğuda Parthlar ve

⁸³² Strobel, 2007, s. 274.

⁸³³ Sidnell, 2006, s. 271.

⁸³⁴ Campbell, 2002, s. 59.

⁸³⁵ Bishop ve Coulston, 2004, s. 130.

⁸³⁶ Strobel, 2007, s. 269, 274.

Sasanilerle karşılaşma sonrasında Roma ordusunda ağır silahlı süvarilerin sayısında artış gibi önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu doğudaki düşman süvarilerinin -uzun mızraklı *clibanarii*- oldukça şoke edici bir güç olmasından kaynaklanan bir durumdu. Maximinus Thrax; paralı askerlerden, asker kaçaklarından ve savaş mahkûmlarından orduya dâhil edilmiş Parth *cataphractarii*'lerine sahipti. M.S. 238 yılında çok sayıda German ve Got paralı askerlerinin Danube'deki savaş boyunca kiralandığı ve onu İtalya'ya kadar takip ettiği bilinmektedir. M.S. 251 yılında çeşitli paralı atlı askerlerin *Cohors XX Palmyrenorum*'da hizmet ettikleri görülmektedir. *Salarati peregrini* (yabancı paralı askerler) ve *peregrini cataphractarii*'nin (yabancı ağır zırhlı atlıların) varlığı M.S. 267 yılında Mısır'dan bilinmektedir⁸³⁷.

Ağır zırhlı süvari atlarının gerek kendi gerekse binicisinin zırhının ağırlığını taşıyabilecek dayanıklılıkta titizlikle yetiştirildikleri söylenebilir. Kullanılan zırhların çoğunluğu ise eklemli esnek pul zırhlar idi. Zırhların tüm vücudu korumaya alması binicinin kalkana bağımlılığını azaltmıştır. *Cataphractarii* ekipmanlarına dair bilgiler özellikle Suriye'deki grafitler ve Roma şehri Dura Europos'taki zırh kalıntılarından gelmektedir. Askerler zincir veya pul zırhlar ile metal miğferler ve yüz hatlarıyla uyumlu metal yüz maskeleri kullanmışlardır. Dura Europos'ta bulunan bronz ve demir pullu at zırhları atın baş ve sağrı kısımlarını korumak için tasarlandığını göstermektedir. Zırhların imalinde atların terlemesi ve buna bağlı olarak paslanma vakalarını önlemek için bronz tercih edilmiştir. Yine her koşum takımının sol sırt tarafında bir sadak yer almıştır. Ayrıca atların döş, baş ve boyun kısmını koruyucu zırhların kullanıldığı bilinmektedir⁸³⁸.

⁸³⁷ a.g.e., s. 274 vd.

⁸³⁸ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 109, 121.

M.S. 4. yüzyıl ordusunun da bir bölümünü oluşturan ağır mızraklı süvariler *cataphractarii* veya *clibanarii* olarak adlandırılmaya devam etmişlerdir⁸³⁹. En azından M.S. 3. yüzyıldan itibaren Romalılar Parth veya Pers taklidi birkaç zıhlı mızraklı askeri birliğe -*clibanarii*- sahipti. Ancak bu tür birlikler her zaman için pahalı ve azınlıkta kalan güçler olmuştur. M.S. 5. yüzyıldan ileri bir tarihte ise Hun modelinde okçular, yay ve mızrak kullanımına sahip atlılar daha yaygın hale gelmiştir⁸⁴⁰.

2.1.2.3.4.4. Sahra Birlikleri

2.1.2.3.4.4.1. *Vexillationes* (Askeri Kıtalar)

Vexillatio olarak bilinen askeri oluşumlar imparatorluğun geç döneminde sahra ordularının kuruluşuna kadar, önemli seferler için orduya geçici süreliğine takviye birlikleri sağlama metoduydu⁸⁴¹. Augustus'un Doğu'daki egemenliği ve genel olarak M.S. 1. yüzyıl boyunca lejyonerler genellikle mobil olup ihtiyaç duyulduğunda tam olarak sevk edilebilen lejyoner seferberlik güçlerinden -*vexillationes*- oluşmaktaydı. Bu oluşumlar özellikle M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ağırlık kazanmaya başlamıştır⁸⁴².

Tacitus, Domitus Corbulo'nun Suriye'deki lejyonlarından Armenia'da destek bekleyen Caesennius Paetys'a takviye olarak 1.000'er adam ve 800 süvariden oluşan üç müfreze birliği çıkardığını kaydetmektedir⁸⁴³. German ve Sarmatlarla savaşların yaşandığı M.S. 168-180 yılları arasında birçok lejyon tek parça savaşmak yerine

⁸³⁹ McNab, 2010, s. 218.

⁸⁴⁰ Whitby, 2007, s. 522.

⁸⁴¹ Fields, 2009, s. 13.

⁸⁴² Wheeler, 2007, s. 241.

⁸⁴³ Tac. **Ann.**; Cornelius Tacitus, **Annales**, XV. 10.

vexillationes olarak adlandırılan kıtalar şeklinde savaşmıştır. M.S. 170 yılında Marcus Aurelius tarafından kurulmuş olan *Legio II Italica* ve *Legio III Italica* lejyonlarının *vexillatio* kıtaları şeklinde operasyonlara katıldığı bilinmektedir. Bu kıtalar M.S. 3. yüzyılın kriz ortamında imparatorluk topraklarının yoğun bir şekilde German, Got ve Pers tacizine uğradığı ve kesintisiz iç savaşların devam ettiği bir dönemde lejyoner sistemi bozulmasına rağmen başarılı çarpışmalar icra etmişlerdir. Cowan'a göre bu başarı bir bakıma ordu sınıflarından yükselmiş imparatorlar yönetimindeki lejyoner *vexillationes* savaş kıtaları üzerine temellenen bir ordu ile gerçekleşmiştir⁸⁴⁴.

Askeri operasyonlarda görev alan *vexillationes* birlikleri genellikle bir veya iki *cohors*'tan oluşmaktaydı. Bunlar *centuria* organizasyon düzenini muhafaza etmişlerdir. Lejyonun minyatür hali olması nedeni ile *centuria* grupları olarak sahrada etkin olarak çarpışabiliyorlardı. İdari ve lojistik personelle birlikte bu tür kıtalar yaklaşık 500 (=1 *quingenaria cohors*'u) veya 1.000 adamdan (1 *milliaria cohors*'u) oluşmakta ve *praepositus* unvanlı bir subay tarafından kumanda edilmekteydi. Yeterli sayıda kümelenmiş *vexillationes*, geniş orduların üstesinden gelebilir veya daha az sayıda düşmanı dağıtabilirdi. Yine bunlar önemli yol kavşaklarının, menfez ve ırmak geçitlerinin korunmasına yönelik güçlü bir garnizon sağlamaktaydı⁸⁴⁵.

M.S. 3. yüzyılın kriz ortamında imparatorluk daha önce *limes* veya sınır bölgelerini koruyan piyade temelli ordulara dayanırken sınır sisteminin çözülmesi ve hızlı hareket eden istilacı grupların türemesiyle özel görev birlikleri olan

⁸⁴⁴ Cowan, 2003a, s. 4, 17.

⁸⁴⁵ a.g.e., s. 18-19.

vexillationes birliklerine duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu askeri kıtalar sınır savunma kaynaklarından alınarak sorunlu sahalarda görevlendirilmişlerdir. Hızlı hareket eden, sıkıntılı yerlerde hızlıca mevzilenebilen, bir düşman karşısında taktiksel olarak piyadeye nazaran üstünlüğünü kanıtlayan bu süvari birliklerinin ordu içindeki oranı gittikçe artmıştır⁸⁴⁶.

Vexillationes olarak adlandırılan birlikler lejyoner süvari sayısının artışına bağlı olarak belki de Gallienus (M.S. 253-268)'un egemenliğinden sonra sınırlarda konuşlandırılmış olmalıdır⁸⁴⁷. En azından M.S. 4. yüzyılın erken dönemi itibari ile eski *alae* düzenini korumakla birlikte yeni sahra ordusu süvarileri *vexillum* sancağı altında toplanmalarının ardından *vexillationes* olarak adlandırılmaya başlamışlardır. Bunlar bu dönemde kâğıt üzerinde 500 kişiden oluşabiliyorlardı. Fakat genellikle 200-400 kişiden meydana gelmişlerdir⁸⁴⁸. M.S. 4. yüzyılda eski lejyonlardan *Legio III Italica* beş sınır lejyonundan biri olarak Raetia eyaletinde mevcuttu. Altıncı bir seçkin lejyon ise İlyricum sahra ordusunda (*comitatenses*) hizmet etmekteydi. Bunlar en azından M.S. 3. yüzyılın geç döneminde bağlı oldukları ana lejyonlarla bağlantılı numara ve isim taşıyan mini lejyon tarzında *vexillationes* oluşumları idi⁸⁴⁹. Silahlı güçleri sınırlar boyunca belirli noktalarda toplama ve yeterli sayıda stratejik ihtiyat gücünün olmaması geçici çare olarak “*vexillationes*” olarak bilinen askeri kıtaların istihdamını artırmıştır⁸⁵⁰.

Diocletianus yönetimi altında lejyonlar sınırlar boyunca süvari müfrezeleri (*vexillationes*) ile birlikte yerleştirilmiştir. *Constantinus* (M.S.306-337) daha önce

⁸⁴⁶ McNab, 2010, s. 212.

⁸⁴⁷ Southern, 2006, s. 250.

⁸⁴⁸ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 117.

⁸⁴⁹ Cowan, 2003a, s. 19.

⁸⁵⁰ Hammond ve Scullard, 1970, s. 121.

5.000 ile 6.000 kişiden oluşan lejyonun gücünü 1.000 kişiye düşürerek şimdi kullanımı yaygın olmayan sınır lejyonlarından müfrezeler çıkararak mobil güçler oluşturmuştur. Bu strateji barbarların yiyecek arama faaliyetleri esnasında onları küçük müfreze grupları ile parçalara ayırarak daha kolay ele geçirilebilme ve onları ortak bir harekâtla savaşın içine çekme amacına yönelik bir uygulamaydı⁸⁵¹. *Vexillationes* sadece çarpışmalarda değil kale, garnizon gibi daha az insan gücüne ihtiyaç duyulan yapıların inşa işlerinde görev almaları yönüyle de dikkat çekmektedir⁸⁵².

2.1.2.3.4.4.2. *Comitatenses*

Geç dönem Roma ordusunda bir başka önemli gelişme piyade ve süvari arasındaki *limitanei* ve *comitatenses*, bir başka ifade ile daha statik yapıdaki eyalet birlikleri ile imparator veya kıdemli generallere eşlik eden birlikler şeklindeki ayrım olmuştur. Bu ayrım Constantinus dönemine kadar izlenebilmekle birlikte, M.S. 4. yüzyılın ortasında kesin olarak yerleşmiştir⁸⁵³.

Augustus döneminde önemli bir tehdit olması halinde askeri güçler muharip birlikler olarak sorunlu bölgelere sevk ediliyor ve sorun Roma lehine çözülüyordu. Örneğin Ren Nehri üzerindeki bir tehdidi önleyen birlikler Fırat üzerindeki bir başka sorun için masraflı ve zor olmasına rağmen kara yolu üzerinden sevk edilebiliyordu. Sayar'ın da ifadesiyle ilk dönemler için bu seferleri finanse etmek imparatorluk hazinesi için sorun teşkil etmiyordu. Ancak zamanla aynı anda birçok bölgede askeri

⁸⁵¹ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 68.

⁸⁵² Le Bohec, 1994, s. 31.

⁸⁵³ Whitby, 2007, s. 522-523.

müdahaleler gerekli olunca imparatorluğun hem askeri hem de mali gücü bu konuda yetersiz kalmaya başlamıştır⁸⁵⁴.

Augustus, askeri birliklerinin neredeyse tamamını tehlikeli sıcak sınır bölgeleri olan Ren, Danube ve Fırat üzerinde konuşlandırmıştır. Bu savunma politikası düşmanın Roma sınırını tehdit etmesi halinde sınırları delmeden onu kendi sınırları içerisinde sert bir biçimde cezalandırmaya yönelikti. Bu politika M.S. 2. yüzyılın sonuna kadar iyi bir şekilde işlemiş ancak M.S. 3. yüzyılda saldırılar artınca ve zaman zaman eş zamanlı hale gelince işlemez olmuştur. Bu problem mobil sahra orduları oluşturularak çözümlenmeye çalışılmıştır. Çeşitli formları ile bu strateji ilk kez Gallienus sonra Diocletianus ve Constantinus ile uygulama alanı bulmuştur⁸⁵⁵. Bir bakıma M.S. 3. yüzyıl boyunca yaşanan olaylar eş zamanlı saldırılar karşısında sınırlardaki Roma lejyonlarının yetersiz kaldığı gerçeğini göstermiştir. Bu yüzyılın en önemli olaylarından birisi kesin olmamakla birlikte Gallienus (M.S. 253-268) iktidarında sürekli bir sahra ordusunun kurulması olmuştur. M.S. 255 yılında batıda German tehdidi ile karşılaşan Gallienus, Orta ve Yukarı Danube'deki sınırın delinmesinin ardından tehdidin gittikçe yayılması ve imparatorluk çekirdeğini koruyacak herhangi bir tampon birliğin olmayışı nedeniyle hareket esaslı bir ordu kurma teşebbüsünde bulunmuştur⁸⁵⁶. Gallienus döneminde oluşturulan bu ordu imparatorluk görevlilerine bağlı bir sefer ordusu -*comitatus*- olup cepheden cepheye hareket edebilen nitelikteydi⁸⁵⁷. Bu sahra ordusu sonraki dönem imparatorluk ordularının da çekirdeğini oluşturmuştur. M.S. 3. yüzyılın ve Tetrarchia yönetiminin

⁸⁵⁴ Sayar, 2008, s. 97.

⁸⁵⁵ Santasuosso, 2001, s. 228.

⁸⁵⁶ a.g.e., s. 179.

⁸⁵⁷ Roux, 2006, s. 127.

sahra orduları her zaman imparatorluk görevlileri *augustus* ve *caesar*'lara bağlı kalmıştır⁸⁵⁸.

Esasen *comitatenses*; *praetor* muhafızları, *Legio II Parthica* ve bu lejyonun merkezindeki diğer koruma birlikleri ile birlikte imparatorun direkt kumandası altındaki mobil sahra ordusu idi⁸⁵⁹. Bununla birlikte İmparatorluk Muhafız Alayı ve sahra orduları özellikle de Domitianus, Traianus ve Marcus Aurelius dönemlerinde zaten mevcuttu. İmparatorluk sahra ordusu için kullanılan “*sacer comitatus*” terimi Severuslar'ın son dönemlerinden itibaren çoktan beri kullanımdaydı⁸⁶⁰. Bu dönemlerde *comitatenses* bazı zamanlarda mobil stratejik yedek güçler olarak her sorunlu noktaya gerektiğinde hareket edebilen güçler olarak algılanmıştır⁸⁶¹.

Gallienus mevcut birliklere sınır savunmasıyla zorunlu tutulmayan hızlı bir şekilde gasıplara ve istilacı akınlarına karşı hareket edebilen temel merkezi bir yedek güç oluşturan lejyonlardan alınma üniteler eklemiştir⁸⁶². Mediolanum (Milan)'da, imparatorluğun ilk gerçek ihtiyat gücünü teşkil ederek bu gücü İtalya'ya Alp Dağları geçitleri vasıtası ile yapılacak saldırılara karşı ve Gaul ile Balkan sınırlarında stratejik bir noktada konuşlandırmıştır⁸⁶³. Ancak şunu belirtmek gereklidir ki, Gallienus'un düzenlemeleri de bir bakıma *vexillatio* askeri kıtalarını andırmaktadır. Bununla birlikte Gallienus'un girişimlerinin Diocletianus'la kurumsallaştığı düşünülen *comitatenses* sahra ordularına giden yolun zemin taşlarını döşediği söylenebilir.

⁸⁵⁸ Strobel, 2007, s. 270.

⁸⁵⁹ Cowan, 2003a, s. 16.

⁸⁶⁰ Strobel, 2007, s. 270-271.

⁸⁶¹ Goldsworthy, 2003, s. 202.

⁸⁶² Cowan, 2003a, s. 16.

⁸⁶³ Sidnell, 2006, s. 280.

İmparatorluk yönetiminin geç döneminin sahra orduları M.S. 3. yüzyılın sonunda gelişme göstermiştir. Ancak Diocletianus'la mı yoksa Constantinus ile birlikte mi yerleştiği net değildir⁸⁶⁴. Diocletianus'un askeri politikası; Trier, Mediolanum, Aquileia, Sirmium, Serdio, Thessalonike, Nikomedia ve Antiokhia gibi henüz kurulmuş yerleşimlerin önemli sınır bölgelerinin her birisinin gerisinde doğrudan imparatorluk kumandası altında güçlü ve oldukça hareketli sahra orduları oluşturma ve sınırların savunmasını askeri ve sivil idareyi birbirinden ayırmak suretiyle sistematik olarak sağlamlaştırma gibi iki yönlü bir stratejiye işaret etmektedir. Diocletianus bu amaçlarla geleneksel sınır savunma yöntemlerini yeniden düzenlemiştir⁸⁶⁵. Bu politika çerçevesinde Diocletianus ile birlikte sahra orduları süreklilik kazanmış olmalıdır. Şimdi onun kurduğu *comitatus* M.S. 295 yılından itibaren kaynaklarda anılan ilk küçük teşkilat olmuştur⁸⁶⁶. Bu birlikler kısmen sınırlardaki kıtalardan ve kısmen de yeni birliklerin kurulması yolu ile oluşturulmuşlardır. Daha sonra bazı seçkin birlikler imparatorun merkezi sahra ordusunu oluşturan *palatini* birlikleri olarak sınıflandırılmışlardır⁸⁶⁷.

Roma bölge içlerine doğru gerçekleşen yıkıcı istilalar Tetrarchia ile M.S. 4.yüzyılın başlangıcında -Constantinus döneminde- Roma ordusunun yeniden organizasyonunu sağlamıştır. Askeri ve sivil kumandanın ayrılması önemli bir yenilik olarak görülmektedir. Bu durum orduda sahra ordusu (*comitatenses*) ve sürekli sınır birlikleri (*limitanei*) şeklinde bir ayrım sağlamıştır⁸⁶⁸. Bu dönemde *praesantal* orduları ön plana çıkmış ve bunlar tehdit gören sınır bölgelerini ve

⁸⁶⁴ Southern, 2001, s. 271.

⁸⁶⁵ Strobel, 2007, s. 269.

⁸⁶⁶ Santasuosso, 2001, s. 179

⁸⁶⁷ S. MacDowall, G. Embleton, **Late Roman Infantrymen AD 236-565**, London 1995, s. 4.

⁸⁶⁸ Hanel, 2007, s. 401.

gasıplara karşı Roma'yı savunmada yardımcı olmuşlardır. Şimdi her biri bir *praesental* ordusunu kumanda eden iki imparator yer almıştır. İmparatorlar genel kumandayı üstlenirken, kendilerine üst düzey generaller tarafından destek verilmiştir. *Magister militum* tüm askerlerin kumandanı iken *magister equitum* süvari; *magister peditum* ise piyadelerden sorumlu kumandanlar olarak kalmışlardır⁸⁶⁹. Askeri idarenin sivil idareden ayrıldığı bu dönemde *limitanei* adı verilen eski sınır birlikleri sınır boylarındaki sabit ordugâhlarda eğitimsiz ve köylü topluluklar haline gelmiştir. Buna karşılık hareketli ordu birlikleri olan *comitatenses* önem kazanmıştır. Bu seyyar birlikler imparatorluk topraklarında çok büyük ordugâhlarda konaklayarak bir tehdit söz konusu olduğunda sorunlu bölgeye hareket edebilir nitelikteydi. Genelde piyadelerden oluşan *comitatenses* içerisinde süvariler özellikle de ağır silahlı olanlar önemli bir yere sahip olmuştur⁸⁷⁰. Yine bu dönemde sınır garnizonları güçlendirilerek bunlar küçük ölçekli saldırı ve yağma hareketleri ile potansiyel saldırganlara karşı bariyer oluşturmuştur. Bu dönemde geniş çaplı savaşlar gerek duyulduğunda sınır birliklerinin desteğini alabilen sahra ordularının görevi haline gelmiş ve bu birlikler zamanla imparatorların askeri gücünün çekirdeğini teşkil etmiştir. Subaylar heyetini imparatorun seçkin askerlerinin oluşturduğu bu gücün komutasını elinde bulunduranlar potansiyel olarak imparator için önemli bir tehditte oluşturabilmekte idi⁸⁷¹. Sidnell'in de üzerinde durduğu gibi harcamaları azaltabilmek ve böyle bir gücün sorumluluğunu üstlenen eyalet valisini Roma üzerine yürüme gibi bir hareketten alıkoymak için aşırı yoğunlukta bir sahra ordusu yedek güç olarak işlev görmemiştir. Önemli bir seferin yapılmasını gerektiren durumlarda ihtiyaç

⁸⁶⁹ Chrissanthos, 2008, s. 181.

⁸⁷⁰ Gregory, 2011, s. 48.

⁸⁷¹ Strobel, 2007, s. 268, 271.

duyulan birlikler çeşitli eyaletlerin sınırlarından toplanabiliyordu⁸⁷². Muhtemelen böyle bir durumda eyalet valilerine katkıda bulunmaları gereken asker sayısı bildiriliyor çekirdek bir ordu yola çıkıyor ve diğer eyaletlerin sınırından katılımlar oluyor ve esas ordu meydana geliyordu.

Constantinus (M.S. 307-337), Diocletianus'un sahra gücünü geliştirerek ona resmi bir biçim ve süreklilik kazandırmış üyelerine *-comitatenses-* özel imtiyazlar bahşetmiştir⁸⁷³. Constantinus, *comitatus*'u 5 süvari *vexillatio* birliği ve 5 lejyon ve 10 yeni *auxilia* piyade ünitesi kurarak genişletmiştir⁸⁷⁴. M.S. 4. yüzyıl itibari ile ordunun büyük kısmı garnizonlarda sınır boyunca konuşlandırılmaya devam etmiştir. Fakat mobil sahra orduları yol şebekeleri üzerinde stratejik noktalarda herhangi önemli bir tehditte saldırıya karşı koyabilmek için hazır tutulmuşlardır⁸⁷⁵. Mobil sahra orduları hem süvariye (*vexillationes*) hem de piyadeyi kapsamıştır⁸⁷⁶.

Comitatenses yaklaşık 600 adamlık *vexillationes* süvari birliği ile 1.200 kişilik *auxilia* askeri ile bir *tribunus* tarafından kumanda edilen 1.200 kişilik bir lejyonu içine almıştır⁸⁷⁷. Geç İmparatorluk evresinde sahra ordusu için yaratılan birlikler 6.000 kişiden daha az muhtemelen 1.000-2.000 kişiden fazla olmayan lejyonlar şeklindeydi⁸⁷⁸. Yine sahra ordusu lejyonlarının 1.000-1.200 adamdan oluşması da mümkündü⁸⁷⁹. Ancak imparatorluğun genelinde eş zamanlı olarak patlak veren isyanlarla başa çıkabilme tek bir merkezileşmiş sahra ordusunu mümkün

⁸⁷² Sidnell, 2006, s. 259.

⁸⁷³ Campbell, 1994, s. 233.

⁸⁷⁴ MacDowall, 2002, s. 4, 5.

⁸⁷⁵ Sidnell, 2006, s. 282.

⁸⁷⁶ Santasuosso, 2001, s.188-189.

⁸⁷⁷ Bradford, Bradford, 2001, s. 268.

⁸⁷⁸ McNab, 2010, s. 215.

⁸⁷⁹ Peterson, 1998, s.20.

kılmamıştır⁸⁸⁰. Constantinus'un halefleri *comitatenses*'i genişleterek Gaul'de, İyiricum'da, Trakya ve Doğu'da yedek güçler olarak çeşitli bölgesel sahra orduları (*comitatenses*) formunda düzenlemişlerdir. Bu oluşumlar imparatorun merkezi sahra gücü birlikleri *comitatenses palatini* adını kazandı. Bunlar başlangıçta imparatora eskortluk eden en prestijli birliklerdi. Çok geçmeden *palatini* daha yüksek statü kazanmasına rağmen *comitatenses* ve *palatini* aynı ordu içerisinde kaynaştılar⁸⁸¹. İmparatorluğun geç döneminde yedekte 9 sahra ordusu mevcut idi. *Comitatenses* olarak adlandırılan bu birlikler sınırların gerisinde konuşlandırılmış ve her biri bir *comes* tarafından idare edilmiştir⁸⁸².

M.S. 363 ve 378 yıllarında Pers ve Got seferlerindeki felaketi ve ağır kayıpların ardından Roma ordusunda birçok *limitanei* birliği *comitatenses*'e (*pseudocomitatenses* ismiyle) dönüştürüldü. MacDowall'ın da ifadesiyle bu durum muhtemelen sınır savunma sisteminin zayıflaması ve sahra ordusunun kalitesinin düşüşü ile sonuçlandı⁸⁸³. Bu dönemde Roma kumandanları gittikçe kendi mobil sahra güçlerini barbar gruplarla doldurmaya çalışmıştır. Örneğin Theodosius'un M.S. 394 yılındaki Figidus Savaşı'nda Gotlardan 20.000 kişiyi savaşmak üzere istihdam ettiği bilinmektedir. Bunlar kendilerine askeri hizmet karşılığı yerleşmeleri için toprak verilen kimselerdi ve sözde Romalılaştırılarak kendi liderleri emrinde savaşmaları sağlanmıştır⁸⁸⁴.

Liebuschuetz, sahra ordu birlikleri *comitatenses*'in her ne kadar mobil (hareketli) birlikler olarak algılansa da Mısır'dan elde edilen ipuçlarının bunların

⁸⁸⁰ McNab, 2010, s. 214.

⁸⁸¹ MacDowall, 2002, s. 4-5.

⁸⁸² Chrissanthos, 2008, s. 182.

⁸⁸³ MacDowall, 2002, s. 6.

⁸⁸⁴ McNab, 2010, s. 219.

pratikte uzun periyotta aynı garnizon şehrinde sıkça konuşlandıklarını gösterdiğini ifade etmektedir⁸⁸⁵. Constantinus'un *comitatenses*'i ve onun halefleri dönemindeki bölgesel *comitatenses*, M.S. 4. yüzyılın sonu itibari ile statikleşerek levazım ihtiyaçları şehirlere dayanmış gibi görünmektedir. Bu eğilim muhtemelen *laeti* ve *gentiles* olarak bilinen devlet toprakları üzerindeki şehir veya kalelere ilişik karargâh birliklerini teşvik etmiştir⁸⁸⁶. *Comitatenses*, *limitanei* benzeri sabit istasyonlara sahip değildiler. Seferde değillerse halkın evinin üçte birlik kısmını kendilerine barınak olarak tahsis etmesi esasına dayanarak şehirlerde konaklardı⁸⁸⁷. Liebeschuetz, buna dayanarak bu birliklerin öncelikli vazifelerinin bulundukları bölgeyi korumak olduğunu savunmaktadır⁸⁸⁸.

Zosimus, Constantinus'u, Diocletianus'un aldığı güvenlik tedbirlerinin aksine askeri birliklerin büyük kısmını sınırlardan çekerek hiç savunma ihtiyacı olmayan şehirlerde konuşlandığı için eleştirmektedir⁸⁸⁹. Arkeolojik kanıtlar, Constantinus'un mobil süvari birliklerini imparatorluğun iç bölgelerindeki şehirlerde konuşlandırmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak ağır piyadenin hala sınırlardaki küçük kalelerde bulunmaya devam ettiği söylenebilir⁸⁹⁰.

M.S. 4. yüzyılın sonunda *comitatenses* imparatorluğun doğu yarısında 5 ordu halinde organize edildi. Bunların her biri Syria, Thrakia ve İlyricum'da ve diğer ikisi de Constantinopolis yakınlarında Boğaz'ın her iki kıyısında yer alarak imparatorluk

⁸⁸⁵ Liebeschuetz, 2007, s. 486.

⁸⁸⁶ D. Whittaker, "Landlords and warlords in the later Roman Empire", in: **War and Society in the Roman World**, Vol. 5, J. Rich, G. Shipley (eds.), London 1995, s. 294.

⁸⁸⁷ Connolly, 1998, s. 254.

⁸⁸⁸ Liebeschuetz, 2007, s. 486.

⁸⁸⁹ Zos.hist.; Zosimos, **Historia Nova**, II.

⁸⁹⁰ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 455-456.

sarayına yakın olmalarından dolayı *praesental* ordular olarak adlandırıldı⁸⁹¹. Goldsworthy, *Notitia Dignitatum*'a göre sahra orduları ile ilgili tablonun alt kısmında sahra ordusu ile özdeşleşmiş birliklere dair bilgi vermektedir. Buna göre *scholae*; imparatorluk muhafız süvari birliklerini, *vexillatio palatina*; seçkin süvari sahra ordusu birliklerini, *vexillatio comitatenses*; sahra ordusu süvari birliklerini, *legio palatina*; seçkin sahra ordusu lejyonlarını; *auxilia palatina*; seçkin sahra ordusu *auxilia* birliklerini, *legio comitatenses*; sahra ordusu lejyonunu, *pseudocomitatenses*; önceki sınır birliklerini şimdi ise sahra ordusunun bir parçasını ifade etmektedir⁸⁹².

Goldsworthy'nin tanımlamaları esas alındığında sahra ordusunun ilk etapta hareketli birlikler şeklindeki ifadeden kaynaklanan yanlış bir algı olarak sadece süvarileri değil aynı zamanda piyade ve muhafızları kapsadığını da söylemek doğru olacaktır. *Vexillationes* askeri kıtalarını ise sahra ordusunun alt taktik ünitelerinden birisi olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte gittikçe sahra ordularının daha güvensiz hale geldiği anlaşılmaktadır. Zamanla *bucellarii* kurumsallaşmış ve Roma sahra orduları feodal ordunun ataları olan ve güçlü kumandanlara bağlı geniş atlı guruplarını görmüştür. Eski *comitatenses*, *limitanei* gibi zayıflamıştır⁸⁹³. *Bucellarii*; Stilicho, Rufinus ve Aetius gibi sivil veya askeri nüfuz sahibi kişiler tarafından özel olarak istihdam edilen birliklerdi⁸⁹⁴. M.S. 5.yüzyılın Stilicho, Aetius ve Aspar gibi önemli kumandanları büyük personel kitlelerinin bakımını sağlayarak savaşlarında yalnızca bunları kullanmışlardır. M.S. 444 yılında Valerian isimli doğuda güçlü bir zenginin yerel valiye karşı üstün geldiği görülmektedir. M.S. 476 yılında çıkarılan yasa ile bu tür özel ordu kurma girişimleri yasaklanmaya çalışılsa da

⁸⁹¹ Lee, 2007, s. 12.

⁸⁹² Goldsworthy, 2003, s. 204.

⁸⁹³ MacDowall, 2002, s. 6 vd.

⁸⁹⁴ Southern ve Dixon, 1996, s. 72.

bu oluşumlar daha da yaygınlaşmıştır⁸⁹⁵. Nitekim bunların 6. yüzyıl itibari ile sayıları artmış ve Iustianus'un egemenliğinde Armenia'da “*magister militum*” mevkiine yükselen Sittas örneğinde olduğu gibi ordu içindeki itibarları da yükselmiştir⁸⁹⁶.

2.1.2.3.4.4.3. *Limitanei* (Sınır Birlikleri)

Roma İmparatorluğu bünyesinde yeni eyaletlerin ve sınırların kurulmasının; Kuzeybatı İspanya, Germania, Balkanlar ve Danube eyaletleri ile Syria, Mısır ve Kuzey Afrika'daki sahalarda bulunan Roma askeri ordugâhları üzerinde yansımaları olmuş bu sahalarda sürekli konuşlanan Roma lejyonları ve *auxilia* birlikleri ortaya çıkmıştır⁸⁹⁷. *Limitanei* sınır birlikleri, süvari (*cunei equitum*, *equites*, *alae*) ve piyadeden (*legiones*, *cohortes*, *auxilia*) oluşmuş ve *duces* (*dux*'lar) tarafından kumanda edilmişlerdir⁸⁹⁸.

Diocletianus'un askeri idareyi eyalet idaresinden ayırması daha sonra *limitanei* olarak adlandırılacak bir *dux* idaresindeki eyalet ordularının doğuşunu sağlamıştır. Bu askeri liderler *dux Syriae et Euphratensis*, *dux Osrhonia*, *dux Mesopotamiae* ve *dux Armenia* gibi unvanlarla anılmışlardır⁸⁹⁹. *Limitanei* terimi kaynaklarda ilk kez M.S. 363 yılında *ripenses* terimi ile birlikte görülmektedir⁹⁰⁰. I. Constantinus zamanında bölgesel birliklerden *limitanei* sürekli olarak sınırlarda konuşlanmış ancak Diocletianus sisteminin temel yapısı bozulmadan kalmıştır. *Limitanei* bu dönemde *dux*'lar (*duces*) tarafından yönetilmiştir⁹⁰¹. *Limitanei* birlikleri *comitatenses*'den sadece statü olarak ayrılan düzenli eğitilmiş askeri birliklerdi. Bu

⁸⁹⁵ McNab, 2010, s. 219.

⁸⁹⁶ Southern ve Dixon, 1996, s. 72.

⁸⁹⁷ Hanel, 2007, s. 395.

⁸⁹⁸ Hammond ve Scullard, 1970, s. 610.

⁸⁹⁹ Wheeler, 2007, s. 255.

⁹⁰⁰ Lee, 2007, s. 11.

⁹⁰¹ Campbell, 1994, s. 233.

birlikler dış tehditlere karşı caydırıcı birlikler olarak tasarlanmıştır. Sabit kalelerde konuşlanmışlar ve bulundukları istihkâm civarında çarpışmaları beklenmiştir⁹⁰². Sayıları büyük bir akın ya da istilaya karşı yetersiz olsa da küçük ölçekli saldırıların üstesinden gelebilecek yapıdaydılar⁹⁰³. Bu birlikler zaman zaman sahra ordularına transfer edilebiliyordu. *Limitanei* sahra ordusuna dönüştürüldüğünde bunlar *pseudocomitatenses* olarak adlandırılıyordu⁹⁰⁴. Iulianus'un M.S. 363 yılında Perslere karşı giriştiği seferde *Legio II Armenica* sınır lejyonlarını ordusuna dâhil ettiği bilinmektedir⁹⁰⁵.

Notitia Dignitatum'a göre M.S. 4. yüzyılın erken dönemlerinde Syria ve Filistin çöl sınırları dağınık olarak konuşlandırılmış *limitanei* birlikleri tarafından korunmuştur. Fakat bunların önemli bir kısmı Fırat'tan, Damascus'a ve muhtemelen Kızıldeniz'den öteye uzayan işlek ana yollar üzerinde kurulmuştur. En azından M.S. 4. yüzyılın geç dönemleri için Kuzey Afrika Çölü boyunca en geniş sınırların yerel kabilelere tahsis edildiği söylenebilir. *Notitia Dignitatum* bu sistemle oluşturulmuş yerel tümenler ve bu tümenlerin *praepositi limitis* unvanlı kumandanlarını listelemektedir⁹⁰⁶.

Sınır birlikleri sahra ordusu sistemi ile en azından M.S. 3. yüzyıl başlarından tematik (*thematic*) sisteme geçişe kadar 300 yıldan daha fazla devam etmiştir⁹⁰⁷. Bununla birlikte Geç dönem Roma İmparatorluğu'nda *limitanei* sınır lejyonları, statü kaybına uğramıştır. *Limitanei* sık sık çiftçi askerler olarak, profesyonel eğitimleri

⁹⁰² Chrissanthos, 2008, s. 181.

⁹⁰³ Goldsworthy, 2003, s. 203.

⁹⁰⁴ MacDowall ve Embleton, 1995, s. 4.

⁹⁰⁵ H. Elton, "Military Force", in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, P. Sabin ve diğerleri (eds.), Cambridge 2008, s. 275.

⁹⁰⁶ Liebeschuetz, 2007, s. 480.

⁹⁰⁷ Elton, 2008, s. 278.

sırasında askeri niteliklerini kaybetmiş amatörler olarak hor görülmüştür⁹⁰⁸. Bir bakıma imparatorluğun geç döneminin profesyonel askerlerinden ziyade Cumhuriyet'in orta döneminin lejyonerlerini andıran bir yapıda düşünülmüştür⁹⁰⁹. Nihayetinde daha da sıradanlaşmışlar ve önemli seferlerde görev almaları için seyrek olarak çağırılmışlardır. Bu gerçekleştiği ve *limitanei* sahra ordusuna transfer edildiğinde bu sınır güçleri *pseudocomitantes* olarak anılmaya başlanmıştır⁹¹⁰. Ancak *ripenses* lejyon veya süvari birliğinden oluşup oluşmadığı fark etmeksizin daha yüksek dereceli sınır birlikleri olarak görülmüştür⁹¹¹.

2.2. Donanma

2.2.1. Tarihsel Gelişim

2.2.1.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri

İtalya'nın coğrafi yapısı itibariyle doğudaki dağların batıdaki dağlara göre daha dik konumda yükselmesi onu doğuya doğru kapamış ve doğu kısmında denizcilik faaliyetlerinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak ülkenin batı ve güney kıyıları elverişli konumuyla İtalya'yı denize açmıştır⁹¹². Bu konumuyla İtalya denizcilik faaliyetlerini geliştirebilme ve askeri ve ticari açıdan denizin kendisine sağladığı imkânları değerlendirebilme şansına sahip olmuştur.

Romalıların tarihlerinin ilk dönemlerinden itibaren denizlere önem verdiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk evrelerinden itibaren Roma'nın sahilde koloniler kurması ve bilhassa deniz işleri memurluğu ihdas etmesi gibi gelişmeler

⁹⁰⁸ Whitby, 2007, s. 522, 523.

⁹⁰⁹ Goldsworthy, 2003, s. 203.

⁹¹⁰ McNab, 2010, s. 214.

⁹¹¹ Southern, 2006, s. 250.

⁹¹² Demircioğlu, 1953, s. 4-5.

bunu doğrulamaktadır⁹¹³. Cumhuriyet Dönemi'nin ortalarından itibaren ise denizcilik faaliyetlerinde kurumsallaşmaya doğru adım atılmıştır.

Cumhuriyet yönetimi boyunca daimi bir donanma yoktu. Filolar ihtiyaç oldukça oluşturuluyordu⁹¹⁴. Askeri yönü ağır basan denizcilik faaliyetlerinde Roma donanmasının kökeni M.Ö. 311'de *duomviri* adlı iki resmi görevlinin savaş gemilerinin korunması ve yapılandırılması için görevlendirmesine dayanmaktadır. Bu dönemde her bir *duomvir* 10 gemiden oluşan bir filoyu komuta etmeye başlamıştır⁹¹⁵. Romalıların M.Ö. 304 yılında Samnit Savaşı'nın ikinci aşamasının zaferle sonuçlanmasının ardından sahilde koloniler kurması ve deniz işleri memurluğu ihdas etmesi gibi gelişmeler yaşanmıştır⁹¹⁶. M.Ö. 171 yılına gelindiğinde *duumvir navalis* subaylığı Üçüncü Makedon Savaşı boyunca terk edilerek donanmanın kumandası bunların yerine *praetor*'lara bırakılmış ve C. L. Gallus da bu pozisyonda görev alan ilk kişi olmuştur⁹¹⁷. Bu subayların esas vazifesi kıyıların savunulması ile ilgili gibi görünmektedir. Çünkü Rosenstein'in de ifadesiyle, büyük deniz operasyonları söz konusu olduğunda *consul* magistratları ya da *praetor*'lar sınıfı veyahut da *legatus*'lar komutayı birlikte üstleniyordu⁹¹⁸.

M.Ö. 264 yılında tam yirmi üç sene sürecektir olan Kartaca Savaşları'nın patlak verdiği esnada Kartaca zamanının en büyük donanmasına ve iktisadi gücüne sahipti. Roma ise böyle bir donanma ve ekonomik güçten yoksundu. Ancak Roma, Messena'da devlet kuran Mamertinlerin, Syracuase'ya karşı yardım talebini

⁹¹³ a.g.e., s. 127-135.

⁹¹⁴ Scullard, t.y., s. 347.

⁹¹⁵ Goldsworthy, 2003, s. 34.

⁹¹⁶ Demircioğlu, 1953, s. 127-135.

⁹¹⁷ Roth, 1999, s. 253.

⁹¹⁸ Rosenstein, 2007, s. 137.

çevirmeyerek İtalya politikasından çıkıp Akdeniz politikasına geçiş yapmıştır⁹¹⁹. Başlangıçta Sicilya'ya doğru genişleyen savaşta M.S. 262 yılında Agrigentum zaferiyle, Agrigentum'u Kartaca'dan almıştır. Ancak deniz bağlantılı bir saldırı olmadan Kartaca'ya karşı başarı sağlayamayacağını anlayan Roma mevcut donanmasını daha da geliştirerek daha büyük gemilerden oluşan donanma kurma hazırlığına girişmiştir⁹²⁰. Neticede uygulanan güçlü bir donanma kurma projesi olumsuz hava şartları vb. zorluklara rağmen tamamlanmıştır⁹²¹. Birinci Kartaca Savaşı esnasında Romalılar her bir kürekte 5, bir gemide ise 120 askerin yer aldığı filolar kurmuşlardır⁹²².

M.S. 256 yılındaki Eknomus Savaşı'nın olduğu yıl Roma Senato'su savaşı Afrika'ya taşıma kararı almış ve savaş gemileri inşası için emir verilmiş böylece Roma filosu yaklaşık 330 adet beş sıra kürekli gemiyi filosuna dâhil etmiştir. Roma donanmasının mevcudu ise neredeyse 140.000 askere ulaşmıştır⁹²³. Birinci Kartaca Savaşı esnasında en büyük kayıp M.Ö. 253 yılında olumsuz hava koşulları nedeni ve savaşlara bağlı olarak 600 savaş gemisi ve 1.000 kargo gemisinin kaybıyla gerçekleşmiştir⁹²⁴. Bu kayıpların hükümeti iflasa sürüklemesi, nüfusun müttefikler hariç toplam nüfus bazında %17'lik azalma yaşanması; yeni vergiler konulması ve daha fazla kişinin silâh altına alınmasından kaynaklanan toplumsal huzursuzluk gibi pek çok yönden sonuçlar doğurmuştur⁹²⁵.

⁹¹⁹ Demircioğlu, 1953, s. 217.

⁹²⁰ a.g.e., s. 219.

⁹²¹ Goldsworthy, 2003, s. 34.

⁹²² Casson, 2002, s. 91.

⁹²³ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 236-237.

⁹²⁴ Starr, 2000, s. 54.

⁹²⁵ N. Bagnall, *The Punic Wars 264-146 BC.*, Oxford 2002, s. 81.

M.Ö. 249 tarihinde Roma'nın, Sicilya'nın batısında yer alan Lilybaeum ve Drepanum Kartaca müstahkem mevkillerine saldırması filolarını kaybetmesiyle sonuçlandı. Roma, kısa bir süre sonra Camerina'da bir filosunu daha kaybetti. M.Ö. 247 yılında Kartacalı General Hamilkar Barcas'ın göreve gelmesi ve deniz savaşının zaruri olması Roma'yı harekete geçirdi. Roma M.Ö. 243 yılında zengin fakir tüm yurttaşların desteğiyle büyük bir donanma oluşturdu. Sonuçta Roma stratejik bir nokta olan Sicilya'yı ele geçirerek Birinci Kartaca Savaşı'na da son verdi⁹²⁶. Bu savaşın sonunda Romalılar 50 gemiyi ele geçirirken 24 gemisini kaybetmiş ve Roma donanması 94 gemisini kaybeden Kartaca'ya karşı galip gelmiştir⁹²⁷.

İkinci Kartaca Savaşı (M.Ö. 218-201) esnasında Tresimenus felaketi ve Hannibal'ın güneye doğru inişi üzerine Q. F. Maximus *dictator* seçilerek harbin sevk ve idaresini üzerine aldı⁹²⁸. Bu sıkıntılı süreçte Roma'nın hem deniz savaşlarında hem de deniz nakliyesinde müttefik kuvvetlerden büyük ölçüde yararlandığı görülmektedir. Güney İtalya'nın kıyı şehirlerindeki *Socii Navales* olarak adlandırılan müttefikler gemi ve mürettebat desteği sağlamışlardır⁹²⁹. Latin Şehirleri (*nomen Latinum*) ve diğer İtalyan müttefikler (*socii*) Roma ile yaptıkları sözleşmeler dâhilinde savaşa destek vermişlerdir. Roma müttefikleri piyadeleri denizci olarak savaş gemilerinde hizmet ederken; Naples, Rhegium, Locri ve Tarentum gibi güney kıyı Hellen şehirleri savaş ve nakliye gemileri ile bitlikte mürettebat desteği

⁹²⁶ Demircioğlu, 1953, s. 221 vd.

⁹²⁷ Bagnall, 2002, s. 81; Goldsworthy, 2003, s. 37.

⁹²⁸ Demircioğlu, 1953, s. 242.

⁹²⁹ Southern, 2006, s. 68.

sağlamışlardır⁹³⁰. Kartaca Savaşları esnasında hizmet veren donanma, Roma *consul*’leri ya da amirallerinin (*praefecti classici*) emri altında hizmet etmişlerdir⁹³¹.

Kartaca Savaşları, Romalıların lehine sonuçlanmıştır. Romalıların Kartaca gibi önemli bir rakibe karşı yaptığı savaşlardan başarı ile çıkması her şeyden önce Roma’nın sahip olduğu donanmasına bağlı kalmıştır. Bu konuyla ilgili olarak: *“Romanın her zaman rakiplerinden daha büyük donanmalar inşa edecek yeterli ekonomik gücü ve kerestesi bulunuyordu; eğer İtalya bu kadar zengin ormanlara sahip olmasaydı, tarihin akışı başka yöne olabilirdi”*⁹³²,” sözü oldukça manidardır. Çünkü Roma, tehlikeli dönemlerde güçlü bir filo kurabileceği kaynaklara sahipti. Daha sonraki dönemlerde ise Hellen deniz kuvvetlerinin bir kısmını filosuna dâhil etmesi ve Syracuase deniz gücünün de hizmete girmesiyle Roma askeri yönünü kendi kaynaklarına dayanan bir donanmayla denizlere çevirme amacı taşımıştır⁹³³. Bununla birlikte M.Ö. 2. yüzyılın sonu ve M.Ö. 1. yüzyılın başlarında Roma denizleri silahsızlandırmayı büyük ölçüde gerçekleştirerek donanmasının alt yapısını da çürümeye terk etmiştir. Deniz gücünün kendi haline bırakılması korsanlık faaliyetlerinin artması gibi bir sonuç doğurmuştur. Nitekim korsanların Girit ve Kilikia’nın kayalık kısımlarına yerleştiği ve Roma’nın M.Ö.102’de Kilikia’yı eyalet yaparak sorunu çözme girişiminde bulunduğu görülmektedir⁹³⁴.

M.Ö. 88 yılında Ege dünyasının Pontos Kralı Mithridates önderliğinde Roma’ya başkaldırmasıyla tehlikenin bertarafı için Romalı General Sulla doğuya gönderilmiştir. Sulla bir filo oluşturmuş ve başarı sağlaması üzerine de bu gemiler

⁹³⁰ Hoyos, 2007, s. 69.

⁹³¹ Leonard, 1953, s. 306.

⁹³² Starr, 2000, s. 57.

⁹³³ Demircioğlu, 1953, s. 219.

⁹³⁴ Starr, 2000, s. 59-60.

daha sonraki onlu yıllar içerisinde Roma donanmasının çekirdeğini oluşturmuştur. Bu dönemin donanması devletin öz kaynakları yerine M.Ö. 84-83 yıllarında Roma kıyı şehirlerine emir verilmek sureti ile oluşturulması yönü ile dikkat çekmektedir. M.Ö. 67 yılında ise tam yetkiyle donatılan Pompeius denizi her birinin gemisi ve komutanı olan 25 bölgeye ayırarak korsanlar sorunu çözmüştür⁹³⁵.

Caesar'ın Galya seferi boyunca özel olarak organize edilmiş bir donanmaya sahip olmadığı görülmekle birlikte bazen gemilere kıdemli lejyonerlerini yerleştirerek donanmada görevlendirdiği bilinmektedir⁹³⁶. M.Ö. 49-48 yıllarında Cumhuriyet yönetiminin sonlarına doğru ilk büyük iç savaş patlak verdiği sırada Pompeius'un mevcut donanmayı kontrol ediyor olması Caeasar'ı İtalya'nın her limanında filo kurmaya yöneltmiştir⁹³⁷. Caesar'ın öldürülmesinden sonraki süreçte ise Roma donanmasının, Roma'nın kara güçleri ile karşılaştırıldığında her zaman için ikinci bir kurum olarak kalmaya devam ettiği şeklinde izlenim vardır⁹³⁸. Yine Cumhuriyet Dönemi'nde daimi bir Roma donanmasının mevcut olmadığını söylemek de mümkündür.

2.2.1.2. İmparatorluk Dönemi

Augustus'la birlikte Roma donanması barış ortamı şartlarına göre yeniden dizayn edilmiştir. Bu dönem gemileri korsanlık faaliyetlerine karşı kıyıları denetleme, asker nakletme, resmi görevlileri taşıma gibi işlerde kullanıldığından kadirgaların boyutları da önemli ölçüde küçülmüştür⁹³⁹. Bununla birlikte

⁹³⁵ a.g.e., s.59-60.

⁹³⁶ Harknes, 1887, s. LXX.

⁹³⁷ Starr, 2000, s. 60.

⁹³⁸ Potter, 2004, s. 78.

⁹³⁹ Casson, 2002, s. 102.

Augustus'un idaresinde Akdeniz'i, Atlas Okyanusu'nu ve Kızıldeniz'i çevreleyen Roma hâkimiyet sahasının daimi yapıda bir donanmaya ihtiyaç duyması, Augustus'un, Antonius ve Kleopatra'ya karşı kazandığı zaferde donanmanın rolünü anlaması Misenum ve Ravenna da iki deniz üssünün kurulmasıyla sonuçlanmıştır⁹⁴⁰. Augustus'un, Actium Savaşı'ndan sonra mevcut 400 gemisine Antonius'un 300 gemisini de ekleyerek oluşturduğu filo Roma donanmasının daimi bir kimliğini oluşturmuştur⁹⁴¹. Misenumdaki donanma Gaul, İspanya, Mauretania, Africa, Mısır, Sardinia ve Sicilia'ya daha yakındı. Ravennadaki donanma ise doğrudan Epiros, Macedonis, Achaia, Propontis, Pontos ile Doğuda (*Oriens*) Girit ve Kıbrıs'a ulaşımın sağlandığı bir noktada konuşlandırılmıştı⁹⁴². Dolayısıyla bu filoları kuzeydeki, doğudaki ve Mısır'daki filolar olarak üç başlık halinde toplamak mümkündür⁹⁴³. Büyük filolar İtalya dışında askeri operasyonlarını yürütürlerken daha küçük filolar eyaletlerde sürekli olarak konuşlandırılmışlardır. İtalya sularının iki yakasında bulunan Misenum ve Ravenna filoları vasıtası ile korunmuştur. Gaul'e yakın olan yerlerdeki kıyıların güvenliği ise Augustus'un Actium'da ele geçirdiği savaş gemileri ve güçlü kürekçilere sahip Forum Iulii'de konuşlanmış filo ile sağlanmıştır⁹⁴⁴. Filoların genelde İtalya'da konuşlandırılması coğrafik olduğu kadar Akdeniz'in ortasında stratejik bir konumda olan yarım adanın ticaret yolları üzerinde yer almasına da bağlı olmuştur. Normalde İtalya askeri garnizonlardan muaf tutulurken donanmanın varlığına müsaade edilmiştir. Bunun imparatorların İtalya'yı ve

⁹⁴⁰ Akşit, 1976, s. 55.

⁹⁴¹ Starr, 2000, s. 65.

⁹⁴² Veg., *Mil.* IV.31.

⁹⁴³ D. B. Saddington, "The Evolution of the Roman Imperial Fleets", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 212.

⁹⁴⁴ Campbell, 1994, s. 82.

İtalya'ya bağlı yolları -özellikle hububat akışını garanti altına almak için- kontrol etme amacına yönelik olduğu söylenebilir⁹⁴⁵.

Vegetius da donanmada bulunan savaş ve nehir devriye gemilerinden oluşan iki tip filodan bahsetmekte olup düzlüklerin süvari; şehirler, tepeler ve engebeli yerlerin piyade; denizler ve ırmakların ise donanma tarafından korunduğunu kaydetmektedir⁹⁴⁶. Nitekim Avrupa'da Ren ve Danube; Syria'da Fırat sınır sisteminin önemli parçalarını oluşturmuştur. Bu sınır sistemi üzerindeki ırmaklar Roma gemileri tarafından korunmuştur⁹⁴⁷. Eyalet filoları sınırları savunmak ve farklı eyaletlerde konuşlanmış lejyonları desteklemek için kullanılmışlardır. Bunlar arasında ilki ve stratejik olarak en önemlisi Germania'da bulunan Ren Filosu idi. M.Ö. 12 yılında Drusus'un bir seferi esnasında askeri liman olan Bonna Limanı'nın varlığı bilinmektedir. Bu liman muhtemelen Ren Filosu'nun ana üssü olarak kullanılmıştır. Erken imparatorluk döneminde ise Ren Filosu, Aşağı Germania ordusunun tek parçası haline gelerek M.S. 1. yüzyılda 4 lejyondan oluşmuştur⁹⁴⁸. Tiberius ve Drusus'un Germania seferleri esnasında Ren Nehri üzerindeki filoların önemli roller üstlendiği görülmektedir. Bu seferler *Classis Germanica*'nın meydana getirilmesini sağlamıştır. Kökeni Augustus'a dayanan bu filo Ren Nehri üzerinde görev alarak German kabilelerine karşı askeri operasyonlarda etkin bir rol oynamıştır⁹⁴⁹.

Claudius zamanında ise Güney İngiltere'nin fethedilmesinin ardından *Classis Britannica Gesoriacum* (Boulogne) ve Tuna'nın yukarı kesimlerinde *Classis*

⁹⁴⁵ Starr, 2000, s. 66.

⁹⁴⁶ Veg., *Mil.* II.1.

⁹⁴⁷ Goldsworthy, 2003, s. 155.

⁹⁴⁸ Raffaele D'amato, *Imperial Roman Naval Forces 31 BC-AD 500*, New York 2009, s. 7.

⁹⁴⁹ Adkins ve Adkins, 2004, s. 73,74.

Pannonica ve aşığı bölgelerinde *Classis Moesica* hizmete sokulmuştur. Nero zamanında Karadeniz'in kuzeyindeki Pontos Krallığı'nın imparatorluk topraklarına dâhil olması ile eski donanma *Classis Pontica* olarak görevine devam etmiştir⁹⁵⁰. *Classis Pontica Trapezunte* (Trabzon) 40 gemilik filosu ile sorun çıkaran Psidyalıları kontrol altında tutma ve imparatorluğun kuzey doğu sınırları ile Karadenizi savunmaya yönelik görev almıştır. Bir bakıma Küçük Asya'nın savunulmasında ana deniz gücü olmuştur. Yine *Classis Alexandriana* (*Alexandreia*), *Syriaca* (Syria), *Moesica* (Danube'de devriye gezen), *Pannonica* (yine Danube üzerinde) ve *Britannica* gibi diğler filolar mevcut idi⁹⁵¹. Genellikle, Parthlara karşı başkent Ktesiphon'a saldırıyı da kapsayan seferler bazı zamanlar Fırat ve Dicle'de konuşlanan ve muhtemelen birlik ve erzak sevkiyatının gerçekleştirildiğı deniz operasyonları ile de desteklenmiştir⁹⁵². *Classis Lauriacensis* isimli filo ise ilk kez M.S. 4. yüzyılda Notitia Dignitatum'da zikredilmektedir. Muhtemelen Yukarı Danube üzerinde Ens Nehri kavşak noktasında Noricum'daki lejyoner istihkâmı yakınında bir noktada demirlemiştir⁹⁵³.

Tacitus, imparatorluk sınırlarının okyanuslar ve uzak nehirlerle sonlandığını belirterek gerek ordunun, gerek eyaletlerin ve donanmaların birbirine entegre edildiğı sistemli ve merkezi bir yapıya işaret etmektedir⁹⁵⁴. Vespasianus'un egemenliğinde Roma donanmasının en iyi seviyeye ulaştığı görölmektedir. Nitekim Vespasianus

⁹⁵⁰ Starr, 2000, s. 73.

⁹⁵¹ D'amato, 2009, s. 8.

⁹⁵² Campbell, 2002, s. 50.

⁹⁵³ Adkins ve Adkins, 2004, s. 73.

⁹⁵⁴ Tac., *Ann.* I.9.

dönemi sikkelerinin üzerinde yer alan *Victoria Navalis* tabiri imparatorun başarısını borçlu olduğu deniz gücünün önemine işaret etmektedir⁹⁵⁵.

M.S. 171-172 yıllarından itibaren bugünkü Fas topraklarında oturan topluluklar Akdeniz’de büyük tahribata neden olmuşlardır. İmparator, bir generalini bölgeye göndermiştir. Ancak donanmaların Akdeniz’deki ayaklanma girişimleri karşısında başarısız olması donanmadaki kötüye gidişe işaret etmektedir. Bununla birlikte Roma donanması Septimus Severus’un 211 yılında ölümünün ardından da uzun süre coğrafi ve idari yapısını korumuştur. Bu filolar ve filoların köklü bir değişim geçirmeden yaşlandıkları ve eski gemilerin yerine yenilerinin de yapıldığı anlaşılmaktadır. En azından M.S. 195-196 yılları arasındaki Byzantion Kuşatması donanmanın hala güçlü olduğunu göstermektedir⁹⁵⁶.

Belki de imparatorluğun ilk iki yüz yılında donanmanın en büyük başarılarından birisi Akdeniz’de korsanlık faaliyetlerini sona erdirmek gibi görülmektedir. Bu devrin ilk evrelerinden itibaren Augustus’un korsanlar üzerindeki caydırıcı etkisi nedeni ile gemi yolculuğunun onun döneminde güvenli hale geldiği şeklinde bir kanı oluşmuştur⁹⁵⁷. Starr’a göre en azından M.S. 3. yüzyıla kadar Akdeniz’de korsanlık faaliyetlerinden bahseden bir kaynak bulunmamaktadır. Akdeniz’deki filolar, Septimus Severus’un rakibi Pescennius Niger’e karşı yaptığı savaşlarda da önemli rol oynamıştır. Akdeniz filolarının önemli katkılarından birisi de emir ve mektupların ulaştırılmasında kazandırdıkları hız olmuştur. Haberleşmeye yönelik İtalyan filolarından takviye birlikler Syria’daki Seleukeia’da konuşlandırılmış; İtalya’da ise Puteoli ve Ostia’dan Roma’ya giden deniz ulakları

⁹⁵⁵ Starr, 2000, s. 72.

⁹⁵⁶ a.g.e., s. 74-75.

⁹⁵⁷ Saddington, 2007, s. 209.

kullanılmıştır. Yine donanmanın askeri birliklerin Nero'nun yapmaya çalıştığı gibi sorunlu bölgelere sevk edilmesinde de kullanılmaya çalışıldığı ancak askerlerin aşırı yorgun düşmesinin bunu engellediği bilinmektedir⁹⁵⁸. Bununla birlikte Le Bohec, Roma filolarının ekipman ve insan gücü taşınmasında kullanıldığını belirtmektedir⁹⁵⁹. Adkins'in çalışmasında da uzun bir yolculukta bir lejyonun 5.000'den fazla askerinin nakli için yaklaşık 60 savaş gemisine ihtiyaç olduğu şeklinde söylem mevcuttur⁹⁶⁰. Muhtemelen zamanla daha gelişmiş savaş gemilerinin inşası, kısa mesafede cereyan eden çatışmalarda takviye birliklerinin gemilerle nakline imkân tanımıştır.

Trebonianus Gallus zamanında (M.S. 251-253) Küçük Asya ve Ephesus (Efes)'ta daha çok korsan istilasının mevcut olduğu görülmektedir. M.S. 250-269 yıllarındaki iki büyük Got istilasını Romalıları hayati kavşak noktalarında güçlü filolar bulundurmaya teşvik etmiş ve M.S. 330 yılından ileriye doğru Constantinople'de konuşlanmış sürekli bir imparatorluk donanmasının bulunması sağlanmıştır⁹⁶¹. M.S. 3. yüzyılın başlarında filolar daha küçülmüş ve eski üniteler ya yok olmuş ya da değişime uğramıştır. M.S. 230 yılında sayısı 10 olan filodan 284 yılında Diocletianus'un tahta çıktığı tarihte sadece 2 İtalyan filosu hizmette kalmıştır⁹⁶².

Starr'a göre Diocletianus egemenliğinde mobil sahra ordularının oluşturulmasına ağırlık verilmesi, Akdeniz ticaretinin daha çok gerilemiş olması gibi nedenlerle donanmaya yeterince önem verilmemiştir. Roma İmparatorluğu'nda tahtı ele geçiren kişinin hâkimiyetini deniz gücüne dayandırdığı tek dönem nihayetinde

⁹⁵⁸ Starr, 2000, s. 71 vd.

⁹⁵⁹ Le Bohec, 1994, s. 134.

⁹⁶⁰ Adkins ve Adkins, 2004, s. 78.

⁹⁶¹ D'amato, 2009, s. 8.

⁹⁶² Adkins ve Adkins, 2004, s. 71.

kapanmıştır. Nitekim Frankların ve Saxonların Kanal bölgesine sürekli saldırılarda bulunmaları üzerine Diocletianus, Gesoriacum'daki filoyu Carassius adlı bir subay nezaretinde görevlendirmiş ancak Carassius başarılarının ardından kendisini imparator ilan etmiştir. Birkaç yıl da hâkimiyetini devam ettirmiştir. Bunun ardından Diocletianus Chlorus bir filo kurarak İngiltere'de otoriteyi sağlamıştır⁹⁶³.

Geç dönemde dikkat çeken bir başka gelişme ise Akdeniz'deki birliklerin hareketliliğinin artması olmuştur. Batı'da Como ve Arles gibi üsler mevcut olduğu halde Ravenna ve Misenum ana üsler olarak kalmıştır. Bu dönemde donanmanın ana görev sahası Vandalların bölgeyi zaptından sonra Kuzey Afrika gibi görünmektedir⁹⁶⁴. Ancak çabalar sonuçsuz kalmış ve M.S. 429 yılında Gaiseric önderliğinde Vandallar Cebelitarık Boğazı'nı geçmişler ve M.S. 439 yılında Kartaca'yı ele geçirmişlerdir. Roma'nın M.S. 442 yılında bağımsızlığını tanıdığı Gaseric'in M.S. 445 yılında Roma'yı yağmalayacak kadar denizde güçlenmesine rağmen Roma bu saldırıyı engelleyecek Misena Filosundan yoksun kalmıştır. Batıda durum böyle iken Doğu Roma hem kara hem de deniz gücünün muhafazasına dikkat etmiştir⁹⁶⁵.

M.S. 476 yılında ise çöküş başlamış, M.S. 5. yüzyılın imparatorları Germen istilacılara toprak bağışını artırmışlardır. Ancak ticaretin sürdürüldüğü kıyı arazileri ise barbarlara verilmemesi ve Germanların gemi inşa etmelerinin yasaklanması yönü ile dikkat çekmektedir⁹⁶⁶. Batı Roma İmparatorluğu'nun M.S. 5. yüzyıl ortasında parçalanmasından sonra dahi Roma deniz gücünün M.S. 6. yüzyılda Iustinianus'un

⁹⁶³ Starr, 2000, s. 76, 77.

⁹⁶⁴ Santasuosso, 2001, s. 189.

⁹⁶⁵ Starr, 2000, s. 78.

⁹⁶⁶ a.g.e.

İtalya'yı, Kuzey Afrika ve İspanya taraflarını yeniden fethi ve 7. yüzyılda Arapların yükselişine kadar Doğu Akdeniz'de üstünlük kurmasını sağlayabilecek düzeyde olduğu söylenebilir⁹⁶⁷.

2.2.2. Gemiler ve Mürettebat

2.2.2.1. Gemiler

Roma donanması her ne kadar diğer askeri unsurları kadar ön plana çıkmassa da Roma'nın düşmanlarına karşı direncini artıran önemli bir unsur olmuştur. Şüphesiz bunun temelinde Romalıların hiç uzmanı olmadıkları bir alanda Cumhuriyet rejiminin ortalarından itibaren gemi yapım tekniğini geliştirerek güçlü filolar kurabilmeleri yönündeki başarısı yatmaktadır.

Antik dönem toplumlarının -aynı zamanda Romalıların- filolarını oluşturan gemilerin genel bir özelliği küreklerle hareket ettirilen gemilerden oluşmasıydı⁹⁶⁸. Bu nedenle gemi modelleri üzerindeki değişiklikler uzun bir süre, kürek sayıları ya da sistemi üzerinde gerçekleşmiştir. Gemicilik tekniklerinin gelişim süreci incelendiğinde bu değişiklikler görülebilmektedir. M.Ö. 1. bin yılın ilk birkaç yüzyılı boyunca standart savaş gemileri *pentekonter* idi. Bu adla anılmasının temel nedeni iki tarafında 25 kürekçisi ile toplamda 50 kürekçiye sahip olması idi. *Pentekonter*'lerin özellikle kıyı kuşatmaları ve korsanlarla mücadelede önemli yeri vardı. Zamanla *penterkonter*'de tek bir kürekçinin bulunduğu yere üç sıra kürekçinin yerleştirilmesi ile klasik çağın temel gemilerinden birisi olan *trireme* doğmuştur⁹⁶⁹. *Trireme*, M.Ö. 500 ve M.Ö. 300 yılları arasında denizlerde en çok kullanılan gemi

⁹⁶⁷ D'amato, 2009, s. 3.

⁹⁶⁸ Goldworthy, 2003, s. 34.

⁹⁶⁹ Starr, 2000, s. 18-19.

olup Roma İmparatorluğu’nun güçlü olduğu dönemlerin de ana savaş gemisi olarak kalmıştır. Bir *trireme*’nin makine dairesi 170 kürekçiden oluşmaktaydı⁹⁷⁰.

Trireme muhtemelen Romalılar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak gemi yapım tekniklerinde herhangi bir ihtisasa sahip olmayan Romalılar bu konudaki eksikliklerini Hellenler ile Kartacalıların gemicilik konusunda kendilerine rehberlik yapmaları ile gidermişlerdir⁹⁷¹. Polybios Roma’nın ilk dönemlerinde kullandığı beş sıra kürekli gemilerin Kartaca Savaş gemilerinin taklit edilmesiyle yapıldığı yönünde görüş belirtmektedir⁹⁷².

Romalılar filolarının temel kısmını oluşturan savaş gemilerini “*navios oneria*” olarak bilinen ticaret gemilerinden ayırmak için “*navis longa*” (uzun gemi) olarak adlandırıyorlardı. İlk dönem Roma gemileri Hellenistik periyodun karakterini taşımakla birlikte Cumhuriyet yönetimi boyunca daha büyük savaş gemileri inşa edilmiştir⁹⁷³. Livius, Kartacalılarla olan muharebelerde askeri kuvvetlerin *consul*’ler Sempronius ve Furius arasında paylaştırılması ile ilgili bilgi verirken deniz gücü olarak Sempronius’a 160 savaş gemisi ve 12 hızlı kruvazör; Cornelius’a ise 60 beş kat kürekli kadirga verildiğini kaydetmektedir⁹⁷⁴. Livius’un bu açıklamaları en azından bu dönem için gemi imali ya tedariki konusunda önemli adımlar atıldığına işaret etmektedir. Polybios da “*Historiai*” adlı eserinde Kartaca gemilerinin model alındığı beş kürek sıralı (*quinqueremis*) gemilerin Romanın ana savaş gemileri olduğunu nakletmektedir⁹⁷⁵. Nitekim Romalıların, M.Ö. 264 yılında Kartacalılarla

⁹⁷⁰ Casson, 2002, s. 61, 69.

⁹⁷¹ Leonard, 1953, s. 306.

⁹⁷² Polyb., I. 20-21.

⁹⁷³ Saddington, 2007, s. 202.

⁹⁷⁴ Liv., XXI.17.5-8.

⁹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Polyb., I.

başlayan savaşta *Senatus*'un kararı ile 20 *trirem*e karşılık 100 *quiquereme* inşa etmeye başlamaları bu gemilerin temel savaş gemisi olduğuna dair bir ipucu olmalıdır⁹⁷⁶. *Quinquireme* de *trirem*e gibi yaklaşık aynı omurga gövdesine -örneğin 40 m uzunluk ve 5 m genişlik gibi- sahip gemi modeliydi⁹⁷⁷. Antik dönemde hekserler ve hatta 20 güverteli dev gemilerden de bahsedilmekle birlikte Leonard'a göre özellikle devasa boyutlu gemiler Roma savaş donanmasına yabancı gemilerdi hatta Kartaca Savaşları'nın hemen ardından Roma'yı tehdit edebilecek güçlü bir düşmanın kalmasının ardından yeniden "*trirem*"e ve "*birem*"e dönmüştür⁹⁷⁸.

Romalıların denizcilik alanında kendilerinden daha deneyimli olan Kartaca gibi güçlü rakiplerine karşı varlığını sürdürebilmesi bu savaşlar esnasında gemilerini bir takım teknik araçlarla donatması ile mümkün olmuştur. Bu bağlamda Roma denizcilik tarihi için önemli gelişme Romalıların bir eksen üzerinde dönebilen yolcu iskelesini geminin pruvasına monte ederek sivri uçlu kancalı bir demir parçasıyla (*corvus*) düşman gemisinin güvertesine çıkartma yapmayı başarmaları olmuştur⁹⁷⁹. *Corvus*, Roma gemilerinin baş kısmına yerleştirilmiş 11 m uzunluk ve 1,2 m genişliğe sahip biniş platformları olup döndürülerek düşman gemisinin güvertesine oturtulabiliyordu⁹⁸⁰. Her iki yanında siperler bulunuyor ve iki parça halinde imal ediliyordu⁹⁸¹. M.Ö. 260 yılında gerçekleşen bu teknik buluş Mylai deniz savaşında test edilen ve Yunanlıların daha önce kullanmış olduğu *delphis*'e benzer bir düzenektir. Bir düşman gemisi Roma gemisine yaklaştığında açılır köprü ön güverte üzerine bırakılıyor ve Roma askerleri *pilum* atışından sonra kılıcıyla düşman

⁹⁷⁶ Starr, 2000, s. 53.

⁹⁷⁷ D'amato, 2009, s. 37.

⁹⁷⁸ Leonard, 1953, s. 306-307.

⁹⁷⁹ Starr, 2000, s. 53.

⁹⁸⁰ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 236.

⁹⁸¹ D'amato, 2009, s. 40.

gemisinin güvertesine çıkarak hücumu geçiyordu⁹⁸². Böylece Kartacalılar karşısında denizcilik deneyimi olmayan Romalılar bu eksikliklerini düşman gemilerine çıkarma yaparak gidermiş oluyorlardı⁹⁸³.

Yine her savaş gemisi genelde omurganın önüne bağlanan metal bir koçbaşı⁹⁸⁴ ile donatılmıştı. Bu kısım orijinalinde gemi omurgasının devamı olan sabit koçboynuzu işlevi gören, geminin burun (*rostrum*) kısmıydı. Gemi pruvasına monte edilmiş metal bir aksam örneği İsrail Athlit yakınında ele geçirilmiş olup 2 m uzunluk ve 600 kg ağırlığa sahip yapısıyla dikkat çekmektedir. *Rostrum*’a ek olarak bazı gemiler *proembolium* olarak bilinen uzun ve güçlü bir direk ile donatılmışlardı⁹⁸⁵. Bu düzenek düşman gemisine çarpmak ve batırmak için kullanılıyordu. Muhtemelen bu direk ya da tomruklar koçbaşı benzeri bir işlev görüyordu. Caesar’ın, Galya Savaşlarına dair anlatısındaki araç *proembolium* benzeri bir araç olmalıdır. Caesar bu anlatısında: “...Adamlarımızca hazırlanan bir aracın çok faydası görüldü. Askerler uzun sırtıklar üzerine monte edilmiş keskin ve sivri uçlu çengel kancalar yapmışlardı. Bu araçlarla yelkenin halatları tutuluyor, geriliyor, geminin şiddetli kürek hareketiyle bu halatlar kesiliyor, yelkenler iniyordu. Yelkenler parçalanınca Galyalılar gemi dümeninin kontrolünü tamamen kaybediyorlardı...⁹⁸⁶” ifadelerini kullanmaktadır. Yine güvertede okçu müfrezesi ve top teçhizatı bulunuyor bazen de kuleler yer alıyordu⁹⁸⁷. Buna karşılık savunmada Roma gemilerinin en büyük

⁹⁸² Leonard, 1953, s. 306-307.

⁹⁸³ J. D. Montagu, **Battles of the Greek and Roman Worlds (A Chronological Compendium of 667 Battles to 31 BC, from the Historians of the Ancient World)**, London 2000, s. 31.

⁹⁸⁴ Esasen koçbaşı ifadesi yerine gemilerin pruva kısmına monte edilmiş oldukça ağır metal aksam ifadesini kullanmak daha doğru olacaktır. Koçbaşı ifadesinin kullanılması da yanlış değildir; çünkü bu tertibatın savaş gemilerine montajı düşman gemilerini borda etmeye yönelik değil ön kısım ile vurarak batırmaya yönelik bir uygulamaydı.

⁹⁸⁵ D’amato, 2009, s. 38.

⁹⁸⁶ Caes. **Gall.**; C. Iulius Caesar, **De Bello Gallico**, III.14.

⁹⁸⁷ Judson, 1888, s. 103.

dezavantajı ağırlığı ve buna bağlı olarak düşman gemisinden daha yavaş hareket etmesi idi ⁹⁸⁸. En azından imparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren manevra kabiliyeti daha yüksek *liburna* modeli gemiler kullanılıncaya kadar bu şekilde kalmıştır.

Caesar, Britania'yı istilas esnasında nakliye, savaş ve keşif gemileri - *speculatoria navigia*- gibi farklı tipte gemilerden bahsetmektedir. Bu gemilerin kıyılarda Britonlarla savaşan lejyonlara destek ve düşmana topla saldırmak amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. İç Savaşlar döneminde Caesar ile Pompeius arasındaki mücadelede deniz gücü de kara gücü kadar hayati bir role sahip olmuştur. Gemiler sadece birliklerin sevk edilmesinde değil levazım tedarikinin güvence altına alınması, kıyıların korunması noktasında da önemli rol üstlenmiştir. M.Ö 36 yılındaki Octavianus'un kuvvetlerinin Sextus Pompeius'u yenilgiye uğrattığı Naulokhus gibi önemli deniz savaşları bu sürecin sonlanmasını sağlamıştır⁹⁸⁹.

Augustus'un donanmalara süreklilik kazandırdığı bir dönemde -M.S. 16 yılında- farklı tipte gemiler kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Bu gemiler daha sonra askeri birlikler iç bölgelerde operasyon düzenlerken kıyıların güvenliğini sağlayan German filosunun çekirdeğini oluşturmuşlardır⁹⁹⁰. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Cumhuriyet periyodu filolarının standart savaş gemisi olan beş sıra kürekli *quinquereme*, Actium Savaşı'nın ardından önemini kaybetmiştir. Bu aşamadan sonra *quadrireme* (dört sıra kürekli) gemileri görülmekle birlikte *trireme* İtalyan filolarının ana savaş gemisi olarak kalmıştır⁹⁹¹. Ancak bu gemilerin asıl görev

⁹⁸⁸ Montagu, 2000, s. 31.

⁹⁸⁹ Caes., **Gall.** III. 8-16; Southern, 2006, s. 206.

⁹⁹⁰ Southern, 2006, s. 207.

⁹⁹¹ Adkins ve Adkins, 2004, s. 74.

sahası sahil güvenlik hizmetleri gibi görünmektedir. Kartacalılar ile yaşanan savaşların başarıyla sonlandırılmasının ardından güçlü bir düşmanın kalmamasının yansıması imparatorluk yönetiminin *liburna* olarak bilinen çift kürek sıralı gemilerin İtalya (*Misenum, Ravenna, Aquileia*), Güney Galya (*Forum Iulum*) Suriye (*Seleokos*) ve Mısır (*Aleksandreia*) gibi istasyonlarda savaş maksatlı ancak daha çok polis gemileri olarak kullanılmasında kendisini göstermiştir⁹⁹².

Liburna olarak bilinen bu gemiler hız ve yüksek manevra kabiliyetine ve ön güvertelerinde *turris* adı verilen ve içinden mermi fırlatılan küçük bir kuleye sahipti⁹⁹³. *Liburna*, zamanla tüm eyalet filolarının tipik savaş gemileri olma özelliği kazanmıştır. D'amato'nun açıklamasına göre Nemi Gölü gemilerine ait buluntulardan birisi 73 m uzunluk ve 24 m genişliğe işaret etmektedir. Ancak eski Pisa Limanı'ndan bir kalıntı ise sadece 12 m uzunluğa sahip olması yönüyle dikkat çekmektedir⁹⁹⁴. İmparatorluk döneminde savaş gemilerine *naugia minora* adlı daha küçük gemilerle özellikle *scaphae* olarak adlandırılan uzun bot ya da kayıklar eşlik etmiştir. Yine askeri birlikleri ve süvari atlarını taşımak için de gemiler inşa edilmiştir⁹⁹⁵. Geç *consul*'lük periyodundan itibaren ise keşif gemilerinin kullanıldığı görülmektedir. M.S. 4. yüzyılda *Iusoriae* adıyla bilinen devriye ve güvenlik hizmetlerini yerine getiren nehir gemilerinin varlığı bilinmektedir. Bu gemilerden daha geniş tipte olan gruptakilerin ise askeri birlikleri nakletmek için tasarlanmış olabileceği düşünülmektedir⁹⁹⁶.

⁹⁹² Leonard, 1953, s. 307.

⁹⁹³ Saddington, 2007, s. 202.

⁹⁹⁴ D'amato, 2009, s. 37.

⁹⁹⁵ Saddington, 2007, s. 203.

⁹⁹⁶ D'amato, 2009, s. 37.

Roma İmparatorluk Dönemi'nin tek önemli deniz savaşı ise M.S. 323 yılında batı yöneticisi Constantinus ile onun doğulu rakibi Licinius arasında gerçekleşmiş ve bu savaşta Licinius'un 200 *triremesi* (üç kürekli gemisi) Constantinus'un 80 gemiden oluşan hafif gemilerine mağlup olmuş ve bu tarihten sonra *trireme* tarihsel kayıtlarda görülmemiş ve tam olarak Antik donanma çağı da sona ermiştir⁹⁹⁷.

Romalılar kullandıkları model ne olursa olsun gemi yapımına büyük titizlik göstermiş gibi görünmektedirler. Vegetius, savaş gemilerinin yapımında kullanılan tüm materyalin seçiminde çok dikkatli davranılması gerektiğini ve bu nedenle gemi yapımında selvi, çam, karaçam ve köknar kerestesi kullanılmasının uygun olacağını belirtmektedir. Yine paslanma riskinden dolayı demir çiviler yerine bronz çiviler tercih edilmesini tavsiye etmektedir⁹⁹⁸. Bir savaş filosunun inşası büyük miktarda gümüş köknarı (*abies alba*), çivi, zırh metali, zift, reçine, halat ve yelkenler için keten gibi birçok işlenmemiş malzemeyi de gerektirmiştir⁹⁹⁹. Fakat Romalıların en başta İtalya'daki ormanlar ve eyalet sistemine dayalı gelir ve malzeme kaynaklarından dolayı bu konularda zorluk yaşamadıkları söylenebilir.

Gemilerin düşman tarafından saldırıya uğramasını engellemek, devriye gemilerini kamufle etmek için gemilerin yelkenleri ve armaları okyanus dalgasını temsil eden Venedik mavisi ile boyanmıştır. Yine denizciler ve gemiciler de kendilerini gece olduğu gibi gündüz de keşif gemilerine karşı kamufle edebilmek için bu renkte üniformalar giyinmişlerdir¹⁰⁰⁰. Bu nedenle mavi, denizcilerin en azından

⁹⁹⁷ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 249.

⁹⁹⁸ Veg., **Mil.** IV.34.

⁹⁹⁹ Saddington, 2007, s.203.

¹⁰⁰⁰ Veg., **Mil.** IV.38.

kıdemli mevkidekiler için favori renk olmuştur. Gök mavisi de okyanus tanrısı Neptün’le bağlantılı olması nedeniyle donanmada baskın renk olmuştur¹⁰⁰¹.

Antik Roma gemileri taşıdıkları ayırt edici isimlerle de dikkat çekmektedir. Gemilere ırmak, tanrı, tanrıça isimleri verilmiştir¹⁰⁰². M.S. 50’li yıllardan itibaren M.Ö. 1. binli yıllarda Mısır savaş gemilerinde olduğu gibi gemilerin pruvalarına hayvan figür ya da kabartmaları işleniyordu. Geminin her iki yanına işlenen bu figürler o geminin ismini yansıtarak onu diğerlerinden ayırıyordu. Örneğin gemi adının “İda” olması durumunda üzerindeki figür İda Dağı şeklinde; Nil olması halinde ise timsah figürü biçiminde oluyordu. Ağaç gövdelere işlenen bu figürler ve gemilerin üzerlerinde bulunan diğer tanrı heykelleri, gemilerin hangi devlete ait olduğunu anlamayı da kolaylaştırıyordu¹⁰⁰³.

2.2.2.2. Mürettebat

Romalılar donanmaları için kalifiye elemana da ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla Güney İtalya limanlarındaki Hellenlerin sağladığı teknik bilgi, rehberlik ve mürettebat eğitimlerinden faydalanmışlardır¹⁰⁰⁴. Birinci Kartaca Savaşı süresince Roma mürettebatının denizcilik eğitim seviyesi Kartacalı personele göre göre daha düşük seviyede idi¹⁰⁰⁵. Mürettebatın bu eksik yönü Birinci Kartaca Savaşı boyunca karada kurulan model gemiler üzerinde talimden geçirilerek savaşa hazır hale getirilmeleriyle giderilmiştir¹⁰⁰⁶.

¹⁰⁰¹ D’amato, 2009, s. 18.

¹⁰⁰² Keppie, 2000a, s. 32.

¹⁰⁰³ C. Torr, **Ancient Ships**, Cambridge 1895, s. 66.

¹⁰⁰⁴ Starr, 2000, s. 21, 58.

¹⁰⁰⁵ Montagu, 2000, s. 31.

¹⁰⁰⁶ Starr, 2000, s. 21, 58.

Roma savaş gemisi mürettebatı genellikle askeri gruplar (*milites classarii*), silahlı denizciler (*nautae*) ve kürekçilerden (*remiges*) oluşuyordu. Erken dönem periyodunun kürekçi ve denizcileri genellikle müttefik halklar (*socii navales*) veya *census* ile belirlenen en düşük mal varlığına sahip vatandaşlar ya da *liberti* (özgür doğumlular) arasından alınıyordu. Ancak olağan üstü durumlarda köleler de kürekçi vb. görevlerde istihdam ediliyordu¹⁰⁰⁷.

Livius, muhtemelen İkinci Kartaca Savaşı esnasında denizcilerin sayıca az olması nedeni ile Senato'nun kararına istinaden *consul*'ler tarafından bir ferman çıkarıldığını ve buna göre özel şahısların masrafları üstlenmesiyle tarihinde ilk kez Roma donanmasının mürettebat ihtiyacının sağlandığını nakletmektedir. Sayım (*census*) sonucunda servetleri 50.000-100.000 *asses* arasında olanlar altı ay süre ile 1 denizciyi; 100.000-300.000 arasında servete sahip olanlar 3 denizciyi; 300.000 ile 1.000.000 arasında olanlar 5 denizciyi; 1.000.000 *asses* üzerinde servete sahip olanların ise 7 denizciyi donatmaları bekleniyordu. Yine senatörlerin 8 denizciyi donatması ve bir yıllık ücretlerini karşılamaları ön görülüyordu¹⁰⁰⁸.

M.Ö. 217 yılında devlet köleleri gemilerde kürekçi olarak istihdam etmeye başlamıştır. Bunlar daha sonra sürekli mürettebat olarak hizmetlerine devam etmiş olmalıdır¹⁰⁰⁹. Octavianus'un, Sextus Pompeius'a karşı mücadelesinde M.Ö. 37 yılında Napoli yakınlarında yapay limanda doğal bir filo oluşturarak 20.000 köleyi azat ederek askere aldığı bilinmektedir. En azından Augustus dönemi için iki filonun

¹⁰⁰⁷ D'amato, 2009, s. 8,11.

¹⁰⁰⁸ Liv., XXIV.11.7-9.

¹⁰⁰⁹ Santasuosso, 2001, s. 10.

sahip olduğu asker sayısı yaklaşık 15.000 idi. Bu rakamın Akdeniz’deki küçük eyalet filoları ile kuzey nehrinde bulunanlar için en az 30.000 olduğu söylenebilir¹⁰¹⁰.

Erken dönemlerde Roma piyadesinin savaş gemilerinde görevlendirilmesi cezai bir durumla (*militae mutatio*) ilgili idi¹⁰¹¹. M.Ö. 2. yüzyılda en fakir olanlar donanmaya gönderiliyor, yabancı menşeli olmalarından dolayı lejyon olarak değil *auxilia* birlikleri şeklinde organize ediliyorlardı¹⁰¹². Filo gemilerinde düşük rütbeli bir subay (*centurio*) kumandasında *centuria*’lar biçiminde örgütlenen bahriyeliler, denizciler (*nautae*) olarak değil *milites* olarak adlandırılıyorlardı¹⁰¹³. Nitekim mezar taşları üzerinde bulunan denizci betimlemelerinde bu sınıfı oluşturan kişilerin üzerinde askeri elbiseler olduğu görülmektedir¹⁰¹⁴.

İmparatorluğun erken döneminde ise denizci askerlerin statüsü onların lejyonlara dâhil edilmesi ve onlar arasından ek lejyonlar yaratılması ile artmış gibi görünmektedir. Bu şekilde yaratılan lejyonlar *adiutrix* ayırıcı unvanını –*Legio I Adiutrix* gibi- taşımışlardır¹⁰¹⁵. Örneğin, *Legio II Adiutrix*, Vespasianus tarafından 69 yılında İç Savaş süresince Ravenna’da konuşlanmış denizci birliklerinden alınan adamlarla kurulmuştur¹⁰¹⁶. Hadrianus da *Legio X Fretensis*’i denizcilerden yaptığı takviyelerle güçlendirmiştir¹⁰¹⁷. Yine kara birlikleri de denizde istihdam

¹⁰¹⁰ Starr, 2000, s. 62, 66.

¹⁰¹¹ D’amato, 2009, s. 11.

¹⁰¹² Adkins ve Adkins, 2004, 76.

¹⁰¹³ Southern, 2006, s. 207

¹⁰¹⁴ Starr, 2000, s. 66.

¹⁰¹⁵ D’amato, 2009, s. 12.

¹⁰¹⁶ M. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, New York 2002, s. 311.

¹⁰¹⁷ Sumner, 1997, s. 23.

edilebilmekteydiler. Antonius tarafından kurulan 30 lejyondan birisi *Classica* ismiyle denizde hizmet vermesi için kurulmuştur¹⁰¹⁸.

Augustus filo komutasını güç kazanmalarını önlemek için amiralleri ve generalleri arasında bölüştürmüştür. Bunları senatör sınıfından *praefectus* olanlardan değil Roma aristokrasinin bir alt sınıfından gelen ve isyan etmesi zor gibi görünen süvariler arasından seçmiştir. Misenum Filosu'nun ünlü *praefectus*'u ise M.S.79 yılında Vezüv Yanardağı lavlarında hayatını kaybeden *Naturalis Historia*'nın yazarı Yaşlı Plinius olmuştur¹⁰¹⁹.

Roma deniz gücünde gemiler tek tek *trierararch* tarafından kumanda ediliyordu. Filolar *navarch*'ların büyük donanmalar ise *praefectus classis*'in denetiminde kalmıştır¹⁰²⁰. *Praefectus Classis* filo komutanıydı. Bu unvan Cumhuriyet Dönemi'nde filo komutanları için sıklıkla kullanılmıştır. Augustus zamanından itibaren Ravenna ve Misenna'da konuşlanmış donanmalar için atanan iki subayın unvanı olarak kullanılmaya devam etmiştir¹⁰²¹. En azından imparatorluk yönetiminin ilk dönemlerinde donanma *praefectus*'ları genellikle eski lejyoner *tribunus*'ları veya baş *centurio*'lardı. Vegetius, filolarda görev alan subaylarla ilgili olarak Misenum Donanması *praefectus*'unun Campania'da konuşlanmış savaş gemilerinin kumandasını üstlendiğini, İonia Denizi'nde konuşlanmış savaş gemilerinin ise Ravenna'daki donanma *praefectus*'unun kontrolünde kaldığını belirtmektedir. Bunların altında ise her bir *cohors* için atanmış 10 *tribunus*

¹⁰¹⁸ D'amato, 2009, s. 11.

¹⁰¹⁹ Starr, 2000, s. 66.

¹⁰²⁰ Keppie, 2000a, s. 32-33.

¹⁰²¹ William Smith (ed.), *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London 1842, s. 786.

bulunmaktaydı¹⁰²². Buradan hareketle imparatorluk yönetiminde denizcilik hiyerarşisinde en önemli kişinin iki ana İtalyan filosunun kumandanları ve atlı sınıfından doğrudan imparatora karşı sorumlu olan *praefectus*'lar olduğu söylenebilir. Bunların hemen altında ise *subpraefectus* yer almakta idi. Eyalet filolarının *praefectus*'ları İtalyan filosundaki *praefectus*'lardan kıdemce daha düşük seviyede idi. Ancak geç dönemde *Notiata Dignitatum*'dan anlaşıldığı kadarı ile M.S. 430 yılında Batı imparatorluğu'nda Ravennai Aquileia, Como, Misenum ve Ren Donanması imparatorluk sarayına yakın konumdaki *Magister Peditum*'un en yüksek kumandası altında görev yapmıştır¹⁰²³.

Gemilerdeki kıdemsiz subaylar ise *optio*, *suboptio*, silahtar (*armorum custos*), *signiferi* ve trompetçiler (*tubicines* ve *cornicines*) idi. Özel vazifeler ise *beneficiarius stolarchi* (/stolarchus) tarafından yerine getirilirdi. Bunlar *pitulus* (topçu?), *coementarius* (kalafatçı), *subunctor* ve *coronarius* gibi anlamı belirsiz ancak gemi bakımı ile ilgili olması muhtemel çalışanları da kapsamıştır. Yine dümenciler (*gubernator*) ve yardımcısı gibi değişik hizmetleri yerine getiren kişiler mevcuttu. Bunların en altındakileri ise filo askerleri, denizciler ve kürekçiler oluşturmuyordu¹⁰²⁴.

Lejyonerler yurttaşlardan oluşurken denizciler çoğunlukla Balkanlar'dan ve Mısır'dan alınan eyalet sakinlerinden meydana geliyordu. Wesch-Klein'e göre Mısırlılar için filoda hizmet etmek gelenektir; çünkü M.S. 4. yüzyıla kadar Mısırlıların donanmaya asker olarak kaydedildiklerine dair ipuçları bulunmaktadır¹⁰²⁵. Epigrafik dokümanlar da *classarii* sınıfının büyük kısmının uzun

¹⁰²² Veg., *Mil.* IV.32.

¹⁰²³ D'amato, 2009, s. 8, 11.

¹⁰²⁴ a.g.e., s. 8.

¹⁰²⁵ Wesch-Klein, 2007, s. 438.

denizcilik deneyimine sahip olan ve Grekçe konuşan Mısır, Küçük Asya, Paphlagonia, Thrakia ve Syria gibi eyaletlerden olduğunu göstermektedir. Sardania, Korsika, Pannonia ve özellikle İlyria-Dalmatia'da ise dili Latince olan bölgelerden alımlar yapılmıştır¹⁰²⁶.

Denizciler genellikle 18-23 yaşları arasında donanmaya katılarak M.S. 3. yüzyıla kadar 26 yıl süre ile hizmet etmekle yükümlü olmuşlardır¹⁰²⁷. Bununla birlikte donanmada görev alan personel için tüm zamanlar boyunca standart bir hizmet süresinin olduğunu söylemek zordur. Claudius ile birlikte donanma personelinin hizmet süresinin terhis olduklarında vatandaşlık hakkı ve evlilik düzenlemesi ile 26 yıl olarak saptanmış olması mümkündür¹⁰²⁸. M.S. 3. yüzyılda ise denizciler 28 yıl süreyle hizmet etmiştir¹⁰²⁹. Yine M.S. 3. yüzyılda asker alımında yaşanan zorluklar nedeniyle denizciler 15 yaşından itibaren asker olarak kaydedilmeye başlanmışlardır¹⁰³⁰.

2.3. Askeri Makamlar ve Kumanda

2.3.1. Üst Düzey Kumanda Sınıfları (Senatörler ve Atlılar)

Roma cumhuriyet idaresinin karakteristik özelliğini teşkil eden ve *cursus honorum* olarak bilinen magistratlıklara -en üst derecedeki memuriyet makamlarına- seçilebilmek için izlenmesi gereken sıra şeklindeki uygulama¹⁰³¹ Roma devlet sistemiyle olduğu kadar onun askeri sistemiyle de iç içe geçmiş gibi görünmektedir.

¹⁰²⁶ D'amato, 2009, s. 13.

¹⁰²⁷ Starr, 2000, s. 67; Adkins ve Adkins, 2004, s. 79.

¹⁰²⁸ Keppie, 2000a, s. 42.

¹⁰²⁹ Sidebottom, 2008, s. 57.

¹⁰³⁰ Adkins ve Adkins, 2004, s. 79.

¹⁰³¹ Senatör sınıfının terfi sırasını -*cursus honorum*'u- düzene koymak için M.Ö. 180 tarihinde Lex *Villia Annalis* yasası çıkarılarak mesleğe girmek için en az 28 yaşında ve 10 yıl askerlik hizmetinde bulunmuş olma şartı getirilmiştir. Bu yasa ile göreve başlama yaşı *consul*'ler için 42; *praetor*'lar için 39; *curule aedilis*'ler için 30 olarak belirlenmiştir. Kupier, 2011, s. 59.

Cumhuriyet idaresinin *cursus honorum* sisteminde en üst derecedeki memuriyetlere yükselebilenin yolu bu sistemin tabandan tavana doğru yükselen basamaklarını takip etmekle mümkün olmuştur.

Livius Roma şehrinin kuruluşundan itibaren ilk önce krallar, ardından *consul*'ler ve *dictator*'lar, *decemvir*'ler ve *consul* yetkisine sahip askeri *tribunus*'lar tarafından idare edildiğini belirterek bir bakıma *cursus honorum*'u oluşturan yüksek dereceli memuriyetlere işaret etmektedir¹⁰³². *Cursus honorum* makamları politik kariyer yapmayı arzulayan erkek ve senato üyesi olan Roma vatandaşları tarafından doldurulurdu. Hem politik hem de askeri yönü olan bir yapıya sahipti. Bu memuriyetlerde belli bir yaşta olma, aynı makama birden fazla seçilememe, bir üst makama atanabilmek için önceki hizmet süresinin üzerinden belli bir zaman geçmesi gibi şartlar aranıyordu. Roma devlet sisteminde *cursus honorum* sistemine erken yaşlarda dâhil olabilmek önemli bir başarı olarak görülüyordu¹⁰³³. *Consul*'lük, *dictator*'luk, *quaestor*'luk, gibi önemli makamlar *cursus honorum* makamları arasında yer alıyordu¹⁰³⁴.

Cursus honorum mekanizmasının ordu kumandası üzerindeki yansıması açıkça görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında lejyonun kumanda yapısının aynı zamanda Roma devletinin sosyal yapısını yansıtan bir piramit şeklinde olduğu görülmektedir. Bu piramitte askerler sosyal tabaka açısından üstten alta doğru derecesi azalır bir şekilde sıralanmakta olup en üst pozisyon senatör kökenli aristokrat ve atlı sınıfından aristokratlara ayrılmıştı. Örneğin lejyonu idare eden

¹⁰³² Liv., VI.1.1.

¹⁰³³ G. Türkoğlu, "Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11/2, 2009, s. 252.

¹⁰³⁴ Leonard, 1953, s. 317.

lejyon *legatus* 'luğu görevi senatör sınıfından bir kişinin elindeydi¹⁰³⁵. En azından başlangıçta toplumda yurttaş nüfusunun sadece % 2'sini oluşturan Roma aristokrasisi; senatör sınıfı (*ordo senatori*) ve atlı sınıfı (*ordo equester*) olmak üzere iki kısma ayrılmıştı¹⁰³⁶.

Atlılar, daha önce de üzerinde durulduğu gibi temelinde savaş ekipmanlarını ve atlarını karşılayabilecek güce sahip olan şövalyelerdi¹⁰³⁷. Şövalyeler başlangıçta - Roma'nın ilk askeri süvari teşkilatlanma girişimlerinden itibaren- varlıklı kimselerden seçiliyordu¹⁰³⁸. Cumhuriyet devrinin başından sonuna kadar en varlıklı Roma vatandaşları orduya süvari olarak hizmet vermişlerdir¹⁰³⁹. Roma Cumhuriyet Dönemi'nde şövalye sınıfı olarak da adlandırabilecek olan bu sınıf (*equites*) Roma toplumunun en yüksek basamağını oluşturmuştur¹⁰⁴⁰.

Daha erken bir tarihte gerçekleşmediği kabul edildiği takdirde M.Ö. 2. yüzyıla kadar askeri yönünden ziyade sosyal ve politik yönü ağır basan seçkin bir süvari (aynı zamanda atlı) sınıfının oluştuğu söylenebilir¹⁰⁴¹. M.Ö. 130 yılından itibaren devlet yönetiminde ve politikada şövalyelerin etkinliği oldukça artmıştır. Barrow'un ifadesiyle Cicero'nun zamanında şövalyeler (*equites*) sınıfı olarak büyük bir güç haline gelmiştir¹⁰⁴². Bu noktada süvarilerin en azından Kartaca Savaşları'nın üçüncü aşamasından sonra lejyonun savaşan gücü olmaktan çıkıp bu görevi müttefik güçlerin süvarileri üzerine devrettikleri ve kendilerinin yavaş yavaş yüksek komutada yer almaya başladıklarını söylemek mümkündür.

¹⁰³⁵ Santasuosso, 2001, s. 96.

¹⁰³⁶ Fields, 2009, s. 33.

¹⁰³⁷ McGeough, 2009, s. 140.

¹⁰³⁸ Goldworthy, 2003, s. 27.

¹⁰³⁹ McCall, 2002, s. 1.

¹⁰⁴⁰ Sekunda ve McBride, 1986, s. 36.

¹⁰⁴¹ Rosenstein, 2007, s. 135.

¹⁰⁴² Barrow, 2006, s. 75.

M.Ö. 27 ve M.S. 117 yılları arasında Roma ordusu geleneksel olarak senatör sınıfından subaylar tarafından kumanda edilmiştir. Bu subaylar uzun deneyim ve askeri yaşam tecrübesi ile eyaletlerin yönetimi ve orduların kumandası için yeterli sayıda adam sağlayabilen bir sınıf olmuştur. Bununla birlikte bu subaylar yaşlandıkları zaman daha uzun süre *proconsul* ve *propraetor* olarak hizmet verememişler sayıları gittikçe artan atlı sınıf mensupları önemli kumandanlıklara tayin edilmeye başlanmıştır¹⁰⁴³. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarından itibaren İmparator Augustus, senatör sınıfından subaylar karşısında şövalyelerden oluşan bir devlet memurları sınıfı yaratmıştır. Bunlar devletin mali yönetiminde, bürokraside, hassa alayı komutanlığında ve Mısır Eyaleti valiliğinde görev almaya başlamışlardır¹⁰⁴⁴.

Hür doğumlu, 18 yaşını doldurmuş ve 400.000 *sestertii*'lik servete sahip her Romalı vatandaş bu görevlere gelebilirdi¹⁰⁴⁵. Santasuosso'ya göre Augustus'un subay seçiminde gösterdiği hassasiyet hiyerarşik yapının en üst tabakasında aristokratlar ve atlı sınıfına mensup kişilerin olmasına yönelik sosyal endişelerinin bir yansıması gibi görünmektedir¹⁰⁴⁶. Bu düzenleme ile atlı sınıfından kimseler orduda ikinci derece kumandan, yardımcı bir *cohors*'un *praefectus* veya *tribunus*'u ya da yardımcı süvari birliklerinin (*ala*) bölüğünün *praefestus*'u olarak görev alabilmişlerdir. Yine bunlar yeni eyaletlerde Augustus tarafından vali olarak

¹⁰⁴³ Fields, 2009, s. 33.

¹⁰⁴⁴ B. İplikçioğlu, **Ephesus Yazıtları Işığında İmparator Diocletianus'a Kadar Roma Şövalyeleri Sınıfı ve Asia Eyaletindeki Resmi Görevlileri**, Ankara 1993, s. 18.

¹⁰⁴⁵ Akşit, 1976, s. 53.

¹⁰⁴⁶ Santasuosso, 2001, s. 96.

atanmışlar, hububat vergilerinin düzenlenmesi gibi işlerin sorumluluğunu da üstlenmişlerdir¹⁰⁴⁷.

Atlı sınıfına mensup bir ailede doğmuş bir kişi için üç askeri pozisyon (*tres militiae*) mevcut olup Flavius periyodundan daha ileriye doğru, atlı sınıfı kumandanları *praefectus cohortis* (*cohors peditata quingenaria*, *tribunus cohortis*, *cohors peditata milliaria*’dan birisini kumanda edebilecek şekilde) ile *praefectus equitum* (*ala quingenaria* ve *ala milliaria praefectus*’luğu gibi) gibi rütbelere sahipti. Bu nedenle bu süvari kumandanları *tres militae* basamaklarını işgal eden adamlar olmuşlardır¹⁰⁴⁸. Bunu çok çeşitli *procurator*’luk görevi takip ediyordu. Şövalyeler için devlet kariyerinin doruk noktası *praefectus praetoria*¹⁰⁴⁹ ile *praefectus cohortis vigilum* ve Mısır eyalet valiliği bünyesindeki *Praefectus Aegypti* ile Roma kenti tahıl iaşesi sorumlusu *Praefectus Annonae* idi¹⁰⁵⁰. Bunlardan şövalye sınıfına mensup olanların ulaşabileceği en üst mevki ise, *praefectus praetorio* idi. Bu makam ilk olarak imparator tarafından kendi ordusunu kumanda etmek için oluşturulmuştur. Daha sonra ise imparatorun temsilcisi olarak hareket edebilmesine olanak sağlayan geniş yetkilerle donatılmıştır. Buna bağlı olarak, M.S. 2. yüzyılın sonlarından itibaren askeri yönü ağır basan bu makama politik yetkiler de tanınmış oldu. Böylece bir asker, bir sivil *praefectus praetorio* aynı anda görev yapmaya başlamıştır. Sivil *praefectus praetorio* mahkemede hâkimlik yapmakta, imparatora danışman olmakta, asker *praefectus praetorio* ise orduları kumanda etmekteydi¹⁰⁵¹.

¹⁰⁴⁷ Akşit, 1976, s. 53.

¹⁰⁴⁸ Fields, 2009, s. 39.

¹⁰⁴⁹ Burada Roma kentindeki *praetor* muhafızları *praefectus*’luğundan ziyade imparatorluk eyaletlerinden birisinin yöneticisi olan *praetor* kastedilmiş olmalıdır.

¹⁰⁵⁰ İplikçioğlu, 2007, s. 18.

¹⁰⁵¹ Türkoğlu, 2011, s. 283.

Septimus Severus döneminde *praefectus praetorio*'nun büyük önem kazandığını görülmektedir. İlk imparatorluk döneminin başlarında, imparatorun yardımcıları esas olarak, eyaletlerde imparatorun temsilcileri olarak yetkilendirilmekteydiler. Cumhuriyet yönetiminin *cursus honorum*'u gibi, imparatorluk yönetiminin ilk kariyerleri de, askeri hizmet ile başlamaktaydı. Bu uygulama imparatorluğun erken döneminin sonuna kadar devam etmiştir¹⁰⁵².

Domitianus'tan itibaren atlı sınıfından subaylar özel kumandanlık görevlerini üstlenmişlerdir. Mısır atlı sınıfından subaylar ve lejyon kumandanları noktasında Augustus'tan itibaren bir model oluşturmuştur. Donanma ise her zaman atlı sınıfından kumandanları istihdam etmiştir¹⁰⁵³. Hadrianus'un *princeps*'liği döneminde Suetonius gibi imparatorluğun yazışmalarından sorumlu atlıların sayısı baskın bir şekilde artmıştır¹⁰⁵⁴. Bu dönemde görevlere, rütbelere, uygun maaşlar verilmeye başlanmıştır. *Advocatus fisci* denilen yeni bir makamın tesis edilmesiyle, *procurator*'ların yükleri azalmış ve böylece kendilerini tamamıyla devlet idarisine adayabilmişlerdir. İdare alanındaki yüksek rütbeli makamlara ise, şövalye sınıfı mensupları getirilmeye devam etmiştir. İmparatorun danışma konseyi olan *consilium principis* yeni baştan düzenlenip, çoğunlukla atlı sınıfına mensup kişilerce doldurulmuştur. Bir bakıma Hadrianus'un yaptığı reformlarda genellikle şövalye sınıfı üyeleri ön plana çıkarılmıştır. Bunun altında yatan nedenin Senato sınıfı üyelerinin devlet idaresinde sahip oldukları güç ve nüfuzun azaltılması olduğu söylenebilir¹⁰⁵⁵.

¹⁰⁵² a.g.m., s. 281.

¹⁰⁵³ Strobel, 2007, s. 271.

¹⁰⁵⁴ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 376.

¹⁰⁵⁵ Türkoğlu, 2011, s. 280.

M.S. 2. yüzyıl itibari ile yaklaşık 90 *praefectus equitum* -şimdi *praefectus alae* olarak bilinen subay- mevcuttu. *Alae milliariae* ünitesinin kumandası ise daha önce *alae quinqeneraia* birliğinin kumanda görevinde bulunmuş yaklaşık 10 kişilik ekip tarafından yerine getirilmiştir¹⁰⁵⁶. M.S. 3. yüzyılda *praefectus* 'luk atlılar için en yüksek ölkü ve imparatorun kumandada yardımcısı konumunda olma durumunu devam ettirmiştir¹⁰⁵⁷.

İmparator Gallienus (M.S. 253-268) sahra ordusu ve profesyonel memur kadrosunu düzenleme ve senatörlerin askeri kumanda vazifelerinden ihracı gibi yeniliklere başvurdu. Lejyonun süvari sayısını 120'den 700'ün üzerine çıkardı¹⁰⁵⁸. Daha önceki Roma ordu subay ve komutanları toplumun üst sınıfına mensup kişilerden oluşurken M.S. 3. yüzyılın ortasından itibaren taban sınıftan tavan kadrolara doğru bir kariyer gerçekleşmiştir. Bu dönem aynı zamanda İlyriyalı imparatorların ağırlıkta olduğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Ancak bunlar etnik olarak farklı olsa da özünde Roma vatandaşları olup askeri sınıflardan geçerek generaller ya da imparatorlar olarak görev almışlardır. Bir bakıma II. Claudius 'un M.S. 268 yılında tahta geçişinden I. Constantinus'un M.S. 337 yılında tahttan düşüşüne kadar Roma doğuştan değil askeri sınıflardan geçerek gelen büyük askeri deneyimi olan İlyriyalılar tarafından yönetilmiştir. İlk önemli İlyriyalı imparator ise Aurelianus (M.S.270-275) olmuştur¹⁰⁵⁹.

II. Claudius'un Gotları yenilgiye uğratmasının ardından Gotlar Roma ordusuna dâhil edilmiştir¹⁰⁶⁰. Geç dönemde imparatorluğun önemli idari ve askeri mevkileri -sadece imparatorluk hariç- Germanların eline geçmiştir. Bunlar *magistri*

¹⁰⁵⁶ Fields, 2009, s. 39.

¹⁰⁵⁷ Southern, 2001, s. 257.

¹⁰⁵⁸ Santasuosso, 2001, s. 179.

¹⁰⁵⁹ Chrissanthos, s. 175-176.

¹⁰⁶⁰ Southern, 2006, s. 259.

militum olarak piyade, süvari ve donanma birliklerinin genel kumandanlığını üstlenerek çeşitli üst düzey memuriyet kadrolarını doldurmuşlardır. Neticede orduda birçok üst düzey politik mevkii German yerleşimcilere açık hale gelmiştir¹⁰⁶¹. M.S. 3. yüzyılda birçok başarılı subay Danube'den, 4. yüzyılda Gaul, İlyria ve Germanlar arasından çıkmıştır. M.S. 5. yüzyıldan itibaren Gotlar, 460 yılından itibaren ise İsaerialılar baskın olmuştur¹⁰⁶². Ancak bu noktada Roma üst düzey ordu kademesinde sözkonusu yıllarda önemli değişiklikler olmakla birlikte geleneksel atlı sınıfı ve senatör sınıfı kumanda mevkileri yerini korumaya devam etmiştir. Bir bakıma atlı sınıfından kişilerin önemli kumandanlıklara getirilmesi bu süreçte de devam etmiştir.

Geç Antik Çağ'da senatörlerin kademeli olarak askeri rollerinde gerileme olması önemli değişikliklere neden olmuş gibi görünmektedir. *Praepositus* ilk etapta diğer birliklerin kumandasında görevlendirilirken zamanla sürekli bir unvan halini almıştır. Bazı *tribunus*'lar ve *praefectus*'lar bazen *praepositus* olarak adlandırılmışlardır. Daha düşük mevkide olanları ise *primicerius* sınıftakilerle diğer kıdemsiz senatörler oluşturmuştur¹⁰⁶³. Ordudaki barbarlaşma Roma subayları yerine kendi aşiret liderleri emrinde hizmet eden *foederati* birliklerinin artmasıyla problem haline gelmiştir. M.S. 4. yüzyıl itibari ile birçok kıdemli subay barbar soyundan gelmiştir. Bununla birlikte bunların birçoğu kültürel alanda Roma askeri aristokrasisini özümsemiş gibi görünmektedir. Goldsworthy bunu ordunun

¹⁰⁶¹ Chrissanthos, 2008, s. 186-187.

¹⁰⁶² Elton, 2008, s. 299-300.

¹⁰⁶³ Goldsworthy, 2003, s. 202.

barbarlaşmasının Roma'nın düşüşüne neden olduğu şeklindeki savın saygınlığını yitirdiği şeklinde yorumlamaktadır¹⁰⁶⁴.

2.3.2. Üst Düzey Kumanda Makam ve Subayları

2.3.2.1. *Consul*'ler

Consul'lük makamının *cursus honorum* içerisinde yer alması nedeni ile bu mevkiye gelinceye kadar *cursus honorum*'un diğer basamaklarından geçmek gerekiyordu. *Consul*'lük aşamasına gelinceye kadar hangi aşamalardan geçildiği ile ilgili olarak oldukça geç bir dönem örneği olsa da Cicero'nun yaşam öyküsü bir referans olabilir. Buna göre Cicero, M.Ö. 89 yılındaki Müttefikler Savaşı'nda asker; 77 yılında *quaestor*; 69 yılında *curule aedilis*'i, 66 yılında şehir *praetor*'u ve nihayet 66 senesinde de *consul* olmuştur¹⁰⁶⁵. Bu terfi sırasında özellikle *consul* olmadan önce *praetor* olarak görev yapma zorunluluğu esastı.

Cursus honorum içerisinde en üst makam olarak *consul*'lük görülmektedir. Roma'da krallık yönetiminin son bulması ile birlikte yönetim erki önceleri “*praetor maximus*” daha sonra ise “*consul*” adı verilen üst düzey magistrat olarak adlandırılan memurlara ve *patricius*'lardan oluşan 300 üyelik Roma *Senatus*'u ile *patricius-pleb* ortak halk meclisi “*Comitia Centuriata*” ya geçmiştir¹⁰⁶⁶. Bir bakıma kralın yetkileri kısmen *consul*'lere devredilmiştir.

Cumhuriyet boyunca *consul*'ler, senatörlerin teklifiyle *Comitia Centuriata* üyeleri tarafından seçilmişlerdir¹⁰⁶⁷. Başlangıçta sadece *patricius* 'lar arasından ve bir yıl süre ile seçilen iki yüksek devlet memuru (*magistratus*) Roma Cumhuriyet

¹⁰⁶⁴ a.g.e., s. 208-209.

¹⁰⁶⁵ Leonard, 1953, s. 317.

¹⁰⁶⁶ İplikçioğlu, 2007, s. 71.

¹⁰⁶⁷ Hammond ve Scullard, 1970, s. 286.

yönetiminin ikinci organını oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bunlara *praetor* başka bir deyişle komutan (*praetor* = önden giden) denmiştir¹⁰⁶⁸. Yıllık olarak atanan bu iki magistrat (*praetor*) lejyonları sevk ve idare etmeye başlamıştır¹⁰⁶⁹. Zamanla askeri gerilimin azalmasına bağlı olarak *praetor*'lerin her birine diğerinin aldığı kararları denetleme hakkı verilmiş, bunlar sık sık birbirlerine danışma gereği duymuş bu nedenle de kendilerine *consul* denmeye başlanmıştır¹⁰⁷⁰. M.Ö. 305 yılına gelindiğinde *praetor* olarak bilinen unvanları *consul* olarak değiştirilmiştir¹⁰⁷¹. Bu dönem aynı zamanda M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısından 4. yüzyıl başlarına kadar Romalıların *consul* yetkisine sahip *tribunus*'ları görevlendirme sistemine son vererek *consul*'lük makamının M.Ö. 4. yüzyılda kurumsallaşmasını sağlayan süreç olmuştur¹⁰⁷².

Roma devlet yönetiminde *consul*'ler *imperium* yetkisine sahiptiler. Demircioğlu'na göre Cumhuriyet idaresinde en yüksek yönetim mevkiinin iki *consul* tarafından paylaşılması, iktidarın paylaşılması anlamına gelmiyordu. Burada *imperium* (emretme) yetkisinin mutlak ve paylaşılamaz olması esas alınmıştı. *Consul*'lerin her ikisinin de aynı yetkilere sahip olmasından doğacak sorunları gidermek için vazifeyi nöbete ve sıraya koymak, ayrı ayrı cephelerde harp etmek gibi pratik çözümlere başvuruluyordu¹⁰⁷³. Zaman zaman *consul*'ler arasında fikir birliği sağlama noktasında olumsuz örnekler¹⁰⁷⁴ olsa da genelde sistemin sorunsuz işlediği

¹⁰⁶⁸ Diakov, 2011, s. 55.

¹⁰⁶⁹ Erdkamp, 2007, s. 108.

¹⁰⁷⁰ Diakov, 2011, s. 60.

¹⁰⁷¹ Türkoğlu, 2011, s. 260.

¹⁰⁷² Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 49.

¹⁰⁷³ Demircioğlu, 1953, s. 72.

¹⁰⁷⁴ Örneğin, Hannibal'e Roma yolunu açan Trebia Muharebesi'nin ardından gerçekleşen M.Ö. 217 yılındaki Tresimenus Gölü Muharebesi'nde G. Servilius ve G. Flaminius adlı iki *consul* fikir ayrılığına düşerek düşmanın işini kolaylaştırmışlardır. Neticede 10.000 Romalı ve *Consul* Flaminius ani bir baskınla öldürülmüşlerdir. Demircioğlu, 1953, s. 241.

görülmektedir. Bu durumun her bir makamın sadece bir yıllığına işgal edildiği ve mesleki işbirliğine dayanan -aynı anda birden çok kişinin yetkiyi paylaştığı ve her birinin diğerlerinin uygunsuz davranışlarını denetleyebildiği- Roma yönetim anlayışla bağlantılı olduğu söylenebilir¹⁰⁷⁵. Eutropius, *consul* 'lerden birisi adaletsiz davranmaya eğilimliyse, aynı yetkiye sahip olan diğerinin onu denetlemesi için bu yola başvurulduğunu ve iktidarla güç kazanmalarını engellemek maksadıyla görev sürelerinin 1 yıl ile sınırlandırıldığını kaydetmektedir¹⁰⁷⁶. Yine Romalıların görev paylaşımının tanrı iradesi olduğu şeklindeki inançları hem iki *consul* hem de Senato'da rakip diğer magistratların kendi adamlarını daha iyi pozisyonlara getirmek için düşebilecekleri anlaşmazlıklarını da engellemiş gibi görünmektedir¹⁰⁷⁷. Bu aynı zamanda Roma'da magistratlıklar olarak bilinen ve *Comitia Centuriata* ve *Comitia Tributa*'da seçilen icra organı memurlarının yetkilerinin *dictator* ve *censor* 'lar haricinde birer yıl olarak belirlenmesi şeklindeki genel teamülü yansıtmaktadır¹⁰⁷⁸.

Consul 'lük Cumhuriyet Dönemi'nin en yüksek iktidar mevki ve icra kuvvetini temsil eden bir makamdı¹⁰⁷⁹. Bu nedenle bu makama gelecek kişilerin başarılı bir geçmişe sahip olması gerekiyordu. Ayrıca *patricius* 'lar için en az 40; plebler için ise 42 yaşında olma şartı aranıyordu¹⁰⁸⁰. İmparatorluk yönetimi altında imparatorlar ya kendilerini ya akrabalarını ya da destekledikleri bir kişiyi M.Ö. 180 yılındaki *Lex Villia Annalis* Yasası'ndaki 42 yaş sınırını dikkate almadan atama yapabilmişlerdir¹⁰⁸¹.

¹⁰⁷⁵ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 49.

¹⁰⁷⁶ Eutr., I.9.

¹⁰⁷⁷ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 121.

¹⁰⁷⁸ İplikçioğlu, 2007, s. 75.

¹⁰⁷⁹ Demircioğlu, 1953, s. 71.

¹⁰⁸⁰ Türkoğlu, 2011, s. 260-261.

¹⁰⁸¹ Hammond ve Scullard, 1970, s. 286.

Devletin başı konumunda olan *consul*'lere pleb *tribunus* 'u dışında tüm idari makamlar bağlı kalmışlardır. M.Ö. 367 yılına kadar sadece *patricius*'lar bu makamı işgal ederlerken bu tarihte pleblere de *consul*'lük yolu açılmıştır¹⁰⁸². Licinia ve Sextia (M.Ö.367) yasası ile *consul* yetkisine sahip askeri *tribunus*'luk kaldırılarak birisi zorunlu olarak pleb sınıfından bir yıllığına iki *consul* seçilmeye başlanmıştır. Böylelikle yüksek Roma memuriyetlerinden ikincisi olan *praetor*'luk *consul*'lükten ayrılmıştır¹⁰⁸³.

Cumhuriyet yönetimi altında consuller 15 Mart itibari ile göreve başlarken M.Ö. 153 tarihinden sonra 1 Ocak'ta göreve başlamışlar ve bir yıl tam süreyle görevde kalmışlardır. Ancak imparatorluk yönetimi altında sadece iki ile dört ay arasında bulundukları mevkii koruyabilmişlerdir¹⁰⁸⁴. Bu, *consul*'lerin göreve başlama tarihindeki değişiklik İspanya yerlileri Kelt-İberler ile Lusitan kavimlerinin isyan yıllarına denk gelen M.Ö. 153 yılı *consul*'lerinden Q. F. Nubilius'un 1 Ocak'ta savaşın idaresiyle görevlendirilmesiyle gerçekleşmiştir. Yine bunların görevlerinin bitiminde arınma merasimleri düzenlendiği de anlaşılmaktadır¹⁰⁸⁵.

Consul'lerin en önemli vazifeleri orduları toplamak ve onları kumanda etmektir¹⁰⁸⁶. *Consul*'ler savaşta ve savaş alanında operasyonların yürütülmesinde sınırsız yetkilere sahiptiler¹⁰⁸⁷. En geç M.Ö. 362 yılına kadar ordu lejyonunun ikiye bölünmesi ve M.Ö. 311 yılında da standart olarak toplamda dörde bölünmesi lejyon sözcüğüne gerçek anlamını kazandırmıştır. M.Ö. 311 yılına kadar Roma'nın İtalya'nın büyük bir bölümünü iki *consul* tarafından idare edilen ve müttefikleri de

¹⁰⁸² Türkoğlu, 2011, s. 260-261.

¹⁰⁸³ Diakov, 2011, s. 53.

¹⁰⁸⁴ Hammond ve Scullard, 1970, s. 286.

¹⁰⁸⁵ İplikçioğlu, 2007, s. 74; Demircioğlu, 1953, s. 271.

¹⁰⁸⁶ Southern, 2006, s. 65.

¹⁰⁸⁷ Polyb., VI.12.1-3.

içine alan 4 lejyonluk ve hala eski Helenistik *phalanks* sistemini kullanan bir ordu ile fethettiği söylenebilir. Bu bağlamda ordunun ana kumandası bir yıllığına seçilen sivil ve askeri otoriteye sahip iki devlet magistratı konumundaki *consul'lerin* elinde olmuştur¹⁰⁸⁸.

Consül'ler askeri görevlerini tüm Roma lejyonlarının en üst rütbedeki komutanı olarak yerine getirmişler ve şehir dışına çıktıklarında kendi komutasındaki asker ve kumandanlar ile müttefik kuvvetlerin asker ve subayları üzerinde sınırsız yetkilere sahip olmuşlardır. Sefer esnasında her bir *consul* iki Roma iki müttefik lejyonu olmak üzere toplamda 4 lejyonluk bir orduyu kumanda etmiştir¹⁰⁸⁹. *Consul'lerin* askeri ve idari görevlerinde kendilerine “*praetor'lar*” ve “*quaestor'lar*” yardımcı olmuşlardır¹⁰⁹⁰. Ancak ilk dönemler için konuşmak gerekirse bunların hiçbiri profesyonel askerler değildi. *Tribus'lar* -kabileler- tarafından seçiliyor ne deneyim ne de liyakatleri bu seçimde göz önünde bulunduruluyordu¹⁰⁹¹. Daha sonraki dönemlerde ise büyük savaşlar ortamında bu durum değişmiş olmalıdır. Romalılar özellikle kritik durumlarda daha önceki harplerde kendisini ispat edememiş *consul'lere* ordusunu teslim etmekten kaçınmıştır. Nitekim M.Ö. 191 yılında Antiokhos'un, Seleukoslara karşı zafer kazanmasının ardından Antiokhos'un üzerine yürümek isteyen Roma, bu harekât için o yıl *consul* seçilen L. Scipio'yu daha önceki yıllar kendini ispatlayamadığı için görevlendirmek yerine Hannibal'i Zama'da mağlup eden R. Scipio'yu görevlendirme yönünde girişimde bulunmuştur¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁸ Keppie, 1998, s. 19; Campbell, 1994, s. 4.

¹⁰⁸⁹ Türkoğlu, 2011, s. 262.

¹⁰⁹⁰ Leonard, 1953, s. 289.

¹⁰⁹¹ Goldworthy, 2003, s. 26, 28.

¹⁰⁹² Demircioğlu, 1953, s. 335.

Cumhuriyet'in geç dönemine kadar iki *consul* genellikle memuriyet yıllarını seferler yaparak geçirmiştir. Görev sürelerinin bitimiyle de geri çağırılmışlardır. Ancak *Senatus* gerekli gördüğü durumlarda bu süreyi -görev süresi yerine *imperium* yetki süresini- uzatmıştır. Bu durumun ilk kayıtlı örneği M.Ö. 326 yılında *Consul* Q. Publilus Philo'nun kumanda yetkisinin uzatılması (*proragatio imperii*) için oylama yapılmasında görülmektedir. Senato bölgeye yeni bir kumandan gönderme ve başarıyı engelleyecek bir girişim yerine mevcut *consul*'ü, *imperium proconsul* olarak atayarak sorunu çözmüştür. Benzer bir görev süresi uzatımı da *imperium praetore* yetkisi verilen *praetor*'lar için olmuştur¹⁰⁹³. İlk defa *Consul* Publius Philo'ya tatbik edilen bu usul ile *proconsul*'luk ihdas edilmiştir¹⁰⁹⁴. *Imperium*'u dolayısı ile *provincia*'sı (görev yetkisi) uzatılan *consul*'e, *proconsule* (*consul* yerine/adına) *praetor*'e ise *propraetore* adı veriliyordu. Bu onların artık magistratlardan sıyrılarak *ex-magistrat* oldukları anlamına geliyor ve *imperium*'larını Roma sınırları içerisinde kullanmalarını engelliyordu¹⁰⁹⁵. Sefer esnasında *consul*'lerin görev yapacağı eyaletler kura ile belirlenmekteydi. Livius, Birinci Kartaca Savaşı başlamadan önce *consul*'lerin görev alacakları eyaletleri belirlemek üzere kura çektiklerini bu kura sonucunda Cornelius'a İspanya; Sempronius'a da Sicilia (Sicilya) ile Africa'nın çıktığını nakletmektedir¹⁰⁹⁶.

Hükümetin günlük işlerini yürütmek, devletin masraflarını tespit edip gerekli harcamaları yapmak, *Senatus* ile diğer *centuria* meclislerini toplantıya çağırma gibi vazifeler de *consul*'lerin görevleri arasındaydı¹⁰⁹⁷. *Consul*'lerin, *imperium militare*

¹⁰⁹³ Southern, 2006, s. 66.

¹⁰⁹⁴ Demircioğlu, 1953, s. 183.

¹⁰⁹⁵ M. A. Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *TAD*, XXIV / 38, 2005a,s.12.

¹⁰⁹⁶ Liv., XXI.17.1.

¹⁰⁹⁷ Demircioğlu, 1953, s. 73.

yetkisine yani yurttaşların hayatı üzerinde tasarruf etme ve sınırsız bir şekilde başkumandanlık elde etme haklarına sahip olmaları onların diğer yetkileri içerisinde en önemli olanıydı¹⁰⁹⁸. *Consul*'lere otoritelerinin göstergesi olarak 12 *lictor* tarafından eşlik edilmekteydi¹⁰⁹⁹. Askeri amaçla kentten ayrıldıklarında *consul*'lere eşlik eden *lictor*'lar bu esnada değnek demetlerinin arasına bir de balta yerleştirirlerdi. Bu *consul*'lere ve onun emirlerine itaatsizlik edenlerin cezalandırılacağına işaret ederdi¹¹⁰⁰. *Consul*'lerin maiyetinde ulaklar, tellallar, yazıcılar bulunur ve *consul*'ler fildişi kakmalı özel bir sandalyede otururlardı¹¹⁰¹.

Adalet dağıtımı işlerinde nihai karar meclisi olan *consul*'ler devlet içinde en yüksek hâkim durumunda idiler. Daha önceleri ölüm cezası verme gibi hakları bulunuyordu. Devlet işlerine başlarken tanrıların arzusunu sormak –*auspicia publica*– görevi de *consul*'lere aitti¹¹⁰². Ancak bu görevler içerisinde ölüm cezası verme hakları M.Ö. 300 yılında ellerinden alınarak *Comitia Centuriata* Meclisi'ne devredilmiştir. Roma şehri sınırları içerisinde yakalama ve tutuklama yetkisine sahip olan *consul*'ler kişisel olarak ölüm cezaları verebilme salahiyyetine sahip değillerdi. Sadece şehir dışında kumandanlık vazifesi ile görevli olduğu zamanlarda ordu disiplini için ölüm cezası verme yetkisine sahip olurlardı¹¹⁰³. Zaten *lictor*'lar Kutsal Roma toprakları üzerinde baltalarını demetin içerisinde çıkararak taşırlardı. Bu devlet görevlilerinin şehir içerisindeki cezalandırma yetkisinin sınırlı olduğu anlamına gelirdi¹¹⁰⁴. Yine *consul*'lerin *praetor* (yargıç) olarak adli davalara bakması

¹⁰⁹⁸ Leonard, 1953, s. 318.

¹⁰⁹⁹ İplikçioğlu, 2007, s. 75.

¹¹⁰⁰ Tekin, 2010, s. 200.

¹¹⁰¹ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 60.

¹¹⁰² Demircioğlu, 1953, s. 73.

¹¹⁰³ Türkoğlu, 2011, s. 262.

¹¹⁰⁴ Boadwright ve diğerleri, s. 62.

da mümkündü. Livius, Kartaca Savaşı'nın üçüncü yılının sonunda T. Sempronius'un göreve başlamasının ardından daha önce *censor*'luk ve *consul*'lük yapmış olan Q. Fulvius'un yurttaşlar arasındaki; M. V. Laevinius'un da yabancılar arasındaki davalara bakmak üzere kura ile *praetor* olarak görevlendirildiklerini kaydetmektedir¹¹⁰⁵.

Consul'lerin Cumhuriyet Dönemi boyunca lojistik yönetimi de sıkı bir şekilde ellerinde tuttuğu bilinmekle birlikte İkinci Kartaca Savaşı'nın kaos ortamında daha da karmaşık bir hale gelen Roma lojistik sisteminde *consul*'ler, *Senatus*'a başvurarak Roma'da bulundukları zaman askeri lojistik yönetiminin sorumluluğunu üzerine almışlardır. Şehir dışında orduları kumanda ettikleri zamanlarda ise şehir *praetor*'u Roma'daki lojistik idareyi üstlenmiştir¹¹⁰⁶.

Cumhuriyet yönetiminde *consul*'lerin yetkilerinde bazı sınırlandırmalar olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki iki *consul*'ün ortak bir iktidarı paylaşmasından doğan sınırlılıktı. Bu aynı yetki düzeyindeki iki *consul*'ün ortak olarak icra (yürütme) kuvvetini elinde tutması anlamına geliyordu. Buna bağlı olarak bir *consul* diğer *consul*'ün kendisi için uygun olmayan kararına itiraz etme hakkına sahipti. Bu sınırlandırma *ius interdecendi* kavramıyla belirtiliyordu. *Consul*'ler memuriyet sürelerinin bir yıl ile kısıtlanması yönüyle de sınırlandırılıyorlardı. *Consul*'ler işledikleri bir suçtan dolayı memuriyetleri esnasında değil görevleri sona erdiği zaman hesaba çekilebiliyorlardı¹¹⁰⁷. Yine Polybios da tarihinde *consul*'lerin her ne kadar sınırsız yetkilere sahipmiş gibi görünse de aslında dolaylı yoldan sınırlandırıldıkları üzerinde durmaktadır. Bu gerekçesini ise *consul*'lerin

¹¹⁰⁵ Liv., XXIII.30.18.

¹¹⁰⁶ Roth, 1999, s. 249.

¹¹⁰⁷ Demircioğlu, 1953, s. 72.

operasyonlarını icra ederken halkın ve Senato'nun desteğine ihtiyaç duymalarına dayandırmaktadır. Ona göre Senato'nun izin vermemesi halinde levazım sorunu baş gösterebilir ve *consul*'lerin tüm planı alt üst olabilirdi. Yine bir zafer sonrası *Senatus*'un fon sağlamaması halinde askeri törenler tam olarak yerine getirilemeyebilirdi¹¹⁰⁸. Bu bağlamda *consul*'ler özellikle ordu ile ilgili konularda sınırsız yetkilere sahip olmalarına rağmen *Senatus*'a danışma ve onun olurlarını almak ve buna uymak zorunda kalmıştır. Senato'nun kararları (*senatus consulta*) bir noktada memurlar için bağlayıcı kararlar hükmünde olmuştur¹¹⁰⁹. Bu bağlamda *consul*'lerin yetkilerini en çok sınırlandıran kurumun *Senatus* olduğu rahatlıkla söylenebilir. *Senatus* zamanla devlet hazinesi üzerinde tasarruf, vergilendirme ve asker toplama gibi işleri de *consul*'lerin elinden almıştır. Böylece *consul*'lere kanun tasarısı sunma, *Senatus*'u ve *Comitia* meclislerini toplantıya çağırma ve yönetme, alınan kararları yerine getirme hakkı ile şehrin güvenliğini sağlama gibi görevler kalmıştır¹¹¹⁰. Sonuçta Cumhuriyet Dönemi boyunca *Senatus* savaşa girilip girilmeyeceği, ne kadar askerin birliklere alınacağı, kumanda görevinde yer alacak kişiler konusunda kollektif kararlar almıştır¹¹¹¹. Bir noktada *consul*'lerin sahradaki gereksinimlerini onların hizmetine sunmaya çalışmıştır. *Consul*'lerin dış ve iç savaş gibi olağanüstü hallerde Senato'nun kararıyla, yetkilerini bir *dictator*'a devrettikleri de olmuştur. Böyle durumlarda *dictator*, mutlak otorite ve yalnızca altı ay süreyle

¹¹⁰⁸ Polyb., VI.15.1-6.

¹¹⁰⁹ İplikçioğlu, 2007, s. 73.

¹¹¹⁰ Leonard, 1953, s. 318.

¹¹¹¹ Southern, 2006, s. 172.

devlet idaresini eline alırdı¹¹¹². Böylece *consul*'lerin yetkisi sefer sezonunda altı ay süre ile askıya alınmış olurdu¹¹¹³.

Sulla döneminden itibaren, *consul*'lerin görevde oldukları bir yıl boyunca Roma da kalmaları bir kural olarak yerleşmiş ve lejyonların komutası *proconsul*'lük yetkisini (*imperium proconsule*) kullanan *proconsul* rütbesindeki kişilere seferin yapıldığı bölgeye özel olarak verilmiştir¹¹¹⁴. M.Ö. 52 yılında yürürlüğe giren bir kanuna göre *consul*'lerin Roma'daki memuriyet görevi ile dış eyaletlerde yürütecekleri komutanlık hizmeti arasında beş yıllık boşluk bırakılması gerekiyordu¹¹¹⁵. Bir bakıma memuriyet süresi dolan *consul*'ler *proconsul* adı altında eyaletlerden birinin yönetimini üstleniyorlardı. Ölüm ya da çekilme halinde *consul*'ün yerine *consul suffectus* geçiyordu. *Consul* seçimi ile işe başlama süresi arasında uzun bir zamanın geçmesi gerekiyordu. Bu zaman diliminde *consul*'ler, *consules designati* olarak adlandırılıyorlar ve kendilerine *Senatus*'da baştaki iki yeri alma hakkı tanınıyordu¹¹¹⁶.

Consul'lük, Cumhuriyet Roması'nın en prestijli ve güçlü mevkilerinden birisi olmasına rağmen krallık karakteri kazanmaması yönüyle dikkat çekmektedir. Bunda görev süresinin bir yıl süre ile sınırlı kalması, aynı anda iki *consul*'ün görev yaparak birbirlerinin kararını veto edebilmesi, görev sürelerinin bitiminin üzerinden yeniden aynı göreve gelebilmesi için 10 yıllık sürenin geçmesi gibi faktörler etkili olmuştur¹¹¹⁷. Bununla birlikte Sulla'dan sonra *consul*'lerin yurtlarında kalmaları ve deniz aşırı bölgelere yollanmaları yaygınlaşmıştır. Senato veya meclisler tarafından

¹¹¹² Tekin, 2010, s. 197.

¹¹¹³ Erdkamp, 2007, s. 99.

¹¹¹⁴ McNab, 2010, s. 93.

¹¹¹⁵ Keppie, 1998, s. 75 vd.

¹¹¹⁶ Leonard, 1953, s. 318.

¹¹¹⁷ Türkoğlu, 2011, s. 264.

verilen bu denizaşırı komutanlıklarda ise görev süresi uzatılabiliyordu. Örneğin M.Ö. 70’li yıllarda M. Pius İspanya’da art arda 9 yıl, Lucullus ise doğuda 8 yıl geçirmiştir. Bu durum kumandanlara kendilerine sadık ordular kurma fırsatı tanırken askeri başarılar kazanarak ve servet edinerek devlet için potansiyel tehdit oluşturmalarının da önünü açmıştır¹¹¹⁸.

İmparatorluk döneminin başlamasıyla birlikte imparator artık başkomutan olarak işleri yürütmeye başlamıştır¹¹¹⁹. M.Ö. 19 yılında Octavianus yaşam boyu *consul* seçilmiştir¹¹²⁰. Bu dönemde Augustus, bir yıllık yetkiyle yönetilmeleri kolay ve güvenli olmayan oldukça güçlü eyaletlerin yönetimini kendisi üstlenirken diğerlerini kur’a çekerek *proconsul*’lere devretmiştir¹¹²¹. Ancak Augustus *consul*’lerin askeri yetkilerini kısıtlama yoluna giderek daha önceki güç ve itibarlarını zayıflatmıştır¹¹²².

Tiberius’un egemenliği döneminde *consul*’ler artık halk tarafından seçilmemekle birlikte *Senatus* tarafından atanmaya devam etmiştir. Bunların sayıları daha sonra artırılarak yılın belli bir kısmı için seçilmişlerdir. Bu dönemde *consul*’ler; *consules ordinarii* (eski *consul*’e en yakın anlamda), *consules suffecti* ve *consules honorarii* gibi sınıflara ayrılmıştır¹¹²³. Domitianus, M.S. 82-88 yılları boyunca her yıl *consul*’lük yapmıştır. Hadrianus tarafından tamamı eski *consul*’lerden oluşan ve ciddi meselelerde imparatorun kararında yardımcı olan *Quattuorviri consulares* olarak bilinen dört yargıcın atanması gibi yenilikler yaşanmıştır. Bu dört yargıç idari

¹¹¹⁸ Freeman, 2010, s. 409.

¹¹¹⁹ Phang, 2008, s. 15.

¹¹²⁰ Diakov, 2011, s. 200.

¹¹²¹ Suetonius Divus Augustus, 47.

¹¹²² Türkoğlu, 2011, s. 264.

¹¹²³ Smith, 1841, s. 284.

olarak dört bölgeye ayrılmış İtalya içerisindeki davaları dinleyip karar vermektedir¹¹²⁴. Bu örnekler imparatorluk döneminde *consul*'lerin hem askeri hem de idari görevlerde yer almaya devam ettiğini göstermektedir.

Vegetius eski *consul*'lerin ordulara *propraetor legatis* olarak gönderilmesinin alışkanlık olduğunu ve tüm lejyonlar ile *auxilia* birliklerinin barış ortamında veya savaşın acil durumunda bunlara itaat etmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Vegetius bunların yerini sonradan askerlerin efendileri olarak bilinen şöhretli adamların (*illustres viri* ?) aldığını ifade etmektedir¹¹²⁵. Muhtemelen Vegetius'un şöhretli adamlar olarak bahsettiği hareketli sahra birliklerinin generalleri olmalıdır. Çünkü bu generaller kendi görev sahalarında imparatorun askeri yetkesini temsil eden en üst düzey yetkililer olup sadece bir çift lejyonu değil fazla sayıda lejyonu da kontrol edebilmektedirler¹¹²⁶. Batı Roma'da görev yapan son *consul* M.Ö. 534 yılında görev yapan Decius Poulinus, Doğu Roma'da ise 541 yılında görev yapan Anicius Faustus Albinus olarak kayıtlara geçmiştir¹¹²⁷.

2.3.2.2. *Dictator*

Consul'luğun yerini tutan memurluklardan *dictator*'luk, *decemvir*'lik, *consul-tribunus*'luk arasındaki memuriyetlerden en önemlisi *dictator*'luk idi. *Dictator*'luğun önemi devletin içinde bulunduğu zor şartlarda başvurduğu bir yöntem olmasıydı¹¹²⁸. Geleneğe göre M.Ö. 501 yılında yaratılan bu memuriyet Hannibal ile yapılan

¹¹²⁴ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 362, 376.

¹¹²⁵ Veg., *Mil.* II.9.

¹¹²⁶ Veg., *Mil.* II.9; *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*, Vol. I, C. J. Rogers (ed.), USA 2010, s. 385.

¹¹²⁷ Türkoğlu, 2011, s. 264.

¹¹²⁸ Leonard, 1953, s. 318.

savaşlara doğru periyodik olarak askeri kriz zamanlarında önem kazanmıştır¹¹²⁹. Romalılar, Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk onlu yılları içerisinde tam *imperium* yetkisine sahip *magister populi* veya *dictator* olarak bilinen özel bir magistratlık kurumunu oluşturmuşlardır¹¹³⁰. M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında Aequeler ile uzun bir savaş dönemine giren Roma'nın M.Ö. 462 yılında Aequeler ordusunun Roma'ya doğru harekete geçtiği bir esnada arazisinde çiftlik işleri ile uğraşırken Cincinnatus'a, *dictator*'luk teklifi götürdüğü ve bu teklifi kabul eden Cincinnatus'un M.Ö. 450 yılında düşmana karşı başarı kazandığı bilinmektedir¹¹³¹. Yine Cumhuriyet dönemi generallerinden M. F. Camillus, Etrüsk şehirleri Veii ve Falerii'ye karşı başarıyla mücadele etmiş ancak daha sonra ganimette yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle sürgün edilmiştir. Romalılar birkaç yıl sonra Keltlerin şiddetli saldırılarıyla yüzleşince Allia bozgununun ardından Camillus'u *dictator* olarak yeniden ordunun başına geçirmişlerdir¹¹³². Bu bağlamda Cumhuriyet idaresi Demircioğlu'nun da ifadesi ile “ olağanüstü hallerde devletin bütün güç ve araçlarını geçici bir süreliğine tek bir elde toplama mecburiyetini hissederek” *dictator*'luk kurumunu oluşturmuştur¹¹³³.

Dictator buhranlı zamanlarda halk meclisinin müdahalesi olmadan Senato'nun kararı üzerine bir *consul* tarafından atanıyor (*dicere*) ve kendisine bir süvari albayı (*magister equitum*) seçiyordu¹¹³⁴. *Dictator*'un Roma şehir sınırları içerisinde seçilmesi gerekiyordu. Seçimi yapacak iki *consul*'ün de şehir dışında bulunduğu durumlarda *consul*'lerden birisi Roma'ya çağrılıyordu. Bunun da

¹¹²⁹ G. Forsythe, *A Critical History of Early Rome From Prehistory to the First Punic War*, Berkeley 2005, s. 151.

¹¹³⁰ T. C. Brennan, *The Praetorship in the Roman Republic*, New York 2000, s. 38.

¹¹³¹ Demircioğlu, 1953, s. 82.

¹¹³² Southern, 2006, s. 267.

¹¹³³ Demircioğlu, 1953, s. 73.

¹¹³⁴ Leonard, 1953, s. 318-319.

mümkün olmadığı hallerde *dictator* seçimi konusunda yetki sahibi kişi *consul*'ün bulunduğu ordugâha gönderilerek *consul* seçimi gerçekleştirilmiş oluyordu. *Dictator*'un görevi kendisini tayin eden *consul*'ün görev süresinin dolması ile sona eriyordu¹¹³⁵. *Dictator*'ların nadiren halkın oyları ile seçildikleri de olmuştur. Tresimenus Muharebesi esnasında acil olarak bir *dictator* seçilmesi gerekmiş ancak *dictator*'u seçecek bir *consul*'ün olmayışı ve Kartacalıların yolları kesmesinden dolayı haberci veya mektup göndermenin de zor olması nedeniyle ilk defa halkın oyları ile Q. F. Maximus *dictator* olarak seçilmiştir¹¹³⁶. Olağanüstü şartlardan kaynaklanan bu durum teamülün dışında olduğu için yenilgi alınması halinde halkın senatoya karşı tepkisini azaltmak ve meşru bir zemin sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Cannae Savaşı'ndan sonra *dictator* atanmamış bunun yerine Gracchuslar zamanından itibaren *Senatus, consul*'lere *Senatus Consultum Ultimum* gereğince *dictator*'luk yetkisi vermeye başlamıştır¹¹³⁷.

Dictator'lar *imperium* yetkisini kullanmışlardır. Bu yetki yanlarında hazır bulunan 24 görevli *lictor* vasıtası ile sembolize edilmiş ve *dictator*'ların görev süreleri 6 ay ile sınırlandırılmıştır¹¹³⁸. *Consul*'ler bu süreçte *dictator*'un emrine girerlerdi¹¹³⁹. *Dictator* seçilen bir kişi *consul*'ler gibi görev bitiminde hesap vermek zorunda değildi¹¹⁴⁰. *Dictator* tek başına askeri, kazai tüm yetkileri “*rei gerundae causa*” şeklinde kullanmıştır. Ancak bunlar devlet hazinesi üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisine sahip olmamaları yönü ile dikkat çekmektedirler. Sadece Senato tarafından kendilerine tahsis edilen parayı kullanabilmekteydiler. Yine bunların

¹¹³⁵ Türkoğlu, 2011, s. 269-270.

¹¹³⁶ Liv., XXII.8.5-6.

¹¹³⁷ Leonard, 1953, s. 319.

¹¹³⁸ Forsythe, 2005, s. 150.

¹¹³⁹ Southern, 2006, s. 64.

¹¹⁴⁰ İplikçioğlu, 2007, s. 75.

Roma'dan ayrılmasına izin verilmemesi de kayda değerdir. Bu durumun Cumhuriyet yönetimine tehdit oluşturmayı engelleme amacına yönelik olduğu söylenebilir. *Dictator* 'luk makamı ile ilgi olarak yakından ilişkili askeri memuriyet ise *magister equitum* olarak bilinen atlıların komutanı anlamına gelen makam olmuştur. *Magister equitum*, *dictator* 'un başyardımcısı idi. *Dictator* 'un bulunmadığı zamanlarda onun vekili olarak hareket ederdi. *Dictator* gerekli durumlarda onun görüşüne başvurabilirdi. Her zaman geçerli zorunlu bir koşul olmamakla birlikte *magister equitum* makamını işgal edecek kişilerin daha önce *praetor* olarak görev yapmış olmaları gerekirdi¹¹⁴¹. Bunlar da *dictator* 'un alt kademesinde bulunan *praetor* ve *consul* 'e paralel olarak *imperium* yetkisine sahiptiler¹¹⁴².

Dictator 'ların sıkıntılı zamanlarda sadece ordu ile ilgili düzenlemelerde değil bir takım toplumsal düzenlemelerde de söz sahibi olduğu görülmektedir. Sabinlere karşı girişilen mücadele döneminde *dictator* olarak atanan Cincinnatus, *dictator* ilan edildikten sonra mahkemelerin geçici olarak tatil edilmesini ve şehirdeki bütün dükkânların kapatılmasını hiç kimsenin özel yaşamına ait işlerle meşgul olmamasını emretmiştir¹¹⁴³. Eski Romalıların kendi ihtiyaçlarından doğan ve kendi ürünü olan *dictator* 'luk kurumu Roma'nın sıkıntılı dönemlerinde bu süreci aşmasına yardım etmiştir. Ancak İkinci Kartaca Savaşları sırasında halkın seçimiyle iş başına gelmeleriyle eski işlevini yitirerek nihayet Sulla zamanında monarşik devlet biçiminin bir ön basamağını teşkil etmiştir¹¹⁴⁴. Bu nedenle Cumhuriyet'in geç döneminin *dictator* 'ları Sulla ve Caesar dictatörlüğü kendi iktidar amaçlarına hizmet eden bir araç olarak kullanmışlardır.

¹¹⁴¹ Türkoğlu, 2011, s. 270-271.

¹¹⁴² Sage, 2008, s. 101.

¹¹⁴³ Liv., III.27.2.

¹¹⁴⁴ Demircioğlu, 1953, s. 74.

2.3.2.3. *Praetor / Proconsul*

Cumhuriyet'in erken döneminin başmagistratları olan *consul*'ler orijinalinde *praetor* olarak adlandırılıyorlardı. Bu kavram önde giden (?) anlamındaki *praeire* sözcüğünden türemiştir¹¹⁴⁵. M.Ö. 387 yılında *Lex Licinia Sextia* kanunu ile *consul*'lerden ayrı olarak *imperium* yetkisine sahip “*magistratus curulis*” adıyla bir *praetor* makamı tesis edilerek iş yükü ağır olan *consul*'lerin yargı alanındaki görevlerinin başka bir makama devredilerek iş yükünün azaltılması amaçlanmıştır¹¹⁴⁶. Bu bağlamda *consul*'lük kurumuyla bağlantılı olarak en yüksek yargı organı olan *praetor*'lar özel hukuk konularından sorumlu, *imperium* yetkisine sahip iki kişiden oluşmuştur. Kendilerine otoritelerinin sembolü olarak altı kişiden oluşan bir *lictor* grubu tarafından eşlik edilen *praetor*'lar savaşlarda *consul* vekili olarak hizmet etmişlerdir¹¹⁴⁷. *Praetor*'ların en azından 39 yaşında adli görevler üstlendiği söylenilebilir¹¹⁴⁸. Yine *praetor*'lar, *cella curulis*'te oturma ve *toga praetexta* giyme gibi hakları ellerinde bulundurmışlardır¹¹⁴⁹.

M.Ö. 227 yılından sonra Roma'da yıllık olarak seçilen *praetor* sayısının 4'e çıkarıldığı görülmektedir. Bunlar Sicilia, Sardinia ve Corsica'ya vali olarak atanmıştır¹¹⁵⁰. M.Ö. 197 yılında yarım adayı Romalılaştırarak, İspanya'da sürekli bir idare kurmaya karar veren Roma yönetimi, Sicilia'daki örneklerine göre biri kuzeyde (*Hispania Citerior*) diğeri de güneyde (*Hispania Ulterior*) olmak üzere iki yeni eyalet (*provincia*) ve her eyalete de bir *praetor*'luk (genel vali) kurumu ihdas

¹¹⁴⁵ Southern, 2006, s. 65.

¹¹⁴⁶ Türkoğlu, 2011, s. 258.

¹¹⁴⁷ İplikçioğlu, 2007, s. 76.

¹¹⁴⁸ McGeough, 2009, s. 160.

¹¹⁴⁹ Türkoğlu, 2011, s. 258.

¹¹⁵⁰ Freeman, 2010, s. 374.

etmiştir. *Praetor*’ların normal hizmet süreleri ise iki yıl olarak belirlenmiştir¹¹⁵¹. *Praetor*ların sayısında zamanla artış olmuş bu sayı Iulius Caesar döneminde 16; Augustus döneminde ise 12 olarak gerçekleşmiştir. Esasında *consul*’ün şehirde bulunmadığı durumlarda orduyu kumanda etmek üzere bir *praetor* görevlendirilmekteydi¹¹⁵². Bunlar da *consul*’ler gibi *Comitia Centuriata* Meclisi tarafından seçilmekteydiler¹¹⁵³. *Praetor* olarak bilinen magistratların askeri bir görevle anılmaları ilk kez M.Ö. 350 yılında olmuş ve ikinci bir *praetor*’luğun yaratılması ise M.Ö. 242 tarihinde gerçekleşmiş ve bunlar da genellikle filo kumandanı olarak istihdam edilmişlerdir¹¹⁵⁴. Ordunun başkomutanı sıfatına sahip olduklarında büyük yetkilere sahip olan *praetor*’lar sivil düzende de sınırsız yetkilere sahiptiler. Bunların göreve geldiklerinde yayımladıkları *praetor* (yargıç) kararlarının *-Edicta Praetorium’un-* çiğnenmesi ağır cezaları gerektiriyordu. Suçlu sopayla dövülüyor ve kafası baltayla uçuruluyordu¹¹⁵⁵.

Praetor, şehir sınırları içinde ve dışında bir düşman tehdidi belirlediğinde orduları sevk ve kumanda etme, saldırıları püskürtme, asker toplama gibi askeri fonksiyonlarla kurban ayinleri düzenleme gibi dini ve eyaletlerde yetkili kişileri atamak gibi idari görevleri yerine getirmişlerdir¹¹⁵⁶. Livius, Tresimennus Gölü Muharebesi esnasında *Consul* Servilius’un *praetor* Gaius Centenius kumandasındaki 4.000 süvariye takviye amaçlı olarak diğer *consul*’ün yardımına gönderildiğini belirtmektedir ki bu durum onların ordudaki sevk ve kumanda görevine dair delil

¹¹⁵¹ Demircioğlu, 1953, s. 258.

¹¹⁵² Southern, 2006, s. 65.

¹¹⁵³ Türkoğlu, 2011, s. 259.

¹¹⁵⁴ Sage, 2008, s. 101.

¹¹⁵⁵ Diakov, 2011, s. 55.

¹¹⁵⁶ Türkoğlu, 2011, s. 260.

oluşturmaktadır¹¹⁵⁷. *Senatus*'un *duumvir navalis* subaylığını ve ardından filo *praetor*'ları tesis etmesinin ardından bu memuriyet Roma'nın donanmasının olduğu kadar denizaşırı lojistik hizmetlerini de kontrol etmiştir¹¹⁵⁸.

Özellikle askeri fonksiyonları Cumhuriyet'in geç dönemlerinde Roma ordularını sevk ve kumanda etmeleriyle daha çok belirginleşmiştir¹¹⁵⁹. Bu askeri fonksiyonları büyük bir ihtimalle onların *consul*'lere benzer *imperium* yetkisine sahip olmaları ile bağlantılı bir durumdur. Ancak rütbe olarak *consul*'lerden daha düşük mevkideydiler¹¹⁶⁰. Monarşik yönetimin bozulmaya yüz tutmasının ardından *praetor*'lar kralın askeri gücünü de kapsayan yetkilerini ellerine almışlardır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilerleyen periyodunda bunların askeri fonksiyonları *imperium* yetkilerini korumakla birlikte kesintiye uğramıştır. Bu dönemde çeşitli hukuki yargı yetkilerini kullanmışlardır. Örneğin şehir *praetor*'u (*praetor urbanus*) Roma şehrindeki hukuki işlemlerden sorumlu olmuştur¹¹⁶¹.

Eyaletlerin sayısının artmasıyla eskiden *consul*'lük görevinde bulunanlar *proconsul*, *praetor*; *praetor*'luk görevinde bulunanlar da *propraetor* olarak eyaletlerin yönetimi için atanmaya başlamışlardır. Umumi vali olarak nitelendirilebilecek eyalet valileri mutlak *imperium* yetkisine sahiptiler. Kendilerine mali işlerde bir *quaestor* (defterdar) ile müşavir ve birkaç senatör yardımcı olmuştur. Eyalet valileri bulundukları eyalet bölgesinde işleri yürütmek üzere her birine bir mahalle meclisinin yardım ettiği üç veya dört vekil atamıştır¹¹⁶².

¹¹⁵⁷ Liv., XXII.8.1.

¹¹⁵⁸ Roth, 1999, s. 277.

¹¹⁵⁹ Chrissanthos, 2008, s. 104.

¹¹⁶⁰ Sage, 2008, s. 101.

¹¹⁶¹ McGeough, 2009, s. 160.

¹¹⁶² H. Demircioğlu, " Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında ", *TAD*, V / 8, 1967, s. 444-452.

Praetor'luk ve buna yakın makamların idari ve askeri açıdan Roma merkezi idaresi dışında kalan eyaletlerde önemli görevler üstlendikleri görülmektedir¹¹⁶³. *Praetor*'lar özellikle Cumhuriyet periyodunun sonlarına doğru *propraetor* (*ex-praetor*) olarak Roma eyaletlerinde yöneticilik yapmışlardır¹¹⁶⁴. Diğer yüksek dereceli memurlar gibi birer seneliğine seçilmişler ve bu süre sadece Senato'nun kararı ile uzatılabilmektedir¹¹⁶⁵. Eyalet valileri sıfatıyla *praetor*'ların asıl görevi eyaletlerde düzeni ve asayişi koruyarak vergilerin toplanmasını sağlamak olmuştur¹¹⁶⁶. Cumhuriyet yönetimi altında eyalet valilerinin diğer görevleri arasında yargılama ve yerel yönetimlerin denetlenmesi yer almaktaydı¹¹⁶⁷. Ancak zaman zaman *praetor*'ların görevlerini yerine getirme noktasında başarısız oldukları görülmektedir¹¹⁶⁸.

İmparatorluk yönetimine geçilmesiyle birlikte eyaletler imparatora bağlı eyâletler ve *Senatus*'a bağlı eyâletler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Bunlardan ilki imparatorluğun uzak noktalarında, sınırlarda bulunan ve doğrudan imparator tarafından atanan görevliler tarafından; ikinci grupta yer alanlar ise *Senatus*'un tayin ettiği memurlar aracılığı ile idare ediliyorlardı¹¹⁶⁹. İmparatorun denetiminde bulunan eyaletlerde *Legatus Augusti propraetore* (*ex-praetor*) olarak tek bir eyalette bulunan

¹¹⁶³ Demircioğlu, 1953, s. 258.

¹¹⁶⁴ Türkoğlu, 2011, s. 259.

¹¹⁶⁵ Demircioğlu, 1967, s. 444.

¹¹⁶⁶ Kupier, 2011, s. 57.

¹¹⁶⁷ P. A. Brunt, "Laus Imperii", in: **Imperialism in the Ancient World**, P. D. A. Garnsey, C. R. Whittaker (eds.), Cambridge 1978, s. 173-174.

¹¹⁶⁸ M.Ö. 154 yılında İspanya'nın yerli halkı Kelt-İber ve Lusitanlıların Roma'ya karşı giriştikleri bağımsızlık mücadelesindeki valilerin tutumu buna örnektir. Roma eyalet idaresinin hataları ve Roma'nın bizzat merkezi kontrolü dışında kalan bölge valilerinin keyfi tutumları Roma yönetimine karşı hoşnutsuzluk doğurmuş ve çarpışmalar daha şiddetlenmiştir. Bkz. Demircioğlu, 1953, s. 270.

¹¹⁶⁹ G. Mosca, "Roma ve Ortaçağ-Siyasi Müessese ve Doktrinler", Çev. M. Öztürk, **AÜHFD**, III / 2-4, 1946, s. 535.

tüm silahlı kuvvetlerin başkumandanlığını üstlenmiştir. Bunların dört lejyon ve birkaç *auxilia* birliği üzerinde kumanda yetkisi bulunuyordu¹¹⁷⁰.

Ancak daha yaygın olarak Augustus, *ex-praetor*'lara *propraetore* demek yerine *proconsule* şeklinde bir söylemi getirmiştir. Bir bakıma senatör sınıfından valilerin tamamı *ex-praetor* veya *ex-consul* olup olmadıkları fark etmeksizin *proconsul* olarak adlandırılmıştır¹¹⁷¹. *Proconsul*'ler, Senato tarafından kura ile seçilip eyaletlere gönderilmekteydiler. Askeri elbise giyemezlerdi ve kendilerine eşlik eden *lictor*'ların sayısı *ex-praetor* veya *ex-consul* olmalarına göre değişiklik göstermekteydi. Bunların oturdukları resmi ikametgâhlara *palatia* ya da *praetoria* adı verilirdi¹¹⁷². Senato eyaletlerine nezaret eden *proconsul*'ler devlet içerisinde imparatorun doğrudan kontrolünde olan eyaletlerdeki generallerden daha yüksek statüye sahip olmuşlardır¹¹⁷³. Diocletianus ile birlikte daha önceleri eyalet valisi olan *proconsul*'ler tarihe karışmıştır. Asker bundan böyle idari, adli ve mali işlerin dışında bırakılmıştır. Bu işler artık imparatorluğun memurları aracılığı ile yerine getirilmeye başlanmıştır¹¹⁷⁴.

2.3.2.4. *Aedilis*

Aedilis'lik makamı da *cursus honorum* kapsamında yer almaktadır. Bu makam özellikle daha üst basamaklara çıkmak isteyen genç erkekler tarafından tercih edilen bir mevki idi. Bu kariyer basamağında yer alan kişiler *quaestorluk*'tan buraya terfi etmiş ve gelecekte *praetor* olmayı bekleyen adaylardan oluşuyordu. Ancak daha

¹¹⁷⁰ Southern, 2006, s. 331.

¹¹⁷¹ Kaya, 2005a, s.22-23.

¹¹⁷² Kamil Doğancı, **Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosografik Bir İnceleme)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 62-63.

¹¹⁷³ Demircioğlu, 1967, s. 450.

¹¹⁷⁴ Barrow, 2006, s. 182.

önce *quaestor*'luk makamını işgal etmiş birisi *aedilis* basamağını kullanmadan *praetorluk* makamına geçiş yapabiliyordu¹¹⁷⁵. *Aedilis*'ler, Roma şehrinde tahıl tedarikinden sorumlu memurlardı; ancak sivil karakterli olmalarına rağmen askeri bağlamda öncelikli görevleri fethedilen eyaletlerden sağlanan tahılların denetimi, fetihler sonucu Roma'nın ihtiyacından fazla olan tahılların satışı ve Roma ordusu şehirde konuşlandığı zaman ordunun tahıl tedariki olmuştur¹¹⁷⁶.

2.3.2.5. *Quaestor*

Quaestor'luk, magistratlığın en düşük seviyesi idi¹¹⁷⁷. Roma'nın sürekli gelişmesi *consul*'lerin yanında *quaestor* adı verilen yardımcı memurların istihdamını zorunlu hale getirmiştir. Bunlar cezai işler yanında devlet hazinesi (*aerarium*) ve arşivinden de sorumlu memurlar olarak görev almışlardır¹¹⁷⁸. Roma ordugâhında *quaestor* çadırının *consul*'lerin çadırına yakın olması bu memuriyetin taşıdığı öneme işaret etmektedir. Teoride de *consul* ve *quaestor* arasındaki ilişkinin baba-oğul arasındaki ilişkiye benzediği şeklinde bir görüş mevcuttur¹¹⁷⁹.

Quaestor olarak görev alacak kişiler Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde *consul*'ler daha sonraları halk meclisleri; imparatorluk zamanında ise imparator tarafından atanmışlardır¹¹⁸⁰. Antik Roma'da *quaestor*'lar da *consul*'ler ve kurul *aedilis*'leri gibi her yıl seçilirlerdi¹¹⁸¹. *Quaestor*'luk pleblerin görev almayı hak ettikleri ilk makam olarak görülmektedir. İmperium yetkisine sahip olmayan *quaestor*'luk makamının krallık dönemine kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğu

¹¹⁷⁵ Türkoğlu, 2011, s. 255.

¹¹⁷⁶ Roth, 1999, s. 250.

¹¹⁷⁷ McGeough, 2009, s. 160.

¹¹⁷⁸ Demircioğlu, 1953, s.73.

¹¹⁷⁹ Sage, 2008, s. 101.

¹¹⁸⁰ Türkoğlu, 2011, s. 252.

¹¹⁸¹ Leonard, 1953, s. 317.

düşünülmektedir¹¹⁸². Ancak *quaestor*'luk makamının ilk kez M.Ö. 5. yüzyılda Roma'nın finans probleminin daha karmaşık bir hale geldiği zaman yaratılmış olması daha muhtemeldir. Büyük ihtimalle başlangıçta *consul*'lere mali işlerde yardımcı olmak üzere seçilmişlerdir. M.Ö. 449 yılında *tribunus* meclisi tarafından iki *quaestor* seçildiği bilinmektedir. M.Ö. 420 yılında bir yıl için seçilen dört kişiden oluşan *quaestor* grubu görev yaparken bu sayı M.Ö. 267 yılında on, daha sonraki yıllarda ise kırk *quaestor* olacak şekilde artış göstermiştir¹¹⁸³. Bu durum şüphesiz devletin sınırlarının genişlemesi ve artan mali gücü ile yakından ilgilidir.

M.Ö. 180 yılındaki *Lex-annalis*'e göre *quaestor* olmak için 30 yaşında olmak gerekiyordu. *Consul*'lüğe giden yolda *consul* olmadan önce *praetor*; *praetor* olmadan önce *quaestor* olma gibi bir sıranın takip edildiği bilinmektedir. Nitekim Caesar, M.Ö. 69 yılında Hispania Ulterior'da *quaestor* olarak görev yapmıştır. Roma'ya döndükten altı yıl sonra da *propraetor* olmuştur¹¹⁸⁴. *Quaestor*'ların öncelikli görevleri idari ve mali işlerdi. Hazineyi denetlerler ve devletin mali işlerini yürütürlerdi. Eyaletlerde görevli olmaları halinde eyaletin mali işleri ile meşgul olurlardı. Suç fiillerini inceleyerek *consul*'ün bu suçla ilgili kamu davası açıp açamayacağını karara bağlarlardı. Örneğin *parricidium* suçlarını takip etmekle görevli olanlar *quaestor parricidii* olarak adlandırılmıştır. Savaş zamanında lejyonları düzenleme ve onları kumanda etmek için görevlendirilen *quaestor*'lar ise *quaestor militares* olarak adlandırılmış ve benzer şekilde ihtisas alanına göre birçok *quaestor*'luk makamı oluşturulmuştur. Ancak kendilerine *imperium* yetkisi

¹¹⁸² Türkoğlu, 2011, s. 253.

¹¹⁸³ Sage, 2008, s. 101, 102; Türkoğlu, 2011, s. 253.

¹¹⁸⁴ Leonard, 1953, s. 317; Fields, 2005, s. 10.

verilmediği için *consul* tarafından bu işle görevlendirilmedikleri sürece bağımsız olarak kumandanlık vazifelerini icra edememişlerdir¹¹⁸⁵.

Quaestor'lar ordugâh içerisindeki mali işlerle ilgili olarak zırh, elbise ve diğer levazım işlerinin idaresinden de sorumlu olabiliyorlardı. Düşmandan ele geçirilen ganimetin kumandanlara ve devlet hazinesine tahsisıyla ilgileniyorlardı¹¹⁸⁶. Bunlar sefer sonunda hesapların kontrolü ve denetimini yapmak gibi görevleri de yerine getirmişlerdir¹¹⁸⁷. Mali denetimi ellerinde bulundurmalarına rağmen *consul*'lere yapılan ödemeler haricinde özel herhangi bir konuda Senato'nun kararı olmadan harcama yapamazlardı¹¹⁸⁸. Devlet gelirleri forumda yer alan Saturn Tapınağı'nda bulunan hazine muhafaza edilmiş ve hazine Cumhuriyet'in geç dönemine kadar *quaestor*'lar ve yardımcıları vasıtasıyla yönetilmiştir. Caesar döneminde ise bu iş daha yüksek rütbeli *aedilis*'ler tarafından yerine getirilmiştir. Augustus ise *aedilis*'ler yerine *praefectus*'ları görevlendirmiştir¹¹⁸⁹.

Quaestor'lar ordunun tahıl teminini de garantiye almışlardır. M.Ö. 2. yüzyılda eyaletlerde görevlendirilmeye başlamışlar vergilendirme ve halka ait tahılların idaresi ile uğraşmışlardır¹¹⁹⁰. Bu durum onların eyaletlerde üst rütbeli askerler olarak görev almaları ile de bağlantılı idari bir görev olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda *Quaestor Ostiensis* olarak adlandırılan *quaestor*, Roma limanlarından Ostia'ya giriş yapan ve Roma'ya gönderilecek buğdayların denetimini üstlenmiştir¹¹⁹¹. *Quaestor* da eyalet valiliğine atanan *consul* ve *praetor*'lar

¹¹⁸⁵ Türkoğlu, 2011, s. 253; Sage, 2008, s. 102.

¹¹⁸⁶ Chrissanthos, 2008, s.1 04.

¹¹⁸⁷ Sage, 2008, s. 101.

¹¹⁸⁸ Polyb., VI.13.1-3.

¹¹⁸⁹ Southern, 2006, s. 72.

¹¹⁹⁰ Erdkamp, 2007, s. 107.

¹¹⁹¹ Türkoğlu, 2011, s. 253.

gibi seçimle iş başına gelmiş, eyaletteki görevlerine ise senatoda çekilen kura ile atanmış dolayısı ile valinin eyalette kendisine yardımcı olacak *quaestor*'u seçmesine izin verilmemiştir. Bir *quaestor*'un görevi valinin görev süresi ile sınırlı olmuştur¹¹⁹². *Quaestorluk*'tan sonra terfi edilecek makam ise *aedilis* 'lik olarak görülmektedir.

2.3.2.6. *Censor*

Censor'luk makamı askeri yönü fazla ağır basmayan ama bazı açılardan bu yönde karakter gösteren bir makamdı. Antik Roma'da her beş yılda bir yapılan nüfus sayım işlerinin sürdürülmesi görevi ve sorumluluğu ilk dönemlerde kralın ve sonraki dönemlerde *consul*'lerin yetkisindeydi¹¹⁹³. Geleneğe göre *censor*'luk makamı Roma'nın altıncı Kralı Servius Tullius tarafından kurulmuştur. Livius başlangıçta küçük bir kurum olan *censor*'luk makamının daha sonra Roma toplumunda disiplini ve ahlak kurallarını düzenleyecek derecede güçlendiğini belirtmektedir. *Censor*'luğun doğuşunu ise: “*Roma halkı uzun yıllar bir census sonucu alınan vergiye tabi tutulmamıştı. Roma yurttaşlarını mallarına göre sınıflandırmaya yarayan bir nüfus sayımı yapılmamıştı Birçok düşman Roma'ya karşı harp hazırlığı içerisinde olduğundan consullerin bu iş için hiç vakitleri yoktu... Kayıtları kontrol ve onlara nezaret etmek üzere aynı zamanda nüfus sayımının esaslarını belirlemek üzere...sırf bu iş için tahsis edilmiş memurlara ihtiyaç duyuldu*”¹¹⁹⁴.” şeklinde bir ifade kullanarak açıklamaktadır.

Daha önceleri her beş yılda bir nüfus sayımının yapılması, devlet mülklerine ve resmi işlere bakma, gelir takdiri ve senatör atama gibi *consul*'lere ait işler

¹¹⁹² Kaya, 2005a, s. 25.

¹¹⁹³ Southern, 2006, s. 48.

¹¹⁹⁴ Liv., IV.8.2-4.

consul 'lerin elinden alınarak M.Ö. 444 yılında *censor* 'lara devredilmiştir. *Censor* 'luk makamının ihdası biraz da M.Ö. 5. yüzyılda etkisini artıran *patricii-pleb* çekişmesinin bir sonucu gibi görülmektedir. *Consul* 'lüğün eninde sonunda pleblere geçeceğini sezen *patricius* 'lar önlem olarak *consul* 'lerin en önemli yetkilerini elinden alan yeni bir memurluk olan *censor* 'luk makamını yaratmışlardır¹¹⁹⁵. Bu makam kuruluncaya kadar *consul* 'ler, *census* adı verilen listelerin hazırlanmasından sorumlu olmuşlardır¹¹⁹⁶.

Censor 'lar genellikle eski *consul* 'ler arasından ¹¹⁹⁷ *consul* 'ün başkanlığında – en azından başlangıçta- toplanan *Comitia Centuriata* meclisi tarafından seçilmiştir¹¹⁹⁸. Her dört –daha sonra beş- senede tekrarlayan seçimlerle bir buçuk yıl için atanmışlardır¹¹⁹⁹. *Imperium* yetkileri olmadığı için kendilerine *lictor* 'lar tarafından eşlik edilmeyen iki *censor* öncelikle Roma vatandaşlarının *mali* ve *askeri* gücünün belirlenmesi (*census civicum*) işini üstlenmişlerdir¹²⁰⁰. Bunların mali işlerle ilgili olan en önemli görevleri vergi mükellefiyetinin tayini idi. Bunlar bölgelerinde bulunan erkeklerin tam ismi, baba adı, ikamet yeri ve ne kadar mal varlığına sahip olduğu gibi bilgileri kaydederek o kişinin Roma ordusu sisteminde hangi sınıfta bulunacağını saptanmasına yardımcı olurlardı¹²⁰¹. Bu bağlamda her yurttaş *censor* 'lara detaylı olarak mal varlığı hesaplarını bildirmekle yükümlüydü¹²⁰². Daha sonraki zamanlarda görevleri arasına devlete ait malları idare etmek, halka ait arazilerin vergisinin tahsili (*vectigalia*) ile gümrük vergilerinin tahsilini mültezimlere

¹¹⁹⁵ Demircioğlu, 1953, s. 101.

¹¹⁹⁶ Türkoğlu, 2011, s. 265.

¹¹⁹⁷ Southern, 2006, s. 48.

¹¹⁹⁸ Türkoğlu, 2011, s. 266.

¹¹⁹⁹ Demircioğlu, 1953, s. 101-102.

¹²⁰⁰ İplikçioğlu, 2007, s. 76.

¹²⁰¹ Southern, 2006, s. 48.

¹²⁰² Smith, 1841, s. 211.

tahsis; devlet binalarının inşası işini müteahhitlere havale etmek; örf ve adet işlerini denetlemek (*regimen morem*) gibi işler de dâhil olmuştur¹²⁰³. M.Ö. 443 yılından M.Ö. 22 yılına kadar uzun bir süre ayakta kalan makam olmuştur¹²⁰⁴.

2.3.3. Orta ve Alt Düzey Kumanda

2.3.3.1. *Legatus*

Quaestor'un tam alt kademesine denk gelen ve senatör sınıfından bu makamın subayları Senato tarafından resmi olarak ya da kumandan tarafından gayriresmi olarak atanan kişilerden oluşuyordu¹²⁰⁵. *Legatus* bir bakıma başkumandanın emri altındaki en yüksek rütbeli subayı ifade etmektedir¹²⁰⁶. Standart komuta süreleri yaklaşık olarak üç yıl gibi görülmektedir. *Legatus*'lara Cumhuriyet Dönemi'nin bir uygulaması olarak 6 askeri *tribunus* yardımcı olmuştur. Bu *tribunus*'ların bir dizi askeri görevler üstlenmiş olması muhtemeldir¹²⁰⁷. *Legatus*'luk kurumunun tesisi genellikle Cumhuriyetin geç evresi ve Augustus yönetimiyle ilişkilendirilmektedir. Ancak İkinci Kartaca Savaşı'ndan ya da en azından M.Ö. 190'larda Makedonya ile yaşanan savaşlardan itibaren eyaletlerde magistratın teklifi ve Senato'nun atamasıyla bir kısım yetki ve görevlerin devredildiği bir ya da daha fazla *legatus*'un görevlendirilmeye başlanmasıyla oluştuğu da ileri sürülmektedir. Bu yeni yetki devri olgusu, magistratın İtalya dışında geniş coğrafi alanlarda kontrol sağlayabilmesinin zorlaşmasından kaynaklanmıştır. *Legatus*'lara kısa ya da uzun dönemler halinde magistrat kontrolündeki birliklerin ya da gemilerin kısmi kontrolünü içeren yarı bağımsız görevler verilmiştir. Bu büyük ihtimalle söz konusu

¹²⁰³ Demircioğlu, 1953, s.101-102.

¹²⁰⁴ Türkoğlu, 2011, s. 268.

¹²⁰⁵ Chrissanthos, 2008, s. 104.

¹²⁰⁶ Harknes, 1887, s. XL.

¹²⁰⁷ Gilliver, 2007, s. 190.

dönemde özel lejyonlara bağlı *tribunus*’ların bu görev için uygun olmayışından kaynaklanan bir durumdu. *Tribunus*’ların askeri verimlilik bakımından yetersiz kalmaları belki de bunun direkt sonucu olarak, *tribunus*’ların senatörlerden sonra gelen yerlerini kaybetmeleri ile neticelenmiştir¹²⁰⁸.

M.Ö. 1. yüzyıl itibari ile bir *consul* başlangıçta 3 *legatus*’a sahip gibi görünmektedir. Ancak bu sayı olağanüstü hallerde artırılmıştır. Örneğin Pompeius M.Ö. 67 yılında doğuda 25 *legatus*’a sahipken; Caesar M.Ö. 58-50 periyodunda 10 *legatus*’u emri altında bulunduruyordu¹²⁰⁹. Özellikle Caesar ile birlikte generaller tarafından lejyonları kumanda etmek ve birtakım özel görevleri yerine getirmek üzere Senato’dan ziyade generallerine karşı sorumlu olan *legatus*’ların atandığı görülmektedir¹²¹⁰. Caesar M.Ö. 58 yılında German Kral Ariovistius’la çarpışırken 1 *quaestor*’unu ve 5 *legatus*’unu 6 lejyonun kumandası için görevlendirmiştir¹²¹¹.

Caesar, her lejyona düzenli bir *legatus* atayarak önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bunların daha fazla yetkiye sahip *legatus*’larla karıştırılmaması için *legatus*’lara, lejyon *legatus*’u denmiştir¹²¹². Bu noktada *legati Augusti propriaetore* ve lejyon *legatus*’u (*legion legatus*) olmak üzere iki farklı askeri mevki belirlemektedir. Büyük ihtimalle Caesar’ın emrinde bulunan *legati Augusti propriaetore* eyalet valileri ya da eyaletteki tüm lejyonların başkomutanı idi. Lejyon *legatus*’ları ise tek bir lejyonun komutanı idi. Parker’in de ifade ettiği üzere müstakil lejyon sorumlusu *legion legatus*, kendi eyaletindeki tüm birliklerin üst düzey kumanda sorumlusu olan *legati Augusti propriaetore*’nin emrinde hizmet ediyordu. Caesar zamanında

¹²⁰⁸ Keppie, 1998, s. 39-40.

¹²⁰⁹ Chrissanthos, 2008, s. 104.

¹²¹⁰ Southern, 2006, s. 125.

¹²¹¹ Goldsworthy, 2003, s. 50.

¹²¹² Judson, 1888, s. 26.

kullanılan *legatus* ifadesi “orduda lejyonun sorumluluğunu üstlenen ve özel görevi olan personel” anlamında Augustus ve sonrasında da varlığını sürdürmüştür¹²¹³. Özellikle İmparatorluk periyodunda bu meslek daha da belirginleşmiş ve bir lejyon genellikle senatör ya da atlı sınıfından bir *legatus* tarafından kumanda edilmiştir. Cumhuriyet’in geç döneminde lejyonları kumanda edecek sürekli bir kumandanın mevcut olmayışı bunun yerine eyalet valilerinin kendi vekilleri olan senatör sınıfından subayları bir veya daha fazla lejyonu kumanda etmesi için görevlendirmesi bu makamı doğurmuş olmalıdır¹²¹⁴.

Legatus’lar genellikle profesyonel askerler olmayıp sözde *magistrat*’lar idi. Bunların askeri eğitimden yoksunluğu gibi bir olumsuzluk kendi danışmanlık hizmetlerini yürüten ve ordunun asıl eğitilmiş çekirdeğini oluşturan *centurio* ve diğer komutanlar aracılığı ile giderilmiştir¹²¹⁵. Bir eyalet *legatus*’u ordu kumandasında yer almadan önce askeri *tribunus* ve lejyon *legatus*’u olarak deneyim kazanmıştır. Bunlar en azından imparatorluk rejiminin kurulmasıyla birlikte senatörlerden ziyade atlı sınıfından kimselerden oluşmuşlar, orduda ve yönetimde çeşitli pozisyonları ellerinde tutmaya devam etmişlerdir¹²¹⁶.

Legatus’ların görevlendirilme amacı büyük askeri güçlerle geniş coğrafi alanlarda faaliyet gösteren valiler için alt yönetici kadroyu sağlamaları olmuştur. *Legatus*’lar bir, iki ya da üç lejyonu, ihtiyat birliklerini de içine alacak şekilde ortak komuta edebilirdi. Ancak öncelikle sivil görevleri yerine getirirlerdi. Kış mevsiminde bir kışlayı yönetmek ve genel olarak bulunduğu bölgenin barış ve güvenliğini

¹²¹³ Parker, 1928, s.187-188.

¹²¹⁴ McNab, 2010, s. 30.

¹²¹⁵ Trever, 1939, s. 332-333.

¹²¹⁶ Goldsworthy, 2003, s. 63-64.

sağlamaktan sorumluydular¹²¹⁷. Augustus'un egemenliğinden itibaren lejyoner *legatus* 'u (*Legatus Augusti Legionis*) imparatorluk ordusunda hem taktiksel hem de yönetsel olarak anahtar bir rol oynamış ve lejyonların lojistiğinden sorumlu olmuştur¹²¹⁸. Bu subaylar açıkça imparatorun yetkisi ile görevlendirilmiş temsilciler olarak planlanmıştır. Eyalet valisinin kontrolünden uzak doğrudan imparator atamaları ile görevlendiriliyorlardı¹²¹⁹. *Legatus Augusti Legionis* ya da daha basit ifade ile *lejyon legatus* 'u, genellikle senatör sınıfından *ex-praetor* 'lar idi. Yaşları ise 30-40 arasında idi. Senatör sınıfından olmakla birlikte bazı zamanlar atlı sınıftan seçilebilirlerdi¹²²⁰. *Legatus* 'lar sınırsız görev süresine sahip olarak tayin edilmiş olsa da genellikle görev süreleri 2-3 yıl olarak gerçekleşmiştir¹²²¹. *Lejyon legatus* 'larının kısa süreli atanmaları Parker'in de ifadesiyle M.S. 14 yılı Ren ve Pannonia isyanları örneğinde olduğu gibi bu görevlilerin güç kazanmalarını engellemeye yönelik tedbirdi¹²²².

Augustus, eyaletlerini yönetmek için başlangıçta kıdemli *legatus* 'ları kullanırken egemenliğinin sonuna doğru *tribunus* 'ların yerine tek bir lejyonu kumanda etmek üzere daha çok sayıda kıdemsiz *legatus* (*ex-quaestor* veya *ex-praetor*) atamıştır. Böylece lejyonların *ex-praetor* 'lar tarafından *Legati Augusti* unvanı ile kumanda edilmesi bir norm haline gelmiştir¹²²³. İmparatorluk ordusunda ilk iki yüz yıl süresince Mısır'dakiler hariç her bir lejyon genellikle *praetor*

¹²¹⁷ Keppie, 1998, s. 99.

¹²¹⁸ Roth, 1999, s. 271.

¹²¹⁹ Goldsworthy, 2003, s. 60.

¹²²⁰ Parker, 1928, s. 187-188.

¹²²¹ Kaya, 2005a, s. 23.

¹²²² Parker, 1928, s. 188.

¹²²³ Sidebottom, 2008, s. 38.

derecesinde *legatus legionis* tarafından kumanda edilmiştir¹²²⁴. Mısır ise özel duruma sahip olup *Legio III Cyrenaica* ve *XXII Deiotariana* gibi lejyonlar atlı *praefectus* 'lar tarafından kumanda edilmiştir¹²²⁵.

Augustus'un eyalet düzenlemesinin ardından eyaletlerde altışar bin kişilik 25.000 lejyoner ve yardımcı birliklerle 250.000 kadar asker bulunmaktaydı¹²²⁶. Bu dönemde lejyon *legatus* 'u yaklaşık 5.000-6.000 kişiyi kumanda etmiştir¹²²⁷. Augustus tarafından düzenlenen *legatus* kurumunun, Septimus Severus'un egemenliğinin erken dönemlerine kadar hemen hemen her lejyonun imparator tarafından atanan senatör sınıfındaki bir *legati Augusti propraetore* tarafından yönetilecek şekilde geçerlilik kazandığı görülmektedir¹²²⁸. Tek bir lejyona sahip olan eyaletlerde o lejyonun kumandanı aynı zamanda eyalet valisi olup *legatus Augusti pro praetore* unvanına sahip olmuştur¹²²⁹. Eyalette birden fazla lejyon bulunması halinde *consul* 'lük makamına denk gelen ve *legatus propraetore* olarak adlandırılan eyalet valisi eyalet sınırları dâhilindeki tüm birliklerin idaresini elinde tutmuştur. Her lejyon *legatus* 'u da onun emrinde hizmet etmiştir. Eyalette tek bir lejyon bulunması halinde ise eyalet valisi aynı zamanda *lejyon legatus* 'u olarak görev alır ve *legatus legionis praetore*¹²³⁰ unvanını korurdu. Africa ise senatör eyaleti olduğu için bu uygulamanın dışında tutularak lejyonun idaresini eyaletin *proconsul* rütbesindeki genel valisi üstlenmiştir. Bu durum Caligula'nın askeri idareyi sivil idareden

¹²²⁴ Hammond ve Scullard, 1970, s. 591.

¹²²⁵ Cowan, 2003a, s. 8.

¹²²⁶ İplikçioğlu, 2007, 93.

¹²²⁷ Southern, 2006, s. 331.

¹²²⁸ Gilliver, 2007, s. 190.

¹²²⁹ Hammond ve Scullard, 1970, s. 591.

¹²³⁰ Bundan başka *Legati Augusti pro praetore*, imparator tarafından özel vazifeleri yerine getirmek için atanmış hükümet temsilcilerini veya özellikle M.S. 2. yüzyılda onun danışmanlarını da ifade eden bir unvan olmuştur. Bkz. Hammond ve Scullard, 1970, s. 591.

ayırmasına kadar devam etmiştir¹²³¹. Böylece imparatorluğun *imperium* yetkisi ile donatılmış *legatus*'lar sayesinde yönetildiği söylenebilir¹²³².

Lejyon *legatus*'luğunun prestijli bir mevki olduğu görülmektedir. Goldsworthy'e göre Caesar'ın kıdemli birçok subayı, seferler esnasında son derece varlıklı kimseler haline gelmiştir¹²³³. Zaten askeri ve siyasi yeteneklerini göstermek isteyen genç yaşta hırslı bir senatör için çok popüler ve başarılı bir komutanın altında şöhret ve terfi getirecek en uygun görevin *legatus*'luk olduğu görülmektedir¹²³⁴. Eyalet *legatus*'unun genellikle bir *centurio* tarafından kumanda edilen *auxilia* birliklerinden alınan *singulares* olarak bilinen seçkin atlı ve piyade muhafızlarına sahip olması da bu mevkinin önemine işaret etmektedir¹²³⁵.

Muhtemelen M.S. 266 yılına kadar lejyonların birçoğu *legatus* olarak bilinen senatör sınıfından subaylar tarafından kumanda edilmiştir. Alexandreia'da üslenen *Legio II Traina* daha önce *primus pilus* görevinde bulunmuş olan atlı sınıfına terfi ettirilmiş *praefectus* tarafından kumanda edilmesiyle farklılaşmıştır. Tüm Parthlı lejyonlar ise atlı *praefectus*'lar tarafından kumanda edilmiştir¹²³⁶. Dolayısıyla lejyon kumandanlarının senatoral sınıftan alınma uygulaması M.S. 3. yüzyılda büyük ölçüde terk edilmiştir. Böylece bir atlı *praefectus*, lejyonun kumandanı olarak senatör sınıfından *legatus*'un yerini almıştır. Zamanla da atlı sınıfının mensupları orduların kumandasında ve eyaletlerin yönetiminde görev almışlardır¹²³⁷. Bu durum muhtemelen bunların daha deneyimli olmalarından kaynaklanan bir durumdur. M.S.

¹²³¹ Parker, 1928, s. 187-188.

¹²³² Fields, 2009, s. 33.

¹²³³ A. Goldsworthy, "Julius Caesar and the General as State", in: **Makers of Ancient Strategy From the Persian Wars to the fall of Rome**, V. D. Hanson (ed.), Princeton 2010, s. 218.

¹²³⁴ Keppie, 1998, s. 39-40.

¹²³⁵ Goldsworthy, 2003, s. 145.

¹²³⁶ Cowan, 2003a, s. 16.

¹²³⁷ Goldsworthy, 2003, s. 202.

3. yüzyılın ortasına kadar *legatus* 'lar veya *praefectus* 'lar, emirlerinde *centurio* 'lara göre rütbece daha üstün olan 6 *tribunus* 'a sahipti. Bunlar genellikle idari işlerle ilgilenmişler ve *cohors* 'lar üzerinde sürekli kumanda işlerini yürütememişlerdir¹²³⁸. *Lejyoner legatusu* bu mevkinin ardından yerleşik bir eyalette -önemli bir askeri garnizon olmaksızın- *propraetor* olarak görev alabilirdi. Kariyerinin doruk noktası ise *Legatus Augusti propraetore* idi ki imparatorun askeri eyaletlerinden birisinin sorumluluğunu üstlenirdi. Bu pozisyondaki ortalama hizmet süresi ise birçok istisna olmakla birlikte genellikle üç yıl idi¹²³⁹.

2.3.3.2. *Tribunus Militum* (Askeri *Tribunus*)

İtalya fetihleri ordunun komuta heyetinde de önemli değişiklikler doğurmuştur. Cumhuriyet ordularını *consul* 'ler komuta eder, iki *consul* ordusunun birleştiği durumlarda ise başkomutanlık nöbetleşe yürütülürdü. Bu *consul* 'lerin yanında ise kurmay subayları olarak *patricius* 'lardan seçilen ve isimleri krallık devrinden miras kalan lejyon komutanları askeri *tribunus* 'lar -*tribuni militum*- bulunurdu¹²⁴⁰.

On İki Levha Kanunu'nun yayımlanmasının ardından pleblerin de yüksek dereceli memur olma yönündeki girişimleri ve sayıları iki olan *consul* 'lerin yetersiz kalması üzerine *tribunus militum* makamı ihdas edilmiştir. Roma'da M.Ö. 444 ile M.Ö. 367 yılları arasında Senato kararı ile 3 ya da 6 *tribunus militum* iş başına getirilmiştir. Bu makam pleblerin de *consul* 'lük hakkını elde etmesine kadar devam

¹²³⁸ Cowan, 2003a, s. 16-17.

¹²³⁹ Goldsworthy, 2003, s. 60.

¹²⁴⁰ Demircioğlu, 1953, s. 183.

etmiştir¹²⁴¹. M.Ö. 367-366 yıllarında Licinian-Sextian Rogatinus, *praetor*'luk gibi yeni bir makam yaratarak pleblerin de *consul*'lükten yararlanması yolunu açmıştır¹²⁴². Dolayısıyla *consul* yetkisine sahip askeri *tribunus* görevlendirilmesi bu tarihe kadar devam etmiştir.

Livius'un naklettiği bilgilere göre askeri *tribunus* 'lar Roma'nın kuruluşundan 310 sene sonra¹²⁴³ ilk defa *consul* 'lük makamını elde etmişlerdir. Livius, Aequus ve Volskılarla yoğun çarpışmaların yaşanması; Ardea halkının ihaneti gibi nedenlerle *consul* 'lerin iş yükünün üstesinden gelemeyecekleri kadar artması üzerine üç askeri *tribunus* 'un tayin edildiğini ve bunların *consul* 'lerin yetki ve salahiyetlerine haiz olarak görev yaptıklarını nakletmektedir¹²⁴⁴. M.Ö. 444-367 yılları sürecine ait magistrat kayıtları *consul* 'ler ve askeri *tribunus* 'ların dönüşümlü olarak görev yaptığını göstermektedir. Nihayetinde *consul* yetkisine sahip askeri *tribunus* görevlendirme uygulamasının M.Ö. 367 yılında terk edilerek bunun yerini sadece *consul* 'lük makamının aldığı görülmektedir¹²⁴⁵.

Consul yetkisine sahip askeri *tribunus* görevlendirme sisteminde zaman zaman bu *tribunus* 'lar arasında rekabete dayalı çekişmeler -bir savaşta kimin lider olacağı gibi- olsa da sorunsuz işlediği görülmektedir¹²⁴⁶. Bununla birlikte *consul* yetkisine sahip askeri *tribunus* 'ların da görev süreleri sona erdiğinde başarısızlıklarının sorgulanabilir olması bu tür çekişmelerin önünü kapamış olmalıdır. Askeri *tribunus* 'luk, görevde bulunan iki *consul* 'ün yüksek dereceli askeri

¹²⁴¹ Türkoğlu, 2011, s. 211.

¹²⁴² Sage, 2008, s. 100.

¹²⁴³ M.Ö. 440'lı yıllar olmalı.

¹²⁴⁴ Liv., IV.7.1-3.

¹²⁴⁵ Kupier, 2011, s. 31.

¹²⁴⁶ Liv., IV.45.7-8.

bir memura *-magistrat* 'a- ihtiyaç duyması halinde bir tedbir olarak ortaya çıkmıştır. *Senatus* kararı ile üç ya da altı kişiden oluşan *tribunus militum* olarak bilinen yüksek dereceli subaylar göreve getirilmişlerdir. Bir bakıma askeri kumandanlık görevlerini yerine getiren bu görevliler bazı durumlarda *consul* 'lük makamını da doldurmuşlardır¹²⁴⁷.

Başlangıçta 3 askeri *tribunus* mevcut iken M.S. 420 yılında bunların sayıları 4'e ve 406 yılında da 6'ya yükseltilmiştir. Bu durum Fidenae ve Veii şehri kuşatmalarına bağlı olarak gerçekleşmiştir¹²⁴⁸. Livius, Veii Harbi esnasında daha önce seçilmiş *consul* yetki ve salahiyetine sahip askeri *tribunus* 'ların sayısının artırılarak 8'e çıkarıldığını ifade etmektedir¹²⁴⁹. Livius, bu durumun *tribunus* 'lardan birkaçının hastalık gibi nedenlerle görevlerini yapamamalarına karşı bir tedbir olduğunu ifade etmektedir¹²⁵⁰.

M.Ö. 311 yılında 4 lejyon için 16 askeri *tribunus* 'un seçilmeye başladığı görülmektedir. Yıllık olarak seçilen ve M.Ö. 362 tarihinde sayıları 6 olan bu subayların sayısının M.Ö. 311 yılında 16'ya yükseltilmesi Roma ordusunun yeniden yapılandırılmasına ya da önemli bir değişikliğe işaret etmektedir. En azından Roma'nın yıllık asker alımının iki katına çıktığı şeklinde yorumlanabilir¹²⁵¹. Bu durum İkinci Samnit Savaşı'nda asker alımlarındaki artışla bağlantılı bir gelişme

¹²⁴⁷ Türkoğlu, 2011, s. 272.

¹²⁴⁸ Kupier, 2011, s. 31, 35.

¹²⁴⁹ Liv., V.1.2.

¹²⁵⁰ Liv., V.31.9.

¹²⁵¹ Forsythe, 2007, s. 36.

olarak da değeriendirilebilir ¹²⁵². M.Ö. 207 yılına sonuna kadar ise 24 askeri *tribunus* 'un seçildiğı görülmektedir¹²⁵³.

Bir noktada İtalya fetihlerinde askeri hareket sahasının genişlemesi asker sayısının artırılmasını ve yüksek subay heyetinin büyümesini zorunlu hale getirmiş buna bağılı olarak da askeri *tribunus* 'ların sayısı artırılmıştır¹²⁵⁴. Cannae Savaşı'nda 48 *tribunus*'un bulunduğı bunların birçoğunun muhtemelen önceki yılların *consul* 'leri olduğı ve yarısının da seçilmeden iş başına geldikleri anlaşılmaktadır. Belki de *consul* salahiyetine sahip askeri *tribunus* uygulamasının sona ermesinin ardından askeri *tribunus* 'ların görev ve yetki sahasının çizgileri daha da keskinleşmiştir. Lejyonda emretme yetkisi tek bir subayın elinde değildi. Bunun yerine her yıl 24 askeri *tribunus* seçilerek her lejyon için bunlardan 6'sı görevlendiriliyordu¹²⁵⁵. Başka bir ifade ile *consul* 'ün emrinde bulunan 2 yurttaş ve 2 müttefik lejyonu için her bir lejyonda 6 olmak üzere toplamda 24 askeri *tribunus* seçilerek atanıyordu¹²⁵⁶. Ancak dörtten fazla lejyonun çıkarıldığı yıllarda o yıl seçim yerine magistratın prensipte kabiliyet ve deneyim kriterlerine göre tercihiyle göreve gelen *Rufuli* (Kızılsaçlılar ?) olarak adlandırılan *tribunus* 'lar da orduya dâhil ediliyordu¹²⁵⁷.

Cumhuriyet yönetiminde bizzat lejyonda görevli olan en kıdemli komutanların çoğunluğunu -ordunun tamamını komuta eden *praetor* ve *consül* haricinde- *tribunus* subayları oluşturuyordu. Askeri *tribunus* subayları büyük prestije

¹²⁵² Kupier, 2011, s. 37.

¹²⁵³ Sage, 2008, s. 104.

¹²⁵⁴ Demircioğlu, 1953, s. 183.

¹²⁵⁵ Daly, 2002, s. 58.

¹²⁵⁶ Machievelli, 2008, s. 104.

¹²⁵⁷ Daily, 2002, s. 58.

sahiptiler. Tüm *tribunuslar* yükselebilmek için orduda en az beş yıl hizmet vermek zorundaydı ve bunlardan 10 tanesi -4 consul lejyonundaki 24 subay arasından- 10 yıl hizmet vermek durumundaydı. Bunlar muhtemelen atlı birliklerde ya da daha alt kademelerde tecrübe kazanıyorlardı¹²⁵⁸. Yalnız *tribunus* 'ların hukuken beş yıl hizmet etme zorunluluğunun acil durumlarda ya da kaos ortamlarında göz önünde bulundurulmadığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 216 yılında P. C. Scipio'nun 20 yaşında askeri *tribunus*, T. Flaminius'un M.Ö. 210 yılında *tribunus* ve 30'lu yaşlarının başlangıcında M.Ö. 198 yılında *consul* olduğu bilinmektedir. Bu durumda Flaminius'un 18 yaşında *tribunus* olduğu söylenebilir¹²⁵⁹. Bu, Cannae Savaşı ve devamındaki olağanüstü hal ile ilgili bir durum olmalıdır.

Alay komutanları olarak nitelendirilebilecek olan *tribunus* 'lar “*tribuni militum*” soyundan olup *consul* 'ler tarafından atanan genç adamlardan oluşmaktaydı. Başlangıçta bir gün süre ile değişimli olarak lejyona komutanlık ediyorlardı¹²⁶⁰. En azından Cumhuriyet'in geç döneminden itibaren askeri *tribunus* 'lar senatör sınıfı kumanda düzeninde her zaman *legatus* 'lara bitişik olarak dizilmişlerdir. Soylu sınıftan olmaları lejyonda ikinci kumandan olarak görev almalarını sağlamıştır¹²⁶¹. Bu belki de onların *quaestor* ve *legatus* 'u izleyen mevkinin askeri *tribunus* olmasından kaynaklanan durumdu¹²⁶². Lejyonun kıdemli subayları olarak *centurio* 'lar ve diğer alt kademedeki subaylardan atlı sınıfından olma, senatör aile

¹²⁵⁸ Keppie, 1998, s. 39-40.

¹²⁵⁹ Parker, 1928, s. 18.

¹²⁶⁰ Leonard, 1953, s. 289.

¹²⁶¹ Fields, 2009, s. 34.

¹²⁶² Chrissanthos, 2008, s. 104.

üyesi olma gibi kesin çizgilerle ayrılıyorlardı¹²⁶³. Genelde görev süreleri bir yıl olmasına rağmen bazı subaylar daha uzun süre ile hizmet etmişlerdir¹²⁶⁴.

Askeri *tribunus*'lar, *legatus* olma yolunda ona daha yakın olan kıdemli bir rütbe idi. Bu subaylar senatör veya atlı sınıfından kariyer elde etmeyi isteyen genç adamlardan oluşmaktaydı. Bunlar kendi aralarında *tribuni laticlavii* (tunikleri üzerinde geniş mor şeritler bulunanlar) ve *tribuni angusticlavii* (tunikleri üzerinde dar şeritler olanlar) olmak üzere iki kısımda incelenebilir¹²⁶⁵. *Tribunus laticlavius* (çoğ. *tribuni laticlavii*) bu mevkinin ardından *Senatus*'a girebilir ve karışık sivil hizmet, askeri kariyer şeklinde görev alabilirdi. Sınıfı dolayısı ile diğer kalan beş atlı sınıfı *tribunus*'undan –*tribuni angusticlavii*'den- rütbece üstündü¹²⁶⁶. *Tribunus laticlavius*, kalın mor şeritli bir toga giyerdi ve bu onun senatör sınıfından olduğuna işaret ederdi¹²⁶⁷. Geniş şeritli *tribunus*'lar *legatus*'tan sonra kumandada ikinci adamdı. En azından Cumhuriyet'in geç döneminden itibaren gerekli hallerde *legatus*'un yerini alabilir bu durumda kendisine *tribunus prolegato* adı verilirdi¹²⁶⁸.

Tribuni angusticlavii askeri *tribunus* 'ları ise atlı sınıfından olduğunu işaret eden daha ince şeritli toga giyinirdi¹²⁶⁹. *Tribunus* 'lar içinde atlı sınıfından olan diğer bu beş subayın kariyer basamaklarının senatör sınıfına mensup olan subaylardan farklı olduğu görülmektedir. Bunlar doğrudan lejyon *centurion*'u olarak atanabilmekle birlikte lejyon *tribunus*'luğu vazifesini üstlenmeden önce *praefectus* olarak genellikle *auxilia* birliklerini kumanda ederlerdi. Bu *tribunus*'lar, savaş

¹²⁶³ Sage, 2008, s. 104.

¹²⁶⁴ Southern, 2006, s. 331.

¹²⁶⁵ Parker, 1928, s. 188-189.

¹²⁶⁶ Cowan, 2003,a, s. 16-17.

¹²⁶⁷ Santasuosso, 2001, s. 96.

¹²⁶⁸ Bkz. Le Bohec, 1994, s. 38-39.

¹²⁶⁹ Santasuosso, 2001, s. 96.

esnasında her biri 1.000 kişiden oluşan iki *cohors*'un kumandasını üstlenirlerdi. Örneğin, *auxilia* birlikleri subaylarından olan *ala milliaria tribunus*'u atlı sınıfından olup 1.000 kişilik *auxilia* birliğini kumanda eden en yüksek askeri görevli idi. Bunlar genelde üç-dört yıl farklı bölgelerde görevde bulunmuş kimselerdi¹²⁷⁰. En azından Flaviuslar sülalesi zamanından ileriye doğru *auxilia* birlikleri üzerinde liderlik tasarrufuna sahip olmuştur¹²⁷¹.

Tribunus'lar ordunun tamamı yerine tek bir lejyona tahsis edilerek hem askeri hem de taktiksel manada geniş kapsamlı sorumluluklar üstlenmişlerdir. Acemi erlerin askeri kayıt işlemlerine ve sadakatlerine dair yemin törenlerine nezaret etme, onların sınıflara ayrılarak piyade olarak dağıtımının sağlanması, talimlerinin yaptırılması ve askerler için sıhhi bir ortam oluşturulması gibi vazifeleri yerine getirmişlerdir. Yine süvari takımları olan *turmae*'yı idare eden *decurio* (onbaşı) atamalarını yapmışlardır. Bunlardan başka ordugâh için uygun bir yer seçimi, ordugâhın inşasının denetimi ve suçu sabitlik kazanmış kişilerin cezalandırılması¹²⁷², nöbetçi kulübelerinin organizasyonu, bağımsız müfreze ya da keşif birliklerini kumanda etme¹²⁷³ gibi görevleri de yerine getirmişlerdir. Ordugâhın disiplininden ve *consul*'lerle, *centurio*'lar arasındaki koordinasyonun sürekliliğini sağlama gibi vazifeleri de üstlenmişlerdir¹²⁷⁴.

Askeri *tribunus*'lar ordu büyüdükçe bağımsız lejyonlarda dönüşümlü olarak bir seferde iki ay olmak üzere sefer sezonu boyunca kumandada görev yapmaya

¹²⁷⁰ Southern, 2006, s. 128 vd.; Le Bohec, 1994, s. 39.

¹²⁷¹ Fields, 2009, s. 34.

¹²⁷² Daly, 2002, s. 58-59.

¹²⁷³ Rosenstein, 2007, s. 136.

¹²⁷⁴ Southern, 2006, s. 92.

başlamışlardır¹²⁷⁵. Askeri *tribunus* subaylarının savaştaki fonksiyonu ile ilgili olarak fazla bilgi olmamakla birlikte Rosenstein, bu subayların savaş günü lejyonların sorumluluğunu üstlenerek generalin yokluğunda askerlere taktiksel eğitimler yaptırmış olmasının mümkün olduğunu belirtir. Askeri *tribunus* 'ların ölümüne dair yaygın bilgilerin olmasından dolayı onların savaşta düşmanla yakın temas sağlama ve düşmanı emrindeki lejyonlarıyla birlikte öldürücü bölgeye çekme gibi amaçlara hizmet etmiş olabileceklerini savunur¹²⁷⁶.

Askeri *tribunus* 'lar Roma askeri sisteminin önemli bir parçasını teşkil etmekle birlikte M.Ö. 82-79 yılları arasında *Senatus* tarafından *dictator* 'luğu onaylanan Sulla askeri bir *dictator* 'luk kurarak yeni bir anayasa reformu hazırlamış ve *tribunus* 'ları etkisiz hale getirirken *Senatus* 'u güçlendirmiştir¹²⁷⁷. Sulla 'nın bu girişimi muhtemelen *consul* 'ler ile *centurio* 'lar arasında kritik bir noktada görev alan ve askerleri her an başkumandana karşı kışkırtabilecek *tribunus* 'ları güçsüzleştirmeye yönelik atılmış bir adımdı.

İmparatorluk idaresi altında da askeri *tribunus* 'lar Cumhuriyet idaresinde olduğu gibi en yüksek mevkiyi tutmaya devam etmişlerdir. Daha sonraları her ne kadar diğer tüm ordu subayları gibi imparator tarafından atanmış olsalar da hem lejyoner hem de *auxilia* birliği *tribunus* 'ları hala öncelikli taktiksel vazifelerini sürdürmüşler ve imparatorluk zamanında lojistik ile ilgili görevlerini de devam ettirmişlerdir¹²⁷⁸. Her *tribunus* lejyonlarda belirli bir hizmet süresini tamamlamak zorundaydı. Bunlardan *laticlavii* olarak bilinenler politik olarak senatörlük *cursus*

¹²⁷⁵ Keppie, 1998, s. 40.

¹²⁷⁶ Rosenstein, 2007, s. 136.

¹²⁷⁷ İplikçioğlu, 2007, s. 88-89.

¹²⁷⁸ Roth, 1999, s. 273.

honorumu'nu tamamladıktan sonra atlı sınıfı *cursus honorum* 'unu arzulayabilirdi. En azından Claudius zamanından itibaren bunlar *auxilia* birliklerinde ek olarak iki subaylık pozisyonunu ellerinde tutmuşlardır. Bu askerlerin bir kısmı *praefectus cohortis* (*auxilia cohortis* 'u ya da piyade birliği *praefectus* 'u gibi), *tribunus legionis* (lejyon *tribunus* 'u) ve *praefectus alae* (*auxilia* süvari taburu *praefectus* 'u gibi) değişik unvanlarla değişik görevleri icra etmişlerdir. Lejyon *tribunus* 'larının bazı zamanlar sadece askeri amaca yönelik hizmet ettikleri görülmektedir. Örneğin, Marcus Aurelius'un Parth seferine gönderilen *vexillatio* süvari kumandanının bir lejyon *tribunus* 'u olduğu bilinmektedir¹²⁷⁹.

Beş kişilik “*tribuni angusticlavii*” lejyoner ordugâhında karargâh subayı olarak görev almıştır. Ancak bir sefer esnasında nadiren müfrezelerin kumandanlığını üstlendikleri de olmuştur¹²⁸⁰. Bununla birlikte görevlerinin idari ağırlıklığı olduğu görülmektedir¹²⁸¹. *Tribunus* 'lar *legatus* 'un kadrosunda hizmet etmişler ve kendilerine bağlı olan kâtipler (*cornicularii*) gibi memurlar kadrosu ile idari işleri yürütmüşlerdir. Bu memurların görevi ise lejyonlarda hizmet eden askerlerin kayıtları, askeri kayıplarla terhis olan askerlerin kayıtlarının tutulması, izin başvuruları gibi işlerle ilgilenmek olmuştur. Eyalet valilerinin karargâhında lejyon *tribunus* 'larına ait yazıtların bulunmuş olması bunların muhtemelen karargâh personeli olduğu izlenimini yaratmaktadır. Yine bunlar Flaviuslar periyodundan sonra lejyoner süvarisi kumandanlığı mevkilerinde görülebilmektedir¹²⁸². Vegetius, 10 *cohortis* 'tan oluşan lejyonun ilk *cohortis* 'unun 1.000'li düzende olduğunu bu ilk *cohortis* 'un zenginlik, soy, kültür, fiziksel güç bakımından ön planda tutulduğunu ve

¹²⁷⁹ Parker, 1928, s. 189-190.

¹²⁸⁰ Webster, 1936, s. 11.

¹²⁸¹ Sidebottom, 2008, s. 39.

¹²⁸² Parker, 1928, s. 190-191.

idaresinin de askeri bilgi, fiziksel güç ve onurlu bir karektere sahip *tribunus*'un kumandasında olduğunu kaydetmektedir. Diğer kalan *cohors*'lar *tribunus*'lar veya *praepositi* (geçici kumanda subayları) tarafından idare edilmiştir¹²⁸³.

2.3.3.3. *Praefectus*

Roma devlet yapısı içerisinde *praefectus* unvanı elinde geniş yetkileri olan askeri ve sivil görevleri yerine getiren üst düzey memurları ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bu görevleri arasında, *praefectus*'lar özellikle *auxilia* birimlerinin piyade veya süvari kuvvetlerini kumanda eden birlik komutanları idi¹²⁸⁴. Bunlar müttefik birliklerin kendi yerel *magistrat*'ları olan *praefectus* olarak adlandırılan kişilerdi. Ancak bu müttefik kuvvetlerin genel kumandasını *consul*'ler tarafından atanan atlı sınıfına mensup ve süvari birliklerini kumanda eden *praefecti equitum* ile müttefik piyadeleri kumanda eden yine atlı sınıfından *praefect sociorum* olarak adlandırılan Roma vatandaşları üstlenmiştir¹²⁸⁵. Bu genel kumandanların emri altında ise müttefik kuvvetlerden seçilen diğer *praefectus*'lar görev almışlardır. Polybios müttefik kuvvetlerden *praefectus* seçimi ile ilgili olarak; müttefik kuvvetlerin Roma *consul* ordusuyla birlikte toplandığında bunlar arasından *consul* tarafından *praefectus* olarak 12 kişinin seçildiğini nakletmektedir¹²⁸⁶. Muhtemelen bu subaylar az önce sözü geçen Roma yurttaşı genel kumandan sorumlu subayın emri altında görevlerini yerine getiriyorlardı. Yine *praefectus alae* subayı; kariyerinin üçüncü basamağında 500 kişiden oluşan süvari birliğini kumanda eden ve üç-dört yıllığına görevde bulunan ve daha sonra bir lejyonda *tribunus angusticlavii* olarak

¹²⁸³ Veg., *Mil.* II.12.

¹²⁸⁴ Harkness, 1887, s. XLIII.

¹²⁸⁵ Southern, 2006, s. 141.

¹²⁸⁶ Polyb., VI.26.5-9.

görev alabilen ya da sivil idari işlerle meşgul olabilen subaydı. Ancak ağırlıklı olarak *praefectus* subaylarının ordugâhta idari ve askeri işleri yürüten subaylar oldukları görülmektedir¹²⁸⁷. Çünkü süvari birlikleri ve *cohors*’lar genellikle askeri *tribunus*’lar tarafından kumanda edilmiştir¹²⁸⁸. *Praefectus*’lar ayrıca *praefectus levis armaturae*, *praefectus orae maritimae* unvanıyla sıra dışı görevleri de yerine getirmişlerdir. Sosyal Savaş’tan önce her *ala sociorum* (müttefik süvari birliği) 6 *praefectus*’a sahip olup bunlardan 3’ü Roma subayıydı. Caesar zamanının ordu *praefectus*’ları süvari oluşumlarının kumandanlığını üstleniyorlardı. İmparatorluk rejiminin kurulmasıyla *praefectus*’lar, atlı sınıftan oluşmuştur. Nero’nun iktidarından daha ileri bir tarihten itibaren atlı sınıf mensupları için kariyer basamakları *praefectus cohortis*, *tribunus militum*, *praefectus alae* şeklinde olup *tres militae* basamaklarını oluşturmaktaydı¹²⁸⁹.

Roma ordusunda *praefectus*’ların geniş yelpazade askeri ve idari görevler üstlendikleri görülmektedir. Bu *praefectus*’luklardan önemli olanlardan birisi ordugâh *praefectus*’luğu *-praefectus castrorum-* idi. Bunlarla ilgili ilk referans M.Ö. 11 yılına ait olup Augustus’un bir yeniliği olarak görülmektedir¹²⁹⁰. Ordugâh *praefectus*’ları Augustus periyodunda sürekli bir memuriyet haline gelerek genellikle liyakatlerine ve aynı zamanda sadakatlerine göre imparator tarafından seçilerek atanmışlardır¹²⁹¹. Bu makam büyük bir askeri deneyimi ve iş yükünü gerekli kıldığı için uzun yıllar askeri hizmet deneyimi olan *primus pilus*- lejyon *centurio*’larının en kıdemli subayı-

¹²⁸⁷ Southern, 2006, s. 129, 334.

¹²⁸⁸ Sumner, 1997, s. 20.

¹²⁸⁹ Hammond ve Scullard, 1970, s. 872.

¹²⁹⁰ Roth, 1999, s. 272, 273.

¹²⁹¹ Chrissanthos, 2008, s. 170.

olarak hizmet etmiş kişiler tarafından doldurulmuştur¹²⁹². Ara sıra askeri *tribunus*'lar ve *cohors praefectus*'lukları mevkilerini işgal edenler de *praefectus castrorum* mevkisine terfi ettirilmişlerdir. Ancak pratikte *praefectus castrorum* askeri kariyerin sonu olarak görülmüştür¹²⁹³. Bu mevkii bir *primus pilus* için kariyerinin doruk noktasını teşkil etmekteydi.

Praefectus castrorum, *legatus*'lara yardımcı olan 6 askeri *tribunus*'dan ve meslekten olan bir subaydı. Ordugâh *praefectus*'u atlı statüsünde olup Augustus'un daimi bir ordu için tesis ettiği kalelere bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir¹²⁹⁴. Ordugâh *praefectus*'u birliğin kumandasında üçüncü adamdı. Surların bakımından ve seferler süresince kuşatmalardan sorumluydu. Yapıların inşa edileceği yerlerin seçimi ve denetimi de bu subayın kontrolündeydi. Marş esnasında ordunun ağırlıklarının denetimi ve savaşta topçu birliklerinin kumandasını üstlendikleri de oluyordu¹²⁹⁵. Bu *praefectus*'lar bir sefer esnasında kale veya ordugâhların idaresi levazım ve lojistik hizmetlerinin yerine getirilmesi gibi görevleri de üstlenirlerdi¹²⁹⁶. *Praefectus castrarum* Parker'in de ifadesiyle bir çeşit nitelikli levazım subayı idi. Ordugâhın düzenini sağlamaktan sorumlu idi. Savaş zamanında ise lejyoner eğitimlerini düzenleyerek cephane tedariklerini denetlemiş ve kuşatma operasyonları için tasarlanmış koçbaşlarının teftişi ile ilgilenmiştir. *Praefectus castrarum* bazı durumlarda *legatus* olmadığı zamanlar lejyonun kumandasını üstlenmiştir. Emirleri ise hem askeri hem de idari yetkiye sahip valilerden

¹²⁹² Southern, 2006, s. 129.

¹²⁹³ Parker, 1928, s. 191.

¹²⁹⁴ Southern, 2006, s. 129.

¹²⁹⁵ Bkz. Le Bohec, 1994, s. 39.

¹²⁹⁶ Gilliver, 2007, s. 190.

almışlardır¹²⁹⁷. Lejyon *legatus*'unun altında gerçek önemli mevkii olan *praefectus castrarum*¹²⁹⁸ İmparatorluk yönetiminin ilk iki yüz yılı boyunca görülmüş ancak Septimus Severus'tan sonra bu unvan *praefectus legionis* -lejyon *praefectus*'u- olarak değişmiştir¹²⁹⁹. Gallienus'un, *legatus* ve geniş mor şeritli *tribunus*'luk mevkilerini lağvetmesi ve buna bağlı olarak iki üst düzey mevkiinin ortadan kalkması ile ordugâh *praefectus* 'ları lejyonun başındaki kişiler haline gelmiştir¹³⁰⁰.

Roma ordusunda görev alan bir başka *praefectus* ise *praefectus fabrum* olarak bilinen mühendis *praefectus*'lardı. Bu *praefectus*'lar Cumhuriyet'in geç döneminde askeri kumandada yardımcı personel olarak hizmet etmeye başlamışlardır¹³⁰¹. Keppie'ye göre bunlar orduda sıklıkla yer almalarına rağmen gerçekte komutanın şahsi karargâhında yaver olarak hizmet etmişlerdir. Çünkü Caesar'ın yazıtlarındaki hiçbir savaşta, ya da tahkimatta ya da mühendislik projesinde bunların ismi geçmemektedir¹³⁰². Yine de ağır silahların kullanımının artması ile birlikte M.S.1. yüzyılın ortalarından itibaren her *centuria* 'nın ağır silahların geliştirilmesi ve bakımı ile ilgili bir mühendise ihtiyaç duyduğu söylenebilir¹³⁰³. Yöneticileri *praefectus fabrum* veya istihkâm subayı olan çalışanlar (*fabri*) köprü yapımında, kışla inşasında ve büyük olasılıkla silah onarımında istihdam edilmişlerdir¹³⁰⁴. Çok daha geç dönem için olmakla birlikte Vegetius'un açıklamalarından lejyonda ordugâh inşası, çeşitli kuşatma araçları ile diğer askeri gereçlerin üretilmesinde çalışan mühendis, askeri

¹²⁹⁷ Parker, 1928, s.192-193.

¹²⁹⁸ Cowan, 2003b, s. 8.

¹²⁹⁹ Parker, 1928, s. 191-192.

¹³⁰⁰ Le Bohec, 1994, s. 198.

¹³⁰¹ Campbell, 1994, s. 56.

¹³⁰² Keppie, 1998, s. 99.

¹³⁰³ Southern, 2006, s. 104.

¹³⁰⁴ Judson, 1998, s. 38.

tekniker, marangoz, demirci, boyacı gibi meslek gruplarının da *praefectus fabrum*'un emri altında hizmet ettikleri anlaşılmaktadır¹³⁰⁵.

Praefectus Aegypti olarak bilinen *praefectus*'luk ise imparatorluk periyodunda özel öneminden dolayı senatörlerin sınırı geçmesine izin verilmediği Mısır eyaletinde *legatus* yerine görevlendirilen bir eyalet valisiydi. Bu subay *praefectus legion*'um unvanı ile eyaletindeki lejyonların kumandanlığını üstlenmiştir. Bunlar da atlı sınıfındandı fakat daha önce ordugâh *praefectus*'u olmadan önce iki kez *primus pilus* görevinde bulunmaları yönüyle diğerlerinden ayrılmaktaydı¹³⁰⁶.

Roma askeri sisteminde belki de en güçlü *praefectusluk*'lardan birisi *praetor praefectus*'luğu olmuştur. İlk *praetor praefectus*'ları, M.Ö. 2 yılında *praetor* muhafızlarını kumanda etmek üzere atanmış ve genellikle 2 kişiden oluşmuşlardır¹³⁰⁷. Bu *praefectus*'lar imparator başkumandanlığında önemli rol oynamıştır. İmparatora yakın konumlarından dolayı taht mücadelelerinde çok etkin rol oynamışlardır. Bu muhtemelen imparator muhafızlarının komutanları olmaları ve emri altındaki askerler üzerinde sahip oldukları nüfuzdan kaynaklanmaktaydı. Nitekim M.S. 217 yılında Macrinus, M.S. 244 yılında Iulius Philippus ve 276 yılında Florianus ve 282 yılında Carus tahta çıkmalarını *praetor praefectus*'larına borçlu olmuşlardır¹³⁰⁸. Constantinus yönetimi altında yetkileri belirli bir saha ile sınırlandırılarak nihayetinde Galya, İtalya, İllyricum ve Doğu olmak üzere askeri fonksiyonlarından soyutlanmış dört ayrı *praefecture* bölgesi doğmuştur¹³⁰⁹.

¹³⁰⁵ Veg., *Mil.* II. 11.

¹³⁰⁶ Parker, 1928, s. 193.

¹³⁰⁷ Hammond ve Scullard, 1970, s. 872.

¹³⁰⁸ Strobel, 2007, s. 270.

¹³⁰⁹ Hammond ve Scullard, 1970, s. 872.

2.3.3.4. *Centurio*

Roma askeri teşkilatında yüksek subay heyetinin yanı sıra bir de *manipulus* ve *centuria* 'ları kumanda eden alt dereceli subaylar (*centurio*) bulunuyordu¹³¹⁰. *Centurio* -bir bakıma yüzbaşı- unvanlı bu subaylar Roma ordusunun önemli bir kısmını oluşturuyordu¹³¹¹. *Centurio* 'lar, *consul* 'ün emriyle askeri *tribunus* 'lar tarafından her sefer için yeniden tayin olunuyordu. İlk başlarda bu subaylar yalnız *patricius* 'lardan alınıyordu. Plebler de uzun mücadele sonucu bu mevkilerde yer almaya başlamışlardır¹³¹². Ancak daimi orduyla geçişle birlikte imparatorluk idaresinin erken döneminden itibaren *centurio* 'ların önemli bir kısmı atlı sınıftan alınmıştır. Bunlar arasında ise İtalyan kökenliler en baskın grup olmuştur¹³¹³.

Roma savaş birliği olan *manipulus* 'un eğitimi ve savaşta sevk ve idaresi bu deneyimli askerlerin elindeydi¹³¹⁴. *Centurio* 'lar, birliklerindeki profesyonel askerlerin en kıdemlisidiler. Polybius, *centurio* 'ların ciddi, kararlı ve en zor şartlarda dahi görevini yerine getirebilecek kimseler arasından seçildiğini ifade etmektedir¹³¹⁵. Caesar ve daha sonraki yazarlardan elde edilen ipuçları kıdemli subaylarla *centurio* 'lar arasında birbirini tamamlayıcı yakın bir iş birliği olduğunu göstermekle birlikte *cohors* seviyesindeki taktiksel kumandanın *centurio* 'nun elinde olduğunu ortaya koymaktadır¹³¹⁶. *Centurio* 'lar bazen lejyon müfrezelerinin veya *auxilia* birliklerinin kumandası ile meşgul iken yabancı kral veya kumandanlar

¹³¹⁰ Demircioğlu, 1953, s. 184.

¹³¹¹ Campbell, 1994, s. 46.

¹³¹² Demircioğlu, 1953, s. 183-184.

¹³¹³ D'amato, 2012, s. 17.

¹³¹⁴ Leonard, 1953, s. 289.

¹³¹⁵ Polyb., VI.24.7-9.

¹³¹⁶ Sidebottom, 2008, s. 40.

arasında habercilik görevini de üstlendikleri olmuştur¹³¹⁷. Bu durum *centurio* 'ların ortalamanın üzerinde bir eğitim ve deneyime sahip olmalarıyla ilgili olmalıdır.

Centurio 'lar atlı sınıfından, bazen sivil yaşamdan, uzun süreli hizmet eden ve özel görevleri yerine getiren lejyonerlerden, *auxilia* süvari birlikleri *decurio* 'ları ve *centurio* 'ları ile askeri hizmet sürelerini Roma'da tamamlamış olanlar arasından seçilebiliyorlardı¹³¹⁸. Genç bir adam eğer saygın bir ailenin oğlu ise *centurio* 'luğu bekleyebilirdi. Roma vatandaşı olması halinde lejyonlara; yabancı bir ailede doğmuş ise *auxilia* birliklerine yönlendiriliyordu¹³¹⁹. Sosyal statülere bağlı gerçekleşen atamalar haricinde çoğunluğu deneyim, kumandanlık ve gösterdiği cesaret sayesinde terfi elde ediyordu. Bu durum, hırslı erleri komutan rütbesine terfi etmek için muharebe meydanında değerlerini kanıtlama konusunda cesaretlendirmiş gibi görünmektedir. Gilliver bundan dolayı onların en ön safta gittiklerini ve bu nedenle yüksek ölüm oranıyla zayıf verdiklerini ifade etmektedir¹³²⁰.

En azından imparatorluk rejiminin kurulmasıyla birlikte 15 yıllık hizmet süresini tamamlamış, kalem işlerinde çalışmış veya alt derecede subaylık mevkilerini işgal etmiş olanlar da *centurio* mevkii için kaynak oluşturuyordu. Southern, Petronius Fortunatus isimli bir *centurio* 'nun adının geçtiği yazıtı esas olarak onun bir *centurio* olarak atanmadan önce *librarius*, *teserarius*, *optio* ve *signifer* olarak görev yaptığının anlaşıldığını belirtmektedir¹³²¹.

Roma ordusunun kumanda yapısının merkezinde yer alan *centurio* 'lar, genelde er sınıfından yetişen bölük komutanları idi. Her *manipulus*, her biri bir *centurio*

¹³¹⁷ Goldsworthy, 2003, s. 27, 47.

¹³¹⁸ Campbell, 1994, s. 46.

¹³¹⁹ Le Bohec, 1994, s. 72.

¹³²⁰ Gilliver, 2005, s. 78.

¹³²¹ Southern, 2006, s. 130.

tarafından kumanda edilen iki bölüğe ayrılmıştı ve savaşta *manipulus*'un iki komutanı yan yana çarpışmış; sağdaki komutan üst rütbeli bölük komutanı tarafından (*centurio prior*), sol taraftaki ise alt dereceli bölük komutanı tarafından (*centurio posterior*) komuta edilmiştir¹³²². Polybios, yıllık asker alım süreçlerinde *tribunus*'ların üç hattın her birinden deneyimli 10 kişiyi *centurio* olarak seçtiğini ifade etmektedir¹³²³. Polybios'un açıklaması bir bakıma Roma askeri sisteminde lejyon subayları belirlenirken öncelikle kıdemli bölük komutanlarının seçilmesiyle ilgili bir durumdur. Seçilen ilk bölük komutanı lejyonun da yarı bölük komutanı olup *triarii*'deki ilk bölüğün ilk kumandanlığını üstlenirdi. Bu subay sonraki dönemlerde *primus prior* olarak adlandırılmıştır; ama bu unvanın ne kadar geriye gittiği bilinmemektedir¹³²⁴. Muhtemelen bütün *cohors* 'larda ilki hariç diğer *centurio* 'lar eşit derecede olup sadece kıdem dereceleri ile birbirinden ayrılmaktaydı¹³²⁵.

10 *cohors*'tan oluşan Roma lejyonunda bunlardan 9'u -2 ile 10 arasındaki *cohors* 'lar- her biri 80 kişiyi içine alan 6 *centuria*'dan oluşmaktaydı. İlk *cohors* ise çift katlı güçte olup bu hattaki *centuria* 'lar lejyonun en üst kıdemli *centurio* 'ları (*primi ordines*/5 kıdemli *centurio*) tarafından kumanda edilmiştir¹³²⁶. Aynı zamanda bu ilk *cohors* 'un *centurio* 'ları *primi ordines* olarak bilinmiş ve çok büyük prestije sahip olmuşlardır¹³²⁷. *Primi ordines* arasındaki en kıdemli subay ise savaş *consul* 'üne refakat etme hakkına sahip olan *primus pilus* idi¹³²⁸. Kural olarak üç hatlı dizilişte sağda bulunan *centurio* solda bulunandan daha kıdemli idi. Hattın sağ tarafının

¹³²² Sekunda ve McBride, 1986, s. 22.

¹³²³ Polyb., VI.24.

¹³²⁴ Sekunda ve McBride, 1986, s. 22.

¹³²⁵ Campbell, 1994, s. 46.

¹³²⁶ Connolly, 2008, s. 31.

¹³²⁷ Fields, 2009, s. 35.

¹³²⁸ Connolly, 2003, s. 31.

tehlikeye açık olması dolayısıyla *primus pilus*'un da en kıdemli subay olarak görev almasını sağlamıştır¹³²⁹.

10 *cohors*'un bir araya gelmesiyle bir lejyon oluştuğu için lejyonda toplamda 60 *centurio* mevcuttu. *Centurio*'lar bu 6 *centuria* içerisinde Cumhuriyet Dönemi ordusunu yansıtan isimlerle¹³³⁰ sıralanmışlardır. Bu sıralama: *Pilus Prior*, *pilus posterior*, *princeps prior*, *princeps posterior*, *hastatus prior*, *hastatus posterior* şeklinde idi. 6 *cohors* içerisinde *centurio*'ların terfisi genelde daha kıdemli olan *cohors*'a yükselme şeklinde olmuştur¹³³¹. *Cohors*'lar arasındaki terfi ise yüksek olandan düşük olan doğru idi. Başka bir deyişle X. *Cohors*'un *centurio*'ları VIII. *Cohors*'un *centurio*'larına göre daha kıdemsiz idi¹³³². *Centurio*'ların kıdem yükselme düzeni düşükten yükseğe doğru *hastatus posterior*, *hastatus*, *princeps posterior*, *princeps* ve *primus pilus* şeklindeydi¹³³³. *Hastatus* basamağında göreve başlayan *centurio* kademeli olarak *pilus prior* (*primus pilus*) adıyla *cohors*'unda görev alabilecek kadar yükselebiliyordu. Böyle bir *centurio*, *pilus prior* makamına terfi ettiğinde tüm *cohors*'un kumandasını üstleniyordu. *Centurio*'ların terfi etmesi iki şekilde olabiliyordu. Bunlardan ilki belediye sınırları içerisinde hizmetlerinin karşılığı ya da *evocatus*¹³³⁴ olarak aldıkları terfi belgesine ve ikincisi de terfi sırasına

¹³²⁹ Sage, 2008, s. 106.

¹³³⁰ Her bir *cohors*'un 6 *centuria*'sı için Cumhuriyet Dönemi'ndeki unvanları kullanılmaya devam etmiştir. Bunlar: *Pilus prior*, *pilus posterior*, *princeps prior*, *princeps posterior*, *hastatus prior* ve *hastatus posterior* idi. *Centurio*'lar, *pilus prior* olarak terfi etmeleri halinde görevli bulundukları *cohors*'un kumandasını üstlenirlerdi. İlk *cohors*'ta muhtemelen M.S. 1. yüzyıl ortasında beş çift katlı *centuria* ile tanışılmasıyla unvanlar *primus pilus*, *princeps prior*, *hastatus prior*, *princeps posterior* ve *hastatus posterior* şeklinde düzenlenmiştir. Bunun için bkz. Fields, 2009, s. 34-35.

¹³³¹ Southern, 2006, s. 333.

¹³³² Fields, 2009, s. 34.

¹³³³ Goldsworthy, 2003, s. 55.

¹³³⁴ *Evocatus* (çoğ. *evocati*) ordudan onurlu bir şekilde terhis olmuş ancak daha sonra davet üzerine orduda gönüllü olarak hizmet edebilen ve daha deneyimli olması nedeni ile lejyonere göre daha yüksek statüdeki askerler anlamında kullanılmaktadır.

göre idi. Bunlardan terfi belgesi alanlar hızla yükselirken ikinci yol *cohors*’tan *cohors*’a terfi şeklinde idi. Ancak bir *centurio*’nun her zaman aynı mevkiyi *-pilus*, *princeps* ve *hastatus* gibi- gerekmezdi. Terfilerinin her adımında hizmette istekli olan, yeteneğini ispatlamış birisi ara basamakları izlemeden hızlı bir şekilde *primi ordines* (*primus pilus* hariç birinci *cohors*’un ilk 5 *centurio*’su) mevkilerinden birini elde edebilir ve nihayetinde *primus pilus* olmayı arzulayabilirdi¹³³⁵.

Her lejyon için sadece bir *primus pilus* bir yıllığına görev alırdı. Lejyonlarda kalan diğer 58 *centurio*’nun her biri için bu mevkiyi elde etmeleri neredeyse çok düşük bir ihtimaldi. *Primus pilus* mevkiinde bulunan kıdemli subaylar hizmet sürelerinin dolmasının ardından atlı sınıfı mevkiler için hak kazanabilirler; ikinci kez başka bir lejyonda görev için yeniden başvurabilir veya ordugâh *praefectus*’u olarak, çok düşük ihtimal de olsa *tribunus* ya da eyalet valisi olarak görev alabilirlerdi¹³³⁶. Ancak bunlar içerisinde *primus pilus* unvanlı subaylar için ordugâh *praefectus*’luğu (*praefectus castrorum*) kariyerlerinin son aşaması gibi görünmektedir. Bunun ardından emekli olup özel yaşamlarına dönebilmekteydiler¹³³⁷.

İmparatorluk yönetimi ile başlayan süreçte *primus pilus*; *praefectus castrarum* (daha sonra *praefectus legionis*) veya *procurator* olarak terfi ettirilmişlerdir. *Legio III Cyrenaica*’da *primus pilus* mevkini işgal eden M. Pompeius Asper isimli kıdemli *centurio* daha sonra *Legio XX Valeria Victrix*’de *praefectus castrorum* görevinde bulunmuş ardından *praefectus legionis*, *tribunus cohortis vigilum*, *tribunus cohortis urbanae*, *tribunus cohortis praetoriae* gibi mevkilere yükselmiştir¹³³⁸. Yalnız burada

¹³³⁵ Parker, 1928, s. 201-202.

¹³³⁶ Southern, 2006, s. 130.

¹³³⁷ Parker, 1928, s. 204.

¹³³⁸ D’amato, 2012, s. 12.

dikkat çeken nokta Claudius zamanından önce *primus pilus* olarak adlandırılan en yüksek rütbeli *centurio* 'ların, *tribuni legionum* (lejyon tribunu'ları) olmak için terfi ettirilebilirken bu uygulamanın daha sonra ortadan kalkarak yalnızca askeri karakterli bir memuriyet olması dolayısı ile politik öneminin sona ermesi olarak görülmektedir¹³³⁹.

M.S. 213 yılından itibaren itibaren *primus pilus* ordu iaşesinin temini ile ilgili olarak bir vergiyle zikredilmektedir. Bu konuda *başcenturio* 'ların önemi artmakla birlikte ancak M.S. 250 yılı başlarına kadar bunlar savaşan asker olma özelliklerini sürdürmüşlerdir. Severus Alexander'in egemenliğinin erken dönemlerinde *Legio II Parthica*'ya atlı *praefectus* kumandanı olarak atanan L. Hierocletius bu göreve gelmeden önce iki kez *primus pilus* 'luk görevinde bulunmuş, Roma'da şehir *cohors* 'larından birini kumanda etmiş ve süvari-piyade karışımı seçkin Mauritania *auxilia* birliğine M.S. 216-18 yıllarında Parthlara karşı olan savaşta liderlik etmiştir¹³⁴⁰. Bir bakıma söz konusu süreçte kariyerlerindeki son aşama yeterli olması halinde atlı sınıftan bir mevkii olabilir ve lejyoner *tribunus* 'u, *cohors praefectus* 'u, *praetor praefectus* 'luğu hatta *procurator* dahi olabilirdi¹³⁴¹. Bunlardan çok az kısmı ise atlı sınıfı valiliğe ya da eyalet yöneticiliğine yükselbilmiştir¹³⁴².

Augustus döneminde lejyondaki sıradan bir *centurio* yıllık 13.500 *sestertii* - yaklaşık olarak sıradan bir askerin ödeneğinin on sekiz katını- kazanırken ilk *cohors* 'un *centurio* 'ları –daha deneyimli olduğu ve özel görevleri de üstlendiği için- 27.000 ve lejyonun en yüksek dereceli *centurion* 'u *primus pilus* ise 54.000 *sestertii*

¹³³⁹ Parker, 1928, s. 189-190.

¹³⁴⁰ Cowan, 2003a, s. 12, 16.

¹³⁴¹ Trever, 1939, s. 536.

¹³⁴² Fields, 2009, s. 39.

kazanmıştır¹³⁴³. Senatör rütbesine sahip birisi ise bu miktarın iki katı maaş alıyordu¹³⁴⁴. Bu tarz ödemelerin *centurio* 'ların sadakatini garanti altına almak olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu dengesiz maaş ödemelerinin sonraki dönemlerde de çok değişmediği görülmektedir. Ancak Maximinus Thrax (M.S.235-239), sözde *primus pilus* maaşını 432.000 *sestertii* olarak belirlemiştir. İstisnai bir şekilde *centurio* 'lara daha yüksek şekilde maaş ödemesi Augustus sonrası tüm imparatorlar tarafından sürdürülmüştür. *Centurio* 'ların prestijli durumu hakkında maaşlar haricinde, diğer yaşam koşulları da ipucu sağlamaktadır. Sabit bir ordugâhta sıradan askerler sekiz kişilik gruplar halinde bir çadır veya ranza sistemli ve 4 m² den fazla yaşam alanı sunmayan küçük odalarda yaşarlarken, bir *centurio* için ayrılan alan yaklaşık 100 m² idi¹³⁴⁵. Atlı sınıfının ve şövalye gibi mevkilerin üyeleri olan *centurio* 'lar sol ellerinde altın yüzük takma hakkına sahiptiler¹³⁴⁶. Sıradan askerler kılıçlarını sağ tarafta taşırken *aquilifer centurio* 'ları ve daha kıdemli subaylar rütbelerinin bir işareti olarak sol taraflarında taşımışlardır¹³⁴⁷. Yine *centurio* 'ların emrindekiler tarafından daha kolay tanınmak için enine sorguçlu miğferler taktığı bilinmektedir¹³⁴⁸.

Centurio 'ların amblemi *vitis* olarak adlandırılan üzüm çubuğu idi. Bu onların fiziksel şiddet uygulama yetkilerine işaret ederdi. Bunlar yüksek kumanda subayları ile rütbesiz askerler arasında kritik bir noktada görevliydi. İsimlerinin, Servius Tullius'un oluşturduğu *centuria* sistemi ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu

¹³⁴³ Herz, 2007, s. 307-308.

¹³⁴⁴ Trever, 1939, s. 536.

¹³⁴⁵ Herz, 2007, s. 307.

¹³⁴⁶ D'amato, 2012, s. 40.

¹³⁴⁷ Cowan, 2003b, s. 30.

¹³⁴⁸ Veg., *Mil.* II.13.

düşünce erken dönem Roma ordusuna ait referansların ordunun 10'lu bir organizasyona işaret ettiği esasına dayanmaktadır¹³⁴⁹.

Centurio 'lar ile ilgili olarak dikkat çeken noktalardan birisi bu terimin kara ordusu personeline ait olmakla birlikte Galya Savaşı boyunca savaş gemilerinin kumandası için lejyonlardan *centurio* alınmasına bağlı olarak bu terimin denizci askerler için de kullanılmasıdır. Özellikle de Brutus, savaş gemileri için lejyonerler toplamış askeri operasyonlar bu gemilerdeki *centurio* 'lar vasıtasıyla yönetilmiştir. *Centurio Classicus* olarak bilinen bu kumandanlık mevkii aslında *Centurio Legion (is) XXXXI Augusti Caesaris* 'e karşılık olup İkinci *Triumvir* 'lik idaresinde hizmet etmiştir. Ayrıca *centurio* teriminin M.S. 70'lerden daha ileriye doğru diplomalar üzerinde yer aldığı ve donanmada kullanılan standart bir terim haline geldiği anlaşılmaktadır¹³⁵⁰.

İmparatorluk yönetiminin erken dönemlerinde Roma ordusunda yaklaşık 1.500 *centurio* görev almaktaydı. Augustus'un iç savaşlar esnasında komuta zincirinde *centurio* 'nun önemini kavrayarak *centurio* 'ları kendisine ve imparatorluğa bağlamak için gayret gösterdiği bilinmektedir. Chrissanthos, *centurio* 'ları askerlere daha yakın oldukları için bir erken uyarı sistemi olarak değerlendirmekte ve bunu *centurio* 'ların desteği olmadan kumandanın kontrolü ele geçirmesinin nerede ise imkânsız olmasına bağlamaktadır. Bu subayların adları Cumhuriyet periyodu boyunca birçok isyana karışmış olsa da Augustus döneminde kendilerine ödenen

¹³⁴⁹ Sage, 2008, s. 106-107.

¹³⁵⁰ Saddington, 2007, s. 211.

paralar ve emeklilik ikramiyeleri ile statü ve zenginliklerinin arttığına dair yeterli bilgi mevcuttur¹³⁵¹.

İmparatorluk rejimi döneminde 10-15 yıllık bir hizmet sürecinin ardından Roma'daki *praetor* muhafızı sınıfından seçilen *centurio*'lar 25 yıllık hizmet sürelerinin ardından otomatik olarak terhis edilmiş gibi görülmemektedirler¹³⁵². *Centurio*'lar bedensel sağlamlılıkları el verdiği ve görevlerini yapabildikleri sürece aktif hizmete devam etmişlerdir. Örneğin *Centurio* P. Fortunatus'un 46 yıl *centurio* olarak imparatorluğun çok değişik yerlerinde en azından 15 lejyonda hizmet ettiği bilinmektedir¹³⁵³. Cumhuriyet Dönemi'nde *centurio*'ların ortalama yaşam süresi daha düşük olarak görülürken imparatorluk periyodunda 70 ve 80 yaşlarında kayıtlı *centurio*'lara rastlanmaktadır¹³⁵⁴. En genç kayıtlı *centurio* ise 49 yaşındadır¹³⁵⁵. Bu durum büyük bir ihtimalle *centurio*'ların daha önce sözü edilen savaşta en önde giderek yüksek zayıat vermelerine neden olan savaş şartlarının imparatorluk süresince daha sakin bir karakter kazanması ve buna bağlı olarak ölümlerin azalması ile açıklanabilir. *Centurio*'ların sık sık değişik lejyonlarda görev alarak deneyim kazandığı anlaşılmaktadır¹³⁵⁶. Böyle bir uygulamanın *centurio*'lar ile yakın ilişki

¹³⁵¹ Chrissanthos, 2008, s. 168.

¹³⁵² Gilliver, 2007, s. 192.

¹³⁵³ Herz, 2007, s. 307.

¹³⁵⁴ Gilliver, 2007, s. 192.

¹³⁵⁵ Sidebottom, 2008, s. 40.

¹³⁵⁶ Kuzey Afrika Lambaesis'te bulunan ve M.S. 1. yüzyılın sonu 2. yüzyılın başına tarihlenen, 80 yaşında öldüğü anlaşılan P. Fortunatus isimli bir *centurio*'ya ait mezar taşı en azından söz konusu dönemde bir *centurio*'nun kariyeri hakkında bazı ipuçları sağlamaktadır. Buna göre, Aşağı Moesia'da *Legio I Italica*'da askere alınan Fortunatus, dört yıldan daha fazla süre ile birbiri ardına *librarius*, *tesserarius*, *optio* ve *signifer*'lik gibi görevlerde bulunmuştur. Aynı lejyon içerisinde *centurio*'luğa terfi ettirilmiştir. Sonraki 46 yılını ise Syria, Aşağı Germania, Yukarı Pannonia, Britania, Arabia, Kappadokia, Yukarı İtalia ve Aşağı Pannonia'da bulunan eyaletlerdeki lejyonlarda görev alarak geçirmiştir. Yine Africa'da bulunan bir başka *centurio*'ya ait mezar taşı Britania'daki *Legio II Augusta*'da Yukarı Moesia, Syria ve Yukarı Pannonia'daki lejyonlarda görev almış ve X Gemina birliğinin V. *Cohors*'unda *princeps posterior* olarak kariyerini sonlandırmış *centurio*'ya işaret etmektedir. Bunun için bkz. Goldsworthy, 2003, s. 73.

içerisinde oldukları askerleri arasındaki herhangi bir isyana karşı tedbir olduğu da söylenebilir.

Sözde bir *centurio* 'nun atanabilmesi için imparatorun bunu onaylaması gerekirdi. Ancak pratikte hizmet eden askerin birlik subayları tarafından direkt eyalet valisine gönderilen tavsiye mektubu yoluyla da *centurio* 'lar seçilebilmişlerdir¹³⁵⁷. İmparatorun onaylaması muhtemelen böylesine kritik bir noktada görev alan *centurio* 'ları kendisine başkaldırmayacak güvenilir ve sadık kişiler arasından seçerek getirmek istemesi ile ilgili bir durumdu. Ancak bu onay sürecinin nerede nasıl gerçekleştiği belli değildir. Belki de söz konusu *centurio* 'lar Roma veya Roma'ya yakın bölgelerdeki garnizonlardan seçilerek görevlendirilmekteydiler.

Polybios'a göre *centurio* 'lara yardımcı olmak üzere eşit sayıda hat gerisinde duran yardımcı subaylar (*optiones*) atanmaktaydı¹³⁵⁸. İmparatorluk döneminde de *centurio* 'lara yardımcı olmak üzere görevlendirilen *optio*, *signifer* ve *tesserarius* gibi eski cumhuriyet ordusunun düşük rütbeli subayları (*principales*) orduda varlıklarını sürdürmüşlerdir¹³⁵⁹. *Centurio* 'ların altındaki bu subaylar *principales* ve *immunes* olarak adlandırılan kıdemsiz görevlilerdi. Ancak bu iki sınıf arasındaki ayırım pek net olmamakla birlikte *principales* ve *immunes* sıradan askerlere yüklenen ekstra görevlerden muaf tutulmuşlardır. Kalem işleri ve aynı zamanda teknik işlerle ilgilenen *principales* ve *immunes* eyalet valisinin, lejyon kumandanının, *praefectus castrarum* ve *tribunus* 'ların emir eli büro personeli gibi bir anlamı da ifade etmektedir. Kıdemsiz subayların başında *aquilifer*- kartal sancağı taşıyıcısı-

¹³⁵⁷ D'amato, 2012, s. 10.

¹³⁵⁸ Polyb., VI.24.1.

¹³⁵⁹ Goldsworthy, 2003, s. 54.

bulunmaktaydı. Bu görevli taşıdığı sancağın kutsalıyetinden dolayı *centurio*'nun altında yer almıştır¹³⁶⁰.

Aquilifer savaşta önemli bir rol oynamıştır. Savaşın karmaşık anlarında toplanma noktası görevi görür tereddütlü ve hareketsiz birlikleri özellikle tehlikeli durumlarda hareketlendirirdi¹³⁶¹. *Optio* olarak bilinen subaylar savaş esnasında *centurio* düştüğünde kumandayı devralan ve geleneksel olarak *centurio*'nun arkasında duran askeri personeldi. *Centurio*'lara yardımcı olarak atanan bu subayların temel fonksiyonu *centurio*'lara yönetsel işlerde yardımcı olmak ve onların yükünü hafifletmekti¹³⁶². Bir başka kıdemsiz subay *tesserarius* her gecenin ve izleyen günün parolalarının dağıtılmasından sorumlu muhafız komutanı idi¹³⁶³. *Signifer*, *manipulus*'un veya *centuria*'nın *signum* olarak adlandırılan sancağını taşıyan kişiydi¹³⁶⁴. Signiferin diğer görevleri arasında birlikteki askerlerin birikimlerinin güvenliği de yer almaktaydı¹³⁶⁵. *Tesserarius* standart ödemenin bir buçuk katı kazanırken, sancaktarlar iki katını almışlardır. Bunlar arasından bazı kimseler *centurio* 'luğa kadar yükselebiliyordu. Özellikle de *optio* olarak görev yapan her subayın *centurio* 'luğa terfi etmesi mümkündü. Ancak bunlar arasında da kıdem farkı mevcut idi¹³⁶⁶. Bu subayların altında trompetçiler, borazancılar, boru üfleyiciler, silahtar çavuşlar ve talim subayları ve veterinerler yer almaktaydı¹³⁶⁷.

¹³⁶⁰ Parker, 1928, s. 205-208.

¹³⁶¹ McNab, 2010, s. 96.

¹³⁶² Sage, 2008, s. 107.

¹³⁶³ Fields, 2009, s. 36.

¹³⁶⁴ Parker, 1928, s. 208.

¹³⁶⁵ Watson, 1969, s. 79.

¹³⁶⁶ Southern, 2006, s. 100.

¹³⁶⁷ Parker, 1928, s. 208.

Centurio 'larla ilgili unvanların taktiksel anlamda M.S. 4. yüzyılın erken dönemlerinde dahi varlıklarını sürdürdüklerine dair ipuçları mevcuttur¹³⁶⁸. Vegetius, ilk *cohors* 'un 10 *centuria* 'sının 5 *centurio* tarafından yönetildiğini ve eskilerin bunlara büyük imtiyazlar vererek saygı gösterdiklerini onların da askerleri şevkle hizmet etmeye yöneltmek ve bu imtiyazlardan yararlanmak için sadakat ve özveri ile hizmet ettiklerini belirtmektedir. Yine Vegetius 200 kişiyi kumanda eden *ducenarii* ve bunların altında *centuria* boyutunda 100 kişilik bölükleri kumanda eden eski *centuria* 'lara karşılık gelen *centurio* 'lar –*centenarius*- olduğunu nakletmektedir. Ayrıca her 10 askerden sorumlu *decani* [tek. *decanus*] de mevcut idi. Bunlar en azından Vegetius'un zamanında *caput contubernii* olarak adlandırılmaktaydılar. Tam lejyonda ise 55 *centurio* bulunmakta idi¹³⁶⁹. Vegetius'un açıklamaları güçlü bir şekilde en azından Vegetius'un kendi zamanında *centuria* tarzı bir lejyon örgütlenmesine ve *centurio* benzeri bir komuta yapılanmasına işaret etmektedir. Nitekim imparatorluğun ikiye bölünmesi ile *centurio* veya *centenarius* oluşumları M.S. 5. yüzyılın başlangıcında hem Batı hem de Doğu ordusunda anılmakla birlikte Batı'nın çökmesi ile sadece Doğu'da yaşamaya devam etmiştir. Söz konusu dönemde lejyonlar bir *vicarius* yardımı ile bir *tribunus* veya *comes* tarafından kumanda edilmiştir. Her birlik *centurio* veya *centenarius* kumandası altında *centuria* 'lara (*lochoi*) bölünmüştür. M.S. 5. yüzyılda lejyonun 1.000 kişiden oluştuğu varsayılmaktadır. Daha sonra ise *numerus* olarak adlandırılan yaklaşık 500 kişilik birlikler görülmektedir. Muhtemelen M.S. 5. yüzyılda da *centurio* veya *centenarius* hala 100 kişilik askeri bir kuvveti kumanda etmeye devam etmiştir¹³⁷⁰.

¹³⁶⁸ Cowan, 2003a, s. 12.

¹³⁶⁹ Veg., *Mil.* II. 8.

¹³⁷⁰ D'amato, 2012, s. 8.

2.3.4. İmparatorluk Dönemi Üst Düzey Yeni Kumanda Mevkileri

2.3.4.1. *Magister Militum/Peditum/Equitum*

Sahra orduları kumandanlarına verilen *magister* (çoğ. *magistri*) unvanı Constantinus dönemi ile bağlantılı askeri bir unvan olarak görülmektedir¹³⁷¹. Pratikte *comitatenses* olarak adlandırılan birliklerin genel kumandası *magister militum* (askerlerin kumandanı), *magister equitum* (atlıların kumandanı) ve *magister peditum* (piyadelerin kumandanı) gibi unvana sahip kişiler tarafından yerine getirilmiştir¹³⁷². Bu bağlamda *magister militum*, M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda askerlerin başkomutanı manasında bir grup üstün güce sahip generali ifade etmek için kullanılmıştır¹³⁷³. Geç dönem Roma imparatorluk dünyasında askeri kumandanın en üst noktasında, *praetor praefectus*'una yakın bir konumda olan ve imparator olmadığı zaman ordunun kumandasını devralan *magister militum* (birden fazla olursa *magistri militum*) bulunmakta idi. Bir bakıma *magistri militum*'un, imparatorun altındaki en yüksek kumanda mevkii olduğu farz edilmektedir. *Magister militum*'un altında ise *comites* (tek. *comes*) ve onun altında da *duces* (tek. *dux*) yer almaktaydı¹³⁷⁴.

Magister militum makamı muhtemelen M.S. 324 yılından sonra Constantinus'un *praetor praefetus*'larının kumanda rolünü ya kendi ordularını ya da imparatora yardım eden orduları idare eden *magister militum* olarak bilinen yeni bir mevki yaratarak ellerinden almasıyla doğmuştur¹³⁷⁵. Buradaki önemli nokta *praetor praefectus*'larının levazım ve erzak sorumluluklarının devam etmesi sadece askeri

¹³⁷¹ Lee, 2007, s. 111.

¹³⁷² A. Goldsworthy, **How Rome Fall**, USA 2009, s. 207.

¹³⁷³ Bunson, 2002, s. 341.

¹³⁷⁴ Gregory, 2011, s. 48; Hammond ve Scullard, 1970, s. 121.

¹³⁷⁵ Elton, 2008, s. 307.

fonksiyonlarının sonlandırılmış olmasıdır¹³⁷⁶. Constantinus'un düzenlemesinde *praefectus* 'lara alternatif olarak *magister equitum* ve *magister peditum* olmak üzere iki yeni mevkii oluşturulmuştur. Bunlardan birisinin piyadelerin; diğerinin ise süvarilerin genel kumandasını üstlenmesi ön görülmüştür. Bunlar eşit yetkiye sahip olarak birbirlerini denetlemişler ve birbirlerine destek vermişlerdir¹³⁷⁷.

İlk önceleri imparatorluk süvari ve piyadeleri için tek bir *magister militum* 'a sahip iken kısa bir süre sonra sahra güçleri için ayrı askeri liderler (*magister militum*) atanmaya başlanmış ve bunlar imparatorun elinin altında *prasental* orduyu (*prasentales*) teşkil etmiştir¹³⁷⁸. Daha geç dönem itibari ile ordudaki barbarlaşmanın artmasına mukabil en üst kumanda mevkileri, dolayısıyla *magister militum* mevkii de barbarlar tarafından doldurulmuştur. Ancak iki veya daha fazla sayıda *magistri militum* mevkiiini işgal eden generaller arasındaki iç rekabet, M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısından sonra imparatorluğun batı yakası için yıkıcı olmuştur¹³⁷⁹.

Magister equitum, Cumhuriyet ve imparatorluk yönetimlerinin geç dönemleri boyunca önemli askeri ve politik bir makam olmuştur. Esasen Cumhuriyet idaresinde *dictator* 'a işlerinde yardımcı olarak atanmaktaydı. Bunların Augustus döneminde ve sonrasında önemleri azalarak görevlerinin birçoğu *praetor praefectus* 'larına devredilmiştir. Büyük Constantinus dönemi itibari ile de *praetor prefectus* 'larının önemli bir yere sahip olması imparatorun bu görevlilerin gücünü kırmak istemesiyle sonuçlanmış ve Constantinus, *magister equitum* makamını yeniden ihdas etmiştir. Bu makam yeni orduda *magister peditum* ile birlikte iki önemli generallikten birisi

¹³⁷⁶ Connolly, 1998, s. 254.

¹³⁷⁷ Bunson, 2002, s. 341.

¹³⁷⁸ W. Treadgold, **Byzantium and its Army 284-1081**, California 1995, s. 159.

¹³⁷⁹ Bunson, 2002, s. 341.

olmuştur. Ancak II. Constantinus zamanı itibari ile bunların her ikisi de basitçe *magister equitum et peditum* veya daha yaygın olarak *magister militum* olarak adlandırılmışlardır¹³⁸⁰.

Yine pratikte imparatorun bütün mobil birlikleri idare etmesi olanaksızdı. Kısa bir süre sonra en önemlileri Gaul, İlyricum ve Doğu –özellikle Antakya– eksenli olmak üzere imparatorun yokluğunda bir *magister equitum* (süvarilerin komutanı) tarafından kumanda edilen bölgesel ordular ortaya çıkmıştır. Bu durum muhtemelen idari düzenlemeler sonucu oluşan *praefectura* (*praefectus* kumandasındaki idari bölgeler) idari birimlerinin askeri yönetiminin düzenlenmesi bağlamında *magister peditum*, *magister equitum* gibi imparator temsilcisi görevlilerin atanması ile ilgili bir durumdu¹³⁸¹.

I. Theodosius (M.S. 379-395) Doğu güçlerini 5 ordu içinde sınıflandırmıştır. Bunlardan ikisi doğrudan kendi kontrolünde olup tamamı bir piyade komutanı- *magister peditum*- tarafından kumanda edilmiştir. Bu tek bir başkumandanlık sisteminden kaçınmaya dayalı politik bir amaç gibi yorumlanmaktadır. I. Theodosius imparatorluğun doğu yarısı için Doğu'nun; İlyricum'un ve Thrakia'nın *magistri militum*'luğu gibi üç ayrı bölgesel kumandanlık oluşturmuş ve bunların her biri kendi mobil yedek gücüne sahip olmuştur. Bunlardan *Magister militum Per Orientem* [Doğu Roma Ordu Generali] Armenia'dan Mısır'a kadar olan bölgenin denetimini üstlenmiştir¹³⁸². Ancak bu noktada I. Theodosius'un sahip olduğu bölgesel kumandanlıklar için üç ve beş şeklinde farklı sayılar verilmesi, muhtemelen

¹³⁸⁰ a.g.e., s. 341.

¹³⁸¹ Connolly, 2003, s. 254.

¹³⁸² Wheeler, 2007, s. 255; Connolly, 2003, s. 254.

imparatorun kendi kontrolündeki iki ordunun hesaba dâhil edilip edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Liebeschuetz, Theodosius'un halefleri ile başlayan dönemde de imparatorun hem Batı'da hem Doğu'da ordusu için daha fazla süre ile kumandanlık fonksiyonunu yerine getiremediği için bu görevin profesyonel generallere devredildiğini savunmaktadır. Ancak Roma tarihi boyunca başarılı generaller merkezi idare için tehdit olmayı sürdürmüş ve başarılı seferler askeri birliklerle generaller arasında avantaja dönüşecek bir bağ oluşturmuştur¹³⁸³. M.S. 337 yılından önce sadece iki *magistri militum* mevcut iken bölgesel orduların yaratılması ile *magistri militum* sayısında da artış yaşanmıştır. M.S. 395 yılında *praesental* ordu birbirine eşit iki *magistri militum praesentales* tarafından idare edilmiştir ki, bunlar doğudaki diğer üç *magistra* (*Thrace, Illyricum* ve *Oriens*) ile eşit derecede olmuştur¹³⁸⁴.

Stilicho'nun piyade başkumandanı olarak tüm ordu hiyerarşisinde kendisinin söz sahibi olduğu Batı'da ise durum farklı olarak görülmektedir. *Notitia Dignitatum* zamanında M.S. 395 yılında doğuda ve M.S. 395-408 yıllarında batıda birçok mobil ordu *Notitia Dignitatum*'da listelenmektedir¹³⁸⁵. Stilicho, *magister militum utriusque militiae* olarak kendi emri altında, sınır birliklerini kumanda eden *duces* ile birlikte nerede konuşlanmış olursa olsun tüm sahra birliklerinin kumandası işini üstlenmiştir. En azından teoride Stilicho'nun halefleri de bu güç bütünlüğünü miras olarak

¹³⁸³ Liebeschuetz, 2007, s. 482.

¹³⁸⁴ Elton, 2008, s. 308.

¹³⁸⁵ Connolly, 1998, s. 254.

almışlar uzun vadede ise merkezi otoritenin daha uzak eyaletlerdeki kontrolü zayıflamıştır¹³⁸⁶.

Magistra militum'la bağlantılı *magister peditum* (piyadelerin komutanı) mevkisi ise yine M.S. 4. yüzyılda Büyük Constantinus'un askeri düzenlemeleri esnasında yaratılmıştır. Bu generaller bir veya birden çok *dioceses*'e ait mobil sahra ordularını kumanda etmişlerdir. Bu nedenle sadece kendi formasyonu dâhilindeki birlikleri değil aynı zamanda *limitanei* sınır birlikleri üzerinde de yetki sahibi olmuşlardır. Doğu'da 5 *magistri peditum* mevcut iken batıda sadece 1 *magistra peditum* mevcut idi. Bunlar II. Constantinus dönemi itibari ile *magister peditum*; *magister equitum et peditum* veya *magistri utriusque militiae* veya *magistri militum* gibi değişik unvanlarla anılmışlardır¹³⁸⁷.

Daha geç dönemde sahra ordusunun çekirdeği Constantinopolis idi. Bu ordu teknik olarak iki eşit rütbeye sahip *magistri militum praesentales* tarafından kumanda edilmiştir. Ayrıca İllyricum, Thessalonica, Thrakia, Marcianapolis ile Doğu'da Antiochia'da bu ordular konuşlandırılmışlardı. Theodosiopolis'de (Erzurum) bulunan kuzey güçleri ise *magister militum per Armeniam*'ın kumandası altına girmiştir. Güneydeki kumanda ise *magister militum per orientem* denetimine bırakılmış ve yetki alanı Orta Fırat ve Tigris bölgesini kapsamıştır¹³⁸⁸.

Savaş zamanı süvari ve piyadenin tam desteği şart olmakla birlikte, *magister equitum* ya da *magister peditum*'un hazır olmaması halinde bunlardan birinin diğer meslektaşına ait birlikler üzerinde de kumanda yetkisine sahip olduğu farz

¹³⁸⁶ Liebeschuetz, 2007, s. 481-482.

¹³⁸⁷ Bunson, 2002, s. 340, 342.

¹³⁸⁸ Hugh Elton, "Army and Battle in the Age of Justinian (527-65)", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 537-538.

edilmektedir. Belki de bu nedenle kaynaklarda *magister equitum et peditum*, *magister utriusque militiae*, *magister armorum*, *magister rei castrensis* ve *pedestris militiae rector* gibi çok değişik adlarla anılmışlardır ancak genel eğilim basitçe bunları *magister militum* olarak adlandırma yönünde olmuştur¹³⁸⁹.

Geç dönem Roma İmparatorluğu'nda, *magister militum* ve *magister* ünvanı ile anılan mevkiler önemli bir yere sahip olmuştur. Bu dönemde *magistri militum* güç odaklı iktidarın önemli bir yönünü teşkil etmiştir. Bunlar imparatorluk içerisinde krallıklar kuran Alarik, Gaiserik ve Burgund gibi German liderlere benzemektedirler. Ancak bu liderler varlıklarını kendi topluluklarına borçlu iken generaller atamalarını imparatora borçlu olmuşlardır. Bu yüksek kumanda mevkii bu kritik noktaları işgal eden askerler için birçok fırsatı ve zenginliği de beraberinde getirmiştir. Gratianus döneminde *magister militum* Merobaudes ile II. Valentinus zamanında *magister militum* olan Arbogastes, güçlü yerel ailelerin temellerini atmışlardır. Bu kumandanlar imparatorluk ailesinden birisi ile evlilik ilişkileri dahi geliştirebilmişlerdir. Liebeschuetz bu durumu ana kumandayı elinde tutanların imparatorluğun savunulmasındaki vazgeçilmez rollerine bağlamaktadır¹³⁹⁰.

2.3.4.2. *Dux ve Comes*

Dux (çoğ. *duces*) sözcüğü sınır eyaletlerindeki askeri güçlerin sorumluluğunu üstlenen görevliler manasında ilk kez Diocletianus'un egemenliği süresince kullanılmıştır¹³⁹¹. Sınır bölgelerindeki birlikler M.S. 3. yüzyılda genellikle eyalet valileri tarafından kumanda edilirken 3. yüzyılın ortasından itibaren bu birliklerin

¹³⁸⁹ Bunson, 2002, s. 341.

¹³⁹⁰ Liebeschuetz, 2007, s. 489.

¹³⁹¹ Lee, 2007, s. 111.

duces adlı askeri görevliler nezaretinde kumandası yaygınlaşmıştır. *Dux* M.S. 3. yüzyılın ortasında yeni bir askeri memuriyet olarak sınır eyaletlerinde görülmeye başlamıştır. Bu dönemde Kuzey Afrika ve Avrupa’da hala eyalet valisinin yetkisi altında benzer memurlar olduğu halde *duces*, sınır bölgelerindeki birliklerden -Dura Europus’taki *dux ripae Mesopotamiae* gibi- sorumlu olmuştur¹³⁹².

M.S. yaklaşık 300 yılı itibari ile sivil ve askeri pozisyonlar kesin olarak birbirinden ayrılmış ve sınırlar boyunca diğer silahlı güçleri bulunduran eyaletler ve mobil birlikler valilerin kontrolünden uzak tutulmuşlar ve sıkı bir biçimde *dux* (*duces*) unvanlı askeri kumandanların denetimine girmişlerdir¹³⁹³. İlk önceleri valilere destek olan bu üst düzey askeri yetkililer M.S. 4. yüzyıl sonu itibari ile valilerin yerini almaya başlamışlardır¹³⁹⁴. *Dux* adı verilen askeri yetkililerin ortaya çıkışı Diocletianus’un idari düzenlemesinin bir sonucu gibi görünmektedir. Diocletianus eyaletleri 12 -daha sonra 13 ve 14- kümeye ayırarak eyalet valileri üzerinde büyük kontrol elde etmiş ve büyük idari bölgeleri her biri bir naib (*vicarius*) tarafından yönetilen *diocesis*’lere ayırmıştır¹³⁹⁵. Bu idari bölümlenme neticesinde *diocesis*’ler doğrudan doğruya imparatorluk muhafız komutanına bağlı muhafız komutanı vekili tarafından yönetilmiş ve imparatorluğun her tarafında askeri yetki sivil yönetimden ayrılmış olarak bölgesel birliklerin komutası *dux*’ların (*duces*) eline geçmiştir¹³⁹⁶. Bir bakıma Diocletianus’un reformu ile birlikte sınır ordularının kumandası *duces*; sivil idare ise *praesides* -vali olarak nitelendirilebilecek- olarak adlandırılan yöneticilerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Böylece *praesides* askeri

¹³⁹² Elton, 2008, s. 273, 306.

¹³⁹³ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 444.

¹³⁹⁴ Elton, 2008, s. 306.

¹³⁹⁵ William E. Dunstan, **Ancient Rome**, Lanham 2011, s. 428.

¹³⁹⁶ Diakov, 2011, s. 284-285.

fonksiyonlarından yoksun bırakılarak bu valilerin askeri fonksiyonları *dux*'lara devredilmiştir¹³⁹⁷. Le Bohec'e göre Gallienus egemenliğinde senatör eyaleti valilerinin yeri kademeli olarak atlı sınıftan *praesides* tarafından alınmıştır¹³⁹⁸. Muhtemelen Diocletianus idaresindeki gelişmeler bu askeri valiler üzerinden gerçekleşmiştir Bu şekilde her eyaletin bir askeri bir de sivil yetkiliye sahip olduğu söylenebilir. Bu sistem içerisinde *dux*'lara yönelik askeri emirler, *magistri militum* (askerlerin komutanı); sivil emirler ise geleneksel askeri fonksiyonlarını yitiren *praetor praefectus* 'ları tarafından verilmeye başlamıştır¹³⁹⁹.

Dux unvanı genellikle bu liderlerin görev aldıkları eyaletlerle -*Dux Africae*, *Dux Aegypti* gibi- birlikte kullanılmıştır. Ancak *dux*'lar bazen birden fazla eyalette görev alabilir bu takdirde *dux limitis* unvanını taşırlardı¹⁴⁰⁰. Palestine Eyaleti'nin *dux limitis* 'i sözde tüm üç eyaletin neresi olursa olsun askeri işlerinden sorumlu idi. *Dux* yine tüm Palestine bölgesinin güvenliğinden sorumlu olabiliyordu¹⁴⁰¹. Başlangıçta *dux* adı verilen liderler toplu birliklerin¹⁴⁰² savaş alanına nakli veya tüm birliğin geçici kumandanlığı gibi işleri üstlenmişlerdir. Ancak bu mevkii M.S. 3. yüzyılda standartlaşarak düzenli bir memuriyet karakteri kazanmıştır¹⁴⁰³. *Dux*'ların askeri rolleri Diocletianus'un sivil idareyi askeri idareden ayırması ile genişlemeye başlamış ve yeni sınır kumandanlıkları birden fazla eyaleti kapsamıştır. Bununla birlikte askeri ve sivil idarenin birbirinden ayrılmasının çok yavaş bir süreçte

¹³⁹⁷ Southern, 2001, s. 257, 270.

¹³⁹⁸ Le Bohec, 1994, s. 198.

¹³⁹⁹ Freeman, 2010, s. 555.

¹⁴⁰⁰ Southern, 2006, s. 255.

¹⁴⁰¹ Isaac, 2000, s. 208.

¹⁴⁰² Muhtemelen kendi *diocesis* sahasındaki lejyon ve diğer askeri birliklerin.

¹⁴⁰³ Southern, 2006, s. 255.

gerçekleşmesi nedeni ile bazı valiler askeri fonksiyonlarını Constantinus egemenliğine kadar korumuşlardır¹⁴⁰⁴.

Dux'ların başlıca vazifesi sınırların güvenliğinin sağlanması idi. Yine eyalet veya eyaletlerdeki kumandası altındaki sahra güçlerini, lejyonları kapsayan ve tüm birlikler bu askeri yetkililerin sorumluluğu altındaydı. Yine bu subaylar askerler üzerinde yargı yetkisini kullanma, birliğin gücünü koruma, acemi erlerin muayene işlemlerinin sürdürülmesi, onların kabulü veya geri çevrilmesi, iaşenin toplanması ve dağıtımın denetlenmesi gibi işleri üstlenmişlerdir. Bununla birlikte *dux*'lar iaşe üzerinde dağıtımı denetlemekten başka bir fonksiyon üstlenmemiştir. Çünkü *annona militaris* ve askeri ödemeler *praetor praefectus*'larının sorumluluğuna bırakılmıştır. Bununla birlikte *dux*'lar *praetor praefectus*'una üç ayda bir rapor sunmakla yükümlü olmuşlardır¹⁴⁰⁵.

Dux'lar, genellikle sadece sınır birliklerini kumanda ettikleri halde bazı durumlarda sahra ordusu birlikleri kumandanlığına da tayin edilmişlerdir. Bu durumda *dux comes rei militares* olarak terfi ettirilmiştir. M.S. 6. yüzyılın geç dönemi ile birlikte *dux*'lar sıklıkla özellikle İtalya'da *magister militum* onuruna sahip olmuştur. Bazı *dux*'lar ise küçük sahra ordularını- bir çift *vexillatio* gibi- kumanda edebilirlerdi¹⁴⁰⁶. Isaac, çölde yol istasyonu olarak hizmet veren bir kale inşa eden *dux*'a işaret eden bir kitabeden bahsetmektedir. Buna göre *Dux*, *limes*'in ve şehirlerin koruyucusu olarak da tanımlanmaktadır¹⁴⁰⁷.

¹⁴⁰⁴ Elton, 2008, s. 273.

¹⁴⁰⁵ Southern, 2006, s. 256, 270.

¹⁴⁰⁶ Elton, 2008, s. 273, 306.

¹⁴⁰⁷ Isaac, 2000, s. 177.

M.S. 4. yüzyılın sonunda Britania’da 2; Ren ve Danube boyunca 12; doğuda 8 ve Afrika’da 7 *dux*’luk bölgesi kayıtlıdır¹⁴⁰⁸. Constantinus yönetimi altında ise *dux*’lara (*duces*’e) paralel olarak *comites* askeri unvanı doğmuş ve bu görevli idari ve askeri bölgelerde çeşitli fonksiyonlar üstlenmiştir. *Comes sacrarum largitionum* mali bir görevliye işaret ederken bu kişiler “*comites rei militaris*” olarak anılmaları halinde askeri birlikleri kumanda etme yönleri ile ön plana çıkmıştır¹⁴⁰⁹. *Dux*’lardan daha kıdemli olarak addedilseler de bu görevlilerin benzer fonksiyonları yerine getirdikleri söylenebilir. Ancak bu iki kumanda mevkii de atlılardan olup askeri levazım ve erzak ihtiyaçları için eyalet valilerine bağlı kalmışlardır¹⁴¹⁰.

¹⁴⁰⁸ Elton, 2008, s. 273.

¹⁴⁰⁹ Southern, 2006, s. 256.

¹⁴¹⁰ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 444.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ DÜZENİ VE TAKTİKLER

3.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri Savaş Düzeni

3.1.1. *Phalanks* ve *Manipulus*

Harknes'in de üzerinde durduğu gibi, Roma lejyonu savaş düzeni bakımından üç periyotta incelenebilir. Bunlardan ilk periyodu; katı düzendeki *phalanks* sistemi, ikinci periyodu; *hastati*, *principes* ve *triarii* dizilişine sahip üç hatlı *manipulus*; üçüncü periyodu ise Marius tarafından organize edilen ve diğer generaller tarafından geliştirilen her biri üç *manipulus* ve on birlikten oluşan *cohors* düzeni teşkil etmektedir¹⁴¹¹.

Romalıların ilk denediği savaş düzeni biçimi *phalanks* sistemi olmuştur. M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren (M.Ö. 675-M.Ö. 650) merkez ve güneydeki Hellen şehir devletleri ağır silahlı piyadelerden oluşan *phalanks* sistemi üzerine yeni bir savaş modeli geliştirmiştir¹⁴¹². Hellenler tarafından etkili bir şekilde kullanılan *phalanks* düzeni Hellen kolonileri vasıtasıyla İtalya'ya ihraç edilmiştir¹⁴¹³. MÖ. 600'lerde Etruria'ya ulaşarak buradan da Roma ve diğer Latin topluluklar arasında yayılmıştır. M.Ö. 6. yüzyılın ortasından M.Ö. 4. yüzyıla doğru Latium'un ve İtalya'nın birçok bölgesinde *hoplit* taktiği ağırlıklı olurken yarım adanın diğer bölgelerinde başka taktikler de egemen olmuştur¹⁴¹⁴.

¹⁴¹¹ Harkness, 1887, s. XXVIII.

¹⁴¹² Sage, 2008, s. 15.

¹⁴¹³ Southern, 2006, s. 88.

¹⁴¹⁴ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 25.

Roma'nın başlangıçta Etrüsk kralları tarafından yönetilmiş olması Cumhuriyet idaresinin erken döneminden itibaren etkisini göstermiştir. Etrüsk ordularının Hellen phalanks sistemi üzerine temellenen ağır piyade tarzında *hoplon* adı verilen yuvarlak kalkan ve uzun mızraklarla silahlandıkları bilinmektedir. *Phalanks* düzeninde 4.000 piyade ve 600 süvari bulunuyordu. Yine bu oluşum bir *centuria*'lık marangoz, demirci, trompetçi ve borazancıları da içine alıyordu¹⁴¹⁵. Keppie'nin de ifade ettiği üzere Servius'un reformları bir bakıma Roma'da Hellen tarzı ağır silahlı piyade'nin vurucu gücü oluşturduğu, ağır silahlı piyade ordusuna geçişin işaretlerini vermiştir¹⁴¹⁶. Ağır silahlı bu piyadeler sınıfının, Roma'nın yanı sıra diğer şehirlerde de benimsenmesi sosyal ve politik bir değişimin de önemli bir sonucu gibi görülmektedir. *Hoplit*'lerin kendilerini pahalı ekipmanlarla donatma ihtiyacı bunların belirli zengin gruplardan oluşmasına yol açmıştır. Bunlar devletle ilgili yükümlülüklerini yerine getiren ve kendi topraklarını işleyen kimselerdi. Çiftçi kökenli askerlerin ordu içerisindeki oynadıkları role onların politik etkileri de dâhil olmuştur¹⁴¹⁷.

Bilinen en eski Roma *hoplit* ordusu –muhtemelen M.Ö. 400 yıllarında- ek olarak bir lejyon daha kurulmadan önce 40 *centuria*'dan (örneğin 40 x 100 = 4000 kişi) oluşuyordu. Daha sonra mevcut bu lejyona 20 *centuria* daha eklenerek 60 *centuria*'ya yükseltilmiştir¹⁴¹⁸. *Phalanks* düzeninde ağır silahlı piyadeler birbirine yakın düzende kalkanları bitişik ve mızraklar ileri uzatılmış halde, çeşitli uzunluklarda olmakla beraber genellikle 8 sıra -sonraları 12 ve 16 adam- derinliğinde

¹⁴¹⁵ Southern, 2006, s. 87-88.

¹⁴¹⁶ Keppie, 1998, s. 17.

¹⁴¹⁷ Goldworthy, 2003, s. 23.

¹⁴¹⁸ McNab, 2010, s. 22.

tertiplenmekteydi ve yaklaşık 96 kişilik bölüklerden oluşmaktaydı¹⁴¹⁹. Bu düzende, her savaşçı temel saldırı silahı olan ağır mızrak, metal miğfer ve büyük yuvarlak bir *hoplit* kalkanı ile teçhizatlanıyordu¹⁴²⁰.

Phalanks 'ın sabit değişmez yapısında en öndeki sıra telef olunca bunun yerini onun arkasındaki sıra alıyor, kayıp sürdükçe aynı işlem devam ediyordu. Romalılar muhtemelen bu sistemden istedikleri verimi alamayınca *manipulus* ve *cohors* 'a dönmüşlerdir¹⁴²¹. Esnek olmayan *phalanks* formasyonu küçük taktik üniteleri olan ve birbirinden bağımsız olarak manevra yapabilen, istenildiği vakit durdurulabilen *manipulus* 'ların yaratılmasıyla modifiye edilmiştir¹⁴²². Starr, Pers Generali Mardonios'un *phalanks* düzenindeki askerlerin birbirine çok yakın kütle halindeki konumlarının sadece düz arazi üzerinde işe yarayabileceğini savunduğunu belirtmektedir¹⁴²³. Mardonios'un bu tespiti muhtemelen *phalanks* düzenin hantal ve manevradan yoksun yapısına işaret etmektedir.

Nihayetinde uzun süre kendisine uygulama alanı bulan *hoplit phalanks* düzeni M.Ö. 4. yüzyıl boyunca Romalılarca terk edilerek bunun yerini *manipulus* düzeni almıştır. Romalıların, Keltler karşısında Allia Irmağı yakınlarında uğradıkları hezimetten sonra bu tekniği uyguladıkları ileri sürülmektedir¹⁴²⁴. Yine bir başka görüş Samnitlerle yapılan savaşların ya öncesinde ya da savaş esnasında *manipulus* sisteminin alındığı şeklindedir¹⁴²⁵. Romalıların, *hoplit* 'e nazaran daha üstün olduğunu keşfettikleri bu taktiği düşmanlarından ödünç almış olmaları

¹⁴¹⁹ Keppie, 1998, s. 17.

¹⁴²⁰ Sage, 2008, s. 15.

¹⁴²¹ Machievelli, 2008, s. 157.

¹⁴²² Campbell, 1994, s. 4.

¹⁴²³ Starr, 2000, s.20.

¹⁴²⁴ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 25.

¹⁴²⁵ McNab, 2010, s. 30.

mümkündür¹⁴²⁶. Bu değişimin uzun bir zaman içerisinde evrimsel olarak gerçekleşmesi de ihtimal dâhilindedir¹⁴²⁷. Bradford'un açıklamaları, *manipulus* düzeninin Kelt istilas döneminde ödünç alındığı yönündedir. Bradford'a göre Camillus'un *manipulus* sistemindeki ordusunda ilk hatta mızrak ve oval kalkan kullanan *hastati* 'ler; bunların önünde onlara ilişik bir vaziyette hafif piyade *velites*, *hastati* 'nin arkasında *princeps* ve *triarii*, bunların arkasında ise tek hat halinde *rorarii* ve *accensi* olarak bilinen daha az güven veren askerler yer almaktaydı¹⁴²⁸. Demircioğlu ise Samnitlerle yaşanan mücadelelerden itibaren Roma lejyonunda organizasyon, silah, taktik alanında kayda değer gelişmeler yaşandığını öne sürerek Roma'nın Samnitlerle olan bu mücadelesi evresinde ilk kez hareketli *manipulus* taktiğini geliştirdiğini ifade etmektedir¹⁴²⁹. Her iki yaklaşımda doğru olabileceği gibi düşmanın saldırı taktiği incelendiğinde Samnitlerin gerilla taktiğine benzer bir metot kullanması, Romalıları daha esnek *manipulus* düzeni şeklinde bir değişime zorlamış olmalıdır dolayısıyla bu değişimin Samnitlerle olan savaşlar esnasında uygulanmış olması mümkündür. Yine Samnit ülkesinin dağlık topografik yapısının düzenli orduların kütle halinde ilerlemesine imkân vermemesi daha küçük boyutlu *manipulus* düzeninin kullanılmasını gerekli kılmıştır.

Sekunda ve Northwood, *manipulus* taktiğinin Roma'da uygulanışı ile ilk bilgileri *Certosa Situla* olarak bilinen bir nesneye dayandırmaktadırlar. Buna göre söz konusu nesne üzerinde bir hayvan resminin, ziyafet, kurban ve geçit töreninin yer aldığı dört ayrı sahneyi resmetmektedir. Bu tasvirlerden özellikle savaşçıların ilk grubu oval ve uzun kalkanlar taşımaktadırlar. Yine mızraklı askerler grubu yer

¹⁴²⁶ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 25.

¹⁴²⁷ Rich, 2007, s. 18.

¹⁴²⁸ Bradford ve Bradford, 2001, s. 167-168.

¹⁴²⁹ Demircioğlu, 1953, s. 149.

almaktadır. Bu sahne Roma üçlü dizilişi olan *hastati*, *princeps* ve *triarii*'inin atası olarak yorumlanmaktadır¹⁴³⁰.

Manipulus lejyonu tek tip savaş için oldukça uygun bir modeldi¹⁴³¹. Daha önce 2 lejyondan oluşan Roma ordusunun çekirdeği saldırıya uğrayan çeşitli yerlerde aynı askeri hareketin yapılmasına olanak tanımak için 4 lejyona çıkarılmıştır. Her lejyonun mevcudu yarıya indirilmiş, süvariler, hizmetkârlar ve muharip olmayan öteki sınıflar hariç olmak üzere şimdiki düzenleme ile lejyon 4.200 kişiden oluşmuştur¹⁴³². Her bir *manipulus* önünde bir bayrağı olan tam bir bütünlük içerisindeydi. Bu düzen içerisinde önce hafif piyadeler harekete geçiyor ağır piyadelerin taarruzundan önce hemen kanatlara ve gerilere çekiliyordu. Bu *manipulus* birlikleri İtalya fetihleri esnasında önemli rol oynamıştır¹⁴³³.

Manipulus olarak bilinen bu askeri ünitelerin 60 kişilik ikişer *centuria*'sı için birer *centurio*'su bulunuyordu. Roma savaş birliği olan *manipulus*'un eğitimi savaşlarda büyük tecrübe kazanmış olan bu askerlerin elindeydi¹⁴³⁴. Bu yeni sistemde lejyon önden arkaya doğru *hastati*, *principes* ve *triarii* olarak sıralanmış ve bu düzen savaş hattında üçlü hat anlamında *triplex acies* olarak tanınmıştır¹⁴³⁵. Bu sistemle birlikte farklı üç hat birbirinden bağımsız olarak hareket edebilen bir yapıya kavuşturulmuştur¹⁴³⁶. *Hastati*, *principes* ve *triarii*'nin *manipulus* ve *centuria*'lara bölünmesinin ardından 10 *manipulus* ortaya çıkmıştır. Her bir hattı bir asıl ve bir

¹⁴³⁰ Sekunda ve Nortwood, 2001, s. 25-26.

¹⁴³¹ Cagniart, 2007, s. 85.

¹⁴³² Diakov, 2011, s. 52.

¹⁴³³ Demircioğlu, 1953, s. 182.

¹⁴³⁴ Leonard, 1953, s. 289.

¹⁴³⁵ Chrissanthos, 2008, s. 102.

¹⁴³⁶ Sage, 2008, s. 63.

yardımcı olmak üzere 20 *centurio* kumanda etmiştir¹⁴³⁷. Bu aşamada Roma lejyonlarında *manipulus* sisteminden önce asker alımlarındaki servete dayalı savaş düzeni oluşturulması usulü devam etmekle birlikte yaş esasına göre bir ayırım da kendini göstermeye başlamıştır. Livius ve Polybios'un bahsettiği genç birlikler – *leves* ve *hastati*- zamanla daha yaşlı ve daha deneyimli askerlere dönüşmüşlerdir¹⁴³⁸.

Roma lejyonlarının yüzyıllar boyunca tertipleniş ve savaş taktikleri bakımından kullanılan silahların özelliğine göre belirlendiği anlaşılmaktadır. Romalılar savaşta askeri organizasyonlarını büyük ölçüde vatandaşlardan oluşan milis güçler üzerine inşa etmiştir. Bu organizasyonun temelinde ise yaklaşık 120 kişiden oluşan ve bu şekilde mevzilenen *manipulus* birliği yer almaktaydı. Bu bölük *centurio* adlı iki subay ve *optiones* olarak bilinen iki ast dereceli subay tarafından kumanda edilmekteydi. Bu esnek yapılanma kumanda-kontrol yönüyle Hellen dünyasıyla bir paralellik göstermektedir¹⁴³⁹. *Centurio* 'lardan birisi *manipulus* 'un sağında bulunan ve en kıdemli olanıydı. Diğer *centurio* ise *manipulus* 'un solunda bulunan kıdemli subayın emirlerini yerine getirir ve savaşta sağ tarafta bulunan *centurionun* başına bir iş gelmesi halinde görevi üstlenmek üzere beklerdi¹⁴⁴⁰.

Manipulus düzenlemesi saf halinde dizilmiş birkaç *manipulus* birliğini içine alıyordu. Geniş boşluklarla birbirinden ayrılan diziliş sistemi onların savaş hattında tam olarak bağımsızca ilerlemelerine ve ve geri çekilmelerine olanak sağlıyordu¹⁴⁴¹. Livius, İskenderin ordusu ile Romalıların ordusunu karşılaştırırken; İskender'in

¹⁴³⁷ Parker, 1928, s. 14.

¹⁴³⁸ L. Rawlings, "Army and Battle During the Conquest of Italy (350–264 BC.)", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 59.

¹⁴³⁹ Rawlings, 2007, s. 55.

¹⁴⁴⁰ Sage, 2008, s. 66.

¹⁴⁴¹ Sekunda ve Nortwood, 2001, s. 25.

phalanks tarzı ordusunu, hareketsiz ve tek tip askerden oluşan, Roma ordusunu ise daha açık şekilde aralıklı olarak bölümlenmiş ve gerektiğinde bölmesi ve tekrar bir araya toplaması kolay bir ordu olarak tanımlamaktadır¹⁴⁴².

Demircioğluna göre yeni askeri teşkilatta her safın başarılı olması için her ferdin belirli bir talim görmesi gerekiyordu. Bu nedenle *manipulus* sisteminde kişi ordudaki yerini daha önceden olduğu gibi servetine göre değil bu işteki kabiliyet ve tecrübesine belirliyordu. Getirilen bu yeni talim ve eğitim sistemine göre askere giren kişi önce herhangi bir muhafaza kıtasında hizmet edip sonra hafif piyadeye geçiyordu. Sırası ile *hastati* ve *principes* saflarında hizmet ediyor ve nihayet kabiliyeti anlaşıldığında “*triarii*” sınıfına geçiyordu¹⁴⁴³.

Bu düzenleme ile meydana gelen bir başka önemli değişim ise *centurio* olarak bilinen kıdemsiz subayların lejyon içerisinde önem kazanmaya başlamaları olmuştur. *Manipulus* sisteminde *velites* de eskiden *rorarii* olarak bilinen askerlerin yerini almıştır¹⁴⁴⁴. Hafif silahlı piyade (*velites*) en fakir olan askerler olup bunların görevi hız ve hareketlilik sağlama üzerine odaklıydı¹⁴⁴⁵. Bunlar sapancı, okçu ve ciritçilerden oluşuyordu. Roma ordu saflarında yer almamakla birlikte piyadeler ile süvariler arasına ordunun başına yerleştiriliyorlardı. Livius’a göre *manipulus* sisteminde birinci sıra (*hastati*) 15 *manipulus*’dan oluşuyordu ve birbirleri arasındaki mesafe daha azdı. Bir *manipulus*’un üçte biri uzun mızrak geriye kalanlar kalkan taşıyorlardı. Bu birlikler çok genç askerler olup muharebede en ön safta yer almaktaydılar. Bunların arkasında ise delikanlılık çağında ve güçlü olan *princeps*’ler

¹⁴⁴² Liv., IX.19.7-9.

¹⁴⁴³ Demircioğlu, 1953, s. 183.

¹⁴⁴⁴ Parker, 1928, s. 18.

¹⁴⁴⁵ Cagniat, 2007, s. 85.

bulunuyordu. *princeps* 'ler daha uzun kalkanlar taşıyorlar ve diğerlerinden daha iyi techizatlandırılıyorlardı. 30 *manipulus* 'dan oluşan kısmı ise *antepilani* oluşturuyordu¹⁴⁴⁶. Ancak Livius'un *manipulus* düzenine dair açıklamasına Sekunda ve Northwood karşı çıkmaktadır. Buna göre *manipulus* sistemi; *hastati*, *principes* ve *triarii* olmak üzere üç saf halinde düzenlenmişti ve bu düzene başlangıçta hafif piyade olan *-rorarii* 'nin- eklenmesi de gereklidir¹⁴⁴⁷. Sekunda ve Northwood, büyük bir ihtimalle görüşlerini Livius'a göre daha çok kabul gören Polybios'a dayandırmaktadır. Çünkü Polybios'a göre lejyon üç hat *-triplex acies-* şeklinde düzenlenmişti. Bu üçlü düzende 1.200 *hastati*, 1.200 *principes* ve 600 *triarii* yer almakta olup her bir hat 10 *manipulus* 'a bölünmüştü. Bu düzende önce *hastati* düşmana saldırıyor ardından takviye olarak *principes* 'ler harekete geçiyorlardı¹⁴⁴⁸. Bu mevcut oluşuma 1200 hafif silahlı piyade ile 300 kişilik bir süvari kuvveti eklendiğinde genel toplam 4.500 kişiye ulaşır¹⁴⁴⁹. Bu da *manipulus* sistemindeki bir lejyonun sahip olduğu güce karşılık gelmektedir.

Polybios'un anlatımında her asker *pilum* 'unu fırlatmasına ve ardından kılıcını kullanmasına olanak tanıyan 6 ayaklık yer işgal etmektedir. *Contubernium* 6 kişi (genelde 8 ancak burada *centuria* 'yı oluşturan kişi sayısı 60 olarak baz alındığından) içerdiği için, çoğu modern bilimci *hastati* ve *principes* bölüklerinin 20 kişi genişliğinde ve 6 kişi derinliğinde, *triarii* 'nin de yine 20 kişi genişliğinde ve 3 kişi derinliğinde mevzilendirilmiş olabileceği varsayımında bulunmaktadır¹⁴⁵⁰. Bunlardan *triarii* üçüncü diziyi oluşturan her biri yalnız 60 erden oluşan; birbiri ardına 6 dizi

¹⁴⁴⁶ Liv., VIII.8.4-8.

¹⁴⁴⁷ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 40.

¹⁴⁴⁸ Rawlings, 2007, s. 57.

¹⁴⁴⁹ Bunun için bkz. Polyb. VI.19-26.

¹⁴⁵⁰ Sekunda ve Mcbridge, 1986, s. 19.

kuran ve 10 *manipulus*u kapatan tecrübeli askerlerden oluşan, uzun mızraklar (*hastae*) taşıyan birlikti. Romalılar bu tertiplenişi beşli (*quincunx*) olarak adlandırıyorlardı. Polybios'un zamanında hafif silahlı piyadelerin koruması altında ilerleyen lejyon planlı bir şekilde genişliğine toplanarak toplu ve savaş düzeni içinde düşmana doğru ilerliyordu. Bir Roma alayının tertiplenmesinde en önde eğitimini tamamlamış genç asker sınıfı olan *hastati*'lerin 10 *manipulus*'u bulunuyordu. Bunlar uzun mızrak (*hasta*) yerine ikişer *pilum* taşıyorlardı¹⁴⁵¹. *Hastati*'ler düşmana en yakın olan ve daha genç erkeklerden büyük ihtimalle de 13-19 ya da 20-30 yaş arası gençlerden oluşuyordu¹⁴⁵². Ortada en iyi olarak nitelendirilebilecek *princeps* yer alıyordu. Bunun ardından ise en yaşlı ve deneyimli grup olan *triarii* yer almaktaydı¹⁴⁵³. Normalde bir lejyonda 1.200 *hastati* ve *principes* varken sadece 600 *triarii* bulunuyordu. Her bir saf 10 *manipulus*'a ayrılmış temel bir taktik ünitesi idi. Yine her bir *manipulus* idare olarak iki *centuria*'ya bölünmüş ve bunların her biri ikinci bir kumandan (*optio*), sancakdar (*signifier*) ve nöbetçi subay (*tesserarius*) tarafından desteklenen bir yüzbaşının (*centurio*) denetimine verilmişti. Ancak böyle bir sistemde gerek *triarii* ve gerekse atlı sınıf olan *equites*'in sınırlı birliklerden orduya alınması nedeniyle lejyonlar büyük ölçüde birbirine eşit olarak bölünmüş *hastati*, *principes* ve *velites* ağırlıklı olmuştur. Yine her bir lejyon, müttefiklerin askerleriyle desteklenmiştir. *Ala* (kanat) olarak adlandırılan bu birlikler asli Roma vatandaşı olan üç *praefectus* (*praefecti sociorum*) tarafından komuta edilmişlerdir¹⁴⁵⁴.

¹⁴⁵¹ Leonard, 1953, s. 287 vd.

¹⁴⁵² Goldworthy, 2003, s. 27.

¹⁴⁵³ Hoyos, 2007, s. 69.

¹⁴⁵⁴ Goldworthy, 2003, s. 27-28.

Manipulus sistemine geçişin askeri verimliliği artırdığı söylenebilir. Çünkü bu sistemle birlikte birçok çarpışmanın Roma lehine sonuçlandığı görülmektedir. Roma ordusu ile Macedonia ordusu arasında M.Ö.197’de Thessalia’daki “*Kynoskephalai*” mevkiinde gerçekleşen muharebede Roma’nın hareketli *manipulus* taktiği o zamana kadar yenilmez sanılan Macedonia *phalanks* ordusunu mağlup etmiştir. M.Ö.190 sonundaki Magnesia Muharebesinde de Roma’nın disiplinli ve *manipulus* taktikli hareketli orduları Antiokhos’un dağınık, disiplinsiz ve düzensiz orduları karşısında başarılı olmuştur¹⁴⁵⁵.

Keppie’ye göre *manipulus*’un temel birim olarak kullanıldığına dair son referansa Sallustius’un, Metellus’un Iugurthaya karşı düzenlediği operasyonlara dair aktarımlarında rastlanmaktadır. Bundan dolayı, Marius’un *manipulus* birliklerini, M.Ö. 106 tarihinde ya da kuzey seferleri hazırlık dönemi esnasında lağvettiği düşünülmektedir. Özellikle saldırgan Cimbri (Kimberler) ve Teutoneslerin oluşturduğu tehdit temel taktiksel birim olarak *cohors*’un seçilmesine neden olmuş gibi bir izlenim vermektedir. Buradan hareketle değişimin kesin olarak M.Ö. 104-102 yılları arasına tarihlenmesi mümkündür¹⁴⁵⁶. Numidia savaşında *manipulus* sisteminin devam ettiği anlaşılmakla birlikte M.Ö. 107 tarihinden sonra Marius’un zaman zaman *cohors* düzenini benimsediği görülmektedir. Bir bakıma M.Ö. 2. yüzyıl boyunca *cohors* sisteminin, *manipulus* sistemiyle birlikte kullanılmaya devam ettiği söylenebilir. *Manipulus* organizasyonun izleri lejyon bölükleri ile kale ve kışla yerleşimlerinde görülmeye devam etmiştir. Marius sonrası *cohors*’lara örnek olarak müttefik ve Latin birlikleri gösterilebilir. Latinlerin ve müttefiklerin her bir *cohors*’u

¹⁴⁵⁵ Demircioğlu, 1953, s. 312, 337.

¹⁴⁵⁶ Keppie, 1998, s. 63 vd.

kesinlikle bağımsız hareket eden oluşumlardır¹⁴⁵⁷. *Manipulus* ile ilgili olarak bilinmesi gereken konulardan birisi de *manipulus* düzenine geçildikten sonra taktiksel ve ekipman alanındaki değişikliklere bağlı olarak askeri hizmet yükünün finanse edilmesine yönelik olarak *tributum* olarak bilinen zorunlu askeri vergi uygulamasının başlatılmış olmasıdır¹⁴⁵⁸.

3.1.2. Cohors

Romalılar tarafından başarı ile uygulanan *manipulus* sistemi zamanla değişime uğramış ve bu değişikliklerle Cumhuriyet'in orta dönemi boyunca temel taktiksel savaş düzeni olan *manipulus*'un yerini *cohors* almaya başlamıştır¹⁴⁵⁹. Lejyonlarda *manipulus* sistemi yerine temel taktik ünitesi olarak *cohors* sisteminin kurumsallaşması Marius'la özdeşleştirilmektedir¹⁴⁶⁰. Taktiksel manada lejyonlarda *cohors* ilk kez Scipio Africanus tarafından İtalya'da kullanılmıştır¹⁴⁶¹. *Cohors* sözcüğü bir savaş ünitesi anlamında ise ilk defa Kartaca Savaşları esnasında -en azından M.Ö. 210-195 yılları arası- İspanya'da P. C. Scipio tarafından kullanılmıştır. Cagniart'a göre İspanya'nın dağlık yapısı ve düşmanların uyguladığı vur-kaç taktığının *manipulus* sistemine uygun olmaması ve büyük bir lejyonla hızlı bir şekilde hareket etmenin zor olması, 120 kişilik *manipulus* birliğinin yetersiz kalması gibi nedenler *cohors* sistemine geçişi hızlandırmıştır¹⁴⁶².

Scipio Africanus, Hannibal'in ağır silahlı İspanya piyadeleri karşısında yeni düzenlemelere giderek *manipulus* birliklerini güçlendirerek sayılarını 600'e

¹⁴⁵⁷ Cagniart, 2007, s. 86; Keppie, 1998, s. 64 vd.

¹⁴⁵⁸ Sage, 2008, s. 64.

¹⁴⁵⁹ Chrissanthos, 2008, s. 136.

¹⁴⁶⁰ Potter, 2004, s. 81.

¹⁴⁶¹ Hammond ve Scullard, 1970, s. 258.

¹⁴⁶² Cagniart, 2007, s. 85.

çıkarmıştır. Bu düzen kademeli olarak *manipulus*’ların yerini almaya başlamıştır¹⁴⁶³. *Manipulus*’dan *cohors*’a geçiş yönündeki değişim *hastati*, *principes*, *triarii* ve *pilani* şeklindeki eski askeri bölümlenin de önemini yitirmesine neden olmuştur¹⁴⁶⁴. *Cohors*’un standart birim olarak kabul edilmesi aynı zamanda, o zamana kadar *hastati*’nin önünde perdeleme görevi yapan *velites* sınıfının da ortadan kaybolması sonucunu doğurmuştur. Bazı Romalı tarihçilere göre; Marius’tan sonra *centuria*’lar, *centuria* kelimesinin anlamı (*centum* = 100) dolayısıyla 100 lejyoneri sembolize etmek için kullanılmış ve bu mantıkla hesaplandığında bir lejyonun 6.000 kişiden oluştuğu düşünülmüştür¹⁴⁶⁵. Bundan böyle bir lejyonda her biri 600 kişiden oluşan 10 *cohors* yer almaya başlamıştır. *Cohors* teriminin neden yeni bir savaş formasyonu için kullanıldığı açık olmamakla birlikte M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren lejyonun tamamlayıcı unsurları¹⁴⁶⁶ için kullanıldığı ve M.Ö. 2. yüzyılda kullanımının daha da yaygınlaştığı düşünülmektedir. Livius da bu terimi M.Ö. 168 yılı için lejyonun tamamlayıcı unsurlardan birisi olarak kullanmaktadır¹⁴⁶⁷.

Ancak *cohors*’un kabulü yönünde asıl değişim daha önce bahsedildiği üzere Marius’la birlikte olmuştur. Cimbri ve Germanlara karşı Marius, lejyonlarını *cohors* sistemi üzerine odaklamış ve daha sonra tüm Roma lejyonları *cohors* sistemine uygun hale getirilmiştir. Buna göre 30 *manipulus*’luk lejyon 10 *cohors* olarak yeniden düzenlenmiştir. Her bir *cohors* üç *manipulus* her *manipulus* da iki *centuria*’dan oluşmuştur. Bir *centuria*’da ise 80 kişi yer almıştır. Bu şekilde normalde bir lejyonun 6.000 kişilik güce sahip olması öngörülse de Cagniat’ın da

¹⁴⁶³ Gabriel, 2007, s. 251.

¹⁴⁶⁴ Parker, 1928, s. 31.

¹⁴⁶⁵ Tarihsel gelişim için bkz. Keppie, 1998, s. 57 vd.

¹⁴⁶⁶ Tamamlayıcı unsur ifadesi muhtemelen müttefik askeri birlikleri ya da süvarileri içine almaktadır.

¹⁴⁶⁷ Santasuosso, 2001, s. 20.

ifadesi ile her bir *cohors* 480 ila 600 kişiden oluşmuştur¹⁴⁶⁸. Bu bir lejyonun 4.800 ya da 6.000 kişiden oluşacağı anlamına gelmekteydi. Marius'un orduda yaptığı reformlar Galya'nın güneyindeki "Teutonlar" (M.Ö.102) ve Kuzey İtalya'daki Cimbriler'in (M.Ö.101) yenilgiye uğratılmasında kendini göstermiştir¹⁴⁶⁹. İmparatorluk yönetiminin erken dönemlerine kadar bu organizasyon varlığını sürdürmüştür¹⁴⁷⁰.

Cohors sisteminin tercih edilmesinde taktiksel esnekliğin ve emir komuta zinciri halkalarının kısa olmasının etkili olduğu söylenebilir. 30 *manipulus*'u içine alan bir lejyon normalde 10 *cohors*'tan oluşan bir lejyona göre daha kompleks bir yapıdaydı. *Manipulus* sisteminde 30 bölük komutanıyla meşgul olmak zorunda kalan general *cohors* düzeninde 10 bölük komutanı ile işleri yürütüyor buna bağlı olarak daha az kişiyi kolaylıkla takip ve komuta edebilme imkânına sahip oluyordu¹⁴⁷¹. Başlangıçta bir *centuria*'nın 100 kişiden oluşması fakat bu sayının emirlerin aktarımında işleri zorlaştıracığı düşüncesiyle 80 kişiye düşürülmesi de komuta zincirinin kısaltılmaya çalışıldığını doğrulamaktadır¹⁴⁷².

Marius zamanında *cohors* lehine kesin kararın verilmesini etkileyen bir başka unsur ilk başta finansla ilgili seçim kriterlerinin düşürülmesi ve ardından da tamamen terk edilmesi olarak görülmektedir¹⁴⁷³. *Cohors* sistemiyle birlikte yaşa, zenginliğe ve ekipmana dayalı ayırım ortadan kalkmıştır. Nitekim M.Ö.1. yüzyılda askerler artık kendi teçhizatlarını kendileri karşılamıyor, kendileri devlet tarafından standart silah,

¹⁴⁶⁸ Cagniat, 2007, s. 87-88.

¹⁴⁶⁹ Tekin, 2010, s. 211 vd.

¹⁴⁷⁰ Parker, 1928, s. 197.

¹⁴⁷¹ Potter, 2004, s. 82.

¹⁴⁷² R. A. Gabriel, **Soldiers Lives Through History: The Ancient World**, London 2007, s. 252.

¹⁴⁷³ Keppie, 1998, s. 64 vd.

zırh ve giyeceklerle donatılıyordu. Bu durum lejyondaki farklı sınıflara mensup askerler arasındaki görünüm farklılıklarını ortadan kaldırmıştır. Tüm lejyonerler artık ağır teçhizatlı piyade olup kalkan (*scutum*), mızrak (*pilum*) ve kılıç (*gladius*) kullanmaya başlamışlardır¹⁴⁷⁴.

Cohors düzeninin Caesar'ın ordusunda da standart taktik birim olarak kullanıldığı görülmektedir. *Manipulus* terimi birkaç yerde geçmekte ancak genel olarak birliklerin alt birimlerini tanımlamak için ya da daha küçük askeri oluşum anlamında kullanılmaktadır¹⁴⁷⁵. Caesar'ın ordusunda kullanılan savaş düzeni olan “*acies triplex*” yani üçlü saf çok defa erken Cumhuriyet'in *manipulus* örneğinde olduğu gibi aradaki boşlukları kapatacak şekilde üç hat şeklinde mevzilenmekteydi. Ancak bu düzenin en önemli ayağı olan *cohors* başlı başına talimli ve kuvvetli askerlerden oluşan bir savaş birliğiydi. Caesar döneminde *cohors* lejyonundaki önemli değişiklik *cohors* lejyonunda işaret olarak altın yaldızlı ya da gümüş bir kartal sancağının (*aquila*) kullanılması olmuştur¹⁴⁷⁶.

İmparatorluk stratejisinin küçük profesyonel orduyu gerektirmesiyle imparatorluk döneminde ordu organizasyonu Marius dönemindekine benzer bir şekilde her biri 80 kişiden oluşan 6 *centuria*'lık 10 *cohors*'tan oluşan *manipulus* düzeninde kalmıştır. Bununla birlikte M.S. 50 yılından sonra ilk *cohors* 800 kişilik beş çift kattan oluşmuştur. Bu ilk *cohors* en iyi askerlerden oluşuyor ve savaşta taşınan kartal sancağı ile imparator büstünü korumakla yükümlü oluyordu¹⁴⁷⁷. Bu çift kat meselesi Nero zamanından belki de kısa bir süre sonra edebi ve diğer

¹⁴⁷⁴ McNab, 2010, s. 82.

¹⁴⁷⁵ Keppie, 1998, s. 63 vd.

¹⁴⁷⁶ Leonard, 1953, s. 296-297.

¹⁴⁷⁷ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 64.

kaynaklarda 1.000’li düzeni andıran *cohors*’lar görülmeye başlanması ile ilgili bir durum olmalıdır. Bu *cohors*’lardan piyade *cohors*’ları (*cohortes peditatae*) toplamda 10 *centuria*’dan -800 kişiden- oluşmaktaydı¹⁴⁷⁸. En azından M.S. 3. yüzyıl sonuna kadar lejyonlar 10 *cohors*’tan oluşmaya devam etmiştir. II-X arasındaki *cohors*’lar her biri 80 adamı kapsayan 6 *centuria*’dan oluşurken, ilk *cohors* çift kat güce sahip toplamda 800 lejyonerden oluşmuştur. Bu düzende 120 süvari ilavesi ile bir lejyon maksimum 5.240 kişilik bir güçten meydana gelmiştir¹⁴⁷⁹

Vegetius, geçmiş döneme yönelik olarak bir lejyonun 10 *cohors*’tan oluşabileceğini ifade etmektedir. Buna göre ilk *cohors* 1.105 piyade ve 132 zırhlı süvariden oluşuyor ve 1.000’li *cohors*; ikinci *cohors* ise 555 piyade 66 süvariden oluşuyor ve 500’lü *cohors* olarak biliniyordu. Bundan sonra 3. *cohors*’tan başlayarak 10. *cohors* da dâhil olmak üzere diğer *cohors*’ların her biri ikinci *cohors*’la aynı güce sahipti. Aslında Vegetius’un savaş hat düzeni ile 1’den 10’a kadar tek tek üzerinde durduğu *cohors* düzeni birbirine benzer niteliktedir. Örneğin ilk beş *cohors* ilk hattı oluşturmuştur. Altıncı *cohors* kartal sancağı ve *imago*’nun arkasındaki ikinci sırada yer aldığından tecrübeli askerlerden oluşmuştur. Yine 8. *cohors* ikinci hattın merkezinde yer aldığından burası da cesur adamlarca tutulmuştur. 10. *cohors* ise ikinci hattın sol kanatını tuttuğundan yine iyi savaşçılara ihtiyaç duymuştur. Vegetius 10 *cohors*’luk tam güç lejyonun 6.100 piyade 726 süvariden oluştuğunu ve lejyonda bundan daha az sayıda asker olamayacağını ileri sürmektedir¹⁴⁸⁰. Ancak 6.100 ifadesinin 726 süvariye de içine alması daha mantıklı görülmektedir. Ayrıca Vegetius’un bu rakamları hangi periyoda yönelik kullandığı da net değildir.

¹⁴⁷⁸ Sidebottom, 2008, s. 54.

¹⁴⁷⁹ Cowan, 2013a, s. 11.

¹⁴⁸⁰ Veg., *Mil.* II. 6.

3.2. Saldırı ve Kuşatma Taktikleri

3.2.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri

Clausewitz'in de ifadesi ile savaşın yönetimi strateji ve taktik olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Strateji teorisi çok daha büyük zorlukları ifade etmektedir. Bu amaçları göz önünde bulundurmak en başta komutanın görevidir. Strateji bir bakıma nerede, ne zaman ve nasıl sorularının cevabını vermektedir. Birbirinden ayrı çarpışmaları düzenlemek ve yönetmek taktik; savaşın amaçları doğrultusunda bunları koordine etmek ise stratejiyi belirlemektedir. Yani bir noktada taktik silahlı kuvvetlerin çarpışmada kullanımına dair teori iken strateji çarpışmaların savaşın amacını gerçekleştirmek için kullanımıyla ilgili teoridir¹⁴⁸¹. Clausewitz'in strateji ve taktik konusundaki düşüncelerinin sadece modern çağ orduları için değil askeri strateji ve taktikleri uygulamaktan geri kalmayan Antik Çağ toplumları ve dolayısıyla Roma için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Campbell, Romalıların iyi organize olduklarını fakat taktiksel olarak eksik kaldıklarını ifade etmektedir. Ona göre Roma'nın başlıca ilkesi saldırı ve kuşatmalar için kanatlarda süvari kullanımı, yedekte birlik tutmak ve düşmanla temas sağlayabilmek için savaş hattında yayılmak, ani saldırılar karşısında esneklikti. Yine Romalılar daha önceki generallerin kullanmış olduğu savaş taktik ve hilelerini orijinal haliyle aldıktan sonra kendileri için yeniden düzenlemişlerdir¹⁴⁸². Başka modern dönem çalışmada ise Romalıların askerlerini iyi bir eğitimden geçirmelerine rağmen hırs ve cesareti ön planda tutmaları ve Roma subaylarının ön saflarda

¹⁴⁸¹ Clausewitz, 2003, s. 109, 170.

¹⁴⁸² Campbell, 1994, s. 89.

düşmanın nam kazanmış savaşçılarıyla düellolar yapmalarının taktiksel gelişime zarar verdiği ifade edilmektedir¹⁴⁸³.

Tüm bu eksikliklere rağmen Romalıların sefer ya da kuşatma girişimlerinin ilk aşamalarından itibaren taktiksel bir süreç izledikleri görülmektedir. Bu noktada düşman üzerine yapılacak bir yürüyüş hazırlığı ile ilgili olarak Livius kayda değer bilgiler vermektedir. Buna göre Aequuslar ve Volsklarla çarpışmaların yaşandığı bir esnada sefer için kararlaştırılan günde ordu Campus Martius'da toplanarak her *cohors* kendi *centurio*'sunu¹⁴⁸⁴ seçmiş, her bir *cohors*'u kumanda etmek üzere iki senatör tayin edilmiştir. *Quaestor*'lar tarafından sancakların devlet hazinesinden çıkarılarak Campus Martius'a taşınmasının ardından ordu sabahın çok erken saatlerinde yürüyüş düzeninde harekete geçmiş ve gece mola vererek ertesi gün düşmana yakın bir yerde karargâhını kurmuştur¹⁴⁸⁵. Livius'un bu anlatımında ordunun yürüyüş düzeninde harekete geçmesi, gece mola vermesi ve düşmana yakın yerde mola vermesi gibi uygulamalar savaş ya da kuşatma safhasının taktiksel sürecinin ön hazırlıkları olarak değerlendirilebilir.

Bu taktiksel süreç ordunun yürüyüşü esnasında da izlenebilmektedir. Polybios'un ifadelerine göre yurttaş askerler ve müttefik birliklerden oluşan bir *consul* ordusunda sütunun en başında *extraordinarii* birliği ile sağ kanat müttefik süvari birlikleri yer almaktaydı. Süvarilerin arkasında piyadeler, sonra ağırlıklarıyla yük hayvanları ve ilk roma lejyonu yine ağırlıklarıyla yük hayvanları; ikinci Roma lejyonu, ağırlıklarıyla tekrar yük hayvanları, müttefik birliklerin ağırlıkları; sol kanatta müttefik piyadeleri ve onun ardından yeniden süvariler gelmekteydi.

¹⁴⁸³ Bunun için bkz. Anglim ve diğerleri, 2007, s. 49.

¹⁴⁸⁴ Muhtemelen *centurio*'dan ziyade bir askeri *tribunus*.

¹⁴⁸⁵ Liv., III.69.7-8.

Süvariler bazen arka tarafta bazen koruma amaçlı yük hayvanlarının yanında da yer alabilirlerdi. Geriden bir saldırı beklentisi oluşması halinde *extraordinari* askerleri öndeki pozisyonlarını terk ederek artçı pozisyona geçebilirlerdi¹⁴⁸⁶. Ancak bu yürüyüş düzeni genel teamül olarak kabul görmüştür. Koşullar ve zamana göre generaller bu düzende değişiklikler yapma yoluna gitmişlerdir. Polybios ordunun büyük tehlike zamanlarında normal yürüyüş düzeninde değişikliğe gittiğini ve yeterli derecede açıklığa sahip bir zemin olduğu takdirde ordunun *hastati*, *principes* ve *triarii* şeklinde ve aralarında boşluk olacak şekilde ağırlıkları ile birlikte ilerlediğini kaydetmektedir. Böyle bir yürüyüş düzeni saldırı esnasında ordunun sağa ve sola dönebilmesi ve ağırlığını önceden bir düzene koyabilmesi için önemliydi. Savaş için hazırlanmış Roma birliklerinin klasik düzenlenmesinde zaman zaman koşullara göre değişiklik yapılırsa da merkezde lejyonlar ve kanatlarda *auxilia* piyadeleri ile süvarileri yer almıştır¹⁴⁸⁷. Savaş safları; sağ kanat-sol kanat (*cornu dextrum-sinistrum*) ve merkez (*acies media*) olarak üç cepheye ayrılıyordu¹⁴⁸⁸. Büyük tehdit altında veya düşmanın kolay kolay pes etmemesi halinde ordu kare (*agmen quadratum*) formasyonunda da biçimlenebilirdi. Bu tarz bir yapılanmada ordunun esas ağırlığı merkezde yer alırken birlikler tüm kenarlarda yürüyüş halinde olurdu. Yine ordu ağırlığı ile medikal ekipmanların merkezde yer aldığı en cesur askerlerin ön ya da arka tarafta tehdidin yönüne göre saflarını belirledikleri de olurdu¹⁴⁸⁹.

Savaş için belirlenen zamanda savaş safları oluşturulduğu vakit (*acie instructa*), komutan, lejyonları gezer ve her birine cesaret konuşması (*cohortatio*) yapar daha sonra da kendi ordusunun, genellikle de saldırının yapılacağı kanatın,

¹⁴⁸⁶ Polyb., VI. 40.4-8.

¹⁴⁸⁷ Polyb., VI. 40.9-12; Southern, 2006, s. 189, 194.

¹⁴⁸⁸ Judson, 1888, s. 57.

¹⁴⁸⁹ Southern, 2006, s. 190.

başına dönerdi. Saldırı anı geldiği zaman, başlangıç işaretini (*signum*) vermesi için trompetçiye emir verir. Bu işaret diğer lejyonların trompetçisi tarafından da anlaşılır ve bunun üzerine askerler saflarına geçerlerdi¹⁴⁹⁰. Savaş alanında, lejyon düşmana *hastati*, *principes* ve *triarii*’den oluşan ve ön cephede seyrek bir görüntü vererek arka hatları perdeleyen *velites* eşliğinde her biri 10 *manipulus*’tan oluşan üç hatla yaklaşırdı. *Manipuluslar* arasında kendi cephe genişliklerine göre yaklaşık olarak 120 ayak (yak. 35 m) boşluk bırakılırdı¹⁴⁹¹. Bunun ardından lejyonerler yavaşça yürümeye başlarlar ve mızraklarını (*pilum*) etkili bir şekilde fırlatabilecekleri mesafeye ulaşıncaya kadar düşman hattına yaklaşırlardı. Sadece bu noktada koşarlar mızraklarını fırlatarak savaş çılgınlıkları atarlardı. Düşman hala direniyorsa bu kez kılıçlar devreye girerek göğüs göğüse bir çarpışma başlardı¹⁴⁹².

Süvariler kanatlarda yedek olarak beklerler ve kanat taarruzu yapmak için ya da kanattan düşmana hücum etmek için hazır beklerlerdi. Bu Roma askerinin normal şartlar altında düşmanla göğüs göğüse yaptığı bir çarpışmada ordunun izlediği taarruz şeklini ifade etmektedir. Bu saldırı eylemlerinin ordu dilinde keskin bir şekilde birbirinden ayırt edildiği görülmektedir. Saldırıya geçiş *signa inferre*; hücum (*concursum*); yaylım ateşi (*emissio pilorum*) ve düşmanın direnişinin kırılmaması halinde son aşamadaki kılıç saldırısı (*impetus gladiatorum*) olarak adlandırılırdı¹⁴⁹³.

Roma piyadeleri savaşmak için genellikle yüksek bir yeri (*superioris loci*) tercih ederlerdi. Düşmanın kendi bulundukları noktadan aşağıda kalmaları için en gözde yer olarak hafif eğimli tepeleri seçerlerdi. Düşmanın yamaç boyunca tepeyi tırmanmak için harekete geçmesi halinde Romalılar düşman üzerine hücumu

¹⁴⁹⁰ Judson, 1888, s. 57.

¹⁴⁹¹ Keppie, 1998, s. 23.

¹⁴⁹² Cagniart, 2007, s. 92-93.

¹⁴⁹³ Judson, 1888, s. 57, 60.

geçerlerdi. Düşman uzakta ise (120 veya 250 adım kadar) lejyonerler ilerler ve uygun mesafeye ulaşıldığında, kılıçlarını kuşanıp, saldırıya hazır duruma geçer, ilk hamlede sağ ellerindeki mızrakları fırlatmak için düzen alırlar ve 10-20 adımlık mesafeye gelince, ilk mızraklar fırlatılırdı. Kısa aralıklarla yapılan bu yayılım ateşi, düşman hattında bozulmaya neden olur ve savaş düşman etkisiz hale gelinceye kadar devam ederdi¹⁴⁹⁴.

Bu tip taarruzlar Romalıların genel hücum prensiplerinin başlıcalarındandı. En azından Hannibal bozgununa kadar standart Roma taktiği düşman ordusunun merkezine şok taarruz şeklinde gerçekleşmiştir¹⁴⁹⁵. Caesar yan yana üç hattın oluşan askeri kümeleri oluşturmuştur. Bu düzene göre üçüncü saftakilerin görevi ilk iki bölüğü korumaktı. Romanın metodu genellikle ilk hattı düşmana karşı hücumla geçirmek şeklinde olmuştur. Bu başlangıç işe yaramazsa ya da ilk saf bitkin düşerse, bir süreliğine ara verip dinlenilir ve saldırıyı ikinci saf devralırdı. Taarruz esnasında süvariler; yan kanattan gelebilecek olası bir saldırıya karşı kalkan görevi yapma, düşmanı kanada çekme, düşman kanada çekildiğinde saldırma ve sonunda da savaşı sonuçlandırmak için hazır bulunurlardı. Bu sebeplerden dolayı, süvariler genellikle lejyonun kanatlarında görev alırlar ve bazen de dördüncü safın arkasında bulunurlardı. Güçsüz asker, okçu veya sapancılar ise ya süvarilerin arasında, ya lejyonlardan önce av olarak ya da kanat harekâtına karşı koymak için kanatlarda görevlendirilirdi¹⁴⁹⁶.

Saldırının müstahkem bir mevki olması halinde Romalılar bu mevkilere abluka (*obsidio*), saldırma (*oppugnatio repentina*) ve kuşatma (*oppugnatio*) olmak

¹⁴⁹⁴ a.g.e., s. 57.

¹⁴⁹⁵ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 49.

¹⁴⁹⁶ Judson, 1888, s. 55-56.

üzere üç yoldan hücum ederlerdi. Abluka uygulaması levazımı az olan çok değerli bölgelere; saldırı usulü zayıf tahkimatlı ve bol levazımı olan bölgelerde uygulanırdı. Kuşatma ise abluka ve saldırı tekniğinin işe yaramadığı durumlarda, güçlü tahkimata sahip ve bol levazımatlı bölgelerde takip edilen bir metottu¹⁴⁹⁷.

Kuşatmalarda ilk aşama abluka altına alarak aç bırakma ve düşmanı boyun eğmeye zorlamaktı¹⁴⁹⁸. Bu metotta kale ya da şehir abluka altına alınarak levazım desteği engellenirdi. Ancak bir garnizonun açlıktan boyun eğmesi özellikle yeterli gıda stokuna sahip veya deniz yolu ile levazım takviyesinin yapılabildiği durumlarda uzun bir zamanı alabiliyordu¹⁴⁹⁹. Ancak önemli bir kuşatma taktiği idi. Nitekim Syracuase kuşatmasında Archimedes'in geliştirdiği makine ve oklar nedeniyle muhasaranın başarısız olması üzerine savaş konsülü hücumdan vazgeçilerek karadan ve denizden erzak teminini engellemek için kentin abluka altına alınarak kuşatılması yönünde karar almıştır¹⁵⁰⁰.

İkinci aşama ise *contravallation* olarak bilinen bir hendek hattının kazılarak hedef çevresinde yükseltilmesiydi. Bu davranış ağır silahlar veya insan kaynaklı saldırılara karşı koyabilmek için uygundu¹⁵⁰¹. Bu biraz da mühendislik araçlarının kullanımının başarıyı garantilemediği durumlarda başvurulmuş bir yöntem olmuştur. Romalılar Birinci Kartaca Savaşı'nda Llybaeum ve Drepana kuşatmalarında muhasara araç ve gereçlerini kullanmasına rağmen kuşatma sonunda şehirleri ele geçirememiştir. Bu gibi durumlarda siper alınan bir koçbaşıyla duvarları sarsmak veya kale altından tünel kazmak gibi yöntemlere başvurulmuştur¹⁵⁰². Bunlardan

¹⁴⁹⁷ a.g.e., s. 87.

¹⁴⁹⁸ Fields, 2009, s. 54.

¹⁴⁹⁹ Goldsworthy, 2003, s. 188.

¹⁵⁰⁰ Liv., XXIV.34.14-16.

¹⁵⁰¹ Fields, 2009, s. 54.

¹⁵⁰² Hoyos, 2007, s. 72.

lağım tekniğinin kullanımı Veii şehrine kuşatmalarına kadar uzanmaktadır. Romalılar'ın Veii şehrini ele geçirebilmeleri lağımcılar tarafından kazılan tüneller vasıtasıyla gerçekleşmiştir¹⁵⁰³. Gilliver'e göre İmparatorluk periyodunda ise duvarların altını kazarak kaleleri veya şehirleri ele geçirme gibi metotlar oldukça nadir gerçekleşmiştir. Roma ordularının M.S. 4. yüzyıla kadar kuşatma savaşı ile ilgili metinlerde lağım tekniğini kullandıklarına dair daha fazla ipucu bulunmaktadır¹⁵⁰⁴.

Romalılar özellikle düşmanın lojistik kaynaklarını kesintiye uğratarak, düşmanın hayvanları için yem aramasına engel olarak, temin edilememesi halinde ölümcül sonuçlar doğurabilecek içme suyu kaynaklarından mahrum bırakarak düşmanı teslim olmaya zorluyordu¹⁵⁰⁵. Bir bakıma düşmanın su kaynaklarına ulaşmasını engellemek en etkili lojistik silah idi¹⁵⁰⁶. Şehirlere direkt saldırılar ve tahkim edilmiş yerlerin uzun süre kuşatılması nadir görülen durumdu. Bunun yerine işgalci orduların komutanları sıklıkla, hedef şehrin yerleşimcilerinin tarlalarını ekip biçerek ailelerini beslemelerini engellemenin yollarını aramışlardır. Saldırıların genellikle hasat döneminden hemen önce -merkezi İtalya'da mayıs sonu haziran başı- başlamasını da bu bağlamda değerlendirmek gereklidir¹⁵⁰⁷.

Livius da daha Cumhuriyet'in ilk dönemleri gibi erken bir tarihte böyle bir yöntemden bahsetmektedir. Livius, Aequilerin, Tuscalunum Kalesi'ni ele geçirmelerinin ardından Roma *consul*'ünün Tuscalunum üzerine yürüdüğünü ancak kalenin tam olarak ele geçirilemediği ve bu nedenle düşmanın erzağı tükenene kadar

¹⁵⁰³ Machievelli, 2008, s. 255.

¹⁵⁰⁴ Gilliver, 2008, s. 151.

¹⁵⁰⁵ Santasuosso, 2001, s. 75.

¹⁵⁰⁶ Roth, 1999, s. 307.

¹⁵⁰⁷ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 76.

beklenildiğini ardından açlıktan halsiz düşen askerlerin kaleyi teslim etmek zorunda kaldığını belirtmektedir¹⁵⁰⁸. Ancak Roma muhasara sanatının M.Ö. 2. yüzyıl ortasında Doğu Akdeniz'in kesin egemenliği için yapılan mücadelede, Kartaca gibi büyük bir güçle karşılaşınca kadar henüz başlangıç aşamasında olduğu söylenebilir. M.Ö. 2. yüzyıl ortasında Kartaca'yı yenen Roma ordusunun 8.000 kişinin koruduğu Numantiayı ele geçirebilmek için büyük bir çift duvar şeklinde çember oluşturması bu fikri destekler niteliktedir. Scipio'nun komutası altında bulunan Hellen mühendisleri ve özellikle de Polybios üstün Kartaca topçusuna karşı daha önce Capua ve Syracusae'de olduğu gibi başkent Kartaca'yı uzun süreli *abluka* (*obsidio*) ile düşürmeyi başarmışlardır¹⁵⁰⁹. Yine Romalılar birçok yeri eş zamanlı olarak değişik noktalardan saldırmak sureti ile ele geçirmişlerdir. Bu yöntem ise *agredi urbem corona* (kentlere çemberleme saldırmak) şeklinde adlandırılmıştır. Scipio, İspanya'da Cartaga Nova'yı da bu şekilde ele geçirmiştir¹⁵¹⁰.

Bir başka metot ise önce küçük bir grubun gizlice şehre girerek ani bir atakla şehrin ana kilit pozisyonlarını -genellikle ana giriş kapısını- ele geçirmesi ve ardından asıl ana grupların içeri alınması esasına dayanıyordu. Ancak bu tehlikeli bir uygulamaydı; savunmacılar bunu fark ettiğinde bu küçük grupları kolaylıkla imha edebilirlerdi. Yine de bu tür atakların savunma yapısı ve savunmacılar hakkında detaylı istihbarat olması ve duvarlar içerisinde de iş birlikçilerinin destek vermeleri halinde başarıya ulaşması muhtemel gibi görülmektedir. Bir kaleyi ele geçirmenin son şekli ise kale üzerine doğrudan hücumdu¹⁵¹¹.

¹⁵⁰⁸ Liv., III. 23.3-5.

¹⁵⁰⁹ Leonard, 1953, s. 301-302.

¹⁵¹⁰ Machievelli, 2008, s. 255.

¹⁵¹¹ Goldsworthy, 2003, s. 188.

McNab'ın da tespitiyle Roma ordularının istihkâmlara hücum etme yönündeki istekliliği Roma'nın Birinci Yahudi Savaşı boyunca Joppa, Gabara ve Japha ile Gerasa gibi şehirlerde yaşanan olaylarda açıkça görülmektedir. Söz konusu mücadelede tipik olarak askeri savunma kaynakları temizlenmiş, kılıç kuşanma yaşındaki tüm erkekler kılıçtan geçirilmiş ve lejyonerlere yağma özgürlüğü tanınmıştır¹⁵¹². Bu aslında Roma savaş hukukunun düşmanlarına karşı katılığını yansıtmaktadır. Kuşatma sonunda bir ordu kaleyi ele geçirdiğinde kale sakinleri ve siviller buna ek olarak aktif savunucular acımasız bir yağmalamaya tabi tutulurlardı. Ancak Romalılar koçbaşı ile duvarları zorlamaya başlamadan önce savunmacıların lehte teslim olmayı kabul etmeleri halinde uzlaşmacı, daha ılımlı bir politika izlenebilirdi. Aksi halde erkek yerleşimciler genellikle katledilir kadınlar ise tecavüze uğrarlardı¹⁵¹³.

Roma'nın bütün savaşlar için geçerli tek bir sistem uyguladığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü topoğrafik, iklimsel faktörler değişkenlik gösteriyordu. Yine savaşta tarafların sahip olduğu askeri güç, beceri ve uygulanan taktikler farklıydı. Roma'nın düşmanlarının çok değişik bölgelerden olması her düşmanın farklı bir taktikte savaşması anlamına geliyordu. Örneğin Numidia'da Iugurtha'ya; Doğu'da Tigranes ve Parthlara; Gaul'de Keltlere, Germanlara, Britonlara karşı mücadele veriliyordu¹⁵¹⁴. Dolayısıyla çok çeşitli halklar Roma'ya karşı farklı taktiklerle mücadele ediyorlardı.

Düşmanın taktiklerinin yeterince kavranamaması ya da hiç beklenmedik bir anda sıra dışı bir taktik uygulaması savaşın sonucunu belirleyici unsur olmuştur.

Nitekim Romalılar İkinci Kartaca Savaşı esnasında -M.Ö. 218 yılı Trebia Irmağı

¹⁵¹² McNab, 2010, s. 196.

¹⁵¹³ Goldsworthy, 2003, s. 196.

¹⁵¹⁴ Cagniat, 2007, s. 92.

yakınındaki ilk meydan muharebesi'nde- Hannibal'in Numidialı süvari kuvvetleri tarafından sarılmıştır. Hannibal bu esnada geliştirdiği düşmanı iki kanattan sarma taktiğini uygulayarak stratejik üstünlüğe vurgu yapan bir zafer kazanmıştır. Cannae felaketinde de aynı durum yaşanmıştır. Muhtemelen bunlardan deneyim elde eden Roma, Cannae felaketinin ardından Hannibal'i İtalya'da yıpratma; İtalya dışında küçük ordular çıkararak ona karşı çarpışma yönünde strateji geliştirmiş bu strateji "Fabius Taktikleri" olarak adlandırılmıştır¹⁵¹⁵.

Caesar dönemi ile kuşatma taktiğinde önemli değişiklikler olmuştur. Caesar kuşatma sanatında istihkâm birliklerine (*faber*) mevki kazandırması yönüyle ön plana çıkmaktadır. Caesar, Hellen muhasara tekniklerini kendi savaş meydanlarına taşıyarak amacına uygun olarak kullanmıştır¹⁵¹⁶. Caesar döneminde Romalılar, açık alanda cereyan eden savaşlarda, modern toplara benzeyen araçları çok az kullanmışlardır. Savunma ve taarruz müstahkem bölgelerinde ise; saldırma, kaleleri yıkma ve mermi fırlatmak için çok çeşitli makineler kullanmışlardır¹⁵¹⁷. Cagniart'a göre Caesar'ın lejyonları, mesailerinin büyük bir bölümünü şehirleri ve düşman ordugâhlarını kuşatmak, düşman askerinin manevra kabiliyetini kısıtlamak ve siperler kazmak için harcamışlardır¹⁵¹⁸.

Romalıların savaşlarda orduyu sevk ve idare eden *consul*'lerinin kabiliyet ve cesareti ölçüsünde değişik kuşatma ve savaş taktikleri geliştirdikleri görülmektedir. Machievelli Scipio'yu, harpte ordularını savaş alanına yerleştirme bakımından övgü alan komutanlardan biri olarak göstermektedir. Buna göre Scipio *triarii*, *princeps* ve *triarii* birliklerini alışlageldiği üzere birbirlerini içlerine alacak şekilde yerleştirerek

¹⁵¹⁵ Demircioğlu, 1953, s. 241, 245; Freeman, 2010, s. 377.

¹⁵¹⁶ Leonard, 1953, s. 301.

¹⁵¹⁷ Judson, 1888, s. 20.

¹⁵¹⁸ Cagniart, 2007, s. 92.

birinci cenk kolu içerisinde çok sayıda aralık bırakmıştır. Düşmanın bunu fark etmemesi ve hatların bir bütün olduğuna inanması için bu aralıkları *velites* ile doldurmuş en sonunda bu *velites* askerleri fillerin ilerleyişi esnasında boşluklardan çekilerek fillere serbestçe ilerleyecekleri bir alan bırakmışlardır ki bu da zaferi getirmiştir¹⁵¹⁹.

Roma ordusu tarafından kullanılan önemli ve etkili bir taktik de *testudo* (kaplumbağa) formasyonu olarak görülmektedir. Hem kuşatmalarda hem de savaşlarda askerleri mermi yağmurundan korumak için yaygın olarak uygulanmıştır. Bu düzen en çok hareketsiz pozisyonda etkili olmuştur. Ancak sıklıkla düşman tahkimatlarına ve savaş hattına ilerlerken de kullanılmaktaydı. *Testudo* düzenindeki askeri grup düşman surlarına yaklaştığında sıralı askerler diz çökerek öne doğru eğilirler ve bir saldırı rampası hazırlarlardı. Bu şekilde en azından surların tepesine olan mesafenin azalması sağlanırdı. Böylece surlar kontrol altına alınabilirdi¹⁵²⁰. Marcus Antonius, Parth Savaşları esnasında yoğun ok atışından muzdarip olan askerlerine ilerlemekten vazgeçerek *testudo* düzeni almalarını emretmiştir. Böylece asker, düşman oklarından zarar görmemiş ve düşman cephanesini kısa sürede tüketmiştir¹⁵²¹.

Diğer tüm toplumlar gibi Romalıların da harpte zaman zaman savaş hilelerine başvurdukları görülmektedir. Son olarak savaş ve kuşatma ile bağlantılı olarak haberleşmenin nasıl sağlandığı sorusunun da cevap bulması gerekmektedir. Bilindiği üzere Antik Çağ'ın önemli haberleşme araçlarından birisi dumandı. Duman işareti gündüz verilebilirdi. Gece vakti ise ateş yakılırdı. Ateş bir saldırı anında ya da

¹⁵¹⁹ Machievelli, 2008, s. 185.

¹⁵²⁰ McNab, 2010, s. 184.

¹⁵²¹ Frontin.Strat.;Frontinus, **Strategemeta**, II.3.15.

yiyecek aramak için ordugâh dışına çıkmış ordunun teyakkuz durumuna geçmesi veya yiyecek arama işine son verilip geri dönülmesi için kullanılırdı. Savaş esnasında ise işaretler boynuzdan yapılmış bir boru ya da bir trompet vasıtasıyla verilirdi. Yine savaş esnasında veya kısa mesafelerde gündüz vakti kırmızı bayrağın yükseltilmesi ile de işaret verildiği olurdu¹⁵²². Webster, Romalıların 1. yüzyıl sonu itibari ile gündüz duman gece ise ateşle haberleşme metodu geliştirdiklerini ve bunu da çöl koşullarında etkin olarak kullanan Parthlılardan aldıklarını ileri sürmektedir. Yine kalelerin görüş menziline dışında kalması halinde haberleşme kuleleri inşa edilirdi¹⁵²³. Ancak ateşin sadece gece yakılarak işaret verildiği şeklinde yanlış anlaşılma olmamalıdır. Ateş özellikle kısa mesafeli haberleşme işareti olarak gündüz vakti de kullanılmıştır. Samnitlerle olan çarpışmalardan birisinde atlıların komutanı olan kişinin harekete geçmesi için işaret olarak ordugâhtaki çadırların küçük bir kısmının yakılmasına karar verilmiş ve uzaktan bu işareti gören atlıların komutanı harekete geçmiştir¹⁵²⁴. Yine bir başka önemli haberleşme unsuru güvercinler olmuştur. *Consul* Hirtius, karanlıkta güvercinlerin boynuna saç teliyle bağlanan mektupla mesaj yollamıştır. Frontinus, açlık ve ışık gibi uyarıcılarla eğitilen güvercinler sayesinde Brutus'un belirli noktalarda güvercinlerin konabileceği yem istasyonları kurdurttuğunu ve bu sayede hemen her şeyden haberdar olduğunu ifade etmektedir¹⁵²⁵.

3.2.2. İmparatorluk Dönemi

¹⁵²² Southern, 2006, s. 204, 230.

¹⁵²³ Webster, 1936, s. 21.

¹⁵²⁴ Liv., IX. 31.

¹⁵²⁵ Frontin.*Strat.*, III.13.6-8.

Saldırı ve kuşatmalar bölümündeki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Roma askeri taktikleri saldırganlık üzerine inşa edilmişti. Bu süreç düşmanı ele geçirinceye ve kati sonuç alıncaya kadar düşman üzerine hücum etme ve düşmanın erzak yollarını keserek onu teslim olmaya zorlamak gibi karmaşık bir süreci içine almaktaydı. Ancak çıkılan seferlerin yapılış amacına göre değişik taktikler geliştirilmiştir.

En azından Cumhuriyet'in geç dönemlerinden itibaren *lejyonların* savaş tekniklerinin ve *auxilia* piyadesinin savaş tekniklerinin birbirine benzer nitelikte olduğu söylenebilir. Bu her iki askeri unsurun birbirlerine yakın kışlalarda barınması ve *scutum*, *gladius* gibi benzer silahları kullanmalarından kaynaklanan bir durumdu¹⁵²⁶. Ancak sadece askeri personelin ekipmanları veya savaş usulleri değil düşmanlara karşı izlenecek politik ve askeri manevralar da Roma askeri stratejilerinin birbirinden ayrılmaz parçalarını oluşturmuştur. Her şeyden önce ciddi tehditler, Roma bölgelerine ulaşmadan ilk önce tabi ardından vassal devletlerin engel oluşturması sureti ile kontrol altına alınmıştır. Romalılar bu politikalarını uydu ve vassal yönetimlerin imparatorluk topraklarına dâhil edilmeye başladığı zamana denk düşen M.S. 60 yıllarına kadar sürdürmüşlerdir. İkinci aşamada ise sınır bölgelerinde gerçek duvarlar, kazıklı siper çitleri ile çizgisel istihkâmlar oluşturarak, kale zincirleri ve kuleleri doğal ırmakları kullanarak tabii koruma sağlayan engebeli ve çetin coğrafyalarda bir koruma hattı oluşturmuşlardır. Romalılar böylece herhangi bir tehdit sınıra ulaşmadan önce hücum ve etkisizleştirme sağlayan etkili ve güçlü bir savunma sistemi geliştirmişlerdir¹⁵²⁷.

¹⁵²⁶ Fields, 2009, s. 49.

¹⁵²⁷ Santasuosso, 2001, s. 119.

Askeri taktikler bağlamında, ağır piyade ve kuşatma taktiklerine bağlı olan Roma savaş makinası, sabit ve savunmasız yoğun tarımsal özellikli nüfusa karşı mücadeledeki yüksek yoğunluklu savaş için oldukça uygundu. Akdeniz'in daha yavaş ve daha zor fethinden sonra imparatorluk dönemi orduları Kuzey Avrupa, Orta Avrupa ve Ortadoğu üzerinde denetim kurmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur¹⁵²⁸. Söz konusu dönemde Roma imparatorluk ordu taktiklerinin birçoğu Cumhuriyet'in geç dönem ordusunun taktiksel düzenlemeleri ile aynı kalmakla birlikte değişen çevreye ve düşmanlara karşı yeniden uyarlanmıştır¹⁵²⁹. Bunda Roma'nın imparatorluk döneminin ilk aşamalarından itibaren çok çeşitli düşmanlarla mücadele etmesine bağlı olarak çeşitli taktik ve formasyonlar uygulaması etkili olmuştur. Örneğin imparatorluk yönetiminin ilk dönemlerinde Africa'da *auxilia* sınıfından bir asker kaçağı Numidialı Tacrifanas tarafından başlatılan ciddi bir gerilla savaşı mevcuttu. Tacrifanas yerli ordusunu teçhizatlandırarak Romalıları yaklaşık 10 yıl (M.S.17-24) süre ile meşgul etmiştir¹⁵³⁰. Q. J. Blaesius, Africa'da gerilla taktiği uygulayan mobilize düşmana karşı sert savaş metotları yerine lejyoner ve *auxilia* birliklerinden oluşan kuvvetlerini daha küçük gruplara bölerek ve kış boyu onları takip ederek yıpratma taktiği uygulamıştır. Southern bu durumu düşmanın sürekli hareket halinde tutularak belli bir mahalde yerleşiminin engellenmesi ve lojistik imkânlardan yoksun bırakılmak suretiyle¹⁵³¹ düşmanın yıpratılmasıyla ilişkilendirmektedir.

¹⁵²⁸ D. Dawson, **The Origins of Western Warfare Militarism and Morality in the Ancient World**, Boulder, Colorado 1996, s. 119.

¹⁵²⁹ McNab, 2010, s. 173.

¹⁵³⁰ Fields, 2009, s. 61.

¹⁵³¹ Southern, 2006, s. 196.

İmparatorluk döneminin birinci yüzyılı için Roma ordusunun kullanmış olduğu savaş formasyonları hakkında detaylı bir anlatım mevcut değildir. Fakat Fields'e göre Domitus Corbulo'nun Parthlara karşı giriştiği seferlerdeki durum Caesar'ın zamanındaki sahra savaşları ile benzerlik göstermektedir¹⁵³². Caesar, ordusunu rutin olarak sağ kanat, sol kanat ve merkez olmak üzere kıdemli *legatus*'larının kumandası altında bölmüş ve bu standart bir uygulama haline gelmiştir¹⁵³³. Romalı askerler sıklıkla lejyoner ve *auxilia* piyadesinin merkezde, süvarinin ise piyadeyi korumak ve düşmanı vurmak üzere kanatlarda konuşlandığı bir savaş düzenini benimsemişlerdir¹⁵³⁴. Savaş kumandanı ise etrafındaki atlı muhafızlarla birlikte genellikle merkezde savaşmıştır. Yine ordunun arka tarafında muhafızları ile birlikte ağırlıklar yer almıştır¹⁵³⁵.

McNab, M.S. 17 yılında Tacfarinas'a karşı kullanılan formasyonun¹⁵³⁶ tipik düzende olduğunu süvarinin kanatlarda hafif piyade *cohors*'lerinin *Legio III Augusta*'nın her iki yanında mevzilendiğini ifade etmektedir¹⁵³⁷. Domitus Corbulo, M.S. 1. yüzyılın ortasında Parth kralına karşı giriştiği seferlerin birisinde *auxilia* birliklerini kanatlarda konuşlandırırken VI. *Lejyonu* diğer ordugâhlardan aldığı 3.000 kişilik takviye kuvvet ile birlikte merkezde konuşlandırmıştır¹⁵³⁸. M.S. 60 yılında, Claudius tarafından daha önce M.S. 43 yılında işgal edilmiş olan Britania'da, Boudicca Kraliçesi tarafından ciddi bir isyan girişiminde bulunulmuştur. Sayıca

¹⁵³² Fields, 2009, s. 45.

¹⁵³³ Goldsworthy, 2003, s. 178.

¹⁵³⁴ Campbell, 2002, s. 51.

¹⁵³⁵ Elton, 2007, s. 545.

¹⁵³⁶ McNab'ın bahsettiği usul Tacfarinas'a karşı ilk seferlerde düzenli ordu ile yapılan hücumu ifade etmektedir. Muhtemelen gerilla taktiği uygulayan düşmana karşı düzenli ordu hücumundan vazgeçilerek küçük gruplar halinde yıpratma taktiği uygulanmıştır.

¹⁵³⁷ McNab, 2010, s. 181.

¹⁵³⁸ Tac. Ann., XIII.38.

üstün Britania güçleri karşısında S. Paulinus, ordusunu kanatları ve geri hattı yüksek bir zemin ve ormanlık arazi ile korunan dar bir geçitte mevzilendirmiştir. Lejyonların merkezde süvarilerin kanatta konuşlandırıldığı bu çarpışmada Romalıların 400; Britanialıların ise 80.000 kişilik kaybı olduğuna dair anlatılar mevcuttur¹⁵³⁹. Bu rakamlar doğru olarak kabul edildiğinde Roma'nın sadece 400 kişilik bir kayıpla ayaklanmayı bastırmış olması güçlü ve ustaca hazırlanmış taktiksel bir plana işaret etmektedir¹⁵⁴⁰. Yine bu düzen M.S. 217 yılındaki Nisibis Savaşı'nda olduğu gibi M.S. 3.yüzyılda da geçerliliğini korumuştur. Bazı zamanlarda ise savaş düzeni M.S. 84 yılında Mons Graupius'da olduğu gibi basitçe süvarinin kanatlarda ağır piyadenin merkezde yer aldığı şekilde olmuştur¹⁵⁴¹.

Süvarilerin, ilerleme ve hızla geri çekilme eğilimlerinden dolayı bu güçleri uzun süre sahada tutmak mümkün olmamıştır. Süvarinin kullanımındaki taktiksel ilkeler kanattan gelecek saldırı ve kuşatmalara karşı kanatlarda mevzilenmek, karşı ataklara karşı yedekte hazır olma şeklinde gerçekleşmiştir¹⁵⁴². Romalılar, söz konusu dönemde de daha önceki dönemlerde savaş hattında uygulanan değişik tarzda formasyonları uygulamaya devam etmişlerdir. Kumandanlar genellikle lejyonu birbirini ardına iki veya daha fazla -genellikle üç- hat şeklinde düzenlemişler ve üçüncü hat bir çeşit taktiksel yedek güç olarak düşünülmüştür. İlk hatta üç *cohors* ve sonraki iki hatta ise her birinde üç *cohors*'lu diziliş olduğu söylenebilir¹⁵⁴³. Bu dönemde uygulanan bir başka formasyonun ise *simplex acies* olduğu görülmektedir. McNab'a göre Tacitus'un M.S. 84 yılındaki Mons Graupius Savaşı'na dair anlatısı

¹⁵³⁹ Goldsworthy, 2003, s. 52-53.

¹⁵⁴⁰ Britania'daki ayaklanmayı bastırmaya yönelik ayrıntılı taktiksel plan için bkz. Goldsworthy, 2003, s. 52-53.

¹⁵⁴¹ McNab, 2010, s. 181.

¹⁵⁴² Fields, 2009, s. 49.

¹⁵⁴³ Campbell, 2002, s. 51.

açıkça *auxilia* birliğinin *simplex acies* tarzı ve lejyonun yedekte tutulduğu dizilişe işaret etmektedir. *Simplex acies* basit veya tek hatlı *cohors* dizilişi idi. Cumhuriyet'in geç evresi boyunca asker sayısının az; düşmanın sayıca çok olduğu durumlarda sıkça başvurulan bir yöntemdi. Büyük imparatorluk orduları da hızla mevzilenmek ve ani ataklarda bulunabilmek için bu formasyonda çarpışmış olmalıdır¹⁵⁴⁴.

Yine çift hatlı formasyon olarak bilinen *duplex acies*'in de kullanıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte *cohors*'un alt üniteleri olan *centuria* ve *contubernium*'un da oldukça hareketli yapıları ile değişik savaş düzeni oluşumlarını mümkün kıldığı söylenebilir¹⁵⁴⁵. Caesar, Ruspiana'da Labienus'a karşı ilk öce *simplex acies* tekli formasyonda savaşırken düşman tarafından sarılmasının ardından ordusunu *duplex acies* formasyonunda mevzilendirmiştir. M.Ö. 49 yılında ise Pompeius bu düzeni Caesar'a karşı kullanmıştır. Her lejyon 5-5 *cohors* formasyonunda her bir savaş hattında 25 *cohors* yer almış iki hatta ise bu rakam 50 *cohors* olarak gerçekleşmiştir. M.S. 4. yüzyıl sonu ve 5. yüzyıl başı yazarı Vegetius 5-5 *cohors*lu *duplex acies* yapısını *legio antiqua* (eski/basit/klasik lejyon) dizilişi olarak tanımlamaktadır. Bu durum onun bu bilgiyi erken dönem imparatorluk kaynaklarından aldığı ve bu formasyonun lejyonların tipik bir savaş dizilişini temsil ettiğini akla getirmektedir. Vegetius'un *duplex acies* tarzı formasyon anlatısında daha güçlü olan ilk *cohors*'un ilk hattın sağ tarafında konuşlandığı görülmektedir. Mcbab'a göre bu durum kanatların-özellikle de sağ kanatın- kırılğan yapısından

¹⁵⁴⁴ McNab, 2010, s. 176.

¹⁵⁴⁵ Fields, 2009, s. 45.

dolayı güçlü askerlerin kanatlarda konuşlandırılması prensibinden kaynaklanmaktaydı¹⁵⁴⁶.

Cohors’un savaş için klasik organizasyonu her lejyon *cohors*’unun 4-3-3 formasyonunda konuşlandığı *triplex acies* idi¹⁵⁴⁷. Augustus’un fetihleri boyunca da geniş ölçüde kullanılan ve lejyon için favori savaş formasyonunun üç hatlı *cohors* (*triplex acies*) olduğu söylenebilir¹⁵⁴⁸. Bu düzende *auxilia cohors*’ları, merkezde konuşlanan lejyonların her iki yanında toplanabiliyordu. *Alae* (*auxilia* süvari birlikleri) ise kanatlarda mevzilenbiliyordu¹⁵⁴⁹. Tacitus, Boudeca’ya karşı yapılan askeri harekatta S. Paulinus tarafından böyle bir formasyon uygulandığını kaydetmektedir¹⁵⁵⁰. *Triplex acies*’in kullanımına dair daha sonraki periyotta ise herhangi bir iz bulunmamaktadır. Bunun yerine lejyonlar tek bir hatta sekiz adamdan fazla derinliğe sahip olarak konuşlanmış gibi görünmektedir¹⁵⁵¹.

İmparatorluk yönetiminin ilk dönemlerinden itibaren yaygın olarak kullanılan bir başka formasyonun sahra *phalanks* formasyonu olduğu söylenebilir. Ancak bu dizilişin sadece bu dönemde değil hemen öncesi dönem de kullanımda olduğu görülmektedir. Nitekim Crassus M.Ö. 53 yılında ve M. Antonius M.Ö. 36 yılında Parthlara karşı giriştikleri seferlerde sahra *phalanks* tarzı formasyonuna başvurmuşlardır. Caesar’ın M.Ö. 46 yılında Kuzey Afrika’da Ruspina’da *phalanks* mevzilenmesini kullandığı bilinmektedir¹⁵⁵². Suetonius, Nero’nun yaklaşık 170 cm

¹⁵⁴⁶ McNab, 2010, s. 176.

¹⁵⁴⁷ Gilliver, 2008, s. 128.

¹⁵⁴⁸ McNab, 2010, s. 175-176.

¹⁵⁴⁹ Fields, 2009, s. 46.

¹⁵⁵⁰ Tac. Ann., XIV.37.

¹⁵⁵¹ Gilliver, 2008, s. 130.

¹⁵⁵² Wheeler, 2007, s. 263.

boyundaki gençlerden oluşan ve Büyük İskender'in *phalanksı* olarak adlandırdığı yeni bir lejyon hazırlayarak sefere çıktığını kaydetmektedir¹⁵⁵³.

M.S. 135 yılında zırhlı süvari kullanan Alanlara karşı Cappadokia savunmasında Arrianus, lejyonerlerini ön hatta bulunanların uzun saplama mızrakları taşıdığı Hellen *phalanks* formasyonuna benzer bir şekilde savunma pozisyonunda konuşlandırmıştır¹⁵⁵⁴. Arrianus, *Legio XV Apollinaris* ve *XII Fulminata* lejyonlarından bir *vexillatio*'yu sekiz sıra derinlikte *phalanks* formasyonunda mevzilendirmiştir. Bunların ön dört sırası *contus* (uzun mızrak) ve gerideki dört sıra ise *lanceae* mızrakları ile donatılmıştır¹⁵⁵⁵. Arrian'ın Alan zırhlı süvarilerine karşı tanımladığı Helenistik *phalanks* sisteminin Roma varyasyonu olarak değerlendirilebilecek formasyonda *pilum* benzeri mızraklar kullanan ilk dört piyade hattının gerisinde bulunan askeri dizi *lancea* kullanmıştır. Zaten Hadrianus zamanının sonuna kadar lejyonerlerin bir kısmı *pilum* ile diğerleri ise *lancea* mızrakları ile donatılmıştır. Caracalla, Parth seferlerine hazırlanırken Makedon *phalanks* taktiğinde eğitmek ve savaşmak üzere 16.000 kişi seçmiştir. Bu şüphesiz Parth süvarilerinin ataklarına karşı hatları koruyabilme amacına yönelikti. Lejyonun ilk hattının da *phalanks* olarak eğitilmiş olması muhtemeldir¹⁵⁵⁶.

Roma'nın kuzeyindeki Albinum'da temellenen ve bir doğu lejyonu olmayan *Legio II Parthica*, M.S. 215-244 yılları arasında değişik zamanlarda kışı Suriye Apameası'nda geçirmiştir. Bu lejyona ait yazıtlarda birliğin lejyonerleri için *phalangarii* ve *lanciarii* ifadeleri kullanılmaktadır. Strobel'e göre söz konusu

¹⁵⁵³ Suetonius, Nero, 19.

¹⁵⁵⁴ Campbell, 2002, s. 53.

¹⁵⁵⁵ Wheeler, 2007, s. 262.

¹⁵⁵⁶ Strobel, 2007, s. 277.

dönemde *phalangarii* ve *lanciarrii* ikiliği ön hatta yer alan askerlerin onların arka sırasında yer alan askerlere göre daha ağır mızraklarla silahlandığına dair bir işaret olmalıdır. *Phalanks* benzeri formasyonlar Roma taktiksel doktrininde her zaman tercih nedeni olmuş ve geç dönem Roma ve Bizans ağır piyadesinin baskın *formasyonu* haline gelmiştir¹⁵⁵⁷. Bu bağlamda Roma ağır piyadesinin M.S. 4, 6 ve 7. yüzyıllarda *syskouton* veya *fulcum* olarak bilinen *phalanks* formasyonunda tertiplendiği varsayılmaktadır¹⁵⁵⁸.

Bir başka önemli formasyon olan ve Cumhuriyet periyodunda etkin bir şekilde kullanılan *testudo* bu dönemde de kullanılmaya devam etmiştir. Daha önce de üzerinde durulduğu üzere düşman surlarına yaklaşıldığı zaman formasyon safların diz çökmesi ve kambur bir vaziyette durması ile eğimli bir yapı yaratıyor ve böylece bir hücum rampası oluşturuluyordu. En azından sur duvarının üst kısmına olan mesafe azaltılmış oluyordu. M.S. 69 yılında asi Batavia *cohors*'ları Vetera lejyoner kalesine saldırdığı zaman bu taktiği uygulamışlardır¹⁵⁵⁹.

Plutarkhos da Antonius'la ilgili olarak, Parthların Romalılar üzerine ok atışıyla saldırıya geçtikleri bir esnada Roma tarafından ön sırada bulunan askerlerin tek dizlerinin üstüne çökerek kalkanlarını tuttuklarını arka sıradaki askerlerin de bu ön sıradakilerin üzerine kalkanlarını yerleştirdiklerini böylece bir evin kiremit çatısını andıran bir görüntü oluştuğunu ve böylece oklara karşı tam bir savunma sağlandığını nakletmektedir¹⁵⁶⁰. Yine M.S. 3. yüzyıl itibari ile süvariler tarafından da *testudo* tekniğine benzer bir teknik kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemde atlar

¹⁵⁵⁷ a.g.e., s. 277.

¹⁵⁵⁸ Wheeler, 2007, s. 263.

¹⁵⁵⁹ McNab, 2010, s. 184.

¹⁵⁶⁰ Plut., Antonius, 45.

birbiri ardına bir sonraki atın baş kısmının öndeki atın semer kısmına gelecek şekilde arka arkaya diziliyor ve atların baş kısmı kalkanla kapatılarak biniciler düşmanı hedef alabiliyordu¹⁵⁶¹. *Testudo* formasyonunun çok geç bir tarihte Iulianus'un ordusunda da hala kullanımda olduğu görülmektedir¹⁵⁶².

Cuneus, olarak bilinen bir başka ordu diziliş biçimi ise zayıf savaş hatlarını tamamen parçalamak ya da formasyondaki boşluklardan yararlanan yoğun formasyon biçimi idi¹⁵⁶³. M.S. 1. yüzyılın German orduları kanatlarda yer almış; Strasbours'g'da, Julianus ile Persler arasında yaşanan savaşta kanat formasyonu *cuneus* sürdürülmüş ve takma adı *caput porci* (domuz başı) olarak bilinmiştir¹⁵⁶⁴. *Cuneus* sözcüğü Latince kama anlamına gelmektedir. Vegetius'a göre kama ileriye doğru hareket eden eklemli, önde hatta daha dar ve arkada daha geniş ve tek bir pozisyona doğru mermiler atabilen çok sayıdaki adamdan dolayı düşman hatlarını yarıp geçebilen bir piyade kitlesi idi. Askerler bu taktiği domuz başı olarak adlandırıyorlardı. Bu formasyonda vurucu güçler ters "V" şeklinde düzenlenmiş ve kama görünümünü kazanmıştır¹⁵⁶⁵. Bir kovalama ve geri çekilme esnasında bu formasyonun korunması ve yeniden toplanması kolaydı¹⁵⁶⁶. Vegetius, düşman hattının ortasında bir gedik açmak için kama formasyonu seçildiğinde en deneyimli askerlerin kama şeklinde düzenlenmesi gerektiğini salık vermektedir¹⁵⁶⁷. M.S. 3. yüzyılın 30 kişilik mızraklı (*contarii*) süvari *turma*'sının farazi olarak üç dizilişli kama şeklinde hareket ettiği söylenebilir. Bu kamanın uç kısmında *decurio* onun

¹⁵⁶¹ McNab, 2010, s. 213.

¹⁵⁶² Anglim ve diğerleri, 2007, s. 72.

¹⁵⁶³ Goldsworthy, 2003, s. 46.

¹⁵⁶⁴ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 72.

¹⁵⁶⁵ Veg., *Mil.* III.19.

¹⁵⁶⁶ McNab, 2011, s. 181.

¹⁵⁶⁷ Veg., *Mil.* III.21.

ardındaki sırada sancak taşıyıcısı ve *turma* dizisinin en arka kısmında ise genellikle bir köle olan *calo* (askeri köle) yer almakta ve onu *decurio*’nun yedek atı takip etmekteydi. Süvari kaması doğal olarak İskitler ve Hunlar gibi hafif atlı okçularca tercih edilmiştir. Ancak bu diziliş daha çok hücum ağırlıklı diziliş görünümündeki German kama formasyonundan farklı yapıdaydı¹⁵⁶⁸. Yine daha önce bahsedildiği üzere kama formasyonunun daha küçük ölçekli piyade oluşumları tarafından kullanılmış olması da mümkündür.

Roma ordu sisteminde kullanılan taktiksel savaş dizişlerinden birisinin de *orbis* olduğu görülmektedir. Dünya veya dairesel anlamına gelen *orbis* sözcüğü tam olarak bir savaş formasyonu anlamını *karşılamasa* da genellikle bu anlamda kullanılmıştır. *Orbis* formasyonu bir birlik ya da ordunun tamamının düşman tarafından sarıldığı durumlarda tercih edilirdi. Ayrıca böyle bir biçimlenme çok yönlü bir savunmaya yönelik tasarlanmıştır. Vegetius’un perspektifinden *orbit* dairesel olmaktan çok kabaca kare düzenindeydi. McNab’a göre *orbis* için öngörülen biçim ne olursa olsun *orbis* başarılı bir şekilde geri çekilmeyi kolaylaştırmıştır. *Orbis* düzeni askerlere zor anlarda düşman güçlerine karşı koyabilecekleri zamanı kazandırmıştır. Caesar’ın M.Ö. 55 yılında Britania’yı ilk işgali esnasında 300 lejyonerin etrafı yaklaşık 6.000 Morinili tarafından sarılmış fakat Caesar’ın askerleri *orbis* düzeni ile takviye süvari birlikleri gelinceye kadar kendilerini kurtaracak zamanı kazanmışlardır. Bununla birlikte McNab, bazı modern bilginlerin *orbis* düzeninin aslında Crassus’un Carhae’deki formasyon örneğinde olduğu gibi *agmen quadratum* formasyonuna benzer olduğunu ima etmeye çalıştıklarını da kaydetmektedirler. McNab’ın *agmen quadratum* olarak bahsettiği savaş formasyonu

¹⁵⁶⁸ McNab, 2011, s. 213, 232.

lejyonerlerin 20 adamdan oluşan dört sıralı ve araları boşluklu dikdörtgen şekilde santranç tahtası biçimindeki diziliş düzeni olmalıdır¹⁵⁶⁹.

Vegetius da boşluklu kare ya da kale düzeni dörtkenarlı bir savaş hattı olan *acies quadrata*'dan bahsetmektedir¹⁵⁷⁰. Sancakdar ilk karşılaşmada öldürülme ve sancağın düşman eline geçme riskine karşı böyle bir formasyonun merkezi noktasında yer almıştır. Asker imparator Maximinus M.S. 238 yılında İtalya üzerine yürüdüğü zaman Emona şehrine *agmen quadratum* düzeninde girmiştir. Bu ağırlıkların merkezde korunduğu boşluklu kare veya dikdörtgen marş formasyonu idi. Maximinus'un marş formasyonu; lejyoner piyadesinin önde bulunduğu, Maximinus'un *praetor* ve diğer birlikleri ile geri hatta olduğu, kanatlarda ise *cataphractarii* ve atlı okçuları da içine alan süvari birliklerinin konuşlandırıldığı sık bir formasyon idi. Kare veya dikdörtgen formasyon komplike manevralar için uygundu. Bu formasyon genellikle dört sıra derinliğe sahip olmuştur¹⁵⁷¹. Ancak Campbell'in ifadeleri esas alındığında; Romalılar, Parthlarla olan mücadelelerinde Parthların atlı okçu ve zırhlı süvarileri karşısında sürekli tehdit altında kalmışlardır. Başlangıçta ağırlık kervanlarının ortada yer aldığı kale düzeni (*agmen quadratum*) bir formasyonda ısrarcı olan Romalılar M.Ö. 53 yılındaki Carrhae Savaşı ile bu düzenin zayıflığının farkına varmışlardır. Romalılar sonraki süreçte düşman süvarisini uzak tutmak için okçular ve sapancıları istihdam etmiş ve açık savaş hattında *testudo* kullanımını geliştirmişlerdir¹⁵⁷². Dolayısı ile bu formasyonun sık kullanılmadığı zaman zaman kullanıldığı söylenebilir.

¹⁵⁶⁹ a.g.e., s. 169, 183.

¹⁵⁷⁰ Veg., *Mil.* I.26.

¹⁵⁷¹ McNab, 2011, s. 169, 177.

¹⁵⁷² Campbell, 2002, s. 53.

3.3. Savaş Hattının Düzenlenmesi ve Son Taktiksel Süreç

Savaş hattının düzenlenmesi de Roma askeri taktiksel sürecinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu düzenlemede lejyonun geniş mi yoksa dar bir cephe ile mi mevzileneceğine düşmanın sayısına ve özelliğini göre kumandan karar vermiştir. Romalı askerlerin kılıç kullanan askerler olarak eğitilmeleri geniş bir cepheden çok sığ bir formasyonu gerektirmiş olmalıdır. Yine bölgenin engebeli olduğu durumlarda birliklerin geniş formasyonda ilerlemeleri mümkün olmamıştır¹⁵⁷³.

M.S. 194 yılında Septimus Severus ve Niger arasında patlak veren iç savaş Kilikia Kapıları olarak bilinen sarp bir coğrafyada cereyan etmiştir. Niger askerlerini savunmaya elverişli korunaklı bir tepede mevzilendirmiştir. Niger'in ordusunda ön hatta ağır silahlı birlikler, ardından mızrakçılar, sapancılar ve bunların arkasında da ön hattakileri korumaya yönelik okçu birlikleri yer almıştır. Sağ ve sol kanatlar ise solda deniz kıyısındaki falezler, sağda ise ilerlemenin çok zor olduğu ormanlık alanla korunmuştur. Niger'in ordusunu mevzilendirmesi ordu ağırlıklarının öndeki birliklerin geri çekilmesini önlemek için arka saflarda konuşlandırması yönüyle de dikkat çekmektedir¹⁵⁷⁴. Dolayısıyla düşmanın niteliğine ve bölgenin topografyasına göre savaş hattının değişik biçimlerde düzenlendiği söylenebilir. Romalıların lejyon düzenlemesi ile ilgili kapsamlı bilgiler Vegetius'tan gelmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Vegetius'un bu açıklamalarının geç dönem Roma ordusu için de geçerli olup olmadığı açık değildir. Vegetius'un Polybios, Livius ve diğer erken imparatorluk dönemi yazarlarından yararlanmış olması da muhtemeldir.

¹⁵⁷³ a.g.e., s. 51.

¹⁵⁷⁴ Dio Cass., Dio Cassius, *Rhomaïke*, LXXV.7.1-4.

Vegetius, hat ifadesini savaş için ordunun yerleştirilmesi ve düzenlenmesi olarak kullanmaktadır. Vegetius'a göre ön hat düşmana bakan cephe olup bu kısmın düzenlenmesi askeri başarı açısından büyük önem taşımakta idi. Ön hattın düzenlenmesindeki ana kural deneyimli askerlerin -eskiden *principes*- ilk safa yerleştirilmesiydi. İkinci hat ise *cataphractarii* 'lerle korunan okçular ve mızraklarla, hafif mızraklarla teçhizatlandırılmış ve eskiden *hastati* olarak adlandırılan yetenekli askerlerin konuşlandırılması ile tamamlanmıştır. Bu ilk hat bir bakıma duvar gibi bir fonksiyon üstleniyordu. Üçüncü hat ise hızlı hareket eden genç okçuları ve iyi mızrakçılardan oluşan eskiden *ferentarii* olarak bilinen hafif zırhlı piyadelerden oluşuyordu. Dördüncü hat benzer şekilde çok hafif silahlı, kalkan taşıyanlar ile genç okçular, mızrak ve *plumbatae* olarak adlandırılan kurşun ağırlıklı kısa oklarla savaşan adamları içine alıyordu¹⁵⁷⁵.

Vegetius'a göre ilk iki hat yerinde kalırken üçüncü ve dördüncü hattı oluşturan hafif silahlı piyadeler, düşmana saldırmak üzere ileri pozisyonda harekete geçerler, düşmanı bozguna uğratabilirlerse süvarilerin de desteğini alarak takipte kalabilirlerdi. Ancak geri dönmek zorunda bırakılırlarsa bu takdirde birinci ve ikinci hattın arasındaki boşluktan kendi pozisyonlarına çekilerek ilk iki hatın düşmana tam darbe vurmak için harekete geçmelerini sağlardı¹⁵⁷⁶. Zaten Vegetius, savaş başladığı zaman birinci, ikinci hat ile *triarii*'yi oluşturan safın hareketsiz kaldığını hattın önünde yer alan *okçular*, *sapancılar* gibi hafif piyadelerin düşmanı provoke ettiğini

¹⁵⁷⁵ Veg., **Mil.** III.14.

¹⁵⁷⁶ a.g.e., III.14.

ifade edererek lejyonun rolünün ne kaçmak ne de düşmanı takip etmek olduğuna vurgu yapmaktadır¹⁵⁷⁷.

Beşinci hatta bulunanlar ise *manuballistarii* (el *balista*'sı / yaylı tüfekler) ile bazı zamanlar araba üzerinde taşınabilir *balista* kullanabilirdi. Diğer tüm hatların arkasında bulunan altıncı hat ise kalkanlarla ve çeşitli silahlarla teçhizatlandırılmış savaşçılardan-eskiden *triarii* olarak bilinen- oluşuyordu. Bu askerleri düşmanla şiddetli çarpışmalar için son hatların arkasında yedekte bekletilmişlerdir. Öndeki hatların başarısızlığı karşısında tam bir kurtuluş umudu bu askerlere bağlı kalmıştır¹⁵⁷⁸. Vegetius'un açıklamasına göre ikinci hatta yer alan 6. *cohors* sağ kanatta mevzilenmiş ve 7. *cohors* onunla bitişmiş 8. *cohors* merkezi tutmuş ve bu cohorsa 9. *cohors* eşlik etmiştir. 10. *cohors* ise her zaman ikinci hatta sol kanatı tutmuştur¹⁵⁷⁹. Vegetius bu hatlar arasında askerlerin silahlarını bulundurabilecekleri ve rahatça kullanabilecekleri ve ileri geri hareket edebilecekleri yeterince bir boşluk bırakıldığını kaydetmektedir. Bu düzende tek bir piyade 3 ayak (yak. 90 cm) uzunluğunda bir alanı işgal etmiştir¹⁵⁸⁰. Bu boşluk söz konusu kolaylığı sağlamaya yönelik olmalıdır.

Vegetius mücadeleye girişen her iki taraf için yedi türlü aksiyon dizilişi olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki dikdörtgen yapı idi. Bu her zaman kullanılan yapı olmakla birlikte savaş hattının geniş olması ve arazinin düz olmaması halinde sorun çıkartabilirdi. Bununla birlikte asker sayısının çok ve güçlü birliklerin olduğu durumlar için en uygun modeldi. İkinci aksiyon dizilişi ise eğri (/oblik) tip idi. Bu

¹⁵⁷⁷ a.g.e., II.17.

¹⁵⁷⁸ a.g.e., III.14.

¹⁵⁷⁹ a.g.e., II. 15.

¹⁵⁸⁰ a.g.e., III.14.

düzen birçok bakımdan en iyisi olup askerin sayıca az ve düşmanın daha güçlü olduğu durumlarda kullanılırdı. Üçüncü tip aksiyon ise buna benzer idi. Düşmanın zayıf sağ kanata; karşı tarafın daha güçlü sol kanata sahip olduğu durumlarda kullanılmalıydı. Dördüncü tip aksiyon ise hat düzenlendiği zaman düşmana 400-500 adım kala düşmanın hiç beklemediği bir anda saldırarak zafer kazanmaya yönelikti. Ancak yüksek deneyimli ve cesaret sahibi adamları gerektiriyordu aksi halde riskli olabilirdi. Beşinci tip aksiyon ise dördüncü tip aksiyona benzer yapıdaydı. Altıncı tip ise en kullanışlısı olup ikinci aksiyona benzemektedir. Bu aksiyonel diziliş sayıca yetersiz güce sahip ve askerlerinin cesaretinden emin olmayan generaller tarafından kullanılmıştır. Esasen düşman kanatlarındaki düzenin bozulmasına yönelik bir hareket idi. Yedinci tip aksiyon ise arazi yapısından istifade ederek savaşçının desteklenmesi esası üzerine temellendirilmiştir¹⁵⁸¹. Muhtemelen Vegetius tarafından bahsedilen tüm bu savaş hattı düzenleme ve aksiyon tipleri hem Vegetius öncesi hem Vegetius zamanı hem de Vegetius sonrası uygulama alanı bulmuş olmalıdır. Yine bu ifadelerin taktiksel manada savaşta generallere yol göstermeye yönelik açıklamalar olduğu da söylenebilir.

Romalılar, kuşatma sahasındaki etkinliklerini bu dönemde de sürdürmüşlerdir. M.S. 1. yüzyıl itibarı ile Roma kuşatma tekniklerinin doruk noktasına ulaştığı söylenebilir. Romalıların mühendislik bilim ve teknolojiadaki yeteneği, kuşatmalarda gösterdiği kararlılık gibi unsurlar Roma lejyonlarını antik dünyanın en büyük kuşatıcıları haline getirmiştir¹⁵⁸². Ancak bu dönemde Romalılar, Sasaniler gibi güçlü düşmanlarla karşılaşmıştır. Parthlara benzemeyen bir şekilde Sasanilerin kuşatma ve şehir duvarlarını ele geçirmede oldukça başarılı oldukları

¹⁵⁸¹ a.g.e., III.20.

¹⁵⁸² Anglim ve diğerleri, 2007, s. 214.

görülmektedir. Roma kaynakları bu başarıyı Roma mahkûmlarının ve asker kaçaklarının deneyimlerine atfetmektedir. Yine M.S. 1. yüzyılın geç dönemlerinde Dacialılar, bariz bir şekilde kendileri için çalışan Roma topçu ve teknikerlerine sahiptiler¹⁵⁸³.

M.S. 1. yüzyılda Romalıların muhasara sanatındaki güçlerini gösteren en önemli olay Masada'nın kuşatılarak ele geçirilmesi olmuştur. Romalılar burayı birçok kuşatmada olduğu gibi ilk önce bir *circumvallation* olarak bilinen 3,5 km uzunluğunda bir duvar ile çevirmişler ve toprak takviyesine imkân tanıyan batı tarafından bir saldırı planlamışlardır¹⁵⁸⁴. Romalılar ordugâh çevresinde sekiz ordugâh inşa ederek bunları duvarlar ve 75-90 m aralıklı kuleler vasıtasıyla birbirine bağlamışlardır¹⁵⁸⁵. Masada'nın kuşatılmasında birçok lojistik problem yaşanmıştır. Kuşatma mayıs ile ekim aylarında 33-40 derecelik sıcak ve yeterinde yiyecek ve suyun az olduğu bir ortamda gerçekleşmiştir¹⁵⁸⁶. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen Yahuda ayaklanmasının son askeri harekâtı olan M.S. 66-74 Masada kuşatmasında 457 m yüksekliğe sahip plato üzerinde kurulan ve neredeyse zaptı imkânsız olan Masada'nın düşürülmesi Roma askeri harekâtlarının planlı, taktiksel ve inatçı yönüne vurgu yapan iyi bir örnek olarak değerlendirilmektedir¹⁵⁸⁷.

Yine bu dönemde de askeri yürüyüş esnasında gerekli savunma tedbirleri alınmıştır. Bu tedbirler bölgenin yapısına göre değişebilmekteydi. Açık arazilerde süvariler; ağaçlık, dağlık veya bataklık bölgelerde ise piyadeler daha çok zayıat verdirici unsurlar olabilmekteydi. Vegetius, bir generalin sütun halindeki ordusu ile

¹⁵⁸³ Bishop ve Coulston, 2009, s. 272.

¹⁵⁸⁴ Santasuosso, 2001, s. 152.

¹⁵⁸⁵ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 212.

¹⁵⁸⁶ Santasuosso, 2001, s. 149.

¹⁵⁸⁷ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 212.

sefere çıkmayı tasarladığında, en güvenilir adamlarından oluşan kişileri keşif birliği olarak düşmanın pusu kurmasına engel olmak için görevlendirdiğini kaydetmektedir. Bu nedenle süvarilerin genellikle önde yol alması sağlanmış, süvarinin ardından ordu ağırlıkları, yük beygirleri, köleler, nakil araçları ortada yer almış, piyadenin hafif silahlı kısmı ile süvariler ise arka kısma yerleştirilmiştir. Yük katarları ise kanatlarda genellikle yanlardan gelebilecek saldırılara karşı eşit sayıda güçlerce korunmuştur¹⁵⁸⁸. Bu kanatlar özellikle ağır süvariler tarafından korunmuşlardır. Hafif süvariler ise düşmanın kanatlarında düzeni bozmak ve düşmanı ezmek için yaygın olarak kullanılmışlardır¹⁵⁸⁹.

Savaş için uygun yer seçimi de oldukça önemliydi. Vegetius bu durumu “İyi bir general şunu bilmeli ki, savaşta düşmanla çarpışılacak yer seçimi savaşta zaferin büyük bir kısmını oluşturur.” sözleri ile ifade etmektedir. Yüksek bir yer seçiminin isabetli bir tercih olacağını belirten Vegetius, düşman süvarisine karşı piyade hücumu düşünüldüğü zaman engebeli, bozuk ve dağlık arazilerin seçilebileceğini fakat süvarinin düşman piyadesine yönelik taarruzunda hafif yüksek, ağaçlık veya bataklık alanlarla çevrili yerler seçmenin daha uygun olacağını ifade etmektedir¹⁵⁹⁰.

Açık savaşın dağlık bir ülkede cereyan etmesi halinde yüksek bir zemin öncü kuvvetler tarafından zapt edilebilir, düşman buraya ulaştığında kendisini daha alçak seviyede bulabilir ve saldırı cesaretini yitirebilirdi. Dar fakat güvenli güzergâhların bulunması halinde buralarda açılan yollar, iyi bilinen fakat güvensiz yollardan daha güvenli olabilirdi¹⁵⁹¹. Irmaklardan geçişler de ordu için potansiyel tehditdi. Bu gibi

¹⁵⁸⁸ Veg., Mil. III.6.

¹⁵⁸⁹ a.g.e., III.16.

¹⁵⁹⁰ a.g.e., III.13.

¹⁵⁹¹ a.g.e., III.6.

yerlerde düşman tarafından pusuya düşürölme gibi tehlikeleri önlemek için silahlı muhafızlar kıyının her iki tarafında konuşlandırılırdı. Ancak kıyının her iki tarafına kazıklı set kurulması daha güvenilir bir metottu¹⁵⁹².

M.S. 3. yüzyılda yaşanan olaylar düşmanlara ve onların savaşma biçimlerine bağılı olarak birtakım taktiksel uyarlamaları da beraberinde getirmiştir¹⁵⁹³. Roma İmparatorluğu'nun Septimus Severus'tan sonra savunma pozisyonunda olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Severus, sınırları ve henüz müsadere edilmiş (Parthia, Danube ve Britania gibi) eyaletleri yeniden güçlendirmiştir. Yine bu dönemde Romalılar güneydeki kontrollerini Mısır'dan Atlantik'e kadar genişletmiş fakat sonraki dönemde Roma'nın stratejisi kazanma değil savunma odaklı olmuştur¹⁵⁹⁴. Bu durum özellikle M.S. 3. yüzyılın travmatik istilalarından sonra yeni bir savunma sisteminin geliştirilmesiyle ilişkilidir. Roma söz konusu yüzyılda, yaşanan olaylar nedeni ile düşmanlarına ve onların savaş taktiklerine bağılı olarak birtakım taktiksel uyarlamalara başvurmuştur¹⁵⁹⁵. Romalılar bu dönemde imparatorluk sınırları düşmanlar tarafından delinmeye başladıkça diplomasiyi, baskıyı ve sürekli tetikte olmayı, lejyonların hızlı hareketini, etkili lojistik desteğı, iyi bir yol ve nehir ulaşım şebekesini ve istihbarat işlerini kapsayan çok yönlü strateji izlemiş fakat bu yeni dönemde stratejinin çekirdeğini savunma oluşturmuştur¹⁵⁹⁶.

İmparatorluğun geç dönemindeki birçok askeri aktivite imparatorların lokal seferlerini de kapsayan ve geçmişe nazaran daha küçük ölçekli faaliyetler şeklini almıştır. Merkezi otoritenin zayıflaması, iç savaşlar vb. nedenlerle sınırlarda ciddi

¹⁵⁹² a.g.e., III.7.

¹⁵⁹³ Roux, 2006, s. 53.

¹⁵⁹⁴ Santasuosso, 2001, s. 177.

¹⁵⁹⁵ Roux, 2006, s. 53.

¹⁵⁹⁶ Santasuosso, 2001, s. 119.

problemler ortaya çıkmıştır. Toplumsal ve politik sistemdeki değişim orduyu da etkilemiştir. Böylece 4. yüzyıl itibari ile pek çok kurum erken dönemlerine göre çok farklı karaktere bürünmüştür. Roma ordusu bu dönemde saldırganlık ve cezalandırmaya yönelik sefer politikasını devam ettirmiştir. Yine Romalılar için kuşatıcılar olmaktan ziyade savunmada kalmak daha yaygın hale gelmekle birlikte kuşatma savaşı metotları aynı kalmıştır¹⁵⁹⁷.

Roma askeri taktiklerinin geç dönemde de başarı ile uygulanabildiğine dair ipuçları mevcuttur. Alamanlarla M.S. 357 yılında yapılan Strasbourg savaşında Roma kaynaklarında Alamanlar 35.000 kişi; Romalılar ise birkaç lejyon ve *auxilia palatina* güçlerini kapsayan 13.000 kişilik bir ordu mevcudiyetine sahipti. Savaş sona erdiğinde Romalılar 4 subay ve 243 askerini kaybetmiştir. Alamanlar safında ise 6.000 kişilik bir kayıp meydana gelmiştir. Strasbourg zaferi kısa bir süreliğine Ren boyunca sınırlarda diğer istilacı gruplara karşı caydırıcı rol oynamıştır¹⁵⁹⁸. Bu bilgileri doğru olarak kabul ettiğimizde Romalıların hala taktiksel güçlerini korumaya devam ettikleri söylenebilir.

Her ne kadar Roma, düşmanlarına karşı taktikler geliştirmiş olsa da Roma'nın düşmanları bu taktiklerin üstesinden gelme eğiliminde olmuşlardır. M.S. 370 yılında bazı Saxon akıncılar Kuzey Rendeği sınır savunmalarından kaçınmak için gemileri kullanarak Kuzey Fransa'da karaya çıkmışlardır. Bu akınlar yerel Roma kumandalarının yeterli sayıda ağır süvari ve piyade ile Saxonları tuzağa düşürerek

¹⁵⁹⁷ Goldsworthy, 2003, s. 201.

¹⁵⁹⁸ a.g.e., s. 210, 211.

onları yok etmelerine değin sürmüştür¹⁵⁹⁹. Ancak istikrarlı bir savaş kazanımı olmamıştır. Pers topraklarını istila etmek için 70.000 kişiden oluşan büyük bir ordu toplayan Iulianus'un savaşta ölümcül bir yara alması üzerine Roma kuvvetleri çekilmiş ve Iulianus'un halefleri barışı sağlamak için Perslere büyük tavizler vermek zorunda kalmışlardır¹⁶⁰⁰. Perslerin Roma savunma sistemi üzerinde tahribata neden olmalarında Pers ordularının ağır zırhlı süvarileri ile en etkili unsurları olan atlı okçuları önemli rol oynamıştır. McNab'a göre Roma taktik yazarları da Perslerin bir ön hücum karşı koyamayacağını ancak atağa geçmedeki gecikmenin onların okçuluktaki üstünlüklerini kullanabilmelerini sağlayabileceğini belirtmektedir. Yine Perslerin, Ortadoğu kuşatma savaş geleneğini sürdürmeleri, lağım kazma teknikleri ve güçlü istihkâm mevkilerini ele geçirmeye yönelik çeşitli makinalara sahip olmaları da Romalıları zor durumda bırakmıştır. M.S. 5. yüzyılda Hunlar güçlü bir konfederasyon olarak Roma ile mücadele içerisinde olmuşlardır¹⁶⁰¹. Ancak sadece düşmanın kullandığı araç-gereçlerle, personel profiline onlara başarıyı sağladığını söylemek mümkün değildir. Çünkü Romalılar son dönemde tek bir noktadaki düşmanla değil birden fazla noktadaki düşmanla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Romalılar sadece kara savaşlarında değil, deniz savaşlarında da birçok taktik geliştirmişlerdir. Temel deniz savaşı taktikleri koçbaşı kullanımı ve topçularla düşman gemilerini ateşe verme¹⁶⁰² şeklindeydi¹⁶⁰³. Vegetius, savaş gemilerinin ve denizcilerin ağırlıklı olarak kanatlarda mevzilenmesini salık vermektedir. Denizlerde

¹⁵⁹⁹ P. J. Heather. "Holding the Line Frontier Defense and the Later Roman Empire", in: **Makers of Ancient Strategy From the Persian Wars to the fall of Rome**, V. D. Hanson (ed.), Princeton 2010, s. 227.

¹⁶⁰⁰ Goldsworthy, 2003, s. 211.

¹⁶⁰¹ McNab, 2010, s. 207 vd.

¹⁶⁰² Buradaki topçular ifadesi muhtemelen ucunda ateş taşıyan oklar ve yanıcı maddeyle kaplanmış taş ve gülle gibi materyallerin düşman gemisi güvertesine atılarak yangın çıkarılmasına yöneliktir.

¹⁶⁰³ D'amato, 2009, s. 41.

de kara savaşlarında olduğu gibi saldırı veya pusu kurmaya elverişli dar adalarda düşmanın yorgun ve uykusuz olduğu bir anda ani saldırı ve tuzaklarla etkisiz hale getirilebileceğini ifade etmektedir. Bunda başarısız olunması halinde genel bir hücum başlatıldığı vakit savaş gemileri hattının düz değil hilal biçiminde kanatların önde ve hattın ortasının yay biçiminde kavisli bir şekilde geride olmasını tavsiye etmektedir¹⁶⁰⁴. Buradaki hilal biçimli diziliş muhtemelen düşman gemilerini çembere almak ve dört bir yandan muhasara edebilmek için olmalıdır.

Vegetius, açık sularda -sahile çok yakın olmayan sularda- çarpışmanın daha avantajlı olduğunu belirtmektedir. Bu savaşlarda düşman gemilerini saf dışı bırakmak için uzun kancalı direk benzeri uzun bir araç ile yelkenlerin kesildiğini ve bunların gemileri devirmek için de kullanıldığını belirtir. Yine savaşın şiddetini artırdığı birçok keskin ve geniş demir bıçaklara sahip baltaların düşman savaş gemilerinin dümenini kontrol eden bağlantı iplerini kesmek için kullanıldığını ifade eder¹⁶⁰⁵. Muhtemelen Vegetius'un üzerinde durduğu balta, Southern ve Dixon'un bahsettiği ve Franklar tarafından kullanılan *francisca* olarak adlandırılan fırlatma baltalarıyla ilintili olmalıdır¹⁶⁰⁶.

Savaş için hava-iklim şartları ile gece-gündüz durumunun başarılı generaller tarafından göz önünde bulundurulması gerekmiştir. Gaul ve Danube için temmuz; İtalya için mayıs; atlarını otlatma ihtiyacı duyan Hunlar ve Alanlar gibi göçebe halklar için kış sonu-ilkbahar başlangıcı sefer için ideal tarihler gibi görünmektedir¹⁶⁰⁷. M.S. 69 yılında Vitellianus'un askerleri İkinci Bedriacum

¹⁶⁰⁴ Veg., Mil. IV.45.

¹⁶⁰⁵ Veg., Mil. IV.46.

¹⁶⁰⁶ Southern ve Dixon, 1996, s. 115.

¹⁶⁰⁷ Santasuosso, 2001, s. 193.

Savaşı'nda ay ışığının kendilerini açık hedef hale getirmesinden muzdarip olurken German topraklarında M.S. 15 yılında Caecina emrinde savaşan birlikler soğuktan *pilum*'larını dahi kullanamamışlar ve bataklıkta ele geçirilmişlerdir¹⁶⁰⁸. Dolayısıyla savaş veya sefer esnasında yapılabilecek küçük bir taktiksel hata savaşın seyrini ve sonucunu olumsuz yönde etkilemiştir. Frontinus, savaş için doğru zamanı seçmenin de başarıda önemli rol oynadığını belirtmektedir. Nitekim Vespasianus, Yahudiler üzerine onlar için herhangi önemli bir işi yapmanın yasak olduğu Şabat gününde sefere çıkmış ve bu sayede onları bozguna uğratmıştır¹⁶⁰⁹.

¹⁶⁰⁸ Campbell, 2002, s. 60.

¹⁶⁰⁹ Frontin., Frontinus, **Strategemata**, II.1.17.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ SİLAHLARI VE EKİPMANLARI

4.1. Savunma Araçları ve Saldırı Silahları

4.1.1. Miğferler

Romalı askerler tarafından kullanılan ve baş gibi önemli bir organını koruyan hayati önem taşıyan ekipmanlardan birisinin miğfer olduğu söylenebilir. Roma lejyoner miğferleri metalden üretilmiş sağlam çanak parçaları idi. Bu koruyucu araçların iç kısmı ve yanak parçaları yün keçe ile kaplanırdı. Bazı miğfer tertibatları ise kafatası ile miğfer çanağı arasında şok darbelerin dağıtılmasına olanak tanıyan bir hava boşluğuna sahipti¹⁶¹⁰. Miğferlerin asıl fonksiyonu miğferi giyinen kişinin baş ve boyun kısmını korumaktı. Giyen kişinin statüsünü göstermek ve giyinen kişiye bir heybet kazandırmak için çok iyi dekore edilenleri de olmuştur. Örneğin lejyoner miğferlerinin *auxilia* birliği askerlerinin kullandığı miğferlere göre daha kaliteli işçiliğe ve modern çizgilere sahip olduğu görülmektedir¹⁶¹¹.

Roma askeri miğferleri dönemsel olarak çok değişik şekillerde üretilmiştir. Yüzü korumak için yanak koruyucu kolayca hareket sağlayan menteşeli eklentilere sahipti. Yine alnı koruyan alınlık aşağı doğru olan darbelerde yüzü korumaya imkân tanımıştır¹⁶¹². Ancak yanak parçaları yüzü iyi bir şekilde korurken çevresel görüşü kısıtlayabilir ve askeri düşmanın açık hedefi haline getirebilirdi¹⁶¹³. Bu nedenle miğferler her zaman değişmez bir yapıda askerlerin kumandanlarını takip

¹⁶¹⁰ McNab, 2010, s. 163.

¹⁶¹¹ L. Cleland, G. Davies, L. Llewellyn-Jones, **Greek And Roman Dress From A To Z**, London 2007, s. 90, 91.

¹⁶¹² Fields, 2009, s. 23-24.

¹⁶¹³ McNab, 2010, s. 163

edebilmeleri ve duyabilmeleri için yüzü ve kulakları tam kapatmayacak şekilde üretilmişlerdir¹⁶¹⁴. Bu işitme ve görme sorununun çözülmesi *manipulus* veya *cohors* düzeninde birbirine bağlı hareket eden askerlerin görsel ve işitsel emirleri almasını kolaylaştırarak hayati bir öneme sahip olmuştur¹⁶¹⁵.

Romalıların erken dönemlerinde kullandıkları silah ve ekipmanlarla ilgili bilgilerin genel olarak arkeolojik verilerden geldiği söylenebilir. Roma'nın erken dönemine ait korunmuş vaziyette ele geçen savaşçılara ait buluntular M.Ö. 8. ve 9. yüzyıllara tarihlenmektedir. 1885 yılında yapılan kazı çalışmalarında bir dizi erken dönem mezarları ve bu mezarlarda savaşçı ekipmanları ortaya çıkarılmıştır. Burada Roma erken dönemine ait, *calotte* tipi iki miğfer ele geçirilmiştir¹⁶¹⁶. Bununla birlikte Romalılar için miğfer kullanımına esas alınan tarih M.Ö. 387 yılındaki Kelt istilasından sonraki yıllar olmuştur¹⁶¹⁷.

Kelt miğferleri arasında yer alan Montefertino¹⁶¹⁸ miğferinin kökeni M.Ö. 4. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Yarı bakır alaşımlı çanak şeklinin yanı sıra, bazen tepede duran ibik şekline benzer yapısı vardır. Genelde Montefertino başlığının şekli temelde aynı kalmış fakat Roma İmparatorluğu'nun ilk yıllarına doğru boyunluğun uzunluğu artırılmıştır¹⁶¹⁹. Montefertino tip miğferler yüzü ve boynu koruyacak biçimde çanak şekilli olup demir ya da bronzdan imal edilmişlerdir¹⁶²⁰. Muhtemelen oldukça uzun süre kullanımda kalmışlardır.

¹⁶¹⁴ Fields, 2009, s. 24.

¹⁶¹⁵ Cagniart, 2007, s. 89.

¹⁶¹⁶ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 8.

¹⁶¹⁷ Trever, 1939, s. 38.

¹⁶¹⁸ Bu miğferlerin tip olarak sınıflandırılmasında kullanılan isimler orijinal isimler olmayıp genelde buluntu yerlerinin ismiyle anılmışlardır.

¹⁶¹⁹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 65.

¹⁶²⁰ Cagniart, 2007, s. 89.

Augustus'un egemenliği süresince ilk "Coolus" tipi miğferler Roma ordusunda görülmeye başlamıştır. Bunlar Montefertino modeline göre doğal kafatası şekline uyumlu çanak şeklinde daha geniş boyun koruyucuya sahip miğferlerdi. Bu doğal kafatası görünümü Kelt kökenliydi¹⁶²¹. Bu dönemde Coolus ve Montefertino tip miğferler Cumhuriyet periyodundan itibaren kullanımlarını sürdürürlerken daha sonraki dönemlerde *İmperial Gallic* ve *İmperial İtalic* tip miğferler ön plana çıkmıştır¹⁶²². Augustus döneminin ilk yıllarında, belki de Caesar'ın Galyayı fethi esnasında Romalı demir ustaları Kelt kökenli Port ve Agen tarzı demir miğferleri, lejyonierlerin kullanımı için üretmeye başlamışlardır. Bu Kelt miğferleri yüksek kaliteli tek parça çanak olarak, ön tarafta kaş işlemeli ve boynun ense kısmında kılıç darbelerinin gücünü azaltacak bir sırtla desteklenerek imal edilmiştir. Romalılar bu miğferlere önemli bir boyun koruması ve kaş siperi ekleyip, yanak parçalarının boyunu uzatarak eğim vermişler ve boyunluk da eklemişlerdir. M.S. 1. yüzyıl ortalarına doğru, bu miğferler İtalya atölyelerinde, hem demir hem de bronzla - Montefertino tarzının geliştirilmiş biçimlisi olarak- üretilmeye başlanmış ve *İmperial İtalic* tip miğferler olarak gruplandırılmıştır¹⁶²³.

Miğfer tipi çeşitliliğinde Kelt halkı, Romalıların Cumhuriyet'in geç dönemi ile imparatorluğun erken dönemlerinde kullandıkları Montefortino, Coolus, *İmperial Gallic* ve *İtalic* gibi birçok miğfer tipinin mucitleri olmuşlardır. Zaten Romalılar'ın M.S. 1. yüzyıl itibari ile orduda kullandığı ekipmanlarının birçoğunu ilk düşmanları vasıtası ile kazandıkları söylenebilir. Romalılar bu yerli miğferler üzerinde

¹⁶²¹ Simkins, 2000, s.17.

¹⁶²² Bishop ve Coulston, 2009, s. 101.

¹⁶²³ McNab, 2010, s. 162.

modifikasyona giderek bu araçların koruma düzeyini artırmışlardır¹⁶²⁴. Dominatus döneminde İntercisa, August, Worms, Dar-al Madinah, Berkasovo, Budapeste gibi değişik tip ve şekilde miğferler kullanılmıştır¹⁶²⁵. Lejyoner miğferleri M.S. 2. yüzyılın geç dönemlerinde ve M.S. 3. yüzyılın erken dönemlerinde Weisenau-Niedermörmter tip şeklinde değişime uğramıştır¹⁶²⁶.

M.S. 3. yüzyıl Roma ordu ekipmanların da büyük değişikliklerin yaşandığı bir asır olmuştur. İmperial tipi miğferler yüzyılın ilk 10'lu yıllarında kullanılmaya devam etmekle birlikte süvari miğferi tasarımından etkilenilmiş gibi görünen yeni tip bir miğfer daha yaygın hale gelmiştir¹⁶²⁷. İmperial İtalic miğfer serisi M.S. 3. yüzyılın erken döneminde kesintiye uğramış ve tüm lejyonerler miğferleri daha ağır tek çanak yapılı bir tarzda üretilmişlerdir. Bu tip miğferlerin hem baş hem de boyun için iyi bir koruma sağladıkları söylenilebilir. Ancak yanak kısımları çevresel görüşü kısıtlama ve tasarımında kulak deliklerinin olmayışı gibi olumsuzluklara sahipti¹⁶²⁸. Yine ense derinliğinin fazla olması giyen kişinin savaş pozisyonunda çömelmesini zorlaştırmış belki de imkânsız hale getirmiştir. Bu miğferler M.S. 3. yüzyılın sonuna kadar Spagenhelmes tipi miğferler bunların yerini alıncaya kadar yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu miğferler Sasaniler ve Perslerden adapte edilmiş olup erken dönem örnekleriyle karşılaştırıldığında düşük kalitede olmuşlardır. Bu tür ekipmanların yaygınlaşması Diocletianus tarafından karşılaşılan mali krizlerle de ilgili olmalıdır;

¹⁶²⁴ Bishop ve Coulston, 2009, s.248, 271.

¹⁶²⁵ a.g.e., s. 211-212.

¹⁶²⁶ Strobel, 2007, s. 280.

¹⁶²⁷ Goldsworthy, 2003, s. 126.

¹⁶²⁸ Cowan, 2003a, s. 41.

M.S. 3. yüzyılın felaketlerinde kaybedilen büyük miktarda ekipmanın yerine konulması zorunluluğu doğmuştur¹⁶²⁹.

Hedderheim ve Buch bulguları ile temsil edilen miğfer formları M.S. 3. yüzyılın son yarısında kullanımdan kalkmıştır. Riedge tipi miğferlerin en basit formu olan bu miğferlerden restore edilmiş olan dördü, iki parçadan oluşan ve buna ilaveten sırta doğru bir çıkıntıya sahip miğferlerdi. Menteşe, taşıma kulpu gibi ek tertibata sahip değillerdi. Yanak parçaları ve kısımları (93-125 mm genişlikte) çanağa doğrudan eklenmemiş fakat bu mafsallar çanak kenarındaki deliklere bir kumaş ya da deri ile dikilerek birbirine iliştirilmiştir. Bir kaç haricinde Riedge miğferlerinin oldukça iyi dekore edildiği söylenebilir¹⁶³⁰. M.S. 3. yüzyılın geç döneminde M.S. 2. yüzyılın Niedörmter ve Niederbieber tipi lejyoner miğferleri *palanks* benzeri formasyonlarda yakın düzende savaşan askerler için yeniden dizayn edilmiştir. Niedörmter tip miğferler maksimum düzeyde koruma sağlarken, sadece gözler, ağız ve burun açıkta kalmış; fakat boyun koruyucu kısım hareket kabiliyetini artırmak için daha basit tasarlanmıştır¹⁶³¹.

Erken imparatorluk devrinin dövme tip miğferlerinin yerini M.S. 4. yüzyılda parçalı miğferler almıştır. Sözde Spangenhelm tipi miğfer dört aksamdan oluşmuştur. Üst kısma perçinleşmiş alın şeriti ve menteşeli yanak koruyucular ile iki yarı çanak - muhtemelen alt kısım üst kısım- şeklinde yapıya kavuşturulmuştur. Bu tip miğferler silah fabrikalarında muhtemelen eski tip miğferlere göre daha hızlı ve kolay imal edilmeleri nedeni ile tercih edilmişlerdir¹⁶³². Çünkü M.S. 3. yüzyılın geç döneminde

¹⁶²⁹ a.g.e., s. 42.

¹⁶³⁰ Bishop ve Coulston, 2009, s. 210.

¹⁶³¹ Strobel, 2007, s. 277.

¹⁶³² Southern, 2006, s. 261.

üretimin *fabricae* (devlet atölyeleri) vasıtasıyla merkezileşmesi basit çok parçalı miğferlerin muhtemelen Mesopotamia’da kullanılan örneklerine göre yapılmasına neden olmuş gibi görünmektedir¹⁶³³. Spangenhelm, tipi miğferler Pers ve Sarmat modelleri etkisi taşımakla birlikte Roma imalatı idi¹⁶³⁴.

Süvari ve *auxilia* birliği askerlerinin miğferleri, lejyoner miğferlerinden en azından imparatorluk yönetiminin sonuna doğru fabrikasyon üretime geçilip ekipmanlardaki temel farklar yavaş yavaş ortadan kalkana kadar değişik açılardan farklılık göstermiştir. *Auxilia* piyadeleri M.S. 1. yüzyılda oldukça zayıf zırh donanımına sahipken Traianus’tan ileri bir tarihe doğru durum değişmiştir. Söz konusu dönemde askerler çeşitli tipte miğferler, metal disk ya da zincirlerle kaplı deri tunikler ve çeşitli tipte kalkanlarla korunmuşlardır¹⁶³⁵. Tam anlamıyla ilk süvari miğferleri ise muhtemelen M.S. 1. yüzyılın ilk yarısından itibaren ortaya çıkmıştır. Bu miğferler derin bir boyunluğa ve yanak koruyucularına sahipti. *Auxilia* miğferleri ise lejyoner miğferlerine göre oldukça basit bir yapıda idi ve bazı zamanlar sadece metalin bükülmesi ve şekil verilmesi yoluyla elde ediliyordu¹⁶³⁶. Süvari miğferleri piyade miğferlerinden farklı olarak -en azından bu dönem için- kulakları da kapsayan ve yanaklara kadar sarkan uzantılara sahipti. Bu durum giyen kişinin işitmesini zarara uğratmakla birlikte bazı miğferler işitmeyi kolaylaştırmak için yanak parçalarının bulunduğu kısımda deliklere sahipti¹⁶³⁷. Yüze ekstra koruma sağlayan bu miğferler açıkça işitmenin aleyhine yüzün korunmasının daha ön planda tutulduğunu göstermektedir. Ancak bu miğferlerdeki ense koruyucu kısım omuzlara

¹⁶³³ Bishop ve Coulston, 2009, s. 248.

¹⁶³⁴ Strobel, 2007, s. 280.

¹⁶³⁵ Le Bohec, 1994, s. 123.

¹⁶³⁶ Simkins, 2000, s. 20.

¹⁶³⁷ Goldsworthy, 2003, s. 137.

kadar inmekle birlikte binicinin atından düşmesi halinde boynunun kırılmasını engellemek maksadıyla çok geniş tutulmamıştır. Süvari miğferleri bu nedenle gerek yan taraflardan gerekse başın arka kısımlarından gelecek olan darbelere karşı eşit bir koruma sağlamıştır¹⁶³⁸. Yine birçok miğfer tipi de askeri yerleşim alanlarından ele geçen bulgular arasındadır. Bunlardan biriside konik tip miğferlerdir. İntercisa ve Bumpeşti'den ele geçen bu tip miğferler, bu kalelerde istihdam edilen doğulu okçu birliklerle ilişkilendirilmektedir. Bishop'un da ifadesi ile konik çanaklar, "Roma'ya transfer edilmiş bir doğu miğferi" gibi görünmektedir¹⁶³⁹.

Miğferler giyilmedikleri zaman, M.S. 1. yüzyıl ve M.S. 2. yüzyıl ikonografisinde yürüyüş esnasında askerlerin ön taraflarına asılı, boyun veya omuz üzerinden askıya alınmış tepe kısmı aşağıya bakan bir şekilde tasvir edilmiştir. Geç dönem Roma miğferleri ise bir taşıma kulpuna sahip değildiler. Yine bu miğferlerin dana derisinden bir kılıf içinde muhafaza edildiklerine dair örnekler mevcuttur. Dana derisi geniş yelpazedeki savaş ekipmanlarını hasardan ve rutubetten korumak için de kullanılmıştır¹⁶⁴⁰. Miğferlerin, yanlışlıkla veya hırsızlık amaçlı olarak bir başkası tarafından alınmasını önlemek için askerlerin miğferlerinin üzerine adlarını, *centuria*'larının isimlerini kazıyarak yazmaları yaygın bir uygulamaydı¹⁶⁴¹. *Antesigna*'nın¹⁶⁴² tamamı ile sancak taşıyıcıları düşman üzerinde korku uyandırmak amacı ile ayı postu ile kaplanmış miğferlere sahiptiler¹⁶⁴³. *Praetor* muhafızlığı

¹⁶³⁸ Fields, 2009, s. 24.

¹⁶³⁹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 144.

¹⁶⁴⁰ a.g.e., s. 216.

¹⁶⁴¹ Fields, 2009, s. 23.

¹⁶⁴² Burada ön hatta konuşlanmış askerler kastedilmiş olmalı.

¹⁶⁴³ Veg., *Mil.* II.15.

sancak taşıyıcıları miğferleri üzerinde aslan, kaplan gibi hayvan postları taşıırken lejyoner ve *auxilia* sancak taşıyıcıları ayı veya kurt postu taşımışlardır¹⁶⁴⁴.

4.1.2.Zırhlar

4.1.2.1. *Lorica Hamata* (Örgü Zırh)

Romalı askerler tarafından örgü (*lorica hamata*), pullu (*lorica squamata*) ve parçalı zırh (*lorica segmentata*) olmak üzere üç temel formda vücut zırhı kullanılmıştır¹⁶⁴⁵. Lejyonerler tarafından kullanılan zırhların en önemlisi örgü zırh olarak bilinen *lorica hamata* idi. Bu zırh birbirine geçme demir yüzüklerden yapıldı. Yaklaşık 10 kg ağırlığında olmasına rağmen iyi bir koruma ve yeterli düzeyde hareket kabiliyeti sağlıyordu¹⁶⁴⁶. *Lorica hamata* zırhı yapımının zor olması yönü ile dikkat çekmektedir¹⁶⁴⁷. Bu zırh Keltler tarafından geliştirilmiş ve Romalılar tarafından da benimsenmiştir¹⁶⁴⁸.

McNab'ın yüzük örgü zırh gömlek/yelek olarak belirttiği *lorica hamata* imparatorluk periyodunda kolsuz veya kısa kollu idi. Bu zırhlar farklı uzunluklarda olabilir ve kalçaya kadar uzanabilirdi. *Lorica hamata* Hellen omuz koruyucu bez modelinden esinlenilerek omuzlar üzerinde çift katlı bezler üzerine kuşanılmıştır. Zırhın ağırlığı giyilen gömleğin uzunluğu ve yüzük sayısına göre 9-15 kg arasında olabiliyordu¹⁶⁴⁹. *Triarii* safını oluşturan askerlerin pul ve zincirle kuvvetlendirilmiş, kösele levhalarla yapılmış bir zırh - *lorica squamata* ve *hamata*– giyindikleri

¹⁶⁴⁴ Sumner, 1997, s. 26.

¹⁶⁴⁵ Fields, 2009, s. 24.

¹⁶⁴⁶ Cagniart, 2007, s. 90.

¹⁶⁴⁷ Fields, 2009, s. 25.

¹⁶⁴⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 64.

¹⁶⁴⁹ McNab, 2010, s. 160.

bilinmektedir¹⁶⁵⁰. *Triarii* gibi savaş hattının en vurucu gücünün bu zırhı kullanıyor olması zırhın kalitesine ve aynı zamanda yüksek üretim maliyetine işaret etmektedir. Nitekim Polybios sıradan askerlerin kalplerini korumak maksadıyla bir göğüs koruyucu taşıdıklarını ve serveti 10.000 *drahmi* üzerinde olanların zincir örgü zırh giyindiğini ifade etmektedir¹⁶⁵¹. Bu zırhın yüksek maliyeti maddi gücü daha düşük çok sayıda askerin kendilerini kare, dikdörtgen, ya da dairesel demir ya da bronz plaklardan oluşan, deri üzerine monte edilmiş plaklarla kendilerini korumaya çalışmalarına neden olmuştur¹⁶⁵². *Triarii hattını* oluşturan askerlerin pahalı ve iyi koruma sağladığı düşünülen zırhları kullanmış olmasının en azından askeri teçhizatın devlet tarafından tedarik edilmediği dönemlerde bu askerlerin statüsünü gösterme ve savaşta asıl vurucu gücü oluşturmaları nedeniyle deneyimli personelin uğrayacağı zayıflığı en aza indirme amacına yönelik olduğu söylenebilir.

Lejyonerler M.S. 1. yüzyılın sonuna kadar örgü zincir zırh yeleğini - *lorica hamata* 'yı- giymeyi sürdürmüşlerdir. Bu durum *lorica segmentata* olarak bilinen parçalı zırhlarla yer değiştirmeye kadar devam etmiştir¹⁶⁵³. Yine *lorica hamata* 'nın melez bir formu olan *lorica plumata* birbirlerine bağlanmış küçük pullardan oluşmuştur. Bu tür zırhların üretimi büyük ihtimalle çok zaman almaktaydı, bu nedenle yaygın bir buluntu değildir¹⁶⁵⁴.

4.1.2.2. *Lorica Squamata* (Pullu Zırh)

¹⁶⁵⁰ Leonard, s. 288.

¹⁶⁵¹ Polyb., VI.23.14.

¹⁶⁵² Cagniart, 2007, s. 90.

¹⁶⁵³ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 65.

¹⁶⁵⁴ Bishop ve Coulston, 2009, s. 95.

Bir başka zırh çeşidi ise pul zırh (*lorica squamata*) olup örgü zırh gibi Roma periyodundan önceye tarihlenmektedir. *Lorica squamata* Doğu'da icat edilmiş gibi görülmektedir çünkü Asurlulardan itibaren bilinmektedir¹⁶⁵⁵. Romalılar'ın da kullandığı bu zırh, Caesar zamanında esas bakımından değişikliğe uğramamış ancak kayışlı zırh daha da mükemmelleşerek bu zırh yün gömleğin üstüne giyilmiş ve zamanın Roma ağır piyadesinin karakteristik zırhlarından birisi haline gelmiştir¹⁶⁵⁶. Pul zırh (*lorica squamata*), 1-5 cm uzunluğunda, bakır alaşım ya da demir, yatay olarak birbiri üzerine eklenmiş metal dizilerin keten ya da deri bir zemin üzerine sabitlenmesi ya da dikilerek monte edilmesiyle imal ediliyordu¹⁶⁵⁷. *Lorica squamata* daha az koruma sağlamasına rağmen muhtemelen imalatının daha kolay olması ve zincir zırhlara göre esnekliğe daha fazla mukavemet göstermesi nedeni ile Roma dönemi boyunca rağbet görmüştür¹⁶⁵⁸.

Lorica squamata'nın savunma kalitesi ve esnekliği düşüktü¹⁶⁵⁹. Kolayca bir kılıç ya da mızrak darbesiyle delinebilme gibi savunma eksikliğine sahipti. Ancak bu eksiklik tam olarak M.S. 2. yüzyılda her pulun nispeten daha geniş ve birbirlerine komşu açılarla yatay ve düşey olarak bağlandığı yarı sert zırhın tanıştırılması ile giderilmiştir¹⁶⁶⁰. Bu zırh örgü zırhtan daha ağır ve daha az hareket imkânı sağlayan bir zırhtı¹⁶⁶¹. Basit bir *lorica squamata* örgü zırha göre daha kolay üretilebilir ve onarılabilirdi bu nedenle alternatiflerine göre daha ucuz bir zırh idi¹⁶⁶². Kısmen atlı askerler ile basit yapıda parlak zırh arayan subaylar tarafından tercih edilmiştir.

¹⁶⁵⁵ Sumner, 1997, s. 53.

¹⁶⁵⁶ Leonard, 1953, s. 297.

¹⁶⁵⁷ Fields, 2009, s. 25.

¹⁶⁵⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 63-64.

¹⁶⁵⁹ McNab, 2010, s. 161.

¹⁶⁶⁰ Fields, 2009, s. 25.

¹⁶⁶¹ Cagniart, 2007, s. 90.

¹⁶⁶² Sumner, 1997, s. 55.

Birçok mezar taşı da pul zırhların *centurio* 'lar tarafından da kullanıldığını göstermektedir¹⁶⁶³. Modern yazarlara göre pul zırhlar *praetor* muhafızları tarafından da geniş ölçüde kullanılmıştır¹⁶⁶⁴.

Lorica squamata pul zırlı yelekler geç dönemde muhtemelen yün basılmış bezlerden oluşan ve *thoracomachus* olarak bilinen eş bir teçhizat üzerine giyilmiştir. Bu darbe anında şoku absorbe etmeye ve metal zırhın vücut içine doğru girmesini önlemeye yönelik uygulamaydı¹⁶⁶⁵. Bununla birlikte Sumner'e göre *thoracomachus* 'un erken imparatorluk döneminde başka bir isimle *subarmilis* adıyla giyilmiş olması da muhtemeldir¹⁶⁶⁶.

4.1.2.3. *Lorica Segmentata* (Parçalı / Mafsallı Zırh)

M.S. 1. yüzyıla ait en iyi bilinen zırh formu *lorica segmentata* olmuştur. Bu zırhların M.S. 1. yüzyıl gibi geç bir dönemde kullanılmaya başlandığı söylenebilir. *Lorica segmentata*; ince, şerit metal levhaların birbiri üzerine eklenmesi ile oluşturulmuş, ağır ve gövdeyi tam saran bir yapıya sahip zırh çeşidiydi. *Lorica segmentata* 'nın kökeniyle ilgili teorilerden birisi bu zırhların gladyatörlerin kol ve bacaklarını saran eklemli zırhlardan esinlenilerek imal edildiği şeklindedir. *Lorica segmentata* zırhına ait bir parça Varius felaketinin yaşandığı arazide bulunmuş olup bu tip zırhların en erken örneğini oluşturmuştur¹⁶⁶⁷.

Lorica segmentata, bakır alaşımlı bağlayıcı elemanlarla deri kayış üzerine eklenmiş uzun ve dar parçalı metal yaprak levhalardan oluşmuştur. En güçlü olduğu kısım omuz kısmıydı ve bu zırh gömleğinin burada iki kat kalınlığa sahip

¹⁶⁶³ Fields, 2009, s. 23.

¹⁶⁶⁴ Sumner, 1997, s. 15.

¹⁶⁶⁵ McNab, 2010, s. 169.

¹⁶⁶⁶ Sumner, 2003, s. 38.

¹⁶⁶⁷ Fields, 2009, s. 25.

olmasından kaynaklanıyordu¹⁶⁶⁸. *Lorica segmentata*'nın kullanımı M.S. 3. yüzyılda daha az yaygın hale gelmiştir¹⁶⁶⁹. Bu zırh M.S. 3. yüzyılın erken döneminden sonraki yontusal kaynaklarda gözden kaybolmakla birlikte bazı arkeolojik veriler bu zırhların bu tarihten sonra da kullanıldığını göstermektedir¹⁶⁷⁰. *Lorica segmentata* ağır silahlı askerlerin diğer pullu, örgülü zırhların yanı sıra kullandıkları temel zırhlardan birisi olmuştur¹⁶⁷¹.

4.1.2.4. Göğüs-Zırhları

Roma askerleri tarafından kullanılan zırhlardan birisi de göğüs zırhlarıydı. Kazılardan ele geçen üç sağlam örneğe göre bu zırhlar kenarları eğimli dikdörtgen biçiminde genişliği 20 cm'den az ve uzunluğu 20 cm'den biraz daha fazla olan yapıdaydı. Muhtemelen uzun olan tarafı dik bir şekilde yerleştirilirken daha kısa olan taraf, kenarlarındaki deliklerden bir kayış vasıtasıyla göğsün önünden arkaya doğru bağlanıyordu¹⁶⁷².

Polybios, çoğu sıradan piyadenin *kardiophylax* ya da göğsün önüne sırimlarla tutturularak yerleştirilen 22,5 cm² şeklinde bronz kaplama “kalp koruyucu” (*pectolare*) kuşandığını belirtmektedir. Polybios'un tanımından sonra göğüs zırhı kullanımı sona ererek, yelek zırhlar bunların yerini almıştır. Polybios'un pirinçten yapılmış bir göğüs zırhı olarak bahsettiği bu zırh muhtemelen *lorica hamata*'nın

¹⁶⁶⁸ Bishop, Coulston, 2009, s. 95, 98.

¹⁶⁶⁹ Goldsworthy, 2003, s. 128.

¹⁶⁷⁰ Sumner, 1997, s. 60.

¹⁶⁷¹ Strobel, 2007, s. 279.

¹⁶⁷² Sekunda ve Northwood, 2001, s. 8.

maliyetinin yüksek olması nedeni ile fakir ve zayıf askerler tarafından tercih edilmiştir¹⁶⁷³.

Le Bohec, Roma İmparatorluk Dönemi'nde askerlerin göğüs zırhı kullanımını terk ederek çoğunluğu oval tipte olan kalkanlarla kendilerini koruduklarını ifade etmektedir¹⁶⁷⁴. Ancak McNab, bazı anıtsal ipuçlarını değerlendirerek M.S. 3. yüzyıl ve 4. yüzyıl piyadesinin deri göğüs zırhı içerisinde gösterildiğini ifade etmektedir. Yine ona göre bu zırhlar ara sıra giyilmiş olmaları muhtemel olmakla birlikte arkeolojik ve edebi kaynaklar demir halka örgülü veya bronz pul kaplı zırhların çok daha yaygın olarak kullanılan zırhlar olduğunu göstermektedir. Yine göğüs zırhları üzerine dekoratif bantlarla geometrik şekiller yapılıyor ve dördü köşelerde biri de ortada olmak üzere beş adet kabartma bulunuyordu¹⁶⁷⁵.

4.1.2.5. Diğer Zırhlar

Romalı askerler tarafından kullanılmış bir başka zırh tipi ise baldır zırhıydı. Baldır zırhı bacağa uyacak şekilde deri kayışlar ile tutturuluyordu¹⁶⁷⁶. Polybios, *hastati* askerlerinin baldır zırhı kullandıklarını kaydetmektedir. Livius da Samnitlerin M.Ö. 310 yılında Romalılarla yaptıkları savaş boyunca sol bacaklarına baldır zırhı giydiklerini belirtmektedir. Samnit yenilgisinden sonra Campanialılar gladyatörlerini bu şekilde teçhizatlandırmış ve onları Samnitler olarak adlandırmışlardır.

¹⁶⁷³ Polyb., VI.23.14; Sekunda ve McBridge, 1986, s. 8.

¹⁶⁷⁴ Le Bohec, 1994, s. 123.

¹⁶⁷⁵ McNab, 2010, s. 18, 226.

¹⁶⁷⁶ Cagniart, 2007, s. 90.

Cumhuriyet'in son dönemlerindeki tasvirler sadece sol bacağa baldır zırhı giyen silahlı adamların genellikle gladyatörler olduğunu göstermektedir¹⁶⁷⁷.

Baldır zırhları genellikle sol ayağa giyilirdi. Bu uygulama baldır zırhını genellikle sol bacaklarında kullanan gladyatörlerle benzerlik göstermektedir. Bu muhtemelen darbe indirildiğinde ağırlığı dengeleyebilmek için savunma yapan askerin (ya da gladyatörün) sol bacağını önde tutması ile ilgili bir durumdu¹⁶⁷⁸. Savaşan kişi sol ön ayağını ileri çıkardığında arka ayağı geride kalacağı ve ön ayağı tehlikeye daha açık olacağı için sol ayağa takılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Yine her iki ayağa giyilecek bir zırhın askerin manevra kabiliyetini düşüreceği de açıktır. Hafif silahlı piyadeler zırh olmadan dar, kısa tunik veya deri ceket giyerler kollarını çok kalın kolluklarla korurlardı¹⁶⁷⁹. Baldır zırhları, *centurio* 'lar tarafından düzenli olarak giyilmiş; fakat M.S. 1. yüzyılın sonuna kadar düşük rütbeliler tarafından kullanılmamıştır. Belki de sadece Dacialılar gibi muhtelif düşmalara karşı giyilmiştir¹⁶⁸⁰.

Baldır zırhından başka Parthlar'ın M.Ö. 53 yılında Crassus kumandasındaki Roma ordusuna karşı *cataphractarii* olarak bilinen ağır zırhlı süvarilerle saldırdıkları bilinmektedir. Bu süvarilerin kullanmış olduğu zırhlar hem biniciyi hem de süvariye korumaya yönelik idi. Bu zırhın Romalılar tarafından da benimsendiği bilinmekle birlikte Hadrianus Dönemi'ne kadar (M.S. 117-138) kullanıldığına dair herhangi bir ipucu bulunmamaktadır¹⁶⁸¹.

¹⁶⁷⁷ Polyb., VI.23.8; Liv. IX. 40. 3; Sekunda ve McBride, 1986, s. 22.

¹⁶⁷⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 65.

¹⁶⁷⁹ Judson, 1888, s. 19.

¹⁶⁸⁰ McNab, 2010, s. 162.

¹⁶⁸¹ Southern, 2006, s. 229.

At zırhları öncelikle oklara karşı savunma amaçlı olarak kullanılmışlardır. En azından M.S. 2. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren Parth-Sasani ordularındaki zengin süvarilerin standart ekipmanları olan bu zırhların Roma birlikleri tarafından da kullanımı yönünde bir istek olduğu söylenebilir. M.S. 3. yüzyılda ağır silahlı süvariler (*cataphractarii*), Maximinus Thrax tarafından İtalya'ya getirilmiştir. Dolayısıyla bu süvarilerle birlikte ekipmanlar da Roma'ya taşınmış oldu. M.S. 3. yüzyıla tarihlenen ve spor gösterilerinde atın yüz; savaşta ise boyun ve döş kısmını korumaya yönelik parçalar ele geçirilmiş olup bunlar Mars, Minerva, Victoria ilahları, yılan, kartal motifleri ile dekore edilmişlerdir¹⁶⁸². Atların baş kısmını koruyan deriden yapılmış süslü parçalar atın gözlerini koruma maksadıyla kubbe şekilli, ızgaralı ve görmeye müsaade eder bir şekilde imal edilmişlerdir¹⁶⁸³.

At zırhının kullanımı ağırlığından ve maliyetinden dolayı oldukça nadirdi. Fakat bunların kullanımı muhtemelen doğu bölgelerinde *clibanarii* ile sınırlıydı. Bununla birlikte yüksek eğitilmiş zırhlı *cataphractarii* maliyetli olsa da etkinliğini kanıtlamıştır¹⁶⁸⁴. Zırhlı süvariler, giyindikleri zırh nedeniyle yaralanmalara karşı güvende olmakla birlikte zırhların ağırlığı nedeni ile kolayca esir alınma ve kementlere karşı savunmasız kalmaktan muzdarip olmuşlardır¹⁶⁸⁵. Batıda bulunan M.S. 4. yüzyıla ait hiçbir mezartaşında ağır zırhlı süvari görülmemektedir. Bu tür birlikler muhtemelen Doğu sahasındaki okçuluk nedeniyle ihtiyaç duydukları at zırhını kullanmışlar ve bunu M.S. 4. yüzyıldan sonra da sürdürmüşlerdir¹⁶⁸⁶.

Genellikle rutin koruma, yem ve yiyecek arama seferleri gibi askeri hizmetlerin birçoğunun zırh giyimini gerektirmediği söylenebilir. Askeri yürüyüşler

¹⁶⁸² Bishop ve Coulston, 2009, s. 190, 192.

¹⁶⁸³ Goldsworthy, 2003, s. 140.

¹⁶⁸⁴ McNab, 2010, s. 257, 259.

¹⁶⁸⁵ Veg., *Mil.* III.24.

¹⁶⁸⁶ Bishop ve Coulston, 2009, s. 228.

yük arabalarında taşınan zırhlarla sürdürülmüştür. Geç dönem Roma piyadesi sadece savaş için çağrıldığı zaman zırh giyerek korunma ihtiyacı duymuş gibi görünmektedir¹⁶⁸⁷. Zırhın ağır olması nedeniyle askerler muhtemelen savaş durumu veya resmi durumlar haricinde zırh kuşanmamış olmalıydılar¹⁶⁸⁸.

Geç dönemde zengin ve istikrarlı bölgelerdeki birlikler ile yüksek vasıflı birliklerdeki piyadeler tarafından zırh kullanımı sürdürülmüştür. En azından M.S. 378 yılına kadar Roma piyadesinin lejyon veya *auxilia* piyadesi olup olmadığı fark etmeksizin savaş hattında dövüşürken metal vücut zırhı ve miğfer giymiş olmaları mantıklı gibi görünmektedir. Vücut zırhının kullanımı piyadenin rolünün gerilemesine paralel olarak daha az yaygın hale gelmiş olmalıdır fakat Iustinianus döneminde en azından bazı birlikler yeniden tam zırh kuşanmaya başlamışlar ve bu zırhların kullanımı asla ortadan kalkmamıştır. McNab, Vegetius'un piyade zırhının M.S. 4. yüzyıl ortasında terk edildiği iddiasının kısmen Pers ve Got felaketlerinden kaynaklanan maddi kayıplarla izah edilebileceğini; ayrıca barbar birliklerin kullanımındaki artış ve dağıtılan ekipmanlara karşılık bir bedel alınmasının da buna neden olmuş olabileceğini ileri sürmektedir¹⁶⁸⁹.

4.1.3. Kalkanlar

4.1.3.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri

Kalkanlar, Roma askeri personelini düşman silahlarına karşı koruyan temel ekipmanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Livius Etrüsklerle olan mücadelenin birisinde Etrüsk müfrezelerinden bahsederken: “...İki müfreze vardı bunlardan birinin kalkanı altın diğlerinin kalkanı ise gümüş kakmalarla kaplıydı. Bu

¹⁶⁸⁷ McNab, 2010, s. 226.

¹⁶⁸⁸ Phang, 2008, s. 85.

¹⁶⁸⁹ McNab, 2010, s. 226-227.

*kalkanlar göğüs ve omuzu koruyan en üst kısmında... daha geniş idi. Kalkanın alt kısmı ise tutmayı kolaylaştırmak için gittikçe incelen yapıdaydı*¹⁶⁹⁰ ifadelerini kullanmaktadır. Arkeolojik kazılarda da Etrüsk tipi kalkanı yansıtan bronzdan imal edilmiş süslemeli geniş bir kalkan ele geçirilmiştir¹⁶⁹¹. Dolayısıyla kalkanların Roma'nın çok erken dönemlerinden itibaren -özellikle de Etrüsk Krallar zamanından itibaren- askerler tarafından kullanılmış olması muhtemeldir.

Livius, Romalıların kullandığı kalkanın tarihsel gelişimi ile ilgili olarak onların eskiden küçük yuvarlak kalkanlar kullandıklarını daha sonra askerlere hizmet karşılığı ücret ödemeye başladıktan sonra yuvarlak kalkan yerine dikdörtgen ve uzun yapıda olan bir kalkan kullanmaya başladıklarını kaydetmektedir¹⁶⁹². Buradaki dikdörtgen ifadesi bu tip kalkanların daha sonraları kullanılmaya başlandığı düşünüldüğünde Livius'un ifadesinin oval bir kalkan için kullanılmış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Livius'un anlatımı esas alındığında dikdörtgen kalkanların ordu tarafından Veii kuşatmasından sonraki tarihlerde benimsenmiş olması muhtemeldir. Livius, İskender'in ordusunun kullandığı kalkan ile Romalıların kullandığı kalkanın bir karşılaştırmasını yaparken İskender'in ordusunun yuvarlak, Roma ordusunun ise vücudu daha iyi korumaya olanak tanıyan uzun ve geniş kalkanlarla teçhizatlandığını nakletmektedir¹⁶⁹³. Southern'e göre M.Ö. 4. yüzyıl başlangıcında Galler karşısında

¹⁶⁹⁰ Liv., IX.40.1-2.

¹⁶⁹¹ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 36.

¹⁶⁹² Liv., VIII.8.3-4.

¹⁶⁹³ Liv., IX.19.6-8.

uğranılan hezimetin ardından Romalılar yuvarlak kalkan (*clipeus*) yerine oval bir kalkan (*scutum*) kullanmayı tercih etmişlerdir¹⁶⁹⁴.

M.Ö. 4. yüzyılda merkezi bir omurgaya sahip bu oval kalkan Kuzey İtalya ve Gaul çevresinde yaşayan Keltler arasında oldukça yaygındı. Bu kalkanın tasvirleri bir takım Güney İtalya vazo boyamaları ve mezar resimlerinde dairesel kalkana alternatif olarak görülmektedir¹⁶⁹⁵. Sekunda ve Northwood, antik yazarlardan Atheanus'un Romalılar'ın kalkan kullanmayı Samnitlerden öğrendiği, Sallust'un ise Roma'nın korunma ve savunma silahlarını Samnitlerden aldığı şeklinde beyanda bulunduklarını ifade etmektedirler¹⁶⁹⁶. Bu durum Romalıların savaş ekipmanlarından bazılarını düşmanlarından ödünç aldıkları şeklindeki söylem için kısmen referans olabilir. Ancak dağlık bir kavim olan Samnitlerin bu ekipmanı nasıl veya kim aracılığı ile elde ettikleri pek açık değildir. Romalıları epey uğraştırmış olmaları da onların güçlü silahlara sahip olmasıyla ilgili bir durum olmalıdır.

Polybios zamanına gelindiğinde kalkanın yapısal olarak değişse de şekil olarak fazla değişmediği görülmektedir. Polybios, kalkanı ağır piyadelerin taşıdığı yarı silindirik ve yaklaşık 1,20 m uzunluk ve 76 cm genişliğe sahip bir araç olarak tanımlamaktadır. Bu kalkanlar birbirine monte edilmiş iki tahta parçasından oluşuyordu. En dış yüzey önce bir çadır bezi ve ardından dana derisi ile kaplanıyordu. Kalkanın alt ve üst kısımları zemine dayandığında hasar görmemesi için metal bir şeritle çevriliyordu. Yine merkezde sıkıca monte edilmiş demir bir çıkıntı (*umbo*) mevcuttu. Bu çıkıntı mızrak vb. ağır materyaller çarptığında yön

¹⁶⁹⁴ Southern, 2006, s. 89.

¹⁶⁹⁵ Rawlings, 2007, s. 54.

¹⁶⁹⁶ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 36.

değiştirmelerini sağlıyordu¹⁶⁹⁷. Polybios'un tanımladığı kalkan modeli her ne kadar yarı silindirik ifadesi kullanılsa da oval tipte bir kalkanı anımsatmaktadır.

Bu kalkanların gövdeleri savaşta sürekli elde tutabilmek ve yeterince hafif olmasını sağlamak için genellikle iki veya üç katlı kalınlıkta birbirine yapıştırılmış huş ağacı ya da çınar ağacından imal edilmiş düz tahta bir kontrplaktan ibaretti¹⁶⁹⁸. Kalkanların merkezindeki çıkıntının kalınlaştırılması halinde kalkanın büyüklüğü aynı kalmakla birlikte ağırlığında artış olması muhtemeldir¹⁶⁹⁹. Bir kalkan yaklaşık 10 kg ağırlığa sahipti¹⁷⁰⁰. Bu ağırlık açıkça bir askerin taşıdığı silah yükünün neredeyse yarısını oluşturuyordu. Sapan taşlarına ve oklara karşı koruma sağlayabilecek kalınlıktaydı¹⁷⁰¹. Ancak Hannibal'e karşı yürütülen savaşlarda Roma süvarisi ağır donanımlı Kartaca piyadesine karşı savunmasız kalmıştır. Bu durum Romalıları daha sağlam, sert dokulu ve saldırılarda daha iyi bir koruma sağlayan ağır bir kalkan kullanımına yöneltmiştir¹⁷⁰².

1900 yılında Mısır'da Fayyum Kasrı'l-Harit'te Polybios'un üzerinde durduğu kalkan modeline benzer tipte 1,28 m uzunluğunda 63,5 cm genişliğinde üç katlı kontrplak ya da tahta şeritten -muhtemelen kayın ağacından- oluşan bir kalkan ele geçirilmiştir. Bishop ve Coulston'un tanımlamasına göre bu kalkan genişliği 6-10 cm arasında değişen, 9-10 adet dikey çıta ve yine genişliği 2,5-5 cm arasında olan 40 adet yatay çıtadan oluşmaktadır. İç ve dış yüzeyleri kuzu keçesiyle kaplıdır. Siperlik

¹⁶⁹⁷ Polyb., VI.23.2-5.

¹⁶⁹⁸ McNab, 2010, s. 169.

¹⁶⁹⁹ Santasuosso, 2001, s. 130-131.

¹⁷⁰⁰ Cagniart, 2007, s. 89.

¹⁷⁰¹ A. Treolar, " The Roman Shield: Polybius VI. 23 ", **The Classical Review**, XXI/1, 1971, s. 3-4.

¹⁷⁰² Cagniart, 2007, s. 91.

kısmı, alt ve üst tarafına demir çivi ile tutturulan dikey kiriş ile kalkanı elde tutmaya yarayan yatay kulptan meydana gelmektedir¹⁷⁰³.

Marius'un reformlarından önce lejyonerler alt, üst ve kenar kısımları kavisli oval bir kalkan taşımışlardır. Oval kalkanların benzer modellerinin çoğu imparatorluk idaresinin kurulmasına kadar kullanımda kalmıştır. Bu kalkanlar muhtemelen lejyonerler belki de özellikle *praetor* muhafızları tarafından taşınmıştır¹⁷⁰⁴. M.S. 1. yüzyıla ait bükümlü lejyoner kalkanlarının üç katmanlı kontrplaktan merkezin kenarlara göre daha kalın ve yatay bir tutma yerine sahip olduğu söylenebilir¹⁷⁰⁵. Kalkanların yapımında öküz derisinin kullanılmış olması aşırı güneşte, rutubet nem gibi olumsuz hava koşullarına maruz kalması halinde savunma açısından bir dezavantajdı. Kenarlarının üstten ve alttan bronz ya da demir bağlayıcı bir şeritle kaplanması kılıç veya diğer silahların darbesine; toprak bir zemine dayandığında rutubete karşı koruma sağlama amacına yönelikti¹⁷⁰⁶. Yağmur, toz gibi şeylerden korumak için, kalkanlar yürüyüş boyunca deri kılıflarda tutulmuştur¹⁷⁰⁷. İmparatorluk döneminde kalkanların boyalı olması da su geçirmezliklerini artırmaya yönelik bir uygulamaydı¹⁷⁰⁸.

4.1.3.2. İmparatorluk Dönemi

Lejyonerler, imparatorluk yönetiminin ilk evresine kadar Cumhuriyet Dönemi'nin tipik oval kalkanını kullanmaya devam etmişlerdir ancak daha sonra

¹⁷⁰³ Bishop ve Coulston, 2009, s. 61.

¹⁷⁰⁴ Goldsworthy, 2003, s. 129.

¹⁷⁰⁵ Bishop ve Coulston, 2009, s. 92.

¹⁷⁰⁶ Cagniart, 2007, s. 89, 91.

¹⁷⁰⁷ Judson, 1888, s. 33.

¹⁷⁰⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 216-217.

oval kalkanların üst ve alt kısmı kesilerek¹⁷⁰⁹ Augustus periyodu boyunca bu kalkanlar nihayet bükey dikdörtgen bir yapı kazanmıştır¹⁷¹⁰. Bishop ve Coulston, Gaeta'daki Munatius Plancus Anıt Mezar'ı üzerindeki bir kabartmadan hareketle dikdörtgen şeklinde olan bükümlü kalkanların M.Ö. 10 tarihinden önce kullanıldığını ifade etmektedirler. Yine bu kalkanlar M.S. 43 yılı Britania akınları öncesi yaygınlık kazanmıştır. Böyle bir form Traianus Sütunu üzerinde de görülmektedir¹⁷¹¹.

M.S.1. yüzyılın başlangıcı itibari ile lejyonerlerin büyük çoğunluğu dikdörtgen kalkan taşımışlardır¹⁷¹². Bu kalkanla ilgili tek örnek Syria'daki Dura Europos'tan gelmekte olup M.S. 3. yüzyıla tarihlenmektedir¹⁷¹³. Kavisli dikdörtgen şeklindeki kalkanlar *praetor* muhafızlarına ve lejyonerlere özgü görünmektedir¹⁷¹⁴. M.S. 1. yüzyılda *Legio I Adiutrix* lejyonerlerinin dikdörtgen kavisli kalkan kullandıkları görülmektedir. Traianus sütununda ise altıgen biçimli kalkan taşıyan *classarii* görülmektedir¹⁷¹⁵. Antonius döneminde de (M.S. 138-131) bükümlü dikdörtgen kalkanlar kullanılmaya devam etmiştir. M.S. 1. yüzyıla ait bükümlü lejyoner kalkanlarının üç katmanlı kontrplaktan, merkezin kenarlara göre daha kalın ve yatay bir tutma yerine sahip olduğu söylenebilir. Kalkanlar kullanılmadığı zaman etrafını saran bir büzgü ipine sahip deri keçisinden kılıflarda muhafaza ediliyordu¹⁷¹⁶.

M.S. 1. yüzyılın ortası itibari ile son yarı silindirik (oval) *scutum* görünmüş ve geç imparatorluk döneminde dairesel kalkanlar bunların yerini alıncaya kadar

¹⁷⁰⁹ Santasuosso, 2001, s. 130.

¹⁷¹⁰ McNab, 2010, s. 159.

¹⁷¹¹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 91.

¹⁷¹² Goldsworthy, 2003, s. 129.

¹⁷¹³ Connolly, 1998, s. 233.

¹⁷¹⁴ Bishop ve Coulston, 2009, s. 91.

¹⁷¹⁵ D'amato, 2009, s. 23.

¹⁷¹⁶ Bishop, Coulston, 2009, s. 92, 139.

temel lejyoner kalkan tipi olarak kalmıştır¹⁷¹⁷. *Auxilia* piyade ve atlıları ise dikdörtgen, oval veya altıgen şeklinde düz kalkanlar kullanmışlardır. Ancak oval kalkanlar *auxilia* ile daha çok özdeşleşmiş gibidir¹⁷¹⁸. *Auxilia* piyadesini lejyonerlerden ayıran temel özellik kavisli kalkanlar yerine düz kalkanlar (*clipeus*) kullanmaları olmuştur¹⁷¹⁹. En iyi korunan oval kalkan çatısının 1,07 m-1,18 m uzunluk ve 0,92-0,97 m arası genişliğe sahip olduğu görülmektedir¹⁷²⁰.

M. S. 3. yüzyılın erken dönemleri itibari ile lejyoner ve *auxilia* birlikleri arasındaki ekipman farkının kaybolmaya yüz tuttuğu söylenebilir. Örneğin bu dönemde oval kalkanlar her iki tip birlik için normal donanım haline gelmiştir. Yine lejyoner ve *auxilia* birliklerinin savaş sitillerinin birbirine daha yakın hale gelmiş olabileceği gibi imalar da mevcuttur¹⁷²¹. Oval kalkandan yuvarlak kalkana doğru değişim en azından *auxilia* süvarisi için muhtemelen M.S. 3. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir¹⁷²². Özellikle de M.S. 3. yüzyılın geç dönemlerinden sonra yuvarlak kalkan kullanma yönündeki değişim muhtemelen German kökenli asker alımındaki artıştan kaynaklanmıştır. Fakat doğal gelişim sürecinin bir sonucu olarak gerçekleşmesi de mümkündür¹⁷²³.

Dura Europos'ta M.S. 3. yüzyıla tarihlenen ve iyi bir şekilde korunmuş bir kalkan her iki kenarının pembemsi bir kırmızı ile boyanması, ön kısmında geometrik desenler ve bunun yanı sıra aslan, kartal gibi süslemelere sahip olmasıyla dikkat

¹⁷¹⁷ Simkins, 2000, s. 23.

¹⁷¹⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 91.

¹⁷¹⁹ Sidebottom, 2008, s. 61.

¹⁷²⁰ Bishop ve Coulston, 2009, s. 179.

¹⁷²¹ a.g.e., s. 259.

¹⁷²² Cheesman, 1914, s. 128.

¹⁷²³ Bishop ve Coulston, 2009, s. 271.

çekmektedir¹⁷²⁴. Ayrıca bu tip kalkanlarda mavinin, beyazın, kırmızı renkli süslemelerle dekor hatlarının da kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde oval kalkanlar, dikdörtgen ve altıgen kalkanların değişik bölgelerde kullanıldığına dair fresk ve mezartaşlarından elde edilen bulgular mevcuttur¹⁷²⁵.

M.S. 4. yüzyıla ait çeşitli askeri sitelerdeki kalkan örnekleri incelendiğinde bunların bir kısmının dairesel bir kısmının oval kenarlara sahip olduğu görülmektedir. Muhtemelen büyük ve geniş oval kalkanlar imparator muhafızları tarafından taşınmıştır¹⁷²⁶. Askeri personelin hizmet sınıfı da kalkanların tipi üzerinde belirleyici olmuştur. Roma sancaklarının dekorasyon malzemelerinden dolayı ağır olması sancaktarın daha küçük yuvarlak bir kalkan taşımasına neden olmuştur¹⁷²⁷. Traianus Sütunu'nda gösterilen ve koltuk altına sıkıştırılabilecek büyüklükteki bu küçük yuvarlak kalkanlar M.S. 3. yüzyılda da kullanılmaya devam etmiştir¹⁷²⁸. Denizci askeri personel de kalkanlarla kendilerini korumuştur. Kuzey Afrika ve Britania'ya ait mozaik örnekleri M.S. 3. ve 4. yüzyıllarda savaş gemisi üzerindeki kişilerin yuvarlak, boyalı kalkanlarla korunduğunu göstermektedir¹⁷²⁹.

Vegetius, deniz savaşlarında askerlerin fırlatılan taş ve güllerden korunmak için daha güçlü ve büyük kalkanlara sahip olması gerekliliği üzerinde durmaktadır¹⁷³⁰. Geç Dönem Roma dünyasında en yaygın kullanılan kalkanlar oval tipli kalkanlar olmuştur¹⁷³¹. Arcadius Sütunu fragmanları M.S. 400 yılında Bosphorus'ta Gotlara karşı girişilen deniz savaşında ağır imparatorluk piyadesinin

¹⁷²⁴ Goldsworthy, 2003, s.130-131.

¹⁷²⁵ Bishop ve Coulston, 2009, s. 179.

¹⁷²⁶ a.g.e., s. 216-217.

¹⁷²⁷ Goldsworthy, 2003, s. 54.

¹⁷²⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 92.

¹⁷²⁹ D'amato, 2009, s. 33.

¹⁷³⁰ Veg., *Mil.* IV.44.

¹⁷³¹ Southern ve Dixon, 1996, s. 91.

tipik geç dönem Roma oval kalkanları ile korunduğuna işaret etmektedir¹⁷³².Yine denizcilerin Neptün'ün üççatalı zıpkın ambleminin yer aldığı kalkanları¹⁷³³; Pamphylia'da imparatorluk seçkin denizci askerlerinin deriden yapılmış kalkanlar kullandıkları da bilinmektedir¹⁷³⁴.

Zamanla kalkanların, taşıma ve hareket yeteneğini artırmak için çapları da küçültülmüş ve Romalılar da genellikle daha küçük çaplı kalkanları tercih etmişlerdir¹⁷³⁵. Kalkanın daha az yük haline getirilmesi hem alt hem üst kısmının daraltılması muhtemelen Roma'nın ünlü *testudo* tekniğiyle tanıştığı dönemde gerçekleşmiş olmalıdır¹⁷³⁶. Vegetius, savaşın hengâmeli bir anında askerlerin arkadaşlarını kaybetme riskinden dolayı kalkanlarına farklı renklerde farklı boyamalar yaptıklarını ve bu geleneğin kendi zamanında dahi sürdürüldüğünü kaydetmektedir. Vegetius -en azından imparatorluk dönemi için- her askerın kalkanına farklı bir işaret koyduğunu ve arka tarafına ismini, birliğini ve komutanının adını yazdığını kaydetmektedir¹⁷³⁷. Ancak Roma ordusundaki farklı birliklerin kalkanlarını ayırt edici herhangi bir yöntemle boyadıklarını gösteren kesin bir delil yoktur¹⁷³⁸. Bununla birlikte birçok konuda sistemli bir şekilde hareket eden Romalılar'ın bu konuda da askerlerine kolaylık sağlayacak bir uygulamadan kaçınmamış olmaları akla en uygun olanıdır.

4.1.4. Kılıçlar ve Hançerler

¹⁷³² D'amato, 2009, s. 33.

¹⁷³³ N. M. Saxtorph, **Warriors and Weapons 3000 B.C.-A.D. 1700**, London 1972, s. 164.

¹⁷³⁴ D'amato, 2009, s. 23.

¹⁷³⁵ Machievelli, 2008, s. 52.

¹⁷³⁶ Fields, 2009, s. 26.

¹⁷³⁷ Veg., **Mil.** II.18.

¹⁷³⁸ Sekunda ve McBride, 1986, s. 5.

Roma askerinin kullanmış olduğu temel silahlardan birisi de kılıç (*gladius/gladii*) idi. Bu silahlardan en önemlisi erken dönem örnekleri M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen ancak kullanımı M.Ö. 3. yüzyıldan önceye giden İber ya da İspanyol kökenli, uzun uçlu ve çift kenarlı “*gladius Hispaniensis*” olarak bilinen kılıçlardır¹⁷³⁹. Bu kılıçların İkinci Kartaca Savaşı’ndan sonra İspanya’nın Kelt-İber kabilelerinden alındığı düşünülmektedir¹⁷⁴⁰. Polybios da lejyonerlerin sağ taraflarına kuşandıkları İspanyol kılıcı olarak bilinen bir silahtan bahsetmektedir¹⁷⁴¹. Bu kılıçlara ait en eski örnekler M.Ö. 1. yüzyıl sonuna tarihlenmekle birlikte M.Ö. 4. yüzyıla ait bir İspanyol kılıcı İspanya’daki bir mezarda ele geçirilmiştir. Bu Roma kılıcı 64-69 cm uzunluk ve yaklaşık 5-6 cm genişliğe sahiptir. Fırınlanmış çelik alaşımdan yapılmış olan kılıcın kenarları jilet gibi keskin ve zırh delebilecek özelliktedir. Ayrıca ele oturacak şekilde oluklu, kemikten yapılmış rahat bir kabzası ve büyük, küre şeklinde bir topuzu bulunmaktadır¹⁷⁴².

Esquiline mezarlık alanında yapılan kazı çalışmalarında da en kısısı 44 cm ve en uzununu 76 cm olan bronz bıçaklı kılıçlar ele geçirilmiştir¹⁷⁴³. Yine Avrupa’da bazı yerleşimlerden özellikle bunlardan en eskisi olan ve Smihel’de muhtemelen M.Ö. 175 yıllarına ait kılıçlara rastlanmıştır. Bu kılıçlar 62-63 cm uzunluğundadır. Bıçak ağızları yaklaşık 4-4,5 cm olup uçlara doğru incelen genişliğe sahiptir. En uzun kılıçlardan biri ise 76 cm bıçak uzunluğuyla, Jericho’daki bir mezarda keşfedilmiştir¹⁷⁴⁴. İspanyol kılıçları saplama ve kesmeye yönelik olup yakın düzen

¹⁷³⁹ Fields, 2009, s. 29.

¹⁷⁴⁰ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 46.

¹⁷⁴¹ Polyb., VI.23.6-7.

¹⁷⁴² McNab, 2010, s. 35.

¹⁷⁴³ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 38.

¹⁷⁴⁴ Bishop ve Coulston, 2009, s. 56.

savaş sistemi için uygun silahlardı¹⁷⁴⁵. Cumhuriyet Dönemi *gladius Hispaniensis* kılıçlarına dair ilk bulgu Delos adasındaki kazılardan elde edilmiş olup ve M.Ö 69 yılında korsanların yıkımıyla bağdaştırılmaktadır¹⁷⁴⁶.

Bu kılıçlar ikiyüzlü metal parçalarıyla tutturulmuş tahta bir kın içinde sol omuzdan kalçaya kadar inen bir kayışa (*balteus*) asılırdı. M.Ö. 2. yüzyıl ortalarındaki İspanya savaşlarında kullanılmaya başladığı ya da geliştirildiği tahmin edilen “*gladius Hispaniensis*” göğüs göğüse çarpışmalarda etkin bir silahtı. Sıkışıklığın bu silahın kullanımına engel olduğu durumlarda Roma askeri, kemerine (*cingulum*) bağlı olan bıçağını (*pugio*) kullanıyordu¹⁷⁴⁷. İspanya kılıçlarının üretim kaliteleri esir alınan İspanya demir işçilerinin üretim sırlarını aktarmaları için Roma’ya getirilmesi sonucunu doğurmuştur¹⁷⁴⁸.

Roma birlikleri M.Ö. 20 yılına kadar İspanyol kılıcını kullanmaya devam etmiştir. Ancak Augustus’un egemenliğinde Mainz/Fulham tipi kılıcın İspanyol kılıcının yerini aldığını söylenebilir. Bu kılıç net bir biçimde İspanyol kılıcının geliştirilmiş versiyonuydu. Bununla birlikte ele geçen örnekleri uç kısma doğru incelen daha kısa ve daha geniş - 40 ya da 56 cm uzunluğunda omuzlardan itibaren 8 cm’ye kadar genişleyen- ve 1,2-1,6 kg ağırlığa sahiptir¹⁷⁴⁹. Bunların kabzaları ağaç, kemik, fildişi kabzalı ve genellikle iyi bir tutuşa imkân sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Kınlar da genelde metal bir levha ile kaplanarak incelikte dekore

¹⁷⁴⁵ Cagniart, 2007, s. 89.

¹⁷⁴⁶ Bishop ve Coulston, 2009, s. 56.

¹⁷⁴⁷ Leonard, 1953, s. 287.

¹⁷⁴⁸ Sidnell, 2006, s.173.

¹⁷⁴⁹ McNab, 2010, s. 160.

edilmişlerdir¹⁷⁵⁰. Bu kılıcın M.S. 43 yılında Britania akınları zamanında hala kullanımda olduğu söylenebilir¹⁷⁵¹.

M.S.1. yüzyılın ortalarından itibaren Mainz tipi kılıçların yerini düz kenarlı ve daha kısa bir uca sahip olan Pompeius tipi kılıçlar almıştır¹⁷⁵². Bu kılıçlar eski tip *gladius* 'lardan oldukça farklıydılar. Ancak lejyonerler kes ve süngüle şeklindeki aynı savaş taktiğini devam ettirmişlerdir¹⁷⁵³. Erken dönemin *gladius* olarak bilinen kılıçları şekilsel değişikliğe uğrayarak yine bir kılıç tipi *spatha* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. *Spatha* ünlü Roma *gladius* 'una çok benzemekle birlikte daha büyük uzunluğu nedeniyle Kelt geleneği ile daha çok özdeş yapıda idi. Genellikle 30 inç ve üzerinde çift taraflı bıçak yapısı ile *spatha* süvari için öncelikle kesme ve üçgen şeklindeki uç kısmıyla saplamaya yönelik iyi bir kullanım sağlamıştır¹⁷⁵⁴. M.S. 2. yüzyıldan ileriye doğru bir tarihte uzun bıçaklı bir kılıç olan *spatha*, *gladius* 'un yerini -muhtemelen tam olarak- alarak piyade çarpışmalarında kesmek ve saplamak için kullanılmıştır¹⁷⁵⁵. Uzun kılıç (*spatha*) M.S. 2. yüzyılın geç evresinden veya 3. yüzyılın erken dönemlerinden ileriye doğru bir tarihte Roma ordusu tarafından yaygın bir şekilde kullanılan silah olmuştur¹⁷⁵⁶. *Spatha* adı verilen kılıçlara ait az sayıda örnekler 76,8 cm uzunluk ve 3,3 cm genişlik ile Rottweil ve 62,2-63,5 cm uzunluk ve 3-3,5 cm genişliğindeki kılıçlar ile New Stead'dan gelmektedir. M.S. 2. yüzyıla tarihlenen Nowa gömüsü 51 cm ve 71 cm uzunluğunda iki kılıcı göstermiştir.

¹⁷⁵⁰ Southern, 2006, s. 212.

¹⁷⁵¹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 78.

¹⁷⁵² Daha uzun yapıdaki kılıçlar Pompei tipi kısa kılıçların kullanımını tam olarak sonlandırmamış sadece Pompei tipi kılıç geleneğini kırmıştır. Bu kılıçlar M.S. 2. yüzyılda da sanatsal eserlerde betimlenmeye devam edilmiştir. Uzun *spatha* 'nın piyade tarafından kullanımının tam olarak oturması ise muhtemelen M.S. 2. yüzyılın geç döneminden itibaren olmuştur. Bunun için bkz. Bishop ve Coulston, 2009, s. 157.

¹⁷⁵³ McNab, 2010, s. 159.

¹⁷⁵⁴ Sidnell, 2006, s. 258.

¹⁷⁵⁵ Strobel, 2007, s. 280.

¹⁷⁵⁶ Southern ve Dixon, 1996, s. 103.

Yine Canterbury’de ele geçen 87 cm ve 91,5 cm uzunlukta iki *spathae* örneği de söz konusu yüzyıla tarihlenmektedir¹⁷⁵⁷.

Bishop ve Coulston’a göre M.S. 1. yüzyıldaki uzun kılıç kullanma eğilimi taktiksel şartlardaki değişikliklerden kaynaklanmış olmalıdır. Uzun kılıçların kullanımında Danube üzerindeki Sarmatlar ve doğudaki Part Sasanileri’ne karşı mücadelelerin etkisi olmalıdır. Her iki bölgedeki düşmanın atlı mızraklı süvariler olması ve bunların uzun kılıçları ile (muhtemelen *spathae*) uzun erişim menzili bu silahları Roma piyadesinin kullanımı için cazip hale getirmiştir¹⁷⁵⁸. Webster’e göre kısa kılıç hücumu geçen askerin kendine güveninin karakteristik bir özelliğiydi. İmparatorluğun gittikçe savunma pozisyonuna geçmesiyle uzun kılıç kullanımı daha yaygın hale gelmiştir¹⁷⁵⁹. Webster’in bu ifadesini Roma asker kalitesinin düşüşüyle bağdaştırmak da mümkündür.

M.S. 4. yüzyıl itibari ile piyade ve süvari benzer şekilde genellikle uzun bıçaklı *spatha* kılıcı ile donatılmıştır¹⁷⁶⁰. Tetrarchia yönetimi altında bu kılıçların ana tip silah olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir. Vegetius, bunları *spathae* olarak ifade etmekte ve ayrıca *semispathae* olarak bilinen kısa kılıçların kullanımından bahsetmektedir. Köln’den M.S. 4. yüzyıla ait bir *spatha* 720 mm bıçak uzunluğu ve 52 mm genişliğe sahip olması yönü ile dikkat çekmektedir¹⁷⁶¹.

Spatha, sol omuz üzerinden asılan bir kılıç kayışı (*balteus*) üzerine sağ taraftan kuşanılıyordu¹⁷⁶². Heykel kabartmalarından anlaşıldığı kadarı ile *centurio* ve

¹⁷⁵⁷ Bishop ve Coulston, 2009, s. 82, 130.

¹⁷⁵⁸ a.g.e., s. 218, 268.

¹⁷⁵⁹ Webster, 1936, s. 25.

¹⁷⁶⁰ Goldsworthy, 2003, s. 209.

¹⁷⁶¹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 202.

¹⁷⁶² Cheesman, 1914, s. 125-126.

subaylar kılıçlarını sol taraflarında kuşanırlarken¹⁷⁶³ ve geleneksel olarak bir kılıç sol tarafta taşınmakla birlikte Roma lejyoner ve *auxilia* birliği askerlerinin kılıçlarını bel çevresine taktıkları bir *cingulum* vasıtası ile sağ taraflarında taşıdıkları görülmektedir. Sağ tarafta kılıç taşıma geleneği İberlerden önce Keltlere kadar uzanmaktadır. Kılıç statüsü yüksek olan ve prestijin sembolü olarak kabul edilen bir silahtı ve sağ tarafta kullanılması muhtemelen kültürel bir nedene dayanıyordu¹⁷⁶⁴. Bununla birlikte Romalıların kılıçlarını sağ taraflarında taşımaları kalkanlarını sol elleriyle tutmaları ve sağ elleriyle de kılıçlarını kınından rahatlıkla çıkarıp yerine geri koyabilmelerini sağlamaya yönelik pragmatik bir amaca dönük olmalıdır. Ancak Roma soylu ailelerinden genç adamların birkaç yıl orduda *tribunus* ve emir subayı olarak görev almalarının yaygın olduğu ve bunların kalkan taşımadıkları bu nedenle kılıçlarını sol tarafa taktıkları şeklinde görüş de mevcuttur¹⁷⁶⁵. Ancak çok da özel bir nedeni olmadığı halde uzun kılıç (*spatha*) M.S. 2. yüzyılın geç evresinde veya 3. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren *spatha* kılıç kayışı üzerinde sağdan ziyade sol tarafta taşınmaya başlamıştır¹⁷⁶⁶. Özellikle Severus'un egemenliğinden itibaren sıradan askerlerin kılıçlarını sağ tarafta taşıma alışkanlıkları değişime uğramış ve sol taraflarında taşınmaya başlamıştır¹⁷⁶⁷. Fakat Goldsworthy tipi ne olursa olsun kılıcın taşınmasında temel eğilimin *centuriolar* ve kıdemli subaylar hariç sağ taraf olduğunu ileri sürmektedir¹⁷⁶⁸.

M.S. 3. yüzyıl itibari ile kılıç kayışı daha yaygın hale gelerek sağ omuz üzerinde bütün sınıflar tarafından taşınmıştır. Vimosa'da ele geçirilen bir örneği 8

¹⁷⁶³ Southern, 2006, s. 212.

¹⁷⁶⁴ Fields, 2009, s. 31.

¹⁷⁶⁵ Bunun için bkz. Saxtorph, 1972, s. 166; Bishop ve Coulston, 2009, s. 154.

¹⁷⁶⁶ Southern ve Dixon, 1996, s. 103.

¹⁷⁶⁷ Cowan, 2003a, s. 41.

¹⁷⁶⁸ Bunun için bkz. Goldsworthy, 2003, s. 134.

cm genişlik ve 1.185 m uzunluğa sahiptir¹⁷⁶⁹. Sumner’e göre yakın zamana kadar askeri kemer için kullanılan “*cingulum militare/militia*” kavramı geçerliliğini yitirmiş olup bunun yerine çok sayıda papirüs ve edebi kaynakta askeri kemere karşılık kullanılan *balteus* sözcüğü daha uygun bir kullanım gibi görünmektedir¹⁷⁷⁰.

Roma ordusu kılıçlardan başka *pugio* adı verilen bir hançer kullanmıştır. *Pugio* keskin kenarlı 20-25 cm uzunluğunda bir silahtı. *Gladius* gibi *pugio* da İberler’den ödünç alınarak geliştirilmiştir¹⁷⁷¹. Cagniart, Polybios bahsetmese de lejyoner ekipmanlarından birisi olan *pugio*’nun sol tarafa takıldığı ve savaştan ziyade askerlerin günlük işlerinin yürütülmesinde kullanıldığına dair görüş belirtmektedir¹⁷⁷². Zamanla hançer belde taşınan silahlar arasında kılıcı tamamlayan aksesuar haline gelmiştir. Hançerin bıçak ağzı 15-20 cm uzunluğunda keskin bir uca sahipti. Kabzası süslü olup kullanıcının eli, bıçak ağzının tepesine sabitlenmiş bir el kundağı ile korunurdu. Hançerin bu yapısı, M.Ö. 44 tarihinde meydana gelen Caesar suikastını anmak için bastırılan madeni paraların üzerinde betimlenmiştir. Bu askeri hançerlerin muhtemelen Roma birlikleri tarafından M.Ö. 1. yüzyıl öncesine kadar yaygın olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Padova kabartması hançerin, bel kemerinin altında ve karının üzerinde yatay olarak taşınabileceğini ortaya çıkarmıştır¹⁷⁷³.

Hançerler özellikle de *gladius*’dan daha ince işçilikle dekore edilmiş kabzaları yönü ile dikkat çekmektedir. Bu ince süsleme askerin sahip olduğu statü ile

¹⁷⁶⁹ G. Sumner, **Roma Military Dress**, Great Britain 2009, s. 207.

¹⁷⁷⁰ Sumner, 2009, s. 206.

¹⁷⁷¹ Fields, 2009, s. 32.

¹⁷⁷² Cagniart, 2007, s. 89.

¹⁷⁷³ Bishop ve Coulston, 2009, s. 17.

ilgili olmalıdır¹⁷⁷⁴. *Legatus* ve yardımcılar *tribunus* 'lar arasındaki ayırıcı başka bir özellik de bel çevresine sarılan dar keten kuşak ve *parazonium* olarak adlandırılan küçük bir hançer idi¹⁷⁷⁵. *Pugio* kullanımı M.S. 2. yüzyılda daha az yaygın hale gelmiş olsa da; imparatorluk yönetiminin uzun bir döneminde kullanımda kalmıştır. *Pugio*, *gladius* 'a zıt olarak, sıradan askerler tarafından solda, kılıçlarını solda taşıyan *centurio* 'lar tarafından ise sağda taşınmıştır¹⁷⁷⁶. Askeri hançerler M.S. 3. yüzyılda da kullanımını sürdürmüştür. M.S. 3. yüzyılın üçüncü çeyreğinde *pugio* hala İspanya protipine göre- ki, Romalılar pugioyu M.Ö. 3. yüzyılın Kartaca Savaşları esnasında benimsemişlerdi- üretilmeye devam etmiştir¹⁷⁷⁷. En büyük hançer ise 28 cm bıçak uzunluğu ve kabzası ile 40 cm genel uzunluğa sahipti. Londra'da ele geçen bir hançer 8 cm genişlik ve 30 cm tam uzunlukta bir bıçağa sahipti. Geleneksel çift ağızlı Roma askeri hançerlerinin M.S. 3. yüzyıldan sonra kullanımda olduğuna dair çok az ipucu bulunmaktadır. Kısa tek ağızlı bıçaklar askeri kemer tertibatı ile ilgili olarak M.S. 4. yüzyıla ait mezarlarda yaygın olarak ele geçmiştir¹⁷⁷⁸. Bu silahlar askeri amaçla olmasa dahi askerlerin günlük yaşamında imparatorluğun çöküşüne kadar kullanılmaya devam etmiş olmalıdır.

4.1.5. Mızraklar

Romalılar kurulduğu ilk dönemlerden itibaren çeşitli tip ve ebatta mızraklar kullanmışlardır. İlk kullanılan mızraklar M.Ö. 387 tarihinde Kelt istilasının ardından daha etkili bir başlığa sahip olmuştur. Samnit savaşları esnasında da mızraklar İtalyan piyadelerinin temel silahı olma özelliğini sürdürmüştür. Arkeolojik veriler bu

¹⁷⁷⁴ Southern, 2006, s. 213.

¹⁷⁷⁵ Sumner, 1997, s. 17.

¹⁷⁷⁶ Goldsworthy, 2003, s. 134.

¹⁷⁷⁷ Cowan, 2003a, s. 41.

¹⁷⁷⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 164, 205.

mızrakların fırlatma ve saplamak için uygun, geniş menzilli hafif ve kısa mızrak tipleri olduğunu göstermiştir¹⁷⁷⁹. Esquiline mezarlık alanında yapılan kazılarda demir ve bronz olmak üzere çok çeşitli mızrak başlıkları bulunmuştur¹⁷⁸⁰.

Cumhuriyet döneminde Roma ordusunun kullandığı silahlarda değişikliğe gidilmiş ve önemli taarruz silahları olan ağır mızraklar (*hastae*) muharebelerin kati neticesini belirleyecek olan üçüncü safın (*triarii*'nin) kullanımına tahsis edilmiştir¹⁷⁸¹. Polybios, her *hastati* ve *principes*'in biri diğerinden daha ağır olan iki mızrak taşıdığını, *triarii*'nin ise *pilum* yerine ağır mızrak taşıdığını kaydetmektedir¹⁷⁸². McNab'a göre Polybios'un bahsettiği kalın ve ince tip mızraklar Numantia'dan günümüze ulaşan örneklerle desteklenir niteliktedir. Her iki mızrak tipinde de piramit şeklinde ok başlı demir 1,40 m'lik tahta mile sabitlenmiştir. Birinci tip mızrakta demir uç tahta gövdeye soketlenerek sabitlenirken, ikinci tip mızrakta demirin tahtaya giren sap kısmı tahtanın en kalın yerine sabitlenmekteydi. İkinci tip muhtemelen Polybios'un kalın diye tabir ettiği mızrak tipi olup demir ile tahtanın en geniş birleşim yerinde sabitlenmesinden dolayı bu adı almıştır. Silahın tüm ağırlığının küçük piramit şeklindeki ucun hemen arkasında yoğunlaşmasının büyük bir saplama gücü kazandırdığı söylenebilir¹⁷⁸³. Ağır mızrak özellikle yakın mesafeli savaş için kullanılan bir silahtı. *Pilum* gibi savaşa başlamadan önce yıkıcı bir yayılım ateşi için tasarlanmamış olsa da gerektiğinde bu amaçla da kullanılabilirdi¹⁷⁸⁴.

¹⁷⁷⁹ Rawlings, 2007, s. 54.

¹⁷⁸⁰ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 8.

¹⁷⁸¹ Demircioğlu, 1953, s. 183.

¹⁷⁸² Polyb., VI.23.8-11.

¹⁷⁸³ McNab, 2010, s. 34.

¹⁷⁸⁴ Bishop ve Coulston, 2009, s. 54.

Bir mızrak; genel olarak ağaç gövde, demir başlık ve dipçik olmak üzere üç temel bölümden oluşmaktaydı. Mızrak başlıkları şekil ve büyüklük bakımından farklı tiplerde üretilmişlerdir. Dipçik kısmı bronz olup mızrak kırıldığında ikinci defa silah olarak kullanıma imkân tanımış ve tahta kulp kısmı toprağa saplandığında rutubet ve nemden korumaya hizmet etmiştir. Fakat bu tarz mızraklar *cohors* sistemine daha elverişli bir silah olması nedeniyle Romalılarca terk edilmiştir¹⁷⁸⁵. Bu terk etme olayı büyük bir ihtimalle ağır ya da uzun mızraklarla ilgili bir durum olmalıdır. Tamamen terk edilmesi düşük bir ihtimaldir. Polybios, eski Roma süvari mızrağının çok kuvvetsiz ve esnek olduğunu, atın en ufak bir hareketinde hemen kırıldığını ve dipçiğin üzerindeki çividen yoksun olduğunu belirtmektedir¹⁷⁸⁶. Bu eski ifadesi büyük bir ihtimalle Krallık ya da Cumhuriyet'in ilk dönemine karşılık gelmektedir.

Roma ordusunda mızrak benzeri bir fonksiyon üstlenen silahlardan birisi de *pilum*'du. *Pilum* bir nevi yüksek delici gücü olan mızraktı. 2,1 m uzunluğa; 30 m uzak menzil ve 15 m etkili atış menziline sahipti. Modern hesaplamalara göre göre bir *pilum* 2 ya da 3 cm'lik kontrplak tabakasını veya tahtayı delip geçebilecek güçte bir silahtı. Yine 5 m gibi yakın bir mesafeden fırlatıldığında kalkanın ardındaki kişiye zarar verme ihtimali de mevcuttu; çünkü tasarımı derin bir nüfuza imkân tanımaktaydı¹⁷⁸⁷. Bu silahın kullanımı düşman üzerinde etkili bir menzile ulaşınca kadar kullanımdan kaçınmayı sağlamak için yüksek standartta disiplini gerekli

¹⁷⁸⁵ Erdkamp, 2007, s. 88.

¹⁷⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Polyb., VI.25.5-9.

¹⁷⁸⁷ Cagniart, 2007, s. 89.

kılmıştır¹⁷⁸⁸. En eski Roma *pilum*'u -M.Ö. 3. yüzyıl sonlarına ait- Castellruff'taki kazılarda ele geçirilmiştir¹⁷⁸⁹.

İtalya'nın ağır piyadelerinin başlıca silahı olan “*pilum*” sayısız savaşların sürüp gittiği yüzyıllarda yarım ada topraklarında geliştirilmiş olup Samnit-Sabellere mal edilmektedir. *Pilum* 'un biri sivri uçla biten ve 1 metreden uzun olan ince demir, öteki ise aynı uzunlukta fakat çok daha kalın tahta sap olmak üzere iki bölümü bulunmaktaydı. Bu silah ağır yapısı ile fırlatıldığında ucundaki küçük başlık sayesinde çok daha etkili bir silah haline geliyor ve ince gövdeli araç kalkanı delerek kolayca düşman vücuduna saplanabiliyordu. Sadece insan yaralamakla kalmayarak, kalkanları zedelemek, kullanılmayacak hale getirmek suretiyle düşmanı muharebe dışı bırakmaya da yarıyordu. Bu silah M.S. 6. yüzyıl içlerine kadar yaklaşık 1.000 yıllık süreçte izlenebilmektedir¹⁷⁹⁰. *Pilum*, M.Ö. 2. yüzyılda Roma piyadesinin ana silahlarından birisi olma hüviyeti kazanmıştır¹⁷⁹¹.

Hafif tipteki *pilum* örnekleri İspanya'daki; Renieblas, Castillejo, Osunoa ve Caminreal'den gelmektedir. Renieblas örneğinde silah başlığının uzunluğu, başlık yuvasıyla arasındaki mesafe 13,2 cm ve çapı en geniş bölümünde 2 cm olarak ölçülmüştür. Castillejo örneğinin başlığı ise 2,2 cm çap ve kolunun yuvaya mesafesi 25 cm olarak tespit edilmiştir. Smihel'deki bazı *pilum* örnekleri ise yangın çıkaran mermiler olarak tasarlanmıştır. Piramit başlıklar içeren ağır *pilum* örneklerine ise Renieblas, Valencia ve Caminreal'de rastlanmıştır. Bu mızraklar 6 cm başlık, 55,4 cm'lik kol, 9 cm'lik sap ve 5,5 cm'lik çap genişliği ile Renieblas'ın en iyi korunan

¹⁷⁸⁸ Goldsworthy, 2003, s. 132.

¹⁷⁸⁹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 48.

¹⁷⁹⁰ Leonard, 1953, s. 287; Goldsworthy, 2003, s. 28.

¹⁷⁹¹ Rawlings, 2007, s. 54.

örneği olmuştur. Gövdesine her biri 3,5 cm olan saplarla ve iki adet perçin aracılığıyla tutturulmuşlardır¹⁷⁹².

Plutarchos, M.Ö 101 yılında Cimbri'ye (Kimberler)karşı yapılan Vercellae savaşının öncesinde Marius'un *piluma* karşı aldığı önleminden bahsetmektedir. Buna göre daha önce *pilum*'un demir başlığı gövdeye iki adet demir kırı ile tutturulurken; Marius bunlardan birini ağaç çivi ile değiştirmiştir. *Pilum* düşmanın kalkanına çarptığında, tek olan demir çivi sağlam kalırken tahta çivi kırılmaktaydı. Tahta saplı büyük uç aşağı doğru eğilirken, demir başlık kalkana saplanıyordu¹⁷⁹³. Kısaca Marius'un tasarladığı *pilum* modeli düşmanın kalkanı ile temas halinde kalkandan geri çıkarılması zor bir tasarımı ifade etmekte olup¹⁷⁹⁴düşmanı korumasız bırakmaya yönelik önemli bir yenilik olarak görülmektedir.

Cesar'ın Keltlere karşı giriştiği bir sefer Roma ordusunun kullandığı *pilum* - kargı silahının- işlevini özetlemektedir. Nitekim Caesar, *Gallia Savaşı* adlı eserinde: “...tek bir kargı onların birkaç kalkanını birden delerek birbirine kenetliyordu. Demir başlık bükülünce kargıyı çekip çıkaramıyorlar sol elleri de dolu olduğu için rahatça savaşamıyorlardı. Bunun için birçok düşman... kalkanlarını atarak savunmasız bir şekilde savaşmayı tercih ettiler. En sonunda yaralarından dermansız kalarak gerilemeye bir mil kadar ötedeki dağa çekilmeye başladılar...¹⁷⁹⁵.” ifadelerine yer vermektedir.

Hayatta kalan en iyi *pilum* örneklerinden bazıları M.S. 1. yüzyıl kadar geçmişe uzanmaktadır. M.S. 1. yüzyıla ait bir mezar taşı üzerinde en az bunlardan

¹⁷⁹² Bishop ve Coulston, 2009, s. 52, 53.

¹⁷⁹³ Plutarchus, Marius, 25.1-2; Sekunda ve McBride, 1986, s. 9.

¹⁷⁹⁴ Potter, 2004, s. 81.

¹⁷⁹⁵ Caes., *Gall.* I.25.

birisini fırlatma amaçlı olarak kullandığı sanılan ve birden fazla mızrak taşıyan *auxilia* piyadesi tasvirlerine rastlanmıştır¹⁷⁹⁶. M.S. 1. yüzyıl itibari ile eklemli tipte olan *pilum* daha hafif hale getirilmiş ancak daha ağır yapıda yeni bir *pilum* tipi ortaya çıkmıştır. Erken dönem modellerine göre daha ağır olan bu *pilum* kısa demir bir başlığa sahipti. Ancak iki parçanın birbirine eklendiği yerin arka kısmında yük oluşturan kurşun ağırlığa sahipti¹⁷⁹⁷. Bu muhtemelen silahın hedefe nüfuzunu artırmaya yönelik bir tasarımdı.

Pilum, M.S. 200 yılına kadar Cumhuriyet Dönemi'ndekine benzer bir formda kullanılmış fakat kademeli olarak daha hafif hale gelmiştir¹⁷⁹⁸. Ancak bu dönemdeki *pilum*'un başlık uzunluklarının erken dönem örneklerine göre daha uzun olduğu söylenebilir. Söz konusu örneklerinin bulunduğu New Stead'daki *pilum*'ların uç kısımları 7 cm kadar iken Ball Hill yerleşimindekilerin uzunluğu ise 5-5, 8 cm olarak belirlenmiştir. Nawa'daki bir gömüde ele geçen mızrak başının ise 11 cm uzunluğunda olduğu söylenebilir. Yaklaşık 60-90 cm uzunluğunda su verilmemiş demir sap, genellikle dişbudak ağacına sabitleniyordu¹⁷⁹⁹.

M.S. 3. yüzyıldan itibaren *pilum* savaşta lejyonerler tarafından kısa menzilli bir vuruş silahı olarak kullanılmıştır. M.S. 3. yüzyıldaki mezartaşı ve lahitlerdeki mızrakların çoğunluğunu dar ve yaprak şekilli başlığa sahip silahlar oluşturmaktadır. Ancak birisi sıra dışı olarak geniş ve üçgen başlıklı olarak görülmektedir. Muhtemelen, geniş başlıklı mızraklar öncelikle geri çekilme kolaylığı ile saplama

¹⁷⁹⁶ Bishop ve Coulston, 2009, s. 73.

¹⁷⁹⁷ Simkins, 2000, s. 23.

¹⁷⁹⁸ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 65.

¹⁷⁹⁹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 130; Fields, 2009, s. 28.

amaçlı olarak kullanılırken, daha dar olan tipler fırlatma ve derin bir nüfuza yönelik olarak kullanılmışlardır¹⁸⁰⁰.

Pilum geç imparatorluk çağı boyunca mızrak tarafından yeri alınıncaya kadar önemli bir silah olarak kalmıştır¹⁸⁰¹. Ammianus da lejyonerlerin M.S. 357 yılında Alamanlara karşı giriştiği savaşta *spicula* -soketli bir *pilum* çeşidi- kullandığını belirtmektedir. *Pilum* hemen hemen ön dizideki lejyonerlerin temel silahı kalmış gibi görünmektedir¹⁸⁰². Vegetius, *principes* olarak tanıttığı askerlerin iki tip mızrak taşıdığını belirtmektedir. Bunlardan ilki üçgen demir uca sahip, 9 inç uzunluğunda başlığa ve yaklaşık 1.68 m uzunluğunda kulpa sahip, geçmişte *pilum* olarak şimdi ise *spiculum* olarak adlandırılan bir mızraktı. Vegetius’a göre bu silah piyade ve ağır süvari zırhlarını delip geçme özelliğinden dolayı askerlerin temel eğitim silahlarından birisi olmuştur¹⁸⁰³. Bu silah düşman kalkanına isabet ettiğinde kolayca kalkanı delip geçerken tekrar çıkarılıp yeniden kullanılması mümkün olmuyordu¹⁸⁰⁴. Anglim ve Jestice’nin çalışmasında, *spiculum*’dan süngü ve fırlatmaya yönelik ağır tip bir mızrak olarak bahsedilirken Vegetius’un “*veniculum*” olarak bahsettiği silahın -ikinci tip silahın- ise hafif bir mızrak olduğu belirtilmektedir¹⁸⁰⁵. Büyük ihtimalle Vegetius’un üzerinde durduğu *pilum*, isim değiştirmiş olsa da farklı versiyonu ile bu dönemde nadir de olsa kullanılmaya devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında *pilum*’un Romalılar tarafından asırlarca kullanıldığı söylenebilir.

¹⁸⁰⁰ Fields, 2009, s. 28; Bishop ve Coulston, 2009, s. 151.

¹⁸⁰¹ Santasuosso, 2001, s. 131.

¹⁸⁰² Amm.; Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XVI.12.46; Cowan, 2003a, s. 31.

¹⁸⁰³ Veg., *Mil.* II.15.

¹⁸⁰⁴ a.g.e., I.22.

¹⁸⁰⁵ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 71.

Roma askeri personeli tarafından kullanılan bir başka mızrak tipi ise *auxilia* piyade ve süvarilerinin *pilum* 'a karşılık taşıdıkları daha hafif bir mızrak olan *lancea* olmuştur. *Lancea* yaklaşık 1,8 m uzunluğunda açıkça zırhlı hedeflere karşı daha az etkili olsa da bir *pilum* 'dan daha uzun atış menziline sahip bir silahtı¹⁸⁰⁶. *Auxilia* birlikleri tarafından kullanılan ve bu birlik askerlerine ait birçok mezar taşından varlığı doğrulanan *lancea* adı verilen ve baş tarafı yaprak biçiminde ince uzun sivri uçlu bir silahın kullanıldığı bilinmektedir. Bu yapı muhtemelen penetrasyonu artırmakta idi. Kappadokia'da, Arrianus'un birliklerinin *lancea* kullandıklarına dair bilgi mevcuttur¹⁸⁰⁷. Bu silahın kullanımı muhtemelen İmparatorluk döneminin ilk 100'lü yılları olmalıdır. İmparatorluk dönemi süvarileri genellikle mızrak olarak yaklaşık 1,8 m uzunluğunda *lancea* (hafif mızrak) kullanmışlardır. Bu mızraklar fırlatma ve süngüleme işlemleri için daha uygun idi¹⁸⁰⁸. *Lancea* ağaç gövde kalıntıları üzerinde yapılan analizler bunların dişbudak ağacı veya fındığın yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir¹⁸⁰⁹. Iosephus, Vespasianus'un doğu bölgesinde görev alan süvarisinin bir sadak içerisinde hafif mızraklara benzeyen geniş başlıklı üç, dört veya daha fazla sayıda kargı taşıdıklarını ifade etmektedir¹⁸¹⁰. Iosephus'un bahsettiği bu mızraklar da *lancea* ile ilgili olmalıdır.

4.1.6. Yay ve Oklar

Livius, tarihinde Servius'un ordu düzenlemesinde sapancıların yanı sıra ok atıcılarından bahsetmektedir. Ancak söz konusu dönem ve daha sonraki zamanlarda Roma okçuluğunun ne kadar gelişmiş olduğu net değildir. Bununla birlikte ok ve yay

¹⁸⁰⁶ Fields, 2009, s. 28.

¹⁸⁰⁷ Southern, 2006, s. 211.

¹⁸⁰⁸ McNab, 2010, s. 169.

¹⁸⁰⁹ Fields, 2009, s. 28.

¹⁸¹⁰ Ios., *Bel. Iud.* III.96.

kullanımı en azından Cumhuriyet'in geç dönemlerinden itibaren Roma ordusunun askeri başarısında önemli rol oynamıştır. Ok ve yay kullanımının oldukça geç dönemlerde yoğunluk kazanması muhtemelen Roma ordusunun temel silahları olan mızrak ve kılıcın etkin şekilde kullanılmasının yeni arayışları engellemesinden ya da bu tip silahları kullanan düşmanlarla geç bir dönemde tanışılmasıyla ilgili olmalıdır. Ancak Romalıların -veriler geç döneme ait olmakla birlikte- ok ve yay kullandıklarına dair ipuçları da yok değildir. Örneğin Caesar'ın, Afrika'daki okçuları, sapancılarla birlikte kanatlardan gelecek saldırılara karşı korumak için görevlendirdiği bilinmektedir¹⁸¹¹.

Belki erken dönemlerde ordunun yay yerine oklarını makinalarla fırlatma yolunu seçtiği söylenebilir. Mancınık okları, *pilum* gibi, zırh delici işlevini yansıtan piramit başlıklara sahip olup hızlı bir ok atışına olanak tanımıştır¹⁸¹². Vegetius askeri başarıda sadece asker sayısının değil askerin kullanmış olduğu araç ve gereçlere de vurgu yaparak askerin her şeyden önce hiçbir zırh ya da kalkanın karşısında duramayacağı mancınık okları ile donatıldığını kaydetmektedir¹⁸¹³.

Bishop ve Coulston'a göre İmparatorluk periyoduna ait askeri yerleşim yerlerinden elde edilen bulgular Asiatik ve Levantin tip kompozit yaylarının da kullanıldığını göstermektedir. Edebi ve epigrafik ipuçları da Romalıların levanten okçuları istihdam ettiğini göstermekte ve bu nedenle buralardaki kompozit yay üretiminin doğulu varyasyonları olabileceğini düşündürmektedir¹⁸¹⁴. Roma dönemi için ahşap kısımları yok olduğu için hayatta kalan tek ipucu geyik boynuzu tipindeki

¹⁸¹¹ McNab, 2010, s. 124.

¹⁸¹² Bishop ve Coulston, 2009, s. 59.

¹⁸¹³ Veg., *Mil.* II.25.

¹⁸¹⁴ Bishop ve Coulston, 2009, s. 249

bir yay olmuştur. Bu yay oldukça ince işçiliğe sahiptir. Çeşitli malzemeler kullanılarak birbirine monte edilmiş ya da yapıştırılmış çok parçalı bir yapıdan oluşmaktadır. Yay ve yay kirişi özellikle rutubetli havalardan çok daha çabuk etkilenmekteydi. Bu nedenle yağmurlar okçunun savaş unsuru olmaktan çıkmasına neden olabiliyordu. Ok başları ise demirden yapılmış olup genellikle üçgen bir uca sahipti. Dacia’da ise kemikten ok uçlarına rastlanmış ve bu türden oklar Germanlar, İskitler, Sarmatlar ve Hunlar tarafından da kullanılmıştır. Batıda ise herhangi bir zırh kullanmayan kabilevi düşmanlara karşı daha etkili olan iğneli / kancalı ok başlıklarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine piyadeler daha uzun yaylar kullanırlarken muhtemelen atlı okçular daha hafif ve kısa yaylar kullanmışlardır¹⁸¹⁵. Romalılar atlı okçu birliklerini (*sagittariorum*) istihdam etmişlerdir. Bu okçuluğun zamanla Roma ordu teşkilatında etkinliğini artırdığına dair gösterge olmalıdır. Hızlı ve çevik atları ile bu kişilerin savaşta en başta gelen taktiksel rolü uzak mesafeden vurarak düşmanın moralini ve düzenini bozmaktır¹⁸¹⁶. Arkeolojik ipuçları okçuların yaklaşık 600 m menzile sahip kompozit yaylar taşıdığını göstermektedir¹⁸¹⁷.

Roma’nın doğu yönünde genişlemesi Parthlar, Ermeniler, Sasani ve Pers güçleri ile mücadeleye neden olmuştur. Bu siyasi teşekküllerin ağır silahlı atlı okçulardan oluşması kompozit yay okçuları ile *auxilia* birliklerinin buralardan alınmasının önünü açmıştır¹⁸¹⁸. M.S. 6. yüzyıl itibari ile tipik Roma süvarisinin ana silahı Hun ve Pers etkisiyle yay olmuştur¹⁸¹⁹. Yine *plumbata* olarak bilinen ve M.S. 3. ve 4. yüzyıl yerleşimlerinde çok sayıda örnekleri bulunan çok kısa ağır ok tipinde

¹⁸¹⁵ Southern, 2006, s. 211-212.

¹⁸¹⁶ McNab, 2010, s. 169.

¹⁸¹⁷ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 66.

¹⁸¹⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 271.

¹⁸¹⁹ McDowall, 2002, s. 7.

silahlar da mevcuttu. Vegetius da kalkan oyukları içinde beş adet *plumbata* taşıyan bazı seçkin birliklerden bahsetmektedir¹⁸²⁰. Vegetius, bunların boyutları üzerine bilgi vermemekle birlikte bunların beşinin piyadenin kalkanının arka kısmında taşınabilmesi nispeten daha kısa olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Bunlar belki de German *Mattiaxci* veya M.S. 4. yüzyılın *Mattiarii* birlikleri ile ilgili olarak *martiobarbuli* veya *mattiobarbuli* olarak adlandırılmışlardır¹⁸²¹.

M.S. 4. yüzyıl boyunca Hunlar tarafından Asya'dan yeni tasarımlı yaylar getirildiğinde bu yayların kaçınılmaz olarak Roma güçleri tarafından benimsendiği görülmektedir¹⁸²². Deniz savaşlarında düşman gemilerine fırlatılan gazyağına batırılmış okların varlığı da bilinmektedir¹⁸²³. Yaylı tüfeklerin Ortaçağ silahı olduğu şeklinde görüş olsa da arkeolojik bulgulardan geç dönem Roma yaylı tüfeklerinin kullanıldığı bilinmektedir. Yine Vegetius'un da oklarla düşmanı huzursuz eden *manuballista* ve *arcubalistae* adı iki silahın varlığından bahsetmesi bunu desteklemektedir¹⁸²⁴.

Antik Roma'da okçuları tamamlayan, sapan adı verilen küçük taş vb. nesneler fırlatan ve sapancılar tarafından kullanılan bir aletin varlığı da bilinmektedir. Bu basit silah hasır otu, keten, kendir ya da kumaş gibi elastiki yapıya sahip olmayan maddelerden imal ediliyordu. İki keseye sahip bu aracın çalışma prensibi sapancının başı etrafında bir kez çevirip ikinci ipi serbest bırakmasıyla merminin fırlatılması

¹⁸²⁰ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 71.

¹⁸²¹ Erdkamp, 2007, s. 200.

¹⁸²² Bishop ve Coulston, 2009, s. 249.

¹⁸²³ Veg., *Mil.* IV.44.

¹⁸²⁴ MacDowall ve Embleton, 1995, s. 5.

esasına dayanıyordu. Zırhı delemek güce sahip olmamakla birlikte metal bir miğfere çarptığında beyin hasarına sebebiyet verebilecek etkiye sahipti¹⁸²⁵.

4.2. Roma Askeri Kıyafetleri

4.2.1. Ayakkabılar

İlk Roma savaşçıları genellikle çıplak ayakla savaşmıştır. Cumhuriyet'in ilk döneminde ise arkeolojik kanıtlar yeterli olmamasına rağmen, yazılı ve sanatsal kaynaklar çeşitli ayakkabıların giyildiğini göstermektedir. Roma ayakkabılarının ilk örneklerinin, Hellenlerden ve Etrüskler'den olduğu gibi taklit edildiği söylenememekle birlikte onlarla güçlü bir etkileşim olduğu görülebilmektedir¹⁸²⁶.

Roma ordusunda en çok kullanılan ayakkabı lejyonerlerin standart ayakkabısı olan sandalet tarzındaki *caliga* idi¹⁸²⁷. Askeri botlardan olan *caliga* ile ne zaman tanışıldığı belirsizdir. Ancak Augustus'un egemenliğinden M.S. 2. yüzyılın erken dönemine kadar Roma ordusunun standart ayakkabılarından birisi olarak kaldığı söylenebilir¹⁸²⁸. *Caliga askeri* bir bot ve ayakkabı idi. Ayak bileğinin bir kısmını ve ayağı tam olarak sarıyordu¹⁸²⁹. Tamamlanması neredeyse iki yıl süren tabaklama işlemi sonucu hazırlanan inek ya da öküz derisinden yapılıyordu. Her çizme iç taban, dış taban ve çit örgü kesimleriyle üst kısım olmak üzere üç ana bölümden oluşuyordu. Taban katmanları birbirine çivilerle sıkıca tutturuluyordu. Bu çiviler, örs ya da topuk üzerinde duran çizmenin içine doğru çekildiğinde, derinin içine doğru bükülerek taban kısmını sağlamlaştırmış oluyordu. *Caliga*, lejyonerler için

¹⁸²⁵ McNab, 2010, s. 91.

¹⁸²⁶ Sumner, 2009, s. 191.

¹⁸²⁷ Connolly, 2003, s. 23.

¹⁸²⁸ Cowan, 2003b, s. 24.

¹⁸²⁹ Harkness, 1887, s. XXX.

vazgeçilmez bir yere sahip olup bir yılda tek bir lejyonun 36.000 civarı çizmeye ihtiyaç duyacağı tahmin edilmektedir¹⁸³⁰. Sonraki dönemlerde *caliga*, Cumhuriyet Dönemi askeri betimlemelerin hiçbirinde yer almamıştır. Bu nedenle bu ayakkabıların Roma ordusunda ne ölçüde kullanıldığına dair fikir beyan etmek zordur¹⁸³¹.

İmparatorluk sınırları içerisindeki arkeolojik bulgular *caliga* ve çivili taban modellerinde büyük derecede standardizasyona işaret etmekte ve ayak topuğu ile ökçesine destek veren çivili tabanlara, modern orduların eğitim ayakkabılarının öncüleri gözü ile bakılmaktadır¹⁸³². Antik Roma'da çivili askeri çizme üreticileri *caligarii* olarak adlandırılıyordu. Esnaflarla beraber deri işçileri lonca kurarak bu loncanın Roma'daki ilk kuruluşlardan birisi olmasını sağlamışlardır. Lonca oluşturma uygulaması diğer Roma şehirlerine de yayılmakla birlikte deri işçileri muhtemelen büyük ordugâhların yakınına yerleşmişlerdir¹⁸³³.

Romanya'da Adamklisi Anıtı ve Roma'daki bir heykel Traianus periyoduna ait bir marş esnasında askerlerin hala *caliga* giymeye devam ettiklerini göstermektedir¹⁸³⁴. Ancak hemen hemen M.S. 2. yüzyıl itibari ile eski tarz *caliga* en azından kuzey eyaletindeki askerler arasında gözden düşmüş; zamanla ordu ve ciddi olarak sivillerin birçoğu çeşitli tipte kapalı bot ve ayakkabılar giyinmeye başlamışlardır¹⁸³⁵. Çivili ayakkabılar, çivili veya çivisiz tarzda ayakkabı versiyonları olmasına rağmen en azından M.S. 4. yüzyılın sonuna kadar oldukça belirgin kalmıştır. Açık ve kapalı tarzda botlar tasvirsel kaynaklarda temsil edilmeyi

¹⁸³⁰ Sumner, 2009, s. 195.

¹⁸³¹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 68.

¹⁸³² McNab, 2010, s. 159.

¹⁸³³ Sumner, 2009, s. 208.

¹⁸³⁴ a.g.e., s. 43.

¹⁸³⁵ Goldsworthy, 2003, s. 209.

sürdürmüştür. Özellikle de *calcei* M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda kullanılmaya devam etmiştir¹⁸³⁶.

Caliga adlı giysi bir imparatora ad olması münasebetiyle de dikkat çekmektedir. İmparator Caligula'nın adı *caliga* sözcüğünden türemiştir. *Caligula* sözcüğü ise küçük çizmecik anlamında küçültme anlamı katılmış halidir. Romalılar tarafından giyilen ayakkabı türlerinden birisi de *calcei ripandii* olarak adlandırılan sivri uçlu en eski kapalı çizme çeşididir. *Calcei* terimi çoğu kapalı tarz Roma ayakkabı çeşidini tanımlamak için kullanılmaya devam etmiştir. En ünlü kapalı botlar *patricius* 'lar ve plebler tarafından giyilmiş ve bunlar *calcei patricii* ve *calceii senatorii* olarak adlandırılmıştır. Bu botlar kırmızı veya siyah renkte olabilmekteydi. Bu çizmeler kırmızı, mor giysilerle uyum sağlamış ve tekir balığının önem kazanmasının ardından *mulleus* olarak adlandırılmıştır¹⁸³⁷. Subaylar “*calcei*” olarak adlandırılan botlar; sıradan askerler ise açık sandalete benzer “*caligae*” giyerek birbirinden ayrılmışlardır¹⁸³⁸. Birkaç yazılı kaynak çizmelerin, kemik ya da metalden yapılan *luna* ismi verilen küçük hilal ile süslendiğini kaydetmektedir. Bu tür süslemeler Romalıların toplumsal statüsünü göstermesi bakımından önemli yere sahipti. Çünkü kendisine kapalı çizme giyme yetkisi verilen şahıslar (*calcei equestres*) kendilerini bir üst sınıf olarak atlı sınıftan ayırt etmişlerdir¹⁸³⁹.

Romalılar *sculponae* olarak bilinen askerlerin de kullandığı fakat genellikle sivillerce kullanılan tahta bir terlik de giyinmişlerdir. Örnekleri Hadrianus Duvarı üzerindeki Vindolanda gibi kuzey mevzilerde bulunmuştur. Bu sandaletler kalın

¹⁸³⁶ Sumner, 2009, s. 205.

¹⁸³⁷ Southern, 2006, s. 155; Sumner, 2009, s. 191.

¹⁸³⁸ Le Bohec, 1994, s. 125.

¹⁸³⁹ Sumner, 2009, s. 191.

tahta tabana ve çivilerle güçlendirilen oymalı topuğa sahiptirler. Bu terlikleri ön plana çıkaran imalatında kullanılan oyma işçilik olmuştur¹⁸⁴⁰.

4.2.2. Tunik (*Tunica*)

Tunik temel lejyoner giysisi idi. İki dörtgen biçimli yün kumaş parçasından oluşuyordu. Bu parçalar birbirine üst kısmı boynu açık bırakacak şekilde omuz kısımlarında birleştiriliyordu. Bazen kolların eklendiği de olurdu. Oldukça gevşek ve dizlere kadar sarkan bir görünüme sahipti¹⁸⁴¹. *Tunica* olarak adlandırılan bu giysileri basit bir şekilde bel aşağısına sarkan kolsuz ya da uzun kollu veyahut kısa kollu gömlekler olarak tanımlamak mümkündür. Cumhuriyet dönemi boyunca Romalılar tarafından kullanılan tunik türü için fiziksel bir kanıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte Romalıların Kuzey’de Etrüsk toprakları ve güneyde Hellen kolonileri arasına yerleşmeleri ile ilk Romalıların bu iki kültürden de birçok yönden kolayca etkilendiğini ve doğal olarak bu durumun kıyafetlerini çeşitlendirdiği söylenebilir. Buna rağmen ilk Roma tuniklerinin İtalya’nın merkezindeki Demir Çağ’ı Villanovan kültürü tarafından giyilen tunik türlerini takip ettiği anlaşılmaktadır¹⁸⁴².

Cumhuriyet idaresinde ve imparatorluğun erken dönemlerinde sivil Roma elbiseleri genellikle gevşek ve üstü kısmen örter nitelikte idi. Fiziksel ve psikolojik açıdan askeri üniformalar için uygun olmamakla birlikte askerler tarafından giyilen kıyafetler taşralı sivillerin giyindiğinden çok farklı değildi¹⁸⁴³. Ancak zamanla bu durum değişmiş askeri elbiseler üniforma niteliği kazanmıştır. Nitekim Vegetius, bu

¹⁸⁴⁰ a.g.e., s. 203.

¹⁸⁴¹ Connolly, 2003, s. 23.

¹⁸⁴² Sumner, 2009, s. 17.

¹⁸⁴³ Phang, 2008, s. 82.

durumu “Hem savaşçı hem de çiftçi aynı adamlardı; değişen sadece ekipman sitiliydi.” diyerek ifade etmektedir¹⁸⁴⁴.

İlk Roma tunikleri oldukça sadeydi ve renkli çizgiler ya da beneklerle süslenmişti. M.Ö. 17. yüzyıldan itibaren kullanılan bu tunikler daha süslü ve sadece üst kalçaya kadar uzanıp, genital bölgeyi açıkta bırakan çok kısa bir tunik tarzını benimseyen Etrüsk modasından etkilenmiştir¹⁸⁴⁵. Yine bu tuniklerin çeşitli renklerde kumaş boyası ile boyanmış olması muhtemeldir. Beyaz renkli tuniklerin kıdemsiz askerler; kırmızı renkte olanların ise *centurio*’lar tarafından giyilmiş olabileceğine dair görüş de mevcuttur¹⁸⁴⁶. Roma generallerinin genellikle rütbelerine işaret eden parlak kırmızı bir pelerin giyindikleri de bilinmektedir¹⁸⁴⁷.

Modern dönem tarihçiler üst düzey subayların parlak kırmızı tunik giyinmelerini Roma askeri tuniklerinde kullanılan parlak kırmızı rengin Antik Çağ’da hammaddesi pahalı bir renk olduğu için sıradan askerler için bunun maliyetinin yüksek olmasına bağlamaktadırlar. *Centurio*’lar savaş alanlarında kendilerini diğer askerlerden kolayca ayırt edebilmek için kırmızı renkli tunikler giymiş olmalıdır. Beyaz rengin temininin daha kolay olması nedeniyle beyaz renkte tuniklerin sıradan askerler tarafından giyilmiş olması da muhtemeldir¹⁸⁴⁸. Sumner’e göre Etrüsk resimlerinde görülen diğer renkler kum rengi, koyu sarı, kahverengi, yeşil, siyah ve açık mavidir. Praeneste duvar süslemelerinde gösterilen, daha iyi zırhlanmış *hoplit*’ler ve kıdemli subaylar; hükümdarlarla ilişkilendirilen mor kıyafetleri giyiyorken; bu yaygın renklerin Roma avam tabakası tarafından da

¹⁸⁴⁴ Veg., *Mil.* I.3.

¹⁸⁴⁵ Sumner, 2009, s. 18.

¹⁸⁴⁶ Southern, 2006, s. 154.

¹⁸⁴⁷ Goldsworthy, 2003, s. 121.

¹⁸⁴⁸ Phang, 2008, s. 83.

giyilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca özel durumlarda ve dini törenlerde askerlerin saflığın simgesi olan beyaz tunikleri (*candida vestis*) giydikleri bilinmektedir. Yine askerlerin *toga picta* ya da hürriyet madalyaları ile süslenen *tunica palmata* adında zafer sembolü olan elbiseyi giyindikleri de bilinmektedir¹⁸⁴⁹. Soylular ve atlılar *clavi* olarak adlandırılan ve rütbelerini göstermek için kol kısmında şerit dikili üniformalar giyiniyorlardı. Yüksek rütbeli subaylardan en üst düzeyde olanlar daha geniş şeritli (*laticlavus*); orta sınıf atlılardan diğer yüksek rütbeli subaylar ise rütbe dereceleriyle ilişkili daha ince şeritli tunikler giyinmişlerdir. İlk tunikler sade bir deri kemerle bel kısmından bağlanıyordu¹⁸⁵⁰.

M.S. 2. yüzyılın erken dönemi aynı zamanda söz konusu yüzyılın öncesi ve sonrası periyodunun lejyonerleri geniş boyun kısmı olan ve omuzları açık bırakan kolsuz bir tunik giyinmişlerdir¹⁸⁵¹. Erken imparatorluk dönemi boyunca askerler ve siviller tarafından kullanılan tunikler de çok geniş ve kolsuz basit bir yapıda idi. İki dikdörtgen parçalı kumaş basitçe birbirlerine dikilerek kollarının yandan dikilerek kapatılması şeklinde imal edilmişlerdir. İki parça olarak tasarlanması tuniğin zarar görmesi halinde iki parça yerine zarar gören parçanın değiştirilmesine yönelik bir tedbirdi. Yine bunlar belkemerinin altına sarılan ve *fascia ventralis* denilen bir kemerle giyilmiş gibi görünmektedir¹⁸⁵².

Sumner'in ifadesiyle İmparatorluk dönemine ait ilk dönem mezar taşları lejyonların ve *auxilia* birliklerinin aynı tunikleri giydiğini göstermekle birlikte özellikle Traianus Sütun'u, ülke askerlerinin giyindiklerinden daha kısa tunikler

¹⁸⁴⁹ Sumner, 2009, s. 18, 72.

¹⁸⁵⁰ a.g.e., s. 18, 20.

¹⁸⁵¹ N. Fuentes, "The Roman military tunic", in: **BARi 336: Roman military equipment: the accoutrements of war**, M. Dawson (ed.), Oxford 1987, s. 50.

¹⁸⁵² Bishop ve Coulston, 2009, s. 110; Sumner, 2009, s. 20, 33.

giyen zırhlı askerleri betimlemektedir. Bu M.S. 1. yüzyıl sonundaki bir değişiklikle ilgili olmalıdır. Traianus döneminde giyilen diz üstündeki kısa tunikler, biniciler için pantolonla kombinasyon oluşturacak şekilde giyildiğinde daha pratik kullanım imkanı sunan Kelt veya Germen kökenli bir uygulama idi¹⁸⁵³. Bu tuniklerin dize kadar ulaşan pantolonlarla birlikte M.S. 2. yüzyılda; uzun kollu tunik ve uzun paçalı pantolonlarla birlikte M.S. 3. yüzyılda giyildiği söylenebilir¹⁸⁵⁴.

M.S. 3. yüzyılda hem sivil hem de askeri modanın değişmeye başlaması ile birlikte bu periyottan itibaren uzun kollu tunikler normal hale gelmiştir¹⁸⁵⁵. Bunun en önemli sebebi Roma ordusunda German birliklerin nüfuzunun artması ve paralı askerlerin etkisi olmuştur. Özellikle doğuda uzun kollu tunikler oldukça yaygındı ve M.S. 3. yüzyılda bu uzun kollu tuniklerin imparatorluğun doğu yarısında geniş çapta kullanıldığına dair önemli ipuçları mevcuttur. Örneğin Syria'da M.S. 214-252 yılları arasına tarihlenen bir dizi mezar taşı kıdemsiz subayların, uzmanların ve sıradan askerlerin tamamının uzun kollu tunikler giyindiğini göstermektedir¹⁸⁵⁶. Ancak Mısır'da ele geçen dokümanlar birçok farklı tunik çeşidinden bahsetmektedir. Örneğin *sticharion* olarak bilinen askeri tunik ile *dalmatica* olarak adlandırılan uzun kollu giysi siparişlerine de rastlanmaktadır. Dalmatia eyaletinden ismini aldığı düşünülen *dalmatica* muhtemelen M.S. 3. yüzyılın asker imparatorları ile popüler hale gelmiştir¹⁸⁵⁷.

Bu tuniklerin imparatorluk toprakları boyunca çok değişik şekil ve ölçülerde imal edildiği görülmektedir. Yaklaşık M.S. 138 yılına tarihlenen bir Mısır

¹⁸⁵³ Sumner, 2009, s. 40, 41.

¹⁸⁵⁴ Phang, 2008, s. 82.

¹⁸⁵⁵ Goldsworthy, 2003, s. 121.

¹⁸⁵⁶ Sumner, 2009, s. 4, 52.

¹⁸⁵⁷ a.g.e., s. 4.

papirüsünde adı geçen tunik 1,55 m uzunluk, 1,40 m genişlik, 1,6 kg. ağırlık ve 24 drahmilik bir bedele işaret etmektedir. Yine bu papirüsten tüm kıyafetlerin saf yumuşak kirsiz beyaz yünden yapılmış olabileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tuniklerin en ve boy oranlarının bölgelere göre değiştiği görülmektedir. Nahal Hever'deki tunik örneği, 0,65 m uzunluk ve 0,95 m genişliğe sahipken; Mısır'daki Mons Claudianus tuniği 0,80 m uzunluk ve 1,07 m genişliğe; Numidyadaki bir başka örnek ise 1,27 m uzunluk ve 1,40 m uzunluğa işaret etmektedir¹⁸⁵⁸. Bununla birlikte bu tür tunik örneklerinin askerler tarafından mı yoksa hem askerler hem siviller tarafından mı kullanıldığı pek açık değildir. Ancak bölgesel üretim kaynak ve imkânların, iklimin veyahut bu tunikleri kullanan bölge insanların fiziksel özelliklerinin bu tuniklerin renk, ölçü ve şekillerini etkilediği kesin gibidir.

Geç Roma sanatı tuniklerin bu dönemde de giyilmeye devam ettiğini göstermektedir. Mozaiklerden elde edilen ipuçları tuniklerin mor süslemelere sahip beyaz renkli giysiler olduğunu göstermektedir. Bu dönemde de tunik üzerinde yer alan *clavii* [mor şeritler] genişliği özellikle senator sınıfı ayırmak için önemli bir yere sahip olmuştur¹⁸⁵⁹. Askeri elbiseler *clavii*, *orbiculi* ve *tabulae* formunda mor süslemelerle işlenmiştir. Mor süslemeli pelerinler kıdemli subaylar tarafından giyilmiştir¹⁸⁶⁰. Bunlardan en basit modeli *orbiculi* olarak bilinen omuz üzerinde ve tunik kenarlarında yuvarlak küçük mor disklerin olduğu işlemelerdi. Daha sonra küçük dikdörtgen süs modelleri yer almıştır. Bu döneme ait rengi açık veya doğal yünden tek parça olarak giyilen tunik modelleri Mısır'da ele geçirilmiştir. Mor süslemeler kumaşa dikilmiş veya üzerine dikildiği kalın bir kumaş panele işlenmiştir.

¹⁸⁵⁸ Sumner, 2009, s. 29.

¹⁸⁵⁹ Southern, 2006, s. 260; Sumner, 2009, s. 35.

¹⁸⁶⁰ Sumner, 2009, s. 116.

Mor rengin tonları ise koyu kırmızı veya kızıl mavisinden kahverengiye çalan değişik tonlarda olmuştur. Hakiki mor ise *murex* (dikenli salyongozdan elde edilmiş boya)'ten elde ediliyordu. Ancak genel kullanım için bu deniz canlısının kullanımı oldukça pahalı olduğu için çivit, kökboyası ya da kırmızı böceği boyaları bu maddenin yerini almıştır¹⁸⁶¹. Daha geç dönemlerde -M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda - *zostaria* ve *armelausia* olarak bilinen piyadeler tarafından giyilen iki yeni tip tunik modeli görülmüştür¹⁸⁶². Bunlardan *zostaria*, German kökenliydi. M.S. 6. yüzyılın geç dönemi boyunca ise tunikler tablet kolan dokuma¹⁸⁶³ tekniği süslemeleri ile karakterize edilerek baklava dilimli bir modelde üretilmişlerdir¹⁸⁶⁴. M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda da askerler uzun kollu tunik, kemer, pelerin, pantolonlar, botlar ve bazı zamanlar tozluklar giyinmeye devam etmişlerdir¹⁸⁶⁵.

4.2.3. Toga

Roma askerleri tarafından kullanılan dış giysilerden birisi de *toga* olmuştur. *Toga* en basit anlamıyla vücuda sarılan uzun bir örtü olarak düşünülebilir. Bu giysiye ait örnekler bazı taş üzeri tasvirlerde rastlanmıştır. Sumner'e göre M.Ö. 340 yılına tarihlenmekle birlikte hakkında M.Ö. 17. Yüzyıldaki olayları temsil ettiği şeklinde görüşler bulunan ve Francois mezarı olarak bilinen Etrüsk mezarındaki sahnelerde sadece kırmızı kenar işlemeli beyaz *toga* giyen Romalılar görülebilmektedir. Sumner, bazı antik yazarların -Dionsysius (Halikarnassoslu) ve Servius gibi -

¹⁸⁶¹ a.g.e., s. 57; Bishop, Coulston, 2009, s. 225.

¹⁸⁶² R. D'amato, G. Sumner, **Roman Military Clothing (3) AD 400-600**, New York 2005, s. 10.

¹⁸⁶³ Kolan dokuma tekniği; yün, pamuk, keten, kıl ipliklerinin çözgü, atkı olarak kullanıldığı, yassı, enli kuşak bağ gibi dokumalardır. Bir tezgâhın kullanıldığı mekikli dokumalar kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Bkz. <http://tesaum.sdu.edu.tr/tr/mekikli-dokumalar/mekikli-dokumalar-4234s.html>[ET: 17.12.2012]

¹⁸⁶⁴ Sumner, 2009, s. 62.

¹⁸⁶⁵ D'amato ve Sumner, 2005, s. 5.

toga'nın “tebenna” olarak adlandırılan giysiden geliştirildiğini ve *toga*'yı Etrüsk kökenli bir zemine oturtmaya çalıştıklarını savunmaktadır. Yine bu ilk *toga*'lar yünden yapılmışlardı¹⁸⁶⁶.

Savaşta *toga* giymenin özellikle komutanlar için bir süre devam ettiği görülmektedir. Francois Mezarı'nda bir Roma liderinin morla süslenmiş *toga* ya da *praetexta* giydiği görülmektedir¹⁸⁶⁷. Sadece *quaestor*'lar değil diğer bütün kurul memurlarının da kenarları erguvani bir şeritle çevrilmiş *toga* (*toga praetexta*) giyindikleri anlaşılmaktadır¹⁸⁶⁸. Latinlerle yaşanan mücadeleler döneminde Livius, savaşın Romalıların aleyhine geliştiği esnada Decius isimli bir *consul*'ün başarı için üzerinde mor bordürlü bir *toga* ile düşman askeri içine girerek kendisini feda ettiğini (*devatus*) kaydetmektedir¹⁸⁶⁹. Bir pelerin olarak *toga* omuz çevresini sarmış ve önden düğmelenmiştir. Kolları ve uylukları kapsayacak şekilde tüm yanlardan sarkmış genellikle bir kapüşonla tamamlanmıştır¹⁸⁷⁰. Bu giysi muhtemelen tunik üzerine giyilmiştir; çünkü Livius, Cincinnatus'un çiftliğinde günlük işlerle meşgul olurken kendisine *dictator* ilan edildiğini ilan edecek heyetin karşısına eşinin evden getirdiği, *toga*'yı giyinerek çıktığını nakletmektedir¹⁸⁷¹. Bu yine *toga*'nın her zaman giyilmediği en azından Roma *Forum*'u vs. bir topluluk içerisine çıkıldığında giyildiğine dair referans oluşturabilir.

4.2.4. *Paludamentum*

¹⁸⁶⁶ Sumner, 2009, s. 71.

¹⁸⁶⁷ a.g.e., s. 72.

¹⁸⁶⁸ Leonard, 1953, s. 317.

¹⁸⁶⁹ Liv., VIII.9.1-6.

¹⁸⁷⁰ Connolly, 2003, s. 23.

¹⁸⁷¹ Liv., III.26.7-10.

Roma ordusunda *centurio* rütbesindeki subaylar ve üstündekiler tarafından *paludamentum* olarak adlandırılan geniş bir pelerin tipi tercih edilmiştir. Kıdemli subaylar ve imparatorlar tarafından da giyilen *paludamentum* pratikte elbiseden çok memuriyet işareti olarak giyilmiştir¹⁸⁷². *Paludamentum*, ön tarafı açık dize veya biraz daha altına doğru uzanan, omuzlar üzerinde gevşekçe ve göğüs üzerinde çapraz olarak bir toka ile bağlanan bir giysiydi¹⁸⁷³. Kalın bir yün pelerin olarak tanımlanabilecek olan *paludamentum*, *sagum* yerine kullanılan kaliteli kumaş ve canlı renklere sahip daha uzun bir elbiseydi¹⁸⁷⁴. *Consul*'lerin de kullandığı bu tunik göğüs kısmı üzerinde kenarları iğnelenmiş bronz ya da *fibula* olması muhtemel nesnelerle süsleniyordu. Kıdemli subay ceketi olan *paludamentum*'un en belirgin özelliği mor olmasıydı. Ancak alternatif olarak beyaz renkleri de mevcuttu. Koyu ceketler - *pullus atratus*- ise pleblerle ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle Aulus Sempronius subayına verilen *Atratinus* lakabı onun koyu *paludamentum* giyindiğine işaret etmektedir¹⁸⁷⁵.

4.2.5. *Sagum (/Sagulum) – Paenula*

İmparatorluğun dönemlerinde askerler tarafından giyilen iki tür dış giysi mevcut idi. Bunlar *sagum* ve *paenula* idi. *Sagum* kumaş pelerindi. Giyinen kişinin sağ omuz kısmında bir iğne ile sabitleniyordu. *Paenula* ise bir harmani idi¹⁸⁷⁶. *Sagum* bir bakıma subaylar ve askerler arasındaki farkı ortaya koyan ve *paludamentum* kategorisine dâhil edebilecek giysilerdendir. *Sagum* giysisinin kökeninin bu konuda çok çok az kanıt olmakla birlikte Keltlere dayandığı düşünülmektedir. Bu yönüyle

¹⁸⁷² Sumner, 1997, s. 89.

¹⁸⁷³ Smith, 1841, s. 703.

¹⁸⁷⁴ Harkness, 1887, s. XXX.

¹⁸⁷⁵ Sumner, 2009, s. 71-72.

¹⁸⁷⁶ D'amato ve Sumner, 2005, s. 111.

sagum’un Romalılar tarafından uygarlaşmamış bir kıyafet olarak alınan ilk örnek olduğu söylenebilir. Askeri sembol haline gelen bu elbisenin Roma *pomerium*’unun kutsal sınırları içerisinde giyilmesi yasaktı. Bu tunikler Etrüsk askeri tuniği ve Hellen *chlamys*’e benzeyen kare, yün elbise parçasından oluşmaktaydı. Roma *pomeriumu* içerisinde *lictor*’lar, *consul*’lerle birlikte *toga pratexia* giyinirlerken, savaş alanına çıktıklarında *sagum* giymişlerdir. Savaş süresince sadece subaylar, vücutlarının etrafındaki tunikten kurtulma yöntemi olarak *paludamentum* giyinmişlerdir¹⁸⁷⁷.

Sagum basitçe dikdörtgen yapıda olsa da esasen kaba yünlü bir giysi idi. İki kumaş parçası sağ omuz üzerinde bir broşla tutturuluyordu¹⁸⁷⁸. *Sagum* kullanımı ordu ile öylesine bütünleşmiştir ki, “askeri *sagum*’unu giyiyor” ifadesi savaşa girmekle eş anlamlı olmuştur¹⁸⁷⁹. Belki de bu nedenle filozof imparator olarak bilinen barışçıl yönü ağır basan olan Marcus Aurelius’un birliklerini *sagum* giyinmekten men etmeye çalıştığı görülmektedir¹⁸⁸⁰. *Sagum* (kaba pelerin) askeri hizmetle bağlantılı olmakla birlikte sadece bu kesim tarafından değil siviller tarafından da tercih edilmiştir. Askerler yine bölgesel şartlara bağlı olarak diğer pelerin tiplerini giyinebilmekteydi¹⁸⁸¹. M.S. 3. yüzyıldan ileriye doğru bir tarihte diz aşağısına kadar sarkan *sagum* giyen askerler görülmektedir. Bu elbiseler vücudun sağ tarafını açık bırakacak şekilde yine sağ taraftan iliklenmiştir. M.S. 4. yüzyılda Piazza Armerina Mozaikleri’nde *saga* giyinen birçok asker betimlenmiştir. Bu pelerinler üzerinde bir

¹⁸⁷⁷ Sumner, 2009, s. 72.

¹⁸⁷⁸ Goldsworthy, 2003, s. 118.

¹⁸⁷⁹ Sumner, 2009, s. 82.

¹⁸⁸⁰ Hist. Aug., **Historiae Augustae Scriptores**, Marcus Aurelius Antonius, XXVII.3.

¹⁸⁸¹ Phang, 2008, s. 83.

takım süslemeler yer almış ve değişik uzunluklarda imal edilmişlerdir. Her iki durum giyen kişiler arasındaki rütbe derecesini ayırt etmeye yardım etmiştir¹⁸⁸².

Paenula ise *sagum*'un alternatifi olmakla birlikte savaşta her iki kolu tam olarak kapattığı için *sagum* kadar pratik değildi. *Paenula* erken Roma periyodunda yaygın bir giysiydi. M.S. 2. yüzyıldan itibaren ise hayatta kalan asker mezar taşlarında görülmemekle birlikte siviller tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Yine de askerler tarafından giyilen ve *paenula* benzeri bir giysi M.S. 5. yüzyılda Santa Rabina kapısı üzerinde resmedilmiştir. Bu durum M.S. 3. yüzyılda *paenula*'nın *praetor* muhafızları ile ilgili olabileceğini düşündürmektedir¹⁸⁸³.

4.2.6. Pantolon ve Tozluklar

Cumhuriyet döneminin sonundaki iç savaşlar periyodunda Roma ordusunda askere alınan Kelt, German ve Doğulu destek birliklerinin sayısındaki artış Roma ordusunun pantolonla tanışmasını sağlayan süreci hızlandırmıştır¹⁸⁸⁴. Caesar döneminde Romalı askerlerin çok soğuk havalarda dizinin üstüne ya da altına kadar uzanan *bracae* adlı kısa pantolonlar giydikleri bilinmektedir¹⁸⁸⁵. Modern bilimciler pantolon için kullanılan *bracae* sözcüğünün German kökenli olduğu noktasında birleşmektedirler. Genellikle Akdeniz Bölgesi'nden orduya dâhil edilen askerler, kuzey iklimlerde sade tuniklere ek olarak pantolonu daha pratik bulmuşlardır. Almanya Schleswig-Holstein'deki Thorsberg'de M.S. 3. yüzyıla tarihlenen bel kısmı 1 metreyi aşan ve bacak genişliği de yaklaşık 30 cm olan bir çift yün pantolon bulunmuştur. Dammandorf'da ele geçirilen bir pantolon ise bazı kısımlarında

¹⁸⁸² Southern ve Dixon, 1996, s. 123.

¹⁸⁸³ Sumner, 2009, s. 85.

¹⁸⁸⁴ a.g.e., s. 178.

¹⁸⁸⁵ Leonard, 1953, s. 298.

eksiklikler olmasına rağmen 1,13 metrelik boy ölçüsü ile daha uzun yapıdadır¹⁸⁸⁶. Muhtemelen deriden imal edilen dizboyu pantolonlar genellikle süvariler tarafından giyilmiş piyadeler ise genellikle çıplak bacaklı veya dar pantolon giymiş halde resmedilmiştir¹⁸⁸⁷. Romalı süvarilerin kullanılan eyerin yapısına bağlı olarak eyerin üzerinde daha iyi tutunabilmek için dar deri pantolonlar giydikleri bilinmektedir¹⁸⁸⁸.

M.S. 4. yüzyıl itibari ile hem sivil hem askeri moda değişmiş pantolonlar (*bracae*) doğulu kimselerle Kuzey Avrupa kaynaklı olarak askeri üniformanın tek parçası haline gelmiştir. Erken dönemlerde bu tarz giysiler karakteristik olarak barbar elbiseleri olarak değerlendirilmiş olsalar da daha sonraki bu değişim ordunun barbarlaştığının göstergesi olarak yorumlanmıştır¹⁸⁸⁹. İmparatorluğun geç dönemlerinde ise pantolonlar askeri üniformaların bütünleyici parçasını oluşturmayı sürdürmüştür. Bacakları ayağa kadar tam olarak saran pantolonlar ile daha gevşek ve bir bel kemeri ile sağlama alınan Kelt modelinde kullanılmaya devam etmiştir. M.S. 5. yüzyıldan itibaren pantolonlar bacağı daha sıkı sarar hale gelmiş ve bir kemerle sağlamlaştırılmışlardır¹⁸⁹⁰.

Roma ordusunda piyadeler ve süvariler tarafından tozluklar olarak bilinen en eski giyim aksesuarlarından birisi de kullanılmıştır. Bununla birlikte Romalıların tozluk kullanımının doğu bozkır insanları ile etkileşimleri sayesinde olduğu kabul edilmektedir. Tozluklar bu etkileşimin üzerinden çok geçmeden Roma askeri kıyafeti için benimsenerek önemli bir kıyafet haline gelmiştir. Bu durum çoğu tasvirsel kaynak ve Antinopolis'deki arkeolojik bulgularla da desteklenmiştir. Bu giysilerin

¹⁸⁸⁶ Sumner, 2009, s. 178.

¹⁸⁸⁷ Southern ve Dixon, 1996, s. 123.

¹⁸⁸⁸ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 107.

¹⁸⁸⁹ Sumner, D'amato, 2005, s. 17; Golsworthy, 2003, s. 209.

¹⁸⁹⁰ Sumner, 2009, s. 180-181.

Roma döneminde Doğu'da *toubia*; Batı'da *tibialia* olarak adlandırıldığı bilinmektedir¹⁸⁹¹.

İmparatorluk yönetiminin erken dönemlerinde heykellerde süvarilerin tam diz aşağısına kadar tozluk giyindikleri görülmektedir¹⁸⁹². Bacağı korumak için kullanılan bacak sargıları olarak adlandırılabilir bu tozluklar muhtemelen yün veya keçeden yapılmışlardır. Yine bunlar fresklerden anlaşıldığı kadarı ile mavi ve turanj kırmızı gibi renklere sahip olabiliyordu. Bu sargılar genelde *ocrae* olarak adlandırılmıştır. Yine bu ifade ayrıca metal baldır zırhları için de kullanılmıştır¹⁸⁹³. Ancak ayak bileğinden dize kadar bacağa sarılan tozluklar sadece askerler tarafından değil. Geç dönem Roma sanatında köylü adamlar ve avcılar üzerinde de görülmektedir¹⁸⁹⁴. Tozluk veya bacak zırhı kullanımının özellikle yakın dövüşlerde öne uzatılan ayağa gelebilecek kılıç darbelerinin etkisini azaltma ve ayağı korumaya yönelik olduğu da söylenebilir. Roma askerleri *pilleus* olarak adlandırılan ve Pannonia kökenli deri şapkalar da giyinmişlerdir. Vegetius'a göre askerler tarafından miğferin altına deriden bir dolgunlaştırıcı giyinmek yaygın bir alışkanlıktı¹⁸⁹⁵.

4.2.7. Çoraplar

Roma askerleri vücut sıcaklığını muhafaza etmek için büyük ihtimalle burun ve ökçe kısmına sahip olmayan çoraplar giyinmişlerdir¹⁸⁹⁶. Yine çorap kullanımı deri botların ayağı sıkmasıyla oluşan pişiği bir nebze de olsa önlemeye yardımcı olmuştur. Buna rağmen, ilk yürüyüş botlarının açık çarık biçiminde olan yapısı hem

¹⁸⁹¹ a.g.e., s. 187.

¹⁸⁹² Bishop ve Coulston, 2009, s. 111.

¹⁸⁹³ Sumner, 2009, s. 182.

¹⁸⁹⁴ Bishop ve Coulston, 2009, s. 224.

¹⁸⁹⁵ Veg., *Mil.* I.2; Southern, Dixon, 1996, s. 123.

¹⁸⁹⁶ Southern, 2006, s. 155.

hava akımı sağlamış hem de ayak ısladığında kurumaya elverişli bir ortam yaratmıştır. Bu nedenle; askerin çorap giymediği durumlarda ıslanan ayağın daha çabuk kuruyacağı açıktır. Muhtemelen normal kamp şartları altında, çoraplardan vazgeçilmiş ve çoraplar imparatorluğun ilk yıllarında merasim üniforması ile giyilen aksesuarlardan birisi haline gelmiştir. Antinopolis ve Achmim-Panopolis kazıları asker ve sivillere ait en iyi çorap örneklerini sunmuştur. Antinoopolis’de bulunan kaba yün bir çorap yeşil, kırmızı, mavi ve turuncu şeritlere sahiptir. Yine burada süvarilere ait siyah ve yeşil çorap örnekleri ve atlılara ait mezarlarda tabanı yeşil, ucu sarı, yünden ve bezden yapılmış çorap benzeri giysi örneklerine rastlanmıştır¹⁸⁹⁷.

4.2.8. Kemerler-Kılıç Kayışı

Altar Domitius Ahenobarbus ve Aemilius Paullus Anıtları’nda askerlerin kemer taktığı görülmekle birlikte kemerler hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak zincirli zırhlarla birlikte takılan kemerler önem taşımaktadır. Göğüs zırhına takılan kemer ağırlığın bir kısmını kalçalara vererek omuzlardaki yükü azaltmaya yardımcı olmuştur¹⁸⁹⁸.

Kemerler, askerlerin daha rahat hareket edebilmesi için tuniği dizlerin üzerine çıkarma maksadıyla kullanılmışlardır. Bu durum askerleri, tunikleri genellikle dizlerinin altında olan ya da ayak bileklerine kadar uzanan sivil halkdan ayırmaya yardımcı olmuştur. Roma İmparatorluğu’nun erken dönemine ait epigrafik kaynaklar askeri kemerin altına bel kuşağı sarıldığını göstermektedir. Vindolanda tabletlerinde de bel kuşağı kullanıldığına dair ipuçları mevcuttur. Bu bel kuşakları öncelikle sırtı ve beli desteklemek, tuniği belin arkasından maruz kalınabilecek darbelere karşı

¹⁸⁹⁷ Sumner, 2009, s. 188-189.

¹⁸⁹⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 67.

korumak, özel birlikleri farklı renklerle tanımlamak, askerlerin mevki ve rütbelerini göstermek için de kullanılmıştır¹⁸⁹⁹.

Daha önce çapraz çizgili iki kemer kullanılırken M.S. 1. yüzyılda modasal değişim olmuş, kılıç ve hançerin ağırlığını taşıyan tek kemer daha yaygın hale gelmiştir. Yine de ikili kemer hala kullanılmaya devam etmiştir¹⁹⁰⁰. Askeri kemerler geleneksel olarak “*cingulum militare (/ cingulum militae)*” olarak bilindiği halde M.S. 1. yüzyılda bel kemerinin gerçekte basit olarak *balteus* olarak adlandırıldığı yönünde güçlü deliller ortaya çıkmıştır. En azından bu dönem için askeri bel kemeri anlamında *balteus* sözcüğünün kullanılmış olması muhtemeldir¹⁹⁰¹.

Geç imparatorluk döneminde kemerlerin askerin ayırt edici bir özelliği olduğu söylenebilir. M.S. 3. yüzyılın mezar taşları M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda daha da ensel genişlik kazanacak geniş kemer takmış askerlere işaret etmektedir¹⁹⁰². M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısı boyunca en olarak 50-100 mm arasında geniş sayılabilecek, son derece iyi süslenmiş dörtgen ve beşgen şekilli bakır alaşımlı plaklara sahip kemerler kullanılmıştır¹⁹⁰³. M.S. 4. veya 5. yüzyılların dönümünde tipik deri kemer bronz ve demir tertibatla donatılmış; bu tertibatlar dökme ve oygu tekniğini içermiştir¹⁹⁰⁴. Bu dönem kemerleri genellikle oldukça iyi dekore edilerek toka kısımları da hayvan başları gibi motiflerle işlenmiştir¹⁹⁰⁵.

Askerin kemeri, onu sivillerden ayıran ve onun statüsünü belirleyen önemli bir sembol olmuştur. Bu kemerler hayli süslü ve çeşitli kayışlarla kendisine

¹⁸⁹⁹ Sumner, 2009, s. 166, 205.

¹⁹⁰⁰ Goldsworthy, 2003, s. 119.

¹⁹⁰¹ Bishop ve Coulston, 2009, s. 106.

¹⁹⁰² Southern, 2006, s. 261.

¹⁹⁰³ Bishop ve Coulston, 2009, s. 220-221.

¹⁹⁰⁴ D'amato ve Sumner, 2005, s. 17.

¹⁹⁰⁵ Southern, 2006, s. 261.

iliştirilmiş bir önlüğe sahipti¹⁹⁰⁶. Önlükler genellikle aşağı karın bölgesini ve özel organları koruyucu olarak tasarlanmışlardır¹⁹⁰⁷. Bir askerin kemerini alarak onu sivillerin tunik giyimiyle benzer şekilde sokmak aslında küçük bir cezaydı¹⁹⁰⁸. Kemer alınan askerin derli toplu bir duruş sergilemesi ve elbisesi içinde rahat harekete edemeyeceği açıktır. Yine askerlerin onursuz bir şekilde terhisi halinde askerin kemeri “*balteus*” çıkarılarak el konurdu¹⁹⁰⁹.

4.3. Semboller ve Sancaklar

4.3.1. İlk Sancaklar-Kartal Sancağı (*Aquila*)

Vegetius, savaş başladığında askeri saf düzeninin hızlı bir şekilde bozularak karıştığını ve bunu önlemek için ordunun *cohors* ve *centuria*’lara bölündüğünü, her *centuria*’nın kendi işaret ve simgesine sahip olduğunu kaydetmektedir. Bu işaretler *centuria*’nın *cohors*’u ve sıra sayısı ile kazınarak işlenmekteydi. Böylece çarpışma esnasında karışıklığın boyutu ne olursa olsun kendi bölüğünün işaret ve simgesini gören asker safına yeniden geçebilmekte idi¹⁹¹⁰.

Muhtemelen kendisine Vegetius’u referans alan Machievelli de ordudaki asıl güçlüğün askeri birliğin herhangi beklenmedik bir durum, arazi ya da düşman kaynaklı panik halinde onu yeniden eski düzenine kavuşturmak olduğunu savunmaktadır¹⁹¹¹. İşte bu noktada birtakım işaret ve sancaklar ve semboller özellikle de sefer ve savaş zamanlarında ordunun safını belirlemesine yardımcı olmuştur. Vegetius, taktiksel işaretleri sesli ve sessiz olmak üzere iki kısımda ele almaktadır.

¹⁹⁰⁶ Goldsworthy, 2003, s. 122.

¹⁹⁰⁷ Sumner, 1997, s. 65.

¹⁹⁰⁸ Sumner, 2009, s. 205.

¹⁹⁰⁹ McNab, 2010, s. 158-159.

¹⁹¹⁰ Veg., *Mil.* II.13.

¹⁹¹¹ Machievelli, 2008, s. 136 vd.

Sessiz işaretleri ise kartal sancakları, dragonlar, flamalar, sorguçlar ve tüyler olarak sıralamaktadır. Yine atlar, elbiseler ve silahların üzerinde düşmandan ayrılmak için kullanılan değişik simgeler mevcut idi¹⁹¹².

Çok erken dönemlerden itibaren Roma'da hayvan sembollerinin askeri birlikler için sancak olarak yaygın bir kullanımı mevcuttu. Sancaklarda kullanılan hayvan sembolleri Romalılar ve İtalyan yarım adasının diğer halkları arasında yeni bir uygulama değildi. Bu sembollerden at ve boğa başlı insan sembollerinin kökeni muhtemelen M.Ö. 366 yılında dört lejyonun ikiye bölünmesine dayanmaktadır. Hellen ikonografisinde yer alan boğa başlı insan motifi erken dönem Roma kalıp kabartmaları ile daha çok da Sicilya ve İtalya sikkelerinde görülmektedir¹⁹¹³. Kurt, ağaçkakanla birlikte Mars'a adanan bir hayvandı. Kurt sembolü *Avellino* ve *Benevento* tepesi yakınlarındaki isimleri, Samnitçe kurt manasına gelen *hirpus*'tan türemiş olan Hirpini kabilesi tarafından kullanılmıştır¹⁹¹⁴. Yaban domuzu ise imparatorluk rejimi döneminde *Legio X Fretensis* ve *Legio XX Valeria Victrix*'in sembollerinden birisi olmuştur¹⁹¹⁵.

Daha sonraki dönemlerde kartal sancağı Romalıların baskın sancaklarından birisi olmuştur. Bütün lejyonlar bir sırk üzerinde genellikle bronz veya altından kartal simgesi taşırldı. *Aquila* olarak adlandırılan bu kartal sancağı birinci *cohors*'un ve genellikle onun kıdemli subayının (*primus pilus*) emri altındaki *aquilifer* subayının sorumluluğuna verilirdi¹⁹¹⁶. Marius M.Ö. 2. yüzyılda istilacı Kelt kabilesine karşı giriştiği mücadelede birliklerini yeniden organize ettiği esnada her

¹⁹¹² Veg., *Mil.* III.5.

¹⁹¹³ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 23.

¹⁹¹⁴ Santasuosso, 2001, s. 22.

¹⁹¹⁵ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 23.

¹⁹¹⁶ Judson, 1888, s. 13.

bir lejyona birlik dayanışmasının sembolü olarak kartal sancağını vermiştir¹⁹¹⁷. Marius muhtemelen M.Ö. 106 yılında askeri reformlarının bir parçası olarak bu düzenlemeyi yapmıştır¹⁹¹⁸. Bu zamana kadar lejyonda çeşitli semboller kullanılmıştır. Bu tarihten sonra kartal her zaman ilk sırada yer almakla birlikte kurt, boğa başlı insan, at ve erkek domuz olmak üzere farklı semboller değişik askeri grupların önünde taşınmaya devam etmiştir. Beş sembolün tamamı tarım toplumunun dini inançlarını yansıtan hayvan totemleri olup Servius'un beş sınıflı toplum yapısını çağrıştırmaktadır¹⁹¹⁹.

Kartal sancağı barış zamanlarında Roma'daki *aerarium*'da tutulurdu. Savaş zamanlarında ise her bir ordugâhta sancak ve diğer sembollerin muhafaza edildiği küçük bir şapel oluşturulurdu. Kartal sancağı lejyonun güdüsü (*numen legionis*) olarak görülürdü¹⁹²⁰. Kartal başlangıçta gümüş iken daha sonraki dönemlerde altın ya da gümüş-altın yaldızlı bir obje olarak kullanılmıştır¹⁹²¹. Caesar döneminde *cohors* lejyonunda altın yaldızlı ya da gümüş bir kartal *aquila* kullanıldığı bilinmektedir. Bu sancağı taşıyan kişi aynı zamanda bunun üzerinde bir ayı, kurt ya da panter derisi de taşırdı¹⁹²². Kartal sancağı her veriliş yıl dönümünde (*natalis aquilae*) onurlandırılırdı. 10 ve 31 Mayıs tarihlerinde askeri sancaklar *Rosalia Signorum* olarak adlandırılan bir seremoni ile süslenirdi¹⁹²³. Watson'a göre *Rosalie signorum*,

¹⁹¹⁷ Southern, 2006, s. 149.

¹⁹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.legionxxiv.org/signum/> [ET:23.12.2012.]

¹⁹¹⁹ Southern, 2006, s. 95.

¹⁹²⁰ Parker, 1928, s. 36.

¹⁹²¹ Fields, 2009, s. 37.

¹⁹²² Leonard, 1953, s. 296.

¹⁹²³ Southern, 2006, s. 150.

sancakların ordu yaşam ve festivallerinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir¹⁹²⁴.

Savaşta ordu sancağının düşman eline geçmesi en büyük utançlardan birisi olarak kabul edilmiştir. Nitekim Caesar dönemindeki bir çarpışma esnasında lejyon kartalını taşıyan askerin ağır bir biçimde yaralandığında ölmeden önce silah arkadaşlarına şunları söylediği kaydedilmektedir : “*Bu kartalı uzun yıllarca özenle korudum... onu aynı sadakatle Caesar’a geri veriyorum...onu burada bırakarak bu onursuzluğu yaşamama izin vermeyin... Onu güvenli bir şekilde Caesar’ın ellerine teslim edin*”¹⁹²⁵. Her ne kadar bu sözlerin yer aldığı eser milli hislerle kaleme alınmış olma gibi bir ihtimali taşısa da Roma ordusunun genel değerlendirmesi içinde böyle bir uygulamanın olmaması için hiçbir sebep yok gibi görünmektedir. Augustus 30 yıl önce Crassus tarafından Parth topraklarında kaybedilen sancakları ele geçirdiğinde büyük bir kutlama tertip etmiştir. Yine Augustus, *Res Gestae*’da Gaul, İspanya gibi yerlerin yanı sıra kaybedilen sancakları yeniden ele geçirmekle övünmektedir¹⁹²⁶. Kartal sancağının güvenliği bir bakıma savaş ünitesi olarak lejyonun devamlılığını da belirlemiştir. Vespasianus egemenliğinin başlangıcında Iulius Civilis İsyanı esnasında sancaklarını kaybederek küçük düşen dört Ren lejyonunu dağıtarak bunların yerine iki yeni lejyon kurmuştur¹⁹²⁷.

M.S. 1. yüzyıldan itibaren kartal sancağı bir signa üzerinde görülmekte fakat bir lejyoner *aquila*’sı M.S. 2. yüzyıldan sonraki sikkeler üzerinde artık daha uzun

¹⁹²⁴ Watson, 1969, s. 130.

¹⁹²⁵ Caes., *Civ.*, C. Iulius Caesar, *De Bello Civili*, III.65.

¹⁹²⁶ Campbell, 2002, s. 35; *Res. Gestae Divi Augusti*. 29.

¹⁹²⁷ Fields, 2009, s. 37.

süre görülmemektedir¹⁹²⁸. Lejyoner kartal sancağı *aquila*, M.S. 3. yüzyıla ait birkaç mezar taşı ve lahit üzerinde özellikle de İstanbul'da Fluvius Surillio Lahit'i üzerinde *Legio II Adiutrix*'e ait bir kaide üzerinde kanatları açık vaziyette duran kartalla birlikte görülmektedir. Yine değişik bölgelere ait taş ve kitabelerde benzer temsiller yer almaktadır. Lejyonların M.S. 4. yüzyıl ve sonrasında ne kadar süre ile *aquila* taşıdıkları bilinmemekle birlikte Tetrarchia döneminin daha küçük boyutlu lejyonlarının kartal sancaklarına sahip olduğu bilinmektedir. Yine Constantinus kemeri üzerindeki bir kabartmada bir *imago* üzerinde kartaldan oluşan iki sancak ve yine bir *imago* üzerinde bir *manus*'un yer aldığı diğer iki sancak görülmektedir. Muhtemelen bunlar *centuria* ile ilgili olmalıdır¹⁹²⁹. Vegetius da tüm lejyonun ana sancağının kartal taşıyıcı (*aquilifer*) tarafından taşınan kartal olduğunu belirtmektedir¹⁹³⁰. Ancak bu ifadenin hangi periyodu kapsadığı belli değildir.

Lejyonun hangi alt birimlerinin hangi sembolleri kullandığı net olmamakla birlikte *hastati*, *principes* ve *triarii* ve hatta *velites*'lerin aynı sembolü kullanmış olmaları ihtimal dâhilindedir¹⁹³¹. Roma ordusunda sancaklardan başka her *manipulus*'un *signifier* tarafından taşınan bir sefer işaretine (*signum*) sahip olduğu görülmektedir. Yön ve toplanma noktası olarak dikine bir el, bir çelenk gibi çeşitli sembollerle süslü olan bu işaret düzenli bir şekilde yayılma ve hep birden savaşa başlama gibi durumlarda büyük bir önem taşımıştır¹⁹³². İmparatorluk döneminde askeri birliklerin taşıdığı semboller çok az değişikliğe uğramıştır. El işareti

¹⁹²⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 226-227.

¹⁹²⁹ a.g.e., s. 185, 226.

¹⁹³⁰ Veg., *Mil.* II.13.

¹⁹³¹ Keppie, 1998, s. 46.

¹⁹³² Leonard, 1953, s. 291.

başlangıçta *manipulus* ile ilgiliyken birçok disk *centuria*'nın kimliğini tanımlamak için kullanılmış olmalıdır¹⁹³³.

Roma askeri teşkilatında *vexillum* olarak adlandırılan ve generalin simgesi olan başka bir sancak daha mevcuttu. *Vexillum*, beyaz üzerine kırmızı harflerle generalin, ordusunun vb. isminin yazılı olduğu bir simgeydi. Ordugâhta, generalin çadırının yanında bulunur ve kaldırılması marş ya da savaşı ifade ederdi¹⁹³⁴. Bu simge aynı zamanda Cumhuriyet idaresinde generallerin askerleri sefer için orduya çağırdıkları dönemde kumandanın çadırının dış kısmında yükselirdi¹⁹³⁵. Aynı zamanda bazı askeri birlik tipleri tarafından taşındığı söylenebilir. M.S. 3. yüzyılda *vexillum*'un diğer sancaklar arasında tüm *auxilia* birliklerinin kıdemli bir sancağı olduğu söylenebilir. Ancak *vexillum* lejyoner müfrezeleri (*vexillationes*) tarafından da kullanımını sürdürmüş olmakla birlikte ara sıra süvari mezartaşlarında da görülmektedir¹⁹³⁶.

Savaşta ve yürüyüş halinde bu sembol ve sancaklar çok önemli yere sahip olmuşlardır. Daha öncede bahsedildiği üzere bunları kaybetmek ya da düşmana teslim etmek utanç sebebi addedilmiştir. Vegetius, sancakların önünde, çevresinde veya hattın önünde savaşan ve *princeps* olarak adlandırdığı askerlerin miğfer, *cataphract*, baldır zırhı, *spathae* olarak bilinen uzun kılıçlar ile daha kısa olan *semispathae* gibi silahlarla donatıldıkları belirtmektedir¹⁹³⁷. Bu durum muhtemelen sancağın düşman eline geçmesini önlemeye yönelik tedbirlerdendi. Sancağın üzerinde *centuria cohors*'unun numaraları da -*Coh(ors)* V- gibi bulunabilmekteydi.

¹⁹³³ Goldsworthy, 2003, s. 54.

¹⁹³⁴ Judson, 1888, s. 13.

¹⁹³⁵ Southern, 2006, s. 230.

¹⁹³⁶ Bishop ve Coulston, 2009, s. 187.

¹⁹³⁷ Veg., *Mil.* II.15.

Sikke ve anıtlarda görüldüğü kadarıyla sancaklardaki disk sayısı 6'yı geçmemekte ve bu durum *cohors*'ta bulunan 6 *centurio* 'nun karşılığı olarak yorumlanmaktadır¹⁹³⁸.

Roma lejyonlarının çok geniş yelpazade sancakları üzerinde değişik amblemler kullandığı görülmektedir. Örneğin Caesar'ın *Legio III Gallica*'sı boğa, Augustus'un *Legio XVI Gemina*'sı oğlak burcu gibi amblemlere sahipti¹⁹³⁹. En azından M.S. 67-70 yılları arasında *Legio II Augusta*, sancağının üzerinde *Pegasus* amblemi ve oğlak burcu amblemi kullanmıştır. Yine *Legio II Adiutrix*'in de *Pegasus* amblemini kullanmış olması muhtemeldir¹⁹⁴⁰. Diğer tip sancaklar ise ilahları ve genellikle bir imparatorun doğumuna işaret eden Zodyak amblemine sahip olmuşlardır¹⁹⁴¹.

Vespasianus tarafından M.S. 70 yılı yaz mevsiminde kurulan *VI Flavia Firma* ve *XVI Flavia Firma* lejyonlarında geçen *Flavia* ismi, hanedanlıkla ilgili iken bu lejyonların sancakları üzerindeki Zodyak aslan işareti bunların 20 Haziran-20 Ağustos tarihleri arasında askere kaydedildiklerini ima etmiş olmalıdır¹⁹⁴². Akrep amblemi ise İmparator Tiberius'un doğumuna işaret ederek genellikle muhafızlarla bağlantılı olarak düşünülmüştür¹⁹⁴³. Domitianus tarafından kurulan *I Minervia* ise koruyucu tanrı Minerva onuruna kurulmuş ve bu isimle anılmıştır. Yine sancağı üzerinde Zodyak işareti taşımıştır¹⁹⁴⁴. Yine Mısır'da tarihi belirsiz püsküllü kumaş bir bayrak ele geçirilmiştir. Bu bayrak dikdörtgen biçimli 0,47 m x 0,50 m

¹⁹³⁸ Fields, 2009, s. 37.

¹⁹³⁹ Cowan, 2003b, s. 17.

¹⁹⁴⁰ Parker, 1928, s. 106.

¹⁹⁴¹ Sumner, 1997, s. 25.

¹⁹⁴² Parker, 1928, s. 107.

¹⁹⁴³ Sumner, 1997, s.15.

¹⁹⁴⁴ Parker, 1928, s. 108.

ölçütlerinde bir küre ya da dünya üzerinde kanatlı ve ayakta duran Victoria figürü ile boyanmıştır¹⁹⁴⁵.

Sadece karada değil denizde de çeşitli sembol ve sancakların kullanıldığı görülmektedir. Antik dönem gemiciliği üzerine bilgi veren Torr'a göre; bir amiral gemisi, taşıdığı flamanın cinsinden ve yelkenlerinin mor ya da parlak kırmızı renginden ayırt edilebilirdi. Karanlıkta ise flamanın yerine bir fener takılırdı. Bu ışığın amacı en basit şekliyle amiralin komuta ettiği filoya yol göstermekti. Yine savaş esnasında gemileri karıştırmamak için ulusal bir bayrağın tüm gemiler tarafından kullanıldığı durumlar da olurdu. Ayrıca amiral gemisini ayırt etmek için kullanılan flama dışında, işaret vermek için kullanılan flamalar da mevcuttu. Mor flama genellikle harekete geçmek için kullanılırdı. Harekete geçme işaretinin yanı sıra, manevra esnasında düzen alma ya da değiştirme, karaya çıkma ve benzer pek çok amaçla bu flamalar ve diğer araçlar kullanılırdı. Bu tür flamaların M.S. 50'lerde Roma gemilerinin yelken direklerinde kullanıldığı bilinmektedir¹⁹⁴⁶.

Savaşta askerlerin saflarını kolayca belirleyebilmeleri için miğfer ve kalkanlar üzerinde bir takım işaretlemeler yapıldığı görülmektedir. Machievelli, her *decurio* 'nun numarasını –I, II ve III. şeklinde- miğferine kazıdığını, her askerinin kendi kalkanına bulunduğu sıra ve yer numarasını yazdıklarını belirtmektedir. Böylelikle her asker saftaki yerini bildiği için panik halinde yeniden eski düzenini alabilmesi mümkün oluyordu. Machievelli bu işaretleme sistemini: “Bu tıpkı bir fıçıyı her parçasını önceden işaretlemişseniz dağıtıp, sonra çok kolayca yeniden yapmak gibidir; ama işaretlememişseniz yeniden yapmak imkânsızdır.” sözleriyle dile

¹⁹⁴⁵ Bishop ve Coulston, 2009, s. 186.

¹⁹⁴⁶ Torr, 1895, s. 99-100.

getirmektedir¹⁹⁴⁷. Bu durum lejyonların “*Legio decima victrix* ” örneğinde olduğu gibi sayı ve şeref verici bir unvanla anılması *cohors*’ların ise sadece numaralara sahip olmaları ile ilgili bir durum gibi görülmektedir¹⁹⁴⁸.

4.3.2. İmparator Büstü (*Imago*)- Ejderha (*Draco*)

İmparatorluk yönetimi altında her lejyon en önde iktidarda bulunan imparatorun portresini (*imago imperatoris*) taşımıştır. Bu portre bir direk üzerinde *imaginifer* tarafından taşınmıştır¹⁹⁴⁹. *Imago* imparator büstü hem piyade hem süvari birlikleri tarafından kullanılmıştır¹⁹⁵⁰. Tacitus bu sancakların birliklerin kimliğinin bir parçası olarak düzenlendiğini tanrı mesabesinde büyük saygı gösterilen kutsal bir obje olarak görüldüğünü kaydetmektedir. Yine *imago imperatoris*’in güvenliğinin ilk cohorsun sorumluluğunda olduğunu kaydetmektedir¹⁹⁵¹. Vegetius da kartal sancağının ve imparator büstünün sorumluluğunu ilk cohorsun üstlendiğini nakletmektedir¹⁹⁵². *Imago*, hanedanların yükseliş ve düşüş dönemlerinde daha da önemli hale gelmiş ve bu sancağın reddi askeri bir isyanın da habercisi olarak görülmüştür¹⁹⁵³. *Imago* özellikle Tetrarchia’nın dört imparatoru zamanında daha belirgin hale gelmiştir¹⁹⁵⁴.

Romalılar tarafından kullanılan bir başka önemli sancak *draco* olmuştur. M.S. 2. yüzyıl boyunca eski sancakların yerini *draco* olarak adlandırılan, yankılı ses çıkaran uzun bir borunun üst kısmında yer alan ağzı açık bronz dragon başı simgeli

¹⁹⁴⁷ Machievelli, 2008, s. 136.

¹⁹⁴⁸ Leonard, 1953, s. 296.

¹⁹⁴⁹ Fields, 2009, s. 38.

¹⁹⁵⁰ Bishop ve Coulston, 2009, s. 113.

¹⁹⁵¹ Tac., *Ann.* II.17; I.39.

¹⁹⁵² Veg., *Mil.* II.6.

¹⁹⁵³ Fields, 2009, s. 38.

¹⁹⁵⁴ Bishop ve Coulston, 2009, s. 226.

sancak almıştır¹⁹⁵⁵. Sancaklarda görülen dragon şekli muhtemelen Roma'ya ilk kez iç savaş esnasında Sarmatlarla sağlanan temas veya Domitianus'un Danube Savaşları süresince getirilmiştir. Bu sancağın Hadrianus zamanına kadar Roma süvarisi tarafından çoktan benimsendiğine dair kayıtlar mevcuttur¹⁹⁵⁶. *Draco* sancağı hareket halinde iken iç tulumun rüzgârla şişmesi ve yılan gibi ses çıkarması esasına dayanıyordu. Etkileyici görünümü ve çıkardığı sesle buna alışkın olmayan düşman atlarının ürkmesine neden olabiliyordu¹⁹⁵⁷.

Büyük öneme sahip sancak tiplerinden olan *draco*, II. Constantinus'un M.S. 357 yılında Roma'ya girişi esnasında etrafı mor nakışlı ve değerli taşlarla süslü değnekler üzerindeki *draco*'lar ile çevrilmişti. Bu sancak, süvariler ve piyade birlikleri tarafından da kullanılmıştır. Vegetius her lejyon *cohors*'unun bir *draco* taşıdığını belirtmektedir. *Draco*'yu taşıyanlar ise *draconarius* sınıfını oluşturmuşlardır¹⁹⁵⁸. M.S. 4. yüzyıl itibari ile *draco* hem süvari hem de piyade organizasyonlarında kullanılan en popüler Roma sancaklarından birisi haline gelmiş gibi görünmektedir. *Draco*, imparatorlukta uzun süre yaşamıştır. En azından M.S. 1066 Hasting savaşı gibi geç bir tarihte dahi görülmektedir¹⁹⁵⁹.

İmparatorluk periyodunda sancakların birlik ruhu yaratma çabasının da ötesinde fonksiyon üstlendikleri görülmektedir. Nitekim Fields, erken dönem Hristiyan yazarlarından Tertullianus'un(M.S. 200) Roma ordusunun dini sisteminin sancaklara dayalı tapınmaya adandığı şeklindeki sözlerine atıfta bulunarak bunda haksız olmadığını zira askeri ünitelere birlik ruhu kazandıran sancak kültürünün birer

¹⁹⁵⁵ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 106.

¹⁹⁵⁶ Bishop ve Coulston, 2009, s. 189.

¹⁹⁵⁷ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 106.

¹⁹⁵⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 227.

¹⁹⁵⁹ Peterson, 1998, s. 46.

kutsal nesneye dönüştüğünü ifade etmektedir¹⁹⁶⁰. İmparator Constantinus ise eski tanrılara ve Roma dinine karşı güçlü eğilimler taşımış ve 324 yılına kadar Hristiyanlığı kabul etmemiştir. Bununla birlikte sikkelerin üzerinde bir tarafında İsa monogramını diğer yüzüne de güneş tanrının imgesini kazıtmıştır. Yine *labarum* olarak bilinen sancak üzerindeki monogram haçını¹⁹⁶¹ kabul etmiştir. Bu monogram askerlerin kullandığı kalkanlar ve miğferler, sikkeler ve silahlar üzerinde bir tılsım olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu kullanımın Constantinus'tan çok daha önce olması muhtemeldir¹⁹⁶².

4.4. Askeri Enstrümanlar

Roma ordusunun kullandığı müzik enstrümanları ile ilgili bilgiler askeri dokümanlar, arkeolojik bulgular, taş kabartmalar üzerindeki temsili resimler ile edebi kaynaklardan gelmektedir. Bununla birlikte enstrümanların şekli ve ne tür malzemeden yapıldığına dair ipucu oldukça azdır¹⁹⁶³.

Askeri anlamda müzik alet ve ekipmanları geçit törenleri ve festivaller için kullanılan standart enstrümanlar olmakla birlikte bunların asıl olarak taktiksel işaretler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle edebi kaynaklar bu enstrümanların ordugâhta kalk borusu veya nöbet değişimi esnasında kullanıldığına işaret etmektedir¹⁹⁶⁴. Vegetius ordugâhta tüm nöbetçilerin trompetçiler tarafından göreve çağrıldığını görev sürelerinin dolmasının ardından yine aynı şekilde geri

¹⁹⁶⁰ Fields, 2009, s.38.

¹⁹⁶¹ Rivayete göre, Milvius Köprüsü Savaşı (M.S. 312) esnasında Constantinus gökte üzerinde “zafer burada” yazan haç şeklinde bir ışık görmüş ve bunun ardından haç işaretini birliklerinin bir sembolü olarak kullanmıştır. Bkz. Gregory, 2011, s. 57.

¹⁹⁶² G. T. Bettany, **Dünya Dinleri Ansiklopedisi**, Çev. A. Aydoğan, İstanbul 2005, s. 805.

¹⁹⁶³ R. Meucci, “ Roman Military Instrument and the Lituus ”, **The Galpin Society Journal**, Vol. 21, 1989, s. 85.

¹⁹⁶⁴ Southern, 2006, s. 158-159.

çağrıldıklarını kaydetmektedir¹⁹⁶⁵. Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı* adlı eserinde yer alan: “ Sözcükler duyulmadığı için ziller ve davullar herkes görebilsin diye bayraklar ve sancaklar yapılır. Bunlar insanların kulaklarını ve gözlerini bir noktaya toplamak ve birleştirmek için kullanılır¹⁹⁶⁶” şeklindeki ifadesi ile Machievelli'nin eserinde yer alan: “...askeri yorgunluğa dayanıklı kılmak, ona güç ve çeviklik vermek yetmez. Ayrıca onun safını tanımasını, bayraklarını ve askeri mızıkanın seslerini ayırt etmesini, komutanlarının sesine uymasını ve bütün bunları; ister duruken, ister çekilirken...cenkte veya sefer yürüyüşünde iken yapmasını da öğrenmesi gerekir¹⁹⁶⁷” şeklindeki sözleri ordugâhta ve sahada kullanılan enstrümanların taktiksel önemini ortaya koyar niteliktedir. Askeri kaynaklar Cumhuriyet Dönemi'ne ait olmamakla birlikte *cornu* (boynuzdan yapılan boru ya da klakson), *tuba* (trompet) ve *bucina* (borazan) aletinin işaret verme amaçlı olarak kullanıldığını göstermektedir¹⁹⁶⁸. Arkeolojik kabartmalardan gladyatör döğüşleri esnasında *tuba*, *lituus* ve *cornu* gibi trompet türlerinin yanı sıra flüt (*tibia*) ve org (*hydraulus*) gibi enstrümanların kullanıldığı bilinmektedir¹⁹⁶⁹. Bunlardan flüt ve org zafer alaylarının geçidi veya festivallerde Roma askeri birlikleri tarafından da kullanılmış olmalıdır.

Çeşitli askeri yürüyüş ve savaşlar için işaretler, *cornu* ve *tuba* (trompet) ile verilirdi. Önce generalin emri *cornu* ile verilir sonra *tuba* ile devam edilirdi. *Bucina* günün bölümleri -kalk borusu, öğle ve akşam vakitleri vb.- için çalınırdı. Bunlardan *cornu* bufalonun boynuzundan yapılarak gümüş ağızlıkla donatılmış bir yapıya

¹⁹⁶⁵ Veg., Mil. III.8.

¹⁹⁶⁶ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. H. İlhan, Ankara 2008, s. 110-111.

¹⁹⁶⁷ Machievelli, 2008, s. 127.

¹⁹⁶⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 69.

¹⁹⁶⁹ H. Malay, H. Sılay, *Antik Devirde Gladyatörler*, İstanbul 1991, s. 29.

sahipti. Diğerleri de muhtemelen pirinçten imal edilmişti¹⁹⁷⁰. Büyük ihtimalle Roma'ya diğer enstrümanlardan daha geç tarihlerde ulaşan *bucina* önceleri yalnızca ordugâh içerisindeki işaretlerde ikinci dereceden bir rol oynarken M.S. 1. yüzyılda savaş alanında kullanımıyla gerçek taktiksel öneme sahip bir enstrüman haline gelmiştir. *Bucina*, çalan kişinin nefes gücü ve kabiliyetine göre ses çıkaran ve sağ omuz tarafını saran kıvrımlı bir çalgı aleti idi. *Cornu* ise hakkında çok az bilgi olan bir alet olmasına karşılık ordugâhta işaret maksatlı kullanılmış olmalıdır¹⁹⁷¹. M.S. 3. yüzyılda da *tuba* ve *cornu* kullanıldığına dair izler mevcuttur¹⁹⁷². Machievelli, askerlerin borazan (*bucina*) aracılığı ile komutanının tüm emirlerini işitip anlar hale gelmesini askeri eğitimin bir parçası olarak görmektedir. “Askerlerin kulağı borozan seslerine göre eğitilmeli” diyen Machievelli; piyadelerin sancağa, sancağı oluşturan askerlerin de borozanın sesine göre uygun olarak yürümesi gerektiğini belirtmektedir¹⁹⁷³.

Lituus ise “J” şekilli bir enstrüman olup muhtemelen süvariler tarafından kullanılmıştır. Bu enstrümanın Saalburg Kalesi'nde tam olarak korunmuş bir örneği ele geçirilmiştir¹⁹⁷⁴. *Tuba* ise basitçe bir trompet olup¹⁹⁷⁵ Vegetius'un verdiği bilgilere göre bronzdan imal edilmiş, yaklaşık 1,5 m uzunluğunda detaylı ve fonksiyonel sesler çıkaran, hücum ve nöbetçi değişimi esnasında ve diğer askeri fonksiyonların yerine getirilmesinde kullanılan askeri bir enstrümandı¹⁹⁷⁶. Zama'da, Scipio savaşın ortasında birliklerini geri çekmek ve son hücum için ordusunu

¹⁹⁷⁰ Judson, 1888, s. 13, 15.

¹⁹⁷¹ Meucci, 1989, s. 85-89; Southern, 2006, s. 154.

¹⁹⁷² Southern ve Dixon, 1996, s. 126.

¹⁹⁷³ Machievelli, 2008, s. 130.

¹⁹⁷⁴ G. Sumner, **Roman Military Clothing (2) AD 200-400**, Great Britain 2003, s. 29.

¹⁹⁷⁵ Southern, 2006, s. 154.

¹⁹⁷⁶ Meucci, 1989, s. 85.

yeniden düzenlemek istediği zaman trompet sesi işaretleri Hannibal'in dördüncü hattaki ordusunun sesizliği ile daha anlaşılır bir işaret olmuştur¹⁹⁷⁷. Caesar döneminde Galya Savaşında *tuba* olarak adlandırılan aletin ana askeri müzikal enstrüman olduğu görülmektedir¹⁹⁷⁸. Aslında Roma din geleneğinde her yıl yapılan ve müzik aletlerinin dolayısıyla da askeri enstrümanların arındırılmasını da içine alan *Tubilustrium* olarak bilinen bir festivalin varlığı bu enstrümanın uzun yıllar egemen olduğu şeklinde bir izlenim uyandırmaktadır.

Her *centuria*'da *centurio* ile *aquilifer*'den başka bir borozancı (*tubicen*) ile birkaç *cornicines* (*cornu* çalan kimse) bulunuyor ve bunlar savaş işaretleri veriyorlardı. Süvarideki borozanlar ise *lituus* taşıyorlardı. İşaretlerin karıştırılmaması için ordugâh işaretleri çoban borusu olan “*bucina*” enstrümanı ile “*bucinatorlar*” tarafından verilmekteydi¹⁹⁷⁹. Caesar, sadece borazan ve trompet çalanları (*bucinator*, *tubicines*) müzisyen olarak görmektedir. Borazan çalanların, borazanın yanında *cornu* çaldıkları da görülmektedir¹⁹⁸⁰. Arrianus, işaretleri işitsel ve görsel olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Olumsuz hava şartlarına bağlı olarak görüş mesafesinin olmadığı durumlarda borazan sesinin işe yarayacağını ifade etmektedir¹⁹⁸¹.

M.S. 3. yüzyılda askeri müzik araçlarının kullanılmaya devam ettiği görülmektedir¹⁹⁸². Geç dönemde yazan Vegetius, taktiksel işaretleri sesli ve sessiz olmak üzere iki kısımda ele almaktadır. Sesli olanlar trompet, boynuzdan yapılmış ses borusu [*tuba*] ve borazanı [*bucina*] kapsıyordu. Ordu bu enstrümanlardan çıkan

¹⁹⁷⁷ Hoyos, 2007, s. 72.

¹⁹⁷⁸ Harkness, 1887, s. LVII.

¹⁹⁷⁹ Leonard, 1953, s. 297-298.

¹⁹⁸⁰ Judson, 1998, s. 15.

¹⁹⁸¹ Arr.; Arrianus, **Taktika**, 27.

¹⁹⁸² Bishop ve Coulston, 2009, s. 189-190.

sesler vasıtası ile duraksayıp duraksamayacağına, geri çekilip çekilmeyeceğine, kaçan düşmanı takip edip etmeyeceğine karar veriyordu. Vegetius’a göre her lejyon 36 *cornu* çalan askeri personele sahipti¹⁹⁸³.

Roma piyadesi “*barritus*” olarak bilinen German kökenli savaş çılgılığı metodundan da yararlanmıştır. Düşük mırıldanmalarla başlayan uygulama askerlerin kalkanlarını kendilerine yaklaştırarak yankılı bir efekt oluşturmalarıyla devam ediyordu¹⁹⁸⁴. *Barritus* her iki saf birbiri ile mücadeleye başlayıncaya kadar yükseltilemeyebilirdi¹⁹⁸⁵. Bu savaş çılgılığının muhtemelen düşman ve düşman atları üzerinde psikolojik bir faktör oluşturmaya yönelik olduğu söylenebilir. Güçler bölündüğü zaman ses ve görsel haberleşme unsurlarının devre dışı kalması müttefiklerin diğer yollarla haberleşmesinin imkânsız hale gelmesi durumunda taktiksel olarak gece ateşle; gündüz ise duman vasıtası ile işaret gönderilebilmekteydi¹⁹⁸⁶.

4.5. Çadırlar

Romalıların seferler esnasında kullandıkları çadırlar (*papilio*) 8 kişinin sığabileceği ve ayakta durulabilecek yükseklikte ön ve arka taraflarında giriş yeri olan iyi kalite sığır ve keçi derisinden yapılmış malzemelerdi. Birbirine dikilmiş panellerden oluşuyordu¹⁹⁸⁷. Vindolada’dan bozulmamış şekilde ele geçirilen çadır parçaları keçi derisinden oluşan panellerin içeriye su almayı ve sızmayı engelleyecek bir yapıda dikişlerle ustaca hazırlanmış olduğunu göstermektedir. Her çadır yaklaşık

¹⁹⁸³ Veg., *Mil.* III.5.

¹⁹⁸⁴ Goldsworthy, 2003, s. 214.

¹⁹⁸⁵ Veg., *Mil.* III.18.

¹⁹⁸⁶ a.g.e., III.5.

¹⁹⁸⁷ Fields, 2009, s. 51.

70 adet postu gerektirmiş ve bu nedenle bir *quingenaria cohors*'u için 4.200 den fazla keçinin kesilmesi gerekmiştir¹⁹⁸⁸. Bir lejyonun çadır ihtiyacının karşılamak için yalnızca 46.000 keçiye ihtiyaç duyulduğu tahmin edilmektedir¹⁹⁸⁹. Ancak Goldsworthy'e göre askerler domuz yerine daha çok miktarda sığır eti tüketmeyi tercih etmişler bundan dolayı sığır sadece ordunun et ihtiyacını sağlamakla kalmamış aynı zamanda çadır üretimi ve tamirinde kullanılabilecek derinin de teminini sağlamıştır¹⁹⁹⁰. Bu bağlamda inek derilerinin de çadır yapımında kullanıldığı düşünülebilir. Bir çadırdaki 10 kişinin yaşayabileceği varsayılırsa bir bölüğün 120 asker ve bir kumandanı için 14 çadıra ihtiyaç duyduğu, lejyonun onda birlik grubu için 48; bir lejyon için ise 480 çadıra ihtiyaç olduğu söylenebilir¹⁹⁹¹.

¹⁹⁸⁸ Bishop ve Coulston, 2009, s. 247.

¹⁹⁸⁹ Sumner, 2009, s. 208.

¹⁹⁹⁰ Goldsworthy, 2003, s. 98.

¹⁹⁹¹ Judson, 1888, s. 65.

BEŞİNCİ BÖLÜM

LOJİSTİK VE ASKERİ MÜHENDİSLİK

5.1. Lojistik

5.1.1. Tahıl ve Gıda Tedariki

5.1.1.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri

Lojistik en genel manada ordunun nakil, tedarik hizmetleri ile ordu donatım malzemelerini, ödemelerini seferler için depo ve cephaneliklerin düzenlenmesi ve bu faaliyetlere yönelik emirleri içine alan askeri sanatın bir koludur¹⁹⁹². Bu bağlamda ordu tedarik hizmetlerinin ağırlık noktasını tahıl ve gıda tedariki oluşturmuştur. Antik dönem askerlerinin yorucu ve uzun yürüyüşler, göğüs göğüse çarpışmalar gibi nedenlerden dolayı oldukça fazla miktarda besine ihtiyaç duyduğu ve bu ihtiyaç karşılanmadan askeri personelin verimliliğinin düşeceği de açıktır. Bu bağlamda Romalılar için düşmanla karşılaşmadan önce çözülmesi gereken en büyük problemlerden birisi yiyecek sorunu olmuş ve temin edilen yiyeceğin mümkün olduğunca güvenli bir şekilde muhafazası için çaba gösterilmiştir.¹⁹⁹³ Roth, Polybios'un Hannibal'in askerlerinin fakir diyetten dolayı iskorbüt (*limopsoros*) hastalığından muzdarip olduklarını belirttiğini ifade etmektedir¹⁹⁹⁴. Yine Vegetius'un: "Tahıl ve levazım hazırlığı yapmayanlar savaşı fethedilir." şeklindeki sözlerini bu bağlamda değerlendirmek gereklidir¹⁹⁹⁵. Erdkamp da yiyecek tedarikinin

¹⁹⁹² **A Military Dictionary and Gazette**, Thomas Wilhelm (ed.), Philadelphia 1881.

¹⁹⁹³ Santasuosso, 2001, s. 75.

¹⁹⁹⁴ Roth, 1999, s. 8.

¹⁹⁹⁵ Veg., **Mil.** III.26.

bir noktada Roma'nın sahip olduğu potansiyel insan gücünden yararlanıp yararlanamayacağını belirlediği şeklinde ifade kullanmaktadır¹⁹⁹⁶.

Latince tahıl anlamındaki “*frumentum*” ve Grekçe karşılığı “*sitos*” sözcükleri kaynaklarda genellikle gıda tedariki veya erzak manasında kullanılmaktadır. Tahıllar, Roma askerlerinin istihkakının % 65 ile % 70’lik kısmına tekabül etmekte olup bir askerin harcayacağı kalori miktarına denk biçimde ayarlanmıştır. Yine Roma askerlerinin de halk gibi arpa yerine buğday tüketmeyi tercih ettikleri bilinmektedir¹⁹⁹⁷. Askerlerin başlıca besin kaynağı olan buğday, süt ve su karıştırılarak bir çeşit yulaf lapası benzeri bir yiyecek ya da ekmeğe dönüştürölüyordu. Askerler ekmeklerini bir fırında pişirmek yerine kendilerine dağıtılan buğdayı una dönüştürüp ekmek haline getirebiliyordu. Ancak buğdayın temin edilemediği durumlarda zarurettten dolayı arpanın da kullanıldığı oluyordu¹⁹⁹⁸. Genelde buğdayın tercih edilmesi uzun periyotta depolama ve taşıma işlemleri için uygun bir gıda maddesi olmasından kaynaklanıyordu. Et, zeytinyağı, şarap ve sirke ile birlikte sunulduğunda günlük yaklaşık 830 gr’lık bir buğday istihkakı bir askerin gün boyu ihtiyaç duyacağı enerji gereksinimini karşılamaya yetiyordu. Dağıtımda bir Roma süvarisi piyade askerine göre üç kat; bir müttefik kuvvet süvarisi ise piyade askerinden iki kat fazla buğday istihkakı almaktaydı¹⁹⁹⁹.

Tahıl tedarik yönteminde pek çok metot olmakla birlikte en çok başvurulmuş yöntemlerden birisi yerel levazım kaynakları olmuştur. Bu metotta ürünler eyalet valileri tarafından fiyatları saptanarak satın alınmaktaydı. Satın alınan ürünlerin

¹⁹⁹⁶ Erdkamp, 2007, s. 103.

¹⁹⁹⁷ Roth, 1999, s. 18.

¹⁹⁹⁸ Chrissanthos, 2008, s. 154; Machievelli, 2008, s. 209.

¹⁹⁹⁹ Erdkamp, 2007, s. 102.

toplama işi ise askeri yetkililer ile bunların vekilleri ya da kabile reisleri vasıtasıyla yerine getiriliyordu²⁰⁰⁰. Bu usul muhtemelen teşkilatlanmanın başladığı erken dönemlerden itibaren mevcuttu. Nitekim Roma *consul*’lerinden Q. F. Ambustus ve G. F. Paculus’un *consul*’lükleri döneminde salgın bir hastalık nedeniyle tarımsal üretimde yaşanan zorlukların kıtlığa neden olması üzerine Etrüsk kıyıları ve Tiber Nehri civarındaki kabilelerden buğday satın almak üzere elçiler gönderildiği bilinmektedir²⁰⁰¹.

Tahıl tedarikinde bir başka önemli metot ise Romalılar’ın, Cumhuriyet idaresi döneminde M.Ö. 4. yüzyılın sonundan itibaren askeri bir ödeme sistemi olan *stipendium*’u yaratmaları olmuştur. Bunun için de düşmanın hasat zamanındaki mahsulü üzerinden zorla alınan vergilerden kendi orduları için ücretsiz olarak gelişmiş bir lojistik sistemi kurmuşlardır. Bu aynı zamanda askeri operasyonların sezonluk süresinin aralık hatta ocak ayı başlarına kadar uzamasına imkân tanımış ve İtalya ve Sicilya’nın uzak bölgelerinde savaşlar yapılmaya başlandığı zaman Roma askerlerinin kış ayları boyunca kışlalarda kalmalarını da mümkün hale getirmiştir²⁰⁰².

M.Ö. 2. yüzyıl ve M.Ö. 1. yüzyıl süresince Romalıların eyalet sistemini geliştirmesi ve eyaletlerin bazılarının bu dönemlerde önce *stipendium* ardından *tributum* olarak adlandırılan doğrudan vergilere bağlanması, Sicilia ve Sardinia’dan alınan aşar vergileri (*decuma*) ordu için önemli bir levazım kaynağı olmuştur. Bu bölge M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısında fetihlerin lojistik yönüne destek olmuştur²⁰⁰³. Bu durum askeri ihtiyaçlardan doğan ve ordunun gereksinim duyduğu yiyeceği

²⁰⁰⁰ Southern, 2006, s. 113.

²⁰⁰¹ Liv., IV. 52.1-6.

²⁰⁰² De Light, 2007, s. 120.

²⁰⁰³ Roth, 1999, s. 242.

karşılamaya yönelik bir sistemdi. İtalya’da vergilendirme ve para basımı Cumhuriyet’in geç dönemine doğru başlayıp sadece askeri gereksinimlere göre belirlenmişti. Yine bu dönemde sikke basılarak tedavüle çıkmış olmasına rağmen ordunun yiyecek ihtiyacı aynı vergilerle karşılanmış olmalıdır. Sardinia ve Sicilia’nın da vergilerini aynı- büyük ihtimalle tahıl- olarak ödemesi muhtemeldir²⁰⁰⁴. Nitekim M.Ö. 2. yüzyılda *stipendium* miktarı üç *asses* olup 2 kg Sicilia tahılına karşılık gelmekteydi²⁰⁰⁵. Ancak bu noktada müttefik halklardan erzak temininde Roma yönetiminin zaman zaman aşırıya kaçtığı ve Roma yönetimine karşı bir hoşnutsuzluk olduğu görülmektedir. Roma’nın Hispania’daki askeri operasyonları esnasında Sardinialılar ağır vergiler ve adil bulmadıkları erzak taleplerinden dolayı Roma’nın bölgedeki varlığından rahatsız olmuşlar ve Kartaca’yı kendileri için bir kurtarıcı olarak görmeye başlamışlardır²⁰⁰⁶.

Savaşta bozguna uğratılan düşmanın da Roma ordusu için birtakım levazım malzemeleri sağlamakla yükümlü tutulması bir başka önemli tedarik metodu olmuştur. M.Ö. 188 yılında Apamae Sözleşmesi ile III. Antiokhos üç ay boyunca 40.000 kişilik Roma ordusu için 540.000 *modii* tahıl sağlamakla yükümlü tutulmuştur. Bunun dışında yağma da yiyecek ve yem elde etme yöntemlerinden birisi olmuştur. Ancak Roma hukuku bireysel ve yetkisiz bir yağma girişimine müsaade etmemiştir. Romalılar yağmalama faaliyetini örgütlü bir şekilde yürütmüştür. Yağma yolu ile elde edilen kazanımlar bir kumandanın denetiminde toplanmış ve dağıtımı yapılmıştır²⁰⁰⁷. Ganimetin, lejyon birliklerini oluşturan saflarda bozulmaya neden olacağı ve güvenliği tehdit edeceği gerekçesiyle ilk elde

²⁰⁰⁴ Erdkamp, 2007, s. 106.

²⁰⁰⁵ De Light, 2007, s. 120.

²⁰⁰⁶ Liv. XXIII.32.

²⁰⁰⁷ Roth, 1999, s. 146 vd.

eden kişiye verilmesine müsaade edilmemiştir²⁰⁰⁸. Tahılın diplomatik bir araç olarak kullanımına bağlı olarak da temin edilebildiği görülmektedir. Kaynaklar Kartaca, Syracuase ve diğer devletlerden Roma'ya hediye olarak tahıl gönderildiğinden bahsetmektedir²⁰⁰⁹. Ancak bu tür tedarikler toplamda fazla bir miktar oluşturmamıştır.

Roma generalleri, askerlerin ve yük hayvanlarının sefer esnasında yiyecek sıkıntısıyla karşılaşmaması için sefer zamanlarını saldırı düzenlenecek bölgedeki tahılların olgunlaşma dönemine getirmeye dikkat etmişlerdir²⁰¹⁰. Livius M.Ö. 215 yılında Roma *consul*'ünün Campania üzerine sefere çıktığını ancak daha sonra yiyecek sağlamak için tarlalarda buğdaylar olgunlaşıp halkın hasat vakti yaklaşınca kadar beklemek üzere birliklerini geri çektiğini ifade etmektedir²⁰¹¹.

İkinci Kartaca Savaşı'nda İtalya'da tarımın çökmesi²⁰¹² ve Roma ordusunun operasyon sahasının İtalya dışına kayması, müttefik desteğinden gittikçe uzaklaşma gibi nedenler Roma'yı gelişmiş bir lojistik sistem kurmaya zorladı. Sardinia gibi yerlerden yurt dışı bağlantılı hububat akışına ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla da Puetoli ve Ostia gibi tahkim edilmiş limanlar yaratıldı²⁰¹³. Roma ordusu, tahıl sevkiyatlarında önceleri, kendisine yakın olan Ostia'yı kullandı. Ancak daha sonra daha yakın olan Capua tercih edilir oldu²⁰¹⁴. Bu dönemde yiyecek arama, el koyma ve levazım üslerinden oluşan karma bir lojistik yapı oluşturulmuştur²⁰¹⁵. Fakat Sicilya'nın istilası esnasında Roma'nın lojistik hatlarının tam olarak operasyonel

²⁰⁰⁸ Machievelli, 2008, s. 210-211.

²⁰⁰⁹ Sage, 2008, s. 117.

²⁰¹⁰ Roth, 1999, s. 137.

²⁰¹¹ Liv., XIII.48.1-2.

²⁰¹² Kupier, 2011, s. 46.

²⁰¹³ Southern, 2006, s.218.

²⁰¹⁴ Chrissanthos, 2008, s. 183.

²⁰¹⁵ H. Sidebottom, **Ancient Warfare A Very Short Introduction**, Oxford 2004, s. 77-78.

olmadığı İspanya’da Gnaeus ve Publius Scipio’nun levazım malzemesi eksikliğinden dolayı Senato’ya serzenişte bulunduğu görülmektedir. Büyük Pompeius’un İspanya’da bulunduğu sırada da bu sorun çözülememiş ve Pompeus kendi bütçesinden ordusunun yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılayarak Senato’ya bir şikâyet mektubu göndermiştir²⁰¹⁶. Bu durum Senato’nun gelir ve giderlerin düzenlemesinden sorumlu olması ve yiyecek giyecek gibi ordu levazımının temini noktasında kritik görev üstlenmesi ile ilgili bir durum olmalıdır.

Roma tahıl ve gıda lojistiğinde söz konusu dönemde bazı eksiklikler olsa da farklı bölgelerde savaşmak üzere çok sayıda kişiyi silâh altına aldığı bir dönemde Sardinia ve Sicilia adaları denizaşırı ülkelerdeki ordunun beslenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sayede Roma Akdeniz’de sürekli ve belirleyici hale gelen ordusu için düzenli bir hububat akışını garanti altına almıştır. Bu durum Roma’nın egemenliğini kabul ettirdiği eyaletlerde aynı vergilerden oluşan sabit bir vergi sistemi yaratmasıyla ilişkili bir durumdu. Özellikle de Kartaca Savaşları esnasında bu tür vergi taleplerinde artış olmuştur²⁰¹⁷.

Roma’nın askeri ihtiyaçlarından doğan vergilendirme sisteminde *publicani* olarak adlandırılan Roma özel işbirlikçilerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Roma devleti doğrudan kendisinin inisiyatif üstlenmekten kaçındığı durumlarda kişi ya da gruplarla devletin gereksinim duyduğu ihtiyaçların karşılanması için muahede imzalamıştır²⁰¹⁸. Devlet bu kişi ya da gruplar aracılığı ile ordusuna at, elbise ve teçhizat temin ediyordu. *Publicani* zaman zaman doğrudan ordu için levazım

²⁰¹⁶ Southern, 2006, s. 111.

²⁰¹⁷ Erdkamp, 2007, s. 106-107.

²⁰¹⁸ McGeough, 2009, s. 112.

malzemeleri tedarikinde de bulunuyordu ²⁰¹⁹. Belki de daha önemlisi Roma'nın vergilendirme işini Sicilya'da olduğu gibi bu yerel zenginler ya da şehir memurları aracılığı ile yerine getirmesiydi. Şehir memurları çiftçi topluluklarının tarımsal kaynaklarına dair yıllık bir raporu detaylı bir şekilde hazırlamakla yükümlü olmuştur. Roma bu yerel elitlerin bilgisine güvenmiş ve onlara bağlı kalmıştır²⁰²⁰. Polybios da M.Ö. 2. yüzyılda yerel işbirlikçilerinin –*publicani*- kamu binalarının onarılması ile limanlar ve madenlerin işletilmesinden sorumlu olduklarını ve kazanç elde ettiklerini ima etmektedir²⁰²¹. Bir bakıma Roma yöneticisinin kontrolünde olan birçok iş yerli taşeronlarlar aracılığı ile yerine getirilmiştir.

Roma askeri lojistiğinde ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak için pratikte hem Cumhuriyet hem de İmparatorluk periyodu boyunca yapılan el koymalar geniş boyutlu olmuştur. M.Ö. 69 yılında Lucullus, Tigranes'e karşı giriştiği sefer boyunca birliklerini, kraliyet depolarından el koyarak tedarik ettiği 3.000.000 *medimnoi* tahıl ile beslemiştir ²⁰²². Yine Romalıların pratikte, bağlı krallıklar ve kabile reisleri ile gıda temini için bir takım muahedeler imzaladıkları bilinmektedir. Örneğin M.Ö. 262 yılında Kartacalıların Sicilia'da Romalıların yiyecek arama faaliyetlerine mani olmaları üzerine yerli halk Roma'ya gıda tedariki sağlamıştır. Yine Caesar, Aedui gibi Kelt aşiretleri ile ordusuna tahıl ve yiyecek sağlama konusunda iş birliği yapmıştır²⁰²³.

Tahıl kaynaklı bir beslenme Roma askerlerinin gereksinim duyduğu kalori ve karbonhidrat ihtiyacını karşılamak için yeterli iken beslenmede önemli bir yeri olan

²⁰¹⁹ Roth, 1999, s. 242.

²⁰²⁰ Erdkamp, 2007, s. 107.

²⁰²¹ Polyb. VI. 17.1-9.

²⁰²² Roth, 1999, s. 144.

²⁰²³ Southern, 2006, s. 219.

vitamin ve mineral desteğini sağlamamıştır²⁰²⁴. Bu nedenle Roma ordusu mercimek, fasulye peynir, tuz, sirke ve ekşi şarap gibi besinleri de tüketmiştir²⁰²⁵. Zaten genel olarak değerlendirildiğinde Roma askerlerinin tükettiği yiyecekleri iki ana başlıkta toplamak mümkündür: Bunlardan ilki *frumentum* olup ekmek istihkakına karşılık gelen tahılı ifade etmektedir. İkinci grubu ise *cibari* olarak bilinen ve et (*lardum*) - özellikle de domuz eti²⁰²⁶, mercimek ve fasulye gibi ürünler (*faba*), peynir (*caseus*), tuz (*sal*), ekşi şarap (*acetum*) ve bunlara ek olarak Antik Çağ'da önemli bir besin maddesi olan zeytinyağını içine alan gıda maddeleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte ulaşım ve depolama sorunları sefer esnasında ulaşılabilir besin nitelik ve çeşidini etkileyerek seferdeki askerin garnizondaki askere göre daha tek düze beslenmesine yol açmıştır²⁰²⁷. İmparatorluğun geç dönemlerinde de askerlerin sefer esnasında katı ve sıvı çeşitli gıda maddelerini yanlarında taşıdıkları bilinmektedir. M.S. 360 yılına ait bir yasa seferberlikteki birliklerin yanlarına peksimet, ekmek, normal şarap, ekşi şarap, tuzlu domuz ve koyun eti aldığını göstermektedir²⁰²⁸.

Askeri yerleşim bölgelerinden elde edilen kemik türü kalıntılar askerlerin günlük yiyeceklerinin bir kısmının sığır ve koyun etinden oluştuğunu göstermiştir. Mithridates'in ordusuna karşı düzenlenen seferde ise Lucullus'un ordusunun geyik eti ve yabani tavşanlarla beslendiği bilinmektedir²⁰²⁹. Caesar'ın anlatılarından da sefer esnasında askerlerinin bol miktarda koyun eti tükettikleri anlaşılmaktadır²⁰³⁰. Machievelli'nin antikçağ orduları için büyük ve küçükbaş hayvan sürülerinin de

²⁰²⁴ Roth, 1999, s. 24.

²⁰²⁵ Southern, 2006, s. 221.

²⁰²⁶ Roma askerleri domuz etini; pişmiş, haşlanmış, kızartılmış ve sosis halinde (*farcimine*) , jambon (*perna*) veya pastırma şeklinde çeşitli şekillerde tüketmişlerdir. Özellikle de tuzlu domuz eti ucuz ve uzun süre dayanması nedeni ile tercih sebebi olmuştur. Bkz. Roth, 1999, s. 30.

²⁰²⁷ Roth, 1999, s. 15, 26.

²⁰²⁸ Cod. Theod.7.4.6; Southern ve Dixon, 1996, s. 80.

²⁰²⁹ Southern, 2006, s.221.

²⁰³⁰ Caes., *Gal*.

ordunun ardı sıra götürüldüğü ve askerlerin ardı sıra gelen iâşesi sayesinde kolayca beslenebildiği şeklindeki görüşü Roma ordusu için de geçerli olmalıdır²⁰³¹. Ancak kolay taşıma gibi bir avantaj sağlasa da bu sürü hayvanlarının güvenlik noktasında - özellikle pusu vs.- ayakbağı olması da muhtemeldir.

Acil durumlarda Roma lejyonerlerinin hayatta kalabilmek için çalılık bitki, kök, çayır yiyerek ve çevresel imkânları değerlendirerek yiyecek ihtiyaçlarını giderdikleri görülmektedir. Livius, M.Ö. 216 yılında Casalimum'da, Hannibal'e karşı verilen mücadele esnasında lojistik yolların düşman tarafından tutulması üzerine açlıkla karşı karşıya gelen askeri birliğe nehir akıntısı yönünde fındık vb. yiyecekler dökülerek bunların akıntıyla Romalı askerlere ulaştırıldığını kaydetmektedir. Yine bu askerlerin açlığın son raddeye ulaşmasıyla kalkanlarındaki hayvan postlarını sıcak suda yumuşatarak yemeye çalıştıkları ve iri fareler başta olmak üzere diğer hayvanları da tükettikleri anlaşılmaktadır²⁰³². M.Ö. 107 tarihinde Numidia Seferi boyunca su kaynaklarına yakın bir yerde görev alan Liguri *cohors* 'unda görev alan *auxilia* birliği askerleri yemek için salyangoz toplamışlardır. Yine açlığın son raddeye ulaştığı durumlarda yük hayvanları ve atların da tüketilebildiğine dair bilgiler mevcuttur²⁰³³.

Kaynaklar askerlerin muhtemelen devlet tarafından kendilerine sağlanmayan çeşitli yiyecekleri ordugâh dışından aile ve arkadaş çevresinden temin etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Roma askerleri bundan başka orduyu takip eden satıcılardan, ordugâh dışında kurulu dükkânlardan ve daimi kalelerdeki alışveriş

²⁰³¹ Machievelli, 2008, s. 209.

²⁰³² Liv., XXIII. 19.11-14.

²⁰³³ Roth, 1999, s. 16, 30 vd.

merkezlerinden de ihtiyaçlarını karşılamışlardır²⁰³⁴. Roth'a göre Roma askeri tarihçilerinin birçoğu *lixa* terimini orduya temel yaşam maddelerini satan ordugâh satıcıları anlamında kullanmışlardır ancak bu terimin askeri hizmetliler için de kullanılması mümkündür. Bu bağlamda ordugâhı takip eden satıcı ve tüccarların tahıl, erzak gibi maddeleri satmadıkları ama askerlerin istihkaklarını ikame edecek olan balık çeşnisi, baharat, sirke gibi çeşitli ürünleri satmış olmaları muhtemeldir²⁰³⁵.

Normal şartlarda Romalıların ordugâh satıcılarının gıda tedariki ile ilgili aktivitelerini yakından takip ederek gerekli durumlarda müdahalede bulundukları görülmektedir. M.Ö. 146 yılında Kartaca kuşatması esnasında Scipio Aemilianus, ordugâh çevresindeki satıcıların bir kısmını uzaklaştırarak sadece belirli bir süre içerisinde ordu için standartlara uygun katkısız gıda temininde bulunabileceklere izin verilebileceğini ilan etmiştir²⁰³⁶. Gıda maddelerinin sade veya katkısız olması muhtemelen askeri personelin sağlığını koruma endişesinden kaynaklanmaktaydı. Özellikle daimi ordugâhların tesisi ile Roma ordu birliklerinin konuşlandığı bölgelerde özellikle yiyecek maddelerinin fiyatlarında önemli ölçüde artış olduğu bu nedenle birlik komutanlarının fiyat dengesini de kontrol altında tutmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır²⁰³⁷.

Ancak tüm bu yiyecek tedarik metotlarının ana çıkış noktasını yiyecek ve yem arama faaliyetleri oluşturmaktadır. Roth'un da ifadesi ile literatürde tahıl arama faaliyetleri, *frumentatio*²⁰³⁸ olarak ifade edilmekle birlikte bu kavram askeri açıdan

²⁰³⁴ Phang, 2008, s. 254.

²⁰³⁵ Roth, 1999, s. 101.

²⁰³⁶ App., VIII. 17. 116.

²⁰³⁷ Sayar, 2008, s. 98.

²⁰³⁸ Roth, *frumentatio* ve *pabulatio* kavramlarının askeri edebi kaynaklarda özellikle Caesar'la birlikte anıldığını fakat *frumentatio*'nun seyrek olarak fakat geniş birliklerin katılımı ile gerçekleştiğini ifade etmekte ve buna kanıt olarak da M.Ö. 172-167 yılları arasında 1.000'in üzerinde yük arabasının

birçok yiyecek kalemini içine almıştır. Örneğin Caesar M.Ö. 46 yılında Africa'daki savaşı boyunca çiftlik binaları çevresindeki yiyecek arama faaliyetlerinden buğday, arpa, zeytinyağı, şarap ve incir elde ederek dönmüştür²⁰³⁹. Ancak ilk dönemlerde antik dönem yazarların tahıl tedariki için kullandığı *frumentum* kavramı yaygın bir şekilde Caesar'ın anlatısında da görülmekte ve aynı manayı ifade etmektedir. Nadir olarak yiyecek manasında kullanılan *ciberia* ise sadece hububat tedarikini değil bütün yiyecek kalemlerini içine almıştır²⁰⁴⁰. Muhtemelen bazı dönemler tahıl ve diğer yiyeceklerin temini aynı terimle adlandırılırken zaman zaman ayrı kavramlar içerisine dâhil edildiği de olmuştur.

Frumentatio adı verilen yiyecek toplama işinde süvariler ve hafif silahlı birlikler ile diğer üniteler sahada savunmada kalır, iyi bir şekilde organize edilmiş olan piyadenin büyük bir kısmı ise yiyecek toplardı. Bu toprağa dayalı yaşamı idame ettirme sistemi küçük ama taktiksel olarak zor bir işti²⁰⁴¹. Ordu mevcudiyetinin fazla olması, levazım üslerine uzak olunması ve kırsal bölgede bulunulması gibi durumlarda yiyecek toplama işi zor ve oldukça tehlikeli bir görevdi²⁰⁴². Romalılar yiyecek toplama işi için ordugâh dışına göndermek üzere seçtikleri birlikleri farklı zaman ve güzergâhlarda sevk ederek pusuya düşürülme gibi riskleri en aza indirmeye çalışmışlardır. Scipio Aemilianus'un yem arama birliğini pusuya düşüren düşman

kullanılmasını göstermektedir. Yine Latince olarak yem toplama işi için *pabulari*; su tedarik işi için *aquari*; yiyecek toplama işi için *frumentari*; odun toplama işi için *lignari* sözcüklerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan *frumentarii* harici olan işler sıklıkla ve neredeyse her gün rutin olarak yapılan faaliyetlerdendi. Bunun için bkz. Roth, 1999, s. 130, 154 vd.

²⁰³⁹ [Caes.], Pseudo-Caesar, *De Bello Africo*, 67; Roth, 1999, s. 130.

²⁰⁴⁰ Southern, 2006, s.220.

²⁰⁴¹ Erdkamp, 2007, s. 103.

²⁰⁴² Sage, 2008, s.118.

güçlerine karşı bir askeri *tribunus*’un komuta ettiği bir süvari kuvvetini gönderdiği bilinmektedir²⁰⁴³.

Genelde yem arama faaliyetlerinin yerel ekonomi için zararlı olduğu söylenebilir. M.Ö. 181 yılında Liguryalı İngauriler, Romalılarından ateşkes muahedesi bir parçası olarak özellikle ekili arazilerinin olduğu topraklarında yem ve odun arama işi ile uğraşmamaları için talepte bulunmuşlardır. Askerler ve hayvanlar için sürekli su temini de önemli bir lojistik problem idi. Roma ordusunda 40.000 kişilik bir ordunun ihtiyaç duyacağı su miktarı 80.000 litreden fazla idi. Böyle bir orduya ait hayvanlar içinse 600.000 litreden fazla suya gereksinim duyulmakta idi²⁰⁴⁴. Bu rakamlar esas alındığında 4.800 kişiden oluşan bir lejyon için 9.600 litre ve lejyonun sahip olduğu hayvanlar içinse 72.000 litre suya gereksinim olduğu söylenebilir. Yürüyüş esnasında her askerin günlük en azından 2 litre su gereksinimi olmuştur. Ordunun günlük su ihtiyacını tedarik etme ve garanti altına almak üzere *metatores* olarak adlandırılan görevliler hizmet etmişlerdir²⁰⁴⁵.

Normal şartlar altında nehir, ırmak göl vs. doğal su kaynakları ordunun su ihtiyacını karşılamak için yeterliydi; suyun bu yollarla temin edilemediği durumlarda hem askeri personelin hem de ordu hayvanlarının verimliliğinin düşmesi ve hayati tehlikesi söz konusuydu. Bu nedenle ordugâh yerinin su kaynaklarından uzak bir noktada konumlandığı durumlarda *aquator* unvanlı su toplayıcıları ordugâh dışına çıkarak uzak mesafelere gidip ordugâha su taşırlardı²⁰⁴⁶. M.Ö. 107 tarihinde Marius’un Africa’da bir çöl şehrini kuşattığı zaman yük hayvanları ile deri tulumlar

²⁰⁴³ App., VI. 14. 88.

²⁰⁴⁴ Roth, 1999, s. 119, 129.

²⁰⁴⁵ Southern, 2006, s. 36-37.

²⁰⁴⁶ Roth, 1999, s. 119-121.

içerisinde su sevkiyatı yaptığı; Pompeius'un da Mithridates'le olan savaş esnasında 10.000 deri tulum suyu taşımak için benzer bir metot kullandığı bilinmektedir²⁰⁴⁷. Özellikle imparatorluk rejiminin kurulmasıyla başlayan süreçte Doğu'ya yapılan seferlerde ordunun sadece kendi yiyeceğini değil günlük su ihtiyacını da yanında taşımak zorunda kalması lojistiği daha da zorlaştırarak birliğin aksiyon gücünü önemli ölçüde azaltmıştır²⁰⁴⁸.

Sefer esnasında insanlar ve hayvanlar için gerekli olan levazım maddelerinin ambarlarda depolanması ve destek hatları boyunca hazır tutulması gerekli hale gelmiştir. Bu durum ordunun yiyecek araması engellendiği ya da el koyma kaynaklarının tükendiği durumlarda kurtarıcı rol oynamıştır²⁰⁴⁹. Çünkü çoğu zaman askeri operasyonların sürdürülebilmesi güçlü bir lojistik desteğe ihtiyaç duymuştur. M. Ö. 136 yılında *Aemilius Lepidius*, Palantina şehrini kuşattığında kırsal bölgeden sağlanacak levazım maddelerine güvenmiş ancak söz konusu bölge toprakları verimsizleşince gıda tedariki yetersiz hale gelmiş bu nedenle de ordu geri çekilmek zorunda kalmıştır²⁰⁵⁰. Bir başka olayda ise Marius Teutoneslere karşı mücadelesinde sonuç almakta zorlanması üzerine Gaul'de Ren nehri yakınında bir istihkâm ordugâhı kurarak bol miktarda levazım malzemesinin ihtiyaç halinde hızlı ve kolay bir şekilde ulaşılabilecek bir biçimde depolanmasını sağlamış ve bu girişim başarıyı sağlayan önemli faktörlerden olmuştur²⁰⁵¹. Bu iki olay askeri lojistik hizmetlerinin levazım üstleri kurularak garantiye alınması gibi önemli bir duruma işaret etmektedir. Bu bağlamda Roma'nın İtalya'da kurduğu koloniler de İtalya'nın fethi

²⁰⁴⁷ Southern, 2006, s. 221.

²⁰⁴⁸ P. Kehne, "War and Peacetime Logistics: Supplying Imperial Armies in East and West", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 333.

²⁰⁴⁹ Southern, 2006, s. 223.

²⁰⁵⁰ Erdkamp, 2007, s. 103.

²⁰⁵¹ Santasuosso, 2001, s. 6.

esnasında birer ikmal üsleri olarak hizmet görmüştür. Bu durum ordunun yeterli lojistik olmadan fonksiyonunu yerine getirememesiyle ilgili bir durum olmuştur.

5.1.1.2. İmparatorluk Dönemi

İmparatorluk rejiminin kurulmasıyla birlikte tedarik sistemi birçok eyalette küçük ve büyük kalelerde konuşlandırılmış yüz binlerce askerin, at ve yük hayvanının levazımının tedariki noktasında evrim geçirmiştir²⁰⁵². M.Ö. 1. yüzyılın ortalarına kadar Roma şehri kendi ürettiği tahılı imparatorluğun Sicilya, Fransa, İspanya ile Kuzey Afrika gibi topraklarından elde ettiği tahılla destekledi. Ancak M.Ö. 31 Actium Savaşı'ndan sonra Mısır'ın imparatorluk topraklarına dâhil olmasıyla yeni ve daha büyük bir kaynak elde edilmiş oldu²⁰⁵³. Bu dönemde Mısır özellikle doğu seferleri ve iç savaşlar esnasında önemli bir tahıl tedarik üssü olmuştur²⁰⁵⁴. Bu dönemin tedarik sistemi Whitby'nin de üzerinde durduğu gibi toplama için kanun çıkarılmasını, depolamayı ve ödemeleri içine alan yönetsel olarak oldukça karışık bir süreçti. Fakat ordunun finansal olarak desteklenmesindeki herhangi bir başarısızlık felakete neden olabiliirdi²⁰⁵⁵.

Augustus'un Roma devletini yeniden düzenlemesi ile ordunun lojistiği de büyük ölçüde değişime uğramış ve önceki dönemlerde ordular özel askeri saldırı operasyonları için bir araya getirilirken şimdi Roma ordusu her tarafa dağılmış

²⁰⁵² Southern, 2006, s. 112.

²⁰⁵³ J. G. Landels, **Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik**, Çev. B. Bıçakçı, Ankara 1996, s. 183.

²⁰⁵⁴ Romalı generaller hâkimiyet mücadelelerinde; Severus'un, Niger'in M.S. 193 yılında Roma'nın tahıl tedarikini kesintiye uğratmasından ve Mısır'ı ele geçirmesinden endişe etmesi örneklerinde olduğu gibi önemli tahıl tedarik merkezlerinin rakiplerinin eline geçmesinden tedirgin olmuşlardır. Yine hiçbir Suriye valisinin güneyde güvenlik kalkanı oluşturan ve tahıl tedarikini kontrolünde bulunduran Mısır lejyonlarının tavırlarından emin olmadan isyan hareketine girişmesi de mümkün olmamıştır. Ayrıntı için bkz. Roth, 1999, s. 320; R. Alston, **Soldier And Society in Roman Egypt**, London & New York 1995, s. 99.

²⁰⁵⁵ Whitby, 2007, s. 524.

sürekli ordu olma özelliği kazanmıştır. Dolayısıyla imparatorluk idaresinde yaklaşık yarım milyonluk ordunun bir merkezden başka bir lokasyona taşınması zorlaşmış bu noktada ordu levazım ve iâşesinin sorumluluğu eyaletlerin üzerine yıkılmıştır²⁰⁵⁶.

Askerler için temel istihkak aylık 4 *modii* (yaklaşık 25 kg) öğütülmemiş buğday idi. Bu miktar Mısır bölgesi için 1 *artaba* (30 kg) idi²⁰⁵⁷. Bu istihkaklar imparatorluğun yıkılışına kadar askerlere dağıtılmaya devam etmiş olmalıdır. Nitekim II. Constantinus'un askerlerin devlet ambarlarından sefer esnasında ihtiyaçlarını gidermek üzere yanlarında 20 günlük bir istihkak taşıyabilecekleri şeklinde bilgi mevcuttur²⁰⁵⁸. Buna ek olarak askerler bu dönemde de zeytinyağı, şarap, sirke ve tuz almaya devam etmişlerdir. Her bir lejyondaki 6.000 kişi için 252.000 kile buğday veya Ren Nehri boyunca konuşlanmış 80.000 kişilik ordu gücü için 3.36 milyon kile (25.200 ton) buğdaya ihtiyaç olduğu söylenebilir²⁰⁵⁹. 300.000 askerin yıllık buğday gereksinimi ise 100.000 ton olarak hesaplanmaktadır. M.S. 2. yüzyıl sonunda ordudaki asker sayısındaki artışla birlikte bu miktarın yıllık 150.000 tona çıktığı söylenebilir²⁰⁶⁰.

M.S. 2. yüzyılın son çeyreğinde Septimus Severus egemenliğinden önce 30 lejyon, başkentte 12.000 asker ve takriben 483 *auxilia* birliği ile köleleri de içine alan toplam 450.000 kişiden oluşan askeri güç mevcut idi. Buna donanma personeli de eklendiğinde genel toplamda 480.000 kişilik bir ordu mevcudiyetinin olduğu söylenebilir. Sayı bu şekilde kabul edildiğinde kişi başına 880 gr. buğday ve 620 gr

²⁰⁵⁶ Roth, 1999, s. 165.

²⁰⁵⁷ D. Rathbone, "Military Finance and Supply", in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, Vol II, P. Sabin ve diğerleri (eds), Cambridge 2008, s. 170.

²⁰⁵⁸ Cod. Theod. 7.4.5.

²⁰⁵⁹ Herz, 2007, s. 315.

²⁰⁶⁰ Campbell, 1994, s. 140.

diğer temel besin maddelerine ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Bu bağlamda yıllık ihtiyacın 154.395 ton buğday ve 108.770 ton ek besin olduğu söylenebilir²⁰⁶¹.

Sayılar tahmini olsa da böylesine büyük miktarda levazımın tedariki için Romalılar Batı Roma'nın çöküşüne kadar devam eden süreçte değişik tedarik metotları geliştirmiştir. Bu metotlar eyaletler üzerinden alınan vergi, yerel tedarikçilerden satın alma, el koyma ve bu toplanan ürünlerin gerek devlet eliyle gerekse özel müteşebbisler aracılığı ile askeri birliklere ulaştırılması şeklinde olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet idaresindeki ordu levazım tedarik metotlarının birçoğunun bu dönemde de geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Ancak tek bir farkla ki, bu dönemde güçlü askeri memurlar kadrosuyla daha sistemli lojistik alt yapı oluşturulmuştur. Bununla birlikte M.S. 2. yüzyılın geç döneminde olduğu gibi lejyoner ve *auxilia* birliklerinin sürekli olarak 19 eyalette konuşlanması ve ordunun farklı eyaletlere yerleşmesi ile bir eyalet içerisinde farklı üslerin olması²⁰⁶², lejyonların ve *auxilia* birliklerinin sürekli olarak konuşlandırıldığı Avrupa eyaletlerindeki sınırların ordu için arz fazlası miktarda tarımsal üretim kapasitesine sahip olmaması gibi nedenler Roma imparatorluğunun tek tip askeri tedarik sistemi oluşturmasını engellemiştir. En azından M.S. 3. yüzyıla kadar Roma lojistik sisteminde merkezileşme olmamıştır²⁰⁶³.

Maddi kaynakların Roma ordusunun lojistiği için seferber edildiği para veya mal şeklindeki vergi formunun Cumhuriyet yönetiminden itibaren fazla bir değişime uğramadığı görülmektedir. Vergi sistemi yeni eyaletler olan Gallia, Britania, Germania, Raetia, Noricum, Pannnonia ve Moesia'da uygulanmıştır. Söz konusu

²⁰⁶¹ Kehne, 2007, s. 325.

²⁰⁶² Campbell, 1994, s. 140.

²⁰⁶³ Kehne, 2007, s. 326.

eyaletler Ren ve Danube boyunca ve daha sonra Hadrianus ve Antonius Duvarları boyunca konuşlanmış lejyon ve *auxilia* birliklerinin tahıl tedariklerini sağlamakla yükümlü tutulmuşlardır. Doğu içinse Mısır ve kuzeye doğru Karadeniz'deki sahalar tahıl tedarikine elverişli önemli bölgeler olmuşlardır²⁰⁶⁴.

Senatör veya imparatorluk eyaleti olup olmadığı fark etmeksizin her vali veya senatör eyaletinde konuşlanan ordunun iâşesini temin etmekle yükümlü tutulmuştur. Yerel kaynaklar mümkün olduğunca eyalet garnizonlarını desteklemek için kullanılmıştır²⁰⁶⁵. Bilindiği üzere savaşlar boyunca Romalıları birlikler ve levazımlarla destekleyen müttefikler ve Roma halkının dostları (*reges amici et socii populi Romani*) olarak bilinen topluluklar mevcuttu. Bu topluluklar imparatorluk öncesi dönemde olduğu gibi sonrası dönemde de -en azından tamamen Roma egemenliği altına girinceye kadar- önemli levazım tedarikçileri- olmuşlardır. Bu şehirler ve topluluklar genelde yakın çevrelerinde bulunan birliklerin yiyecek, yem ve diğer gereksinimlerini karşılamışlardır. Bunlara ek olarak *frumentum emptum* aynı vergisi, tahıl vergilerinden alınmaya devam etmiştir²⁰⁶⁶.

Iosephus, M.S. 70 yılındaki Jerusalem kuşatmasında kıtlığın baş göstermesi üzerine Syria ve diğer komşu eyaletlerden erzak temin edildiğini nakletmektedir²⁰⁶⁷. Nero'nun, Iudaeli II. Agrippa ve Kommageneli IV. Antiochus gibi iki tabi krallığa, Domitus Corbulo'nun ordusuna tedarik sağlaması için emir verdiği bilinmektedir²⁰⁶⁸. Yine Ankyralı C. J. Severus örneğinde olduğu gibi bazı varlıklı vatandaşların bölgelerinden sık olarak geçen birliklerin levazım yükünü üstlendikleri

²⁰⁶⁴ a.g.e., s. 326.

²⁰⁶⁵ Roth, 1999, s. 166.

²⁰⁶⁶ Kehne, 2007, s. 327, 331.

²⁰⁶⁷ Ios., **Bel. Iud.** V. 520.

²⁰⁶⁸ Roth, 1999, s. 239.

görülmektedir²⁰⁶⁹. M.S. 166 yılında Parthlara karşı bir seferden dönen Roma ordusu Küçük Asya'dan geçerken Ephesuslu F. Damianus 201.200 *medimnoi* hububat (800.000 modii'den fazla) desteği sağlamıştır ki bu 40.000 kişilik ordunun beş aydan fazla ihtiyacını sağlayacak miktara karşılık gelmekteydi²⁰⁷⁰.

Septimus Severus'un Doğu'ya yaptığı seferler esnasında lejyonları Anadolu'dan dört kez geçmiştir. Bu esnada askerlerin yiyecek, giysi ve diğer ekipmanlarının karşılanması vergi dâhilinde yerleşim birimleri üzerine yüklenmiştir. Bu yerleşim birimleri sadece ekonomik külfete maruz kalmamış askerlerin tacizlerine de uğramıştır. Bununla birlikte tüketici bir kitleyi temsil eden askerler yerli üreticilerin ürünleri için iyi bir alıcı da olmuşlardır²⁰⁷¹. Eyaletin ileri gelenlerinin bulunduğu yerlerde konuşlanan ya da seferler için bu güzergâhı kullanan ordunun desteklenmesi işi oldukça uzun süre devam etmiş olmalıdır. Diocletianus ve I. Constantinus reformları ordu levazımının idaresi ve organizasyonunda köklü değişikliklere neden olmuştur. İç savaş esnasında M.S. 238 yılındaki olaylar bir imparator ve ordusunun şehirler ve şehir yöneticileri tarafından sağlanan levazıma bağlı olduğu gerçeğini ortaya koymuştur²⁰⁷².

Tedarikçilerden mal ve hizmet satın alınması imparatorluk yönetiminde de devam etmiştir. M.S. 90-100 veya 85-105 dönemine ait olduğu düşünülen ve 1973 yılında Vindolanda'da ele geçirilen tabletler Roma ordusunun erzak temini ve askeri diyetine dair önemli bilgiler içermektedir. Bu tabletlerde para mevduatı, ödeme makbuzları, içecek ve yiyeceklerden oluşan besin listeleri gibi geniş içerikli bilgilerin

²⁰⁶⁹ Kehne, 2007, s. 330.

²⁰⁷⁰ Roth, 1999, s. 239.

²⁰⁷¹ M. A. Kaya, " Roma İmparatoru Septimus Severus Döneminde Anadolu ", **TAD**, XXV / 39, 2006, s. 35-36.

²⁰⁷² Strobel, 2007, s. 280.

yer aldığı görülmektedir²⁰⁷³. Birliklerin kendilerine tahsis edilen para ile yiyecek ve malzeme aldıkları bilinmektedir. Yıllık bir raporda Moesia Eyaleti'nde yaklaşık M.S. 100 yılında konuşlanmış *Cohors I Hispanorum veteranus* birliğine ait bazı askerlerin elbise ve yiyecek sağlamak üzere hemen hemen Gaul'e kadar uzağa gittikleri anlaşılmaktadır²⁰⁷⁴. Mısır belgeleri askerler tarafından kendi birlikleri lehine bireysel toprak sahipleri ya da topluluklardan hububat alındığını göstermektedir²⁰⁷⁵.

İmparatorluk idaresinde Roma devlet yöneticileri değişik eyaletlerde çeşitli kalelerde barınan ordu birliklerinin levazımını garanti altına almak için söz konusu yerlerde yeterli miktarda tahıl depolanmasını sağlamışlardır. Yapılacak seferler öncesi erzak stoklama hazırlıklarına büyük önem verilmiştir. Bu hazırlıklar planlanan yürüyüş güzergâhı boyunca belirli noktalarda yiyecek maddesi depolanması şeklinde de olabilmekteydi. II. Constantinus, 3.000.000 ölçek tahılı Julianus'a karşı planladığı saldırı önce Raetia'da stokta tutmuştur²⁰⁷⁶. Julianus da Perslere karşı girişeceği bir sefer öncesi, erzak depolarının hazırlanması yönünde talimat vermiştir²⁰⁷⁷.

İmparatorluk yönetiminde sınırların genişlemesine paralel olarak lojistik hizmetindeki verimlilik düzeyinin bölgelere göre değiştiği anlaşılmaktadır. Örneğin Gaul'den farklı olarak German toprakları lojistik sıkıntının kendisini en çok hissettirdiği bölgelerden birisiydi. Bu bölgede yiyeceğin kıt olması nedeniyle Romalılar iaşelerinin büyük çoğunluğunu bataklıklar, sık ormanlar ve engebeli bölgeler boyunca taşımak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Romalılar ulaşım için

²⁰⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. K. Bowman, " Roman Military Records From Vindolanda ", **Britannica**, Vol. 5, 1974, s. 361-368.

²⁰⁷⁴ Kehne, 2007, s. 327.

²⁰⁷⁵ Goldsworthy, 2003, s. 149.

²⁰⁷⁶ Lee, 2007, s. 95.

²⁰⁷⁷ Amm., XXIII.3.6.

Lippe, Ernst, Weser gibi ırmakları kullanarak ve Lippe kıyısındaki Aliso örneğinde olduğu gibi yiyecek deposu kaleler inşa ederek problemi çözmeyi denemişlerdir. Ancak Ems ve Weber ırmaklarının ağzına ulaşmak için Kuzey Denizi'nde yolculuğun filolar için zor ve kalelerin aşiretler için kolay hedef olması gibi nedenlerle sistem işlememiştir²⁰⁷⁸. İşlemesi halinde ise Roth'un da ifadesi ile bir bakıma bu tür garnizon kaleleri saldırı operasyonları için kolaylıkla bir üs vazifesi görebilmiştir²⁰⁷⁹. Tacitus Britania'daki kabilelerle yaşanan çarpışmalar esnasında Agricola'nın yaptırdığı kalelerin uzun kuşatma süresi dikkate alınarak birer yıllık erzak depolandığı için düşman tarafından alınamadığını kaydetmektedir²⁰⁸⁰.

Her kale üzerinde konuşlandırılmış birliklerin ihtiyacı olan hububat akışını yıl boyunca garantiye alabileceği ahşap veya taştan imal edilmiş tahıl depolarına sahipti. Yiyecekler daimi karakter gösteren askeri barınaklarda yer alan özel olarak inşa edilen tahıl ambarında depolanırdı. Tahıl ambarları yangına sebebiyet veren mermilere karşı koruma sağlamak üzere genellikle istihkâmın merkezine yakın bir konumda yer almıştır. Bu ambarlar fare, sıçan gibi kemirgenlerin girmesini engelleyecek ve hava sirkülasyonunu kolaylaştıracak şekilde inşa edilmişlerdir²⁰⁸¹. Ordugâh ambarlarında (*horrea*) tahıl ve samanın yanmasını önlemek için bu yapılar yeterli havalandırmayı garanti eden asma ızgaralarla donatılırdı²⁰⁸². İç bölgelerde stratejik önem veya uygun konuma sahip askeri yollar üzerinde, deniz ve nehir kıyıları gibi yerlerde kurulan -Richborough, İnchtuthil vb.- birçok kale ekstra

²⁰⁷⁸ Santasuosso, 2001, s. 143-144.

²⁰⁷⁹ Roth, 1999, s. 177.

²⁰⁸⁰ Tac. Agr., Cornelius Tacitus, **Agricola**, XXII.

²⁰⁸¹ Webster, 1936, s. 42; Southern, 2006, s. 114.

²⁰⁸² Hanel, 2007, s. 407.

hububat depolama kapasiteleri ile sürekli olarak bir tedarik üssü fonksiyonu görmüşlerdir²⁰⁸³.

Andreppen yakınlarında doğrudan bir ırmak kenarında M.S. 4 yılında inşa edilen bir kale Tiberius'un bu yıllarda German topraklarında devam eden operasyonları için bir üs olarak kullanılmış ve muhtemelen uzun bir süre ayakta kalmıştır. Bu kale yaklaşık 3.808 m² lik bir depoya sahipti. Bölgede 2.370-2.844 m³ depolama kapasitesine sahip en azından beş tahıl ambarı ile Tiberius'un seferine katılan ordusu için yaklaşık 78 gün yetecek buğdayı depolayabilecek kapasiteydi. İncthuthil'de Tay Nehri civarındaki bir lejyoner kalesinde arkeologlar tarafından her biri kabaca 41,5 x 12,8 m (yak. 531 m²) ölçütünde 6 adet ahşap tahıl ambarının kalıntılarına ulaşılmıştır. Toplamda bu altı ambar kişi başına yıllık 6.018 istihkakı 2.527 m³ depolama hacmi sağlamıştır²⁰⁸⁴.

Roma ordusunda sahra ordu ve garnizonlarının lojistik ve levazım işlerinin hizmet eden tüm adamların, atların ihtiyaçlarının karşılanması, yürüyüş esnasında ve orduların kolayca ve hızlı bir şekilde transferinin M.S. 3. yüzyılda iyi bir şekilde yürütüldüğü söylenebilir. M.S. 3. ve 4. yüzyıllarda imparatorluğun sahra ordusunun idare ve lojistiği merkezi idarenin bir parçası haline gelmiştir. M.S. 3. yüzyıl ve özellikle de bu yüzyılın ikinci yarısında Romalılar için eğilim daha merkezi bir idare ve yüksek seviyeli lojistik ve mali idari organizasyon kurabilme yönünde olmuştur²⁰⁸⁵. Bu dönemde ordunun tahıl ve levazım tedariki için uzman personeller görev almıştır. İmparatorlar yaklaşmakta olan bir seferin lojistiği için muhtemelen tek bir kişi atamış ve bu görevliler M.S. 2. yüzyılın geç dönemlerinde ve M.S. 3.

²⁰⁸³ Kehne, 2007, s. 328-329.

²⁰⁸⁴ a.g.e., s. 332.

²⁰⁸⁵ Strobel, 2007, s. 280 vd.

yüzyılda *praepositus copiarum* veya *praepositus annonae* olarak adlandırılmıştır. *Procurator* olarak, “*a rationibus*” unvanlı görevli kalelerin mali hesaplarına nezaret, askeri iâşe ile ekipmanlardan yapılan kesintilerle, askeri ödeme ve levazım harcamaları gibi kayıtların tutulmasına nezaret etmiştir²⁰⁸⁶. Belgica ve Germania’nın finansal yöneticisi olan *procurator* (*procurator Belgicae et duarum Germaniarum*), German sınır bölgelerindeki orduların ödemeleri ve erzaklarının temininden sorumlu olmuştur²⁰⁸⁷. Daha az kullanışlı sınır bölgelerindeki birlikler ise bazen uzun mesafelerden erzak siparişinde bulunmuşlardır. Kuzey Afrika’da bulunan *Legio III Augusta*’nın erzakının, bu amaç için oluşturulmuş köle ve azatlı köleleri ile birlikte, Thevestian idari bölgesinin atlı sınıfı *procurator*’u tarafından organize edildiği bilinmektedir. *Procurator*, görevini ifa ederken kendisine *tabularius legionis III Augustae*, *adiutor tabularius legionis III Augustae*, *dispensator legionis III Augustae* ve *arkarius legionis III Augustae* gibi unvanlar altında çalışanlar tarafından yardımcı olunmuştur²⁰⁸⁸. Bunlardan *dispensator* imparatorluk bürokrasisinde oldukça yüksek bir yer tutmuştur. Bununla birlikte unvanı ne olursa olsun lojistik idareden sorumlu görevliler eyaletlerden toplanan iâşeye göz kulak olma ve bunları orduya sağlıklı bir biçimde ulaştırma işiyle meşgul olmuşlardır²⁰⁸⁹.

Severus Alexander’ın ölümü sonrasında defalarca yinelenen iç savaflara rağmen ordu hâlâ dış kaynaklı düşmanlara karşı savaflar kazanabilecek bir güçte idi. Büyük ihtimalle askere alma, besleme, ekipman ihtiyacını karşılama ile birlikte para ödemeleri sürdürülmüştür. Özellikle de Gallienus (M.S. 253-268) ve Aurelianus

²⁰⁸⁶ Roth, 1999, s. 262, 267.

²⁰⁸⁷ Herz, 2007, s. 315.

²⁰⁸⁸ a.g.e., s. 312.

²⁰⁸⁹ Roth, 1999, s. 263, 269.

(M.S. 270-275) gibi imparatorlar zamanında, askeri organizasyonun değişen şartlara göre yeniden düzenlenmesi gibi girişimlerde bulunulmuştur²⁰⁹⁰.

Her ne kadar Roma bütünleşmiş bir vergi sistemi kurarak *denarius* cinsinden fakat aynı zamanda mal olarak elde ettiği vergileri hazineye toplayarak, Asya ve Afrika gibi zengin eyaletlerden sağladığı vergileri Britania gibi kalıcı ve pahalı garnizonlara ihtiyaç duyan yoksul eyaletlere aktarabilmiş olsa da sistem zayıf noktalara sahipti. Sınırlara yapılan bir saldırının yol açtığı kriz ortamında acilen yeni kaynaklar bulunamıyordu²⁰⁹¹. Zaman içinde lojistiğin özelleştirilmesiyle, özel tedarikçilerin askeri disipline bağlı kalmama ve tehlikeli bölgelerde orduyu takip etmeme riski doğmuştur. Phang'ın da ifadesiyle özelleştirme varlıklı yüksek rütbelilerin işine yararken az paralı askerlerin, borç alma, görev harici işler yapma ve eyaletlerden haraç alma gibi eylemlerini artırmış gibi görünmektedir. Nihayetinde ordu; askerlerin yiyecek, içecek, elbise ve diğer levazım malzemeleri için nakit ödeme tutarını gittikçe azaltarak doğrudan sivillerden toplamıştır. Bu vergilendirme ve yeniden dağıtım formu ise *annona militaris* olarak adlandırılmıştır²⁰⁹².

M.S. 3. yüzyılın başı itibari ile Roma yönetimi bu sistem dâhilinde askeri istihkakları Cumhuriyet ve İmparatorluk yönetiminin erken dönemlerinin aksine askerlerin ödemelerinden kesinti yapmaksızın dağıtmıştır. Bu sistem geç dönem Roma ordusunun hem barışta hem seferde desteklenmesinde çok önemli bir yere sahip olmuştur²⁰⁹³. Bu uygulamada Roma ordu levazımı; aynı vergi kaynakları, kamulaştırma, özel vergiler vb. üzerine temellendirilmiştir. Bu durum yabancı

²⁰⁹⁰ Campbell, 1994, s. 231-232.

²⁰⁹¹ Freeman, 2010, s. 498.

²⁰⁹² Phang, 2008, s. 174.

²⁰⁹³ Roth, 1999, s. 240-241.

düşmanlara karşı düzenlenen seferler ve M.S. 259 yılından itibaren iç savaşın şiddetini artırmasının mevcut sahra ordularında yeni ihtiyaçlar doğurması ve bu yönde yapılandırmanın zorunlu hale gelmesi ile ilgili gibi görünmektedir²⁰⁹⁴. Whitby'nin de ifadesi ile M.S. 3. yüzyıl boyunca vergi sisteminde aynı vergilerin zorla alınmaya başlamasıyla meydana gelen değişikliklerdeki en önemli faktör askeri ihtiyaçlar olmuştur²⁰⁹⁵. Bir başka faktör ise M.S. 235 ile M.S. 284 yılları arasında tahmini % 700 oranında gerçekleşen fiyat artışı olmuştur. Bu sadece pazarlarda takas ekonomisini canlandırmakla kalmamış devletin dahi değeri düşük paraları almak yerine savaş alanındaki askerlere gönderebileceği vergileri aynı -buğday, şarap gibi- olarak toplamayı tercih etmesine neden olmuştur²⁰⁹⁶.

Aynı bir vergi olarak *annona militaris*'in Severuslar zamanında çıkarıldığına dair yaygın bir kanı mevcuttur²⁰⁹⁷. Aslında bu durum Septimus Severus egemenliğinden kısa bir süre öncesi için sadece Britania'da konuşlanmış Roma birliklerinin yıllık tahıl ihtiyacının toplam 106.000 akrelik²⁰⁹⁸ üretim sahasından 530.000 kile olduğu düşünüldüğünde *annona militaris* vergi sistemi ile hangi sorunun aşılma çalışıldığı kolayca anlaşılabilir²⁰⁹⁹. *Annona militaris* olarak bilinen askeri geçim ödeneği vergileri orijinalinde olağanüstü durumlarda alınan vergiler olmakla birlikte zamanla düzenli vergiler haline gelmiştir²¹⁰⁰. Daha önce imparatorluk yönetimi boyunca askerlere elbise, ekipman ve yiyecek kaynakları için kesinti yapıldıktan sonra ücretleri ödeniyordu. Ancak M.S. 4. yüzyıl itibari ile

²⁰⁹⁴ Strobel, 2007, s. 280.

²⁰⁹⁵ M. Whitby, "War", in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, Vol. II, P. Sabin ve diğerleri (eds.), Cambridge 2008, s. 324.

²⁰⁹⁶ Gregory, 2011, s. 39.

²⁰⁹⁷ Strobel, 2007, s. 280.

²⁰⁹⁸ 1 acre yaklaşık 4.047 m² dir.

²⁰⁹⁹ Kehne, 2007, s. 326.

²¹⁰⁰ Campbell, 2002, s. 88.

kazançlarının önemli bir kısmını aynı olarak -özellikle tahıl ayrıca et, yağ ve şarap olarak- elde etmişlerdir. Yine askerlerin elbise ve ekipmanları da devlet tarafından sağlanmıştır. Bu en azından M.S. 4. yüzyılın geç dönem Roma ordusunun levazım organizasyonunun ayırıcı özelliklerinden birisi olmuştur. Bu sistem *annona* olarak adlandırılmıştır. Sözlük anlamı “yıllık hasat” olan bu terim aynı zamanda Roma ve M.S. 330 yılından ileriye doğru Constantinople halkının hububat tedariki düzenlemeleri için de kullanılmıştır. Orduyla ilgili kullanımında ise *annona*’dan daha çok *annona militaris* olarak bahsedilmiştir²¹⁰¹.

Annona aslında yeni bir uygulama değildi. Daha önce ordu garnizonda iken kısmi olarak aynı vergilerle destekleniyordu. Roma İmparatorluğu hem toprak üzerinden sabit olarak alınan *-tributum solis-* hem de nakit ödeme tarzında *-tributum capitis-* olmak üzere iki vergi tahsil ediyordu²¹⁰². Vergilerden elde edilen para sefer için ordunun ihtiyaç duyduğu şeyleri almak için kullanılıyordu²¹⁰³. Bu açıdan *annona* sistemi ile yaşanan değişim muhtemelen mevcut vergilerin aynı olarak tahsili yönündeki artış ve süreklilik olmuştur.

Annona’nın toplanmasının temeli *capitatio-lugatio* olarak bilinen başlangıçta her beş daha sonra ise 15 yılda bir yapılan düzenli bir nüfus sayımına

²¹⁰¹ Lee, 2007, s. 86.

²¹⁰² Esasen İmparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren benzer vergi uygulamalarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu vergiler genellikle nakit alınıyordu. İmparator Augustus’a kadar, Roma’nın Akdeniz havzasındaki fetihlerini gerçekleştiren orduları, Akdeniz bölgesi kavimlerinden alınan vergilerle finanse edilmişlerdir. Caesar’la birlikte ganimetler tükenince Augustus orduyu finanse etmek için herkesin vergi ödemesini ön gören bir kararname yayımlamıştır. Devlet bölümlere ayrılarak yıllık gelire göre bir toprak vergisi tahsis edilmiştir. Toprak vergisi tahsis edilmeyenler için ise bir baş vergisi konmuştur. Ancak her yerde geçerli tek bir vergi formu yok gibidir. Örneğin, Doğu’da üründen alınan toprak vergisi Marcus Aurelius döneminde paraya çevrilmiş, İtalya’da ise toprak ve baş vergisinin alınması ancak 306 yılında Galerius ile gerçekleşmiştir. Bunun için bkz. H. Demircioğlu, “Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında”, *TAD*, V/8, 1967, s. 455.

²¹⁰³ Roth, 1999, s. 237.

dayanmaktaydı. Sayımlarda her mükellefin elindeki toprak nitelik ve nicelik olarak değerlendiriliyor ve getireceği gelire göre vergi alınıyordu. Bu değerlendirmede toprakların işgücü kapasitesi de göz önünde bulunduruluyordu²¹⁰⁴. Ancak Roma yönetiminin yerel ekonomik koşullara dayalı vergilendirme sistemine bağlı olarak çok çeşitli vergi türleri mevcuttu²¹⁰⁵. Bu vergi organizasyonu bölgelere göre değişiklik gösteriyordu. Sicilya’da, Sardinia’da ve Asia’da vergiler sabit *stipendium* şeklinde değildi. *Decuma* olarak adlandırılan hasat edilen ürünün onda birinin alınması esasına dayanıyordu. Müttefik şehirler ise bu tarz vergilerden muaf idi²¹⁰⁶. İmparatorluğun birçok bölgesinde vergiler ürünün % 10 (*decuma*) ya da % 12,5 (*octova*) oranına eş değerd. Devlete ait topraklar ürettiği mahsulün üçte birini doğal olarak devlete ödeyen çiftçiler tarafından işletilmekteydi²¹⁰⁷. Ancak bu oranların *annona* sistemli tedarik öncesine mi yoksa sonrasına mı ait olduğu belli değildir.

Annona vergi sisteminde *praetor praefectus* imparator ve saray erkânı ile birlikte, devletin bir sonraki yıl ihtiyaç duyacağı gelir miktarını belirlemekteydi. İhtiyaç duyulan rakam, sayım sonuçlarına göre mevcut toprak sahiplerine bölünüyordu. Vergi toplama işi önce eyalet yöneticilerine oradan da her bir şehre veriliyordu. Bu aşamadan sonra sorumluluk şehir meclisi (*curiae*) üyelerine ait oluyordu. Herhangi bir açık durumunda meclis üyeleri açığı karşılamakla yükümlüydü²¹⁰⁸. *Decurio*’lar olarak bilinen nüfuz sahibi belde meclisi azalarının toplamakla mükellef olduğu bu vergilerin yükü Roma’da ve İmparatorluğun belli

²¹⁰⁴ Gregory, 2011, s. 49.

²¹⁰⁵ M. Goodman, **Roman World 44-180**, London & New York 1997, s. 100.

²¹⁰⁶ J. Richardson, **Roman Provincial Administration 227 BC to AD 117**, London 2001, s. 37.

²¹⁰⁷ Herz, 2007, s. 311.

²¹⁰⁸ Gregory, 2011, s. 49.

başlı sitelerinde oturan büyük mülk sahiplerinin yerine orta ve küçük mülk sahiplerinin üzerine yüklenmiş ve bir noktada orta sınıf tahrip edilmiştir²¹⁰⁹.

Annona militaris vergi sistemiyle toplanan iâşeler ambarlara nakledilmiş ve geçim ödenekleri olarak birliklere dağıtılmıştır²¹¹⁰. Diocletianus'un imparatorluğun mali sistemini yeniden şekillendirmesi ile *annona militaris* M.S. 6. yüzyıla kadar ordu levazımının temeli olarak kalmıştır²¹¹¹. Tetrarchia reformu ekonomi üzerinde de kendini göstermiş silahlı güç ve idareci sayısındaki artış, daha yüksek harcama gücünü gerektirmiştir. Tetrarchia yöneticileri zor olmasına rağmen vergi gelirlerinin tüm eyaletler üzerinde eşit bir şekilde dağıtılmasını öngörmüşlerdir²¹¹². M.S. 4. yüzyıl itibari ile askeri ödemelerin gerçek değerinin oldukça mütevazı olduğu askeri elbiseleri, istihkakları ve hayvan yemlerini de içine alan ayni vergiler ile desteklendiği söylenebilir²¹¹³. M.S. 4. ve 5. yüzyılların muhtemelen 600.000 kadar askeri gücü için maaş ödenmesi, ekipmanının temin edilmesi ve levazım ihtiyacının karşılanması zorunluluğu vardı. Bu nedenle askeri kapasite acil olarak vergilendirilebilir mal varlığına bağlı kalmıştır²¹¹⁴. Geç dönemde sadece bir bölge güvende kaldığı için en azından M.S. 429 yılına kadar Kuzey Afrika, Batı Roma için vergi ve diğer tedarik malzemelerini sağlayan eyalet olarak kalmıştır²¹¹⁵.

5.1.2. Yem Tedariki

²¹⁰⁹ Mosca, 1946, s. 539-540.

²¹¹⁰ Whitby, 2008, s. 324.

²¹¹¹ Lee, 2007, s. 86.

²¹¹² Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 444.

²¹¹³ Goldsworthy, 2003, s. 209.

²¹¹⁴ B. Ward-perkins, *The Fall of Rome and the end of Civilization*, USA 2005, s. 41.

²¹¹⁵ Chrissanthos, 2008, s. 189.

Roma ordusu askerleri için olduğu kadar seferlerde kullandığı at, eşek, katır, öküz, gibi yük ve binek hayvanları için de büyük miktarda yeme gereksinim duymuştur. Bu bağlamda en azından Roma askeri sisteminin oturmaya başladığı dönemler için 4.000 at, 3.500 yük hayvanı için büyük miktarda yeme ihtiyaç olduğu söylenebilir²¹¹⁶. Ordunun sahip olduğu hayvanların beslenmesinde kullanılan yemleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Buna göre ilk grubu arpa, yulaf gibi dayanıklı sert yemler; ikinci grubu çayır, yonca gibi ot türü kaba yemler; üçüncü sınıfı da mera ya da araziye bağlı olarak elde edilen yemler oluşturmaktadır²¹¹⁷. Atlar ve yük hayvanları; arpa, yulaf, burçak, ot, çayır, yonca gibi çeşitli kuru ve yaş gıda maddelerine ihtiyaç duymuşlardır. Özellikle atların, katır ve eşeklere nazaran daha fazla miktar besin maddesine gereksinim duydukları bilinen bir gerçektir. Öküzleri beslemenin ise sindirim sistemlerinin yapısından dolayı daha basit olduğu söylenebilir²¹¹⁸.

Roma ordusu askeri envanterinde kayıtlı hayvanlarının ihtiyaç duyduğu gerekli yemi sefer boyunca kural olarak ordugâh çevresinden toplayarak yük hayvanları ile ordugâh içerisine taşırdı²¹¹⁹. Atlar, Romalılar tarafından nadiren yük hayvanı olarak kullanılmışlardır. Bunlar genellikle süvariler ve subaylar için binek hayvanı olarak değerlendirilmişlerdir. İstihkak miktarları da yük hayvanlarından daha fazla olmuştur. Modern tahminler bu istihkak oranının tahıl cinsi sert besinler için 5,5-6,5 kg ve ot tarzı kaba yemler için 6,5-7 kg olduğu yönündedir. Eşeklerin ise daha düşük kalitedeki yaprak, deve dikenı gibi besinlerle yaşamını sürdürmeleri mümkündü. Bu hayvanlar içinse günlük sert besinler bazında 1,5 kg ve ot türü 5 kg

²¹¹⁶ Erdkamp, 2007, s. 102.

²¹¹⁷ Roth, 1999, s. 61.

²¹¹⁸ Southern, 2006, s. 221.

²¹¹⁹ a.g.e., s. 126.

yem ile 20 litre su tüketimi ön görülmektedir. Katırların ise günlük 2-4 kg arasında sert besinlere, 6 kg kadar saman ile 11 kg da çayır türü besinlere ihtiyaç duymaları muhtemeldir. Öküzlerin canlı her 450 kg'lık ağırlık için yaklaşık olarak 12 kg günlük besin maddesine ve normal sıcaklık şartlarında 15-30 kg suya ihtiyaç duyacağı tahmin edilebilir²¹²⁰.

M.Ö. 2. yüzyıl boyunca Roma süvarisi ve müttefik süvarilerinin atları için aylık 5 *medimni*²¹²¹ arpa aldıkları halde generallerin sıklıkla aylık 7 *medimni* arpa aldıkları bilinmektedir. Bu günlük olarak 7,5 kg arpaya karşılık gelmektedir²¹²². Zor durumlarda kalındığı zamanlar hayvanların beslenmesi için çevresel imkânların değerlendirildiği görülmektedir. M.Ö. 46 yılında Africa seferi esnasında Pompeus'un birlikleri Caesar'ın ordusunun yem arama faaliyetlerine engel olması üzerine eşekleri deniz yosunu ile beslemişlerdir²¹²³. Özellikle yük ve binek hayvanları için yem sorunu baş gösterdiğinde meralar da önemli bir besin kaynağı olmuştur. Ordu, sahip olduğu at ve diğer yük hayvanlarını otlatmak için geniş arazilere ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle de generaller askerlerine sık sık geçimlerini topraktan sağlamaları tavsiyesinde bulunmuştur²¹²⁴. Erken dönem modern askeri eserlerde 1 hektarlık alanın yaklaşık olarak 130 atın bir günlük yem ihtiyacını karşılayabileceği ön görülmektedir. Bununla birlikte eşek ve katırların da dâhil olduğu 100 yük hayvanının bir günlük yem ihtiyacı için 1 hektarlık alan daha makul ölçüdür. Bu

²¹²⁰ Roth, 1999, s. 62 vd.

²¹²¹ Hellen ölçeğinde bir *medimnus* 4 Roma *modii*'ne denk geliyordu ve bu da yaklaşık 26,5 kg'a tekabül etmektedir. Erdkamp, 2007, s. 102.

²¹²² Erdkamp, 2007, s. 102.

²¹²³ Roth, 1999, s. 65.

²¹²⁴ Erdkamp, 2007, s. 103.

nedenle de orduda yer alan her 10.000 hayvan için yaklaşık 100 hektarlık bir meraya ihtiyaç duyulacağı açıktır²¹²⁵.

İmparatorluk rejiminin kurulmasıyla başlayıp devam eden süreçte daimi ordugâhların yaygınlaşması ile birlikte bu ordugâhlardaki at ve yük hayvanlarının yem tedariki sorunu ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 560 attan oluşan *ala* süvari birliğinin atlarının günlük yaklaşık 560 ile 1.680 kg arasında arpa ve 5.600 kg samana ihtiyaç duyduğu söylenebilir²¹²⁶. Bu oranlar M.Ö. 2. yüzyıldan M.S. 4. yüzyıla kadar standart olarak kalmıştır²¹²⁷. En azından imparatorluk yönetiminin ilk iki yüz yılında 110.000 at ve 60.000 katır için günlük yaklaşık 670 ton arpa ve 1.100 ton saman ya da kuru ota ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bu yüksek tüketim miktarına rağmen İmparatorluk periyodunun daimi ordusu oldukça etkin bir şekilde kendi tedarik sistemini kuracak kabiliyete sahip olmuştur. Çok geniş bölgeler sadece askeri kullanım için tahsis edilmiştir. İstihkâmlar çevresinde “*territorium*” veya “*prata legionis*” olarak bilinen araziler yük hayvanlarının, süvari atlarının, büyük ve küçükbaş hayvanların yararlanması hatta çiftçilik faaliyetleri için ayrılmıştır²¹²⁸. *Codex Theodosianus*’ta yer alan bir bilgi eyalet sakinlerine zarar vermeden ordu envanterine kayıtlı hayvanların otlatılabileceği hükmüne yer vermektedir²¹²⁹. Askerler ve hayvanlar için yiyecek ve yem teminini uzun vadede karşılayabilecek özel ambarlar (*horrea*) inşa edilmiştir. Bu depolar çoğunlukla nakil araçları için daha

²¹²⁵ Roth, 1999, s. 128.

²¹²⁶ Herz, 2007, s. 317.

²¹²⁷ Rathbone, 2008, s. 170.

²¹²⁸ Kehne, 2007, s. 325, 329.

²¹²⁹ **Cod. Theod.**, 7.7.3.

kolay bir ulaşım sağlamak için ordugâh içinde *via principalis* boyunca *principia* yakınında inşa edilmiştir²¹³⁰.

5.1.3. Yakıt Tedariki

Roma askeri lojistik hizmetleri ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisi de ordunun yakıt teminidir. Roma ordusu yemek yapmak, subayların kaldığı mekânları, ordugâha ait yapıları ve hamamları ısıtmak için büyük miktarda yakıtı ihtiyaç duymuştur²¹³¹. Yakıt temini Roma ordusu için yiyecek temini kadar önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle lejyonun en alt temel taktik birimi olan *contubernium* olarak adlandırılan 8 kişilik oluşum ordugâhlarda merkezi bir mutfak olmamasına bağlı olarak kendi yemeğini kamp esnasında pişirmek için yakıtı ihtiyaç duymuş ve bu durum ordu bazında düşünüldüğünde geniş miktarda yakıt tedariki sorununu da doğurmuştur. Böyle bir zorluk sefer esnasında ordugâh yerinin seçiminde genellikle kalın kuturlu ağaçların bulunduğu bölgelerin tercih edilmesi ile aşılmaya çalışılmıştır. Odun en fazla kullanılan yakıt olmuş, odun toplama işi Latincedeki *ligna* sözcüğünden türeyen *lignatio* olarak adlandırılmıştır. Ancak çoğu zaman odun temininin mümkün olmadığı durumlarda Romalı askerlerin odun kömürü ve tezek gibi yakıtlar kullandığı bilinmektedir. M.Ö. 189 yılında Galatlar üzerine yürüyen Manlius Vulso'nun ordusu ağaç açısından fakir bir bölgeden geçerken askerlerin yanlarında taşıdıkları odun kömürünü kullandıkları bilinmektedir²¹³².

²¹³⁰ Hanel, 2007, s. 406.

²¹³¹ Southern, 2006, s. 114.

²¹³² Roth, 1999, s. 60; Liv., XXXVII.18.4.

İmparatorluk döneminde ve devam eden süreçte de kalelerin ısıtılması, askeri hamamlarda sıcak su ihtiyacının karşılanması, ordugâhlardaki müşterek büyük fırınlar ve yemek pişirme gibi üniteler için yakıtı ihtiyaç duyulmuştur. Bunlardan başka Vegetius'un da üzerinde durduğu silahların imali için demir ve kömürün; mızrak sapları ve oklar için de ağaçların depolarda muhafaza edilmesi gerekmiştir²¹³³. Yine bu dönemde Cumhuriyet yönetiminin yakıt tedarik metotları aynı kalma veya bölge halkından satın alma gibi yollarla çeşitlenmekle birlikte Vegetius'un bahsettiği malzemelerin de fazla olması halinde yakıt olarak kullanılmış olması mümkündür. Yine ordugâhlar askeri ekipmanların üretildiği yerler olarak düşünülürse buralarda yıl boyunca ok ve tahta gövdeli mızrak üretimi sonucu oluşan imalat artıklarının da yakıt olarak değerlendirildiği söylenebilir.

5.1.4. Ekipman Tedariki

Roma ordusunda ilk dönemlerden itibaren Roma yurttaşları sahip oldukları zenginlik ölçüsünde kendi savaş araç gereçlerini karşılamaktaydılar. Zamanla sınırların gittikçe genişlemesiyle Roma devlet yöneticileri askeri ekipman ihtiyaçlarını karşılamak için oldukça çeşitli araçlara başvurmuşlardır.

Her şeyden önce askeri ödemelerden teçhizatlar için belirli bir kesinti yapılmıştır. Cumhuriyet idaresinde Polybios, *quaestor*'ların askerlerin ihtiyaç duydukları yiyecek ve silahların yanı sıra elbiseler için de kesintiler yaptığına dair bilgiyi nakletmektedir²¹³⁴. Bununla birlikte özellikle müttefiklik sisteminin geliştirildiği dönemlerde söz konusu müttefikler sadece asker temin etmekle kalmamışlar aynı zamanda kalkan, zırh, kılıç, elbise gibi ordunun ihtiyaç duyduğu

²¹³³ Veg., *Mil.* IV.8.

²¹³⁴ Polyb., VI.39.14-15.

diğer ekipmanların temini ile de yükümlü tutulmuşlardır. Savaşta yenilen düşmanlardan elde edilen malzemeler, el koyma yolu ile sağlanan silah ve ekipmanlar da ihtiyacın en azından bir bölümünü karşılamıştır. Satın almalar yolu ile ekipman tedariki de bir başka metot olmuştur ancak levazım ihtiyaçlarının karşılanmasında dönemlere ve koşullara göre araçlar değişmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nin ekipman tedarik metotlarının birçoğu daha sonraki dönemlerde de geçerli olmakla birlikte profesyonel orduya geçiş daha köklü ve sistemli bir tedarik metoduna da gerektirmiştir.

İmparatorluk yönetimine geçişle birlikte acemi erler ücret almaya devam etmiştir. Augustus'tan sonra askeri harcamalar, ekipman gibi ihtiyaçlar devlet hazinesinden -*Aerarium Populi Romani*'den- karşılanmaya başlanmıştır. Ancak devlet tarafından temin edilen temel besin maddeleri, silah ve ekipmanlar daha sonra askerlerin hesaplarından kesilmiştir²¹³⁵. Ele geçen ödeme makbuzları askerlerin kazancının % 30'una kadar bir meblağın sadece onun elbisesi için kesinti yapılmış olabileceğini göstermektedir²¹³⁶. Bu M.S. 81 yılına ait bireysel hesapların tutulduğu liste ile doğrulanmıştır. Herz'in üzerinde durduğu bu listeye göre Damascus doğumlu, Q. İ. Proculus'un Mısır'ın tedavüldeki para birimi *drahmi* ile toplu bir ilk ödeme aldığı ve bu miktarın altında harcamalar başlığı adı altında saman, yiyecek, ayakkabı, sancak, elbise gibi kalemler için yapılan kesintilerin yer aldığı görülmektedir²¹³⁷. Ancak askeri ödemelerden yapılan kesintiler büyük ölçüde M.S. 2. yüzyılda terk edilmiştir²¹³⁸.

²¹³⁵ Herz, 2007, s. 310, 318.

²¹³⁶ Sumner, 2009, s. 101.

²¹³⁷ Askeri kesintiler detayı için bkz. Herz, 2007, s. 309-310.

²¹³⁸ Phang, 2008, s. 172.

Roma ordusunda tümüyle kaybedilmiş ekipmanların yenilenmesi Roma'nın finansal harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Bu tür durumlarda özel imalatçılar nispeten kısa bir zaman periyodunda binlerce askerin ekipman ihtiyacının sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu sorumluluk silahları, ayakkabıları, deri çadırları, mutfak araç ve gereçlerini de içine almıştır. Pek çok faktör göz önüne alınmakla birlikte *fabricae* olarak adlandırılan kuruluşların dağılımı öncelikle birliklerin lokasyonuna göre yapılmıştır. Bu nedenle İmparatorluk periyodunda yeni lejyonlar her zaman iyi bir şekilde kurulmuş İtalyan endüstrisinden yararlanılabilecek İtalya'da kurulmuştur²¹³⁹. Bu üretim atölyelerinin en yaygın tipi Doğu ve Batı sınırları boyunca dengeli biçimde yayılmış olup kalkan ve silah üretilen *scutaria et armorum* idi. Yine ok üreten (*sagittaria*) ve yay üreten tesisler de (*arcuaria*) mevcuttu²¹⁴⁰.

Birçok Roma ordugâhında da kalkan, semer gibi ufak silah ve ekipmanların tamiriyle uğraşan özel birliklerin bulunduğu görülmektedir. Bu özel birlikler okbaşıları, sapan ve mızrakları da üretebilecek kapasitedeydi. Ancak bu üretim küçük ölçekli idi. Daha büyük gereksinimlerin özel sektör tarafından karşılanması gerekmiştir. Örneğin, M.S.15 yılındaki büyük malzeme kaybı Gaul'un sivil nüfusunun fazladan üretimi ile yerine konmaya çalışılmıştır²¹⁴¹. Özellikle yüz binlerle ifade edilen elbise tedarikinin Roma ordusu için ciddi bir sorun olduğu söylenebilir. Elbise temini, daimi orduya geçişle birlikte Cumhuriyet Dönemi'nde Livius'un bahsettiği ve Afrika da Scipio'nun ordusu için yaptığı gibi zorla toplamanın bir parçası da olabilirdi²¹⁴². Yine papirüslerde askerlerin aile üyelerinden elbise taleplerine yönelik kayıtlar mevcuttur. Geç dönemlere ait birçok belge ise

²¹³⁹ Herz, 2007, s. 314; Southern ve Dixon, 1996, s. 91.

²¹⁴⁰ Southern ve Dixon, 1996, s. 90.

²¹⁴¹ a.g.e., s. 315.

²¹⁴² Liv., XXIX.36.2.

askerlerin eşleri tarafından evlerinde dokunan elbiseleri teslim aldığını göstermektedir²¹⁴³. Elbiseler ödül veya maaş karşılığı da dağıtılabildi. Ancak bunlar askeri ihtiyaçların çok az bir kısmına karşılık verebilmiştir.

Mısır'dan elde edilen bir doküman tedarikçilerden orduya standart tasarım ve kalitede büyük miktarda elbise sevkiyatından bahsetmektedir²¹⁴⁴. İmparatorluk yönetiminde askeri elbiseler ürettiklerini doğrudan merkezi hükümetin temsilcilerine satan dokumacılar vasıtasıyla temin edilmiştir. M.S. 3. yüzyılın geç döneminde *vestis militaris* bu sistemin yerini almıştır. M.S. 3. yüzyılın sonu itibari ile çeşitli halklar levazım ve elbise tedarikiyle yükümlü tutulmuşlardır. Diocletianus'un bu topluluklara -muhtemelen Mısır gibi belirli bölgelerde- birlik vergileri taksim ettiği bilinmektedir. Örneğin Mısır yıllık 9.000 parça elbise temin etmekle yükümlü tutulmuştur²¹⁴⁵. Yine imparatorluğun geç dönemlerinde elbiselerin ve ekipmanların çoğu devlet tarafından dağıtılmıştır²¹⁴⁶.

Devlet para ödediği elbiselerin üretimini titizlikle takip etmiştir. Elbise endüstrisinde yozlaşmayı önlemek için boyahanelerde hileli boya kullanımını kapsayan suçlara karşı ibretlik ikazlarda bulunulduğu bilinmektedir. Bu ciddi bir mesele olarak görülmüş böyle bir suça yeltenen kişi vatandaşlıktan çıkarılma ve kellesi vurulma gibi cezalarla yüzleşmiştir²¹⁴⁷. Diocletianus dönemi (M.S. 284-305) itibari ile askeri üniforma üretim işi büyük ölçüde devlet fabrikalarında (*gynaecea ve linyfia*) “*comes sacrarum largitorum*” adlı bir subayın doğrudan denetimi altında yapılmıştır. Durum böyle olmakla birlikte dokümanlar bu tarihlerden sonra da

²¹⁴³ Phang, 2008, s. 83; Sumner, 2009, s. 102.

²¹⁴⁴ Goldsworthy, 2003, s. 118.

²¹⁴⁵ Lee, 2007, s. 94.

²¹⁴⁶ Southern ve Dixon, 1996, s. 89.

²¹⁴⁷ Sumner, 2009, s. 108.

Mısırdaki küçük köylerden ordu tarafından hala elbise satın alınmaya devam edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla tek taraflı askeri elbise tedarikinden bahsetmek mümkün değildir. Dönemsel, bölgesel ve ekonomik ve siyasi koşullara göre askeri elbise temin metotları da çeşitlenmiştir. Geç dönemde bir başka önemli gelişme ise askeri elbiselerin toplanma ve dağıtım işinin ordu üzerinden alınarak eyalet ve bürokrat memurlarının işi haline gelmesi olmuştur. Mahalli memurlar, meclis üyeleri ve arazi sahipleri, çok sayıda sivil hizmetli, dokumacılarla ordu arasında aracı bir rol üstlenmiştir²¹⁴⁸. Nihayetinde merkezi yeniden tedarik sistemi M.S. 4. yüzyılın sonuna doğru yeniden bozulmaya başlamış ve ekipman dağıtım askerlerin kendilerinden sağlanan ödenekle yer değiştirmiştir. M.S. 375 yılındaki bir yasa askerlere elbise ve diğer başlangıç giderlerini karşılamak üzere 6 *solidi* verileceğini ön görmektedir. 6. yüzyıl itibari ile atlar, silahlar ve zırhlar bu yolla temin edilmiştir²¹⁴⁹. Daha geç dönem itibari ile *Codex Theodosianus*'tan ve Thracia, Sytchia, Moesia, Asia ve Pontus Eyaletleri'nden belirli vergilendirilmiş toprak ünitelerinin her birinden hem yıllık vergi tahsilini hem de elbise tedarikini içine alan bir sistem kurulduğu anlaşılmaktadır²¹⁵⁰.

5.1.5. Ulaştırma

5.1.5. 1. Cumhuriyet Dönemi

Roma ordusu büyük miktarda yiyecek, hayvan yemi, yakıt, inşaat kerestesi, taş, deri, metal, çanak-çömlek, elbise ve daha birçok materyale ihtiyaç duymuştur. Bunların bir kısmı yerel kaynaklardan karşılanırken uzun mesafeli mal ve

²¹⁴⁸ a.g.e., s. 104 vd.

²¹⁴⁹ MacDowall ve Embleton 2002, s. 16.

²¹⁵⁰ Cod. Theod., 7.6.3-4.

hizmetlerin lojistik olarak nakline de gereksinim duyulmuştur²¹⁵¹. Özellikle şarap, yağ ve çeşni gibi birçok maddenin uzun mesafelerden askeri kurumlara taşınması gerekmiştir²¹⁵². Bu noktada Romalıların; askeri yiyecek, içecek ve çeşitli ihtiyaç maddelerinin temin edilmesi, bunların kara veya denizyolu ile diğer eyaletlerden naklini sağlama konusunda yeterli lojistik deneyime sahip oldukları söylenebilir.

Ordu genel lojistik manada acil durumlar haricinde kendisini takip eden satıcılar veya tüccarlardan yararlanmak yerine²¹⁵³ askerlerinin tüm ihtiyaçlarının tedariki ve ulaşım hizmetleri ile bizzat ilgilenmiştir²¹⁵⁴. Roth, Polybios'un *agora* sözcüğünü açıkça ilk anlamı olan pazar yeri manasında kullanmadığını, Appianus'un ise *agora* sözcüğünü askeri lojistik ile ilgili olarak kullandığını ileri sürmekte ve bunun Romalı askerlerin levazım malzemelerini Hellen birlikleri gibi satın almadıklarına dair delil oluşturduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla levazım malzemelerinin büyük kısmını eli altında bulunduran Roma askeri birliklerinin güçlü bir lojistik alt yapı kurmuş olmaları mümkündür. Her şeyden önce Cumhuriyet idaresi boyunca Roma ordusu için tahıl sağlayan müttefik halklar aynı zamanda ulaşım desteği de sağlamışlardır. *Vectura* olarak bilinen bu işlem ordu depolarına sadece tahıl teslimini değil aynı zamanda operasyon sahasının tümünü kapsayan bir alana nakliye hizmeti götürmeyi de içine almıştır. Örneğin III. Antiokhos'la yaşanan bir çarpışmada Roma *consul*'ü L. Scipio, Pergamonlular üzerinde şehir dışında birkaç mil uzaklıkta bulunan Roma ordugâhlarına tahıl teslimi için baskı uygulamıştır²¹⁵⁵. Yine *publicani* olarak bilinen yerel işbirlikçilerinin de ordu

²¹⁵¹ Southern, 2006, s. 219.

²¹⁵² Roth, 1999, s. 15.

²¹⁵³ Burada muhtemelen büyük askeri mal ve hizmet alımlarından bahsedilmektedir. Ordugâhı takip eden satıcılar askerlerin bireysel olarak alış veriş yapabildikleri seyyar marketler olarak düşünülebilir.

²¹⁵⁴ Southern, 2006, s. 218.

²¹⁵⁵ Roth, 1999, s. 146.

lojistiğinde ağırlıklı olarak ulaşım hizmetlerinin yerine getirilmesi işini üstlendikleri görülmektedir²¹⁵⁶.

Sefer esnasında ise her asker kendine ait belli ağırlıkta bir yükü taşımak zorunda kalmıştır. Bu yükü; elbiseler, kumaşlar, yemek pişirme aletleri, yeterli miktarda yiyecek gibi farklı kalemler oluşturmaktaydı. Ordunun genel yükü ise *impedimenta* olarak adlandırılmaktaydı²¹⁵⁷. Bu genel ağırlığı; içme suyu, şarap ve bira fiçileri, silahlar, elbiseler, marangozluk aletleri, silah ve yük araçlarını tamir ekipmanları, küçük büyük kuşatma makinaları ile av hayvanları oluşturunuyordu²¹⁵⁸.

Modern bilginler bir Roma askerinin elbise ve silahlarla istihkak da dâhil olmak üzere yanında taşıması gereken toplam ağırlığını 22-30 kg olarak hesaplamaktadır. Yine siper kazıkları 1,5- 2 m uzunluk ve her biri yaklaşık 2,5 kg ağırlığı ile toplamda yaklaşık 15 kg ekstra yük oluşturunuyordu. *Contubernium* - genellikle 8 kişilik askeri grup- grubunun taşıdığı çadır (*pablio*) ise tahminen 40 kg ağırlığında idi. Buna ek olarak asker yükü genellikle bazalt taşından yapılan ve iki büyük taş diskten oluşan el değirmenini (*mola*) de içine alıyordu. Modern tahminlere göre bu değirmenin ağırlığı çevirme kolu ile birlikte 27 kg idi. 8 kişiden oluşan *contubernium* grubunun toplam ağırlığının çadır vs. de dâhil olmak üzere 145 kg olduğu söylenebilir²¹⁵⁹. 40.000 kişilik bir ordu düşünüldüğünde bu askerlerin sadece

²¹⁵⁶ Erdkamp, 2007, s. 108.

²¹⁵⁷ Harkness, 1887, s. XLIV.

²¹⁵⁸ Southern, 2006, s. 220.

²¹⁵⁹ Roth, 1999, s. 74, 77.

şahsi ağırlıklarını değil kendilerine 30 gün yetecek yiyeceği de ²¹⁶⁰ yanlarına aldıklarında ulaşım hizmetinin basit bir iş olmadığı anlaşılmaktadır²¹⁶¹.

Roma ordusu tüm bu askeri ağırlıklarını taşımak için büyük miktarda yük hayvanına ihtiyaç duymuştur. Yük hayvanları, sırtına yük vurulanlar ile ağırlık yüklü arabaları çekenler olmak üzere iki kısma ayrılmasına rağmen Latince her iki grup hayvan için “*iumenta*” sözcüğü kullanılmıştır. Roma lejyonunun en alt temel taktik birimi olan *contubernium* her biri tek bir katır sürücüsü tarafından idare edilen iki katıra sahipti. İlk katır beş günlük istihkak ile ekipmanlar dâhil toplam 200 kg’dan fazla yük taşıırken, ikinci katır 11 günlük (125 kg) veya 13 günlük (150 kg) ağırlığında bir istihkakı taşıyordu²¹⁶². Erdkamp’a göre bu durum Antik Çağ ulaşım imkânlarının sınırlı olması nedeni ile askerlerin sadece belli bir gün yetecek miktarda yiyeceği yanlarında taşımalarından kaynaklanan bir durumdu²¹⁶³.

Her lejyon için gereksinim duyulan yük hayvanı sayısı en düşük tahminle lejyon başına yaklaşık olarak 60 hayvandı. Ancak en gerçekçi tahmin lejyon başına 100 veya 1.200 ya da 1.500 gibi tahminlerdir²¹⁶⁴. Aslında her 8 kişiden oluşan *contubernium*’un iki katıra sahip olduğu düşünülür ve bir lejyonun da süvariler hariç 4.500 kişiden oluştuğu kabul edilirse yaklaşık 560 *contubernium* grubuna ulaşılır ve bu da yaklaşık 1.120 katıra karşılık gelir. Yine süvarilerin de hız manevra kabiliyetlerini azaltmamak için yedek yük hayvanlarına ihtiyaç duydukları göz önüne alınırsa sayının daha da artacağı muhakkaktır.

²¹⁶⁰ Sage, bu miktarın birliğin amacına göre değişebileceğini söylemekle birlikte, 17 günlük yiyeceğin daha makul olduğunu belirtmektedir. Bkz. Sage, 2008, s. 116.

²¹⁶¹ Erdkamp, 2007, s. 104.

²¹⁶² Roth, 1999, s. 78, 203.

²¹⁶³ Erdkamp, 2007, s. 104.

²¹⁶⁴ Roth, 1999, s. 82.

Atlar, eşekler ve Doğu'da develer tam koşum takımları ile birlikte ordu ağırlığının nakli için kullanılmışlardır. Bunlar seferler için özel olarak yetiştirilebileceği gibi, el koyma veya satın alma yolu ile de temin edilebilirlerdi. Yük hayvanları için de aynı yollara başvurulabilirdi. Gemi sahipleri (*navicularii*) de gerekli hallerde orduya ulaşım hizmeti sağlamakla mükellefti²¹⁶⁵. Latinceye yük arabaları ve at arabaları genelinde *vehicula* olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda Romalılar çeşitli tiplerde araçlar kullanmışlardır. Öküzler tarafından çekilen iki tekerlekli yük arabası *plaustrum*, katırlarla çekilen iki tekerlekli arabalar *carpentum* ve dört tekerlekli yük arabası *carnus* olarak adlandırılmıştır²¹⁶⁶. Yük hayvanlarından öküzlerin ve katırların nakil hızının oldukça düşük olduğu söylenebilir. Kağnılar ve diğer yük arabaları için saatteki ortalama hızın 3 km ve en fazla 46 km olması muhtemeldir²¹⁶⁷. Ayrıca yorucu sefer yürüyüşleri ile günden güne yürüyüş temposunun düşeceği de açıktır.

Eşeklerin 100; katırların 135; develerin ise 175 kg kadar yük taşıdığı söylenebilir. Öküz ve katırlarla çekilen iki tekerlekli yük arabalarının 500 kg ve dört tekerlekli arabaların ise 650 kg ortalama taşıma kapasitesine sahip olmaları mümkündür. Kuşatma makinalarının nakli daha fazla yük hayvanını gerektirmiştir. Bu makinalardan en ağırı koçbaşı olup bunun yük vagonu üzerinde çekilebilmesi için yirmiden fazla katır veya ondan fazla öküz ihtiyacı duyulmuştur²¹⁶⁸. Romalıların ordu kervanlarında en çok katırı tercih ettikleri görülmektedir²¹⁶⁹. Bunda şüphesiz

²¹⁶⁵ Southern, 2006, s. 220.

²¹⁶⁶ Roth, 1999, s. 208.

²¹⁶⁷ Southern, 2006, s. 224.

²¹⁶⁸ Roth, 1996, s. 22, 89.

²¹⁶⁹ Erdkamp, 2007, s. 104.

katırların engebeli arazilere oldukça iyi uyum sağlayan, sert toynaklı ve dayanıklı hayvanlar olması etkili olmuştur.

Üçüncü Makedon Savaşı boyunca (M.Ö. 172-167) Perseus'un bir Roma kuvvetini yiyecek arama faaliyetleri esnasında pusuya düşürerek 1.000 yük arabasını ele geçirdiğine; M.Ö. 36 yılında Antonius'un kuşatma ekipmanlarını 300 yük arabası ile taşıdığına dair kayıtlar bulunmaktadır²¹⁷⁰. Plutarchos da Sulla'nın yalnızca kuşatma yükünün 10.000 çift katırı gerektirdiğini belirtmektedir²¹⁷¹. Ordugâhların planı hazırlanırken askeri ağırlıkların da hesaba katıldığı görülmektedir. Nitekim Polybios ordugâhta *tribunus* çadırının arka kısmında 50 Roma ayağı (yak. 15 m) uzunluğundaki bir alanın subayların at, katır ve ağırlıkları için tahsis edilmiş olduğunu nakletmektedir²¹⁷².

Roma askeri lojistiğinin ulaşım kanadındaki en esaslı değişiklik Marius Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Roma lejyonerlerinin takriben 35 kg'a kadar teçhizatla yüklendiği tahmin edilmektedir. Bu düzenleme ile lejyonerler; şahsi yatak, elbise, üç ya da daha fazla günlük hububat, bronz pişirme kapları (*trulleus*) , yemek takımları (*patera*), metal ya da deri matara, ot biçmek için orak, toprak taşımak için sepet, kazma (*dolabra*), kürek (*pala*), halat ve çadırlarını sabitlemek için kazık gibi araç ve gereçleri yanlarında taşımak zorunda kalmışlardır. Bu malzemeler “ T ” şeklinde bir sopanın ucunda asılı vaziyette taşınıyordu ve bu yük nedeniyle askerler Marius'un katırları olarak adlandırılmışlardır²¹⁷³. Frontinus, Gaius Marius'un orduya eşlik eden yük hayvanlarının sayısını azaltmak için askerlerin

²¹⁷⁰ Liv., XXXII.65.3; Roth, 1999, s. 87.

²¹⁷¹ Plut., Sulla.12.2.

²¹⁷² Polyb., VI.27.5.

²¹⁷³ McNab, 2010, s. 90.

eşyalarını ve yiyeceklerini çatal bir sıruk üzerinde taşımalarını sağladığını bu yolla birliklerinin hızını artırdığını ve Marius'un katırları şeklinde bir söylemin doğduğunu ifade etmektedir²¹⁷⁴. Marius'un bu konuda getirdiği yeniliğin esas noktasını askerlerin sefer esnasında taşıyabilecekleri iki haftalık malzemeyi yanlarında bulundurması oluştuyordu²¹⁷⁵.

Marius'un ağırlık kervanlarının sayısını azaltma her askerin taşıyacağı yük miktarını artırma şeklindeki düzenlemesi gereksiz ve fazla ağırlıkların ordu kervanının hız ve manevra kabiliyetini olumsuz yönde etkilemesini önlemeye yönelik alınmış bir tedbirdi. Özellikle ırmaklar üzerinde yük hayvanları ve arabaları için uygun geçit yerlerinin çok az olması ya da uygun olmaması nedeniyle ağırlık kervanları sadece orduyu yavaşlatmakla kalmamış aynı zamanda onun hareket kabiliyetini de kısıtlamıştır²¹⁷⁶. Marius'la özdeşleşen ordunun genel ağırlığını hafifletmeye yönelik çabalar ondan çok daha önceki dönem Roma askeri seferlerinden itibaren görülmektedir. Samnitlerle olan çarpışmaların birisinde, Samnitlerin, Romalıların ağırlıklarını ele geçirip ganimet olarak alıp gitmeleri Roma lehine; hareket kabiliyetini azalttığı için düşmanın aleyhine olmuştur²¹⁷⁷. Scipio Aemilianus da askerlerine yeme içme araçları gibi temel zorunluluklar haricinde fazlalıkları yanlarına almamaları yönünde talimat vermiştir²¹⁷⁸.

Köle hizmetçiler de Roma askeriyesi için zorunlu olan ve muhtemelen ordugâha ait fonksiyonları yerine getirmişlerdir. Seyisler, miğfer taşıyıcıları ve kervanda bulunan hayvan terbiyecileri toplu olarak *servitia castris* (ordugâh köleleri)

²¹⁷⁴ Frontin. **Strat.**, IV.1-7.

²¹⁷⁵ Potter, 2004, s. 81.

²¹⁷⁶ Roth, 1999, s. 296.

²¹⁷⁷ Liv., IX.13.

²¹⁷⁸ Frontin. **Strat.**, IV.1-4.

olarak ifade edilmişlerdir²¹⁷⁹. Köleler şahsi veya devlete ait olarak görev yapmışlardır²¹⁸⁰. Kaynaklarda ağırlığın korunmasından sorumlu kişiler olarak geçen köleler için *calones* teriminin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu kölelerin askerlerin şahsi köleleri mi yoksa toplu olarak ordu tarafından mı istihdam edildiği net değildir. Bununla birlikte subayların sefere şahsi köleleri ile katıldığı şeklinde bir izlenim mevcuttur²¹⁸¹.

Bundan başka Roma lojistiğinde çok fazla önem sahip olmamakla birlikte askeri levazım malzemelerinin taşınmasında *baiuli* olarak adlandırılan müstahdemlerden de faydalandığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 72-71 yıllarında, L. L. Lucullus 30.000 Galatyalıyı her biri yaklaşık 11 kg ağırlığa sahip buğdayı omuzlarında taşımaları için görevlendirmiştir²¹⁸². Bu miktar toplamda 330 ton buğdaya tekabül etmektedir.

Karayolu vasıtası ile yürütülen lojistiğin pahalı ve yavaş olması denizyolu ile ulaşımı cazip hale getirmiştir. Deniz yolu ulaşımı her ne kadar özellikle yaz sezonundan sonra fırtına, yağmur gibi olumsuz hava koşullarına bağlı olarak tahılda bozulma, küflenme gibi riskleri taşısa da sağladığı kolaylıkla tercih sebebi olmuştur. Romalılar levazım malzemelerini rutin olarak Latince *onariae naves* olarak adlandırılan nakliye gemileri ile taşımışlardır. 40.000 kişilik Roma ordusunun 6 aylık tahıl levazımının 6.300 ton olduğu düşünülürse 30 ton istiap haddine sahip 200 adet gemiye ihtiyaç duyulacağı açıktır. Ancak bu en alt seviyedeki tahmindir. M.Ö. 242

²¹⁷⁹ Phang, 2008, s. 235.

²¹⁸⁰ Sage, 2008, s. 118.

²¹⁸¹ Southern, 2006, s. 225.

²¹⁸² Plut., Lucullus, 14; Roth, 1999, s. 213.

yılında Lybaeum Kuşatmasında Sicilia'ya levazım maddelerini taşımak üzere 120 savaş gemisinin eşlik ettiği 800 geminin gönderildiği bilinmektedir²¹⁸³.

Bütün erzak yollarının düşman tarafından kesildiği zamanlarda lojistik gemileri ile gönderilen desteğin hayati rol oynadığı örnekleri ile bilinmektedir. Livius M.Ö 218 yılında Hannibal'in ordusunun karada Roma lojistik yollarını kesmesi üzerine Romalıların gemileri kullanarak deniz yolu ile Po Ovası'na erzak taşıdıklarını nakletmektedir²¹⁸⁴. M.Ö. 76 yılında bir isyan hareketini bastırmak için İspanya'ya giden Pompeius burada lojistik problem ile karşılaşmış ve ordusuna deniz yolu ile lojistik sağlamak için kıyı şehirlerini ele geçirmeyi planlamıştır²¹⁸⁵.

Roma askeri lojistik sisteminde levazım üsleri kurularak yiyecek tedarikinin kesintiye uğratılmamasının hedeflendiği görülmektedir. Bu üsler yerel lojistik kaynaklarının sınırlılıklarına karşı geliştirilmiş bir ulaşım şebekesiydi. Operasyonel ve taktiksel olmak üzere iki tip üs kuruluyordu. Operasyonel üsler operasyon sahasındaki ordunun lojistik ihtiyaçları için önemli su yolları üzerinde kurulurken, taktiksel üsler fiili operasyon sahasında ordunun hareketi ile yer değiştiren yapıdaki üstlerdi²¹⁸⁶. Bu lojistik üsler nehir yakınlarında ve kıyılarda oluşturuluyordu. Böyle bir sistem büyük miktarda levazım maddesinin gemiler ve botlarla uzun mesafelere taşınmasına olanak tanımıştır. Bundan başka tedarik merkezleri ordunun ihtiyaç duyduğu maddeleri stoklar tükenmeye başladığında karşılıklı sefer esaslı gönderilerle

²¹⁸³ Roth, 1999, s. 193 vd.

²¹⁸⁴ Liv., XXI.57.6-7.

²¹⁸⁵ Southern, 2006, s. 274.

²¹⁸⁶ Sage, 2008, s. 117.

ikame etmeye yardım etmiştir²¹⁸⁷. Taktiksel üsler ise yük hayvanları ve yük arabaları taşınan levazımla desteklenmiştir²¹⁸⁸.

Yiyecek tedarikinin güvenceye alınmasına yönelik üslerin kurulması Sicilia ve Sardinia'nın güvenliği sağlanana kadar Romalıların, hububat ihtiyacını fahiş fiyatlarla Mısır'dan almak suretiyle karşılamaları tecrübesi üzerine temellenmiş gibi görünmektedir. Romalılar bu deneyimin ardından deniz yolu ve limanları koruyarak ulaşım yollarını kontrol altına almayı amaçlamışlardır²¹⁸⁹. Yine başta buğday olmak üzere askerin ihtiyaç duyduğu şarap, zeytinyağı, yem gibi yiyeceklerle kereste vb. malzemeleri her zaman en yakın bölgelerden temin etmek mümkün olamamıştır. Bazı durumlarda uzak bölgelerden mal ve hizmet temini gerekmiştir²¹⁹⁰. Devlet bu zorluğu aşmak için lojistik üsleri hayata geçirmiş olmalıdır. Lojistik amaçlı bu üsler sadece levazım maddelerinin değil aynı zamanda asker sevkiyatının yapılmasına da imkân tanımıştır. Nitekim İkinci Makedonya Savaşı süresince Flaminius, Teselya şehirlerini kuşatan Roma ordusuna 6 günlük kısa bir dönüş mesafesine sahip Ambrakia'dan düzenli olarak *cohors* birlikleri sevk etmiştir²¹⁹¹.

Sadece kara ordusu personeli için değil aynı zamanda Roma filo personeli için de lojistik destek hizmetleri verilmiştir. Donanma mürettebatlarının yorgun ve bitkin düşmesini engellemek için yeterli miktarda su ve yiyecek gemi stokunda bulundurulmuştur. Bir savaş gemisinin dört günden fazla sürekli yol alamayacağı

²¹⁸⁷ Erdkamp, 2007, s. 104.

²¹⁸⁸ Sage, 2008, s. 117.

²¹⁸⁹ Southern, 2006, s. 111.

²¹⁹⁰ Sayar, 2008, s. 98.

²¹⁹¹ Erdkamp, 2007, s. 104.

düşünüldüğünde böyle bir filonun gece dinlenmek ve su ve yiyecek ikmalini tamamlamak üzere bir limana uğramış olması muhtemeldir²¹⁹².

5.1.5.2 İmparatorluk Dönemi

İmparatorluk yönetimi ile birlikte daimi ordunun sabit karargâhlara yerleşmesi askeri amaçlı ulaşım hizmetlerinin önemini azaltmamış bilakis daha geniş bir alana dağılmış birliklerin lojistik ihtiyaçlarının zamanında karşılanabilmesi için önemini daha da artırmıştır. Bu dönemde de Romalılar uzun mesafeler üzerinde topçu birlikleri, piyade, süvari birlikleri vb. çeşitli orduları kurma ve bunları koordine etme kapasitesine sahip olmuşlardır. Yine seferde yol altyapısı, depolar, tahıl ambarları, silah fabrikaları ve barınma tesisleri gibi unsurları hayata geçirmişler ve bu sayede ihtiyaç duydukları zaman insan gücünü neresi olursa olsun nakletme imkânına kavuşmuşlardır²¹⁹³. Whitby'in de ifadesi ile Roma'nın avantajlarından birisi Romanın tüm hasımlarına karşı sahrada yeterli miktarda askeri birlik bulundurma, geniş büyük tesislere sahip olma ve lojistik organizasyon kurabilme kabiliyeti olmuştur²¹⁹⁴.

İmparatorluk yönetiminde de Cumhuriyet idaresinde olduğu gibi deniz yolu taşımacılığı ön planda tutulmuştur. İnsanların ve malzemelerin deniz yolu ile taşınmasının karayoluna göre daha hızlı olması bunda tercih sebebi olmuştur. Bu dönemde deniz yolu ulaşım lokasyonlarının korunmasına büyük önem verilmiştir. Örneğin, Avrupa'da Ren ve Danube; Syria'da Fırat; bu bölgelerdeki sınır sisteminin önemli parçalarını oluşturmuş ve bu nehirler Roma gemileri tarafından

²¹⁹² Saddington, 2007, s. 204.

²¹⁹³ McNab, 2010, s. 220-221.

²¹⁹⁴ Whitby, 2007, s. 527.

korunmuştur²¹⁹⁵. Bu nehir yataklarına bağlı levazım hizmetlerinin sürdürülmesi için oldukça gerekliydi. Traianus'un Parth seferleri boyunca atlı bir subay olan Tuscianus, Fırat üzerindeki bu sınır boyunca levazım hatlarının güvenliğini bir bakıma “*curator annonae bello ripe Euphratis*” olarak emniyet altında tutmakla vazifelendirilmişti. Aslında bu sadece deniz yolu taşımacılığının sekteye uğramasını önlemeye yönelik değil aynı zamanda bu güzergâh üzerinde yer alan ikmal üslerinin de korunmasına yönelik tedbir olarak görülmektedir. Hem karada hem denizde yapılan operasyonlar ve deniz aşırı askeri lojistik hizmetlerinde bu tedarik üstleri önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Augustus ve Tiberius'un German topraklarındaki savaşları için böyle bir durum söz konusudur. Savaş zamanlarında buralardaki levazım hatlarını denetlemek üzere *primus pilus* rütbesindeki bir görevli Aquileia gibi limanlarda lojistik vazifelerle görevlendirilmiştir. Doğuda ise M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısında örneğin Karadeniz Trapezus şehir limanı, Armenia'daki operasyonlar için önemli bir tedarik üssü olmuştur²¹⁹⁶. Domitus Corbulo'nun M.S. 56-58 yıllarında Armenia seferinde ordunun ihtiyaç duyduğu lojistik malzemeler Karadeniz üzerinden operasyonel üs noktası olan Trapezus (Trabzon) vasıtası ile gönderilmiştir. Buradan yük katarları ile Anti-Taurus Dağları üzerinden Erzurum platosuna sevk edilmiştir. Trapezus'tan Erzurum'a kadar olan mesafe dağlık bölge üzerinden yaklaşık 200 km idi²¹⁹⁷. Bu Roma'nın uzak mesafelere lojistik destek gönderebilme kapasitesini göstermektedir.

İmparatorluk yönetiminin erken dönemlerinden itibaren sahradaki ordunun lojistik sorununu çözebilmek için mekiksel bir ulaşım hizmetinin başlatıldığı

²¹⁹⁵ Goldsworthy, 2003, s. 155.

²¹⁹⁶ Kehne, 2007, s. 332.

²¹⁹⁷ Tac. *Ann.*, XIII.39; Roth, 1999, s. 168.

görülmektedir. Tiberius'un Vetera'daki ordu üssünden Andreppendeki levazım üssüne Ren ve Lippe nehirleri vasıtası ile düzenli olarak levazım desteğinde bulunulmuştur. Bu üslerden ileriye doğru yük arabası konvoyları yiyecek ve ekipmanları daha doğuda Weser'de bir ırmak üssüne oradan yine nehir yolunu kullanarak gemilerle, sallarla veya romörkorlarla güney ve kuzeydeki diğer ırmak üslerine gönderilmiş buradan da katırlarla sonuçta levazımlar Tiberius'un sahradaki ordugâhına ulaştırılmıştır²¹⁹⁸. Bu olay da Roma lojistiğinin kararlılığına ve düzenliliğine işaret etmektedir.

İmparatorluk rejiminin kurulmasıyla başlayan süreçte, tüm lejyoner üsleri - İspanya'daki Leon hariç- önemli ırmaklar üzerinde yer almıştır. M.S. 70 yılında Jerusalem kuşatması esnasında Titus, birliklerine Joppa veya Jamnio yerine Caesarea gibi önemli liman tesisi olanaklarına sahip bir yerde toplanmaları emrini vermiştir²¹⁹⁹. Gallienus, Alamanların tehdidi karşısında birliklerini batıdan veya kuzeyden gelebilecek herhangi bir tehdit karşısında iyi bir lokasyona ve levazım açısından zengin bir ulaşım merkezine sahip Milan'da konuşlandırılmıştır²²⁰⁰. Her iki durum da birliklerin konuşlandırılacağı yer seçilirken ulaşım imkânlarının dolayısıyla levazım desteği ve personel takviyesinin kolaylıkla yapılabileceği deniz yolu lokasyonlarının tercih edildiğini göstermektedir.

Deniz yolu ağırlıklı nakliye hizmetlerinde en küçük tipte düz nehir sandallarının yük hayvanları ile çekilen arabaların taşıdığı miktara göre daha fazla yük taşıma kapasitesine sahip olduğu söylenebilir. Örneğin 20-34 m uzunluk ve 3-4,5 m genişliğe sahip bir Roma mavnasının 35 (metrik) ton ve daha büyük modelde

²¹⁹⁸ Kehne, 2007, s. 332.

²¹⁹⁹ Roth, 1999, s. 175.

²²⁰⁰ Santasuosso, 2001, s. 179.

olanının ise 110 (metrik) tona kadar yük taşıdığı söylenebilir. Bu nedenle genellikle nehirler birbirlerine kanallar vasıtası ile bağlanmıştır²²⁰¹. Cumhuriyet Dönemi'nde olduğu gibi imparatorluk sürecinde de savaş gemilerinin kargo taşımak için elverişsiz olması, yük gemilerinin kullanılmasını gerekli kılmıştır. Bu ayrım Traianus Sütunu üzerinde tasvir edilmiştir²²⁰². Muhtemelen bu gemilerin güvenliği savaş gemileri tarafından sağlanmış ve en başta hububat olmak üzere diğer emtiaların ulaştırılması da garanti altına alınmıştır.

Zamanla gemilerin yük taşıma kapasitesinin arttığı buna bağlı olarak da orduların ihtiyaç duyduğu malzemelerin sevkiyatının daha az gemi ile kolayca yapılabildiği anlaşılmaktadır. İmparator Claudius'un, Roma tahıl stoklarını iyileştirmek için nakliyecilere uygun faiz oranı sunması ve fırtınadan kaynaklanacak kayıpları ücretsiz devlet sigortası kapsamına alması en düşük taşıma sınırının 65-70 ton olmasını sağlamıştır. İlerleyen periyotta sıradan küçük bir ticaret gemisi 120-150 ton yük taşıyacak kapasitede olmalıdır. Yine 18,3 m uzunluk ve 6-7,6 m genişliğe sahip 400-500 tonajlık gemilerin oldukça yaygın olduğu söylenebilir²²⁰³. M.S. 2. yüzyılda İskenderiye'den Roma'ya tahıl taşıyan toplam 55,5 m uzunluk, 13,9 metreden fazla genişlik ve 13,4 m yüksekliğe sahip bir gemiye dair anlatı böyle bir geminin yük taşıma kapasitesinin 1.200 ton olabileceğini göstermiştir²²⁰⁴. Dolayısıyla ağır tonajlı gemilerin imali yüz binlerle ifade edilen Roma ordu ihtiyaçlarının nakil işlemlerinde büyük kolaylık sağlamıştır.

²²⁰¹ Kehne, 2007, s. 328.

²²⁰² Starr, 2000, s. 74.

²²⁰³ Landels, 1996, s. 182.

²²⁰⁴ a.g.e., s. 177.

Roma imparatorluk periyodunda yiyecek malzemelerinin oldukça uzak mesafelere taşındığına dair bol ipucu mevcuttur. Büyük miktarda gıda maddesi Mısır ve Afrika gibi tahıl üretim merkezlerinden doğudaki lejyonlara ve Kuzey Galya'dan Ren topraklarına taşınmıştır. Sivil yükleniciler imparatorluk döneminde de ordu lojistiğinin önemli bir parçasını oluşturmaya devam etmişlerdir. Özel tüccarlar belirli emtiaları hükümetin denetimi altında *navicularii* (denizaşırı nakliyatçılar) ve *praefectus annonae* vasıtası ile Roma'ya nakletmişlerdir. Bu kişilerle Roma'ya tahıl sevkiyatı için sözleşme yapılmış ve teslimat gerçekleştiğinde *adiutor* tarafından kendilerine ödemedede bulunulmuştur²²⁰⁵.

Mısır'da ve diğer eyaletlerde aynı vergiler bölgesel depolarda toplanıyordu. Bu ambarlara nakil işlemi toplulukların sorumluluğundaydı. Ancak bundan sonraki daha uzak taşımalar ise özel müteşebbisler veya askerlerin de sürece katıldığı devlet sorumluluğunda olmuştur²²⁰⁶. İmparatorluk döneminde büyük saha savaşlarının yaygın olmaması, seferlerin sıklıkla lejyonerlerin asilerin kalelerine hücumu ile sonlanan kontrgerilla operasyonlar üzerine odaklanması seferleri taktiksel bir problem olmaktan çıkartıp lojistik ve mühendislik problemi haline getirmiştir²²⁰⁷. M.S. 3. yüzyıldan itibaren yaşanan olayların lojistik boyutlu yansımaları da olmuş gibi görünmektedir. Severus Alexander'in (M.S. 222-235) son yıllarında büyük artış gösteren Doğu seferleri etkili ve hızlı birlik sevkiyatını gerektirdiğinden acil ihtiyaçların karşılanması daha masraflı olmuştur. Yine mali açıdan büyük yük oluşturan Parth seferleri sonuçsuz kalmış imparatorluk hazinesi zayıflamıştır. Ordunun ihtiyacını temin etmekle görevli kişilere M.S. 3. yüzyıldan itibaren Roma

²²⁰⁵ Roth, 1999, s. 166, 270.

²²⁰⁶ Kehne, 2007, s. 328.

²²⁰⁷ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 66.

ordusunun hareketliliği arttığı ve daha fazla sayıda muharip birliğe ihtiyaç duyulduğundan talep daha da artmıştır. Ordunun sefer esnasındaki iâşe gereksinimi ve lojistik ulaşım yollarının güvenliğinin sağlanması için bir nevi levazım ve ulaştırma sınıfı gibi görev alan paralı askerler görülmeye başlanmıştır²²⁰⁸. Ancak bu asker kökenli girişimcilerin kar eksenli mi çalıştığı mı yoksa ordu menfaatine göre mi hareket ettiği açık değildir. Yine lojistik ulaşım hizmetlerinin özelleştirilmesi, müteşebbislerin özellikle riskli bölgelerde gemi kaybı vs. göze alamamaları nedeniyle lojistik desteğin zamanında ulaşmama riskini doğurmuş olmalıdır.

Diocletianus'un sınır sistemi, sınır ordu birliklerinin bölünmesi, idari ve lojistik alt yapıyı daha da karmaşık hale getirmiş ve sahra ordularının toplandığı hatlar için yeni haberleşme ve lojistik ağlarının kurulması zorunlu hale gelmiştir²²⁰⁹. Diocletianus döneminde çiftlik hayvanları için *capitatio animalium* olarak bilinen bir vergi alınmıştır²²¹⁰. Bu vergi muhtemelen ordunun ihtiyacı olan ulaşım veya askeri amaçlı yük veya binek -ki süvarinin çok daha önem kazandığı bir dönemdi- hayvanlarını da kapsamış olmalıdır.

5.2. Mühendislik

5.2.1. Ordugâh

5.2.1.1. Tipleri

Etrüsk yöneticiler dönemine (M.Ö. 700-500) kadar uzanan geçmişiyile ordugâhlar Roma yayılmasında ve başarısında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu dönemde krallar şehrin genişliğini ve tahkimat hattını belirlemişlerdi. Bu durum

²²⁰⁸ Sayar, 2008, s. 97-98.

²²⁰⁹ Strobel, 2007, s. 269.

²²¹⁰ P. Southern, *The Roman Empire From Severus to Constantine*, London 2001, s. 159.

Krallık rejiminin erken evresine ait duvar kalıntıları ile doğrulanmıştır. Bununla birlikte Roma şehri M.Ö. 500 tarihinden Kelt istilasına kadar geçen süreçte kendini çevreleyen kapalı bir tahkimat hattına sahip değildi. Roma böyle bir savunma sistemine M.Ö. 378 yılında başvurmuş ve bu duvar Servius Duvarı olarak adlandırılmıştır²²¹¹.

Romalılar Antik Çağ'ın en iyi tahkimatçıları olarak görülmektedir. Bu nedenle Romalıların başarıyı sadece kılıçlarının değil aynı zamanda küreklerinin de yardımıyla kazandıkları genel kabul görmektedir²²¹². Roma ordusu sınırlarını genişletmeye başladığı dönemden itibaren askeri seferler esnasında kendisini emniyete alıp konaklayabileceği tahkimatlı ordugâhlar inşa etmiştir. Latince, *munimenta* sözcüğü çeşitli tipte istihkâmları tanımlamak için kullanılmıştır. Ordugâhın kendisi ölçüsü ne olursa olsun adı *castra* idi²²¹³. Başlangıçtan beri Romalıların kullandığı üç tip ordugâhın mevcudiyeti bilinmektedir. Bunlardan ilki kısa bir süreliğine kullanılan geçici ordugâhlar; ikincisi uzun süre ile genellikle de kış mevsimi boyunca kullanılan daimi ordugâhlar; üçüncüsü muhasarayı kolaylaştırmak için kuşatma alanının çevresinde özel olarak inşa edilen kuşatma ordugâhlarıdır²²¹⁴. Buna bir de en azından daimi orduya geçişle birlikte belirli bir maden sahasının ya da doğal kaynakların korunması vb. için kurulan özel amaçlı ordugâhlar eklenebilir.

Geçici ordugâhlarda, sabah erken saatlerde yürüşe geçen askeri birlikler dinlenmek üzere geceyi geçirebileceği bir ordugâh inşa ederek burada konakladıktan

²²¹¹ Leonard, 1953, s. 357.

²²¹² Anglim ve diğerleri, 2007, s. 204.

²²¹³ Le Bohec, 1994, s. 155.

²²¹⁴ Chrissanthos, 2008, s. 110.

sonra ertesi sabah yeniden yola çıkardı. Romalılar bu ordugâh düzenini uzun süre kullanmaya devam etmişlerdir²²¹⁵. Nitekim bazı yerleşim bölgelerinde, biri diğerinin üzerine binmiş iki veya üç ordugâh yapısına rastlanmıştır. Bu durum sefere çıkan ordunun burayı birden çok ziyaret ettiğini ve tek yönlü bir güzergâh olarak kullandığını kısaca ordunun geçiş yolu üzerinde olduğunu akla getirmektedir²²¹⁶.

Bu tür ordugâhlar sadece bir gece kalınan geçici kamplar niteliğindeydi. Roma askeri yürüyüş sistemi günlük yürüyüşlere (*itinera*) bölünürdü. Kural gereği, her iki-üç günlük yürüyüşü bir dinlenme günü takip eder ve her bir günün yürüyüşü bir ordugâhtan diğerine olurdu ki bu beş ordugâhta konaklama ve beş günlük yürüyüş anlamına gelirdi²²¹⁷. Ordugâhların yorucu yürüyüşün ardından askerlerin dinlenerek yorgunluğunu atması noktasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Sabah saat dört veya beş gibi ²²¹⁸ yürüyüş düzenine geçen tam teçhizatlı ordu, gün sonuna kadar yaklaşık 36 kilometrelik bir mesafeyi beş saat içinde kat edebilmekteydi²²¹⁹. Modern dönem tarihçileri bu askeri yürüyüşleri; ordunun bir yerden başka bir yere nakline dayanan basit tarzda olanlar, düşman bölgesine özel amaçla yapılan ve savaş maksatlı yürüyüşler gibi çeşitli kategorilere ayırmaktadırlar²²²⁰. Bu yürüyüşler esnasında keşif amaçlı casuslar ve kazmacılar en

²²¹⁵ Demircioğlu, 1953, s. 182.

²²¹⁶ Southern, 2006, s. 192.

²²¹⁷ Judson, 1888, s. 62.

²²¹⁸ Harkness, 1887, s. XLIX.

²²¹⁹ Harkness, bu süreyi günde ortalama 15-16 mil olarak gösterir ve Caesar'ın yaklaşık 50 millik mesafeyi 24 saatten daha az bir zamanda katettiğini bunu da mecburiyetten başardığını ifade eder. Ancak bu fark mesafelerin mil olarak hesaplanmasından kaynaklanabileceği gibi yürüyüş esnasındaki molaların dikkate alınıp alınmaması ile ilgili de olabilir. Yine zaman ilerledikçe askerin yürüyüş temposunda düşüş olacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için bkz. Harkness, 1887, s. XLIX.

²²²⁰ Southern, 2006, s. 189.

önden gönderilirdi²²²¹. Süvarilerin de önden giderek casuslar ve kazmacıların güvenliğini sağlamış olması muhtemeldir

Her ne kadar Latinlerle mücadele dönemindeki çarpışmalardan birisinde ordunun herhangi bir ordugâh yeri inşa etmeden mücadeleye girişi²²²² gibi çok nadir örnekler görülse de askeri yürüyüşün sona ermesinin ardından geceyi geçirmek için sur ve hendeklerle çevrili bir ordugâh inşa etmeden ordunun görevi tamamlanmış olmazdı²²²³. Roma ordusunun vaktin dar olduğu, siper kazıkları için yeterli ağaç vs. olmadığı durumlarda semerler üzerine hafif yükler koymak suretiyle alelacele siperler hazırladığı bilinmektedir. Scipio, Hispania’da Kartacalılara karşı giriştiği mücadelede böyle bir yönetime başvurmuştur²²²⁴. Yürüyüş ordugâhları düzenli ve planlı bir şekilde kurulurdu. Eğer zemin düz değilse önce zemin tesviye edilirdi. Daha sonra ordugâh alanı kare biçiminde alanlara ayrılırdı. Bu amaçla orduya inşa faaliyetlerinde çok sayıda işçi ve araç eşlik ederdi²²²⁵.

Her yürüyüşün ardından Romalıların birliklerini ordugâh ile emniyete alma geleneğinin Cumhuriyet yönetimi boyunca fakat tam olarak Polybios’un Roma ordusunu tanımladığı bir dönemde kalıplaşarak imparatorluk periyodu boyunca standart bir uygulama haline geldiği görülmektedir²²²⁶. Polybios’un bu ordugâhların çok kısa bir süre içerisinde yapıldığını aynı planı her yerde uygulamanın çok kolay; uzaklıkların sabit ve benzer olduğunu belirtmesinin²²²⁷ Romalıların bu konudaki uzmanlığı için kanıt oluşturduğu söylenebilir. Iosephus’un: “Romalıların nerede

²²²¹ Machievelli, 2008, s. 202.

²²²² Liv., VIII.11.11.

²²²³ Connolly, 2003, s. 8.

²²²⁴ Liv., XXV.36.1-8.

²²²⁵ Jos., **Bel. Iud.** III.76-77.

²²²⁶ Southern, 2006, s. 190.

²²²⁷ Polyb. VI.41.3-11.

olurlarsa olsunlar bir düşman toprağına girdiklerinde önce ordugâhlarını inşa ederler ve yürüyüş, seferde askerlerin dinlenip geceyi geçirebilecekleri ordugâh inşası ile sonlanır.” şeklindeki ifadesi Cumhuriyet periyodunun ordugâh kurma pratiğinin sonraki zamanlarda da devam ettiğini göstermektedir²²²⁸. Yine Iosephus Romalılar’ın kendilerini asla sürpriz ataklara karşı korumasız bırakmadıklarını, askeri birlikler düşman mıntıkasına intikal ettiğinde ordugâhlarını tahkim etmeden saldırıya geçmediklerini nakletmektedir²²²⁹. Bir bakıma Roma ordusunun gece konakladığı yeri tahkim ederek emniyete alması ve daha uzun zamanlı konaklamalarda bu tahkimatı genişletmesi Roma egemenliğinin en kuvvetli delillerinden birisi olmuştur²²³⁰. Vegetius’un acemi bir askere ordugâhın nasıl inşa etmesi gerektiğinin öğretilmesi gerektiği yönündeki açıklaması da gerçekten böyle bir eğitim verilip verilmediği bilinmemesine rağmen neredeyse hemen hemen her yıl savaşta görev alan askerlerin ordugâh inşa faaliyetlerinde uzmanlaştıkları söylenebilir²²³¹.

Sürekli ordugâhlar ise daimi bir ordu kurulmadan önce askerlerin kışı geçirmeleri için yeterli derecede lojistik sağlayarak oluşturduğu barınaklar şeklindeydi²²³². Bu istihkâmlar *castra stativa*, *castra hiberna* veya basitçe *hiberna* olarak adlandırılmıştır²²³³. Bu durum özel öneme sahip bir yerde kurulan ve sonradan daimi ordugâh şekline sokulan “*castra stativa*” olarak adlandırılan ordugâhlarla özdeş olmalıdır. İklima ve zamana dayanıklı malzemenin kullanıldığı bu ordugâhların değişmeyen ve eksiksiz planlarıyla Roma askeri sistemi içerisinde

²²²⁸ Ios., **Bel. Iud.** III.76.

²²²⁹ a.g.e., III.76-78.

²²³⁰ Leonard, 1953, s. 304.

²²³¹ Veg., **Mil.** I.21.

²²³² Southern, 2006, s. 192.

²²³³ Le Bohec, 1994, s. 155.

önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır²²³⁴. Bununla birlikte *castra stativa* tipi ordugâhların Cumhuriyet periyodunun sonlarına doğru ya da Augustus’la birlikte yaygınlık kazandığı da rahatlıkla söylenebilir. Daimi ordugâhların kış mevsiminin olumsuz koşullarının askeri personel üzerindeki etkisini en aza indirme ve ileri karakol vazifesi yaparak güvenlik tehditlerine karşı koruyucu bir unsur olarak ortaya çıktığı da söylenebilir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kavimlerle yaşanan savaşın karakterini ilkbaharda önce kim harekete geçmişse onun taarruza başlaması ve düşmanın topraklarını yağma ettikten sonra tekrar yurtlarına dönmesi oluşturunuyordu²²³⁵.

Zamanla toprakların büyümesine ve anayurttan uzaklaşmaya paralel olarak savaşın mahiyeti de değişmiştir. Her ne kadar Livius, Vei şehri ile olan harpler döneminde Roma generallerinin hücumdan ziyade bir kuşatmada karar kılmaları nedeni ile askerleri için yeni bir şey olan kış ordugâhını kurarak kış mevsiminde de harbe devam etmeyi planladıklarını belirtse de bu daha sonraki birkaç yüzyıl içinde yaygınlaşmış bir uygulama gibi görünmektedir²²³⁶. Roma askeri sisteminde daimi ordu kurulmadan önce kış sezonu ile birlikte büyük mevcudiyeti olan ve özellikle kuzey iklim bölgelerinde yaşayan ordunun kışı geçirmek üzere kışlalara (*hiberna*) dağıtıldığı bilinmektedir²²³⁷. Bu Machievelli’nin de üzerinde durduğu gibi Romalılar’ın kış koşullarının ordunun savaş düzenini ve kabiliyetini bozabileceği endişesi ile kış ayı boyunca sefer yapmaktan kaçınmaları ile ilgili bir durumdur²²³⁸. Antikçağ’ın diğer devletlerinde olduğu gibi Romalılar da genellikle kış ayları

²²³⁴ Leonard, 1953, s. 304.

²²³⁵ Demircioğlu, 1953, s. 81.

²²³⁶ Liv., V.2.1.

²²³⁷ Southern, 2006, s. 192.

²²³⁸ Machievelli, 2008, s. 244.

boyunca -aralık, ocak, şubat- ayları boyunca sefere çıkmazlardı. Devam eden bir savaşta ve savaşın sona ermediği durumlarda ise asker kışlasına (*hiberna*) çekilirdi. Ordu genelde mart ayının birinci günü kış ordugâhından ayrılırdı. Bu kış ordugâhları genelde kasaba ve şehirlerde yer alırdı. Örneğin M.Ö. 200-199 ve M.Ö. 188-187 yılında Roma ordusunun Macedonia şehrinde ve M.Ö. 168 yılında Amphipolis’de kışı geçirdiği bilinmektedir. Ancak zaman zaman ordunun küçük köylerde de kışı geçirdiği görülmektedir. Nitekim G. Flaminius, M.Ö. 193 yılında İspanya yakınlarındaki seferi boyunca birliklerini küçük bir kış karakoluna (*hibernacula*) yerleştirmiştir²²³⁹.

Stratejik ya da başka nedenlerden dolayı kasabaya ihtiyaç olduğu zaman, Octodorus’daki Galba örneği gibi, yerleşik halk kasabayı terk etmek zorunda kalırdı²²⁴⁰. Ancak burada kış mevsiminin Roma’nın yayıldığı bölgelerde farklı zaman dilimlerini kapsadığını da hesaba katmak gereklidir. Augustus döneminde ise daimi ordugâhların yerini kaleler almaya başlamıştır. Augustus kendi amaçlarına uygun olarak genişlettiği Roma topraklarında birliklerini kış döneminde ordugâhlarına çekmiştir. Yaz ordugâhları her ne kadar taştan yapılmış olsa da özellikle soğuk kuzey eyaletlerinde sürekli kalmaya elverişli olmamıştır²²⁴¹.

Kuşatma ordugâhları da Cumhuriyet yönetimi boyunca yaygın olarak görülen ordugâh tipleri olmuştur. Bu ordugâhlar uzun süre beklemeyi ve yiyecek tükeninceye

²²³⁹ Bkz. Liv., 35.7.7; Roth, 1999, s. 178.

²²⁴⁰ Judson, 1888, s. 86.

²²⁴¹ Campbell, 1994, s. 79.

kadar orada kalmayı gerektiren istihkâmlardı. İspanya'daki Numantia, Judaedaki Masada ile Pompeius ve Caesar'ın Dyrrachium'daki ordugâhları bu tipteydi²²⁴².

5.2.1.2. Kurulması

Ordu sefer için harekete geçtiğinde istihkâm birlikleri önden giderek uygun bir yerde cephesi doğuya gelecek şekilde ordugâh için bir yer tespit ederlerdi²²⁴³. Karargâh, genelde bir tepenin eğimli tarafına kurulurdu. Bu metot ön tarafta baskınlara karşı koruma sağlarken, arka kısmın düşmanın kolayca ulaşamayacağı tepelik kısma gelmesine imkân tanırdı. Yine su ihtiyacı nedeni ile ordugâh yeri seçiminde genellikle bir akarsu vadisinin eğimli kısımlarına yerleşmeye özen gösterilirdi²²⁴⁴. Bir bakıma ordunun sırtını dağa vermesi dar geçitleri kontrol edebilmesini; vadi kenarlarına yakın olması ise su ve yiyeceğe daha yakın olmasını sağlamıştır²²⁴⁵. Ordugâh kurmada Roma'nın temel amacının her yeri mükemmel şekilde savunabilen bir yapı kurmak olduğu söylenebilir. Romalılar, aşinalık emniyeti getirdiği için tehlike durumunda askerlerin mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde savaş düzeni alabilmeleri, yenilgi durumunda bilinen ve savunulan bir yere sığınabilmeleri için her zaman benzer kalıbı -aynı yollar, aynı mevzilenme, aynı geçitler- kullanarak ordugâhlarını kurmuşlardır²²⁴⁶. Polybios, Hellenlerle Romalıların ordugâh yapım tekniklerini karşılaştırırken Hellenlerin ordugâhlarını sahanın kendilerine sunduğu doğal şartlara göre belirlediklerini, ağır ve yorucu bir iş olan hendek kazma işinden kaçınarak doğal istihkâmlardan yararlanmayı

²²⁴² Southern, 2006, s. 192.

²²⁴³ Demircioğlu, 1953, s. 182.

²²⁴⁴ Judson, 1888, s. 71.

²²⁴⁵ Sun Tzu, 2008, s. 125.

²²⁴⁶ A. Santasuosso, **Soldiers, Citizens the Symbols of War From Classical Greece to Republican Rome, 500–167 BC.**, Oxford 1997, s. 155.

yeğlediklerini belirtmektedir. Polybios'a göre bu durum onların kendilerini doğanın sunduğu imkânlarla göre sınırlaması nedeniyle değişik tiplerde ordugâh inşa etmelerine neden olmuştur. Romalılar ise zahmetli ve yorucu hendek kazma işinden kaçmayarak hepsi birbirine benzeyen düzenli ordugâhlar kurmuşlardır²²⁴⁷. Muhtemelen kendisine antik dönem yazarlarını referans alan Machievelli de Hellenlerin bir kayalığa, bir nehre, bir ormana, ya da bunlara sırtını dayamamış bir konaklama yerini seçmediklerini ancak Romalıların konaklama yerinin seçiminde doğa imkânlarından ziyade kendi becerilerine güvendiklerini ve manevra yapmaya imkân vermeyen yerlerden uzak durduklarını ifade etmektedir²²⁴⁸. Ancak Machievelli'nin Romalıların savaş günü engebeli bir arazi yerine rahatça manevra yapabilecekleri düz alanları seçtiklerine dair söylemi ordugâh yerinin seçiminde güvenliğin ön planda tutulduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Machievelli, asker sayısının yetersiz olması halinde veya iyi talimli asker olması halinde yüksek yerlerin seçilebileceğini de ifade etmektedir²²⁴⁹.

Hyginus da ordugâh yerinin seçiminde düşman saldırısına açık ve su taşkınlarının olabileceği lokasyonlardan uzak durulması gerektiğini belirtir. Ayrıca düşman bölgesinde bulunan ordugâh sur ve hendeklerinin daha güçlü inşa edilerek kapılarda, sur kanatlarında ve kulelerde katapult yerleştirmeye müsait platformlar oluşturulmasını salık vermektedir²²⁵⁰. Machievelli de ordugâh yerinin seçiminde hastalıklardan korunmak için bataklıklardan²²⁵¹ veya sert rüzgâr alan yerlerden uzak

²²⁴⁷ Polyb., VI.42.1-5.

²²⁴⁸ Machievelli, 2008, s. 219.

²²⁴⁹ Bunun için bkz. Machievelli, 2008, s. 123, 180.

²²⁵⁰ Hyg., Hyginus, *De Munitionibus Castrorum*, 57-58.

²²⁵¹ Machievelli, düşmandan sayıca az olunması halinde insan gücü açığını kapatmak ve kuşatılmamak için ordunun nehir veya bataklığa sırtını dayamasında bir sakınca olmadığını savunur. Bkz. Machievelli, 2008, s. 181.

durulduğunu ifade etmektedir. Romalılar, bu tehlikeyi bölge insanının ten rengine bakarak anlardı. Ciltleri solgun, astımlı veya başka bir hastalık belirtisinin olduğu durumlarda askerler ordugâhlarını başka bir yere taşırlardı²²⁵². Machievelli belki yüceltici bir ifade kullanmış olsa da bu durumun ordugâhın kuruluşunun ilk aşamasından itibaren en ince ayrıntısına kadar düşünülerek gerçekleştirildiğine dair bir referans olduğu söylenebilir.

Bir ordugâhın kurulma süresinin iki-üç saat olduğu tahmin edilmektedir. Ordugâh kurma aşamasında güvenliğin nasıl sağlandığı net olmamakla birlikte ordunun bir kısmının savaş düzeni alıp inşa işi ile meşgul olan diğer kısmı koruduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu bağlamda *triplex acies* formasyonuna sahip bir ordunun ilk iki hattının kazı ile meşgul olup üçüncü hattın güvenliği sağladığı düşünülebilir²²⁵³. Machievelli bu durumu: “Romalılar ordugâhlarını tahkim ederlerken bu görevi *triarii*’ye verirler, *principes* ve *hastati* ise silah başında kalırdı çünkü *triarii* cenge en son katılan asker olduğu için düşman geldiğinde silahlarını almak ve yerlerine geçmek üzere daima zaman bulurdu” diyerek ifade etmektedir²²⁵⁴. Machievelli bu düşüncesini büyük olasılıkla Vegetius’a dayandırmaktadır. Vegetius, düşman tehdidi altında bir ordugâh inşa edilirken süvarilerin tamamı ile piyadenin yarısının saldırı hattına doğru ilerleyerek beklediğini diğer kalan askerlerin ise onların arkasında hendek kazmakla meşgul olduklarını kaydetmektedir²²⁵⁵. M.S. 1. yüzyılın son çeyreğinde Dacia’da Decebalus’a karşı girişilen askeri harekâta savaş hattının önünde mevzilenen iki lejyonun hemen arkasında ordugâh inşası ile uğraşan

²²⁵² Machievelli, 2008, s. 232.

²²⁵³ Southern, 2006, s. 193.

²²⁵⁴ Machievelli, 2008, s. 228.

²²⁵⁵ Veg., *Mil.* I.25.

askerleri korumakla görevli olduğu bilinmektedir²²⁵⁶. Muhtemelen geçici ordugâhlar kurulmaya devam ettiği müddetçe bu güvenlik tedbirleri sürdürülmüş olmalıdır.

Roma askeri sisteminde 4 lejyondan oluşan 2 *consul* ordusunun birlikte hareket ettiği durumlarda her iki ordunun aynı ordugâhı paylaşp paylaşmadığı noktası pek aydınlık değildir. Bu konuyla ilgili olarak en azından 4 lejyonun sefer halinde olması durumunda 2 *consul* ordusunun zaman ve emek kaybına neden olabileceği düşüncesi ile tek bir ordugâhı paylaştığı söylenebilir. Nitekim Polybios'un 4 lejyondan oluşan 2 *consul* ordusunun aynı ordugâhı paylaştığı şeklindeki söylemi bu fikri destekler niteliktedir²²⁵⁷. Ancak Polybios'un ifadelerinden aynı arazi üzerinde parçalı iki ayrı ordugâh kurulabildiği de anlaşılmaktadır. Bu muhtemelen yeterli büyüklükte toprak parçası olması halinde aynı toprak siperin çevrelediği bir alandı ve parçalı ordugâh bu alan içerisinde kuruluyordu.

Ordugâh inşasında askerlerin çeşitli araç ve gereçler kullandıkları bilinmektedir. Livius çok daha erken dönemler için Etrüsklerle olan çarpışmalardan birisinde siperleri yerle bir etmek ve hendekleri doldurmak için askeri kölelere muhtemelen bir ucu balta diğer ucu da çapa şeklinde kazmalar dağıtıldığını naklederken²²⁵⁸; Tarihçi Iosephus M.S. 75 tarihinde sepet, kazma, orak ve zincir taşıyan bir lejyoner gördüğünü belirtmektedir²²⁵⁹. Ordunun kullandığı klasik araç olan bir ucu balta diğer ucu kazma *dolabra* hendek kazma aşamasında, zemini

²²⁵⁶ Connolly, 2003, s. 18.

²²⁵⁷ Polyb., VI.32.6-7.

²²⁵⁸ Liv., IX.37.8.

²²⁵⁹ Ios., *Bel. Iud.* III.93-95.

temizlemek ve bazı durumlarda savaşmak için kullanılmıştır²²⁶⁰. Lejyonerler, hafriyat için yanlarında bulundurdıkları yaba, faraş, ahşap soyma, kesme aletleri gibi temel araç ve gereçlere de sahiptiler²²⁶¹.

5.2.1.3. Dış Yapı ve Güvenlik

Normal bir Roma tahkimatı, üzerinde muhafızların bulunduğu bir duvar (*agger vallum*) ve duvarın önünde düşmanı yaklaştırmamak için kazılmış hendekten (*fossa*) oluşurdu²²⁶². Bu hendek “ V ” şeklindeki yapısından dolayı ayak bileği kırıcı olarak da tanımlanmıştır²²⁶³. Genellikle 1,48 m genişlik ve 89 cm’den fazla olmayan bir derinliğe sahip olurdu²²⁶⁴. Ancak hendek ölçüleri sabit kalmayarak tehlike ve zaman kıstaslarına göre değişik ölçülerde olmuştur. Nitekim en azından daha geç dönemler için Vegetius, ordugâhın istihkâmında bazı metodlar olduğunu ve tehlikenin söz konusu olmadığı durumlarda zeminden yaklaşık 90 cm yüksekliğinde toprak sur ve bu surun önünde bir hendek kazıldığını kaydetmektedir. Geçici durum için oluşturulan bu hendekler yaklaşık 2,6 m veya 2,1 m genişliğe sahipti. Ancak ciddi düşman tehlikesinin söz konusu olduğu durumlarda ordugâhı çevreleyen hendekler yaklaşık 3,6 m ve 2,7 m genişliğinde olabilirdi²²⁶⁵. Judson, normal ölçülerde yaklaşık 2,7 m genişlik, 2 m derinlik ve 71 m uzunluğa sahip bir hendeğin kazılması ve tahkimat işi için 100 askere ihtiyaç duyulacağını kaydetmektedir²²⁶⁶. Hendek derinliği, genişliği ya da uzunluğunun artmasının veya toprak yapısının ihtiyaç duyulan eleman sayısını azaltacağı veya artıracığı da kesindir.

²²⁶⁰ Bishop ve Coulston, 2009, s. 117.

²²⁶¹ Veg., *Mil.* II. 25.

²²⁶² Judson, 1888, s. 73.

²²⁶³ Southern, 2006, s. 180.

²²⁶⁴ McNab, 2010, s. 186.

²²⁶⁵ Veg., *Mil.* I. 24.

²²⁶⁶ Judson, 1888, s. 82.

Askeri yürüyüş ordugâhları kapı türü bir materyale sahip değildi. Ancak bu geçiş yerleri *tituli* olarak bilinen kısa siper ve onun önünde siper genişliğinde birkaç metrelik hendekten oluşuyordu. İkinci tip ise literatürde küçük anahtar / kilit anlamına gelen *clavicula* olarak bilinen ve giriş kapısını koruyan kavisli sur uzantısı idi²²⁶⁷. Bundan başka Romalılar muhtemelen ordugâh çevresine kazıklı duvarlar yükseltip önüne de siper kazmışlardır²²⁶⁸. Bu kazıklı duvarın üzerinde kaynaklarda *valli* veya *pila muralio* olarak geçen siper kazıklarından oluşan siper çiti bulunurdu²²⁶⁹. Fazla derin olmayan bir hendek açılarak bir sıra kazık engeli (*lorica*) yapılmak suretiyle kurulan bu ordugâh “*castra tumultuaria*” adını taşıyordu²²⁷⁰.

Livius, *Consul* L. Quinctius’un Sabinler üzerine düzenleyeceği bir sefer için her erkeğin beş gün kendisine yetecek yiyeceği ve siper için 12 adet siper kazığını alarak gün ağarmadan *Campus Martius* alanında toplanmaları gerektiği şeklinde emir verdiğini nakletmektedir²²⁷¹. Polyaeus da Scipio’nun siper kazığı için çit taşıyan bir askere “Yoldaş senin güvenlik umudun kılıcına değil o taşıdığın çitlere bağlı olacak” şeklinde bir söylemde bulunduğunu kaydetmektedir²²⁷². Bu iki durum çok erken dönemlerden itibaren Roma’nın güvenlik amaçlı olarak siper duvarları üzerinde kazık setler kurduğuna ve siper kazıklarının önemli bir işlev üstlendiğine dair delil oluşturmaktadır.

Toprak siperlerin yüksekliği askerlerin kolayca görebilmeleri ve mızraklarını atabilmeleri için normalde 1-1,5 m yüksekliğinde tasarlanmış olup bazı durumlarda

²²⁶⁷ McNab, 2010, s. 186.

²²⁶⁸ Machievelli, 2008, s. 227.

²²⁶⁹ Southern, 2006, s. 193.

²²⁷⁰ Leonard, 1953, s. 304.

²²⁷¹ Liv., III.27.4-5.

²²⁷² Polyain. Strat., Polyainos, **Strategika**, VIII.16.3.

siperlerin üzerindeki boşlukların arasına 0,5-1 m yüksekliğinde kuleler (*pinnae*) yerleştirilmiştir²²⁷³. Bu hendek ve siperler aynı zamanda ordunun güven içerisinde konaklamasını sağlamıştır. Appianus'un, Aemilianus'un Numantia Kuşatmasına dair anlatısı burada güçlü bir tahkimat oluşturulduğunu göstermektedir. Aemilianus, Numantia çevresinde 2,5 m genişliğinde ve 3 m yüksekliğinde bir taş duvar ve buna eşlik eden bir hendeği inşa ettirmiştir. Buna ilaveten 30 m aralıklarla ahşap kuleler yerleştirilmiş ve inşa edilen toplam duvar uzunluğu yaklaşık 9 km'yi bulmuştur²²⁷⁴.

Galya seferleri esnasında Caesar, bir ordugâhın tahkimatını yaparken 6 m genişliğinde bir hendek kazdırmış, bu hendek ile diğer tahkimat arasında 118 m bir mesafe bırakarak baskınların önüne geçmeyi arzulamıştır. Çok geniş bir sahayı siperle çevirten Caesar 4,5 m genişliğinde ve aynı derinlikte bir başka hendeği de bu aralığın arkasına kazdırmıştır. Ova ile aynı seviyede ve daha içeride kalan bir hendeği de su ile doldurtmuştur²²⁷⁵. Dolayısıyla ordunun güvenliği için tüm tedbirleri almıştır. Bu hendeklerin ne kadar önemli bir yere sahip olduğu Caesar'ın Pompeius'la olan savaşını anlatırken sarf ettiği cümlelerden anlaşılmaktadır. Caesar düşmana karşı çitler kurarak Pompeius'un askerlerinin saldırıya geçtiği bir esnada askerine geri çekilme emri vermiştir. Düşmanı kendi alanına çekerek içeride sıkıştırmış ve geri çekilmeye zorlamış, bu çitlerin arkasında daha önceden kazılan içi sivri kazıklar ve suyla tahkim edilen hendekler sonucun kati belirleyicisi olmuştur. Bu tip savunma asker kaybını da en aza indirmiştir²²⁷⁶.

²²⁷³ Judson, 1888, s. 25.

²²⁷⁴ Bunun için bkz. App., VI.15.90.

²²⁷⁵ Caes. **Gall.**, VII. 72.

²²⁷⁶ Caes. **Civ.**, III.46.

Görüldüğü üzere ordugâh inşası ve bu ordugâhların korunmasına yönelik tedbirler Roma askeri seferlerinin nirengi noktasını oluşturmaktadır. Romalıların, savaşları kılıçtan çok kazarak kazandıkları yönündeki söylem de bu gerçeğe işaret etmektedir²²⁷⁷. Vegetius'un hendek kazma işleminden sonra *centurio* 'lar tarafından ölçüm işlemi yapıldığı ve işinde titizlik göstermeyenlerin cezalandırıldığı şeklindeki söylemi ordugâh inşasına verilen önemi göstermektedir²²⁷⁸. Ordugâh tahkimatının ardından muhafızlar sur boyunca kampın içerisindeki kilit noktalara yerleştirilirlerdi. Böylece ordugâhın dış güvenliği sağlandıktan sonra askerler çadırlarına geçme özgürlüğü kazanırlardı²²⁷⁹. Bu aşamadan sonra güvenlik önlemi olarak her kapıda bir *cohors* birliği ve her duvarın başında yerleşik bir nöbetçi ile general ve *quaestor* 'lar için özel muhafız birlikleri oluşturulurdu. Tehlikeli zamanlarda kapılardaki *cohors* sayısı iki veya üçe çıkarılarak güvenlik seviyesi artırılırdı²²⁸⁰.

Giriş yerlerinin korunması ise dayanıklı ahşap kapıların olmaması nedeniyle bir problem olarak kalmış ancak bu sorun girişlere nöbetçi yerleştirme, kavisli hendek kazma ve koruyucu bir kol gibi doğrudan dış kamp duvarına bağlanan tümsek bir yapı oluşturma suretiyle çözülmüştür²²⁸¹. Büyük ihtimalle bu giriş kapıları Vegetiusun da üzerinde durduğu gibi doğuya ya da direkt olarak düşman tarafına dönük konumlandırılmışdır²²⁸². Ordugâh güvenliğinin sadece yapısal olarak değil bireysel olarak da gece ve gündüz buralarda nöbet tutan askerlere görevlerini yerine getirirken pozisyonlarını hiçbir suretle terk etmeyeceklerine dair yemin ettirmek suretiyle artırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Polybios, ordugâhın düzenlenmesinin

²²⁷⁷ Cagniart, 2007, s. 91.

²²⁷⁸ Veg., *Mil.* I.25.

²²⁷⁹ Connolly, 2003, s. 20.

²²⁸⁰ Harkness, 1887, s. LVI.

²²⁸¹ Southern, 2006, s. 193.

²²⁸² Veg., *Mil.* I.23.

ardından *tribunus*'ların toplanarak köle ya da özgür olup olmamasına bakmaksızın tüm kişilere ordugâhtan bir şey çalmayacağına hatta herhangi bir şey bulursa onu *tribunus*'lara getirip teslim edeceğine dair yemin ettirdiklerini nakletmektedir²²⁸³.

Akşam olduğunda, ordu müzisyenleri ışık söndür işaretini vermek için toplanırlardı. Bu gece nöbetine hazırlık için de bir işaret kabul edilir ve civardaki birkaç nöbetçi atlı (*speculatores*) dışında, diğer nöbetçi askerler ordugâha getirilirdi²²⁸⁴. Gece nöbet hizmetleri zaman olarak dört bölüme (*vigiliae*) ayrılırdı²²⁸⁵. Atlılar sınıfından dört Romalı bu zaman bölümleri içinde nöbet işleriyle ilgilenirlerdi. Her akşam parolayı (*tessera*) tahta bir levha üzerine yazarak başkomutan kendisi verirdi²²⁸⁶. Parolayı teslim alan kişi parolayı yakınında bulunan *manipulus*'un komutanına aktarır, sırasıyla ilk *manipulus*'a kadar bu işlem devam ederdi. Parolanın tüm *manipulus*'lara bildirilmesinin ardından karanlık çökmeden tablet, *tribunus*'a teslim edilir böylece *tribunus* parolanın tüm *manipulus*'lara dağıtıldığından emin olurdu²²⁸⁷.

Devriyeler aralıksız olarak görev yaparak nöbetçilerin uyanık kalmasını sağlıyorlardı. Gündüz nöbet hizmetleri (*excubie*) aynı şekilde fakat daha az asker çıkararak yürütülüyordu. Ordugâhta nöbet hizmetleri, siperlerde *hastati*, *principes*; içeride ise *triarii* tarafından yerine yerine getiriliyordu²²⁸⁸. Her *manipulus* sırasıyla *consul*'ün çadırının çevresinde onu korumak için muhafızlık görevini yerine

²²⁸³ Polyb., VI.33.1-2.

²²⁸⁴ Judson, 1888, s. 85.

²²⁸⁵ Romalılar güneşin batışından doğuşuna kadar olan süreyi *vigiliae* olarak adlandırılan dört nöbet periyoduna ayırmışlardır. Buna göre: İlk nöbet (*Prima Vigiliae*) 18.00-21.00; 2. nöbet (*Secunda Vigiliae*) 21.00-00.00; 3. nöbet (*Tertia Vigiliae*) 00.00-03.00; 4. nöbet (*Quarta Vigiliae*) 03.00-06.00 saatlerine karşılık gelmekteydi. Bkz. Ö. Develi, **Antikçağ'da Kuşatmalar**, N. Başgelen (ed.), İstanbul 2009, s.184.

²²⁸⁶ Leonard, 1953, s. 306.

²²⁸⁷ Polyb., VI.34.7-14.

²²⁸⁸ Leonard, 1953, s. 306.

getiriyordu. Yine askeri *tribunus*'lar için de *manipulus*'lar tarafından ordugâhta muhafızlık hizmeti sağlardı²²⁸⁹. Her askeri birlik de kendi güvenliğini kendi içinden seçtiği kişilerle sağlardı²²⁹⁰. Roma ordugâhında, surlar üzerinde uyuma ihtimali olan nöbetçileri harekete geçirmek için köpekler de kullanılıyordu²²⁹¹.

Seher vakti ise kalk borusu çalınırdı. Eğer yürüyüş devam edecekse birbirini izleyen üç sinyal sesi duyulurdu. İlk verilen işarette çadırlar sökülür, ikinci verilen işarette yük hayvanlarının yüklenmesi, üçüncü işaretle de ordu kervanının yürüyüşe geçmesi sağlanırdı. Üçüncü işaretle birlikte kumandanın kervanı ilerler ve ordu tamamen harekete geçmiş olurdu²²⁹². Iosephus da Polybios'un tanımladığı gibi ilk trompet sesiyle birlikte çadırların sökülerek hazır hale getirildiğini, ikinci sesle marş düzeni alındığı, trompetin üçüncü işaretiyle hiç kimsenin geride kalmaksızın ve düzenli bir biçimde harekete geçildiğini kaydetmektedir²²⁹³.

Ordugâhta emir komuta yapısıyla ilgili olarak Polybios önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre her sabah şafak vakti süvari subayları ve *centurio*'lar *tribunus*'ların çadırında hazır bulunurlardı. *Tribunus*'lar *consul*'den aldıkları zorunlu emirleri süvari subayları ve *centurio*'lara aktarırlardı. Bunlar da bu emirleri uygun bir zamanda emri altında bulunan askerlere taşırlardı²²⁹⁴. Iosephus da Polybios'a benzer bir anlatımda bulunmakta ve ordugâhta şafak vakti *centurio*'ların, *tribunus*'ları selamladığını, *tribunus*'ların başkumandanı ziyaret ederek bölük sorumlularına ulaştırılacak parola ve diğer emirleri aldığı hiyerarşik bir düzene işaret

²²⁸⁹ Polyb., VI.33.8-12.

²²⁹⁰ a.g.e., 35.1-3.

²²⁹¹ Le Bohec, 1994, s. 50.

²²⁹² Polyb., VI.40.1-3; Harkness, 1887, s. LVI.

²²⁹³ Jos., **Bel. lud.** III. 89-93.

²²⁹⁴ Polyb., VI.34.4-6.

etmekte ve aynı hassasiyetin savaş alanında da gösterildiğinden bahsetmektedir²²⁹⁵. Roma ordugâhlarıyla bağlantılı olarak savaş kurulunun düzenli bir şekilde toplanarak ordugâhın sorunlarını tartıştığı anlaşılmaktadır. Bu toplantılara lejyon kumandanları, *tribunus*’lar, *auxilia* birlikleri subayları, kıdemli *centurio*’lar ile lejyonun üst düzey profesyonel subayları da katılır ve uygulamaya yönelik tavsiyelerde bulunurlardı²²⁹⁶. Bu toplantılar şüphesiz ordugâhın işleyişinden kaynaklanan sorunları başlangıç aşmasında tespit ederek sorun büyümeden tedbir alma ve askeri motivasyonu artırmaya yönelikti. Tüm bu yönlerine rağmen ordugâhlardaki yaşam şartlarının askerler için ideal olmadığı söylenebilir. Chrissanthos’un da ifadesiyle kış mevsiminde yağmur, çamur, soğuk; yaz döneminde sıcaklar ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği ile kış boyunca lojistik aksamalar nedeniyle askerlerin ortalama yaşam süresi daha iyi yaşam koşullarına sahip diğer kıdemli subaylara göre daha düşüktü²²⁹⁷. Bununla birlikte Augustus egemenliğinde kışla tarzı kalıcı ordugâhların yaygınlaşması daha sistemli ve fonksiyonel yapısı ile Cumhuriyet yönetiminin geçici ordugâhlarında yaşanan sıkıntıları büyük ölçüde gidermiş olmalıdır. Çünkü Şair Iuernalis, *imparatorluk* rejimi döneminde askerlerin birçok haklar bakımından sivillere göre daha imtiyazlı olduğunu kaydetmektedir²²⁹⁸.

5.2.1.4. İç Yapı

Ordugâh yapım tekniğindeki asıl gelişme Samnit Harpleri sırasında olmakla birlikte Polybios Roma Cumhuriyet Dönemi’nin ortalarına doğru Roma lejyonlarının

²²⁹⁵ Ios., **Bel. Iud.** III.86-88.

²²⁹⁶ Connolly, 2003, s. 22.

²²⁹⁷ Chrissanthos, 2008, s. 110.

²²⁹⁸ Iuv.; Iuernalis, **Saturae**, XVI.7 vd.

geçici ordugâh planları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır²²⁹⁹. Roma ordugâhının iç kısmı bir plana göre düzenlenirdi. Arazi etüt memurları tarafından seçilen lokasyonda yapılan planlama sayesinde ordugâh ana caddeleri kaldırım taşları ile döşenmiş düzenli bir kasaba görünümü kazanırdı²³⁰⁰. Polybios ordugâhın inşası esnasında caddeler düzenlenirken her bir caddeye ve muhtelif yerlere mızrak ya da sancaklar dikildiğini böylece *consul*'ün beyaz sancağının bulunduğu noktaya göre yapılan düzenleme ile herkesin her zaman aynı yeri işgal ettiğini bu nedenle de çadırının hangi cadde üzerinde olacağını önceden bildiğini nakletmektedir²³⁰¹.

Ordugâh için yer seçimi yapıldıktan sonra en iyi görüş alanına sahip ve emirlerin yayılması için uygun olan bir yer kumandanın çadırı için ayrılır ve burası beyaz bir bayrakla tespit edilirdi. Ordugâh düzenlemesi *consul*'ün çadırının konumuna göre yapıldı²³⁰². Roma ordugâhları *via praetoria* ve *via principalis* olmak üzere iki caddeye sahipti²³⁰³. Bunlardan ana cadde *via principalis* olarak adlandırılırdı. Bu ad üzerinden geçtiği ve subaylar da dâhil olmak üzere kıdemli komutanların çadırlarının bulunduğu alana Cumhuriyet idaresinde “*principia* ” olarak adlandırılmasına izafeten verilmiştir²³⁰⁴. Hyginus da ordugâhın ön kısmının planı hakkında bilgi verirken sağ ve sol taraftaki giriş kapısının arasında uzanan yolu *via principalis* olarak adlandırmakta ve ismini karargâhtan aldığını beyan etmektedir²³⁰⁵.

²²⁹⁹ Goldsworthy, 2003, s. 8.

²³⁰⁰ Connolly, 2003, s. 20.

²³⁰¹ Polyb., VI.41.1-12.

²³⁰² a.g.e., VI.27.1-3.

²³⁰³ Connolly, 2013, s. 18.

²³⁰⁴ Keppie, 1998, s. 22.

²³⁰⁵ Hyg. 14.

Ordugâhın merkezinde yer alan *via principalis* 80 metreye kadar genişlerdi²³⁰⁶. Ordugâh içerisindeki yolların geniş olması piyadenin kolayca savaş düzeni alabilmesine yöneliktir²³⁰⁷. *Via principalis; porta principalis sinistra* ve *porta principalis dextra* kapılarına doğru uzanırdı. En azından Polybios zamanında ana caddeye paralel uzanan ve lejyonun *manipulus*’larını bölen (1’den 5. manipleye kadar bir tarafta, 6’dan 10. manipleye kadar diğer tarafta) *via quintana* (5. cadde) olarak adlandırılan bir cadde daha bulunmaktaydı²³⁰⁸. Daha dar ve 17 metrelik genişliğe sahip olan “*via quintana*” daha geniş olan “*via principalis*’in” her iki yanında yer alarak iki lejyonu ve ordugâhın dışında çadır kuran her iki müttefik lejyonlarını birbirinden ayırmıştır²³⁰⁹.

Daha geç döneme ait kaynaklardan elde edilen bilgilere göre *via principalis*’in sağına doğru uzanan, kışlanın diğer iki ana caddesi *via praetoria* (*praetor*’lar caddesi) ve *via decumana* (onuncu cadde) şeklinde isimlendirilmiş ve sırasıyla, *porta praetoria* ve *porta decumana*’ya doğru uzanmıştır²³¹⁰. Ordugâhın ön kenarının ortasında “*porta praetoria*” ordugâhı ikiye bölerek 14 m genişliğindeki bir arka kapıya (*porta decumana*) açılmaktaydı. Siperlerin içinde kalan bütün alanı ise “*intervallum*” olarak adlandırılan bir ara kısım çevrelemekteydi²³¹¹. *Intervallum*, muhtemelen Polybios’un çadırların bütün kenarını kuşatan yapı olarak tanımladığı *agger* (toprak set) ile çadırlar arasındaki 60 ayaklık (yak. 17,5 m) boş alanı ifade etmektedir. Polybios’a göre *agger* ile çadırlar arasındaki bu boşluk, askerlerin ordugâh içinde kolayca yürümeleri ve toplanmaları için yeterli bir alan sağlıyordu.

²³⁰⁶ Leonard, 1953, s. 305.

²³⁰⁷ Machievelli, 2008, s. 225.

²³⁰⁸ Keppie, 1998, s. 22.

²³⁰⁹ Leonard, 1953, s. 305-306.

²³¹⁰ Keppie, 1998, s. 22.

²³¹¹ Leonard, 1953, s. 306.

Ancak en önemli özelliği gece saldırılarında ateşin ya da atılan mermilerin çadırlara ulaşmadan zararsız hale getirilmesine katkıda bulunması olmuştur²³¹². Hyginus da sur (*vallum*) ve lejyoner barınakları arasında kalan ve genişliği 60 ayak (yak. 17,5 m) kadar olabilen *via principalis* yolunun *intervallum* olarak da adlandırıldığını nakletmektedir²³¹³. Hyginus'un üzerinde durduğu bu durum Polybios'un anlatısıyla örtüşmektedir.

Via principalis'in 80 metreye kadar genişlediği yerde geçit töreni yapılan *forum* bulunuyordu. *Forum* bayram ve törenlerde toplantı yeri olma özelliği taşıyordu. *Consul*'ün çadırı (*praetorium*), sahra sunağı (*ara*) , yargıç sahnesi (*tribunal*) ve kâhinler çadırı (*auguratorium*) burada yer alırdı. Kurmay subayların çadırı ile özkıtalar da (*extraordinarii*) burada bulunurdu²³¹⁴. Ordugâhın merkezinde yer alan *consul* çadırı (*praetorium*) değişik ölçülerde alanı kaplardı. *Aedes* (ordugâhtaki kutsal eşyaların saklandığı) ve *signa* burada yer alırdı. *Praetorium* aynı zamanda ordugâhın dini kalbi konumundaydı²³¹⁵. Bu çadırın sağ ve sol tarafında yer alan *tribunus* çadırlarının arkasında kalan boşluk; pazar yeri, *quaestor* ve onun sorumluluğundaki erzak için ayrılırdı. Son *tribunus* çadır yerinin her iki yanında *extraordinarii* olarak bilinen özel süvari birlikleri ile *consul*'ün hizmetinde bulunmak isteyen çok sayıda gönüllü yer alırdı²³¹⁶. *Tribunus* çadırları birbirine paralel ve eşit mesafeli olarak tek bir hat üzerinde kurulurdu. *Tribunus* çadırlarına paralel olarak lejyonerler için ordugâh yeri tespit edilirdi. Süvari ile piyade çadırları ise hat boyunca birbirine bakacak şekilde konumlandırılırdı²³¹⁷. Süvari çadırlarının sırt

²³¹² Polyb., VI.31.10.

²³¹³ Hyg. 14.

²³¹⁴ Leonard, 1953, s. 306.

²³¹⁵ Chrisassanthos, 2008, s. 109.

²³¹⁶ Polyb., VI.31.1-9.

²³¹⁷ a.g.e., VI.27.

tarafında her iki lejyonun *triarii* birliği bulunurdu. Her sınıfın orijinal bölümlenmesi 10 *manipulus* olduğu için caddeler tamamıyla eşit uzunlukta ve hepsi düz bir hat üzerinde sona ererdi²³¹⁸. *Hastati*'den 15 m uzaklıkta ise onlarla yüz yüze bakacak şekilde aynı hat üzerinde müttefik süvari kuvvetleri bulunurdu²³¹⁹. Karargâhın dışında, *porta decumana*'nın arka tarafında, askerlere yiyecek satan barakalar (*mercatores*) yer alırdı²³²⁰.

Savaş meydanlarının Roma'dan oldukça uzaklaşmasıyla orduların uzun yürüyüşler yapmak zorunda kalması her şeyden evvel süratli aynı zamanda emniyetli bir şekilde ordugâh kurma mecburiyetini doğurmuştur. Böyle bir Roma ordugâh düzeni kısa süreli ihtiyaçlar için kurulan fakat tekrar bozulabilen bir şehir görünümündeydi. Dışarıdan ancak dört kapı geçildikten sonra girilebilen bu ordugâh kare şekliyle Latium'un en eski iskân yerlerinin planlarına benziyordu. Etrafı hendekle ve topraktan yükseltilmiş bir siperle çevriliydi²³²¹. Ancak Roma ordugâhları ölçü bakımından tam olarak birbirinin aynısı değildi. Birçok faktör ordugâhın ölçü ve şekli üzerinde belirleyici olmuştur. Her şeyden önce asker sayısı ordugâhın büyüklüğünü etkilemiştir. Arazi koşulları da önemli olmuş, toprak parselinin ordunun tamamının yerleşimine olanak tanınmasına dikkat edilmiştir²³²². Roma ordugâhlarının şekil bakımından değişikliği ise daha geç dönemlerde gerçekleşmiş olmalıdır. İmparatorluk periyodu kaleleri iki kısa ve iki uzun kenar ile köşelerde kavisli bir şekilde inşa edilmiştir²³²³.

²³¹⁸ a.g.e., VI.29.5-9.

²³¹⁹ a.g.e., VI.30.1.

²³²⁰ Judson, 1888, s. 79.

²³²¹ Demircioğlu, 1953, s. 182.

²³²² Chrissanthos, 2008, s. 110.

²³²³ Southern, 2006, s. 180.

Askerlerin inşa yeteneğinin gelişmesindeki en güzel örnek imparatorluk döneminde yürüyüş ordugâhlarının özellikle en zor kısımları olan köşe ve giriş yerlerini içine alan inşalardı²³²⁴. En azından Augustus döneminde profesyonel orduya geçişle birlikte sınır ve geçit bölgelerinde kalıcı garnizonların kurulması bölgenin topografik yapısına göre yeniden şekillenmiş gibidir. Vegetius'un daha geç bir dönem için doğal koşullar ve yerleşim gereksinimlerine göre ordugâhların bazen kare bazen üçgen bazen yarı dairesel olarak inşa edilebileceği şeklindeki açıklaması bu ifadeyi destekler niteliktedir²³²⁵.

5.2.1.5. İmparatorluk Dönemi Gelişmeler

5.2.1.5.1. *Limes* ve İstihkâmları

Augustus döneminde daimi ordunun kurulması ile Roma ordugâh anlayışında da değişiklikler yaşanmış ordu birlikleri daha sabit ve statik ordugâhlarda barınmaya başlamışlardır. M.S. 1. yüzyılın ortası itibariyle sınırların tahkimi ile yeni ele geçirilmiş bölgeleri korumak için sürekli garnizonlar inşa edilmiştir²³²⁶. Augustus'la başlayan süreçte sabit Roma ordugâhlarının, sınır hatlarının belirmeye başlamasıyla kurumsallaştığı söylenebilir. Başlangıçta bir yol ya da bir giriş yeri olan *limes* daha sonra tahkim edilmiş ve kalıcı bir sınır anlamını kazanmıştır²³²⁷.

Roma İmparatorluğu'nun başlangıçta belirlenmiş sınırları yoktu. Sınırlar genişledikçe kale ve istihkâmlar da genel uygulamanın bir parçası haline gelmiş ve lejyon birlikleri de hudut bölgelerinin hinterlandına yerleştirilmişlerdir²³²⁸. M.S. 1.

²³²⁴ Fields, 2009, s. 52.

²³²⁵ Veg., *Mil.* 1.23.

²³²⁶ Hanel, 2007, s. 398.

²³²⁷ Roux, 2006, s. 53.

²³²⁸ Southern, 2006, s. 179, 182.

yüzyılın son ve 2. yüzyılın erken dönemlerinde sınır bölgeleri oluşumundan ve 2. yüzyıl itibari ile Yukarı Germania, Britania ve Raetia ile Numidia gibi bazı sahalarda yapay bariyerlerle sınırların birbirinden ayrıldığından bahsetmek mümkündür²³²⁹. Bu sınır hatlarının belirginleşmesi ve *limes* olarak adlandırılan bu hatlar üzerinde kale tarzı ordugâhların inşası ile imparatorluk topraklarının çok daha korunaklı yapıya kavuştuğu söylenebilir. Ancak ne *limes*'i ne de ordugâhları birbirinden ayırmak mümkün gibi görünmektedir. Çünkü *limes*'in olduğu yerde bir kale veya güvenlik amaçlı istihkâm yapısına da ihtiyaç duyulmuştur.

Claudius döneminde Roma ordusu artık daha uzun süre, imparatorluğun Augustus dönemindeki genişlemesini sürdürememiş kış kaleleri ve yol kenarı kaleleri sürekli hale gelmiştir²³³⁰. Claudius, Flavius ve Traianus yönetimleri dönemindeki fetihler sınır yollarının (*limites*) titizlikle yapılmış sürekli istihkâm yapıları ile desteklenmesini zorunlu hale getirmiştir²³³¹. Büyük inşa faaliyetleri ise Nero'nun ölümü sonrası gelişen politik olaylardan kaynaklanmıştır. Dört Caesar yılı süresince Kuzey Denizi'nden Mainz'e kadar tüm askeri yerleşimlerin ve sonradan fethedilmiş Orta Ren, Yukarı Ren ve Kuzey Raetia'nın yıkımı eski ordugâhların yeniden tahkimatı için yoğun bir inşa programı ile sonuçlanmıştır²³³². Orta Danube üzerindeki bu kaleler zinciri Augustus ve onun halefi Tiberius döneminde başlamış ve M.S. 69 yılında iç savaşlardan sonra yeniden canlanma göstermeye başlamıştır²³³³. Vespasianus ve Domitianus egemenliklerinde German sınırları kalıcı bariyerlerle tamamlanmıştır. Ren ve Tuna nehirleri arasındaki arkeolojik kazılarda

²³²⁹ Campbell, 1994, s. 79.

²³³⁰ Fields, 2009, s. 52-53.

²³³¹ Trever, 1939, s. 539.

²³³² Hanel, 2007, s. 399.

²³³³ Santasuoso, 2001, s.121.

her 500-600 metrede kurulmuş gözetleme kuleleri ve bir *limes* hattı ortaya çıkarılmıştır²³³⁴. Çizgisel tahkimatların inşasının güney Batı Germania'da uzun süre devam ettiği görülmektedir. Bunlar M.S. 83 yılında Domitianus'un egemenliği ile ahşap kuleler ve taş kaleler formunda inşa edilmeye başlanmıştır²³³⁵. Flaviuslar öncesi Roma ordugâhlarında taş yapılar birkaç lejyoner kalesi -özellikle buradaki merkezi binalar için- ile sınırlıydı. Taş yapı tekniği M.S. 1. yüzyılın son çeyreğinden 2. yüzyıla kadar kademeli olarak diğer ordugâhlarda da baskın hale gelmiştir²³³⁶. Önceki zamanlarda sınırlar siper kazıkları ve hendeklerle korunurken daha sonra bunların yerini German bölgelerinde toprak setler ve Raetia'da taş duvarlar almıştır²³³⁷. Bir bakıma imparatorluk rejiminin kurulmasıyla bu sınırlar üzerindeki istihkâm zincirlerinin kırsal bölgelerin güvenliğini sağlama, savunma ve düşman bölgesinde etkili bir operasyonda bulunabilmek için zemin oluşturma gibi değişik fonksiyonları yerine getirdiği söylenebilir²³³⁸.

M.S. 1. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Roma *limes* hattı ve istihkâmlarındaki yoğunluğun artarak devam ettiği görülmektedir. Ayrıca bu tarihten sonra yapılan büyük sur ve duvarlarla *limes* sözcüğünün gerçek manada anlamını bulduğu söylenebilir. Britania garnizonları örneğinde olduğu gibi M.S. 80'lerin sonunda Isca Silorum (Caerlon), Deva (Chester) ve Eboracum (York) askeri yerleşimleri daimi ordugâhlar veya lejyoner kaleleri olarak etiketlenirilmişlerdir. Yine bazı *auxilia* birlikleri de ayrı kalelerde konuşlanmaya başlamışlardır. En erken döneme ait *auxilia* askeri kalesi M.S. 40 yılı civarına tarihlenen Güney Hollandadaki

²³³⁴ Freeman, 2010, s. 480.

²³³⁵ Santasuoso, 2001, s. 120.

²³³⁶ Hanel, 2007, s. 399.

²³³⁷ Cheesman, 1914, s.108.

²³³⁸ Santasuoso, 2001, s. 121.

Valkenburg olmuştur²³³⁹. M.S. 87 yılında Daclara karşı uğranılan hezimet Romalılar aleyhine bir antlaşma ile sonuçlanmıştır. Romalılar bundan sonra Tuna'nın aşağı kesiminde bir toprak tabya ile birbirine bağlı 60 hisardan oluşan ve Traianus Surları olarak bilinen güçlü bir savunma hattı oluşturmuştur²³⁴⁰.

Traianus ve Hadrianus egemenlikleri döneminde alınan tedbirlerle birçok kale ve daha küçük yapılar -gözetleme kuleleri ve daha küçük kalelerle birlikte²³⁴¹ - ortaya çıkarak sınır sistemine entegre olmuştur²³⁴². Hadrianus zamanında ilk kez sınırların kesintisiz bir biçimde tahkimine çalışılarak Ren ile Tuna arasında kazıklı bir duvar inşa edilmiştir. Bunu Kuzey Britania'yı enlemesine kesen Hadrianus Duvarı'nın yapımı izlemiştir²³⁴³.

Traianus periyodunda Dacların itaat altına alınması, Ktesiphon'da Parthların ele geçirilmesiyle düşman topraklarına doğru genişleme başlamıştır. Sidnell'e göre bundan sonraki süreç savunmada kalma yönünde gelişti. Britania da masrafları kısma açık bir şekilde Hadrianus Duvarları'nın inşası ile somutlaştırılmış ve diğer sınırlar da kademeli olarak savunma sistemleri içerisinde kemikleşmiştir²³⁴⁴. Hadrianus Duvarı, Antonius Duvarı'nın güneyinde 118 km boyunca uzanmıştır. Tahkim edilmiş giriş kapıları; her 500 metrede bir yükseltilmiş gözetleme kuleleri ile duvarın ön kısmından yaklaşık 6 m geride bulunan 8 m genişlik ve 3 m derinliğe sahip bir hendek vasıtası ile korunmuştur²³⁴⁵. Duvara karşı her 1.600 metrede kurulu küçük

²³³⁹ McNab, 2010, s. 188.

²³⁴⁰ Diakov, 2011, s. 239.

²³⁴¹ İngilizce metinde "miles castles" olarak geçen bu yapılar muhtemelen savunma hattı üzerinde her 1 millik mesafede ya da bu rakamın daha altındaki mesafede az sayıda kişinin -mesela 10 ile 50 kişi arası- barınabileceği yerler anlamında kullanılmış olmalıdır.

²³⁴² Hanel, 2007, s. 399.

²³⁴³ Freeman, 2010, s. 487.

²³⁴⁴ Sidnell, 2006, s. 271.

²³⁴⁵ Santasuoso, 2001, s. 120.

kaleler ve her 10 km’de kurulu kaleler mevcuttu²³⁴⁶. Hadrianus Duvarı’nın üzerindeki önemli kaleler doğudan batıya doğru sayıca yaklaşık 10 olarak görülmektedir²³⁴⁷.

Netice itibariyle, İmparatorluğun Traianus ve Hadrianus dönemleri; yeni fetihlerle birlikte sınırların tahkim edilmesi, M.S. 122 yılından itibaren Britania’da Hadrianus Duvarı’nın ve Yukarı Germen Raetian-Dacia *limes* hatlarının kurulması ile sonuçlanmıştır²³⁴⁸. Antonius Pius (M.S. 138-161) döneminde M.S.139-142 yılları arasında Antonius Duvarı inşa edilmiştir. 59 km boyunca uzanan bu duvar ön kısmında yaklaşık 7 m -bazen 12 m- genişlik ve 3,6 m derinliğe sahip bir hendeği kapsamıştır. En azından 16 küçük kale bu duvar boyunca inşa edilmiştir. Bu hattın işgali uzun sürmemiş M.S. 154-158 yıllarında tahliye edilmiş ve daha sonra yeniden yerleşim görmüş 164 yılında ise tekrar terk edilmiştir²³⁴⁹.

Breton Duvarları, Hadrianus Duvarı, Germen-Rhaetia Duvarı, Dobruva Duvarı gibi belli bir hat gibi uzanan duvarlar sistemleşmiş bir sınır hattına işaret etmektedir. Septimus Severus dönemi, imparatorluğun sınırlarının dolayısıyla *limes* hattının kesinleşmeye başladığı periyod olarak görülmektedir. ²³⁵⁰. Caracalla (M.S.211-217) Raetia sınır hatları üzerinde 1,8-2,7 m yüksekliğinde ve 1,2 m genişliğinde 105 mil uzunluğunda kesintisiz bir sur inşa ettirmiş güvenlik amaçlı bu sürekli istihkâm hatları büyük akınları durdurma noktasında yetersiz kalırken sınırları baskınlara karşı koruma noktasında faydalı olmuştur²³⁵¹. En azından bu dönemden

²³⁴⁶ Le Bohec, 1994, s. 167.

²³⁴⁷ Bunu gösteren harita için bkz. M. Simkins, **The Roman Army From Hadrian to Constantine**, M. Windrow (ed.), Oxford 1999, s. 7.

²³⁴⁸ Hanel, 2007, s. 399.

²³⁴⁹ Santasuosso, 2001, s. 120.

²³⁵⁰ Roux, 2006, s. 121.

²³⁵¹ Trever, 1939, s. 539.

itibaren ordu üslerinin savunması geçmişe göre daha güçlü iken, askeri yerleşimler daha da küçülmüştür. Britania'daki Chester, Carleon gibi birçok lejyoner üssü M.S. 3. yüzyıl itibari ile terk edilmiş ve bunlarla mukayese edilebilir hiçbir yeni kurum oluşturulamamıştır. Bazı mevcut kaleler kullanımını sürdürmekle birlikte önemli derecede küçülmüştür²³⁵². İmparatorluğun geç döneminde kaleler artık klasik iskambil kâğıdı şekilli olmaktan ziyade duvarların iç cephesini çevreleyen kışlalarla birlikte dört köşeli planda inşa edilmeye başlamıştır. Yine oldukça düzensiz planda istihkâmlar mevcuttu²³⁵³. Söz konusu evrede kalelerin terk edilmesi sınırlardaki barbar tazyiki karşısında askeri birlikleri daha güvenli iç bölgelere çekme düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Diocletianus'un egemenlik dönemi ile ilgili arkeolojik veriler doğu sınırları boyunca yeniden büyük bir savunma imar projesinin hayata geçirildiği izlenimini vermektedir. Bu dönemde duvarlar; savunma hatlarını güçlendirmek için ek kaleler, gözetleme kuleleri ve daha dar giriş kapılarına sahip olmuştur. Güney Britania'daki Portschester'deki kale duvarı kalıntıları 3 m kalınlık ve 6 m yüksekliğe sahip olup bu konuda emsal teşkil etmiştir²³⁵⁴. Diocletianus, daha önce savunmalarda yetersiz kalan kaleler yerine 7,4 ila 12 m genişliğinde hendeklere sahip burç ve gözetleme kuleleri olan *ballista* ve mancınıkların konuşlandığı daha yüksek ve daha sağlam duvarları olan kaleler inşa ettirmiştir²³⁵⁵. Diocletianus, ayrıca ırmak ve yollar üzerinde gerçekleşen sağlıklı ulaşımı garanti altına almak için savunma ve takviyeye yönelik üs oluşturma ve saldırılar için daha çok kale inşa etme politikasını izlemiştir. Bu dönem için en iyi örnek doğu sınırları üzerindeki “*Strata Diocletiana*” olmuştur.

²³⁵² Goldsworthy, 2003, s. 206.

²³⁵³ Southern ve Dixon, 1996, s. 129.

²³⁵⁴ Freeman, 2010, s. 555.

²³⁵⁵ Chrissanthos, 2008, s. 179.

Strata Diocletiana 20 mil uzunluğunda piyade *cohors* 'ları ve bazı süvari birliklerinin garnizon kurduğu askeri bir yolla bağlantılı kaleler zinciri idi. Lejyonerler ise bu istihkâmların çevrelerine yerleştirilmişlerdir. Bu sayede bölgede Roma kontrolünü sağlanarak Güney Suriye'den Fırat'a kadar ulaşım yollarının güvenliği garanti altına alınmıştır²³⁵⁶.

İmparator Valentinus'un (M.S. 364-375) Ren ve Danube *limes* 'lerini tahkim etmek için yaptığı büyük seferler boyunca yeni kaleler inşa edilmiş ve bu kaleler geçmişin tecrübesine dayanarak zamanın ihtiyaçları göz önüne alınarak tasarlanmışlardır²³⁵⁷. Erken yüzyıllarda birliklerin büyük çoğunluğu, uzak sınırlarda konuşlanmış ve askeri aksiyonların çoğunluğu sınırlar ötesinde en azından bu sınırlara yakın bölgelerde gerçekleşmiştir. İmparatorluğun geç döneminde birlikler yüksek oranda iç eyaletlerde konuşlanmış ve aksiyonlar da genellikle iç bölgelerde cereyan etmeye başlamış neticede şehirlerin birçoğu savunma bariyerleri özelliği kazanmıştır²³⁵⁸.

İmparatorluk yönetiminin başlangıcında özellikle Batı hattında oldukça gelişmiş bir *limes* hattı ve bu hatlar üzerinde kale vb. istihkâmlı yapılar dikkat çekerken, Asya ve Africa'daki birçok yerleşimin gelişmiş sürekli sınır savunma sistemlerine sahip olmadığı görülmektedir. Söz konusu bölgelerde bir dizi küçük kale, yeterli sayıda devriye karakolları sınırların gerisindeki istihkâmlı büyük ordugâhların desteğinde hizmet etmişlerdir²³⁵⁹. Africa'da bulunan *linear* yapı grubu, *fossatum* ve *clausura* olarak bilinen ve Tripolitana'dan Güney Cezayir'e kadar olan

²³⁵⁶ Campbell, 1994, s. 232.

²³⁵⁷ Hanel, 2007, s. 401.

²³⁵⁸ Whitby, 2007, s. 527.

²³⁵⁹ Trever, 1939, s. 539.

verimli sahalarda kurulan yapılar kesintili olarak birbirini takip etmiştir. Bu bölgenin savunması tahkim edilmiş yapılar ve vahalarda yerleşik askerler tarafından yerine getirilmiştir. Bu durum muhtemelen kervan güzergâhını kontrol alma amacına yönelik bir uygulamaydı²³⁶⁰. Yine Africa’da tahıl ve zeytin yetiştirilen verimli bölgeleri göçebe kabilelerin yağmalarından korumak için hendekler ve gözetleme kuleleri inşa edilerek güvenlik tedbirleri alınmaya çalışılmıştır. Doğuda ise hiçbir savunma hattı bulunmamakla birlikte Parth sınırlarının gerisinde gerekli hallerde birlikleri cepheye hızla sevk edebilmek için inşa edilmiş yollar mevcuttu²³⁶¹. Düşman kabilelerinin iç bölgelere ulaşmak için kullandıkları trafik güzergâhının -uzun mesafeli yollar, geçitler, kervan yolları, nehirler, büyük göller- kontrolünün sağlanması önemli bir askeri vazifeydi. Bu trafik güzergâhını korumak bir savunma hattı olmasa dahi hisarlar ve *burgus*’lar²³⁶² inşa edilmiştir²³⁶³.

5.2.1.5.2. Yapısal Değişiklikler

Augustus’la başlayan ve onun halefleri ile devam eden süreçte daimi profesyonel ordunun kalıcı hale gelmesi, yeni eyaletlerin yaratılması ve bir *limes* hattının belirmesiyle, Romalılar Cumhuriyet Dönemi’nin geçici ordugâhlar kurma eğilimini kısmen terk ederek sınır hatları boyunca güçlü ve sabit askeri garnizonlar kurma eğiliminde olmuşlardır. Bu dönemde özellikle kaleler kışla blokları ile

²³⁶⁰ Santasuosso, 2001, s. 120.

²³⁶¹ Freeman, 2010, s. 504.

²³⁶² Isaac, *burgi* (tek. *burgus*) sözcüğünün sadece M.S. 4. yüzyıla ait olmadığını; M.S. 2. yüzyıldan itibaren batının uzak eyaletleri ile birlikte anıldığını, herhangi bir çeşit betonarme bir yapıyı kastedebileceğini ancak Traianus Sütunu üzerinde yer alan *burgi* tipi yapıların Danube kıyısında yer almasından dolayı nehir trafiğinin denetlenmesi veya haberleşme amaçlı inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir. Isaac’ın ifadelerinin doğruluk payı yüksek olmakla birlikte *burgi* terimini en basit anlamda herhangi bir yerin -askeri güzergâh, lojistik güzergâhı, su kaynakları vs.- korunmasına veya denetlenmesine yönelik küçük askeri barınaklar olarak nitelemek de mümkündür. Bunun için bkz. Isaac, 2000, s. 179.

²³⁶³ Hanel, 2007, s. 399.

donatılmış ve bir blokta yer alan 10 odanın her biri yemek yemek, uyumak ve depo olmak üzere iki kısıma ayrılmıştır. Her oda 8 kişilik askere yer sağlarken bir blok 80 kişinin barınabilmesine olanak tanımıştır. Süvari kışlalarında ise süvarilerin atları ile aynı kalede barındıkları şeklinde arkeolojik kanıtlar bulunmaktadır²³⁶⁴. Yine imparatorluk rejiminin kurulmasıyla başlayan ve devam eden süreçte Cumhuriyet Dönemi'nin kuruluş amacına yönelik ordugâh tipleri hayatta kalmakla birlikte çok daha çeşitli ordugâh tipleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Roma ordugâhları üzerinde konuşlandığı birliğin türüne göre-lejyoner, *auxilia*, *numeri*, *classis* vb.- ve fonksiyonlarına göre -levazım ordugâhı, kuşatma ordugâhı, eğitim ordugâhı gibi-kategorize edilmişlerdir.²³⁶⁵.

Bir lejyoner istihkâmı oldukça büyüktü. Vetera (modern Xanten) ve Ren üzerinde az sayıda iki lejyonu barındırabilecek büyüklükte istihkâmlar keşfedilmiştir²³⁶⁶. Domitianus (M.S. 81-96) yönetiminden önce kaleler 2 lejyonluk askeri gücü barındırmışlardır. Tek bir mahalde yaklaşık 10.000 lejyonerin toplandığı söylenebilir. Bu tür yerleşimlere Ren Nehri üzerinde M.S. 69 yılında Vetera'da (Xanten) *V Aluade* ve *XV Priminigenia* ile Mogontiacum (Mainz)'da *III Macedonia* ve *XXII Primigenia* tarafından işgal edilen garnizonlarda rastlanmaktadır. Ancak M.S. 89 yılındaki *XIII Gemina Martia Victrix* ve *XXI Rapax* lejyonlarının isyanının bir sonucu olarak Domitianus, bu tarihten sonra aynı ordugâhta birden fazla -daha önce iki veya daha fazla idi- lejyonun barınmasını yasaklayan düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Bu düzenleme ile kaleler genel olarak tek bir lejyonun barınabileceği -yaklaşık 20-25 hektar- büyüklükte ölçüye sahip olmuştur. Ancak Mısır bu

²³⁶⁴ Southern, 2006, s. 179, 182.

²³⁶⁵ Hanel, 2007, s. 407.

²³⁶⁶ Goldsworthy, 2003, s. 83

düzenlemelerin dışında tutularak ordugâhlar belli süre ile iki lejyondan oluşmaya devam etmiştir²³⁶⁷. Yine 1.000 kişilik (*ala milliaria*) süvari birliği için 6,1 hektarlık ve 500 kişilik *auxilia* birliğinin piyade *cohors*'u için 1,4 ile 3,2 hektarlık bir alana gereksinim duyulduğu söylenebilir²³⁶⁸.

Roma işgal ve kontrolünün esas bir *auxilia* ünitesini barındıran 1-5 hektar arasındaki sürekli ordugâhlardaki kaleler üzerine temellenmiştir. *Auxilia* birliği kaleleri plan olarak lejyoner kalelerinin bir minyatürü görünümündedir²³⁶⁹. Goldsworthy'e göre Romalılar askeri üsler çevresinde daha büyük ve geniş istihkâmlar inşa etme bilgi ve becerisine sahipken imparatorluk yönetimi altında bunu tercih etmemişlerdir. Roma ordusunun mobil operasyonlar üzerine temellendirilmiş olması daha güçlü savunma fikrini önemsizleştirmiş ve Romalılar pek çok durumda istihkâmlarının gerisinden harekete geçme ve düşmanlarını açık sahada bozguna uğratma düşüncesi içerisinde olmuşlardır. Lejyoner istihkâm mevkilerinin seçiminde savunmadan önce iyi bir ulaşım olanağı tanıyan su yolu imkânları olan yerler ön planda tutulmuştur. Bu istihkâmların çoğunluğu gemi ulaşımına elverişli ve nehirlerle bitişik olarak konumlandırılmıştır²³⁷⁰. Dağ geçitleri, çöl bölgelerindeki su kaynakları ve ırmak geçitleri gibi önemli noktalar genellikle bir kale ile korunmuştur²³⁷¹. Novesium'da bulunan Flavius Kale yerleşimi (M.S. 80 yılı civarı), stratejik olarak Ren Nehri'nin batı kıyısı yakınında yüksek bir tepe üzerine konumlandırılmış ve burada farklı on kronolojik evre saptanmıştır²³⁷². Bu kale

²³⁶⁷ Fields, 2009, s. 53.

²³⁶⁸ Hanel, 2007, s. 407-408.

²³⁶⁹ Fields, 2009, s. 53.

²³⁷⁰ Goldsworthy, 2003, s. 83, 89.

²³⁷¹ a.g.e., s. 155.

²³⁷² McNab, 2010, s. 190.

yerleşiminin uzun süre kullanılmış olması başlangıç aşamasında ordugâh yeri belirlenirken uzun vadeli stratejiye işaret etmektedir.

Plansal olarak imparatorluk dönemi ordugâh yapısının dış ve iç yapı olarak Roma Cumhuriyet Dönemi ordugâhlarına benzediği söylenebilir. Poybios'un M.Ö. 2. yüzyılda değişik tipte askeri birlikler için tanımladığı yürüyüş ordugâhlarına ait birçok iz daha sonraki dönem ordugâhlarında da takip edilebilmektedir. İmparatorluğun erken dönem ordugâhları özellikle de Augustus ve Tiberius'un egemenliğinde genellikle savunma hatlı, stratejik nedenlerle topografik yapıya adapte olabilen poligonal yapıya sahip yapıları fakat iç yapılar dikey (/ortogonal) bir planda tasarlanmışlardır. Aynı zamanda yuvarlak köşeli uzun dikdörtgen biçimli ordugâhlar tüm imparatorluk dâhilinde yaygınlaşmıştır²³⁷³. Tacitus, tüm bu kaleleri askerlerin yuvası olarak nitelendirmektedir²³⁷⁴.

M.S. 3. yüzyılın imparatorluk dönemi ordugâhına ait bir inceleme “*De Munitionibus Castrorum*” adlı anonim eserden gelmektedir. Bu ordugâh düzenlemesinde *auxilia* birlikleri ve düzenli olmayan birlikler eski *extrordinarii*'nin yerini ve tümü *praetentura* olarak bilinen alanı işgal etmişlerdir. *Via quintana*, *praetorium*'un arkasına taşınmıştır. Lejyonerler ise tümüyle *intervallum* ve *via sagularis* olarak bilinen caddenin arasında yerleşmişlerdir. Yine *quasterorium*, *praetorium*'un arkasına taşınmış ve Polybios'un bahsetmediği *valetudinarium* gibi yapılar görülmeye başlamıştır²³⁷⁵. İmparatorluk periyodundaki kaleler “*via principalis*” vasıtasıyla “*pretentura*” ve “*retentura*” olmak üzere eşit olmayan biçimde ikiye parçaya bölünmüştür. Kumandanın çadırı (*praetorium*) ve hastane

²³⁷³ Hanel, 2007, s. 398.

²³⁷⁴ Tac. *Hist.*, II.80.

²³⁷⁵ Hammond ve Scullard, 1970, s. 199-200.

(*valetudinarium*) gibi en önemli yapılar merkezde yer almıştır. *Principia* (karargâh merkezleri) büyük kalelerin yönetsel ve dinsel merkezi olmuştur²³⁷⁶. Hyginus, general karargâhının giriş ve bunun yakınında bulunan *via principalis*'in orta kısmında askerlerin burada toplanmasından dolayı *groma* olarak adlandırılan bir alan bulunduğunu nakletmektedir. Yine ordugâhı çevreleyen *via sagularis*'e bitişik olarak askerlerin *hurucuna* imkân tanıyan daha küçük yollar mevcuttu²³⁷⁷.

Ancak Roma İmparatorluk Dönemi ordugâhlarının birçoğunun standart bir yapıya sahip olmadığı dış ve iç yapı plan ve elemanlarında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu muhtemelen topografik yapı ve bölgenin tedarik edilebilir inşaat malzemeleri özelliğine veya güvenlik anlayışına göre şekillenenen bir durumdur. Nitekim Vegetius'a göre şehirler, kaleler doğa veya insan eli ile veya her iki kombinasyon kullanılarak tahkim edilmelidir. Buradaki doğa eliyle ifadesi yüksek, dik, deniz, bataklık veya ırmakla çevrili mevkileri; insan eli ile kavramı ise hendekler, duvarlar ve surlar gibi tahkimatları ifade etmektedir²³⁷⁸. Yine ordugâh kurmak için uygun yer seçildikten sonra ordugâh yerleşiminin imkân tanıdığı ölçüde inşaat için kare, dairesel, üç köşeli veya dikdörtgen yapı planı esas alınabilirdi²³⁷⁹.

İmparatorluk öncesi dönem ordugâhlarının dış güvenlik tedbirlerinin de bu dönemde de çok az değişikliğe uğrayarak devam ettiği görülmektedir. Ancak bu dönemin ordugâhları sabit istasyonlar olduğu için daha gelişmiş güvenlik önlemleri ile dikkat çekmektedir. En azından Flaviuslar sülalesi döneminde bir kale, toprak bir sur ve bir ya da daha fazla “V” şekilli hendek ile korunmuştur. Bu surlarda dört

²³⁷⁶ Webster, 1936, s. 40.

²³⁷⁷ Hyg., 12-13.

²³⁷⁸ Veg., *Mil.* IV.6.

²³⁷⁹ a.g.e., III.8.

kapılı giriş yeri ve bu kapılar üzerinde ya da her iki yanında kuleler mevcuttu. Yine köşe noktalarında ve ara mesafelerde de kuleler yer alıyordu²³⁸⁰. Kuleler kare ya da yelpaze açılımı şeklindeydi ama genellikle yuvarlak ve duvarların ön kısmında saldırı esnasında savunmacıların yayılım ateşi yapmalarına olanak tanıyacak şekildeydi. Dolayısıyla bu dönem ordugahlarının en bariz özelliğinin sabit garnizonlar olmasından dolayı yeterli yükseklikte iyi bir görüş açısı sağlayan, korunaklı ve pragmatik kulelerin inşası olduğu söylenebilir. *Auxilia* kaleleri ise birçok açıdan büyük lejyoner istasyonlarının daha küçük ölçekli versiyonları olup aynı tip ve plana sahip yapılar olarak görülmektedir²³⁸¹.

Sabit Roma askeri garnizonlarının inşasındaki en önemli değişikliklerin M.S. 3. yüzyılın askeri kriz ortamından itibaren gerçekleştiği söylenebilir. M.S. 3. yüzyıl ve 4. yüzyıl başlangıcında yıkıcı düşman istilaları idari ve iktisadi alanlarda olduğu gibi askeri mimaride de önemli değişikliklere neden olmuştur. Duvar istihkâmlarına karşı en tehlikeli silahlar koçbaşı ile tünel kazma işlemiydi. Bu nedenle söz konusu istihkâmların sağlam bir şekilde inşasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda Roma askeri mühendisleri surlarla önlem alma yoluna gitmiştir. Yürüyüş ordugâhlarında çim topraklı surlar yükseltilirken; sürekli kaleler daha yüksek ve kalın sağlam surları gerektirmiştir. Chester'deki Flaviuslar Kalesi (M.S. yak. 75) temelinde 28 ayak genişlik (yak. 8,3 m) ve 18 ayak (yak. 5,3 m) koruma yüksekliğine sahipti. Muhtemelen surun üzerindeki genişlik savunmacıların operasyonu rahatça yürütebilmeleri için platform işlevi görmüştür²³⁸².

²³⁸⁰ McNab, 2010, s.189 vd.

²³⁸¹ Goldsworthy, 2003, s.90, 206.

²³⁸² Webster, 1936, s. 36.

Chesterdeki kale suru örneğinde olduğu gibi imparatorluğun erken ve orta dönemlerine ait kale surları geçici bir koruma sağlarken bu standart ordugâh savunma sisteminin koruma sağlayamayacağı anlaşılmıştır. Geç Antik Çağ'ın yeni askeri yapıları geniş, kalın ve uzun güçlü savunma duvarlarına sahip olmuştur. Yine bu dönem kale istihkâmları *poliorketes* savunma metodunda dairesel veya dikdörtgensel olarak ve muhtemelen 12 ile 15 metre yükseklikte, çıkıntılı burçları ile dar alanlarda konumlandırılmıştır. Bir başka değişiklik ise imparatorluk döneminin az çok standardize olmuş iç ordugâh yapısının geç Antik Çağ'da kaybolması olmuştur²³⁸³.

Geç Antik Çağ savaşları güçlü istihkâmların, kalelerin ve tahkim edilmiş yerleşimlerin önemini yansıtmaktadır. Şimdi kalelerin doğrudan ciddi bir saldırıya uğraması mümkün hale gelmiştir. Ordunun da açık sahada düşmanı yok etmek için daha uzun süre ilerleyecek güce sahip olmadığı söylenebilir. Goldsworthy, Vegetius'un Roma güçlerine istilalar karşısında ilk önce yiyecek tedarikini sağladıktan sonra kalelerine çekilmeleri önerisinde tavsiyede bulunduğunu kaydetmektedir²³⁸⁴. Bu durum gittikçe artan düşman saldırıları karşısında Roma askeri gücünün yetersizliğini ya da en azından tahkimatlı istihkâmlarda kendini savunabilecek güçte olduğunu ve ordunun eski gücünü yitirdiğini göstermektedir.

5.2.1.5.3 Entegre Yapılar

İmparatorluk rejiminin kurulması ile birlikte Cumhuriyet idaresi yönetiminde olmayan bazı yapıların ordugâh binasıyla ek tesisler olarak bütünleştiği görülmektedir. Her şeyden önce askeri birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere

²³⁸³ Hanel, 2007, s. 401.

²³⁸⁴ Goldsworthy, 2003, s. 206.

ordugâhlarda müşterek fırın ocakları ve büyük değirmenler ortaya çıkmıştır²³⁸⁵. Carleondaki lejyoner kalesinde ele geçen bir ekmek damgası *centuria*’nın ekmek ihtiyacını karşılayan bir fırıncı ve yardımcısına işaret etmektedir²³⁸⁶.

Daimi ordugâhların dikkat çeken bir başka yönü askeri hastanelerin bulunduğu dair ipuçlarının oluşudur. Bu hastaneler uzunlamasına kare şekilli ve geniş avlu şeklinde standardizasyona sahiptiler. Üç veya dört kanatlı yapının her biri dolambaçlı bir koridordan geçiş yapılarak girilen iki sıra hasta odası mevcuttu²³⁸⁷. Bu tür donatıların en iyi örneklerine Vetera (Xanten) ve Ren üzerindeki Novasium (Neuss) askeri istihkâmlarında rastlanmıştır²³⁸⁸.

Hastaneler *optio valetudinarii* sorumluluğunda işletilmişler ve bu hastanelerde birçok sağlık personeli görev almıştır²³⁸⁹. *Medici* (tek. *medicus*) olarak bilinen personel, epigrafik ve arkeolojik olarak daha çok belgelenmektedir. Bunların garnizonlarda ve sefer esnasında tıbbi hizmetleri yerine getiren eğitilmiş askerler olduğu söylenebilir. Yine net olmamakla birlikte *medicus chirurgus* (cerrahi), *medicus clinicus* (dâhiliye mütehassısı), *medicus ocularis* (göz doktoru) gibi tıbbi personel de görev almış olmalıdır²³⁹⁰. *Capsarii* ise sahada yaralanan personeli hastaneye götürmeden önce ilk yardım yapan kişi²³⁹¹ olarak görülmektedir²³⁹². Askeri tıbbi personelin gücü tam olarak bilinmemekle birlikte *cohortes vigilum*’un 4 kişilik bir *medici* grubuna sahip olduğu bilinmektedir. Bu her 250 kişiye 1 doktor şeklinde düşünülebilir. Yine 200-250 kişi arası mürettebat taşıyan her bir savaş

²³⁸⁵ Hanel, 2007, s. 407.

²³⁸⁶ Goldsworthy, 2003, s. 98.

²³⁸⁷ Hanel, 2007, s. 399.

²³⁸⁸ Scheidel, 2007, s. 431.

²³⁸⁹ Simkins, 1999, s. 13.

²³⁹⁰ Scheidel, 2007, s. 430-431.

²³⁹¹ Günümüzün paramedikleri olarak düşünülebilir.

²³⁹² Simkins, 1999, s. 13.

gemisinin 1 doktor istihdam ettiğine dair kayıtlar mevcuttur. En düşük hesaplama ile her 500 kişi için 1 *medici* görev aldığında lejyonda en azından 10 ve ordu genelinde ise 1.000'in üzerinde *medici* istihdam edildiği söylenebilir²³⁹³.

Kale ve ordugâhlarda askeri hijyeni sağlama ve birtakım enfeksiyonlara bağlı olarak ortaya çıkabilecek semptomları engellemeye yönelik askeri hamamların varlığı da bilinmektedir. Bu hamamlar lejyoner kalelerinde genellikle istihkâm sahasının iç kısmında yer alırken *auxilia* askeri kalelerine ait yerleşimlerde sıklıkla ordugâh dışına inşa edilmiştir.

Ordugâhlarda *mansio(n)* olarak adlandırılan yapıların varlığı da bilinmektedir. Bunlar bazı askeri sitelerde ordugâh girişinin önünde askeri memuriyetle görevlendirilmiş yolcuların konaklaması amacıyla inşa edilmişlerdir²³⁹⁴. Büyük lejyoner kalelerinde bir de küçük hapisane mevcuttu. Askeri hapisaneler genellikle *carcer* olarak adlandırılmıştır²³⁹⁵. Yine çeşitli arkeolojik veriler kalelerde metal işçiliği, ağaç işleme, takım ve silah tamiri yapılan birtakım atölye ile dükkânların yer aldığını ortaya koymuştur²³⁹⁶. Askeri atölye ürünleri ayrıca ordugâh dışında satılabiliyordu. Lejyoner ordugâhlarında ekipmanların yanı sıra büyük miktarda tuğla ve kiremit üretimi de yapılmıştır. Campbell, özel yerleşim mahallerinde lejyoner rakamı ile damgalanmış tuğlaların bulunmuş olmasını bu malzemelerin yerel ürün veya hizmetlerle değiş tokuş edildiği ya da bir çeşit alım satım mekanizması kurulduğu şeklinde yargıya varmaktadır²³⁹⁷.

²³⁹³ Scheidel, 2007, s. 431.

²³⁹⁴ Hanel, 2007, s. 406, 412.

²³⁹⁵ Webster, 1936, s. 44; Watson, 1969, s. 126.

²³⁹⁶ Southern, 2006, s. 180.

²³⁹⁷ Campbell, 1994, s. 121.

Romalıların özellikle imparatorluk yönetiminden itibaren başlayarak ordugâhlarda askerlerin moral düzeyini artırmaya yönelik inşa projeleri gerçekleştirdiği de görülmektedir. Genellikle herhangi bir lejyoner istihkâmının dışında bir amfiteatr bulunmaktaydı. Hatta değişik durumlarda daha küçük olan *auxilia* kalelerinin dış kısmında dahi bunlardan bulunabiliyordu. Carleon'daki *Legio II Augusta*'ya ait bir amfiteatrın en uzun ekseni boyunca 81,4 m uzunluk ve 67,7 m genişliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Bu ölçülerin en azından 6.000 kişilik koltuk kapasitesine sahip olduğu tahmin edilmektedir²³⁹⁸. Amfiteatrlar öncelikle askeri takvimde yer alan festivallerin kutlanmasına yönelik dini bir fonksiyon üstlenmiştir²³⁹⁹. Yine bu yapılar Roma imparatorluk halkının büyük ilgisini çeken görkemli gladyatör gösterileri için tasarlanmakla birlikte aynı zamanda lejyonların resmigeçitleri, talimleri ve silahlarını kullandığı diğer aktiviteler için de bir sahne ortamı oluşturmuştur²⁴⁰⁰.

Roma ordugâhları ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisi de bu ordugâhlar çevresinde zamanla gelişen köyler bir başka ifade ile kısmen askeri nitelikli ordugâh köyleri olmuştur. Cumhuriyet yönetiminden itibaren bilinen ve destekçi birlikleri (*lixae*) barındıran Roma askeri ordugâhı çevresindeki bu köyler imparatorluk döneminin *canabae* ve *vici* yerleşimlerinin öncüsü sayılmış ve imparatorluğun geç dönemine kadar Roma garnizonlarının önemli bir ögesini oluşturmuştur²⁴⁰¹.

²³⁹⁸ Goldsworthy, 2003, s. 102.

²³⁹⁹ Webster, 1936, s. 44.

²⁴⁰⁰ Goldsworthy, 2003, s. 106.

²⁴⁰¹ Hanel, 2007, s. 410.

Canabae, lejyoner istihkâmları çevresinde gelişen sivil yerleşim merkezleri olarak düşünülebilir. Sakinlerini genelde emekli askerlerin oluşturduğu, Moguntiacum, Carnuntum, Lambaesis bu türdendi²⁴⁰². Sınırlardaki sürekli karargâhlar, sivillerin buralarda yerleşmelerine olanak tanımış ve bunlar zamanla birikerek küçük kasabalar meydana getirmişlerdir. Hizmet süresi dolan askerler de genellikle buralarda beledi hizmetlerde çalışarak, hayatlarını eyaletlerde geçirmişlerdir²⁴⁰³. Bazı zamanlar askeri üslerin, seyrek yerleşimcilerin olduğu ve sömürü altındaki sahalarda iletişim ve ticaret için stratejik öneme sahip yerlerde kurulduğu görülmektedir. *Canabae*'ın nüfusu askerleri ve onlarla gayrimeşru ilişki kurarak onların çocuklarını dünyaya getiren kadınları da içine almıştır. Dahası Hadrianus'tan sonra terhis olmuş askerleri kolonilerde yerleştirme fikri terk edilmiş gibi görünmektedir. *Veteranus*'ların hizmet ettikleri bölgede arkadaş ve aile çevresinde yerleşimi tercih etmiş olmaları muhtemeldir. Daha küçük yerleşmeler olan *vici* ise kaleler ve *auxilia* birliklerinin konuşlandığı ileri karakol noktaları çevresinde gelişme göstermiştir²⁴⁰⁴.

Canabae'ya göre daha iyi araştırılmış olan *vici* şekillerine göre üç tipe ayrılmaktadır. Bunlar: Ana yollara eşlik eden yapılarla birlikte yol kenarında yer alanlar, ordugâha doğru ilerleyen ana caddeyi takip eden yapılar ile ordugâhı halka gibi çevreleyen halka tipi köyler şeklindedir. Yazıtlar askeri yerleşim birimlerinde bu sitelerin kendi magistratlarına ve bir kasaba meclisine (*ordo decurionum*) sahip olduğunu göstermektedir. Emekli askerler (*veteranii*) bu yerleşim birimlerindeki memuriyetlerde önemli bir rol oynamıştır. Epigrafiik materyallere göre *vici* ve

²⁴⁰² Hammond ve Scullard, 1970, s. 200.

²⁴⁰³ Barrow, 2006, s. 97.

²⁴⁰⁴ Campbell, 1994, s. 141.

canabae sakinleri kompozisyonunun askerleri ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinden satıcıları içine alan oldukça heterojen bir yapıda olduğu söylenebilir. Esasında, *canabae* ve *vici* yerleşimleri, askeri ordugâhlarla yakından ilgili idi. Bunlar istihkâmların dışında gelişmiş ve imparatorluk döneminde garnizonların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu yerleşimler askerler, orduyu takip eden satıcılar, ordu tedarikçileri, tüccarlar ve üreticiler arasındaki yakın işbirliğini açıkça göstermektedir²⁴⁰⁵. Bu yakın ilişki muhtemelen düzenli gelire sahip askeri grupların aynı zamanda iyi bir tüketici olmaları ve bunun üretici ve satıcıyı ordugâh yakınlarına çekmesinden kaynaklanan bir durumdu.

M.S. 3. yüzyılın sonundaki ve 4. Yüzyıldaki sivil yerleşmeler ve ordugâhlar istihkâmlı şehirlerle kaynaştırılmıştır. Sivil nüfusun büyük istihkâmlı yerlerde yaşamasından dolayı askeri birlikler ve eyalet birlikleri mevcut olarak kullanılan şehir kırsallarındaki yapılarda konuşlandırılmışlardır. Bu durum batıdaki eyaletlerin aksine imparatorluğun doğusundaki birliklerin mevcut şehir alt yapısını kullanabilmeleri ile ilgili bir durumdu bu nedenle bu birlikler doğrudan şehirlerde veya hemen onların yakın çevresinde -Zeugma/Belkis, Jerusalem, Bostra/Bosra gibi- konuşlandırılmışlardı²⁴⁰⁶. Yine askerler Doğu’da yaygın olduğu gibi sadece kendi ordugâhlarında barınmamış ayrıca Antiokhia gibi büyük şehirlerde de konaklamışlardır. Yerel nüfus bu askerleri barındırmak ve giderlerini karşılamak zorunda kalmıştır. *Hospitium* olarak adlandırılan bu uygulama ordunun levazımının tedariki ve Roma yönetiminin nakil ve organizasyon sıkıntısı yaşamaması noktasında faydalı olmuştur²⁴⁰⁷. Bununla birlikte askerlerin şehirde kışlamaları sadece sivil halk

²⁴⁰⁵ Hanel, 2007, s. 395 vd.

²⁴⁰⁶ Hanel, 2007, s. 399.

²⁴⁰⁷ Kehne, 2007, s. 327.

üzerinde huzursuzluk yaratmamış aynı zamanda askerlerin, ahlaki değer ve disiplinlerine de zarar vermiştir²⁴⁰⁸. Ev sahiplerinin konutlarının üçte birlik kısmını askerlerin kullanımına tahsis etmeleri, daha sonra ek uğraş hatta cinsel istekler gibi dava konusu suiistimallere neden olmuş askeri misafir uygulaması bariz bir tartışma kaynağı haline gelmiştir²⁴⁰⁹.

5.3. Kuşatma Araçları

Helenistik mühendisler kuşatma kulelerini, koçbaşlarını değişik tipte mancınıkları imal etmişler ve bu araçlar İskender ve halefleri tarafından kullanılmıştı. Roma ordusu da bu mühendislik ürünlerinden etkin bir şekilde yararlanmıştır²⁴¹⁰. Lejyonlarda mühendisler, marangozlar, duvarcılar, yük arabası ustaları, demirciler, boyacılar gibi kış ordugâh binalarını inşa ve kuşatma makinelerini imal edebilecek kalifiye elemanlar da istihdam edilmiştir²⁴¹¹.

Romalılar kuşatma esnasında çok değişik tip ve ebatta savunma ve saldırmaya yönelik çeşitli araçlar kullanmışlardır. Bunlardan *vinea*, kuşatma esnasında askerleri ve işçileri atılan muhtelif nesnelerden korumak için yapılmış kulube ya da çardak şeklindeki yapıdır. 4,8 m uzunluk, 2,1 m genişlik ve 2,4 m yüksekliğe sahipti²⁴¹². Bu alet muhtemelen Vegetius zamanında askerler ve barbarlar arasında *cau(s)iae* olarak adlandırılmıştır. Çatısı iki kat güçlendirilmiş tahta kaplama ile örtülü iken yan kısımları taş ve mermilerin içeriye nüfuzunu önlemek için hasırlarla kaplanırdı. En dış yüzey ise ateş oklarından kaynaklanacak yangınları

²⁴⁰⁸ Southern ve Dixon, 1996, s. 85.

²⁴⁰⁹ Whitby, 2007, s. 527.

²⁴¹⁰ Hoyos, 2007, s. 72.

²⁴¹¹ Veg., *Mil.* II.11.

²⁴¹² Harkness, 1887, s. LXII.

engellemek maksadıyla yeni soyulmuş ham deri ile kaplanırdı. *Vinea*’nın en önemli avantajı kuşatmacıların duvarların altını güvenle kazmasını sağlamak olmuştur²⁴¹³.

Musculus ise *vinea* olarak bilinen kulubenin bir başka versiyonu olup ondan daha küçük bir yapıya sahipti. Yine bu araç da düşman bölgesinde duvar altlarını kazan lağımıcıları saldırılardan korumak için tasarlanmıştır²⁴¹⁴. Esasen bunlar siper duvarlarından mermi yağmuruna karşı koymak için sert maddelerden yapılmış, küçük, çatısı eğimli, korunma kulübeleri idi. *Musculus* silindir üzerinde itilir ve altında duvar ya da kapıları yıkmak için tasarlanmış koçbaşı taşınırdı²⁴¹⁵.

Plutei olarak bilinen apsit şekilli paravanlar ise hasır, keçe ve keçi postu ile kaplanmış, istenen doğrultuda hareket ettirilebilen üç tekerlekli araçlardı. Bu araçlar kuşatmacılar tarafından duvarlara yaklaştırılarak savunmacıların oklarına karşı siper oluşturmuş ve merdiven kurulabilmesine olanak tanımıştır²⁴¹⁶. Roma askeri kuşatmaları *agger* inşasını da içine almıştır. Rampa (*agger*) yönteminin en büyük dezavantajı zaman alması ve inşa için tonlarca toprak ve taşın üst üste yığılmasını gerektirdiğinden büyük emek istemesiydi²⁴¹⁷. *Agger* tekniğine basit bir kuşatmanın yetersiz kalabileceği, hazırlıksız bir saldırının başarıyı garantilemeyeceği durumlarda başvurulurdu. Bir tümsek veya rampa şeklindeki *agger*’de genel ölçüler 119-148 m uzunluk 15-18 m genişlik ile 15-24 m yükseklikti. *Agger*’in inşası büyük miktarda

²⁴¹³ Veg., Mil. IV.15.

²⁴¹⁴ Harkness, 1887, s. LXII.

²⁴¹⁵ Judson, 1888, s. 89.

²⁴¹⁶ Veg., Mil. IV.15.

²⁴¹⁷ Develi, 2009, s. 216.

kereste, taş ve çalıyı gerektirmiştir²⁴¹⁸. *Agger*'in oldukça büyük boyutta olması da yapımında çoğunlukla odun, tahta vb. kullanıldığını göstermektedir²⁴¹⁹.

Caesar'ın şehirleri ele geçirişinde hücumu kolaylaştıran *agger* yapısı kuşatmalarda da önemli bir yer tutmuştur. Bu set saldıran tarafı surların mazgal dışları arkasındaki savunucu ile aynı yüksekliğe getirme noktasında işe yaramıştır. Aynı zamanda Hellenistik Çağ'ın muhasara sanatının (*poliorketikon*) araçlarını da taşımaktaydı. *Turres ambulatoriae* ya da *mobiles turres* olarak bilinen seyyar kuleler bu araçlardan biri olup çok katlı yapısıyla mermi ve ateş fırlatmaya olanak tanımıştır. Kulenin çatısından inen köprü (*sambuca*) ise *pilum* atıcılarının, kılıç taşıyan askerlerin kulelerin sahanlığına çıkmalarını kolaylaştırmıştır²⁴²⁰.

Bu seyyar gezici kuleler Romalılar tarafından müstahkem şehirlere saldırmak için sıklıkla kullanılan genellikle on kattan oluşan yaklaşık 27 m yükseklik ve tabanda 25 ayak kare (yaklaşık 2,5 m²) ve üstte 20 ayak kare (yaklaşık 1,8 m²) alana sahip kuşatma aracıydı²⁴²¹. Bu kuleler tamamen ham deri ve alev battaniyeleri ile ateşe karşı dayanıklı olarak imal edilirdi. Kuleler, duvarlar ve taş yapı kulelerin üzerine uzanabilecek yükseklikte yapılır ve iç kısmından merdivenlerle çıkılırdı. Altında kolay hareket imkânı sağlayan birçok tekerlek bulunduran bu araçlar; alt katında duvarları yıkmak için koçboynuzuna, orta katlarında duvar üzerine bırakılarak asker çıkarmaya imkân tanıyan asma köprülere sahipti. Seyyar kulelerin en üst kısmında ise mızraklı ve okçu askerler konuşlandırılırdı²⁴²².

²⁴¹⁸ Harkness, 1887, s. LXV.

²⁴¹⁹ Judson, 1888, s. 96.

²⁴²⁰ Leonard, s. 301.

²⁴²¹ Harkness, 1887, s. LXII.

²⁴²² Veg., *Mil.* IV.17.

Roma orduları M.Ö. 200 yılı civarından itibaren kuşatma kulelerinin kullanımını artırmıştır²⁴²³. Romalıların bu kuşatma kulelerini kamuflaj amaçlı olarak surun yapısına uygun bir şekilde doğal bir görünümle inşa ettiklerine ve etkin bir şekilde yararlandıklarına dair ipuçları bulunmaktadır. Saguntum Kuşatması esnasında Hannibal, Roma surları üzerine savunmanın zayıf olduğu bir noktadan paravan ile korunan bir koçbaşı ile taarruza geçtiği esnada böyle bir kuleden atılan mızraklar Hannibal'ın askerlerini püskürtmüştür²⁴²⁴. Yine M.Ö. 215 yılında Roma *consul*'ü Sempronius'un Kartaca birlikleri tarafından kuşatıldığında Kartacalılar'ın kulesinden daha yüksek bir kule inşa ettirdiği ve bu kuleden atılan mermilerle düşmana 1.300 kişilik zayıat verdirdiği kaydedilmektedir²⁴²⁵. Caesar'ın da kuşatmalarında devamlı olarak taşınabilir kuleyi kullandığı bilinmektedir²⁴²⁶. Yine bazı kuşatma kuleleri, katlanabilir yapıda kuşatılacak yere taşındığında monte edilerek kullanıma hazır hale getirilen kulelerdi²⁴²⁷. Gemiler de de geminin pruva ve kıç tarafına yerleştirilen ahşap kuleler, üzerinde yer alan okçular ve mızraklı askerler vasıtasıyla düşmanı ateşe tutabiliyordu. Bu kuleler de portatif bir yapıdaydı²⁴²⁸. Iosephus'un anlatısından da Roma-Yahuda Savaşları (M.S. 66-73) esnasında Roma kuşatma kulelerinin kullanıldığı ve bu araçların metal plaklarla kaplandığı anlaşılmaktadır²⁴²⁹. Bu muhtemelen yangın tehlikesine karşı alınmış bir önlemdi. Yine kuşatma kuleleri, en ufak engelde dahi hareket kabiliyetini yitirdiği için

²⁴²³ D. B. Campbell, B. Delf, **Greek and Roman Siege Machinery 393 BC- AD 363**, Oxford 2003, s. 37.

²⁴²⁴ Liv., XXI.7-10.

²⁴²⁵ a.g.e., XXIII.37.1-6.

²⁴²⁶ Judson, 1888, s. 100.

²⁴²⁷ Develi, 2009, s. 235.

²⁴²⁸ Casson, 2002, s. 98.

²⁴²⁹ Jos., **Bel. Iud.** V.7.2.

önceden ilerlenecek güzergâhtaki hendekler doldurularak ve tesviye edilerek düzeltiliyordu²⁴³⁰.

Testudo arietaria adlı bir başka araç ise şehirleri kuşatma esnasında kullanılan *vinea* benzeri taşınabilir bir kulübeydi. Bu kulübe *testudo* pozisyonu alan askerler tarafından etkili bir şekilde gedik açmak için kullanılmıştır²⁴³¹. Koçbaşları, oluşturulan büyük bir *testudo* çatısı altında hareket ettirilmiştir. *Testudo* olarak bilinen bu araçlar çatılı bir paravan şeklinde öküz postu ve yeni kesim ağaç dallarından yapılmış hasırlarla kaplanmıştır. Çatı kısmı ise ateş okları ve mermilerden korumak için kil ya da balçıkla kaplanmıştır. Çünkü Ammianus, *testudo* 'nun etkisini kırmak için ateş oklarının geliştirdiğini kaydetmektedir²⁴³².

Kuşatma esnasında belki de en önemli görevi koçbaşları (*aries*) üstlenmiştir. Kuşatma duvarları doğal olarak kuşatan taraf için başlıca engeldi. Duvarlarda gedik açmak için lağım açma ya da duvar altından tünel kazma gibi yöntemlere başvurulmakla birlikte en etkin yollardan birisi kaplumbağa çatısı altında (*testudo*) koçbaşlarının (*aries*) kullanımıydı²⁴³³. Romalılar koçbaşlarını duvar ya da hendekleri yıkmak için kullanıyorlardı. Gezici sundurmalar (*vinæ*) ile örtülü bir şekilde tahkimata yaklaşılarak bunların altından korunaklı bir vaziyette hendekler dolduruluyor ve koçbaşları (*aries*) ile temel duvarlar yerinden sarsılıyordu²⁴³⁴. Ammianus koçbaşını, çam veya dişbudak ağacından yapılmış, uzun, uç kısmı makineye de ismini veren koçbaşına benzer demir başlıkla donatılan bir araç olarak tanımlamaktadır. Bu savaş aracı çok sayıda kişinin ileri geri güçlü bir şekilde

²⁴³⁰ Develi, 2009, s. 237.

²⁴³¹ Harkness, 1887, s. LVIII.

²⁴³² Amm., XXIII. IV.11-15.

²⁴³³ Fields, 2009, s. 54.

²⁴³⁴ Leonard, s. 301 vd.

salınım hareketi yaratmasıyla çarpma şiddetinin sıklığıyla duvarları sarsarak gevşetmeye ve gedik açmaya yarıyordu. Ammianus'a göre bu araçlar tam kapasite kullanılmaları halinde garnizonlarını savunma gücünden yoksun bırakarak en güçlü şehirlerin dahi alınmasına olanak tanıyordu²⁴³⁵. Koçbaşları esasında Ammianus'unda belirttiği üzere uzun, ağır bir tomruk olup hücumla yönelik kısmı, tunç, demir vb. bir metalle güçlendirilir ve hızlı bir şekilde hedefe itilirdi. Bu araç büyük bir darbe gücü sağlardı²⁴³⁶. Koçbaşları özel blokları yerinden oynatarak ve duvar kısımlarını sarsarak taş istihkâmlar üzerinde yıkıcı etki gösterirdi²⁴³⁷. Yine sur dışlarını koparmaya yarayan duvar orakları (*falces murales*) gibi araçların da kullanıldığı bilinmektedir. Polybios kale burçlarını parçalayan uzun kancalı bir demirden bahsetmektedir²⁴³⁸. Bu araç bazen uç kısmı demirle kaplanarak koçbaşı olarak da kullanılmıştır²⁴³⁹.

Duvarların altını kazma ya da gedik açmaya alternatif bir başka uygulama ise üzerine tırmanmak olmuştur. Taarruzlarda esas olarak tırmanma merdiveni kullanılırdı²⁴⁴⁰. Polybios, Scipio'nun Cartahago Nova'yı kuşatması esnasında tırmanma merdivenlerinin önemini belirtmekte tırmanma merdiveninin nasıl kullanılması gerektiği konusunda detaylı bilgi vermektedir. Buna göre merdiven sur duvarına devrilmemesi için çok dik; kırılmaması için de çok eğimli kurulmamalıdır²⁴⁴¹. Livius ise bir *tribunus*'un Vei şehri ile olan bir savaşta surlara

²⁴³⁵ Amm., XXIII. IV. 8-9.

²⁴³⁶ Judson, 1888, s. 89, 99.

²⁴³⁷ McNab, 2010, s. 200, 202.

²⁴³⁸ Polyb. XXI. 27.4.

²⁴³⁹ Veg., *Mil.* 4.14.

²⁴⁴⁰ Judson, 1888, s. 89, 99.

²⁴⁴¹ Polyb., X.9-16; IX.19.5-7.

tırmanmak için merdiven kullandığından bahsetmektedir²⁴⁴². Bu merdivenlerin siperlere ulaşabileceği yeterince yüksekliğin garanti edilebilmesi dikkatli bir değerlendirme sürecini gerektirmiştir. Ancak her çeşit merdiven tipi, devrilme ve kırılma gibi riskleri de beraberinde taşımıştır²⁴⁴³.

5.4. Ağır Silahlar

Roma teknolojisinin modern standartlara göre ilkel kalmakla beraber çağdaşı birçok düşmanın ilerisinde olduğu görülmektedir. Romalılar genellikle bilimsel ve teknik bilgiyi Hellenlerden alarak onu kendi ihtiyaçları doğrultusunda yeniden uyarlamışlardır²⁴⁴⁴. Burma topçuluk, M.Ö. 4. yüzyılda Hellenler tarafından keşfedilmiş ve Helenistik Çağ boyunca geliştirilmiştir. M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına kadar mevcut makineler hem gelişmiş hem de savaşta yüksek verimlilik sağlayan araçlar olmuşlardır²⁴⁴⁵. Bu bağlamda Romalılar da diğer Helenistik devletler gibi kuşatma ve savunmaya yönelik uzak menzilli bir makina düzeneğine sahip genellikle sabit kullanıma uygun silahlardan yararlanmışlardır.

Romalılarda topçuluğun başlıca kullanım sahası saldırı ve istihkâm savunmalarına yönelik olmuştur²⁴⁴⁶. Romalılar kaynaklarda *catapulta*, *scorpion*, *ballista*, *carroballista*, *onager* gibi çok değişik tip ve ebatta ok, taş, vb. mermiler fırlatan, farklı tiplerde sürgü sistemlerine sahip top ve makineler kullanmışlardır. Caesar bu silahları herhangi bir ayrıma tabi tutmaksızın genel olarak *tormenta* olarak

²⁴⁴² Liv., IV. 59.6.

²⁴⁴³ Goldsworthy, 2003, s. 195.

²⁴⁴⁴ Southern, 2006, s. 238.

²⁴⁴⁵ Gilliver, 2005, s. 66.

²⁴⁴⁶ Goldsworthy, 2006, s. 188.

adlandırmıştır²⁴⁴⁷. Ancak antik ve modern kaynaklarda bu silahların birbirine karıştırıldığı ve birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir.

Roma askeri teşkilatında kuşatma makineleri içerisinde en önemli yeri mancınıklar²⁴⁴⁸ tutmuştur. Savaşlarda kullanılan her tip mancınının ilk biçimini, Doğu Akdeniz’de Eski Çağ’ın başlangıcından beri bilinen ve basit olmasına rağmen çekme hareketiyle büyük bir enerjiyi depolayabilen yay oluşturmaktadır²⁴⁴⁹. Romalılar tarafından kullanılan makineli silahlar da aslında en basit anlamda yayın sağladığı gerilim prensibine benzer şekilde çalışıyordu. Bu makineler bir yay (*arcus*) ile burma kiriş demeti (*tormenta*) tekniğinde müstahkem mevki savaşları içerisinde yer alan uzak mesafeli çarpışma silahlarıydı. Sabit olarak yerleştirildikleri için ve menzil yolu da değişmediğinden savaşın değişik aksiyonları karşısında zor uyum sağlıyordu²⁴⁵⁰. Dolayısı ile Judson’un da ifadesi ile Hellenler ve Romalıların, topçuluk alanında modern ordulardan daha az faydalandıkları söylenebilir²⁴⁵¹.

Mancınıklar bir bakıma ip kangalı ya da kirişin bir makara yardımıyla iyice gerginleştirildikten sonra, biriken enerjinin serbest bırakılmasıyla yüksek bir hız ve sesle mermiyi hedefe gönderen makineli silahlardı. Bunların inşa edilmeleri için uzman mühendisler orduya alınmaktaydı ancak bu makineler savaş alanında askerler tarafından da kullanılabilecek yapıdaydı²⁴⁵². Belli bir düzeneğe sahip bu tür ağır silahların Romalılar tarafından ne zaman kullanılmaya başlandığı tartışmalı olmakla birlikte Bishop’a göre bu silahların gövdesine ait bir parça İspanya Ampurias’da

²⁴⁴⁷ Southern, 2006, s. 104, 214.

²⁴⁴⁸ Buradaki mancınık ifadesi hem ok hem de taş türü mermileri fırlatabilen silahlar anlamında kullanılmıştır.

²⁴⁴⁹ Landels, 1996, s. 105.

²⁴⁵⁰ Leonard, s. 303.

²⁴⁵¹ Judson, 1888, s. 24.

²⁴⁵² McNab, 2010, s. 116.

(Emporion) ele geçirilmiştir. Bu materyal muhtemelen M.Ö. 2. yüzyıla ait olup, Cato'nun seferleri ile ilişkilendirilmektedir. Caminreal'deki diğer bir kazıda ise M.Ö 1. yüzyıl çeyreğine uzanan çeşitli Roma silahları ile ilgili benzer bir gövde yapısı da ortaya çıkarılmıştır²⁴⁵³.

M.S. 1. yüzyıl itibari ile Roma ordusu tarafından kullanılan iki ana tipte ağır makineli silahın mevcut olduğu görülmektedir²⁴⁵⁴. Bunlar yere yatay doğrultuda ateşleme yapan ve taş, gülle, ok vb. atan mancınıklar ile yüksekten belli bir açı ile hedef üzerine daha ağır taş ve kütük parçaları vb. fırlatabilen makineli silahlar olmak üzere iki kategoride toplanabilir²⁴⁵⁵. *Cheiroballistra* (el mancınığı) olarak bilinen yaylı makine az yer kaplayan ve taşınabilir tamamen metal kasaya sahip ok atıcıydı²⁴⁵⁶. M.Ö. 2. ve 1. yüzyılların modifikasyonları M.S. 1. yüzyılda *bu silahın* buluşuna yol açmıştır. Hellen tasarım ve kökenini sürdürmekle birlikte yapısal bir evrim geçirerek bronz kasnağı ile baş kısmı bu dönemde tamamen metalden oluşmuştur. Yine eski tip makinelerin ağaç kol yapısı da metal tipli kol yapılarıyla yer değiştirmiştir²⁴⁵⁷. Muhtemelen bu yapısal değişiklikler makinanın kullanım ömrünü uzatmak ve ateşe karşı dayanıklılık kazandırmaya yönelikti. Nitekim Dio, çok geç bir tarih için Severus'un Hatra kuşatmasında Barbarlar tarafından yakılamayan kuşatma makinalarını imal eden Priscus adlı bir mühendisten yararlandığını kaydetmektedir²⁴⁵⁸. Bu silahlar muhtemelen hafif ve kolay taşınabilir olmalarından dolayı askeri birlikler tarafından yaygın olarak kullanılmış, düşman

²⁴⁵³ Bishop, 2009, s. 58.

²⁴⁵⁴ Dawson, 1996, s. 88.

²⁴⁵⁵ Judson, 1888, s. 21.

²⁴⁵⁶ Landels, 1996, s. 140.

²⁴⁵⁷ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 209.

²⁴⁵⁸ Dio Cass., LXXV.11.2.

sahası veya istihkâmına yönelik hücumu etkili ve yüksek menzilli ok atışları sayesinde kolaylaştırmıştır.

Ballista, iki kollu gelişmiş bir makina olup yaylı bir tüfek görünümüne benzer bir yapısı vardı²⁴⁵⁹. Vitruvius'a göre *ballista* çeşitli şekillerde üretiliyor, bazıları manivela kolu veya çıkırıklarla bazıları da makara, palanga veya kasnaklar marifeti ile çalışıyordu²⁴⁶⁰. Makinenin zeminde sabit durmasını sağlamak ve kullanıldığında sarsılmasını önlemek için ayakları sert ve ağırdı²⁴⁶¹. Yay kolları ise elastik ve daha güçlü gerilim sağlayan sağlam bir yapıdaydı. Bu kısım kirişten veya kıldan yapıldı²⁴⁶². Antik mühendisler bu aksam için özellikle kadın saçını tercih ederlerdi²⁴⁶³. Demir iskeletli *ballista* ilk kez ahşap bir platformun üzerinde ahşap konstrüksiyon üzerine yerleştirilmiş şekliyle Traianus Sütunu'ndaki bir sahnede görülmektedir²⁴⁶⁴. *Balista*, güçlü ve büyük torsiyonlu makina olsa da dayanıklı taş veya toprak duvarlarda gedik açma konusunda yetersizdi. Zayıf siperler veya sürekli istihkâmlar çevresindeki veya üzerindeki eklentileri çarparak düşürebilirdi²⁴⁶⁵. Vespasianus'un Yahudilere karşı giriştiği seferde 160 adet iki kollu değişik ebat ve ağırlıkta ok ve taş fırlatma özelliğine sahip makineler (*ballistae*) kurduğu bilinmektedir. Namlusu düşman surları üzerindeki savunmacılara dönük bu top makinelerinin Iosephus'un takip eden diğer açıklamalarından düşman üzerinde yıkıcı etki gösterdiği anlaşılmaktadır²⁴⁶⁶.

²⁴⁵⁹ Goldsworthy, 2003, s. 189.

²⁴⁶⁰ Vitruvius, *De architectura*, X.11.1.

²⁴⁶¹ Judson, 1888, s. 21.

²⁴⁶² Harkness, 1887, s. LX.

²⁴⁶³ Southern, 2006, s. 215.

²⁴⁶⁴ McNab, 2010, s. 193.

²⁴⁶⁵ Goldsworthy, 2003, s. 189.

²⁴⁶⁶ Ios., *Bel. Iud.* III.166-168.

Vegetius, *carrobalista* (dört tekerlekli arabaya monte edilmiş *ballista*) adlı bir silahtan bahsederek, geleneksel olarak her *centuria*'nın bunları kendi katırları ile taşıdığını ifade etmektedir. Vegetius'a göre bir lejyonda geleneksel olarak 55 *carrobalista* silahı bulunuyordu²⁴⁶⁷. Oldukça uzun menzilli ve gerilim gücü yüksek bu makineler sadece ordugâh savunması için değil aynı zamanda savaşta ağır piyade hattının arka kısmında destek elemanları olarak kullanılmıştır²⁴⁶⁸. Bu araçlar muhtemelen arabalar üzerinde taşındığı için *balista*'nın daha ağır versiyonuydu.

Onager (yabani eşek) ilk kez M.Ö. 2. yüzyılda görülen büyük tek kollu mancınık idi. Ancak M.S. 3. yüzyılda popüler olmuştur. Kenevirden yapılmış potasıyla 80 kg'lık bir taşı fırlatma kapasitesine sahipti. Güçlü geri tepme özelliği nedeni ile kontrolünü sağlamak için toprak veya tuğla ile destekli bir zemin üzerine yerleştiriliyordu²⁴⁶⁹. Ammianus Marcellius, kendi zamanında yabani eşek (*onager*) olarak adlandırılan bir makineden bahsetmektedir. Ammianus'a göre bu savaş makinesi sadece ağırlığıyla değil şiddetli tepme gücünün yarattığı sarsıntıyla da üzerinde konumlandığı duvar vb. yapıları tahrip edebilecek nitelikteydi²⁴⁷⁰. Bu özelliğinden dolayı Romalılara tarafından *onager* (yabani eşek) olarak adlandırılmıştır²⁴⁷¹.

M.S. 3. yüzyıl veya 4. yüzyılda yapımı çok daha basit ve kolay olduğu için *onager* mancınığının kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. İyi bir atış için *onager*'in zembereğinin çok büyük olması gerekiyordu. Fırlatma kolunun indirilmesi için dahi sekiz kişinin gerektiği ve çok büyük bir tepme gücüne sahip olduğuna dair

²⁴⁶⁷ Veg., *Mil.* II.22.

²⁴⁶⁸ a.g.e., II.25.

²⁴⁶⁹ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 216.

²⁴⁷⁰ *Onager*'in ayrıntılı mekanik ve biçimsel yapısı için bkz. Amm., XXIII. IV. 4-7.

²⁴⁷¹ Goldsworthy, 2003, s. 188.

kayıt mevcuttur. Bu nedenlerle bir duvar üzerine yerleştirilemeyen mancınık, darbeleri absorb edebilen zeminlerde kullanılıyordu. Bir mancınık genellikle en az iki kişiden oluşan bir ekibin sorumluluğundaydı²⁴⁷². Mancınıkların esas fonksiyonu düşman piyadesinin ilerlemesini engellemektir. Mancınığa doğru yaklaşan bölükler ya ağır kayıplar vermeyi göze alıyor ya da yere doğru eğilerek ilerlemeye çalışıyorlardı²⁴⁷³. *Onager* sadece çok iyi bir anti-personel araç olması özelliği ile değil aynı zamanda düşmana ait savaş makinelerine hasar verme niteliği ile de faydalı olmuştur²⁴⁷⁴.

Cumhuriyet Dönemi ve imparatorluğun erken dönemlerinde Roma ordusu mancınıklarda -ok fırlatanlar hariç- mermi olarak fırınlanmış kil, taş ya da kurşun güller kullanmıştır. Nitekim Numantia kampları çevresinde taş gülle örnekleri bulunmuştur²⁴⁷⁵. Bu güller kum taşından yapılmış olup ağırlıkları yaklaşık 1,3; 4,3; 0,87 ve 0,43 kg olmak üzere dört ana kalibrede toplanabilir. Bunların ordugâhların savunulmasında kullanıldığı düşünülmektedir. Yine M.Ö. 146 yılında Romalılar tarafından kuşatılan Kartaca'dan ele geçen *balista* güllerine ise 70 kg üzerinde bir ağırlığa sahiptir. Modern sınamalar bu makinelerin mermileri yaklaşık 350 m ileri atabileceğini göstermiştir²⁴⁷⁶. Iosephus'un, Masada kuşatmasında kullanıldığını belirttiği taş gülle örnekleri şehir çevresi ve Masada çevresinde ele geçmiştir. Bu taş güller muhtemelen insan öldürmeye yönelik anti personel amaçlı olarak

²⁴⁷² Landels, 1996, s. 142-143.

²⁴⁷³ a.g.e., s. 132.

²⁴⁷⁴ Southern ve Dixon, 1996, s. 160.

²⁴⁷⁵ Bishop ve Coulston, 2009, s. 58.

²⁴⁷⁶ Humphrey, 2006, s. 59, 65.

kullanılmıştır²⁴⁷⁷. Ancak bu taşların her zaman makine ile atılması yerine basit bir şekilde elle askerler tarafından fırlatılmış olması da mümkündür²⁴⁷⁸.

Scorpio ise tek askerin kullanabileceği küçük katapulttu. Geniş ve büyük olmaları nedeniyle *ballista* tipi silahların kullanışsız olmaları çok daha çevik olan *scorpio* 'ların kullanımını ön plana çıkarmıştır. Bu silah meydan muharebesinin açılış safhasında düşman ordusunu yaylım ateşine tutma ve kuşatma esnasında kullanılabilirdi²⁴⁷⁹. *Scorpio* 45 cm uzunluğundaki bir oku 90 ile 120 m uzağa fırlatabilecek kapasitede silahlardı. Yine bu makineler muhtemelen el mancınığının geliştirilmiş bir formu idi. Özellikle bu makinelerde kullanılan mermilerin doğrudan zırha işlemesi *scorpio* 'nun gücünü ve caydırıcılığını artırmıştır²⁴⁸⁰. Gilliver'e göre Caesar'ın Galya seferlerinde bölge halkının bu tarz makinelere alışkın olmaması özellikle de *scorpio* yaylı tüfeğinin hedefi üzerinde yarattığı yıkıcı etki Caesar için avantaj sağlarken Gaul halkı ve ordusu için dezavantaj olmuştur²⁴⁸¹. Bu durum muhtemelen *balista* silahının, boyutundan dolayı daha yavaş sürata sahip olup hedefe daha az isabet ederken *scorpio* 'nun hızlı bir şekilde duvar üzerindeki savunmacılara doğru isabetli atış yapabilmesi ile ilgili bir durumdu²⁴⁸².

Savunma ve kuşatma noktasında da bu silahların önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Vegetius mancınıkları kirişle gerilim sağlayan uzun kola sahip, kısa okları aynı zamanda diğer tipte mermileri daha uzağa fırlatan büyük makineler olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu makineler mekanik ustalıkla birleştirilip deneyimli

²⁴⁷⁷ Bishop ve Coulston, 2009, s. 89.

²⁴⁷⁸ Southern, 2006, s. 217, 218.

²⁴⁷⁹ Gilliver, 2005, s. 67.

²⁴⁸⁰ Southern, 2006, s. 214, 216.

²⁴⁸¹ Gilliver, 2005, s. 66.

²⁴⁸² Gilliver, 2008, s. 151.

adamlar tarafından kullanıldığında hedef üzerinde yıkıcı etkisini göstermekteydi²⁴⁸³. Çoğu Roma karargâhı bu ağır silahlarla savunulmuştur. Dikkatli bir şekilde yerleştirilen bu silahlar; diğer askerler sur dibindeki kazı çalışmalarını yürütürken, duvar üstündeki muhafızları surlardan uzaklaştırmaya hizmet etmiştir. Yine bu mancınıklar geniş ateş gücünün yanı sıra, harp meydanında ya da bir kasaba kuşatılmadan önce varlığı ile düşman üzerinde kayda değer psikolojik baskı yaratıyordu²⁴⁸⁴. Belki de bu önemlerinden dolayı Geç Roma ve Bizans imparatorlarının halkın savunma gücündeki azalmaya bağlı olarak meydan muharebelerinde yakın savaşa girmekten kaçınan askerlerin yerini bu makinelerle doldurmaya çalıştığı söylenebilir²⁴⁸⁵. Antik Çağ gemilerinde kullanılan mancınıklar büyük ihtimalle Romalılar tarafından da kullanılmıştır. Bu mancınıklar olasılıkla yay tipli idi. Sürekli bakım isteyen ve neme duyarlı burgulu mancınıklardan farklıydı²⁴⁸⁶.

5.5. Askeri Bayındırlık

Askeri açıdan Roma mühendisliğinin kendisini en iyi gösterdiği alanların köprü, yol vb. bayındırlık hizmetleri olduğu söylenebilir. Özellikle cumhuriyet ve imparatorluk yönetimlerinin her ikisinde de Romalıların, yol, köprü, kanal ve lojistik yapılara büyük para ve emek harcadıkları anlaşılmaktadır²⁴⁸⁷. Bu yapılar Roma lojistik sistemi altyapısının önemli unsurları olarak görülmektedir. Askeri ve sivil otoriteler bu yapıların inşası, bakımı, restorasyonu ve kontrolü için destek

²⁴⁸³ Veg., *Mil.* IV.22.

²⁴⁸⁴ Gilliver, 2005, s. 66-67.

²⁴⁸⁵ Leonard, 1953, s. 303.

²⁴⁸⁶ Casson, 2002, s. 99.

²⁴⁸⁷ Roth, 1999, s. 221.

sağlamışlardır. Yapılması planlanan işlerin birçoğu da bu süreçte *beneficarii* grubuna devredilmiştir²⁴⁸⁸.

Askeri amaçlı inşa faaliyetleri arasında ilk sırayı ordunun iki üç saat içinde geceboyu dinlenebileceği geçici ordugâhlar ile uzun süreli yerleşime imkân tanıyan kaleler oluşturmuştur. Bu türden inşa faaliyetleri Roma lejyonerlerinin yaşamında geniş bir alanı işgal etmiştir. Yollar, köprüler, kaleler, kanallar ve maden çıkarma gibi birçok projede askerler görev almışlardır²⁴⁸⁹. Kumandanlar da askerlerinin boş kalarak tembelliğe alışmalarını önlemek için onları genellikle inşa vb. faaliyetlerde görevlendirmişlerdir. Roma *consul*'ü C. Flaminius'un askerlerini ataletten kurtarmak için Bologna'dan Arretium'a bir yol; M.Ö. 194/3 yılında tarihinde ise P. Scipio Nasica'nın kışladaki birliklerine hiç ihtiyaç olmadığı halde gemiler inşa ettirdiği bilinmektedir²⁴⁹⁰. Cumhuriyet Dönemi'ndeki bu ve buna benzer uygulamalar en azından askerler üzerindeki otorite sağlanabildiği müddetçe devam etmiştir. M.S. 75 yılında 4 lejyondan alınan *vexillatio* bölükleri ve 20 *auxilia cohors*'u, köprüler inşa etmekle birlikte Antiokheia yakınında 3 mil uzunluğunda bir kanal kazmışlardır²⁴⁹¹. Probus (M.S. 276-282) kendi birliklerinin hiçbir suretle boş kalmasına izin vermemiş, onları köprü, bazilika, liman inşası ve bataklıkların kurutulması gibi işlerde çalıştırmıştır²⁴⁹². Bu tür girişimler askeri disiplini ve aynı zamanda herhangi bir işçilik ücreti ödemediği yeni yapıların kazanımını sağlamıştır.

Askeri mühendislikle bağlantılı olarak yol inşası da Roma devlet yöneticileri için önemli bir yere sahip olmuştur. Romalılar çok yaygın ve çok basit olan

²⁴⁸⁸ Kehne, 2007, s. 328.

²⁴⁸⁹ Southern, 2006, s. 100, 238.

²⁴⁹⁰ Frontin. *Strat.*, IV.1.15; Phang, 2008, s. 224.

²⁴⁹¹ Goldsworthy, 2003, s. 148.

²⁴⁹² Phang, 2008, s. 239.

mühendislik hizmetleri ile yollar inşa etmişlerdir. M.Ö. 318 yılında Roma'dan Campania'daki Capua'ya *Via Appia* olarak bilinen uzun bir yol inşası başlatılmıştır. Öncelikli amacı askeri olan bu yol, Roma'dan çıkan ordulara Capua civarındaki ilk toplanma bölgesi ve yoğun seferberlik bölgelerine birliklerin daha hızlı intikali gibi amaçlara hizmet etmiştir²⁴⁹³. Yol sistemi aynı zamanda raporlar vb. bilgilerin iletilmesini ve Roma ordusu için hayati önem taşıyan levazım malzemelerinin naklini de kolaylaştırmıştır²⁴⁹⁴.

M.Ö. 224 tarihinde Romalılar, Po havzasını ilhak ettiğinde burada teşkilatlanma işlerine girişerek Roma ile Ariminium arasında *Censor Flaminius* adıyla anılan *Via Flaminia* yolunu inşa etmiştir. Bu yol daha sonra Mediolanum'a kadar uzatılarak eklenen kısım *Via Aemilia* olarak adlandırılmıştır²⁴⁹⁵. Roma M.Ö. 146 tarihinde Macedonia eyaletini (*Provincia Macedonia*) kurması üzerine eyaletin İtalya ile bağlantısını sağlamak için iktisadi ve stratejik amaçlarla ülkeyi doğu'dan batıya baştanbaşa kateden *Via İgnatia* olarak adlandırılan bir yol inşasına başlamıştır²⁴⁹⁶. Kolonilerin de bu yol şebekeleri üzerinde yerleştirilmeleri muhtemelen yol güvenliğinin sağlanması ve bir sefer esnasında ilerlemekte olan ordunun ihtiyaç halinde temel gereksinimleri karşılama maksadına yönelikti. Fields'in de ifadesi ile bu yollar lojistik hizmetlerin daha etkin ve hızlı bir şekilde yürütülmesine ve özellikle yeni kazanılan bölgelerde Roma egemenliğinin pekişmesine katkı sağlamıştır²⁴⁹⁷.

²⁴⁹³ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 85-86.

²⁴⁹⁴ Fields, 2009, s. 12.

²⁴⁹⁵ Demircioğlu, 1953, s. 229.

²⁴⁹⁶ a.g.e., s. 398.

²⁴⁹⁷ Fields, 2009, s. 50.

İmparatorluk yönetimi ile başlayan süreçteki en önemli gelişmelerden birisi Augustus tarafından posta yolunun kurulması olmuştur. Yalnızca askeri ve devlet işleri için kurulan bu sistem “*cursus publicus*” (devlet yolu) olarak adlandırılmış ve askeri haberleri iletmek ve ordulara levazım desteği sağlamak için kullanılmıştır²⁴⁹⁸. Augustus döneminde dinç atlarla ve bölgenin topografik yapısına bağlı olarak günlük 75 km’lik mesafenin kat edilebildiği posta istasyonlarının kurulmuş olması gelişmiş bir yol ve mühendislik sistemine işaret etmektedir²⁴⁹⁹.

Roma karayolu inşası standart yöntemlere göre yapılıyordu. İçinde kırılmış taş ve kireç bulunan bir tür malzeme kullanılarak üç tabaka temelin üzeri bir yüzeyle kaplanıyor ve drenajına büyük önem veriliyordu²⁵⁰⁰. Yollar nadir olarak 4 metreden daha az genişliğe sahipti. Bu genişlik iki tekerlekli araçların geçişine olanak tanıyacak ölçüdeydi²⁵⁰¹. Titus’un (M.S. 79-81) eyaletlerde birçok yol inşa ettirerek Roma’da büyük bir bayındırlık faaliyetine giriştiği bilinmektedir²⁵⁰². Roma’nın şehirleri birbirine ve Roma’ya bağlamak için yol ve liman yapımına Traianus ve Hadrianus dönemlerinde büyük önem verilmiştir²⁵⁰³.

Roma İmparatorluğu’nun eyaletler için yaptığı harcamaların büyük bölümünü en azından Septimus Severus’tan önce yol yapım, bakım ve onarımı oluşturmuş bu sorumluluğu valiler üstlenmiş masraflar ise Roma hazinesinden karşılanmıştır. Daha sonra M.S. 3. yüzyıl boyunca mil taşlarında imparator isimleri görülmektedir²⁵⁰⁴. İnşa edilen veya onarılan yol ve köprülerin genellikle sivil halklar tarafından

²⁴⁹⁸ McGeough, 2009, s. 117.

²⁴⁹⁹ Southern, 2006, s. 232.

²⁵⁰⁰ Freeman, 2010, s. 496.

²⁵⁰¹ Fields, 2009, s. 13.

²⁵⁰² Diakov, 2011, s. 237.

²⁵⁰³ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 380.

²⁵⁰⁴ Kaya, 2006, s. 36.

kullanılması askeri kuruluşlar çevresindeki yerel toplulukların yararına olmuştur²⁵⁰⁵. Simkins, *Pax Romana* periyodunda Syria Palmyrası'ndan yola çıkan birisinin Kuzey Britania'daki Eburacum'a pasaportsuz gidebileceğini ve nereye giderse gitsin pazarları, tapınakları ve Roma yolu üzerindeki diğer kompleks yapılarla birlikte Roma anaşehrinin minyatürünü göreceğini savunmaktadır²⁵⁰⁶. Bu görüş abartılı görünse de doğruluk payının olduğu söylenebilir. En azından ordunun yol güvenliğini üstlenmesi ile Roma İmparatorluğu sınırları dâhilinde kolayca seyahat edilebileceği açıktır.

Romalıların, Etrüsklerden aldıkları ve kendi sanat anlayışlarına göre geliştirdikleri kemer inşasında da yüksek bir düzeye ulaştıkları söylenebilir. Bu kemer sistemi daha sonra kapı, köprü, su kemeri ve kanal inşasında kullanılmıştır²⁵⁰⁷. Romalıların su yapıları mühendisliğinde kat ettikleri mesafeyi su kemerleri ortaya koymaktadır. Yine kalelere ait – çeşitli Alman ve İngiltere Chester'deki lejyon kalelerinin- su tedarik sistemleri, kurşun künkler kullanıldığını göstermiştir. Roma mühendisleri bataklıklardaki suyu çarklı yapıdaki su pompalarla ile tahliye edebilecek teknolojiye de sahiptiler²⁵⁰⁸. Bu tür mühendislik bilgilerinin kullanılması savaşta başarıyı sağlayan önemli unsurlardan birisi olarak görülmektedir. Marius, Tötonlara karşı giriştiği bir sefer esnasında Ren Nehri'nin Akdeniz yönündeki ağzının alüvyal toprak ve balçıkla kaplı olması ve bunun askeri ilerlemeyi zorlaştırması üzerine koy ile nehri birbirine bağlayan yerde olumsuz hava şartlarına

²⁵⁰⁵ Campbell, 1994, s. 121.

²⁵⁰⁶ Simkins, 2000, s. 27.

²⁵⁰⁷ Demircioğlu, 1953, s. 199.

²⁵⁰⁸ Southern, 2006, s. 238.

karşı koruma sağlayan büyük gemilerin seyrine imkân veren bir kanal inşa ettirmiştir²⁵⁰⁹.

Romalılar geçitlerin olmadığı yerlerde ise köprüler inşa ederek sorunu aşmaya çalışmışlardır. Romalılarca uygulanan değişik köprü yapım teknikleri de bilinmektedir. Bunlardan en basiti, dal ve toprakla kaplanmış uzun ağaç gövdelerini kullanmak suretiyle yapılandır. Bir başka köprü yapım tekniği ise güçlü tahkimatla kurulanlardır. Bunlar önemli geçit yerleri üzerinde bulunur ve gerekirse özel güvenlik tedbirleri ile korunurdu. Caesar'ın Ren üzerindeki köprüleri bu tarzdadır²⁵¹⁰. Caesar'ın askerleri tarafından 10 gün içerisinde tamamlandığı bilinen bu köprüler tamamıyla ahşaptan yapılmış olup Roma mühendislik becerisini en iyi gösteren delil olarak kabul edilmektedir²⁵¹¹. Yine Ren ve Danube nehirleri boyunca birçok tahkim edilmiş köprübaşları bilinmektedir²⁵¹². Roma imparatorluk zamanında daimi köprüler 20 m üzerinde çapa ve dairesel kemerli şekle sahip olarak komple taştan yeniden inşa edilmişlerdir²⁵¹³. Traianus'un, Decebalus'a karşı giriştiği bir mücadelede 150 ayak (yak. 45 m) yükseklik, 60 ayak (yak. 17,5 m) yol genişliği ve 170 ayak (yak. 50 m) uzunluğa sahip kemerlerle birbirine bağlanan taş bir köprü inşa ettirdiği bilinmektedir²⁵¹⁴.

Goldsworthy'nin de ifadesiyle Roma ordusunda profesyonelleşme yolundaki adımlar ve lejyonlardaki süreklilik diğer avantajları da beraberinde getirmiştir. Bu durum deneyim ve teknik bilginin daha kolay korunmasını bu kazanımların ordunun

²⁵⁰⁹ Plutarchus, Marius 15. 1-3; Santasuosso, 2001, s. 6.

²⁵¹⁰ Judson, 1998, s. 70.

²⁵¹¹ McNab, 2010, s. 109.

²⁵¹² Hanel, 2007, s. 408.

²⁵¹³ J. W. Humphrey, **Ancient Technology**, Westport 2006, s. 75.

²⁵¹⁴ Dio Cass. LXVIII. 13-1.2.

her terhis edilişinde kaybolmasının önüne geçerek kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamıştır. Özellikle M.S. 1. yüzyıl boyunca Roma ordusu bünyesindeki yetenekli uzman ve ustalarla önemli mühendislik örnekleri sergilemiştir²⁵¹⁵.

²⁵¹⁵ Goldsworthy, 2003, s. 48.

ALTINCI BÖLÜM

ASKERİ DİSİPLİN VE MOTİVASYON

6.1. Cezalar

Roma askeri sisteminin ve aynı zamanda başarısının temel argümanlarından birisinin askeri disiplin olduğu söylenebilir. Iosephus'a göre korkunun Roma askeri eğitiminde önemli bir rolü vardı. Yine ölümle cezalandırma, ödüllendirmeler de eğitimin birer parçasıydı. Ona göre bu mükemmel disiplin dengesi orduyu savaşta ve barışta tek vücut halinde birleştirmiştir²⁵¹⁶. Vegetius da askerlerin ordugâhta korku ve ceza ile yola getirilmesi; seferde ise ödül ve vaadlerle motive edilmesi gerektiğini savunmaktadır²⁵¹⁷. Campell'in de ifadesi ile Roma geleneğinde cesaret ve savaş için disipline olma yönündeki isteklilik onların İtalya'yı ve Akdeniz'i fethetmelerinin temelini teşkil etmiş ve Roma disiplini *-Romana disciplina-* onları diğer rakiplerinden ayıran unsur olmuştur²⁵¹⁸. Fields ise gerçekte Romalılar savaş alanında esrarlı silahlara sahip değildiler teknik üstünlükleri sayesinde değil ancak sıkı bir disiplin, inatçılık ve olağanüstü organizasyonları sayesinde üstün geldiler²⁵¹⁹ ifadelerini kullanarak Roma askeri disiplinine vurgu yapmaktadır. Watson ise erken imparatorluk dönemi yazarlarının Roma askeri disiplinini abartmakla birlikte söylemlerinin tamamıyla hatalı olmadığını ifade etmektedir²⁵²⁰. Gerçekten de pek çok örnek bu söylemlerin abartı olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda Roma'nın

²⁵¹⁶ Ios., **Bel. Iud.** III.102-106.

²⁵¹⁷ Veg., **Mil.** III. 26.

²⁵¹⁸ Campbell, 1994, s. 105.

²⁵¹⁹ Fields, 2009, s. 83.

²⁵²⁰ Watson, 1969, s. 117.

ilk dönemlerinden son dönemlerine kadar ordu disiplinini sağlamaya yönelik temel dinamiklerinden başlıcasının Roma askeri ceza sistemi olduğu söylenebilir.

Roma askeri kaynaklarında resmi otoriteye saygı gösterme ile ilgili motiflere sıkça rastlanmaktadır. Livius M.Ö. 217/216 tarihinde asker toplama işlemleri esnasında *tribunus*’ların yemin işlemlerine başkanlık ettiklerini; süvarilerin ve piyadenin korku ve firar nedeniyle bulunduğu safı terk etmeyeceği, sadece silahını almak bir düşmanı öldürmek ya da bir yurttaşı korumak için bulunduğu sırayı terk edeceği şeklinde yemin ettiklerini belirtmektedir²⁵²¹. Bu askeri yemin işlemi hem birlik duygusunu geliştirme hem de savaşta bağımsız hareket edebilme gibi iki durumu kapsamıştır.

Roma ordu sisteminde askeri suç listesini; vatan hainliği, savaştan kaçma, siperi terk etme, askerler ve kumandanlara karşı komplo düzenleme, üstüne itaatsizlik ve saldırı, şiddeti körükleme, savaşmamak için hasta numarası yapma, askeri casusluk gibi davranışlar oluştuyordu. Buna karşılık askeri cezaların ana formunu ise; idam, rütbe tenzili, onursuz bir şekilde terhis, fiziksel şiddet, para cezası, angarya iş yüklemek teşkil ediyordu. Askeri bir suçla ilgili tahkikat askeri *tribunus* tarafından olayı araştırması için görevlendirilen bir subay tarafından yerine getirilerek yargılamalar ordugâh veya kalelerde yapılıyordu. Özellikle Roma’nın erken dönemlerinde cezaların çok daha ağır olduğu ağır suçların idamla cezalandırıldığı diğer bazı suçu sabit bulunanların da ölümüne dövülerek cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır²⁵²².

²⁵²¹ Liv., XXII.38.1-5.

²⁵²² Southern, 2006, s. 145-146.

Ordunun moral ve eğitim seviyesinin de yüksek tutulmasına özen gösterilmiş ve disiplin bozucu hareketlerle askeri göreve karşı ihanette bulunanlara çok ağır cezalar verilmiştir²⁵²³. Gece nöbeti esnasında görevini ihmal ederek silah arkadaşlarının hayatını tehlikeye atan herhangi bir kimsenin cezası ölümdü. Arkadaşlarının eşyalarını çalarak hırsızlık yapanlar ve eşcinsel ilişkide bulunanlar, yanlış bilgi ve sahte belge verenler isyana girişen ya da teşvikte bulunan kişilerle üstlerine itaatsizlikte bulunanlar da bu cezaya mahkûm edilebilirdi²⁵²⁴. Ancak ölüm cezası muhtemelen nöbette uyuma ve sahte belge düzenleme gibi suçlar haricinde uygulanmamış olmalıdır. Nitekim Marcus Cato hırsızlık yaparken yakalanan bir askerin arkadaşlarının huzurunda sağ elinin kesilmesine hükmetmiştir²⁵²⁵. Ancak bunun kan kaybının önlenememesi ya da enfeksiyon kapma halinde ölümle sonuçlanabileceği de düşünülebilir. Yine onurlu bir askerliğin empoze edildiği ve şeref duygusunun ağır bastığı bir ortamda lejyon içinde itibar kaybının bir asker için ölümden daha büyük bir ceza olduğu da söylenebilir.

Roma’da suç ve cezaların infazına dair bazı bilgiler ilk dönemlerden itibaren Roma askeri sisteminin disiplin üzerine inşa edildiğini göstermekte ve bu konuda birçok örnek içermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında *Consul* L. L. Brutus’un, son Etrüsk Kralı T. Superbus’un şahsi gayretleri ile krallığı yeniden canlandırma girişimlerine destek olan oğlunu M.Ö. 509 tarihinde isyanın bastırılmasının ardından idam ettirdiği bilinmektedir²⁵²⁶. Bu durum Roma’ya karşı başkaldırıların ölüm gibi ağır bir ceza ile önlenmeye çalışıldığını göstermekle birlikte çok erken dönemlerden itibaren Roma devlet yöneticilerinin suç karşısındaki davranışsal kimliğine de ortaya

²⁵²³ Diakov, 2011, s. 59.

²⁵²⁴ Southern, 2006, s. 146.

²⁵²⁵ Frontin. *Strat.*, IV.I.16.

²⁵²⁶ Demircioğlu, 1953, s. 77.

koymaktadır. Yine bir başka olayda Livius, emre muhalefet ettiği gerekçesiyle kendi oğlunu²⁵²⁷ idama mahkûm ettiren Roma *consul*'ünden bahsederek bunu olumlu bir gelişme olarak değerlendirir ve bu olaydan sonra askerlerin kumandanlarına karşı daha itaatkâr hale geldiğini, sadece nöbet tutanlar, gözcüler ve ileri karakollarda görev yapan askerlerin değil tüm askerlerin daha dikkatli davrandığını nakleder²⁵²⁸. Bir başka olayda ise Samnitlerle savaşların sürdüğü yıllarda Roma *consul*'ü kendisinin şehir dışına bulunduğu esnada hiç kimsenin kendi başına hareket etmemesi için emir vermiş ancak atlıların komutanı olan bu emri dinlemeyerek düşman üzerine harekete geçmiştir. Fabius düşmana karşı iki zafer kazanmasına rağmen askeri disiplini ihlal ettiği gerekçesi ile cezalandırılması gündeme gelmiş. Ancak Senato, halk ve *tribunus*'ların lehte karar vermesi ile cezadan kurtulmuştur²⁵²⁹. Appianus, Claudius'un M.Ö. 471 tarihinde Volsklara karşı giriştiği mücadelede birlikleri isyan ettiğinde asileri kırbaç cezasına- *virgiss caedere*- çarptırdığını, silahlarını ve sancaklarını kaybeden askerleri, kaçan *centurio* subaylarını idam ettirerek cezalandırdığını kaydetmektedir²⁵³⁰. Bu ve buna benzer birçok örnek Romalıların başlangıçtan itibaren askeri disiplini sıkı tuttuklarına dair bir referans teşkil etmektedir.

Görevlerini yapmakta tereddüt eden üst düzey askeri personel için de cezalar uygulanmıştır. Samnitlerle olan mücadelelerden birisinde Luceria'daki çarpışma için muharebe hattına korkaklığı nedeni ile takviye kuvvet göndermekte geciken

²⁵²⁷ Buna göre Latinler üzerine yapılan bir sefer esnasında Roma *consul*'ü kendisi emir vermedikçe, hiç kimsenin hücumla geçmemesini ve yerini terk etmemesini emretmiş ancak *consul*'ün oğlu Titus Manlius bu emri dinlemeyerek düşman üzerine hücumla geçmiştir. Manlius, düşmanı mağlup etmesine rağmen babası tarafından emre muhalefet ettiği ve askeri disiplini bozduğu gerekçesi ile idam ettirilmiştir. Bunun için bkz. Liv., VIII.7.

²⁵²⁸ Liv., VIII.7.

²⁵²⁹ Liv., VIII. 34; VIII.35.

²⁵³⁰ Phang, 2008, s. 125.

Praenestie *praetorü* için *Consul* Papirius, *lictor*'a baltasını hazırlaması²⁵³¹ emrini vermiş ancak son anda idam kararını para cezasına çevirmiştir²⁵³². Yine *dictator* birisinin Aequuslar'a karşı savaşırken ön safın bozguna uğraması üzerine lejyonlarına süratle ilerlemelerini ve en önde sancak taşıyanlardan herhangi birisinin tereddüt etmesi halinde öldürülmesini emrettiği bilinmektedir²⁵³³. Buna benzer olayların daha geç dönem örneğini ise Caligula'nın M.S. 40 yılındaki German seferi boyunca *auxilia* birliklerini sefere geç getiren subayları gözden düşürerek azletmesi oluşturmaktadır²⁵³⁴. Tüm bu örnekler Sun Tzu'nun subay ve askerlerin tereddüt etmesi halinde ordunun her türlü hücumu açık ve yenilgiye mahkûm olduğu şeklindeki düşüncesiyle örtüşmektedir²⁵³⁵.

Roma askeri hukuku katı olması yönüyle dikkat çekmektedir. Polybios bir *manipulus* gibi daha büyük grupların düşman tazyiki karşısında geri çekilme gibi suçları işlemeleri halinde subayların *manipulus*'un tümüne ceza vermek yerine ibret verici bir çözüm geliştirdiklerini kaydetmektedir. Buna göre suç işleyen topluluk içerisinde kura ile onda bir oranında kişi seçilirdi. Ardından askeri *tribunus* lejyonu toplayarak mevzisini terk eden suçluları kınadığı konuşmasını yapardı. Bunun ardından kura ile seçilen kişiler ölümleriyle sonuçlanacak falaka²⁵³⁶ cezasına çarptırılır veya taşlanarak öldürülürdü²⁵³⁷. Bu cezadan kurtulanlar ise buğday yerine arpa istihkakı alırlar çadırlarını ordugâhın dışında -bir bakıma düşman saldırısına

²⁵³¹ Baltanın hazırlanması emri cezanın idamla infazı anlamına geliyordu.

²⁵³² Liv., IX.16.18.

²⁵³³ a.g.e., IV.47.1-2.

²⁵³⁴ Phang, 2008, s. 144.

²⁵³⁵ Sun Tzu, 2008, s. 123.

²⁵³⁶ Buradaki falaka ifadesi kura ile seçilen askerlerin birliğin diğer askerleri tarafından sopalarla ölümüne dövülmesi anlamında kullanılmıştır.

²⁵³⁷ Polyb., VI.38.1-3; Watson, 1969, s. 119.

açık şekilde- kurarlardı²⁵³⁸. Savaş esnasında toplu kaçışlar ve isyanlar için de bu ceza uygulanabilirdi. Appius Claudius, savaş hattını terk eden askerlerden kura ile belirlenenleri ölüm cezasına çarptırmıştır. *Consul* Fabius Rullus'un da düşman önünden kaçan iki lejyon içerisinde kura ile belirlenen askerlerin silah arkadaşlarının huzurunda kellesini vurdurttuğu bilinmektedir²⁵³⁹. Ancak her isyanın cezasının bu şekilde infaz edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Scipio Africanus, Sucro'da isyan eden askerleri için böyle bir uygulamadan kaçınarak sadece elebaşı subayları alenen idam ederek cezalandırmakla yetinmiştir²⁵⁴⁰. Yine firar eden kişilerin birliklerine gönüllü olarak dönmeleri halinde izleri sürülerek bulunan ve zorla getirilenlere nazaran daha ılımlı davranıldığı görülmektedir²⁵⁴¹.

Decumatio olarak bilinen suçluların kura ile onda birini öldürme uygulamasının izlerini Cumhuriyet'in geç ve imparatorluk rejiminin erken dönemine kadar sürmek mümkündür. Crassus'un, Spartacus'un köle ordusu karşısından kaçan 500 Roma askerini bu şekilde cezalandırdığı bilinmektedir²⁵⁴². Marcus Antonius, M.Ö. 36 yılında ordugâha zorla giren düşmanı engellemede başarısız olan iki *cohors*'un askerlerini *decimatio* cezasına çarptırmış kumandanını azletmiş ve lejyonun geri kalan kısmını arpa istihkakı ile cezalandırmıştır²⁵⁴³. Benzer uygulamaların ilerleyen dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Suetonius, Augustus'un özellikle üç lejyonun kaybıyla sonuçlanan Varus felaketinin ardından onuncu lejyonu tümüyle dağıttığını, yerlerinden ayrılan taburları onluk sisteme göre

²⁵³⁸ Polyb., VI.38.4.

²⁵³⁹ Frontin. **Strat.**, IV. I. 35.

²⁵⁴⁰ Phang, 2008, s. 125.

²⁵⁴¹ Southern, 2006, s. 148.

²⁵⁴² Phang, 2008, s. 125.

²⁵⁴³ Webster, 1936, s. 23.

(*decimanus*) cezalandırdığını, yerini terk eden subaylara ölüm cezası ile diğer suçlulara da çeşitli yüz kızartıcı cezalar verdiğini kaydetmektedir²⁵⁴⁴.

Septimus Severus'un M.S. 193 yılında, Pertinax'ın katline neden olan *praetor* muhafızlarını dağıtması *decimatio* için bir hazırlık olarak algılanmış fakat Severus onları bir araya toplayarak kınamakla yetinmiştir. Seçkin bir sınıfa mensup olmaları nedeni ile de bunlar ölüm cezası yerine rütbeleri sökülerek ve Roma şehrine ve şehrin 100 mil kadar yakınına yaklaşmaları yasaklanarak bir nevi sürgünle cezalandırılmışlardır. Bu muhafızların çoğunluğu İtalya'dan alınmış olabileceği için bir daha evlerine dönme imkânları kalmamış dolayısıyla bu uygulama onlar için daha ağır bir ceza olmuştur²⁵⁴⁵. Marcus Antonius, Parthlarla yaşanan bir çarpışma esnasında bulunduğu siperi terk eden askerler için ondalık bir sistemini uygulamış ve diğerlerini ise karavana olarak buğday yerine arpa dağıtarak cezalandırmıştır²⁵⁴⁶.

Roma askeri hukukunda nadiren tüm *cohors* 'un ve birliğin de cezalandırıldığı görülmektedir. Cannae Savaşı'nda hayatta kalan lejyonlar Sicilia'ya gönderilerek, Scipio Africanus kendilerini Africa'ya götürene kadar çadır içerisinde birkaç yıl yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Yine görevde ihmali olduğu düşünülen birliklerin ya da birliğin bir kısmının ordugâh dışında kamp kurmaya zorlanarak kendilerine buğday yerine beygirler için ayrılan arpa istihkakı tahsis edildiği bilinmektedir²⁵⁴⁷. Nero döneminde Roma ordusunun Doğu'da bozguna uğramasının ardından Armenia'daki lejyonların boyunduruk altına yollandığı bilinmektedir²⁵⁴⁸. Vespasianus iç savaş sonrası tahtı elde ettikten sonra kendisine bağlı birliklere

²⁵⁴⁴ Suetonius, Divus Augustus, 24.

²⁵⁴⁵ Phang, 2008, s. 145.

²⁵⁴⁶ Plut., Marcus Antonius, XXXVIII.5.

²⁵⁴⁷ Southern, 2006, s. 147.

²⁵⁴⁸ Suetonius, Nero, 39.

Suriye’de en iyi konaklama yerlerini tahsis ederken, yenik düşen lejyonları Tuna’nın tehlikeli sınır bölgelerine göndererek cezalandırmıştır. Yine Nero tarafından kurulan özel muhafız birliği *Legio I Italica* lejyonu kuzeydoğunun en uzak garnizonlarına yerleştirilmiştir²⁵⁴⁹.

Normal şartlarda Roma askerleri arpa yerine buğday istihkakı almakta ve arpa sadece atlar için tahsis edilmekteydi. Ancak İkinci Kartaca Savaşı’ndan itibaren cezai durumlarda arpanın istihkak olarak dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili bir başka örnek M.Ö. 34 senesinde Dalmatia’da Promana kuşatmasında firar eden *cohors* birliği askerlerinin onda birinin ölüm cezasına çarptırılmasının ardından geriye kalan askerlerin yaz boyunca arpa istihkakı ile cezalandırılmalarıdır²⁵⁵⁰. Frontinus, muhtemelen M.Ö. 134 yılında Numantia’da önceki kumandanların gevşek tavırları nedeniyle cesaret bakımından zayıflamış askerleri cesaretlendirmek için çok sayıda ordugâh takipçisinin uzaklaştırıldığını ve askerlere birtakım günlük sorumluluklar yüklendiğini belirtmektedir. Metellius da Jugurtha Savaşı’nda benzer bir metot uygulamıştır²⁵⁵¹. Yine askerlerin yemek ve akşam yemeklerinin atıştırılmalık hale getirilerek çeşitleri de azaltılmıştır²⁵⁵². Vegetius da acemi erlerin talimlerde yetersiz performans gösterememesi halinde buğday yerine arpa istihkakı ile cezalandırıldığını ve yeterli performans gösterene kadar bu uygulamanın devam ettiğini bildirmektedir²⁵⁵³.

Roma askeri yetkililerinin özellikle kıtlık dönemlerinde askerlerin tahıl istihkakları üzerinde de denetim sağlamaya yönelik tedbirler aldığı görülmektedir.

²⁵⁴⁹ Diakov, 2011, s.237.

²⁵⁵⁰ Roth, 1999, s. 18.

²⁵⁵¹ Frontin. *Strat.*, IV. I. 1-3

²⁵⁵² Phang, 2008, s. 281.

²⁵⁵³ Veg., *Mil.* 1.13.

Galba *proconsul* sıfatı ile Africa’da bulunurken askeri bir sefer esnasında buğday sıkıntısı baş göstermiş ve bu esnada bir asker kalan erzakından 1 *modius* buğdayı satmakla suçlanmıştır. Galba yiyeceği bittikten sonra bu askere yardım edilmemesini emrederek onu aç bırakarak ölüme mahkûm etmiştir²⁵⁵⁴.

Firarileri özellikle de düşman safına geçenleri idam etmek geleneksel bir uygulamaydı. Firariler sadece insan gücü kaybına neden olmakla kalmamışlar aynı zamanda eşkıyalık yaparak ve yolculuk yapan sivilleri gasp ederek iç güvenliği de tehdit etmişlerdir. Bu durum karşısında Roma generalleri firarileri değişik şekillerde idam ettirmişlerdir. Scipio Africanus, firari durumdaki Roma askerlerini çarpmıha germek; Latin müttefiklerinden bir firariyi ise kellesini vurdurtmak suretiyle cezalandırmıştır. Yine M.Ö. 146 tarihinde Kartaca’nın yıkımının ardından Scipio Aemilianus müttefik firarilerinin cezasını onları zafer töreninde vahşi hayvanların önüne atarak infaz ederken; Aemilius Paullus, müttefik halklar firarilerini bir halk bayramında fillere ezdirmek suretiyle cezalandırmıştır²⁵⁵⁵. Ancak firar girişimlerinin her zaman idamla cezalandırılmadığı anlaşılmaktadır. P. C. Nasica ve Decimus Junius’un *consul*’lüklerinde ordudan firar edenlerin kırbaçlanarak cezalandırılabilceği ve ardından köle olarak satılabileceği kayıtlıdır²⁵⁵⁶. Yine, Quintus Fabius’un (M.Ö. 142-140) asker kaçaklarının sağ ellerini kestirdiği bilinmektedir²⁵⁵⁷.

Asker kaçakları ve firara teşebbüs Roma’nın imparatorluk ve çöküş dönemlerinde de en büyük sorunlarından birisi olmuş gibi görünmektedir.

²⁵⁵⁴ Suetonius, Galba, 7.

²⁵⁵⁵ Phang, 2008, s. 107, 120.

²⁵⁵⁶ Frontin. *Strat.*, IV.1.21.

²⁵⁵⁷ Webster, 1936, s. 23.

Augustus'un askerlik görevinden muaf olmalarını sağlamak amacıyla iki oğlunun parmaklarını kesmek suretiyle onları sakatlayan bir Roma atlısının kendisini ve mallarını açık artırmaya çıkardığı ancak daha sonra bundan vazgeçerek ağır olmayan bir sürgünle cezalandırdığı bilinmektedir²⁵⁵⁸. Traianus ise asker alımlarında kendi oğullarının organlarını kesen babaların köle olarak satılması yerine sürgünle cezalandırılması şeklinde kararname yayımlamıştır. Oğullarını askeri hizmetten uzak tutmak için girişimde bulunan ve onları yaralamaksızın bu işi yapan babalar daha az şiddetle cezalandırılmışlardır. Ancak savaş zamanında böyle bir davranış halinde sürgün ve mal varlığının büyük bölümüne el koymakla cezalandırılabilirdi şeklinde hüküm de yer almıştır. Bu süreç M.S. 367 yılında sürekli hale gelmiş ve tüm kendini sakatlayanlara kadar uzanmıştır. Bununla birlikte kısa bir süre sonra askeri hizmetten muaf olmak için kendilerini sakatlayanların canlı olarak yakılabileceği şeklinde hüküm ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu kişileri engellemede başarısız olan sorumluların çeşitli cezalara çarptırılması da mümkün olmuştur²⁵⁵⁹.

Yine silahını atarak düşmandan kaçanlar ölümle cezalandırılıyordu²⁵⁶⁰. Suetonius, Caesar'ın asker kaçaklarına ve ayaklananlara karşı son derece sert davranıp onları cezalandırırken diğer suçlara göz yumduğunu ve büyük bir çarpışma ya da zaferden sonra erleri her türlü görevden uzak tuttuğunu nakletmektedir²⁵⁶¹. M.S. 1. yüzyılda katı disiplini ile ünlü Romalı General Domitus Corbulo, ilk defa firar ettikten sonra ele geçirdiği askerleri -genelde iki veya üç kez böyle bir yola başvurmuş olanlar için uygulanırken- idam ettirmiştir²⁵⁶². Yine siper

²⁵⁵⁸ Suetonius, Divus Augustus, 24.

²⁵⁵⁹ Wesch-Klein, s. 436-437.

²⁵⁶⁰ Machievelli, 2008, s. 230.

²⁵⁶¹ Suetonius, Iulius Caesar, 67.

²⁵⁶² Goldsworthy, 2003, s. 101.

kazdıkları halde savaş alanında silahlarını, kılıçlarını ve hançerlerini kuşanmayan askerleri idamla cezalandırmıştır²⁵⁶³. Tüm bu katı askeri hukuk uygulamalarından anlaşılan daha askerliğinin başlangıç aşamasından itibaren sadakat yeminiyle orduya alınan personel bu yeminle askerlik hizmeti ve savaş esnasında uyması gereken kuralları devlet ve topluluk önünde tasdik etmiş oluyordu. Yine bu sadakat yemini kurallara uyulmaması halinde askerin bizzat tasdik ettiği ve komutanı ile kendisi arasındaki sözleşmenin ihlalden doğacak cezayı da peşinen kabullenmesi anlamına geliyordu.

Roma askeri sisteminde dikkat çeken ceza infaz biçimlerinden birisi de suçlunun kayalıklardan atılması suretiyle idam edilmesi olarak görülmektedir. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde Marcus Manlius isimli bir askeri *tribunus patricii-pleb* çekişmeleri esnasında ağır ithamlarla yargılanmış, cezası Tarpeian Kayalıklarından atılarak idam edilmesi yolu ile infaz edilmiştir²⁵⁶⁴. Roma ordusunda suçluyu kollektif olarak cezalandırma metodunun da askeri personelin suç işleme cesaretini önemli ölçüde kırdığı söylenebilir. Polybios askeri *tribunuslar*'dan²⁵⁶⁵ oluşan askeri mahkemenin sanık personeli suçlu bulması halinde suçlunun sopalarla dövülmek sureti ile (*fustuarium*)²⁵⁶⁶ ölüme mahkûm edildiğini kaydetmektedir. Bu suç cezasının infazı yönüyle dikkat çekmektedir. Suçu sabit bulunan askeri personel kısa bir kalın sopa ile *tribunus* tarafından hafifçe dokunularak kınanır ve ardından ordugâhta bulunan diğer askerlerin onu dövmesine ve taşlamasına izin verilirdi.

²⁵⁶³ Tac. **Ann.**, XI.18; Phang, 2008, s. 123.

²⁵⁶⁴ Liv., VI.20.

²⁵⁶⁵ Vegetius da *tribunus*'ları, lejyonda askeri disiplinin sağlanmasından sorumlu kişiler olarak göstermektedir. Bunun için bkz. Veg., **Mil.** II.9.

²⁵⁶⁶ McNab, *fustuarium* olarak bilinen cezayı savaşta korkaklık gösteren, nöbet esnasında uyuyan, görevden kaçanlar için suçlu askerin, kendi silah arkadaşları tarafından ölümüne dövülmesi olarak açıklamaktadır. Bkz. McNab, 2010, s. 158.

Polybios’a göre suçlu kişi bir ihtimal kaçıp kurtulmuş olsa dahi evine dönmesine izin verilmez ve hiçbir aile de böyle bir suçla yargılanmış kişiyi evine almaya cesaret edemezdi. Polybios bu cezanın *optio*’lar ve aldıkları emirleri süvarilere ulaştırmayan süvari *praefectus*’ları için de uygulandığını belirtmektedir. Özellikle gece nöbet hizmetleri esnasında ya da parolalar konusunda gerekli titizliği göstermeyenler üzerinde caydırıcı bir etkisi olduğunu bu nedenle nöbet hizmetlerinin dikkatli bir şekilde yerine getirildiğini kaydetmektedir²⁵⁶⁷.

Şüphesiz böyle bir uygulama cezayı infaz eden tek bir komutana karşı askerler arasındaki kin ve nefret duygusunu engelleme ve suçluyu toplum içinde cezalandırarak askeri kuralları ihlal edenin sonunun da aynı şekilde olacağı mesajını verme amacına yönelik olduğu söylenebilir. Polybios, *fustuarium*’un (sopalarla vurarak öldürme cezasının) ordugâhtan bir şeyler çalanlar, yalancı şahitlik yapanlar, şahsiyete yönelik küfürde bulunanlar ve üçüncü kez aynı hatayı üst üste işleyen kişiler için uygulandığını nakletmektedir²⁵⁶⁸. *Fustuarium* olarak adlandırılan cezanın Cumhuriyet’in geç dönemlerinde ve imparatorluk yönetiminde de uygulanmaya devam edildiği anlaşılmaktadır²⁵⁶⁹. Bununla birlikte bu cezaya çarptırılan her askeri personelin sonunun ölümle bitip bitmediği problematik bir konudur. Ancak bu tür suçların nöbet hizmetleri gibi umumu ilgilendiren ihmaller karşısında personel kaybını göze almayı gerektirmeyecek suçlar olduğu açıktır. Dolayısıyla ağır suçlar için ölümle sonuçlanan sopa cezasının; hafif suçlar içinse uyarı maksatlı cezaların verilmiş olması mümkündür.

²⁵⁶⁷ Polyb., VI.37.1-6.

²⁵⁶⁸ Bkz. Polyb., VI.37.9.

²⁵⁶⁹ Cic.; M. Tullius Cicero, *Philippica*, III.14; Tac. *Ann.*, 3.21.

Şunu da belirtmek gereklidir ki, bir askeri personelin ölüm cezasına çarptırılması muhtemelen çok sayıda kıdemli subayın onayını gerektirmiştir. Fakat bu sadece bir dizi suç için geçerli olmuştur²⁵⁷⁰. Roma askeri ceza sisteminde askerlerin üslerine karşı olumsuz davranışlarında olayın şekil ve niteliğinin göz önüne alındığı ve her zaman askerlerin suçlu bulunmadığına dair örnek de mevcuttur. Marius'un ordusunda hizmet eden Trebonius isimli acemi bir er kendisine tecavüze yeltenen subayı öldürmüştür. Normal şartlarda bir subayı öldüren askerin cezası ölümken, Trebonius'un yapılan yargılamada ilişkiye razı olmadığını kanıtlaması üzerine canı bağışlanarak, bir taçla ödüllendirilmiştir²⁵⁷¹.

Roma askeri sisteminin daha hafif suçlarda daha hafif bedensel cezalar uyguladığı görülmektedir. Özellikle lejyonların eğitilmesi ve disiplinsiz davranışlarında *centurio*'ların asma ağacından bir çubuk (*vitis*)²⁵⁷² veya cop biçiminde sopa (*fustis*) ile vurarak askerlerini cezalandırdıkları anlaşılmaktadır. Bu tür bir uygulama marş esnasında geride kalan, tembellik yapan, bulundukları noktayı terk edenler için geçerliydi. Özellikle askeri yürüyüş esnasında tembellik yapanlar hem dayakla hem de daha aşağı hizmet sınıflarına gönderilerek cezalandırılabilirlerdi²⁵⁷³. Polybios savaşta savunma ya da saldırı silahlarından herhangi birisini kaybeden kişinin, alacağı ceza korkusu ve utançtan dolayı silahını bulmak için kendisini düşmanın içine attığını bildirmektedir. Şüphesiz buradaki ceza

²⁵⁷⁰ Goldsworthy, 2003, s. 101.

²⁵⁷¹ Phang, 2008, s. 94.

²⁵⁷² Pannonia ordusundaki Lucullius adlı bir *centurio*'nun görevde ihmali bulunan askerlerinin sırtında birçok çubuk kırması ve diğer çubuğu isterken "*Cedo Alteram*" (Bana diğerini ver !) şeklinde hitapta bulunmasından dolayı *centurio*'nun "*Cedo Alteram*" takma adıyla anıldığı ifade edilmektedir. Ayrıntı için bkz. Tac. **Ann.**, I.23; Phang, 2008, s. 129.

²⁵⁷³ Phang, 2008, s. 129.

ifadesi ölüme karşılık gelmektedir²⁵⁷⁴. Bununla birlikte Southern'in çalışmasında yer alan:“ *Zırh ve silahlarını kaybedenler için ölüm cezası ön görülmekle birlikte genellikle kamçılanarak cezalandırıldılar. Ancak askeri birlikler için hayati önem taşıyan silahların ve özellikle de yük hayvanlarının çalınmasının cezası hırsızlığı yapan kişinin ellerinin kesilmesi*”²⁵⁷⁵ şeklindeki bir ifade Polybios'un verdiği bilgi ile çelişmektedir. Bu durumun dönem dönem değiştiği veya subayların insiyatifine göre şekil kazandığını söylemek daha doğru olacaktır.

Rütbe tenzilin de sıklıkla ceza olarak uygulandığı görülmektedir. Caesar savaşta sancaklarını kaybederek ordunun moralinin bozulmasına neden olan sancaktarları kınamakla kalmamış aynı zamanda onların rütbelerini de düşürmüştür²⁵⁷⁶. Rütbe tenzili cezasında asker suç esnasındaki mevkinin kaybederek (*gradus deiectio*) yine aynı birlik içinde görev almaya devam eder ya da daha az prestije sahip birliğe (*militae mutatio*) veya *auxilia* birliğine nakledilmek suretiyle cezalandırılabilirdi. Bunlar içerisinde en ağır olanı ise *missio ignominiosa* olarak bilinen onursuzca bir terhis işlemi ile suçlunun mensubu olduğu birliğiyle ilişkisinin kesilmesi idi²⁵⁷⁷. Bu cezaların da önemli suçlara karşılık verilmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. İmparatorluk döneminde ise Caligula'nın herhangi yüz kızartıcı suç ile damgalananlardan atlarını geri aldığı bilinmektedir²⁵⁷⁸.

Bir başka ceza ise askerin *cingulum/balteus* olarak bilinen kılıç kayışının çıkarılmasıydı. Karakteristik askeri bir kostüm olan kılıç kayışının çıkarılması (*discingere*) bir asker için kasıtlı olarak yapılan utanç verici bir uygulama olarak

²⁵⁷⁴ Polyb., VI.37.10-13.

²⁵⁷⁵ Southern, 2006, s. 147.

²⁵⁷⁶ Caes. Gall., III. 74

²⁵⁷⁷ Southern, 2006, s. 147.

²⁵⁷⁸ Suetonius, Caligula, 16.

addedilirdi²⁵⁷⁹. Bir askerin kemerinin çıkarılması ve siviller gibi tuniğinin sarkarak dolaşması aslında küçük bir ceza idi. Bu uygulama ilk dönemlerden imparatorluğun geç dönemine kadar devam etmiştir. Julianus, Strasbourg Savaşı'nda safları bozarak savaştan kaçan bir süvari bölüğündeki suçlulara kadın elbisesi giydirmiştir. Yine Hristiyan olmakla suçlanan Sergius ve Bacchus adlı iki askerin de pelerinleri ve askeri kıyafetleri soyularak kadın elbiseleri içinde geçit yapmaya zorlandıkları bilinmektedir²⁵⁸⁰. Yine suçluya ordugâh dışında tezek ya da ağır direk taşıtma, ağır miğferle geçit yaptırma gibi suçluyu topluluk içerisinde küçük düşürmeye yönelik sembolik cezalar da uygulanabilirdi²⁵⁸¹.

Roma'nın sadece kendi ordu sistemi içerisindeki yanlışlıkları cezalandırmadığı aynı zamanda kendisine ve ordusuna başkaldıran halkları da cezalandırdığı anlaşılmaktadır. Bu tür ceza uygulamaları Roma ordusuna karşı muhalif davranış sergileyenlere karşı bir gözdağı ve caydırıcı bir tedbir olarak düşünülebilir. Bu konu ile ilgili olarak Roma tarihinde birçok örnek bulunmaktadır. Pyrrhus'un gücünün kırılmasının ardından yalnız kalan Tarentum iki *consul* ordusu tarafından muhasara edilerek bu şehre boyun eğdirilmiş ve Tarentum surların yıkılması, harp tazminatı ödeme gibi şartları içeren bir antlaşmayı kabul etmiştir. Bununla da yetinmeyen Roma şehirde garnizon kurarak ibret olması amacıyla bir grup Tarentum milliyetçisini Roma'ya getirerek vatana ihanet suçundan idam ettirmiştir²⁵⁸².

²⁵⁷⁹ Phang, 2008, s. 85.

²⁵⁸⁰ Sumner, 2009, s. 206.

²⁵⁸¹ McNab, 2010, s. 158.

²⁵⁸² Demircioğlu, 1953, s. 154.

Scipio Africanus, Nova Carthago'yu M.Ö. 209 yılında aldığı askerlerine “karşılaştığı herkesi öldürme ve kimsenin canını bağışlamama” yönünde talimat vermiştir. Scipio Aemilianus da, M.Ö. 2. yüzyıldaki isyan girişimlerinden dolayı Lütia vatandaşlarını cezalandırmak için 400 İspanyol gencin ellerini kestirmiştir²⁵⁸³. Kuşatma esnasında orduya erzak ya da mahsul desteği sağlamak üzere emir verildiği halde bu emri yerine getirmeyen kişiler de tarlası, mahsulü ve evi yağma ve tahrip edilerek cezalandırılmıştır. Hispania'da Kartacalılarla mücadele edilirken Roma *consul*'ü Q. Fabius, Senato'nun onayını alarak böyle bir yola başvurmuştur²⁵⁸⁴. Yine M.Ö. 146 yılında Akha Birliği'nin başkaldırısında Roma ordusu bütün öfkesini Korinthos şehri üzerinde toplamış; şehir askerler tarafından yağmalanmış ve yakılmış bir daha iskân edilmesi de yasaklanmıştır²⁵⁸⁵. Caesar, Venetlerle olan mücadelesi sonucu onların bütün senatörlerini kılıçtan geçirtmiş geri kalanlarını da esir olarak satmıştır²⁵⁸⁶.

Seferler esnasında dahi disiplinin sağlanmasına özen gösterilmiştir. Özellikle yiyecek arama faaliyetleri dahi bir düzen içerisinde yapılarak ordunun bir karışıklık içerisinde sağa sola dağılarak askeri güvenliği zafiyete düşürmesine müsaade edilmemiştir²⁵⁸⁷. Yine Roma askeri sisteminde askeri yetki sahiplerinin genel askeri teamüllerin dışına çıkarak kendi başlarına hareket etmeleri hoş karşılanmamıştır. Samnitlerle mücadele esnasında düşmana karşı başarı ile mücadele eden Roma *consul*'ü binlerce askerini kaybettiği ve herhangi sözleşme olmadan düşmanını aşağıladığı, esirleri köle olarak satabileceği halde onları kazığa bağlatmak suretiyle

²⁵⁸³ Santasuosso, 2001, s. 152.

²⁵⁸⁴ Liv., XXIII.32.13-14.

²⁵⁸⁵ Demircioğlu, 1953, s. 401.

²⁵⁸⁶ Caes. Gall., III.16.

²⁵⁸⁷ Roth, 1999, s. 141.

infaz ettirdiği gerekçesiyle bir zafer merasimine layık görülmemiştir²⁵⁸⁸. Bir bakıma büyük bir onurdan yoksun bırakılarak cezalandırılmıştır.

Birlik içerisinde de nizamın korunmasına yönelik tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. M.S. 1. yüzyılda Mısır'daki *Legio III Cyrenaica centuria* bölüğü için düzenlenmiş on günlük görev listesinde askerlerin isimleri ve günlük olarak kimin ne yapacağı -emir eri, gözcü, yol devriyesi, kapı muhafızı, eskortluk gibi - ayrıntılı olarak kaydedilmiştir²⁵⁸⁹. Askeri disiplini sağlama endişesi nöbetçilik hizmetlerinin düzenlenmesinde de kendini göstermektedir. Barış zamanında tüm *centuria* 'lardan seçilen 10'ar kişilik manga grubu gece nöbeti ve nöbetçilik vazifeleri ve ileri karakol vazifelerini yerine getirmek üzere sıra ile seçilmişlerdir. Bu nöbetlerde fazladan bir iş yüküne mahal vermemek için askerler dönüşümlü olarak deftere kaydedilmişlerdir²⁵⁹⁰. Iosephus siperler kazıldığı vakit askerlerin odun, su gibi ihtiyaçlarını askeri bir disiplin, düzen ve güvenlik içerisinde temin ettiklerini, akşam yemekleri ile kahvaltılarını bireysel tercihlere bırakılmayarak toplu olarak icra edildiğini, uyku ve nöbet saatlerinin ise trompet sesi ile bildirildiğini nakletmektedir. Bu bilgiler de askeri disiplin kapsamı içinde değerlendirilebilir²⁵⁹¹.

Çok büyük projeler için gerekli olan insan gücü çeşitli birliklerden temin edilmiştir. Hadrianus Duvar'ı inşası Britania'da konuşlanmış *Legio II Augusta*, *Legio VI Victris* ve *Legio XX Valeria Victrix* gibi üç değişik lejyonun katılımını gerektirmiştir. Önce her lejyona ve ardından da lejyon içinde her *centuria* 'ya inşa edecekleri duvarlar tahsis edilmiştir. Bölüklerin yapmakla mükellef oldukları duvarı

²⁵⁸⁸ Liv., X.44.

²⁵⁸⁹ Goldsworthy, 2003, s. 91.

²⁵⁹⁰ Veg., *Mil.* II.19.

²⁵⁹¹ Jos., *Bel. Iud.* III.85-86.

bitirdiklerine dair *centuria* taşları yaygın olarak ele geçmiştir²⁵⁹². Böyle bir durum askerin büyük inşa projelerinde de sistemli ve disiplinli hareket ettiğini göstermektedir.

Askerlere sıra izni de verilmiştir. Ancak izinsiz ayrılmayı ve firarı önlemek için kumandanlar çok uzun sıra iznine sıcak bakmamışlardır. Yazılan mektuplardan askerlere verilen sıra izinleri (*commeatus*) dönüş için verilen iki günlük izinle birlikte on güne sınırlı olabilirdi. Phang’a göre her ne kadar M.S. 14 yılında ayaklanma çıkaran lejyonerlerin sıra izninin azlığından şikâyetçi olmaları örneğinde olduğu gibi hoşnutsuzluklar yaşansa da uzun izin süresi zayıf bir disiplinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir²⁵⁹³. Vegetius da çok önemli bir sebep ileri sürmeden izin almanın mümkün olmadığını belirtmektedir²⁵⁹⁴. Muhtemelen disiplini sağlamaya yönelik bu tedbirler firar girişimlerini de artırmıştır. En azından Watson’un da ifadesiyle Vegetius dönemi itibari ile imparatorluğun silah atölyesinde çalışan işçiler ve askere kaydedilenlerin bir işaretle damgalanarak firar etmeleri durumunda kolaylıkla tanınmaları amaçlanmıştır²⁵⁹⁵.

İmparatorlar, senatörler veya atlı sınıfından kumandanların, disiplini askerleri için meşru bir araç haline getirme çabası içerisinde oldukları söylenebilir. Bununla birlikte imparatorlar cezalandırma işine çok az karışmışlardır. Yerel kumandanın *imperium militare* yetkisinin askerleri cezalandırmak için yeterli olduğu ve imparatorun şahsen kumanda da bulunmadığı durumlarda cezanın infazı için çok

²⁵⁹² Goldsworthy, 2003, s. 146.

²⁵⁹³ Phang, 2008, s. 209-210.

²⁵⁹⁴ Veg., *Mil.* II.19.

²⁵⁹⁵ Watson, 1969, s. 50-51.

nadir imparatora danışıldığı şeklinde bir ima mevcuttur²⁵⁹⁶. İmparator muhtemelen en azından yakınında bulunan ve kendisini korumakla yükümlü *praetor* muhafızlarını şahsına yönelik ciddi bir saldırı haricinde şiddet uygulayarak onların sadakatini zedelemekten kaçınmıştır.

Gelenekte ve yasada bir Roma kumandanı askerlerini şiddetle cezaya çarptırma konusunda sınırsız askeri yetkiye (*imperium militiae*) sahipti²⁵⁹⁷. Bir askerin suç işlemesi halinde o asker lejyon *praefectus*'unun yetkisi dâhilinde *tribunus* tarafından cezalandırılması için gönderilebilirdi²⁵⁹⁸. *Imperium militiae* tehlikeli zamanlarda sık ihtiyaç duyulan ve hızlı karar almayı kolaylaştıran büyük ölçüde pratik bir uygulama olmuştur. İmparatorluk döneminde eyalet valileri ve muhtemelen müstakil lejyon *legatus*'ları askerleri idam etme hakkına sahiptiler ve yine askerleri cezalandırmak üzere *tribunus*'ları görevlendirebilirlerdi. *Centurio*'lar ise genellikle *vitis* (üzüm çubuğu) ile vurmak sureti ile bedensel cezaları yerine getirirlerdi²⁵⁹⁹. Tacitus da Ren isyanında kendi *centurio*'larına karşı ayaklanan lejyonerlerin her birinin *centuria*'daki her bir *centurio* için 60 kırbaça cezasına çarptırıldığını kaydetmektedir²⁶⁰⁰.

Ancak tüm bu olumlu yönlerine rağmen Roma askeri disiplini özellikle iç savaşlar döneminde sarsılmıştır. Appianus, iç savaşlar esnasında askeri disiplinin bozulmasını büyük ölçüde generallerle ilişkilendirmekte onların geleneksel askere alma sistemini terk ettiklerini, kişisel hırslarıyla düşmanla değil birbirleriyle

²⁵⁹⁶ Phang, 2008, s. 150-151.

²⁵⁹⁷ Phang, 2008, s. 115.

²⁵⁹⁸ Veg., *Mil.* II. 9.

²⁵⁹⁹ Phang, 2008, s. 116.

²⁶⁰⁰ Tac. *Ann.*, I.32.1.

çarptıklarını ve bunun da askeri disipline zarar verdiğini ifade etmektedir²⁶⁰¹. Yine çeşitli kaynaklar Roma askerlerinin yasal olmayan bir biçimde tehditle eyaletlerden para, mal veya çıkar elde ettiğini göstermektedir. Bunlardan hayvanlar ve yük arabalarına el konulması (*angeria*) ile kalacak yer (*hospitium*) ve yiyecek sağlama en sık rastlanan zorbalıklardı. Ancak bu tür uygulamalar karşısında eyalet halkının imparatora ya da eyalet valisine toplu dilekçe ile başvurdukları ve sorunlarını çözen imparator ya da valileri öven anıtlar diktirdikleri görülmektedir²⁶⁰². Nitekim Senato tarafından kendilerine verilen limitsiz gücü kötüye kullanan valilerin artması üzerine Roma'nın tedbir olarak ve gelen şikâyetleri değerlendirmek üzere M.Ö. 149 yılında Kartaca ve Macedonia'yı istila hazırlıkları esnasında Roma'da ilk olarak *quaestio repetaundarum* adı verilen mahkemeleri kurduğu görülmektedir²⁶⁰³.

Asker kökenli eyalet valilerinin görev ve yetkileri hukuken ana hatlarıyla belirlenmesine yasal olmayan hak ve taleplerde bulunmaları engellenmesine rağmen²⁶⁰⁴ M.Ö. 171 yılında *Praetor* Lucretus birliklerini Helen topraklarında dost şehirlere karşı zulme teşvik etmiş; M.Ö. 150'li yıllarda İspanya'da halka zulmeden valiler ortaya çıkmıştır. Ancak halkın Roma yönetimine karşı hoşnutsuzluğu üzerine bu zararların tazmini için en azından bazı suçluların cezalandırılması yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Roma valilerinden Pleminius'un cezaevinde hayatını kaybettiği; Lucretus'un ise 1.000.000 asses para cezasına çarptırıldığı bilinmektedir²⁶⁰⁵. Augustus döneminde ise eyalet valilerinin yetkilerinin ciddi oranda

²⁶⁰¹ App.civ., Appianus, **Bella civilia**, V.2.17.

²⁶⁰² Phang, 2008, s. 175.

²⁶⁰³ Kupier, 2011, s. 78.

²⁶⁰⁴ Southern, 2006, s. 72.

²⁶⁰⁵ Hoyos, 2007, s.69.

azaltıldığı görülmektedir²⁶⁰⁶. Phang'ın da ifadesiyle askerler tarafından yapılan sömürülerin eyaletlerde bir isyan girişimine yol açma tehlikesine karşı bu tür davranışlarda bulunan askeri grupların cezalandırılması imparatorluk stratejisinin önemli bir yönünü oluşturmuştur²⁶⁰⁷.

Her ne kadar çiftçi yurttaş askerliğinden paralı askerliğe geçiş başlangıçtaki çok katı disiplini gevşetmiş olsa da ²⁶⁰⁸ Roma ordusunun; Avrupa'yı, Kuzey Afrika'yı ve Yakın Doğu'yu kuşatan en büyük güçlerden biri hali haline gelmesinin Roma ordusunun sıkı uygulanan bir disiplin altında işleyen yapısı olduğu söylenebilir ²⁶⁰⁹. Bununla birlikte Tacitus; Nero'nun Parth savaşı başlangıcında, Suriye lejyonundaki birçok askerin miğfer, zırh, sur ve hendeklerden yoksun olduğu bir bakıma barış yıllarının askerin motivasyonunu zayıflattığı ve disiplini bozduğunu ima eden ifadeler kullanmaktadır²⁶¹⁰. Muhtemelen düşüncelerini Tacitus üzerine temellendiren Fields de Roma'nın dünya egemenliğinin genelde askeri gücüne bağlı kaldığını ve *Pax Romana*'nın Roma vatandaşlarının nasıl savaşıacağını unuttuğu bir devlet modeli yarattığını savunmaktadır²⁶¹¹.

Hadrianus yönetimi altında askerlerin çeşitli eğitim metotları ile tam bir disiplin altında tutulmaya çalışıldıkları görülmektedir. Askerler başka türlü görevlendirilmedikleri takdirde ordugâh inşasında, yol ve duvar yapımında, hendek kazısında ve istihkâm işlerinde çalışmışlardır. Africa'daki Lambaesis lejyoner ordugâhı, Britania duvarları ve Ren ile Danube üzerindeki savunma platformlarının

²⁶⁰⁶ Southern, 2006, s. 172.

²⁶⁰⁷ Phang, 2008, s. 114-115.

²⁶⁰⁸ Judson, 1888, s. 38.

²⁶⁰⁹ Goldworthy, 2003, s. 7.

²⁶¹⁰ Tac. *Ann.*, 13.35.

²⁶¹¹ Fields, 2009, s. 83.

askerler tarafından inşa edildiği rahatlıkla söylenebilir²⁶¹². Hadrianus zamanında orduda lüks azaltılmıştır²⁶¹³. Özellikle Hadrianus'un girişimleri ile M.S. 2. yüzyılın ilk yarısında bir askeri disiplin kültürü (*disciplina*) gelişmiştir. Bu kültürle Hadrianus'un eyalet ordularının teftişi esnasında tanışılmış olmalıdır. Bu tür dinsel soyut kavramlar sadece sadakati artırmakla kalmamış aynı zamanda askeri verimliliği de artırmıştır²⁶¹⁴. Septimus Severus döneminde askerlere muhtemelen eşleri ile birlikte askeri kurumun dışında geçici olarak iskân edilen yerlerde ikamet etme hakkı tanınarak askeri hizmet esnasında evlilik hakkı tanımıştır. Fakat bu tür girişimler konforlu bir yaşam tarzını doğurarak orduda katı disiplinin zayıflaması ve randımanın azalmasına neden olduğu şeklinde yorumlanmıştır²⁶¹⁵.

Roma eski ordu disiplininin M.S. 3. yüzyıl boyunca kayıp olduğu söylenebilir. Bu dönemde Severus Alexander'in (M.S.222-235) askeri disiplini çok katı bir şekilde uyguladığı ve karışıklık çıkaran lejyonların tümünü ortadan kaldırdığı bilinse de²⁶¹⁶ kalıcı bir disiplinin tesis edilemediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde genel kanı Strobel'in de üzerinde durduğu gibi lejyonerler ve sınır boylarında görev yapan birlikleri -*limitanei*'nin- önemsiz hatta askeri değeri olmayan kendi yerel topraklarını işleyen garnizonlarda kalıtsal miras olarak hizmet eden köylü milislere (*militia*) dönüşmüş olduğudur²⁶¹⁷. M.S. 398 yılında Arcaius askerlerinin Apamea ve Antiokheia'da devlet arazilerinde askerlerinin hayvanlarını otlatmasını önlemek için bir yasa çıkarmıştır²⁶¹⁸. Yine bir yasa ile -en azından 458 yılında dahi yasak getiren-

²⁶¹² Trever, 1939, s. 538.

²⁶¹³ Phang, 2008, s. 280.

²⁶¹⁴ Goldsworthy, 2003, s. 108.

²⁶¹⁵ Santasuosso, 2001, s. 173.

²⁶¹⁶ Eutr., VIII. XXIII.

²⁶¹⁷ Strobel, 2007, s. 267.

²⁶¹⁸ Whitby, 2007, s. 527.

silahlarını ve levazımlarını devletten alan askerlerin tarlalarda çalışmaları veya hayvan sürülerini gütmeleri yasaklanmıştır²⁶¹⁹. Tüm bu yasalar Roma ordu teşkilatının esasını oluşturan lejyonlardaki askeri disiplinin kaybolduğu ve görevi ülke topraklarını savunmak olan lejyonların asli fonksiyonundan uzaklaştığı düşüncesini çağrıştırmaktadır. Whitby ve Leonard'ın birbirleriyle örtüşen fikrine göre nihayetinde önce İtalya'da daha sonra da imparatorluğa bağlı Akdeniz ülkelerinde yaşayanların ordu disiplinine muhalif davranışları, geç dönem Roma ordusunda barbar birliklerin sayısındaki artış ordunun askeri verimliliğini azaltırken ordu disiplininin bozulmasına da neden olmuştur²⁶²⁰.

6.2. Ödüller

Roma ordusunda askerlerin kahramanlıkları askeri birliklerin önünde yapılan söylevlerle övülmüş ve övgüyü hak eden kişilere ödüller ve nişanlar takdim edilmiştir²⁶²¹. Antik dünya toplumlarında olduğu gibi Romalılar için de savaşlar ekonomik kazancın ve gücün yayılmasının önemli bir parçası olarak görülmüştür. Toprak, yağma ve köle ve diğer birçok kazanç savaşı başarıya ulaştıran temel faktörler olmuştur²⁶²². Her şeyden önce zaferle sonuçlanan bir savaşın ardından elde edilen ganimet, ilk dönemlerden itibaren Roma yurttaşlarını savaşa teşvik eden en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Polybios da Roma'nın askeri başarısının en önemli sebeplerinden birisi olarak askerlere verilen ödülleri göstermektedir²⁶²³.

²⁶¹⁹ Strobel, 2007, s. 268.

²⁶²⁰ Whitby, 2007, s. 523; Leonard, 1953, s. 286.

²⁶²¹ Diakov, 2011, s. 59.

²⁶²² William V. Harris, **War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C.**, New York 1985, s. 56.

²⁶²³ Polyb., VI.39.11

Zafer kazanan ordular yağmalama ve en alt seviyedeki asker bile bu yağmadan pay alma hakkına sahipti. Arazi de ayrıca ödül olarak paylaştırılabilmekteydi. Ele geçirilen araziler koloniler arasında paylaştırılıyor ve bu yolla pek çok fakir Romalı'nın kendini ve ailesini geçindirmesi sağlanıyordu²⁶²⁴. Bu durum Romalıların istilaya giriştikleri bir yerden politik ve ekonomik kazançlar elde etme eğilimleri ile örtüşmektedir. Southern'e göre Julius Caesar ve Germanicus gibi generaller savaşlarda elde ettiği başarılarla sadece büyük bir servet değil aynı zamanda büyük bir politik ün de kazanmışlardır²⁶²⁵. Dolayısıyla savaşın başarıya ulaşması halinde askerlere ganimetten verilecek bir payın askeri motivasyonu sağlayan en önemli araç olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Roma askeri sisteminde maddi ödüllerin yanında herhangi bir kahramanlık ya da cesaret örneği karşısında askerler için büyük önem taşıyan madalya, nişan, taç gibi manevi ödüller de büyük yer tutmuştur. Asker ve subaylara verilen madalyalar *phalerae*, *torgues* ve *armillae* olmak üzere üç şekilde olabilirdi. *Phalerae*; yuvarlak, disk benzeri bir şekle sahipti ve genellikle askerin omzu üzerinde gösterilmekteydi. *Torgues* ise boyun çevresine takılırdı. *Armillae* ise daha küçük olup bir *phalerae* ile birlikte deri bir teçhizat üzerine monte edilirdi. Madalyalar değerli metalden yapılmasına rağmen nakit olarak fazla değeri yoktu; fakat askerler için büyük manevi değere sahipti²⁶²⁶. Bu ikinci dereceden *armillae* (pazubandlar) *phalerae* (zırh üzerine takılan kabartmalı diskler) Severus zamanında gözden kaybolmuştur. Ancak *torques* (gerdanlıklar) imparatorluğun geç dönemlerinde yeniden görülmeye başlamıştır²⁶²⁷. Askerlere verilen madalyalar onların bireysel cesaretlerinin sembolik olarak

²⁶²⁴ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 95.

²⁶²⁵ Southern, 2006, s. 172.

²⁶²⁶ a.g.e., s. 151.

²⁶²⁷ Watson, 1969, s. 115.

onaylanması anlamına geliyordu²⁶²⁸. Askeri nişan ve madalyalar (*dona militaria*) sınıf ve statüye aynı zamanda cesarete de bağlı olmuş ve geniş bir yelpazede takdim edilmiştir²⁶²⁹. Polybios da savaşta başarılarından dolayı ödül almış kimselerin yaşamları boyunca her şekilde büyük saygı gördüklerini, hem ordu içinde hem de evlerinde ün kazandıklarını ve bunun aksiyon sahasında önemli bir motivasyon aracı olduğunu ifade etmektedir²⁶³⁰.

Bir Roma vatandaşının ya da müttefik askerinin yaşamını kurtarmanın ödülü *corona civica* olarak bilinen meşe dallarından yurttaşlık tacı idi. Yine savaş esnasında bir arkadaşını kurtaran askerlere “*clipeus virtutis*” adı verilen cesaret kalkanı verildiği de olurdu²⁶³¹. Kuşatmalarda yararlılık gösterenler için daha yüksek bir nişan olan meşe yapraklarından yapılmış *corona obsidionalis* adlı bir taç takdim edilirdi. Düşman şehri surlarının üzerine ilk tırmanan asker *corona muralis*; surların arkasına geçen ilk asker ise *corona vallaris* adlı altın taçlarla ödüllendirilirdi²⁶³². Livius, lejyondaki bir askerın kumandanlarından ikisi *muralis corona* ve sekizi *civica corona* olmak üzere kırk tane nişan aldığını nakletmektedir²⁶³³. Samnitlerle mücadeleler esnasında bir askeri *tribunus*’un başarısından ve birtakım mükâfatlardan başka altın bir taç ile ödüllendirildiği bilinmektedir²⁶³⁴. Roma toplumunda bu taçlar taşıyan kişiye onur kazandırıyordu²⁶³⁵. *Primus pilus* ise muhtemelen hizmet süresinin

²⁶²⁸ Campbell, 1994, s. 104.

²⁶²⁹ Sumner, 1997, s. 126.

²⁶³⁰ Polyb., VI.39.6-10.

²⁶³¹ Southern, 2006, s. 151; Develi, 2009, s. 222.

²⁶³² Southern, 2006, s. 151.

²⁶³³ Liv., VI. 20.8.

²⁶³⁴ a.g.e., VII. 37.1

²⁶³⁵ Cleland, 2007, s. 10.

bitimiyle genellikle gümüş bir mızrakla (*hasta pura*); *centurio*’lar sadece taçla ödüllendiriliyordu²⁶³⁶.

Aslında genelde her zaman piyadelerin ödüllendirildiği şeklinde algı vardır. Oysa Roma’da ödül almayı hak edecek bir tutum sergileyen hangi sınıftan asker olursa olsun bu imtiyazdan yararlanabiliyordu²⁶³⁷. Büyük deniz zaferleri kazanmış amiraller için başlıca askeri madalya *corona rostrata* olup gemi pruvası ile süslenmiş altın taç idi. Yine *corona navalis* de düşman filosuna karşı galip gelen imparatora (*imperator*) verilirdi. Deniz savaşlarında başarı gösteren sıradan askerlere ise zeytin dalı yapraklarından gösterişsiz bir taç verilirdi²⁶³⁸. Augustus’un Sicilya’da elde ettiği deniz zaferinden sonra Agrippa’ya mavi bir sancak (muhtemelen minyatür) hediye ettiği de bilinmektedir²⁶³⁹.

M.S. 1. yüzyılın sonunda askeri madalya ödülleri daha çok rütbe ve statüye göre hiyerarşik yapıda dağıtılmıştır²⁶⁴⁰. Roma askeri nişanları -*dona militaria*- Cumhuriyet’in geç döneminde sıradan askerler ve düşük rütbeli subaylara tahsis edilmişken imparatorluk idaresinde senator ve atlı sınıfından subaylara verilmesiyle rutin hale gelmiştir²⁶⁴¹. Bu dönemde taç, mızrak ve flama gibi ödüller de gitikçe *centurio*’lar ve yüksek dereceli subaylarla sınırlandırılmıştır²⁶⁴². İlerleyen dönemde *centurio* rütbesi altındaki hiçkimse altın taç almaya hak kazanamamıştır. Baş *centurio*’lar ise gümüş mızrak başı (*hasta pura*) alabilmişlerdir²⁶⁴³. Senatör sınıfından olan subaylar iki taç, iki mızrak, iki bayrak almış, lejyoner *legatus*’u

²⁶³⁶ Southern, 2006, s. 151.

²⁶³⁷ McCall, 2002, s. 83.

²⁶³⁸ D’amato, 2009, s. 20.

²⁶³⁹ Suetonius, Divus Augustus, 25.

²⁶⁴⁰ Campbell, 1994, s. 105.

²⁶⁴¹ Phang, 2008, s. 197.

²⁶⁴² McNab, 2010, s. 158.

²⁶⁴³ D’amato, 2012, s. 40.

bunlardan üçer tane; *consul*'lük valileri ve *praetor praefectus*'ları ise bunlardan dörder tane alabilmişlerdir²⁶⁴⁴.

Antik ve epigrafik kaynaklarda madalya ve nişan takdiminin imparatorluk yönetimi altında da devam ettiğini gösteren örnekler mevcuttur. Tacitus, Vitellius'un zafer alayının Roma'ya girişi ile ilgili olarak kartalların önünde ordugâh *praefectus*'ları ve *tribunus*'ları ile üst düzey *centurio*'ların beyaz giysileriyle diğer subayların ise göz alıcı silahları ve madalyalarıyla, askerlerin de parlayan *phalerae*'ları ile yürüdüklerini nakletmektedir²⁶⁴⁵. Deceballus'a karşı girişilen muhtemelen Tapae Savaşı'ndaki başarı ve cesaretinden dolayı İmparator Domitianus tarafından Maximinus adlı askere madalyalar (*donis*) verildiği bu askere ait mezar taşı üzerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır²⁶⁴⁶.

Başarılı asker ve subaylara verilen nişanlarla ilgili dikkat çeken bir nokta da sefer ya da savaş esnasında gösterilen başarıların karşılığı olarak alınan nişan vb. ödüllerin kendisine ödül verilen kişinin daha sonra herhangi bir suç işlemesi halinde onun için kurtarıcı bir rol oynamayıdır. Livius, Roma *consul*'ünün oğlu Titus Manlius'un emre muhalefet ettiği gerekçesi ile idam cezasının infazının ardından askeri defin törenlerine uygun olarak hayatta iken kazandığı ganimet, madalya ve nişanların üzerine konularak siper dışında yakıldığını nakletmektedir²⁶⁴⁷. Bu durum kazanılan ödüllerin sonradan işlenecek bir suç için hafifletici bir neden olmadığını suç ve cezanın keskin sınırlarla birbirinden ayrıldığını göstermektedir.

²⁶⁴⁴ Sidebottom, 2008, s. 66.

²⁶⁴⁵ Tac.*Hist.*, II.89.

²⁶⁴⁶ Connolly, 2003, s. 31.

²⁶⁴⁷ Bunun için bkz. Liv., VIII. 7.14-22.

Cumhuriyet Dönemi'nde savaş öncesinde *consul*'lerin tanrılara adakta bulunması ve zafer kazanmaları halinde geri dönüşleri aynı zamanda zafer alayları olarak bilinen resmigeçit törenlerini doğurmuştur. Bu zafer alaylarının da askeri başarılar noktasında generalleri motive edici olduğu söylenebilir. Önemli bir zafer kazanmış kumandan *Senatus*'u *pomerium*'da – şehrin kutsal sınırları dışında- bir zafer dileği için toplantıya çağırabilirdi. Ancak her istek sahibinin zaferi ödüllendirilmeyebilirdi. *Centuria* Meclisi'ndeki oylamayı geçen ve şehir içinde yürüyüşüne izin verilenler bu zafer geçişini gerçekleştirirlerdi. Bu törenler Rosenstein'in de söylemiyle şehirlerin ve ganimetlerin ele geçirilişinin anahtar öneminin bir simgesi²⁶⁴⁸. Kazanılan zaferin tek başına komutana atfedilip atfedilmeyeceği kararı önemliydi. Bazı durumlarda *Senatus* kontrolü kendisi üstlenirdi²⁶⁴⁹.

Şükran töreni için izin verilip verilmeyeceği konusunda zaferin büyüklüğü, askeri amacın gerçekleşip gerçekleşmediği ve Roma safından ölenler gibi tüm faktörler senato tarafından dikkate alınırdı²⁶⁵⁰. Geçit töreni şehrin kuzeyinde Campus Martius'da yapılır ve özel tasarımlı zafer kapısından *-porta triumphalis'den-* içeri girilirdi²⁶⁵¹. Livius Cumhuriyet'in erken dönemlerinde *Consul* Tricipitunus'un, Aequuslar ve Volsklara karşı kazanmış olduğu zaferin ardından herkesin mutabık kalması üzerine zafer kutlamasına izin verilerek mükâfatlandırıldığını nakletmektedir²⁶⁵². Zafer töreni ile ilgili en ayrıntılı anlatı belki de Appianus'un,

²⁶⁴⁸ Rosenstein, 2007, s. 142-143.

²⁶⁴⁹ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 97-98.

²⁶⁵⁰ H. I. Flower, "Spectacle and Political Culture in the Roman Republic", in: **The Cambridge Companion to the Roman Republic**, H. I. Flower (ed.), Cambridge 2004, s. 327.

²⁶⁵¹ Flower, 2004, s. 327.

²⁶⁵² Liv., III.10.4.

Scipio'nun Africa zaferi ile ilgili olanıdır. Appianus'un bu anlatısı zafer törenlerinin Roma dünyasında büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir²⁶⁵³.

Geçit töreni Capitol Tepesi'nde zafer kurbanlarının sunulduğu Iupiter Tapınağı'nın önünde sona ererdi. Daha sonra halka hitaben bir konuşma yapılabilirdi. Bunu halka açık ziyafet ve bayramlar izlerdi²⁶⁵⁴. Bu zafer kutlamaları çok uzun bir süreçte izlenebilmektedir. Caesar da iç savaşlardan başarı ile çıkmasının ve Scipio'yu bozguna uğratmasının ardından aynı anda dört defa, bu zaferden birkaç gün sonra Pompeius'un oğullarını yenmesinin ardından bir olmak üzere toplam beş zafer merasimi düzenlemiştir²⁶⁵⁵. Zafer kutlamaları herhangi bir Romalı senatorün kariyeri için önemli bir yer tutmuş ve bu nedenle rekabete dayalı çatışmaların önüne geçmek amacıyla *Senatus* tarafından bu törenler dikkatli bir şekilde izlenmiştir²⁶⁵⁶.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde de zafer törenlerinin düzenlendiğine dair birçok ipucu bulunmaktadır. Marcus Aurelius; Sarmatlar, Vandallar ve Quadi kavimlerine karşı başarısından sonra zafer kutlamıştır²⁶⁵⁷. Aurelianus, Palmyra kuşatmasının ardından M.S. 274 yılında Galya imparatorluğu üzerine yürümüş ve sözde imparatoru yenmiştir. Bu zaferin ardından Aurelianus Roma tarihinin en büyük zafer geçitlerinden birisi ile ödüllendirilmiş ve *testitutor orbis* (dünyanın mimarı) unvanını almıştır²⁶⁵⁸.

Sadece maddi ödüller değil aynı zamanda rekabete dayanan şan, övgü, hırs gibi soyut öğeler de ordu motivasyonunu artıran önemli etkenler olmuştur. Phang'a

²⁶⁵³ Oldukça ayrıntılı zafer töreni geçiti için bkz. App., VIII. 9.66.

²⁶⁵⁴ Flower, 2004, s. 327.

²⁶⁵⁵ Suetonius, Iulius Caesar, 37.

²⁶⁵⁶ Flower, 2004, s. 327.

²⁶⁵⁷ **Hist. Aug.**, Marcus Aurelius Antonius, 17.

²⁶⁵⁸ Gregory, 2011, s. 37-38.

göre Caesar'ın ordusu üstünlük ve şan kazanma amacına yönelik rekabete dayanan bu hırsı düşmanlarına karşı bir şiddet *-impetus-* şeklinde kullanmıştır. Yine *animus* olarak adlandırılan hırs da önemli bir motivasyon aracı idi²⁶⁵⁹.

Savaşta kahramanlık gösteren ve Roma adını yüceltmeye çalıştığı düşünülen askerlerin, silah arkadaşları veya bir topluluk önünde övülmesi, cenaze merasiminde övgüye mazhar olmaları, savaşta çarpışırken hayatını kaybeden askeri grupların ardından devlete tarafından anılarını yaşatmak üzere adlarına anıtlar dikilmesinin de askeri motivasyon düzeyini artıran eden önemli unsurlardan olduğu söylenebilir. Cumhuriyet Dönemi'nde Scipio Africanus'un galip geldiği bir savaşın ardından yapılan zafer töreninde başarıda emeği geçen askerlerin listesini *-fasti triumphales-* şehrin önemli bir yerine astırması ve başarı kazananların toplum önünde teşhir edilmesi önemli motivasyon araçları olarak kabul edilebilir²⁶⁶⁰.

Polybios da Romalıların, gençleri tehlike ile yüzleştirmeleri noktasında çarpışmada kendisini ispat edenleri savaşın ardından topluluk karşısında öne çıkararak övme ve onlara hediye takdim etme gibi etkili bir metot geliştirdiklerini kaydetmektedir²⁶⁶¹. Iosephus, Titus'un Jerusalemi ele geçirmesinin ardından savaş sırasında az da olsa cesaret örneği sergileyen adamların her birinin isimleriyle çağrılarak öne çıkmalarını sağladığını ve bu esnada onları alkışladığını, ardından bu adamların başlarına altın taçlar takıp; onlara altın gerdanlıklar, küçük altın mızrak ve

²⁶⁵⁹ Phang, 2008, s. 47.

²⁶⁶⁰ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 97-98.

²⁶⁶¹ Polyb., VI. 39.1-3.

gümüş sancaklar takdim ettiğini, her birini daha yüksek rütbe ile taltif ettiğini kaydetmektedir²⁶⁶².

Askerlere sunulan ödüller sadece yaşadıkları süreyi kapsamamıştır. Askeri yaşamında başarı gösteren kişilerin öldükten sonra da başarılarını övücü konuşmalar yapılarak onurlandırıldığı anlaşılmaktadır. Polybios ünlü birisi öldüğünde ölen kişinin oğlu ve diğer yakın akrabalarının onun başarılarını öven konuşmalar yaptığını kaydetmektedir. Bu durumun asker toplum olan Roma’da savaşta öldüklerinde övgü ile anılmayı bekleyen kişilerin cesaretini teşvik edici bir unsur olduğu söylenebilir. Rosenstein’in de ifadesi ile cesaret savaşta şanı (*gloria*) , övgüyü (*laus*) ve ünü (*fama*) beraberinde getirmiştir²⁶⁶³.

Romalılar savaşta kaybettikleri arkadaşlarını anıtlarla anmışlardır. Bunlardan en ünlüsü Romanya’daki Dobruca’da bulunan Adamklissi’de keşfedilmiştir. Burada bir mozelyum ve sunağı kapsayan 3.800 lejyoner ve *auxilia* askerinin isminin kayıtlı olduğu ve Roma savunmasında ölenler “devlet için canlarını feda eden askerler” anısına yapılmış üç anıt bulunmuştur. Yine Traianus da muhtemelen Daclara karşı girişilen mücadelede Tapae’de ölen askerleri anmak için bir anıt inşa ettirerek yıllık cenaze törenleri tertip etmiştir²⁶⁶⁴. Alexandreia yakınlarındaki M.S. 194 yılına tarihlenen bir yazıtta ise onurlu bir şekilde terhis olmuş askerlerin ismi yer almaktadır²⁶⁶⁵.

Bir asker bir alt mevkiden kendisine onur getiren üst mevkilere terfi ettirilerek ve angarya işlerden muaf tutularak da ödüllendirilebilirdi. Ya da *auxilia*

²⁶⁶² Ios., **Bel. lud.** 7.13-16.

²⁶⁶³ Rosenstein, 2007, s. 133-134.

²⁶⁶⁴ Campbell, 2002, s. 69.

²⁶⁶⁵ Fields, 2009, s. 10.

cohors'undan lejyona, *duplicarius* mevkisine hatta *centurio*'luğa kadar erişebilirdi²⁶⁶⁶. Yetenekli acemi bir lejyoner, en azından *principales* mevkilerinden birine ve genellikle de *centurio*'luğa ulaşmayı arzulayabilirdi²⁶⁶⁷. Cesaret ve kabiliyeti nispetinde sıradan bir askerin en üst mevkilere doğru terfi edebilmesi - özellikle M.S. 3. yüzyılın askeri krizi ortamı ve sonrası- askeri motivasyonu artıran önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Sıradan bir asker olarak Pannonia lejyonlarından birisinde görev alan A. Triccianus daha sonra eyalet valisinin personeli olmuş ve nihayetinde de Parthlara karşı M.S. 216-217 yıllarında *Legio II Parthica*'nın kumandanlığını üstlenmiştir²⁶⁶⁸. İlyria kökenli Diocletianus, *miles* 'likle başlayan askeri kariyerini, *centurio* 'luk, askeri *tribunus* 'luk, *praefectus* 'luk, eyalet valiliği ve nihayetinde de *Protectores Domestica* -Genelkurmay ve imparator muhafız komutanı- olarak devam ettirmiş ve M.S. 283 yılında da *consul* sıfatıyla Carus'un güçlü rakibi olmuştur²⁶⁶⁹.

Gilliver'e göre sadece eğitim ve disiplin yeterli olmamış savaş hattında generalinden, *centurio* 'suna ve sancak taşıyıcısına kadar etkili bir liderlik ve kontrolün de büyük payı olmuştur²⁶⁷⁰. Antik yazarlar, savaş alanında bir kumandan, kral veya imparatorun birlikler için özel bir cesaret kaynağı oluşturdukları konusunda birleşmiş gibi görünmektedirler²⁶⁷¹. Her ne kadar Roma lejyonu bir savaş makinası olarak tanımlansa da bu özellik, lejyonu oluşturan askerlere ve askerlerin moraline bağlı kalmıştır²⁶⁷².

²⁶⁶⁶ Le Bohec, 1994, s. 62.

²⁶⁶⁷ Watson, 1969, s. 153.

²⁶⁶⁸ Cowan, 2003a, s. 16.

²⁶⁶⁹ Chrissanthos, 2008, s. 177.

²⁶⁷⁰ Gilliver, 2008, s. 156.

²⁶⁷¹ Campbell, 2002, s. 41.

²⁶⁷² Cowan, 2003b, s. 13.

Vegetius özellikle de yaklaşan savaş esnasında generallerin askerlere cesaret ve savaş ruhunu aşılayarak onları savaşı kazanabileceklerine inandırmalarının çok önemli olduğuna vurgu yapmaktadır²⁶⁷³. Kumandanların savaş alanında askere yakın olmalarını da bu bağlamda değerlendirmek gereklidir²⁶⁷⁴. Vegetius, ana kumandayı elinde tutan generalin genellikle sağ kanatta piyade ile süvarinin arasında bulunarak orduyu kumanda ettiğini ifade etmektedir. Ona göre bu pozisyon kumandanın emir ve direktiflerini piyade ve süvarilere rahatlıkla aktarabilmesi ve onları cesaretlendirebilmesi için en uygun olanıydı. Kumandan yardımcısı ise destek ve cesaret kazandırmak için piyade hattının ortasında konuşlandırılmıştır²⁶⁷⁵. Yine kumandan atının üzerinde savaş hattının değişik taraflarını dolaşabilir, şahsi gözlemlerine dayalı planlar yapabilir ve tavsiyelerde bulunabilirdi²⁶⁷⁶. Cassius Dio da Tiberius'un Dalmatia'ada askerlerini cesaretlendirmek üzere yüksek bir platform üzerinden onları tam bir görüş açısı ile izlediğini nakletmektedir²⁶⁷⁷. Tüm bu uygulamaların savaşta ordunun koordinasyon ve motivasyonunu artırıcı unsurlar olduğu söylenebilir.

Askeri motivasyonun düşüşe geçtiği dönemlerde motivasyonu artırmaya yönelik tedbirlerin alındığı görülmektedir. Bu gibi durumlarda generaller emirleri altındaki askerlerle yakından ilgilenmişlerdir. Livius, Samnitlerle olan harpler esnasında *dictator*'un çarpışmanın ardından morali bozulan askerleri motive etmeye çalıştığını ve her yaralı askerin çadırına uğrayarak onlarla yakından ilgilendiğini ve bunun çarpışmanın başarı ile sonuçlanmasını sağladığını ifade

²⁶⁷³ Veg., **Mil.** III.12.

²⁶⁷⁴ Sidnell, 2006, s.128.

²⁶⁷⁵ Veg., **Mil.** III.18.

²⁶⁷⁶ Campbell, 2002, s. 51.

²⁶⁷⁷ Dio Cass., LVI.13.

etmektedir²⁶⁷⁸. Romalıların askeri motivasyonu sağlamada kullandıkları en önemli araçlardan birisinin de gerek sefer öncesi gerekse ordunun paniğe kapıldığı anlarda kahramanlığa, cesarete ve ataların başarısına vurgu yapan nutuklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür konuşmaların Roma'nın ilk dönemlerinden itibaren- hiç beklenmedik şekilde askerler üzerinde tesir bıraktığı ve motivasyonu artırdığına dair örnekler bulunmaktadır. Iosephus, Jerusalem kuşatmasında Titus'un birliklerine cesaret artırıcı ve morallerini yükseltici sözler söyleyerek biraz abartılı da olsa askerlerin ölümü bile akıllarına getirmedigini nakletmektedir²⁶⁷⁹.

Yine, lejyonun kuruluşunun yıllık doğum günü şölenleri –*natalis aquilae*, kartalın doğum günü- geçitler ve eğitim egzersisleri birliğin kimlik duygusunu güçlendiren ve lejyon olarak moralini korumasını sağlayan unsur olmuştur²⁶⁸⁰. Philippus, birlikleri kontrol altına almaya çalışmış ve M.S. 248 yılında Roma'nın kuruluşunun bininci yıl kutlamalarını gerçekleştirerek *saeculumu* (yeni binyıl) başlangıcını duyurmuştur²⁶⁸¹. Bu tür festival ve kutlamalar da şüphesiz birlik ruhunu güçlendirerek askeri motivasyonu artırmıştır.

İmparatorluk rejiminin kurulmasıyla en üst ya da üst konuma yakın mevkiyi işgal eden askeri personelin bir zafer kazanması halinde kendisine bahşedilen unvanlarla motivasyonunun artırılmaya çalışıldığı da görülmektedir. Publius Servilius, Kilikia ve Pamphylia'ya gönderilmiş ve Kilikia'ya boyun eğdirdikten sonra kendisine *Isauricus* unvanı verilmiştir²⁶⁸². M.Ö.43 yılında Sextus Pompeius, Senato'dan *Praefectus Classis et Orae Maritimae* (Donanmanın ve Roma Kıyılarının

²⁶⁷⁸ Liv., VII. 36.

²⁶⁷⁹ Jos., **Bel. Iud.** VI.33.

²⁶⁸⁰ Cowan, 2003b, s. 17.

²⁶⁸¹ Gregory, 2011, s. 33.

²⁶⁸² Eutr., VI.3

Amirali) unvanını almıştır²⁶⁸³. *Legio II Traina* lejyonu, Caracalla tarafından German Cennilere karşı başarılarından dolayı savaş onuru olarak *Germanica* unvanı ile ödüllendirilmiştir²⁶⁸⁴. Geç dönemler itibari ile Diocletianus tahtı ele geçirdikten sonra, Maximianus'u kendisine *caesar* olarak seçmiş ve onu Bagaude İsyanı'nı bastırmak ve Germanlerin Galya'ya düzenlediği saldırıları önlemek için görevlendirmiş ve her iki konuda başarılı olması ile Maximianus'u, *Augustus* mertebesine yükseltmiştir²⁶⁸⁵. *Caesar* ve *Augustus* unvanları da yüksek onuru ifade etmiştir.

Tüm birliğin savaşta gösterdiği cesarettten dolayı ödüllendirildiği birkaç olay da bilinmektedir. Örneğin Dacialılar üzerine düzenlenen seferde görevini iyi bir şekilde yapan ve sadakat gösteren birliğin ilk *cohors*'u sadık ve inançlı unvanlarını almış ve özel olarak Roma vatandaşlığı ile ödüllendirilmiştir²⁶⁸⁶. Sadece askerler değil sefer esnasında orduya yararı dokunan kişilerin de ödüllendirildiği görülmektedir. Livius, Hannibal'e karşı girilen muharebelerin birisinde Kartaca'ya esir düşen fakat daha sonra kaçmayı başaran askerlere Busa isimli bir kadının buğday, elbise ve para temin ettiğini ve bu nedenle onurlandırıldığını kaydetmektedir²⁶⁸⁷. Latinlerle mücadele döneminde Lauretes ve Campania atlılarının bir isyan grişiminde bulunmadıkları için Latinlere tatbik edilen cezanın dışında tutulduğu ve vatandaşlık hakkı bahşedilerek ödüllendirildiği bilinmektedir²⁶⁸⁸.

²⁶⁸³ D'amato, 2009, s. 17.

²⁶⁸⁴ Cowan, 2003a, s. 8.

²⁶⁸⁵ Gregory, 2011, s. 43.

²⁶⁸⁶ Campbell, 2002, s. 40.

²⁶⁸⁷ Liv., XXII.52.7.

²⁶⁸⁸ a.g.e., VIII.11.15-16.

Yine Veii ile olan savaşlardaki bir kuşatma esnasında kendi tarafını terk eden köleye iki ailenin malı-mülkü değerinde hediye verilerek hürriyetlerinin bahşedildiği anlaşılmaktadır. Buna benzer bir şekilde Kartaca ile olan muharebelerden birisinde Numidialı ve Hispanialılar'dan oluşan 272 kişilik süvari grubunun firar ederek Romalılara sığındığı ve bunun üzerine savaşın sona ermesinin ardından kendilerine mükâfat olarak Africa'da çiftlik arazisi verildiği bilinmektedir²⁶⁸⁹. Şüphesiz kişi ya da topluluklara sağlanan bu ödüller de Roma'nın hâkimiyet kurmaya çalıştığı sahalarda yabancıların Roma'ya sempati ile bakmalarını sağlamış ve bu ödül sistemi gönüllü bir şekilde Roma saflarında yer almak isteyen kişi ya da topluluklar için teşvik edici bir unsur olmuştur. Bu tür uygulamalar savaşın ve devlet politikasının doğası gereği Roma İmparatorluk Dönemi'nde de sürdürülmüştür. İç ve dış savaşlarda taraf tutma cezalandırma ya da ödüllendirme sebebi olmuştur. Septimus Severus, Niger'in mağlubiyetinin ardından ona destek veren kentleri cezalandırırken kendisini destekleyenleri ödüllendirmiştir²⁶⁹⁰.

6.3. *Donativa*

Roma askeri ödemelerinin önemli bir bölümünü askeri bağışların oluşturduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in geç ve imparatorluğun erken dönemlerinde emekli askerlerin ödüllendirilmesi kendilerine arazi parselleri (*missio agraria*) tahsis etme, bireysel çiftlikler bağışlama ve onları *veterani* kolonilerine yerleştirmek şeklinde olmuştur. Bu durumun Augustus'un son dönemlerinde nakit ödemeler yaygın bir durum kazanana kadar devam ettiği görülmektedir²⁶⁹¹. Bunun yanında en azından Cumhuriyet'in geç döneminden itibaren askerleri

²⁶⁸⁹ a.g.e., IV.61.10; XXIII.46.6-7.

²⁶⁹⁰ Kaya, 2006, s. 38.

²⁶⁹¹ Southern, 2006, s. 167.

ödüllendirmenin kumandanlar arasındaki iktidar mücadelesinin vazgeçilmez nesnesi olarak görülmesi bu ödüllere generallerce kendi iktidarını garantiye alma aracı olarak bakılmasını sağlamıştır. Bu bağışların generallerin askerlerini kendilerine bağlaması noktasında büyük katkısı olduğu tereddütsüz bir şekilde söylenebilir.

Marius'un reformlarından sonra askerlerin orduya sefer sonunda kendilerinin ödüllendirileceği beklentisiyle katılmaları terhis sonunda kendilerine sunulan somut kazançlarla askeri motivasyonu pekiştirmiştir²⁶⁹². Marius'un açtığı yol, İç Savaş generallerinin bu yolu daha işlek bir şekilde kullanmaları ile neticelenmiş gibi görünmektedir. Çünkü sonraki dönemde askeri birliklere ödeme yapmak üzere Caesar, Pompeius, Marcus Antonius ve Octavianus tarafından özel olarak sikkeler bastırılmıştır²⁶⁹³. Pompeius M.Ö. 28/29 Eylül 61 tarihli seferinde 384 milyon *sesterstii* 'lik oldukça büyük miktarda parayı askerlerine eşit olarak dağıtmıştır²⁶⁹⁴. Caesar da Pompeius'a karşı girdiği savaşta bir kuşatma esnasında askerlerine kendi arazisinden belli bir parça, *centuriolara* ve diğer eski askerlere de aynı büyüklükte toprak verme vaadinde bulunmuştur²⁶⁹⁵. Bu ve buna benzer ödüllerle Caesar, Leonard'ın da ifade ettiği üzere bir bakıma sekiz yıl süren savaşlar esnasında Marius'un ordu kapısını *proleteria* sınıfına açtığı gibi Po Ovası'nın Kelt-Latin köylüsü milis kuvvetlerini ücret, ganimet, terfi ve sivil hayatlarında geçimlerini sağlamak üzere kendilerine toprak tahsisinde bulunma gibi teşvik edici araçlarla kendine bağlamıştır²⁶⁹⁶.

²⁶⁹² Cagniart, 2007, s. 82.

²⁶⁹³ Southern, 2006, s. 71.

²⁶⁹⁴ Cagniart, 2007, s. 84.

²⁶⁹⁵ Caes. **Civ.**, I.17

²⁶⁹⁶ Leonard, 1953, s. 296.

İmparatorluk periyoduna ulaşıldığında Roma Cumhuriyeti'nin düşüşü, savaşın maddi kazançlarla motive edildiği şeklinde yorumlanmış ve söz konusu dönemin iç savaş dönemi generalleri ve imparatorları ordu için *largitio* uygulamasını başlatarak askerlerin sadakatini, tatmin edici armağanlar sunarak kazanma yoluna gitmişlerdir. Her şeyden önce ödül olarak para hibesini bu sadakati elde etmek için temel araç olarak görmüşlerdir. Bir bakıma Cumhuriyet'in geç dönemi ganimet gelirinin yerini bu dönemin sonundan itibaren birliklere ödül olarak dağıtılan bağışlar almıştır²⁶⁹⁷. Augustus'un hizmet sürelerini tamamladıklarında şehirlerinde ikamet eden askerlerine ödül olarak yaklaşık 400.000 *sestertii*'lik bir bütçe tahsis ettiği bilinmektedir²⁶⁹⁸.

Özellikle imparatorlar tahta geçişleri esnasında bir çeşit bahşiş dağıtımında bulunmuşlardır. Bu durum, imparatorluk seçimleri gibi oldukça hassas bir meselede kişinin nesebinin olduğu kadar Senato'nun, atlı sınıfının, Roma'daki *praetor* muhafızlarının, imparatorluğun tamamında konuşlandırılmış askeri birliklerin ayrıca valilerle halk desteğinin belirleyici olmasıyla ilgili bir durumdu. Augustus bu desteği *praetor* muhafızlığı kurumunu ihdas ederek ve kendisine ödül ve ikramlarla bağlanmış generaller atayarak çözmüştür. Tiberius döneminde de iyi işletilen sistem onun halefleri zamanında -Claudius, Nero gibi- zaafa uğramış ve Septimus Severus'la birlikte çökmüştür²⁶⁹⁹.

M.S. 14 yılındaki lejyoner isyanları da imparatorun iktidarı için askerin desteğinin güçlü bir şekilde altını çizmiştir²⁷⁰⁰. Appianus, Octavianus'un birliklerinin

²⁶⁹⁷ Phang, 2008, s. 161-197.

²⁶⁹⁸ Campbell, 1994, s. 21-22.

²⁶⁹⁹ Santasuosso, 2001, s. 111.

²⁷⁰⁰ Boadwright ve diğerleri, s. 320.

askeri hizmetten terhis ve ödül talebiyle ayaklandıklarını kendilerine bu ödül sağlanmadan savaşa girmeyeceklerini beyan ettiklerini bundan dolayı da Octavianus'un lejyonlara taç, *centurio* ve *tribunus*'lara mor bordürlü elbiseler dağıttığını buna rağmen ordunun hoşnut olmadığını nakletmektedir²⁷⁰¹. Muhtemelen bu ve buna benzer olaylardan ders çıkaran Roma devlet yöneticileri bu desteğin farkında olmuşlardır. Caligula, Yukarı Germen valisi Lentulus'un entrikalarını önlemek ve lejyonları kendine bağlamak için her bir askere 100 *denarii*'lik özel bir bağışta bulunmuş ve bu yolla muhtemelen büyük bir isyan girişimini önlemeye çalışmıştır²⁷⁰². Claudius, *praetor* muhafızlarına tahta geçişinde kişi başı 15.000 *sestertii* ödemiştir²⁷⁰³.

Vitellius tahta geçtikten sonra Moesia'da ve Pannaonia'daki askeri güçler ayaklanarak ondan ayrılmışlar yine Iudaia ve Syria'daki ordular da taraf değiştirerek Vespasianus'a bağlılık yemininde bulunmuşlardır. Bu durum karşısında Vitellius'un geriye kalan lejyonların sadakatini kazanabilmek için hem kendi servetinden hem de devlet hazinesinden yüklü miktarda para ödülü dağıttığı bilinmektedir²⁷⁰⁴. Commodus'un (M.S. 180-193) öldürülmesinden sonraki 6 ay içinde muhafız birlikleri Pertinax ve Didus Julianus'u tahta geçirmişlerdir. Ancak bu iki imparator muhafızlara yüklü miktarda para ödeyeyek tahta geçebilmişlerdir. Pertinax kişi başı 3.000 *denarii* ve Didus Julianus ise 6.200 *denarii*'lik bir ödemedede bulunmuştur²⁷⁰⁵. Nitekim Dio Cassius, bu durumu Roma İmparatorluğu'nun başkenti bir pazarda ya da müzayede salonunda olduğu gibi toptan açık artırmayla satıldı diyerek ifade

²⁷⁰¹ App., *civ.*; Appianus, *Bella Civilia*, V. 13.128.

²⁷⁰² Parker, 1928, s. 95.

²⁷⁰³ Campbell, 2002, s. 85.

²⁷⁰⁴ Suetonius, Vitellius, 15.

²⁷⁰⁵ Diakov, 2011, s. 271.

etmektedir²⁷⁰⁶. Yine Septimus Severus'un *praetor* muhafızlarına karşı İlyria ve Pannonia lejyonlarının desteğini 20.000 *sestertii* ödeyerek kazanmış olması da bu bağlamda değerlendirilmelidir²⁷⁰⁷.

Bu bağışlar imparatorun tahta çıkışı, seferden zaferle çıkması gibi önemli olaylarda askerlerine yaptığı ödemelerden oluşmuştur. Ara sıra yapılan bu ödemeler imparatorun ordusuyla arasındaki sadakat bağlarını güçlendirmiştir. M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda bu bahşişler askerlerin gelirinin önemli bir kısmını teşkil etmezken 3. yüzyılda askerlerinin sadakatlerini garantilemek isteyen imparatorlar yıllık ve hatta düzenli olarak bağışta bulunmuşlar böylece M.S. 300 yılı itibari ile bu bağışlar askerlerin kazançlarının önemli bir kısmını oluşturmuştur²⁷⁰⁸.

Bu durumu M.S. 3. yüzyılın kaygan politik zemininde ayakta durabilmek için en yakınında bulunan askerlerinin desteğine ihtiyaç duyan devlet yöneticilerinin aldığı bir tedbir olarak yorumlamak gereklidir. Bu bağış sisteminin Cumhuriyet'in geç döneminden M.S. 3. yüzyıl ortasına kadar iyi bir şekilde işlediği söylenebilir. Muhtemelen daha sonraki dönemlerde de askerlere para ödülü sunma güçlü general ya da imparatorların iktidarını sağlamlaştırmaları noktasında güçlü bir dayanak olmayı sürdürmüştür.

6.4. Askeri Ritüeller ve İnançlar

6.4.1. Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri

Dinin başlangıçtan itibaren Roma askeri sisteminin temel argümanlarından birisi olduğu görülmektedir. Livius erken dönem Roma Krallarından Numa'nın

²⁷⁰⁶ Dio Cass., 74. 11.3-4.

²⁷⁰⁷ Trever, 1939, s. 536.

²⁷⁰⁸ Alston, 1995, s. 110.

pleblerin henüz orduda hizmet etmedikleri bir dönemde onları disiplinize edebilmek için bir din geliştirdiğini ifade etmektedir. Ancak Phang'ın ifadesiyle Cumhuriyet'in geç dönemi ve imparatorluk periyodunda askeri disiplin tamamen dini pratiklerden ayrı tutulmuştur. Bununla birlikte Antik Roma savaşları dini bir takvim ve şehir ritüeli çerçevesine oturtulmaya çalışılmıştır²⁷⁰⁹.

Roma'nın ilk dönemlerinden itibaren özellikle tapınak inşası ve tapınakların kapılarının açılması ya da kapatılması savaşlarla ilintili olmuştur. Nitekim Numa kral olduktan sonra savaş ve barışın bir delili olarak Argiletum'da, Ianus Mabedi'ni inşa etmiştir. Bu mabedin kapılarının açık olması o ülke vatandaşının silâh altında olduğunun deliliydi. Numa'nın krallığından sonra bu mabedin kapısı ilki Kartaca Savaşı'ndan hemen sonra ve diğeri de Actium Savaşı'ndan sonra olmak üzere iki defa kapatılmıştır²⁷¹⁰. Tapınak kapılarının tehlikeli ve güvenli zamanlarda açılıp kapanması en azından imparatorluğun erken döneminde de sürmüş olmalıdır. Nitekim Augustus, *princeps*'liği sürecinde tapınak kapılarını üç kez kapatmakla övünmektedir²⁷¹¹.

Tapınaklardan başka Roma, diğer antik şehirlerin hiçbirinde olmayan savaş ve diplomasi için oluşturulmuş bir kurula sahip olması yönüyle dikkat çekmektedir. Papazlık kurumunun -Fetial kurumunun – yasası *jus in bello*'yu olduğu kadar *jus ad bello*²⁷¹² yasasını da içine alıyordu²⁷¹³. Livius'a göre Numa kraliyet makamının ihmal edilmemesi için rahip olarak Iupiter'e bir kâhin tayin etmiştir. Bu kişiye birisi Mars

²⁷⁰⁹ Phang, 2008, s. 89.

²⁷¹⁰ Liv. I.19.2-13.

²⁷¹¹ **Res Gestae Divi Augusti**, 13.

²⁷¹² *Jus ad bellum*: Savaşta yasal olarak uyulması gereken kuralları; *jus in bello*: Savaşa girme sebeplerini ve nasıl savaşılacağını belirler. <http://www.crimesofwar.org/a-z-guide/jus-ad-bellum-jus-in-bello/>[E.T.10.12.2012]

²⁷¹³ Dawson, 1996, s. 114.

diğeri de Quirinus'a ait iki kâhin ilavesinde bulunmuştur. Yine Vesta'nın hizmeti için rahiplik makamı kurarak genç kızların hizmetini sağlamıştır. Bundan başka Mars Gradivus için 12 rahip (*salii*) seçerek onlara *ancilia* olarak bilinen kutsal kalkanları bahşetmiştir²⁷¹⁴.

Salii adı verilen rahipler çok rekli ve süslü mor tunik giyerler ve göğüslerini bronz bir tabaka ile kapatırlardı. Yine tunik üzerine *trebea* adlı bir pelerin giyiniyorlar, miğfer takıp kalkan ve hançer taşıyorlardı²⁷¹⁵. Bu din rahiplerinin çoğunu senatörler oluşturmakla birlikte bu kişiler, dini sıklıkla politik güçlerinin devamı için bir yol olarak görmüşlerdir²⁷¹⁶. Belirli tanrıların tapım eylemleri için oluşturulan bu birlikler içerisinde 20 *fetiales*; savaş, mütareke ve barış gibi konularda kökeni geçmişe dayanan törenlerle dış ülkelerle ilişkileri sürdürürlerdi²⁷¹⁷. *Fetiales* olarak adlandırılan bu memurlar kadrosunun vazifelerinden birisi Roma, başka bir devletin neden olduğu meşru bir savaşa²⁷¹⁸ -*bellum iustum legiti mumque*- girdiği zaman savaşı ilan etmektir²⁷¹⁹. Livius düşmana karşı savaş kararı alındıktan sonra *fetialis* 'lerden birisinin üç gencin huzurunda: “Çünkü eski Latinlerin kabileleri ve eski Latin insanları, *Quirites*'in Roma halkına karşı işlediği suç ve yaptıkları işlerden dolayı suçludur... Roma halkı Eski Latinlerle... harp yapılması için oyunu kullanmıştır. Bu nedenle ben ve Roma milleti...eski Latin kabileleri ile harbe girişiyorum.” şeklinde konuşma yaparak bunun ardından ateşte sertleştirilmiş demir

²⁷¹⁴ Liv., I.20.1-4.

²⁷¹⁵ Sekunda ve Northwood, 2001, s. 10.

²⁷¹⁶ Chrissanthos, 2008, s. 98.

²⁷¹⁷ Leonard, 1953, s. 428.

²⁷¹⁸ Cumhuriyet Dönemi ve daha sonraki dönemlerde suçu düşmana yükleme politikasının Roma tarafından başarı ile uygulandığı görülmektedir. Bkz. Southern, 2006, s. 172.

²⁷¹⁹ Demircioğlu, 1953, s. 67.

uçlu mızrağını düşman topraklarına doğru fırlattığını ve bu savaş ilan etme tarzının sonraki kuşaklar tarafından da sürdürüldüğünü nakletmektedir²⁷²⁰.

Fetial rahip kurulunun antlaşmaları onaylamada da söz sahibi olduğu görülmektedir. *Fetial*'lerden birisi Capitol'de saklı fetiş taşı (*lapis silex*) ile bir domuz yavrusu öldürüyor (*foreus ferire, icere*) ve "Roma ulusu antlaşmayı bozarsa şimdi bu domuz yavrusuna taşla vurduğum gibi Iupiter de ona vursun." şeklinde bir ifade kullanarak antlaşmayı onaylıyordu²⁷²¹. Yine elçilerin de düşmanla yapmış olduğu görüşmelerde dini bir ritüeli takip ettiği anlaşılmaktadır. Livius elçi statüsündeki bir kişinin başka bir ülkeye gittiğinde başına yün bir başlık takarak : "*İşit Iupiter... ben Roma milletinin resmi elçisiyim adalet ve din üzere geliyorum*" şeklinde konuştuktan sonra isteklerini naklettiğini ve sonra Iupiter'i şahit göstererek isteklerinin takip eden 330 gün gün içinde yerine getirilmemesi halinde harp ilan edileceğini bildirdiğini ifade etmektedir²⁷²².

Roma din kurulu rahiplerinin kehanetleri devlet ve ordu işlerinin yürütülmesinde bağlayıcı olmuştur. *Senatus*'un ve *Comitia*'nın toplanması, memurların göreve başlaması savaş kararı gibi önemli işler esnasında kâhinler tanrıların muvafakatına dair işareti beklerdi. İşaretin gelmemesi ya da yanlış işaretler alınması işin yenilenmesini gerekli kılardı²⁷²³. Örneğin Tarquinis, Sabinlerle savaşların yürütüldüğü bir esnada süvari eksikliğini telafi etmek için girişimde bulunmadan önce A. Naevus adlı kâhin kendisine kuşların davranışlarından olumlu işaret alınana kadar hiçbir değişiklik yapılamayacağını bildirmiştir. Bundan sonraki

²⁷²⁰ Liv., I.32.13-14.

²⁷²¹ Leonard, 1953, s. 428.

²⁷²² Liv., I.32.8-9.

²⁷²³ Leonard, 1953, s. 431.

zamanlarda da kuşlardan gelen kehanete danışılmadan hiçbir savaş veya barış girişiminde bulunulmamıştır. Kuşlardan alınan işaretlerin olumsuz olduğu durumlarda ise halk meclisi toplantıları gibi önemli işler ertelenmiştir²⁷²⁴.

Hannibal’le yaşanan savaşlar esnasında Etrüsk *haruspicum* sanatı²⁷²⁵ ağırlık kazanmıştır. *Etrüsk* tarzı *divination*’un temsilcileri Kartaca Savaşları ile birlikte Roma’ya davet edilerek daha sonra daimi olarak istihdam edilmeye başlanmışlardır. *Haruspices* olarak bilinen bu memurlar, hayvanların iç organlarına bakarak (*extispicina*) -ki seferde büyük kolaylık sağladığı için tercih edilmiştir- girişilmesi planlanan bir işin akıbetinin nasıl olacağına dair yorumda bulunuyorlardı. Yine gök gürültüsü, yıldırım düşmesi, kuşların uçuşu ile tabiatüstü olayları yorumlayarak arınma için neler yapılması gerektiği yönünde görüşlerini de beyan ediyorlardı. Cicero zamanında ise bunlardan yorucu ve zaman alan bir iş olan kuş gözetleme yerine dini memurlar, şehir işlerinde gökyüzü işaretlerine (*signa ex caelo*); askeri meselelerde ise *ex tripudiis*’e başvuruyordu. Bu yöntemde kutsal tavukların yemi iştahla yemeleri ve ağızlarından düşürmemeleri olumlu bir işaret; yememeleri ise olumsuz bir işaret olarak kabul ediliyordu²⁷²⁶. Etrüsklerden ödünç alınan bu uygulama Cumhuriyet idaresinde baskın hale gelmekle birlikte imparatorluğun erken periyodunda sona ermiş gibi görünmektedir²⁷²⁷. Bununla birlikte imparatorun başrahip olmasından dolayı büyük askeri ritüeller sürdürülmüştür. Ordu, hayvanları öldürecek (*vicitmarii*) ve bu hayvanların iç organlarını muayene edebilecek

²⁷²⁴ Liv., I.36.4-6.

²⁷²⁵ Etrüskler de eski Mezopotamya ve Anadolu’da olduğu gibi yıldırımlardan, kuşların uçuşundan ve hayvanların iç organlarından ilahi mesajları almaya çalışarak bunların nasıl yorumlanacağına dair kitaplar yazmışlardır. Bunun için bkz. Demircioğlu, 1953, s. 30.

²⁷²⁶ Leonard, 1953, s. 431, 433.

²⁷²⁷ J. Fergusson, **The Religions of the Roman Empire**, London 1970, s. 154.

uzmanlara sahipti²⁷²⁸. Claudius zamanında bu uygulamanın yeniden bir canlanma göstererek M.S. 2. yüzyılın başlarında dahi devam ettiğini gösteren izler mevcuttur²⁷²⁹. *Augur*'lama ve kehanette bulunma uygulaması Hristiyanlığın kabulünden sonra da M.S. 4. yüzyılın geç dönemlerinde de devam etmiştir²⁷³⁰. Ferguson'a göre her ne kadar Hristiyan yazarlar *augur* uygulamasını yararsız olarak görmüşlerse bu uygulama M.S. 6. yüzyılda Laurentius Lydus zamanında dahi ciddi olarak tartışılmaya devam etmiştir²⁷³¹.

Roma askeri dünyasında dini ritüellerin eksiksiz olarak yerine getirilmeye çalışıldığına dair güçlü bir izlenim mevcuttur. Sefer esnasında dini uygulamaları usulüne göre yapmayan *consul*'lerin günaha girdikleri gerekçesiyle eksik olduğu iddia edilen ritüelin yeniden yapıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Livius M.Ö. 217 yılında *consul* seçilen Q. F. Maximus'un Senato tarafından kehanetleri ve dini merasimleri ihmal etmekle suçlandığını, bu amaçla *Sbylle* kitaplarına danışarak savaş tanrısı Mars'a sunulan kurbanın usulüne uygun olarak yerine getirilmediğinin anlaşıldığını beyan etmektedir²⁷³². Yine Appianus, Vei şehrinin ele geçirilmesinin ardından İupiter'den kötü işaretler alındığını, kâhinlerin bazı dini vazifelerin yerine getirilmesinde ihmalkâr davrandığını, Camillus'un tanrıya ayırdığı ganimeti sunma konusunda eksikliğini hatırladığını kaydetmektedir²⁷³³. Buna benzer uygulamaların imparatorluk periyodunda da devam ettiğine dair ipuçları mevcuttur. Suetonius'a göre Otho, sefere çıkmadan önce çok eskiden beri süregelen Mars'a ait kutsal

²⁷²⁸ Campbell, 2002, s. 42.

²⁷²⁹ Ferguson, 1970, s. 154.

²⁷³⁰ Simkins, 1999, s. 16.

²⁷³¹ Ferguson, 1970, s. 154.

²⁷³² Liv., XXII. 9.7-10.

²⁷³³ App., II.8.1

kalkanları korundukları tapınaktan tören için aldıktan sonra yerlerine koymamıştı ve bu durum eskiden beri uğursuzluk alameti olarak addedilmekteydi²⁷³⁴.

Campbell'in de ifadesi ile : “Cumhuriyet Dönemi resmi ordu dininde görenek orduyla bağlantılı olarak devletin ihtiyaç duyduğu tanrısal iyi niyet ve askeri başarıyı, seferlerden ve savaşlardan önce kehanet ve işaretlerin gözlemlenmesini sefer sonrasında ordunun arındırılma törenini ve Roma yaşantısında önemli yerleri olan Jupiter, Juno, Minerva ve Mars gibi ilahlara tapınımı içine almaktaydı²⁷³⁵.” Bu görenek içerisinde ilahlara tapınım önemli bir yer tutmuştur. Söz konusu ilahlar Roma'da savaş tanrıları panteonu içerisinde bulunmuştur. Başlıca savaş tanrısı Hellen dünyasındaki karşılığı Ares olan Mars idi. Neredeyse hemen her yıl savaş içinde olan Romalılar için savaş tanrısı Mars'ın özel bir yeri vardı. Bu tanrı en erken dönemlerde fetiş olarak bir mızrak ya da kargı şeklinde tapınım görmüştür. Bir savaşın başlangıcı esnasında komutan Regia'daki Mars tapınakçısına yürüyerek ilk önce tek bir kargıyı –savaş tanrısı Mars'ın tasvirini- silkerek : “*Mars Vigila!*” (Mars Uyanık ol !) diye bağırarak büyülü kuvveti ortaya çıkarmak için kendisi de zaten bir silah olan tanrıya hitap ediyordu²⁷³⁶.

Mars başlangıçta kırsal alanların koruyucusu bir tanrı idi. Ancak Jüpke'nin de ifadesi ile zamanla Roma dini, Akdeniz şehirlerinin yüzlerce dininden birisi haline gelmiştir. Bu din bünyesinde coğrafik lokasyonu, yerel gelenekler ve göçmenler gibi birçok oluşumu barındırmıştır. Şüphesiz Roma dininde en önemli beklenmedik

²⁷³⁴ Suetonius, Otho, 8.

²⁷³⁵ Campbell, 1994, s. 127.

²⁷³⁶ Leonard, 1953, s. 421-423.

faktör onun askeri başarısı olmuştur²⁷³⁷. Dolayısıyla kırsal alanların tanrısı olan Mars, Roma'nın küçük bir şehirden büyük bir imparatorluğa doğru genişleme ve askeri güç olma safhasında, ulusunu ve ordusunu koruma yönünde evrim geçirmiştir. Bu yolla Mars savaş tanrısına dönüşmüştür. Roma orduları Avrupa ve Akdeniz dünyasında fetihler yaptıkça bunu askerler ve kolonistlerce birbiri ardına ve Tanrı Mars adına tahsisi edilen tapınaklar izlemiştir. Bu tapınaklar Mars'ın topraklar üzerindeki koruyucu fonksiyonu nedeniyle -belki de harici düşman saldırılarından şehri koruması, sınırları gözetleme düşüncesiyle- şehir dışında inşa edilmişlerdir²⁷³⁸. Mars'ın tapınağı Campus Martius'da bulunmaktaydı. Mars'ın onuruna her beş yılda bir insanların askere kaydedildikleri dönemde Campus Martius'un çevresinde yapılan ve nüfus sayımıyla bağlantılı olan dini arınma törenleri düzenlenmekteydi²⁷³⁹.

Yasalarla belirlenmiş yıllık tatil veya izinlerin olmadığı Roma askeriyesinde, ordu mensupları tarafından yıl boyunca çok sayıda festival kutlanmıştır. Roma ordusu da bu festival ve kutlamaların önemli bir parçası olmuştur²⁷⁴⁰. Bu bağlamda Eski Roma yılının birinci ayında savaş tanrısı Mars onuruna bir dizi bayramlar kutlanıyordu²⁷⁴¹. Mart'ın 19. günü *Quinquatria* festivali ile Mars'ın kutsal kalkanları; 23 Mart'ta düzenlenen *Tubilustrum* festivali ile de savaş trompetleri arındırılıyordu. Ekim ayında ordunun Roma'ya dönüşü ve sefer sezonunun kapanmasıyla birlikte 15 Ekim'de atları ve 19 Ekim'de silahları arındırma festivalleri (*armilustrum*) düzenleniyordu. Ayrıca bu festivallerle askerlerin düşman kanının günahından

²⁷³⁷ J. Rüpke, "Roman Religion-Religions of Rome", in: **A Companion to Roman Religion**, J. Rüpke (ed.), USA 2007, s. 3.

²⁷³⁸ Kathleen N. Daily, **Mythology A to Z Greek and Roman Mythology**, New York 2009.

²⁷³⁹ C. Bailey, **The Religion of Ancient Rome**, London 1907, s. 86.

²⁷⁴⁰ Southern, 2006, s. 160.

²⁷⁴¹ Leonard, 1953, s. 423.

temizlendiği düşünülüyordu²⁷⁴². 7 Ocak tarihinde ise *Honesta Missio* olarak bilinen onurlu bir şekilde terhis olan askerler için yalnızca askeri nitelikli seremoniler yapılıyordu²⁷⁴³.

Romalıların ritüellerinden bu festivallerde toplumsal amaç ve isteklere uygun hareket edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin sefere çıkış zamanlarında atlardan daha iyi randıman alabilmek ve askeri bir sefer öncesi ordunun performansını artırabilmek için “*Equirria*” festivali düzenlenmiştir. Sadece atlar için değil savaşın işleyişinde etkin rol oynayan tüm unsurlara yönelik de gösterilerin yapıldığı anlaşılmaktadır²⁷⁴⁴. Festivallerin, imparatorluk yönetimi ile başlayan ve devam eden süreçte de kutlanmaya devam ettiği görülmektedir.

Sadece Mars değil değişik ilah grupları da Roma ordu dini yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Fides, yeminlerden ve antlaşmalardan sorumlu Jupiter’le özdeş bir tanrıydı²⁷⁴⁵ Palatin’in, Quirunus bucağı ile birleşmesiyle bu bölgenin savaş tanrısı olan Quirunus benimsenerek Jupiter ve Mars ile panteon içerisinde önemli bir yer tutmuştur²⁷⁴⁶. M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren tanrıça *Victoria* kültü de Roma askeri dinsel yaşamında önemli yer işgal etmiştir²⁷⁴⁷. Savaşlar değişik milletler arasındaki dinsel etkileşimi artırmış ve yeni ilahlar Roma panteonuna dâhil olmuştur. M.Ö. 296 yılında Etrüsk ve Samnitlere karşı mücadelenin sürdürüldüğü yıllarda Romalı General C. Caecus’un savaş tanrıçası Bellona adına bir tapınak inşa ettirmesi bu kabildendir. Çünkü Bellona’nın, erken dönem Roma dini takviminde ve devlet

²⁷⁴² Phang, 2008, s. 90.

²⁷⁴³ Southern, 2006, s. 162.

²⁷⁴⁴ Hammond ve Scullard, 1970, s. 651.

²⁷⁴⁵ Dawson, 1996, s. 115.

²⁷⁴⁶ Leonard, 1953, s. 423.

²⁷⁴⁷ Dawson, 1996, s. 115.

dininde görülmemesi ve -ona son ekinin Kelt dilinden geldiği şekilde bir yorum Keltlerle iletişim kuran Roma'nın bunu kendine adapte ettiği yönünde bir düşüncayı doğurmuştur²⁷⁴⁸. Sadece karadaki askerlerin değil denizci askerlerin yaşamında da din ögesi önemli bir yer tutmuştur. Geminin pupa tarafında geminin koruyucu tanrısı onuruna bir sunak yer almıştır. Tanrıça İsis Bacchus, Apollo, Minerva, Dioscuri ve Poseidon (Neptun) denizciler arasındaki en popüler tanrılar arasında yer almıştır²⁷⁴⁹.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren *consul*'lerin sefere çıkmadan önce tanrılara bir savaş kazanması halinde bu zaferi kendisine bahşettiği için bir tapınak adaması Roma devleti toprakları üzerinde birçok tapınağın inşasını sağlamıştır. Bu konu ile ilgili olarak Livius'un tarihinde Veii şehri ile harplerin yaşandığı bir dönemde Dictator Camillus'un ilahlara şu şekilde seslendiğini kayıtlıdır: “*Ey Apollon Pythius senin kılavuzluğun altında... Veii Şehrini yok etmek üzere ilerliyorum... ganimetin onda birini sana vereceğime yemin ediyorum... zaferi kazandığımızda... senin...yüceliğine yakışır bir tapınakla karşılaşmamız için Kraliçe Iuno sana da yalvararak rica ediyor ve yardım diliyoruz*”²⁷⁵⁰. Buna bağlı olarak kazanılan savaşın paralelinde tapınaklar inşa edilmiştir. Bununla birlikte M.Ö. 5. yüzyılın ortasından M.Ö. 4. yüzyılın ortasına kadar olan dönemde tanrılar için sunulan ödüller oldukça mütevazı -düşmandan ele geçirilen zırh, askeri ekipmanlar vs.- iken M.Ö. 4. yüzyılın sonları ile M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Roma soyluları tarafından yaptırılan ihtişamlı anıt²⁷⁵¹ ve tapınaklarla dikkat çekmektedir²⁷⁵². Özellikle fetihlerin büyük artış

²⁷⁴⁸ Forsythe, 2005, s. 341-342.

²⁷⁴⁹ D'amato, 2009, s. 39.

²⁷⁵⁰ Liv., V.21.2-3.

²⁷⁵¹ Bu anıtlardan en erkeni M.Ö. 338 yılı *consul*'ü C. Maenius tarafından Antium'daki başarısı anısına yaptırdığı Columna Maenia Sütunu'dur; ancak bu savaş anıtları içerisinde en dikkat çekeni Samnit Savaşları esnasında Carvilius tarafından inşa ettirilen dev Iupiter heykelidir. Plinius'a göre bu heykel Capitol Tepesi'nde yükselmekteydi. Çok yüksek olmasından dolayı Alban Dağı'ndan

gösterdiği M.Ö. 311-291 arası 10 senelik süreçte 19 yeni tapınak inşa edilmiştir. M.Ö. 312/311 yılında inşa edilen su kemeri de Roma kudretindeki artışa ve ülke güvenliği ile istikrarlı bir yapıya işaret etmektedir²⁷⁵³. Bellona, Victrix, Iupiter Victor, Venus Obsequens, Victoria, Iupiter Stator ve Fors Fortuna gibi tapınaklar adakların doğal sonucu olarak inşa edilmiş gibi görünmektedir²⁷⁵⁴. Flower'ın de ifadesi ile bir bakıma fetihle bulunan generalin seferi boyunca yapmış olduğu yemine bağlı olarak tanrıya şükranlarını sunmak üzere ganimet gelirlerini kullanarak bir tapınak inşa ettirme geleneğinin doğduğu söylenebilir²⁷⁵⁵. Zaferlerden sonra yapılan anıtlar ve değişik tür yapıların izleri sadece ilk dönemler için değil Cumhuriyet periyodunun sonları ile imparatorluk yönetiminde de izlenebilmektedir. Caesar silah ve özellikle zengin yağmalar elde ettiği Britania seferlerindeki ganimetleri sergilemek için Venüs Genetrix Tapınağı'nı inşa ettirmiştir²⁷⁵⁶. Augustus da kendi arazisi üzerinde savaş ganimetleri ile Mars Ultor Tapınağı'nı ve Augustus Forumu'nu inşa ettirdiğini ifade etmektedir. Suetonius da Augustus'un Actium deniz zaferinin anısını yaşatmak için Actium dolaylarında Nikopolis kentini kurduğu ve burada Eski Apollon tapınağını genişlettikten sonra deniz zaferinden elde ettiği ganimetlerle süsleyip Neptun ve Mars'a adadığını nakletmektedir²⁷⁵⁷.

Tanrıya sunulan kurbanlar da Roma ordu dini yaşamının merkezinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ordu oluşturulurken kurbanlar kesilir ve ritüeller yerine

görülebilmekteydi. Carvillus'un ordusunun Samnitlerden ele geçirdiği bronz zırh ve miğferlerden yapılmıştı. Heykelin boyut ve yüksekliği Carvillus'un zaferinin büyüklüğü ile ilgilidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Plin.nat; Plinius d. A., **Naturalis Historia**, XXXIV.18; Forsythe, 2005, s. 341-343.

²⁷⁵² Forsythe, 2001, s. 341.

²⁷⁵³ Rawlings, 2007, s. 48.

²⁷⁵⁴ K. A. Raafub, "Introduction: Searching for Peace in the Ancient World", in: **War and Peace in the Ancient World**, Kurt A. Raafub (ed.), USA 2007, s. 15.

²⁷⁵⁵ Flower, 2004, s. 325.

²⁷⁵⁶ Gilliver, 2005, s. 100.

²⁷⁵⁷ Suetonius, Divus Augustus, 18; **Res Gestae Divi Augusti**, 21.

getirilirdi. Savaşta zafer kazanmanın dini iyiliklere bağlı olduğu ve askeri liderlerin dini ritüelleri yerine getirmeleri gerektiğine inanılırdı²⁷⁵⁸. Servius Tullius zamanında yapılan bir nüfus sayımının ardından ordunun kötülüklerden arınması için kutsal bir domuz, koyun ve boğa kurban edildiği bilinmektedir²⁷⁵⁹. Mars; Neptun ve Apollo ile birlikte kendisine boğa kurban edilmesi muhtemel üç tanrıdan birisi idi. Ayrıca boğayla ilişkili olarak erkek domuz ve koç da Mars için sık sık kurban edilen hayvanlar arasında yer almaktaydı²⁷⁶⁰.

Hayvan kurban edilmesi ve arınma törenleri geleneksel imparatorluk ordusunda da korunmuştur. Traianus Sütun'u domuz, koyun ve boğa kurban sahnelerini göstermektedir. Bununla birlikte zamanla eski festivallerdeki hayvan kurban etme geleneği daha ucuz tütsü ve şarap sunuları olma yönünde eğilim göstermeye başlamıştır²⁷⁶¹. İmparatora ve Roma tanrılarına kurban sunma geleneği *Pax Romana*'yı garanti altına almıştır. Çünkü Roma düşüncesinde bu yolda yapılacak bir ihmal devletin güvenliğini tehlikeye düşürebilirdi²⁷⁶². Dura Europos'tan ele geçen ve *Feriale Durarum* olarak bilinen ve M.S. 220'lerin geç dönemine tarihlenen *Cohors XX Palmyrenorum*'a ait Latince dokümanlar ele geçirilmiştir. Geleneksel Roma festivallerini içeren bir takvim olarak nitelendirilebilecek bu dokümanlardan askerlerin 3 Ocak tarihinde hem efendileri Severus Alexander (M.S. 222-235) için hem de Roma halkının ölümsüzlüğü için Jupiter Optimus Maximus onuruna öküz; Kraliçe Juno için bir inek; Jupiter ve Victor ile Baba Mars için öküz kurban ettikleri anlaşılmaktadır. Yine takvimde 19 Mart'ta *Quinquatria* için festival,

²⁷⁵⁸ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 76.

²⁷⁵⁹ Liv., I. 44.1-2.

²⁷⁶⁰ A. L., R. A. Adkins, **Dictionary of Roman Religion**, New York 1966.

²⁷⁶¹ Phang, 2008, s. 90.

²⁷⁶² O. Hekster, "The Roman Empire", in: **The Edinburgh Ancient to Greece and Rome**, E. Bispham ve diğerleri (eds.), Edinburgh 2008, s. 111.

4 Nisan tarihinde tanrısal Büyük Antonius'un doğum günü ve Antonius'a bir öküz kurban edilmesi, 21 Nisan ölümsüz Roma şehrinin kuruluşu ve ölümsüz Roma şehri için bir inek kurban edilmesi gibi seremonilere yer verilmektedir²⁷⁶³. Bu noktada Sttoll'un da ifadesiyle Cumhuriyet'in milis ordusunun hizmet hayatını askeri yeminler, *auspicia*, *lustratio* gibi dinsel uygulamalar ile magistratların zafer geçitleri oluşturuyordu. Dolayısıyla düzenli kült tarihleri açısından imparatorluğun belirli takviminden yoksundu²⁷⁶⁴.

Askeri yöneticilerin de kendini tanrılara Roma için feda ettiği bir bakıma kurban olarak sunduğuna -en azından Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde- dair edebi kayıtlar mevcuttur. Uğursuzluğun düşmanın başına gelmesini istemeye *devotio* deniyor ve başkomutan savaşın gidişatının iyi olmadığı durumlarda "*Romalıların devleti ve ordusu için düşmanların ordusunu kendimle birlikte yeraltılılara adıyorum.*" şeklinde bir ölüm adağında bulunuyordu²⁷⁶⁵. Latinlerle olan savaşlar döneminde Decius isimli bir *consul*'ün sefer esnasında ordusunun Latinler karşısında geri çekilmesi üzerine başrahibi yanına çağırarak tanrılara dua ettikten sonra atını düşman askeri içerisine sürerek kendisini feda ettiği bilinmektedir²⁷⁶⁶.

Roma'da savaş sezonu Mart ayının birinci gününde Tanrı Mars'ın *Salli* olarak bilinen rahiplerinin savaş dansı ile açılıyordu²⁷⁶⁷. Savaş mevsimin başlangıcı olan mart ayı ve bu sezonun sonu olan ekim ayında bir takım özel ritüellerle atlar, silahlar, savaş aletleri günahdan arındırılıyordu. 21 Nisan'da büyükbaş hayvanlar yaz otlağına

²⁷⁶³ Goldsworthy, 2003, s. 91, 108.

²⁷⁶⁴ O. Stoll, "The Religions of the Armies", **A Companion to the Roman Army**, in: P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 451.

²⁷⁶⁵ Leonard, 1953, s. 420.

²⁷⁶⁶ Ayrıntılı bilgi ve dua için bkz. Liv., VIII.9.1-10.

²⁷⁶⁷ Phang, 2008, s.89.

sürülmeden önce çobanlar, sürüler, ahırlar ve çiftlikler temizlenerek bereketin geleceğine ve felaketlerin uzaklaşacağına inanılıyordu. Yine savaşın sona ermesiyle tutsak edilen ve sonra yurduna dönmek üzere serbest bırakılan düşman üç mızrakla kurulan boyunduruk altından geçiriliyor yurda dönen Roma ordusu ise Mars alanındaki zafer kapısından geçerek savaşın uğursuzluğunu arkada bıraktığına inanılıyordu²⁷⁶⁸. Bu noktada askeri sistem ve din ilişkisi bağlamında *pomerium* olarak bilinen sınırın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Livius *pomerium* olarak bilinen bu hattın genelde şehir surunun her iki tarafındaki kordon hattı olarak düşünüldüğünü ancak esas anlamının daha önceleri Etrüskler tarafından kehanet için merasim yapılan yer anlamında kullanıldığından bahsedererek buranın tanrılar tarafından insanlara yerleşme ve toprağı işlemenin yasak edilen şehir sınırları olduğunu ifade etmektedir²⁷⁶⁹. Burası Romalıların gözünde savaşla ilgi her türlü uğursuzluğu giderecek büyü çember idi. Sınır hattı ak bir boğa ile ak bir inek tarafından çekilen bronz başlı sapanla sürülerek çiziliyordu. Bu sınır dışında savaşa giden başkomutana askeri yetki veriliyor, *Comitia Centuriata* toplanıyor, Roma savaş tanrısı ile yabancı menşeli tanrıların mabetleri bulunuyordu. Luperci (kurtsavar) rahiplerin *Luperkalia* bayramında burada toplanmaları da büyü çemberi oluşturma amacına yönelik uygulama idi²⁷⁷⁰. Cumhuriyet Dönemi'nde tanrılar tarafından korunduğuna inanılan *pomerium* kutsal sınırı düşüncesi, imparatorluk rejimi süresince *limes* için de geçerli olmuş ve *limes* sadece askeri savunma hattı anlamında değil dini öneme sahip sınır anlamında da kullanılmıştır. Le Bohec, sınır savunma hatlarını oluşturan kişilerin

²⁷⁶⁸ Leonard, 1953, s. 420.

²⁷⁶⁹ Liv., I.44.3-5.

²⁷⁷⁰ Leonard, 1953, s. 420.

askeri organizasyonu ilahlar, adamlar ve taşlar olmak üzere üç önemli sacayağı üzerine temellendirdiklerini ifade etmektedir²⁷⁷¹.

Asker toplum olan Roma'da sadece savaş sezonu başlangıcında değil sefer esnasında da durumun Roma aleyhine geliştiği zamanlarda halkın başlıca sığınağı tanrılar olmuştur. Livius, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde Aeguslara karşı girişilen mücadelede *Senatus*'nun diğer *consul* T. Quinctius'u görevlendirerek belayı def etmek için üç gün süre ile dua etmelerinin emredildiğini ve bunun ardından tüm kutsal yerlerin dua eden kadın ve erkeklerle dolduğunu belirtmektedir²⁷⁷². Kartaca Savaşlarında alınan yenilgiler döneminde de kadınların evde özel olarak ibadet etmek yerine ritüeller ve kurban merasimleriyle meydanları doldurmaya başladıkları görülmektedir²⁷⁷³. Dini ritüellerin taviz verilmeden yerine getirilmeye çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Hannibal karşısında alınan ve büyük can kayıpları ile sonuçlanan muharebelerin halkı yas tutmaya zorlaması yıllık *ceres* ayinlerinin ihmaline neden olmuş bu durum karşısında yas tutma süresi 30 günle sınırlandırılmıştır²⁷⁷⁴. Kriz zamanlarında tanrılara sığınma gibi eylemler devlet ayakta kaldığı müddetçe devam etmiştir. M.S. 3. yüzyılda Got istilasından endişe eden Caria'daki, Stratonicae imparatorluk sakinleri esenlikleri için tanrılarının yardımlarına başvurmaya ihtiyaç duymuşlardır²⁷⁷⁵.

Son olarak Roma ordu dini ile bağlantılı olarak askeri disiplinle de yakından ilgili olan askeri yeminler üzerinde durmak yararlı olacaktır. Romalıların erken dönemlerinden itibaren acemi erler askeri hizmete başladığı andan itibaren kendisine

²⁷⁷¹ Le Bohec, 1994, s. 151, 238.

²⁷⁷² Liv., III.5.14.

²⁷⁷³ Bagnall, 2002, s. 82.

²⁷⁷⁴ Liv., XXII. 56.4-5.

²⁷⁷⁵ Whitby, 2008, s. 339.

verilen belirli askeri vazifeleri yerine getireceği, ordu kurallarına uyacağı gibi kalıplar üzerine kurulu yeminlerde bulunmuşlardır. Cumhuriyet Dönemi'nde devlet için yemin eden askerler; imparatorluk döneminde, tahta çıkışında imparatora bağlılık yemininde bulunmuşlardır. Bu yeminler Phang'ın da ifadesi ile düzenli bir şekilde yerine getirilen ve imparatorun şahsen orada bulunmasını gerektirmeyen törenlerdi²⁷⁷⁶. Augustus, *Res Gestae*'da 500.000 Roma vatandaşının kendisine askeri yeminde bulunduğunu ifade etmektedir²⁷⁷⁷. Bir bakıma Cumhuriyet Dönemi'nin askeri yemini imparatorluk yönetiminde imparatora yapılan sadakat yemini haline gelmiştir²⁷⁷⁸. Askeri hizmete kabul edilen acemi erler muhtemelen bağlı oldukları lejyonun sancağından önce imparatora bağlılık yemininde bulunmuşlardır²⁷⁷⁹. Vegetius, askerlerin sıkı bir şekilde imparatorun emredebileceği tüm şeyleri yapacaklarına, asla hizmetten kaçmayacaklarına ve Roma devleti için ölmekten geri durmayacaklarına dair yemin ettiklerini kaydetmektedir²⁷⁸⁰. Ancak geç dönem itibari ile Hristiyanlık dininin de resmi olarak kabulünün ardından, askere alınan erlerin; tanrı'ya, İsa'ya ve Kutsal Ruh'a imparator vasıtası ile yemin ettikleri bilinmektedir²⁷⁸¹. Tüm bunlar en azından Vegetius zamanı itibari ile askeri yeminlerin Hristiyan bir form kazandığına işaret etmektedir. Daha geç dönem itibari ile Stickler'in tespiti M.S. 408 yılında Stilicho'nun ölümünün ardından birçok barbar askerin sadakatinin sonlandığı ve bu askerlerin kendilerini lidersiz buldukları bir

²⁷⁷⁶ Phang, 2008, s.119-120.

²⁷⁷⁷ **Res Gestae Divi Augusti**, 3.

²⁷⁷⁸ Sidebottom, 2008, s. 65.

²⁷⁷⁹ Simkins, 2000, s. 9.

²⁷⁸⁰ Veg., **Mil.** II.6.

²⁷⁸¹ a.g.e., II.5.

ortamda Alarik'in ordusuna sığınmalarıyla askeri sadakat yemininin geçerliliğini yitirdiği ve askeri kumanda yapısının kırılanaştığı şeklindedir²⁷⁸².

6.4.2.İmparatorluk Dönemi

6.4.2.1. İmparator Kültü

Cumhuriyet'in geç ve imparatorluğun ilk dönemlerinde generallerin ve başkumandanların dini ve kehanetleri kendi karizmalarının bir kaynağı olarak kullandıkları görülmektedir. İmparatorluk döneminde ordu dininin; sadakati, geleneği ve imparatorluk yetkisine saygı duymayı telkin eden sancak (*signa*) ve imparator kültüne vurgu yaptığı söylenebilir²⁷⁸³. Söz konusu dönemde Roma ordu dini iki öğeden oluşan kompleks bir yapıya sahipti. Bunlardan ilki imparator kültüründen oluşan düzenli resmi ordu diniydi. Bu imparatorluğun tamamında hemen hemen aynı ve askeri alayların tümü için geçerli olan bir zorunluluktur. İkincisi ise askerlerin özel kültlerini -asker alım sahasında garnizonların çevresindeki yerleşimlerde geçerli olan yerel ilahları- içine alan din idi. İmparatorluk kültüründe imparatorun doğum günü (*dies natalis*) ve onun iktidara geldiği tarih (*dies imperii*) gibi bir takım festivaller yer alıyordu. İmparatorluk kültürünün ana fonksiyonu ordunun sadakatini güçlendirmek ve zihninde bir imparator şuurunu yaratmaktır²⁷⁸⁴. Festivaller ya da imparatorların tanrılaştırılması gibi pek çok durum muhtemelen birliklerin büyük kısmının veya tamamının resmigeçidini ve genellikle de boğa, inek veya öküz gibi hayvanların kurban edilmesini gerektirmiş ve bunu muhtemelen bir ziyafet izlemiştir²⁷⁸⁵. Ordu dini özellikle de ulusal kült sosyal bütünleşme ve

²⁷⁸² Stickler, 2007, s. 507.

²⁷⁸³ Phang, 2008, s. 89, 91.

²⁷⁸⁴ Stoll, 2007, s. 452-453.

²⁷⁸⁵ Goldsworthy, 2003, s. 92.

askerlerin Romalılaşması sürecinin gelişmesine katkıda bulunmuştur²⁷⁸⁶. İmparatorluk öncesi dönemde olduğu gibi bu dönemde de festivaller geniş ölçekli olarak kutlanmıştır. İmparatorların tanrılaştırıldığı festival günleri ordugâh için tatil günleri idi²⁷⁸⁷. Festivallerin büyük çoğunluğu ise imparatorluk ailesine yönelik olmuştur²⁷⁸⁸. Bu bağlamda tahttaki imparatorun doğum günü kutlamalarına büyük önem verilmiştir. Julius Caesar 12 Temmuz'da; Marcus Aurelius ise 26 Nisan'da bu tür bir kutlama ile onurlandırılmıştır. Geleneksel hale gelen bu kutlamalarla imparatorlar adeta tanrı mesabesine yükseltilmişlerdir²⁷⁸⁹. M.Ö. 44 yılında Caesar'ın kutsallaştırılmasına dayalı imparatorluk kültü imparatorluğun sonuna kadar sürmüştür²⁷⁹⁰. Bu gelenekte *Senatus* kararı ile kendisine tanrı payesi verilen ölü imparatorlar tanrılaştırılıyor ve Roma ile özellikle eyaletlerde kendileri için tapınaklar yaptırılıyor ve seçkin ailelerden oluşan rahipler kurulu bu kulte kendilerini adıyorlardı²⁷⁹¹.

Augustus'un M.Ö. 12 yılından sonra elde ettiği *Pontifex Maximus* (Başrahiplik) mevkii onun Roma halkı ile tanrılar arasında bir aracı olarak konumlanmasını sağlamıştır. Bundan sonra da her *princeps*'in bu mevkii ve diğer önemli papazlık kurullarının üyeliği pozisyonlarını ellerinde bulundurdıkları varsayılmaktadır²⁷⁹². Gratianus, M.S. 381 yılında Roma *Senatus*'undaki Zafer

²⁷⁸⁶ Phang, 2008, s. 91.

²⁷⁸⁷ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 318.

²⁷⁸⁸ Goldsworthy, 2003, s. 92.

²⁷⁸⁹ Southern, 2006, s. 160.

²⁷⁹⁰ Roux, 2006, s. 23.

²⁷⁹¹ Diakov, 2011, s. 263.

²⁷⁹² Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 351, 426.

sunacağı'nı kaldırdığında *pontifex maximus* (*pagan cematiinin başrahibi*) unvanını taşıyan son imparator olmuştur²⁷⁹³.

Augustus'a verilen dinsel payeler ölümünden sonra 19 Ağustos 14 tarihinde Campania'da Nole'de kutsallaştırılması ile sonuçlandı. Bu tarihten itibaren İmparator kültü Roma dininin emperyal parçası haline geldi²⁷⁹⁴. İmparator kültü törenlerinde Roma yönetimi altında yaşayan her insan birey olarak değil yaşadığı şehrin üyesi bir vatandaş, askeri birlikte görev yapan bir asker, yerel şehir konsülünün veya Roma Senatosu'nun bir üyesi olarak bu törenlere katılmak zorundaydı²⁷⁹⁵. Örneğin imparatorluk başkenti Roma şehri, her biri *magistri vici* olarak adlandırılan yerli sakinler arasından seçilen magistratların bulunduğu bir nevi *collegium* şeklinde 256 bloğa (*vici*) ayrılmıştı. Buradaki küçük bir şapelde imparator *genius*'u ve imparatorun ev halkının koruyucu ruhlarına (*Lares*) kurban törenleri düzenlenerek tapınım eyleminde bulunduğu var sayılmaktadır²⁷⁹⁶. Bu noktada *genius* olarak bilinen tinsel bir varlığın da Roma toplum ve ordu yaşantısında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. İnsandaki *genius* onu canlı ve neşeli kılan bir güçtü. İmparatorluk evresinde imparatorun *genius*'u korkulu, güçlü bir varlık olarak görülmüş ve imparatorun diğer insanlar üzerinde egemen olması gibi bu *genius*'un diğer tüm *genius*'lara hükmettiğine inanılmıştır²⁷⁹⁷. Dolayısıyla Roma ordu birliklerinde; lejyonların, *auxilia cohors*'larının, *praetor* muhafızlığı *cohors*'larının, özel atlı birliklerin, *centuria*, *turma* vb. oluşumların kendi *genius*'larına sahip olduğu

²⁷⁹³ Gregory, 2011, s. 94.

²⁷⁹⁴ Roux, 2006, s. 23.

²⁷⁹⁵ J. Rüpke, P. Herz, "Emperors: Caring for the Empire and Their Successors", **A Companion to Roman Religion**, in: J. Rüpke (ed.), USA 2007, s. 310.

²⁷⁹⁶ Herz, 2007, s. 310.

²⁷⁹⁷ A. Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul 2010, s. 116.

görülmektedir. Bu bağlamda *genius centuriae*'dan sonra *genius legionis* oldukça popülerdi²⁷⁹⁸.

Flavius zamanında İspanya, Afrika ve Asya'da kümelenmiş çok sayıda kült papaz ve rahibesine rastlanmaktadır. Yine Hellen doğu eyaletinde birden fazla imparator kült tapınağının görülmesi M.S. 80'li yıllara tarihlenmektedir. İmparator kültü, M.S. 2. yüzyıl boyunca başka yerlerde de yayılmaya devam etmiştir. Flamen, Flaminica, *archierus* gibi unvanlarla anılan saygın papaz ve rahipler imparator ve imparator ailesine karşı yıllık olarak yerine getirilmesi gereken sadakat yeminlerini yönetmişlerdir. Bu kişiler yine daha önce tanrılaştırılmış imparator ve imparatoriçelerin doğum günü kutlamalarında yer alarak askeri zaferler için festival düzenlemesi gibi özel işleri organize etmişlerdir²⁷⁹⁹. Bu durum imparatorun hayatta iken askeri başarılarının ve devletin gönencini artırmasıyla ilgili bir durum gibi görünmektedir. Nitekim Augustus, İtalya ve İspanya'daki son Pompeius tehdidini ortadan kaldırdıktan kısa bir süre sonra ilah onurunu kazanmıştır. Öldükten sonra Doğulu yöneticiler iç savaşa son vermesinden ötürü şükran duygularını ifade etmek üzere Augustus adına tapınaklar inşa ettirmişlerdir²⁸⁰⁰. Historia Augusta'da Marcus Aurelius ile ilgili bir anekdotta konumu itibari ile imparatorun heykelini evinde bulundurması gerektiği halde bu heykeli bulundurmayan kişilerin günahkâr olarak addedildiği ve nihayetinde de Marcus Antonius'un heykelinin birçok evde aile tanrıları arasında yer aldığı bilgisi bulunmaktadır²⁸⁰¹. Bu durum imparatorun kendisinin panteon'un özel bir üyesi ve çeşitli özel ritüellerin odak noktası olmasıyla

²⁷⁹⁸ M. P. Speidel, "The Cult of the geni in the Roman Army And a New Military Deity", **Roman Army Studies**, I, Amsterdam 1984b, s. 355, 357.

²⁷⁹⁹ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 391.

²⁸⁰⁰ Santasuosso, 2001, s. 109.

²⁸⁰¹ **Hist. Aug.**, Marcus Aurelius, 18.

ilgilidir. Bir bakıma değişik toplulukların farklı ritüeller sayesinde tapındığı İmparatorluk kültü heterojen imparatorluğu birleştirme noktasında önemli bir rol üstlenmiştir²⁸⁰².

6.4.2.2. Yeni İlah Formları ve İnançlar

İmparatorluk yönetimine geçilmesiyle birlikte imparator kültürünün yanı sıra diğer kültürlerin de Roma egemenlik sahasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Roma takvimi Romalı olmayan tanrıları kabul etmediği halde ne bireyler ne de askeri gruplar diğer tanrılara tapmadan alıkonulmuşlardır. Bu tapım eylemi gözlerden uzak yapıldığı sürece disipline zarar vermediği gerekçesiyle tepki çekmemiştir. Bununla birlikte imparatorun Roma devlet dinini korumaya yönelik önlemler almış olması muhakkaktır²⁸⁰³.

Mısır'ın Roma eyaleti oluşu ile birlikte İsis tapınımı Roma'da oldukça yaygınlaşmış ve bu kült Caligula döneminde sarayda özel himaye görmüştür. Yine Claudius döneminde Küçük Asya kökenli Kibele ve onun yoldaşı Attis kültü ile Flaviuslar periyodunda Suriye ordusu askerleri ile Roma'ya taşınan İran kökenli bir tanrı olan ve ölümü yenen Mithras kültü ön plana çıkmıştır²⁸⁰⁴. Mithras onuruna, subaylar özellikle de *auxilia* birliğinin atlı kumandanları tarafından çok sayıda sunak inşa ettirilmiştir²⁸⁰⁵. Suriyeli, Yenilmez Güneş (*Sol Invictus*) kültü de kendisine taraftar bulmuştur. Kudüs'ün yıkılması ve bunun ardından Yahuda diasporasının bir

²⁸⁰² Hekster, 2008, s. 111.

²⁸⁰³ Campbell, 1994, s. 127.

²⁸⁰⁴ Diakov, 2011, s. 264.

²⁸⁰⁵ Goldsworthy, 2003, s. 112-113.

sonucu olarak tek tanrılı Yahudi dini çeşitli mezhepleriyle ordu içinde yaygınlık kazanmıştır²⁸⁰⁶.

Belki de değişik tanrı formlarının imparatorluk topraklarında yaygınlaşmasına bağlı olarak tanrılar için M.S. 2. ve 3. yüzyılın erken dönemlerinde özellikle askeri birlikler tarafından çok sayıda kitabe diktirildiği görülmektedir. Söz konusu dönemlerde Doğu Akdeniz kökenli çok sayıda kültün imparatorluğun tamamında önemli ölçüde yayıldığı söylenebilir. Fırtına tanrısı olan ve Kommagene’de Doliche kült merkezinde Hititler tarafından da tapınılmış olan *Dolichenus* Romalılar tarafından Jupiterle özdeşleştirilmiştir. Septimus Severus ile zirvesine ulaşan Jupiter Dolichenus kültünün Kommagene’den alınan askerler vasıtasıyla taşındığı söylenebilir²⁸⁰⁷. Yerel olarak ormanlık alanların tanrısı olarak bilinen Silvanus, imparatorluğun ormanlık kuzey sahalarında tapınım görmüştür. Karadeniz kıyısındaki Achilles örneğinde olduğu gibi kahramanlık kültürleri de ayakta kalmıştır²⁸⁰⁸. Conventina kültü ise tanrıçanın kutsal pınarı şeklinde anlam ifade ederek Kuzey Britania’daki Roma garnizonları tarafından büyük saygı görmüştür²⁸⁰⁹.

Askerler tarafından şahsi olarak çeşitli vesilelerle diktirilen kitabeler bölgesel çeşitliliğe bağlı olarak çok çeşitli tanrı ve tanrıça formlarına tapınıldığını ortaya koymuştur. *Legio I Minervia*’da hizmet eden bir askerin yerli ana tanrıça Matronae Aufanae onuruna Bonn’dan Doğu’ya doğru yaptığı seferden dönüşünü kutlamak üzere Cologno’da bir sunak diktirdiği bilinmektedir²⁸¹⁰.

²⁸⁰⁶ Diakov, 2011, s. 264.

²⁸⁰⁷ Goldsworthy, 2003, s. 112.

²⁸⁰⁸ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 339.

²⁸⁰⁹ Goldsworthy, 2003, s. 110.

²⁸¹⁰ Campbell, 2002, s. 42.

M.S. 3. yüzyıl boyunca da geleneksel Hellen-Roma tanrıları saygı görmeye devam etmiştir. Mithras ve Yenilmez Güneş kültü diğer yerel ilahlarla *auxilia* birlikleri arasında etkin olmuşlardır. Yine askeri birlikler tarafından yerine getirilen ritüeller Fırat üzerindeki Roma ileri karakol noktasındaki Dura Europus'ta ele geçen dini kurban takviminde örneklendirildiği üzere orduya bağlılığı ve disiplini artıran önemli bir faktör olmuştur²⁸¹¹. Bu takvim belki de M.S. 3. yüzyılın askeri kriz ortamında tanrılarla olan ilişkilere daha fazla önem verilmesini vurgulayan bir uygulamanın sonucu idi. Çünkü bu kriz ortamının dini yansımaları da olmuştur. Başlangıçta ibadetler geleneksel ilahlara yoğun bir şekilde yalvarna formunda gerçekleşirken M.S. 249 yılında Decius tüm vatandaşların dua etmesi, tanrılara kurbanlar sunması için genel bir talimat vermiştir. Muhtemelen birçok Hristiyan bunu kabullenmemiş ve onlara yönelik bir zulüm başlamış ve kıyım Decius'un ölümü ile sonlanmıştır. Hristiyanlara yönelik bu zulümler Valerinausla yeniden başlamıştır. Aurelianus (M.S. 270-275) geleneksel ilahlar özellikle de Victoria, Mars, Herkül ve Jupiter gibi savaşla bağlantılı tanrılara bağlılığını ilan ederek M.S. 273 yılı Palmyra bozgununun ardından Yenilmez Güneş'e Sol İnvictus'a- olan bağlılığını bildirmiştir²⁸¹². Aurelianus, Roma'da adadığı altın ve gümüşlerle büyük bir tapınak yaptırmış, kendisini sikkelerde ve kitabelerde görülen *Dominus et Deus natus* (doğuştan efendi ve tanrı) şeklinde ayırıcı bir unvanla bu tanrının bir vekili olarak ilan etmiştir²⁸¹³.

Yine M.S. 3. yüzyılda Herkül oldukça popüler olmuş ve çok çeşitli biçimlerde çoğunlukla güç ve cesaret erdemlerinin somutlaşmış bir şekli olarak

²⁸¹¹ Gilliver, 2005, s. 255-256.

²⁸¹² McNab, 2010, s. 211.

²⁸¹³ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 438.

tapınım görmüştür. Örneğin hem lejyoner hem de *auxilia* birliklerini içine alan Roma askerlerinin Bataviadaki Herkül Magusanus Tapınağı'nda adaklarda bulunduklarına dair ipuçları mevcuttur²⁸¹⁴. Diocletianus, Roma tanrılarına saygı göstererek iç savaş ve anarşinin tanrısal kaynaklı bir ceza olduğuna ve zorluklardan kurtuluşun tanrılara saygı göstermekten geçtiğine inanmıştır²⁸¹⁵. Diocletianus, iktidarının kutsallığına zarar veren Hristiyanlara karşı M.S. 303 yılında bir zulüm hareketine girişmiştir²⁸¹⁶. Bunun sonucunda Hristiyanlar ordudan atılmışlar ve toplantıları da yasaklanmıştır²⁸¹⁷. Tetrarchia yönetiminde Diocletianus kutsal güçle bağ kurmak için kendisi ve Galerius'a Jovius (Iupiter gibi) unvanını verirken Maximinus ve Constantinus'a Herculus -Herkül gibi- unvanını bahşetmiştir²⁸¹⁸. Tetrakhlar kendilerini hükümdar tanrı olarak Romanın koruyucusu Iupiter -Iupiter Optimus Maximus gibi- ve Herkül ile özdeşleşmişlerdir²⁸¹⁹. Bir bakıma Tetrakhların Roma hâkimiyeti ve sürekliliğinin din, gelenek ve devlet tanrılarına tapınmaya gösterilecek özenle olabileceğine inandıkları söylenebilir.

Zulümler, Constantinus'un M.S. 313 yılında Hristiyanlığın da bulunduğu bütün dinlere tam bir ibadet özgürlüğü sağlayacak olan Milano Kararnamesi'ni yayımlaması ile sona ermiştir²⁸²⁰. Roma devlet yöneticilerinin Hristiyanlara karşı aşırı tepkisel davranması aslında çağının gerilimlerini yansıtmaktadır. Bir bakıma

²⁸¹⁴ Goldsworthy, 2003, s. 110.

²⁸¹⁵ Chrissanthoss, 2004, s. 177.

²⁸¹⁶ M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda Romalılar Hristiyanlık dini üzerinde çok müdahaleci olmayarak bu dini merkezi otoritenin ilgisinden uzak tutmuşlardır. Ancak M.S. 3. yüzyılın ortasından 4. yüzyılın başlarına kadar Hristiyanlar, Romalılar tarafından aktif olarak zulme uğratılmıştır. İlk Büyük Zulüm 249-251; İkinci Büyük Zulüm 253-260; Üçüncü Büyük Zulüm ise Diocletianus ve Galerius'un egemenlik yıllarında gerçekleşmiştir. Bunun için bkz. Goldsworthy, 2003, s.212; Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 429.

²⁸¹⁷ Diakov, 2011, s. 284.

²⁸¹⁸ Gregory, 2011, s. 43.

²⁸¹⁹ Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 444-445.

²⁸²⁰ Diakov, 2011, s. 287.

“İmparatorluğun uğradığı sürekli yenilgiler, tanrıların Roma’yı yüzüstü bıraktığı şeklinde yorumlanmış ve bu durum doğal olarak tanrıya kurban sunmayı reddedenlerin üzerine gidilmesiyle sonuçlanmıştır²⁸²¹.” Hristiyanların devlet kültürüne iştiraki reddetmeleri onları söz konusu hoş görü fermanı çıkana kadar dini ritüellerin bir parçasını oluşturan orduda hizmet etmekten de alıkoymuştur²⁸²².

Constantinus (M.S. 306-337) Hristiyanlığa dönüş yapan ilk imparator olmuş M.S. 391 yılında ise Hristiyanlık dini, I. Theodosius (M.S.379-395) tarafından devlet dini yapılmıştır²⁸²³. Theodosius’un (M.S. 379-395) Hristiyanlığı tek din yapma ve paganları devlet işinden men etmeye yönelik icrai önlemleri genel olarak Hristiyanlığın ordu içerisinde gelişimi için dönüm noktası olmuştur²⁸²⁴. M.S. 4. ve 5. yüzyılların Roma politikaları içerisinde, İmparator Julianus (M.S. 361-363) ve Eugenius’in (M.S. 392-394) dönemleri paganizmi yeniden restore etme ve geleneksel değerlere daha sık vurgu yapılan süreç olmuştur²⁸²⁵. Bu uygulamaların ordu içerisinde huzursuzluklara neden olduğu söylenebilmekle birlikte M.S. 5. yüzyılın ortası itibari ile doğudaki her ordunun kendi vaizine sahip olduğu görülmektedir²⁸²⁶.

²⁸²¹ Freeman, 2010, s. 576.

²⁸²² Boadwright ve diğerleri, s. 429.

²⁸²³ Hekster, 2008, s. 111.

²⁸²⁴ Stoll, 2007, s. 473.

²⁸²⁵ Anglim ve diğerleri, 2007, s. 67.

²⁸²⁶ Goldsworthy, 2004, s. 212.

YEDİNCİ BÖLÜM

ASKERİ BÜROKRASİ- ÖDEMELER VE BÜTÇE

7.1. Bürokrasi

Cumhuriyet Dönemi eyalet valileri birkaç düzineden daha fazla memur kadrosuna sahip değillerdi. Fakat *imparatorluk* idaresinin kurulması ile birlikte eyalet valilerine yardımcı olan kadro sayısında büyük artış yaşanmıştır. Bu üst düzey idari çalışanların temel görevlerinden birisi eyalet içinde konuşlandırılmış ordunun yönetsel işleriydi²⁸²⁷. Bu organizasyon içerisinde görev yükünün büyük bölümünü resmi arşiv kayıtlarını tutan kâtipler (*librarii*) üstlenmiştir. Ordu kâtipleri; asker alımları, günlük vazifeler, uzun vadeli görevler, verilen emirler ile bu emirlerin teyidi, izin işlemleri, birliklerin düzenine dair yıllık raporları içeren dokümantasyonu hazırlamışlardır. Askeri bürokrasi bir noktada okuryazar kâtipleri ve belge üretme kültürünü gerektirmiştir. Askeri belge üretme kültürünün oluşmasında her askerin askerlik hizmeti süresince ilgili tüm belgelerin –göreve başlaması, uzun dönem görevleri, disiplin olayları, diğer birliklere nakil ve terhis işlemleri gibi- hazırlanarak şahsi bir dosya içinde muhafaza edilmesi etkili olmuştur²⁸²⁸.

M.S. 1. ve 2. yüzyıllar boyunca imparatorluk bürokrasisi tabi birçok halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere kademeli olarak genişlemiş ve merkezileşmiştir. Söz konusu dönemde birçoğu atlı sınıfından *procurator*, imparatorluk idaresinde imparatorun temsilcileri olarak yönetsel işleri üstlenmişlerdir. Yine genellikle atlı

²⁸²⁷ a.g.e., s. 145.

²⁸²⁸ Phang, 2007, s. 286 vd.

sınıfından olan *praefectus*’lar askeri subaylar, lejyon kumandanları, eyalet valileri Roma’da sivil memuriyet hizmetlerinde bulunarak işlerin yürütülmesine katkı sağlamışlardır²⁸²⁹.

İmparatorluk yönetiminin kurulması ve sınır sisteminin kemikleşmesiyle bu sınır hatları; lojistik sistemi düzenleyen, yollar inşa eden ve bu yolları onaran, para dağıtımı gibi işleri üstlenen ve merkezi bürokrasi tarafından idare edilen çalışmaların en büyük parçasını oluşturmuştur. Bradford’a göre Romalıların iyi bir lojistik sistem kurabilmesinde ve merkezi bürokrasinin oynadığı rolde imparatorluğun düzenli gelirleri, askeri güçlerini organize edebilme becerisi ve imparatorluk istihkâmları önemli bir yer tutmuş ve onu rakiplerine karşı daha güçlü kılmıştır²⁸³⁰.

Claudius, askeri ve mali işlerde uzman kişileri istihdam etme yoluna gitmiştir. Bu işler için öncelikle Hellen, Suriye dünyasından köle ve azatlıları görevlendirmiştir. Bu dönemde yazışma hizmeti için azatlı bir köleyi atamıştır. Bu makam hem iç işleri hem dış işleri hem de savunma bakanlıklarına karşılık gelmesinden dolayı bu köle imparatorluk dâhilinde en etkili kişi olmuştur²⁸³¹. Askeri bürokrasi hizmetlerinin yerine getirilmesinde *beneficarii* -bir nevi emir eri gibi- olarak çalışan birçok personel görev almıştır. *Beneficarii*, Roma ordusunda *centurio* rütbesi altındaki askerlerdi. Genellikle temel askeri ücret ödenen ancak ekstra iş yükünden muaf askerler *olan immunis* en azından imparatorluk periyodunda normal lejyonerlere göre bir buçuk veya iki kat daha fazla maaş alan *beneficiarius* olarak terfi ettirilmiştir²⁸³². Bunlardan bazıları eyalet başkentinde valinin ofisinde *frumentarius*

²⁸²⁹ Dunstan, 2011, s. 331.

²⁸³⁰ Bradford, Bradford, 2001, s. 239.

²⁸³¹ Diakov, 2011, s. 221.

²⁸³² J. Roberts (ed.), *Oxford Dictionary of the Classical World*, Oxford 2007, s. 111.

(haberci/ istihbarat ?) veya *beneficiarius consularis* (valinin emir eli) olarak çalışabilir bunun ardından bulunduğu kalem dairesinde daha yüksek mevkide *speculator* (müfettiş), *commentariensis* (kayıt memuru) veya *cornicularius consularis* (eyalet valiliği personel şefi) olarak görev alabilirdi²⁸³³. Bunlardan, *cornicularius* resmi arşiv kayıtlarını tutan kâtiplerin (*librarii*) sorumluluğunu üstlenirdi²⁸³⁴. Eyalet valisinin karagahında genellikle üç *cornicularii* bulunurdu²⁸³⁵.

Net olmamakla birlikte ordu büro çalışanlarının asker olduklarını kabul ettiğimizde Fields'in de ifadesi ile yazma ve sayısal yeteneği olan bir askerin bu görevlere atanabilmek için daha şanslı olduğunu söylenebilir. Nitekim *Centurio Fortunatus*'un uzun ordu kariyerine bir *miles* (piyade askeri) olarak değil *librarius* (kâtip) olarak başladığı bilinmektedir. *Librarius*, resmi arşiv kayıtlarını tutan kâtiplerdi. Bu yazmanlar da kendi içlerinde *librarius horrearum*, tahıl ambarı kayıtlarını tutanlar; *librarius depositorum*, askerlere ait zorunlu birikimlerin hesabını tutanlar ve seferlerde ölen askerlerin şahsi eşyalarını emniyet altına alanlar gibi özel ihtisas sahalarında görev yapmışlardır²⁸³⁶. *Tabularus*, yardımcıları ile birlikte (*audiutor*) genellikle muhasebe işlemlerini yürütürken *ark(c)arius* nakit işlemlerle ilgilenmiştir. *Dispensator* (dağıtımcı), lejyonun *primus pilus*'una eşit mevkide birliklere yapılacak olan ödemelerden sorumlu olmuştur. Asker maaşları için ayrılan para ise askeri birliğin konuşlandığı bölgenin *procurator*'u tarafından idare

²⁸³³ Sidebottom, 2008, s. 41.

²⁸³⁴ Fields, 2009, s. 38.

²⁸³⁵ Parker, 1928, s. 206.

²⁸³⁶ Fields, 2009, s. 38.

edilmiştir. *Procurator* ayrıca *nominal* maaşlardaki düzenli kesintilerden ve muhafaza edilen paranın kullanımından da sorumlu olmuştur²⁸³⁷.

Bölük günlük yoklamalarında; gün ve ay şeklinde tarih, personel sayısı, *centurio*, *dromedarii* ile bunların subayları, atlı sayısı ile *decurio* sayıları ayrı ayrı ifade edilmiştir. Bu yoklamalarda birliğin tam olarak resmi adı, kumandanının ismi, günlük parola, personelin yola çıkışı ve dönüşü, günlük diğer emirlerin bildirilmesi ile *excubatio ad signa*'yı (sancakları korumak için yapılan ritüeli) gerçekleştiren personel rütbe ve isimleri gibi bilgilere yer verilmiştir²⁸³⁸. Bu bölüm günlük raporlar yüksek askeri bir organizasyona işaret etmektedir.

Pridianum olarak bilinen toplam askeri gücü gösteren yıllık askeri güç raporları da yüksek askeri organizasyona işaret eden diğer önemli belgelerdir. Tipik olarak 31 Aralıkta yılda bir kez çıkarılmış ancak Mısır'da 31 Aralık ve 30 Ağustos olmak üzere iki kez yayımlanmıştır. İdeal bir *pridianum* örneğinde; gün, ay ve yıl olmak üzere tarih, birlik isim ve unvanları, birliğin bulunduğu karargâh yeri, burada konuşlandığı tarih, kumandanının tam ismi kabilesi, soyu ve unvanı, göreve başlangıç tarihi, seleflerinin isimleri, toplam personel sayısı, *centurio*'ların, *decurio*'ların, süvari ve piyadelerin sayısı, terfiler ve nakiller, acemi er alımları, kayıplar, ölümler ile net askeri güç bilgilerinin yer aldığı söylenebilir²⁸³⁹. Bu bilgiler muhtemelen yeni askeri planlamalar yapılırken büyük kolaylık sağlamış olmalıdır. Askeri yetkililerin ve valilerin dikkatle incelemiş olması muhtemel bu raporları imparatorların da okuduğu ya da toplam güç hakkında bilgi sahibi olduğuna dair

²⁸³⁷ Herz, 2007, s. 312-313.

²⁸³⁸ Phang, 2007, s. 293.

²⁸³⁹ a.g.m., s. 293.

kayıt mevcuttur. Nitekim Historia Augusta'da Severus Aleksander'in her askerin isminden ve sicil bilgilerinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır²⁸⁴⁰.

Askeri bürokrasinin ürettiği belgeler ise muhtemelen Grekçe ve Latince olmak üzere iki ana formda olmuştur. Mısır'da küçük birliklere ait bazı dokümanların Grekçe, Grekçe-Latince hazırlandığına dair örnekler mevcuttur. Bununla birlikte taktiksel emirler Latince olarak verilmiş ve bu dil ayrıca ordunun resmi belgelerinin dili olarak kullanılmış olmalıdır. Yine askeri diplomalar - papirüslerde Grekçe çevirilerine rastlansa da- Latince olarak yazılmış ve bu dil ayrıca epigrafi dili olarak kullanılmıştır²⁸⁴¹. En azından acemi erlerin temel dili anlama kazanımı elde etmiş olmaları gerekmiştir²⁸⁴².

Diocletianus zamanının yapılanmasında kamu yönetimi ile özellikle mali konularla ilgili dairelerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu dairelerde idari mevkilerde yüksek rütbeli askerlerin yanı sıra imparatorluk sarayı üyeleri (*comitatus*) görev almaktaydı. Bu görevlilerden askeri yönü ağır basanların saray törenleri, ulaşım ve istihbarattan sorumlu *magister officiorum*; *madenler*, darphaneler ve belirli vergilerin toplanması ile askeri birliklere özel ikramiyelerin dağıtılmasından sorumlu *comes sacrarum largitionum* olduğu söylenebilir²⁸⁴³. Roma askeri bürokrasisi en azından imparatorluğun batı yakası çökünceye kadar asker alımları devam ettiği sürece ayakta kalmıştır. Yine bu çöküş aşamalarının son evrelerinde iktidarı ele geçiren güçlü generallerin de kendi seçtiği adamlardan oluşan bürokrasi yaratmış olmaları da mümkündür.

²⁸⁴⁰ Hist. Aug., Alexander Severus, 21. 6-8.

²⁸⁴¹ Phang, 2007, s. 301.

²⁸⁴² Goldsworthy, 2003, s. 80.

²⁸⁴³ Gregory, 2011, s. 47.

7.2. Ödemeler ve Bütçe

Krallık ve Cumhuriyet Dönemleri'nin uzun bir periyodu boyunca kullanacağı ekipmanı kendisi karşılayan Roma yurttaş ordusunun hazine üzerinde fazla yük oluşturmadağı söylenebilir. Yine müttefiklerin levazım destekleri de Romalıları bu yükten kurtarmıştır. Ancak Cumhuriyet'in geç dönemlerinden itibaren daimi orduya geçiş için bir zemin oluşması ve nihayetinde de Augustus ile profesyonel orduya geçilmesi devlet hazinesi ve askeri bütçe üzerinde büyük mali yük oluşturmuştur.

Her şeyden önce imparatorluğun askeri ödemeler kalemini; terhis olan askerlerin emeklilik ikramiyeleri (*prameia*), askeri geçim ödenekleri, imparatorluk hazinesinden ödenen *donativa* (askeri bağışlar) ile askeri levazım ihtiyaçları oluşturunuyordu. Tüm bu ordunun toplam maliyet harcamaları imparatorluk bütçesinin en büyük kısmını oluşturmuştur²⁸⁴⁴. Augustus'un egemenliğinin son dönemlerinde ordunun devlet kaynaklarının % 70'ini kullandığı söylenebilir²⁸⁴⁵. Özellikle emekli olan askerler için tahsis edilen ödenek bu yükün önemli bir bölümünü teşkil etmiştir. Emekli olduklarında *praetor* muhafızlarına 20.000; lejyonerlere ise 12.000 *sestertii* ödeniyordu²⁸⁴⁶.

Yılda ne kadar terhis gerçekleştiği bilinmemekle birlikte Augustus yönetiminde 500.000 kişilik²⁸⁴⁷ devasa bir ordu bulunuyordu. Augustus'un iç savaşlar sonunda oluşan huzur döneminde yağma ve sömürüye izin vermemesi

²⁸⁴⁴ Phang, 2008, s. 163.

²⁸⁴⁵ Freemann, 2010, s. 505.

²⁸⁴⁶ Trever, 1939, s. 535.

²⁸⁴⁷ Trever'in vermiş olduğu bu rakam sadece lejyoner piyadelerini değil *auxilia*, süvari gibi diğer askeri bileşenleri de içine almış olmalıdır.

ordunun finansmanını daha da zorlaştırmıştır²⁸⁴⁸. Augustus özel olarak M.S. 6 yılında *aeraium militare* olarak bilinen ve vergi gelirlerinin bir kısmının da buraya aktarıldığı askeri bir hazine kurmuştur²⁸⁴⁹. Augustus'un son yıllarından itibaren hizmet sürelerini tamamlamış olan askerler için nakit ödemeler daha yaygın bir form haline gelmiştir. Terhis olan bu askerler için nakit ikramiye sağlamak çok büyük miktarda ve düzenli bir şekilde ulaşılabilecek parayı da gerekli kılmıştır²⁸⁵⁰.

Bu dönemde askerlerin istihkakında ve *contubernium*'a ait katırlar için verilen hayvan yemlerinde resmi kesintiler yapıldığı buna ek olarak her askerden elbise ve teçhizatlar için ücret alındığı bilinmektedir. Ancak emeklilik durumunda devlet bu teçhizatları geri satın alıyordu²⁸⁵¹. Bu durum hazinenin pek de istikrarlı olmadığına işaret etmekle birlikte daha sonra üzerinde durulacağı gibi askeri tabanda hoşnutsuzluk yaratarak isyanların habercisi olmuş gibi görünmektedir. Trever'e göre ordunun aceleyle terhisi toprakların güvenliğinin sağlanmasında zorluk ve Augustus'a karşı bir isyan girişimi gibi tehlikelere sahipti. Bu nedenle M.Ö. 30 ve M.Ö. 14 yıllarında yapılan iki büyük emekliye ayırma işleminin ardından lejyonların sayısı 28'e (M.S. 9 yılında 25'e) düşürülmüştür²⁸⁵². Bu lejyonların mevcudiyetini koruduğu düşünülürse en iyimser tahminle 6.000 kişiden oluşan tek lejyon hesabından toplamda 150.000 lejyonerlik bir kuvvete sahip olunduğu söylenebilir. Ancak M.Ö. 30 ile 14 yıllarında 30.000 askerin terhis edilmesi ve yeni vergilerle hazinenin desteklenememesi askerlerin emeklilik ikramiyelerini marjinal topraklar

²⁸⁴⁸ Trever, Augustus'un profesyonel askerlik hizmetini yerine getiren kişilere sunduğu mükâfatların yetersiz kaldığını ne ücret ne disiplin ne de askeri hizmet koşullarının tatmin edici olduğunu özellikle finans sorununun hem bu dönemin hem daha sonraki dönemlerin en büyük problemlerinden biri olduğunu hatta imparatorluğun sonunu hazırlayan faktörler arasında yer aldığını ifade etmektedir. Bunun için bkz. Trever, 1939, s. 333.

²⁸⁴⁹ Santasuosso, 2001, s. 101.

²⁸⁵⁰ Southern, 2006, s. 167.

²⁸⁵¹ Fields, 2009, s. 60.

²⁸⁵² Trever, 1939, s. 331.

olarak almak zorunda kalması M.S. 14 yılında Pannonia ve Ren Nehri civarındaki isyanları tetiklemiş ve Tiberius'un ödün olarak daha kısa hizmet süresini ve askerlerin ikramiye ile terhisini kabul etmek zorunda kalmasıyla sonuçlanmıştır²⁸⁵³. Ancak bu isyanlar askeri personelin maaşlarını alamadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. İmparatorlar bazı istisnalar olmakla birlikte personel maaşlarını ödemeyi düzenli bir şekilde sürdürmüşlerdir. Bu ilk isyanlar görünürde emeklilik ikramiyelerinin ödenmemesi ile ilgili ya da Tacitus'un da üzerinde durduğu gibi Percennius isimli askerın öncülüğünde daha iyi hizmet koşulları elde etmek isteyen lejyonerler tarafından başlatılan bir isyan girişimiydi. Tacitus'a göre lejyonerler M.S. 14 yılındaki isyan girişimi öncesi silah, elbise ve çadırlar için kendilerinden yapılan kesintilerden muzdarip olmuşlardır²⁸⁵⁴.

Augustus, Caesar tarafından askerlere ödenen yıllık 225 *denarii* tutarındaki ücrette artışa gitmemekle birlikte belirli periyotlarla düzenli bir ödeme sistemi getirerek²⁸⁵⁵ lejyonerlerin bu maaşı haziran, mayıs ve eylül olmak üzere üç taksitte almalarını sağlamıştır²⁸⁵⁶. Augustus'un son yıllarında *praetor*'lar için yapılan ödemeler 2.000'den 3.000 *sestertii*'ye çıkartılmışken lejyonerler için 600'den 900 *sestertii*'ye yükseltilmiştir. Flaviuslar zamanında lejyonerlerin hizmet süreleri 20 yıldan 25 yıla yükseltilirken enflasyon oranındaki artış lejyonerlerin maaşlarının da sık sık artırılmasını gerektirmiştir²⁸⁵⁷.

²⁸⁵³ Phang, 2008, s. 164.

²⁸⁵⁴ Tac. **Ann.**, I.17

²⁸⁵⁵ Gilliver, 2007, s. 186.

²⁸⁵⁶ Southern, 2006, s. 106.

²⁸⁵⁷ Trever, 1939, s. 535.

Domitianus zamanında askeri ödemeler 1.200 *sestertii*'ye çıkarılmış ancak maaşlar üç yerine dört taksitte ödenmiştir²⁸⁵⁸. Bununla birlikte Domitianus, her bir askerin 1.000 *sestertii*'den fazla tasarruf yaparak karargâhta saklamasını yasaklamıştır²⁸⁵⁹. Bu muhtemelen askerlerin isyan için yeterli miktarda fon oluşturmasını engellemeye yönelik bir girişimdi. Septimus Severus döneminde maaşların ilk kez iki katına çıkarılması ile masraflar oranı daha da artmıştır. Bu durum Maximinus Thrax'ın (M.S. 235-238) önceki temel maaşları son olarak iki katına çıkarması ile en yüksek noktasına ulaşmıştır. Domitianus zamanında 1.200 *sestertii* olan lejyoner maaşının M.S. 235 yılı itibari ile 7.200 *sestertii*'ye yükseldiği görülmektedir. Severus'la birlikte askerlerin maaşlarından belirli bir miktarda kesinti yapılan sisteme son verilmesi M.S. 193-235 yılları arasında sadece fiili maaş ödemelerinde % 500 gibi bir artışa neden olmamış aynı zamanda devlet masraflarında da ciddi bir artışa neden olmuştur²⁸⁶⁰. Caracalla askeri ödemeleri kabaca iki katına çıkarmıştır. Para bolluğuna rağmen bu ödemeler nedeniyle özellikle de sıradan işçi ve köylüleri etkileyen yaklaşık bir asır sürecek ekonomik durgunluk baş göstermiştir²⁸⁶¹. Ödemelerdeki artış Caracalla'nın iktidarında M.S. 212 yılında *Constitutio Antoniniana* olarak bilinen kararnamenin yayımlanmasına neden olmuştur. Bu durum önemli miktarda fona gereksinim duyulmasının bir sonucu idi. Bu kararname ile neredeyse imparatorluğun tüm özgür sakinlerine Roma vatandaşlığı bahşedilmiştir. Roma vatandaşları lejyonerlerin emeklilik ikramiyelerinin ödenmesine yönelik % 5 oranında bir miras vergisini Augustus zamanından itibaren

²⁸⁵⁸ Parker, 1928, s. 215-216.

²⁸⁵⁹ Suetonius, Domitianus, 7.

²⁸⁶⁰ Herz, 2007, s. 308.

²⁸⁶¹ Santasuosso, 2001, s. 173.

ödemekle yükümlüydü. Caracalla'nın emirnamesi ile bu vergi yükümlükleri daha da artmıştır²⁸⁶².

Tüm bu gelişmelerle birlikte imparatorluğun ilk iki yüz yılı boyunca devam eden huzur ortamının M.S. 3. yüzyıldan itibaren bozulmaya başladığı görülmektedir. Herhangi bir savunma tesisine sahip olmayan şehirlerin artan tehditler karşısında surlarla çevrilme zorunluluğu doğmuştur ancak yerel yönetimler bu masrafları karşılama noktasında yetersiz kalmışlardır²⁸⁶³. Askeri ödemeler bütçesi ibresinin sürekli azalan yönde seyretmesinin farklı yollarla kaynak temini yaratma düşüncesini doğurduğu söylenebilir. Severus'un orduya ödemedede bulunmak üzere bozguna uğrattığı Niger ve Albinus'un destekçilerinin mal varlığına el koyduğu Maximinus Thrax'ın da senatörler üzerinde orduya ödeme yapmak için müsadere usulüne başvurduğu bilinmektedir²⁸⁶⁴. Bir bakıma iç savaşlar özel mülkiyetin el değiştirmesine neden olmuştur. Bu savaşlardaki sürgünler esnasında zenginlere ait birçok arazisi müsadere edilerek askerlere bir başka deyişle silâhlı *proletarii*'ye maaş olarak dağıtılmıştır²⁸⁶⁵. M.S. 235 yılında sikkenin değer kaybı tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Madencilik ve ganimetlerden elde edilen altın ve gümüş gibi dış kaynakların azalmaya başlamasıyla imparatorluk hazinesinin de tükenmeye başladığı söylenebilir. Müsadereler aristokrasinin, düşük ödemeler ise askerlerin hizmetten soğumasına yol açmıştır. Politik tek çözüm ise sikkenin değerinin düşürülmesi olmuştur²⁸⁶⁶.

²⁸⁶² Boadwright ve diğerleri, 2004, s. 413.

²⁸⁶³ Sayar, 2008, s. 97.

²⁸⁶⁴ Phang, 2008, s. 166.

²⁸⁶⁵ Mosca, 1946, s. 534.

²⁸⁶⁶ Phang, 2008, s. 193.

M.S. 4. yüzyılın başlarında askeri bütçenin imparatorluğun yıllık gelirinin % 50-60'ına tekabül ettiği söylenebilir. Bu dönemde askeri maaş ödemeleri o kadar artmıştır ki imparatorluk bütçesi sarsılmaya başlamıştır²⁸⁶⁷. Söz konusu dönemde dış ve iç siyasi durumun bozulması, tehditlerin artması imparatorun sürekli askeri güç kullanması ve buna bağlı olarak askeri disiplinin ve motivasyonun sürekli aynı düzeyde tutulabilmesi sürekli maaş artışını da zorunlu kılmıştır²⁸⁶⁸. Muhtemelen Diocletianus'un ordu ile vergi toplama sistemi arasına set çekmesi ve askeri yöneticileri birliklerine tahsis edecekleri parayı yönetmelikle belirlenen sivil memurlardan tedarik etmeye zorlaması²⁸⁶⁹ vergi kayıplarını en aza indirme ya da askeri yetki sahiplerinin güçlenmesini engellemeye yönelik bir girişim olmalıdır.

²⁸⁶⁷ Bradford, Bradford, 2001, s. 268.

²⁸⁶⁸ Sayar, 2008, s. 96.

²⁸⁶⁹ Gregory, 2011, s. 46.

SONUÇ

Krallık döneminde kral; devletin siyasi, idari ve adli işlerinin yanı sıra ordu işlerinde de en üst noktadaki yöneticisi konumunda olmuştur. Ordu için *tribus* olarak bilinen kabilelerin asker kaynağı sağladıkları bu dönemde ordu teşkilatlanmasına yönelik kapsamlı girişimlerin olduğu görülmektedir. Nitekim Kral Servius, nüfus sayımı yaptırarak halkı sahip olduğu mülk varlığına göre beş sınıfa ayırmıştır. Servius'un bu düzenlemesinin ordu saflarında hizmet edecek kişi sayısını artırma ve askeri yayılma stratejisine yönelik olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet idaresinin kurulmasıyla birlikte kralın sahip olduğu yetkiler işleri ortaklaşa yürüten iki *consul*'ün eline geçmiştir. Lejyonların sevk ve idaresi de bu yüksek dereceli Roma memurları aracılığıyla yerine getirilmiştir. M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllar boyunca Kelt, Samnit ve Latinlere karşı belirli bir mülk varlığına sahip yurttaş çiftçilerden oluşan birlikler mücadele etmiştir. Kartacalılar ile yaşanan savaşlar asker açığını göstermiş ve daha önce askeri hizmete kabul için gerekli olan mal varlığı ilkesi yavaş yavaş koşul olmaktan çıkmıştır.

M.Ö. 133 yılından itibaren asker temini daha da zorlaşmıştır. Nihayetinde Marius hizmet sürelerini tamamladıklarında toprak ve para vaadiyle ordu kapılarını daha önce hizmete kabul edilmeyen *proletarii* sınıfına açmıştır. Bu durum bir noktada devletinden çok generallerine sadakat gösteren ve onlar için çarpışanların askerliği meslek olarak görmeye başladığı profesyonel orduya geçiş için sağlam bir yol ayrımı olmuştur. Sulla, Pompeus ve Caesar da Marius'un açtığı yolu izlemiştir. Augustus'un princeps ilan edilmesiyle Augustus tüm orduların başkomutanı olma

hakkını elde etmiştir. Augustus dönemi askeri teşkilatlanmanın büyük ölçüde tamamlanarak profesyonel askerliğin gerçek anlamda yerleştiği bir dönem olmuştur.

Roma askeri sisteminin temel öğeleri incelendiğinde bunlardan belki de en önemlisinin askere alma sisteminin olduğu anlaşılmaktadır. Romalılar ordu saflarında hizmet edecek kişileri fiziksel ve ruhsal açıdan en iyi olanlar arasından seçmeye gayret etmişlerdir. Askeri alım için ideal yaş aralığının 17-21 olarak belirlenmesi ağır fizik kondisyon gerektiren askeri talimler için uygun yaş skalası olarak görülmektedir. Askeri eğitime de büyük önem verildiği ve askerlerin her türlü arazi koşuluna intibak sağlayabileceği ve her çeşit silahı kullanabileceği temel askeri becerilerin kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Krallık ve Cumhuriyet rejimleri süresince altı tam yıl hizmet eden veya on altı sefere katılan kişi askerlik hizmetini tamamlamış oluyordu. Augustus'la birlikte askeri hizmet süreleri standart bir hizmet süresiyle belirlenmiştir. Bu hizmet süresini onurlu bir şekilde tamamlayanlar terhis hakkını elde ederek emekli askerlere tanınan tüm haklardan yararlanmışlardır. Bu periyotta eyaletlerden alınan *auxilia* birliği askerleri ise hizmet sürelerinin sona ermesinin ardından Roma yurttaşlık hakkı elde ettiğini gösteren askeri diplomalar almışlardır. Hizmet sürelerini tamamlayan askerlerin koloni olarak riskli bölgelerde yerleştirilmesi geleneği yaygın bir uygulama olmuştur. Ancak M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren izleri sürülebilen bu uygulama Hadrinaus'la birlikte sona ermiştir.

Lejyonların tarihsel süreçte sayı ve güçleri incelendiğinde ilk başlarda 2 lejyonun M.Ö. 311 yılı itibariyle ise 4 lejyonun hizmette olduğu, bir lejyon gücünün de 6.000 kişiden oluştuğu söylenebilir. Ancak lejyonu oluşturan asker sayısı

dönemsel koşullara göre değiştiği için standart lejyon gücünün 4.200 piyade ve 300 süvari şeklinde gerçekleştiği yönünde izlenim vardır. Zamanla sınırların genişlemesi ordu mevcudiyetini dolayısıyla lejyon sayısı da artırmıştır. M.Ö. 31 yılında 60 olan lejyon sayısı daha sonra 28’de sabitlenmiştir. Sayılar değişmekle birlikte M.S. ilk iki yüz yıl boyunca 28-33 lejyon kuvvetinin muhafaza edildiği görülmektedir. Geç dönemde en azından Diocletianus zamanında 59 lejyonun ve net olmamakla birlikte 600-650.000 kişilik askeri gücün olduğu söylenebilir.

Lejyonlar ilk dönemlerden itibaren asli fonksiyonları olan saldırı ve savunma görevlerinin yanı sıra konuşlandıkları bölgelerde istihbarat, devriye ve polis görevini yerine getirerek bayındırlık faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Lejyonlara numara ve unvan verilmesi uygulaması farklı bölgelerde aynı numaraya sahip lejyonların birbirine karıştırılmasını önlerken birlik ruhunun gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Romalıların ilk askeri teşkilatlanma dönemlerinden itibaren yurttaş lejyonları yüksek oranda piyadelerden oluşmuş süvarilerin oranı çok düşük kalmıştır. Ancak imparatorluğun geç döneminde süvari oranı dikkat çekici bir biçimde artış göstermeye başlamıştır. Bu durum muhtemelen imparatorluk sınırlarının değişik noktalarındaki tehditlere karşı seri bir biçimde hareket edebilecek seyyar müfreze birliklerinin oluşturulmasıyla ilgili bir durum gibi görünmektedir.

Roma yurttaş lejyonları uzun bir süre Cumhuriyet Dönemi’nin *socii* (müttefik) ve Cumhuriyet’in geç döneminden itibaren bunların yerini alan *auxilia* birliği askerlerine göre daha imtiyazlı olmuşlardır. Augustus’la başlayan süreçte temel piyade ve süvari oluşumuna ek olarak *praetor* muhafızlığı, *cohortes urbanae* (şehir *cohors*’ları) ve *vigiles* (itfaiye alayı) gibi oluşumlar dikkat çekmektedir. Geç dönem imparatorluk ordusunda sabit sınır birlikleri olan *limitanei* ile piyade ve

süvari karışımı hareketli birlikler olan *comitatenses*'in ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan *limitanei*'nin önemi M.S. 3. yüzyılın ortasından itibaren *comitatenses* lehine azalmaya başlamıştır. Bu durumun sınırlardaki barbar hareketliliğinin artışından kaynaklandığı söylenebilir.

M.Ö. 311 gibi geç sayılabilecek dönemde donanma oluşturmaya başlayan Romalılar bu alanda Hellen ve Kartaca tecrübelerinden yararlanmışlardır. Kartaca Savaşları'ndan sonra denizlerde önemli bir düşmanın kalmaması donanmanın ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Roma donanması Cumhuriyet Dönemi'nin ortalarında deniz savaşlarında etkin rol oynarken geç dönemde kara birliklerini destekleyici ve su yolları ile kıyıların korunması rolüyle ön plana çıkmıştır. Augustus'la birlikte Misenum ve Ravenna'da iki deniz üssü kurulmuştur. Zamanla 10'a yükselen filo sayısı Diocletianus dönemine gelindiğinde 2'ye düşmüştür. Filolarda savaş gemisi olarak üç, dört ve beş kürek sıralı gemiler kullanılmıştır. Yine keşif gemileri ve botları da kullanılmıştır. Nakliye gemilerinin güvenliği de savaş gemileri aracılığıyla sağlanmıştır.

Roma askeri kumanda mevkileri incelendiğinde Cumhuriyet rejiminden itibaren üst düzey kumanda mevki olan *consul*'lüğe ulaşmak için *cursus honorum* olarak adlandırılan politik ama aynı zamanda orduyla da doğrudan veya dolaylı yoldan bağlantısı olan bir basamağın izlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu basamaklar askeri *tribunus*'luk, *quaestor*'luk, *aedilis*'lik, *censor*'luk ve *praetor*'luktan oluşmuştur. Bu dizide askeri yönü en ağır basan mevki ise *consul*'lük olmuştur. *Cursus honorum* sistemi içerisinde yer almamakla birlikte *consul*'lükten sonra önemli bir mevki *dictator*'luk olarak görülmektedir. Bu mevki Cumhuriyet yönetiminde devletin buhranlı zamanlarında *consul*'lerin devre dışı bırakılarak üstün

yetkilerle donatılmış kimselerin ordunun sevk ve idaresinde görevlendirilmesiyle doğmuş ve başarılı olmuştur. *Consul*’lerin ardından *praetor*’lar adli görevlerinin yanı sıra özellikle eyaletlerin sayısının artışıyla eyaletlere yönetici olarak tayin edilmişlerdir. Bunların altında askeri *tribunus*’lar yer almıştır. Bunlar Roma Cumhuriyet Dönemi’nde *consul*’lerin; imparatorluk yönetimi esnasında ise *legatus*’ların kurmay subayları olarak görev almışlardır.

Caesar döneminden itibaren varlığı bilinen *legatus*’lar ise Augustus’la önem kazanarak askeri *tribunus*’ların üzerinde eyalet valisinin altında bir konuma karşılık gelmiştir. Ancak “*legati Augusti propraetore*” olarak anılmaları halinde eyaletteki tüm birliklerin kumandasını üstlenmişlerdir. Kendilerine bu konuda 6 askeri *tribunus* yardımcı olmuştur. *Praefectus*’lar genellikle *auxilia* birliklerini kumanda eden subaylar olarak düşünülmeyle birlikte levazım subaylığı niteliğindeki ordugâh *praefectus*’luğundan donanma komutanlığı ve eyalet valiliğine kadar çok geniş yelpazede askeri ve idari görevleri yerine getirmişlerdir. *Centurio*’lar ise gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk yönetimlerinde alt düzey kumanda subayları olarak görev almışlardır. *Manipulus* ve *centuria*’ları kumanda eden *centuria*’lar meslekten ve deneyimli olmaları nedeniyle önemli bir yere sahip olmuşlardır. Üst düzey kumanda mevkileri ile sıradan askerler arasında kilit bir pozisyonda görev yapmaları *centurio*’ların sıradan askerlere göre daha yüksek maaşa ve yaşam koşullarına sahip olmalarını sağlamıştır.

İmparatorluğun geç dönemlerinde ise *magister militum*, *magister peditum*, *magister equitum* gibi üst düzey kumanda mevkilerinin oluşumu dikkat çekmektedir. *Comitatenses* olarak adlandırılan sahra ordularının yaygınlaşmasıyla imparatorun tüm askeri birlikler üzerindeki komuta yetkisi *magister* ön unvanına sahip üstün

askeri yetkilerle donatılmış temsilciler vasıtasıyla yerine getirilmiş ve bu kişiler kumandada önemli yere sahip olmuşlardır. Diocletianus döneminde ortaya çıkan *dux*'lar ise sınır eyaletlerindeki valilerin daha önceki kumanda rolünü üstlenerek valilerin mesailerini sadece idari işlere harcaması için oluşturulmuştur. Ancak genel olarak düşünüldüğünde imparatorluk döneminin tüm zamanları ve tüm bölgeleri için geçerli kumanda yapısının olmadığı az da olsa bölgelere göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Roma askeri sistemi, savaş taktikleri ve formasyonu açısından incelendiğinde başlangıçta Hellenlerin katı *phalanks* formasyonu baskın iken daha sonra *manipulus* ve cumhuriyet yönetiminin son dönemlerinden itibaren *cohors* düzeni hâkim olmuştur. Bu tarihsel dönüşüm incelendiğinde askeri birliklerin hantal yapısının zamanla daha hızlı hücumla kalkabilen, manevra kabiliyeti yüksek ve emir komuta zincirinin daha da kısaldığı bir yapı yönünde değişime uğradığı söylenebilir.

Askeri yürüyüş esnasında genelde lejyonlar merkezde *auxilia* piyade ve süvarileri ise kanatlarda konuşlanmıştır. Lejyonların merkezde konuşlandırılması en azından cumhuriyet yönetimi boyunca Roma yurttaşı lejyonerlerin savaşta veya marş esnasında en az zayıflık vermesine yönelik alınmış pragmatik bir Roma tedbiri gibi görülmektedir. Müstahkem mevkiilerin kuşatılması abluka, saldırı gibi aşamaları içine almıştır. Ancak kuşatma sanatı Caesar'a kadar yetkinlik gösterememiştir. M.S. 1. yüzyıldaki Kudüs kuşatması ise Roma kuşatma sanatının yetkinliğini tam olarak kanıtladığı olay olmuştur. Düşmanın niteliği ve topografik faktörler her zaman her yerde aynı taktik ve formasyonun uygulanmasına engel olmuştur. Örneğin ordu ilerlerken tek hatlı (*simplex acies*), çift hatlı (*duplex acies*), üç hatlı (*triplex acies*),

dikdörtgen boşluklu (*agmen quadratum*), kama şekilli (*cuneus*) pek çok diziliş şekli uygulamıştır.

Romalılar ilk dönemlerinden itibaren çok değişik tip ve ebatta silah ve ekipman kullanmışlardır. Bunlardan miğferler baş, yüz, göz ve ensenin korunmasına yönelik eklemli yapıda metalden üretilmişlerdir. Çok değişik tipleri olmasına rağmen genelde görmeye ve işitmeye zarar vermeyecek şekilde tasarlanmışlar zamanın şartlarına göre modifikasyona gidilmiştir. Roma askerleri tarafından kullanılan *lorica hamata* (örgü zırh), *lorica squamata* (pullu zırh) ve *lorica segmentata* (parçalı zırh) olmak üzere üç temel zırh formunun olduğu görülmektedir. Bu zırhlar özellikle göğüs ve sırt bölgesini darbelere karşı korumuştur. İmparatorluk döneminde ise Hadrianus döneminde kullanıldığına dair ilk işaretler olan süvariler tarafından giyilen ve bedeni tamamen koruyan zırh çeşidi de ortaya çıkmıştır.

Önemli askeri ekipmanlardan birisi de kalkanlar olarak görülmektedir. Romalılar ilk dönemlerde yuvarlak kalkan kullanırken Keltlerle yaşanan mücadelenin ardından geleneğin boyu enine göre daha uzun diye nitelendirdiği muhtemelen oval tipteki kalkanları kullanmışlardır. Oval kalkanlar Augustus dönemine kadar önemini korumuş ancak daha sonra dikdörtgen tipte kalkanlar yaygınlaşmıştır. Altıgen gibi değişik tipte kalkanlar da kullanılmıştır. Hafifliği sağlamak için bu kalkanların ana gövdeleri tahtadan imal edilmiştir. Geç dönem kalkanları daha iyi dekore edilmeleri yönüyle dikkat çekmektedir. Ancak imparatorluğun tamamında ve tüm birlik tipleri için geçerli tek bir kalkan tipinin mevcut olmadığı söylenebilir. Nitekim piyade kalkanları ile süvari kalkanlarının farklı tip ve ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır.

Kılıçlar ise yakın dövüş silahları olarak önemli bir yere sahip olmuştur. İlk dönemlerden itibaren kullanılan Kelt-İber menşeli *gladius Hispaniensis* olarak bilinen kılıçlar uzun süre kullanımda kalırken Augustus zamanında bu kılıçların gelişmiş versiyonu olan Mainz / Fulham tipi, M.S. 1. yüzyılın ortalarından itibaren Pompeus tipi kılıçlar ve bunun ardından *spatha* olarak bilinen uzun bıçaklı kılıçlar önem kazanarak imparatorluğun geç döneminde yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Uzun bıçaklı kılıç modası düşmanın süvari ağırlıklı olmasıyla ilgili bir durum gibi görünmektedir.

Roma askerleri tarafından çok değişik tip ve ebatta mızraklar kullanıldığı görülmekle birlikte bunlardan en önemlisi hafif mızrak olarak nitelendirilebilecek *pilum* olmuştur. *Pilum*, piramit başlığa sahip ok demiri ve demirin sabitlendiği tahta dipçik kısmından oluşmuştur. Piramit başlığın arkasına eklenen ağırlıkla delici ve uzun menzilli bir silah olma özelliği kazanmıştır. Tarihsel boyutta M.S. 6. yüzyıla kadar izlenebilmesi *pilum*'un önemli bir ekipman olduğu gerçeğine işaret etmektedir. İlk dönemlerden itibaren yay ve ok kullanıldığına dair ipuçları olmakla birlikte bunların Roma askerinin temel ekipmanları olması M.S. 6. yüzyılda Hun ve Pers etkisiyle gerçekleşmiştir.

Roma askeri kıyafetleri incelendiğinde askerlerin ayakkabı olarak standart lejyoner ayakkabısı olan sandalet tarzı *caliga* giyindikleri anlaşılmaktadır. M.S. 2. yüzyıldan sonra ise *calcei* olarak adlandırılan kapalı tip bot ve ayakkabılar yaygınlaşmıştır. Yine kollu ya da kolsuz tunikler, *toga*, *sagum*, *paludamentum*, *paenula* gibi pelerin tarzı elbiseler giyilmiştir. Bunlardan *sagum* askerle özdeşleşmiş bir giysi olarak görülmektedir. Pantolon ve tozluklar da diğer askeri kıyafetler arasında yer almaktadır. Kemer ve kılıç kayışları ise sivil-asker ayrımını sağlayan

temel ekipmanlardan olmuştur. Yine imparatorluğun tüm bölgeleri için geçerli tek tip askeri elbise modelinin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.

Ekipmanların tedariki çeşitli yollardan sağlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde müttefikler sadece asker desteği sağlamakla kalmamışlar aynı zamanda ordunun ihtiyaç duyduğu levazım ve ekipmanı sağlamakla da yükümlü tutulmuşlardır. Yine askerlerin maaşlarından teçhizat için kesinti yapılmış, satın alma, ordu atölyelerinde imal etme gibi yollara da başvurulmuştur. Özellikle imparatorluk periyodunda yüz binlerce askerin silah, elbise, ayakkabı, çadır vb. ekipman ihtiyacı önemli bir gider kalemini oluşturmuştur. Diocletianus dönemi ise askeri üniformaların özellikle batıda devlet eliyle işletilen devlet fabrikalarında üretilmesi yönüyle dikkat çekmektedir.

Romalılar askeri teşkilatlanmalarının ilk dönemlerinden itibaren sembol ve sancakları kullanmışlardır. Söz konusu ekipmanlar askeri birliklerin sefer ya da savaş esnasında safını bozmadan ilerlemesine saf bozulduğunda askerlerin yeniden eski düzenini kolayca alabilmesine olanak tanımıştır. Erken dönemlerde at, boğa başlı insan, kurt ve yaban domuzu gibi totem semboller yaygınken Marius'la birlikte kartal sancağı (*aquila*) baskın olmuştur. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise kartal sancağı ile eş tutulan imparator büstü ve M.S. 2. yüzyıldan itibaren *draco* adı verilen rüzgârla şişerek yankılı bir ses çıkaran sancak yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak her üç sancak tipi birlikte imparatorluğun geç döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. *Cornu*, *tuba*, *bucina*, *lituus* gibi ordunun ilerlemesine, durmasına, çekilmesine seslerle yardımcı olan enstrümanlar da kuruluştan yıkılışa kadar geniş bir periyotta kullanılmıştır.

Roma'nın lojistik kabiliyeti onun askeri başarısını sağlayan temel faktörlerden birisi olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Senato *consul*'lerin yapacağı sefer için para ve levazım desteği sağlama noktasında en üst kurum olmuş cumhuriyet yönetiminin geç dönemine kadar bu özelliğini korumuştur. İç savaşlar esnasında güçlü generaller ve Roma İmparatorluk Dönemi boyunca imparatorluk yöneticileri düzenli tahıl ve levazım desteği olmadan askeri başarının sağlanamayacağını anlamış gibi görünmektedir. Bu bağlamda temel besin maddesi olan buğday; satın alma, mahsul üzerinden vergi alma, mağlup edilen düşmanı tahıl tedarikiyle yükümlü tutma, el koyma gibi çok çeşitli yollarla sağlanmıştır. İkinci Kartaca Savaşı'nda operasyon sahasının İtalya dışına kayması ve sınırların genişlemesi askeri operasyonların sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan maddelerin operasyon hattı boyunca ordunun elinin altında bulundurulmasını gerekli kılmıştır. Bu durum levazım üslerinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Askerler buğdayın yanı sıra et, peynir, sirke, şarap fasulye ve mercimek gibi vücut direncini artırıcı gıda maddelerini de tüketmişlerdir.

İmparatorluk periyodu ordusunun tedarik sistemi imparatorluğun değişik noktalarında konuşlanan yüz binlerce ordu mensubunun, süvari at ve diğer yük hayvanlarının levazım ihtiyacının karşılanmasını içine almıştır. Lojistiğin tek bir merkezden idare edilmesinin zor olması eyalet bazlı tedarik sisteminin önem kazanmasını sağlamıştır. Septimus Severus zamanında temelleri atıldığı düşünülen ve vergilerin aynı olarak tahsil edildiği *annona militaris* imparatorluğun çöküşüne kadar askeri ihtiyaçların karşılanması noktasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Roma ordusunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin operasyon sahasına nakledilmesi etkin bir ulaştırma hizmetini gerektirmiştir. Ordunun genel ağırlığını

ekmeklik buğday, içme suyu, mutfak aletleri, elbiseler, çeşitli silahlar, marangozluk aletleri oluşturmuş ve bunların naklinde katır, eşek, öküz, deve gibi hayvanlar kullanılmıştır. Ancak karayolu ile ulaşımın pahalı ve zor olması deniz yolu ulaşımını cazip hale getirmiştir. Özellikle operasyon sahasının İtalya dışına kaymasıyla önemli su yolları üzerinde lojistik üsler kurulmuştur. İmparatorluk döneminde de önemini koruyan bu lojistik üsler deniz yolundan sağlanan levazımla üsse yakın bölgelerdeki kara operasyonlarının yürütülmesine olanak tanımıştır. Özellikle Ren, Danube, Fırat gibi nehirler sınır hattına entegre edilerek deniz yolu ulaşımının önemli sac ayakları olmuştur. Roma ordusu Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren armatör olarak nitelendirilebilecek olan özel müteşebbislerin nakliye hizmetlerinden de yararlanmıştır.

Roma askeri mühendisliği içerisinde ordugâh inşası önemli yer tutmuştur. İlk dönemlerden itibaren sefere çıkan ordunun geceyi güven içerisinde geçirebileceği ve dinlenebileceği ordugâh inşa etmeden çadırına geçmemesi Roma askeri başarısının önemli faktörlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Ordunun barınacağı alanın etrafını toprak yükselti ve hendeklerle çevirme uygulaması en azından Polybios zamanı itibariyle kalıplaşmış daha sonra standart hale gelmiştir. Muhtemelen cumhuriyet yönetiminin son dönemlerinden itibaren ordunun uzak bölgelerde kışı geçirebileceği ordugâh tipi ortaya çıkmış nihayetinde Augustus'la birlikte sınır hatları üzerinde daimi ordugâhlar yaygınlaşmıştır. Polybios'un anlatımı esas alındığında ordugâhların düzenli caddeleri, bir plan dâhilinde yerleştirilmiş çadır ve ibadet ve pazar yeri gibi yapılarıyla büyük bir kasaba görünümünde olduğu söylenebilir.

Ordugâh yerinin seçiminde güvenlik açısından sorun yaratmayacak, su, yiyecek ve yakıt temininin kolay olduğu lokasyonlar tercih edilmiştir. Daimi orduya geçişle birlikte imparatorluğun *limes* hattı üzerindeki kale ve istihkâm yerleşimlerinin sayısı artmıştır. Bu kale ve istihkamlar hastane, hamam, tiyatro eklentileriyle daha kompleks yapılar olma özelliği kazanmıştır. M.S. 1. yüzyılın son çeyreğinden itibaren taş yapı tekniği yaygınlaşmıştır. Hadrianus ve Antonius Duvarları da üzerlerinde kale ve istihkâm yapılarını kapsamıştır. Diocletianus dönemi, doğuda büyük çaplı savunma hattı istihkâm projesiyle dikkat çekmektedir. Dönemin sınır savunma hattının daha sağlam ve yüksek duvarlı inşa edilmesi ve surlar üzerine mancınıklar yerleştirilmesi sınırlardaki yoğun tacizlere karşı alınmış tedbir gibi görünmektedir. Asya ve Afrika gibi topraklarda ise sürekli sınır savunma hatlarının olduğuna dair bilgi bulunmamakla birlikte buralardaki kervan yolları ile vahalar lejyonların desteğine bağlı kalan müfreze birlikleri ya da yerel elitler aracılığıyla korunmuş olmalıdır. Yine imparatorluk döneminde geçmişin klasik kare tipi ordugâh planının yanı sıra topoğrafyanın imkân tanıdığı ölçüde dikdörtgen, dairesel ve köşelerde kavisli kale planlarının da yaygınlaştığı görülmektedir.

Romalılar kuşatmalarda *vinea*, *musculus*, *plutei*, *testudo* gibi mermilerden korunmaya yarayan paravan benzeri araçlarla *koçbaşı*, *agger* (toprak tırmanma rampası), *turres* (kule) gibi araçlardan yararlanmışlardır. Bu araçlardan koçbaşı tahkimat duvarlarının sarsılarak gedik açılması noktasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bir nevi devrinin topu veya ağır makinalı tüfekleri olarak nitelendirilebilecek olan *ballista*, *corroballista*, *scorpion*, *onager* gibi ok, taş ve gülle atan mancınık türü silahlar da kullanılmıştır. Romalılar bu alanda Hellen bilgi ve deneyiminden yararlanarak bu silahları kendi ihtiyaçlarına göre uyarlamışlardır.

Ancak bu silahların etkin olarak kullanılmaları cumhuriyet idaresinin geç dönemlerinden itibaren gerçekleşmiş gibi görünmektedir.

Köprü, yol gibi bayındırlık hizmetleri Roma askeri mühendisliğinin kendisini en iyi gösterdiği alanlar olmuştur. Yol inşası Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren sorunlu bölgelere asker nakli, lojistik sevkiyat ve askeri haberleşmenin sağlanması noktasında katkıda bulunmuştur. Yine köprü inşası uygun geçit yerlerinin olmadığı durumlarda asker ve levazım nakline olanak tanımıştır. Roma Cumhuriyet Dönemi köprüleri basit ve geçici bir yapıdayken Roma İmparatorluk Dönemi köprüleri kemerli ve taş yapılar olması yönüyle dikkat çekmektedir.

Roma askeri başarısının temel sebeplerinden birisi de ilk dönemlerden itibaren izleri sürülebilen ödül ve ceza sistemi olmuştur. Askeri suç listesini savaştan kaçma, siperi terk etme, nöbette uyuma, emre itaatsizlik, askeri bilgileri düşmanla paylaşma, isyana teşvik ve evrakta sahtecilik gibi geniş yelpazede suçlar oluşturmuştur. Bu suçlara karşı Roma askeri hukuku katı olması yönüyle dikkat çekmektedir. Nitekim gece nöbet esnasında uyuyarak tüm birliğin hayatını tehlikeye atanlarla, savaş esnasında firar edenler ve sancaklarını kaybedenler idamla cezalandırılmışlardır. Yine Romalılar suçun toplu olarak - *manipulus* ya da *cohors* gibi- işlenmesi halinde *decimatio* adı verilen topluluğun onda birinin kura ile silah arkadaşları tarafından öldüresiye darp edilmesine hükmeden caydırıcı bir ceza sistemi geliştirmişlerdir. Bu ceza sistemi cumhuriyet yönetiminden erken imparatorluk yönetiminin sonuna kadar izlenebilmektedir. Ölüm cezasını gerektirmeyen daha hafif suçlar ise rütbe tenzili, alt dereceli bölük ya da birliklere nakil, maaş kesintisi, kırbaç cezası gibi yaptırımları gerektirmiştir.

Ödüller de askeri motivasyonu artırarak askeri başarı noktasında katkıda bulunmuştur. Herhangi bir askeri kahramanlık ya da cesaret karşısında askerlere sunulan madalya, gerdanlık ve taçlar bunları almaya hak kazanan kişilerin devlet ve toplum nezdindeki saygınlığını artırmıştır. Yine askerlerin gösterdiği başarı ve cesaret nispetinde bir üst dereceye terfi ettirilmesi ya da daha kıdemli askeri birliğe nakli gibi uygulamalar da motivasyonu artırıcı unsurlar olarak görülmektedir. Cumhuriyetin geç dönemi ve Augustus'la birlikte hizmet sürelerini tamamlayan askerlere toprak parseli tahsisi ve ikramiye ödemesi yaygınlaşmıştır. İmparatorluk rejiminin kurulmasıyla imparatorun tahta çıkışı ya da zafer kazanılması durumunda özellikle imparatorun yakınında bulunan *praetor* muhafızlarına yüklü miktarda bağışta bulunulmuştur. Bu durum imparatorların ordunun sadakatini kazanmaya ve motivasyonunu artırmaya yönelik uygulamaları gibi görünmektedir.

Din toplumsal yaşamda olduğu gibi Roma ordu yaşamında da önemli yer tutmuştur. Tapınakların kapısının açık ya da kapalı olması ülkenin savaş içinde olup olmamasıyla ilgili olmuştur. Savaş, barış ve antlaşmaların onayı tanrılardan alınan kehanetlere göre rahipler kurulunun denetiminde gerçekleşmiştir. Tanrıları hoşnut etme ve savaşta onların yardımını sağlamak için yapılan ordu festivalleri askeri yaşamda geniş yer tutmuştur. Mars ana savaş tanrısı olmak üzere Iupiter, Iuno, Minerva savaşçı yönleri ağır basan ilahlar olmuşlardır. İmparatorluk döneminde Mısır'ın ele geçmesiyle Pers kökenli Mithras, M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda Iupiter'le eş tutulan *Dolichenus* kültü, Suriye kökenli *Sol Invictus* (Yenilmez Güneş) Victoria, Herkül kültleri ile çok sayıda yerel tanrı ve tanrıça Roma dünyasında tapınım görmüştür. Başlangıçta tepki gösterilmeyen Hristiyanlık inancı mensuplarına karşı zaman zaman büyük zulümlerde bulunulmuştur. I. Theodosius'un (M.S. 379-395)

Hristiyanlığı kabulü bir dönüm noktası olmuştur. Geç dönemde ordu içerisinde Hristiyanlık yerleşmeye başlamıştır. İmparator kültü ise Cumhuriyet'in geç dönemlerinden itibaren imparatorun tanrılaştırılmasıyla belli bir bölge ya da istihkâm çevresini değil imparatorluğun tamamını kapsayan dinsel bir araç olmuştur. İmparatorun doğum günü ve tahta geçiş yıl dönümleri bir dizi askeri festivalle kutlanmıştır. Söz konusu kült ve festivaller askeri birliklerde imparatora sadakati ve ekip ruhunu canlı tutmuş gibi görünmektedir.

İmparatorluk yönetimi altında eyaletlerin sayısının artması ordu hizmetlerinin yürütülmesini de kapsayan gelişmiş bir bürokrasiyi gerektirmiştir. Bu amaçla kâtip, muhasebeci, istihbaratçı, müfettiş, personel şefi gibi çok sayıda büro çalışanı görev almıştır. Askeri işlemlere dair ayrıntılı kayıtlar tutulmuştur. Bu işlemler sonucu oluşan raporların imparatorluk ordusunun lojistik ve organizasyonun daha iyi planlanması noktasında katkı sağladığı söylenebilir. Diocletianus dönemiyle kamu daireleri şeklinde yaygınlaşan bürokrasi muhtemelen imparatorluğun batı yakası çökünceye kadar varlığını sürdürmüştür.

Tüm bu anlatılan hususlar dışında Roma'nın ilk dönemlerden itibaren kurulduğu coğrafya, güçlü Etrüsk savaş geleneğine ve askeri stratejiyi iyi bilen kumandanlara sahip olması, İtalya'da yayılması esnasında etkili bir müttefiklik sistemi geliştirmesi, askeri kolonizasyon kurma başarısı gibi pek çok faktörün İtalya birliğini sağlaması noktasında katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu başarıda diplomasi de düşmanların birbirleriyle işbirliği yapmasını önlerken Roma sınırlarının müttefikler tarafından savunulmasını garanti altına almıştır. Kartacalılar gibi güçlü düşmanlarla imzalanan antlaşma maddeleri düşmanın silahsızlandırılmasını ve ekonomik açıdan güçsüz bırakılmasını sağlayacak şekilde en ince ayrıntısına kadar

düşünülmüş ve hazırlanmıştır. Üst düzey kumandanların görev süreleri kısa tutularak bunların ordu içerisinde yasa dışı güç kazanması önlenmiştir. Romanın askeri başarısında sert tutumu da etkili olmuştur. Nitekim Polybios, İspanya kuşatmasında köpeklerin yanı sıra diğer hayvanların da doğrandığını nakletmektedir. İmparatorluk döneminde Yahuda Savaşı'nda yüz binlerce insanın katledilmesi ve Kudus'un neredeyse haritadan silinmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir²⁸⁷⁰.

Romalıların ilk dönemlerden itibaren askeri genişleme stratejilerinin ekonomik ve politik olarak karşılığını alabileceği teşebbüsler olmasını göz önünde bulundurdıkları pragmatik bir yaklaşım içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Montesquieu'nun : “Romulus ve halefleri köle, kadın, arazi elde etmek için sürekli savaş içerisindeydiler. Mağlup edilen kavimlerden ganimet elde ederek şehre dönmek Romalılar için cezpt edici bir unsur oluyordu²⁸⁷¹” şeklindeki sözleriyle daha geç dönem için Tacitus'un Romalılara ait adaların en büyüğü olarak tanımladığı Britania'daki altın ve gümüş madenlerinden “Bunlar bizim zaferimizin ödülüdür²⁸⁷²” diyerek bahsetmesi savaşlarla elde edilen ganimetin önemli bir teşvik aracı olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Askeri yayılma stratejisiyle elde edilen maddi gelir kaynakları Akdeniz'in fethiyle doruk noktasına ulaşmış ve nihayetinde güçlü generallerin elinde Cumhuriyet Dönemi'nin sonunu getiren etkili bir araç olmuştur. Pax Roma barış döneminin sakinliği daha sonra iç savaş, barbar saldırıları ve mali dengesizlik gibi nedenlerle bozulmuştur. Durum böyle olmakla birlikte antik kaynaklarda Augustus döneminden itibaren baş gösteren asker temininde zorluklar, lejyonlarda hoşnutsuzluk, iç savaşlar gibi bir takım kronik sorunlardan

²⁸⁷⁰ Polyb., X. 15.5; Dio Cass. 69.14.

²⁸⁷¹ Montesquieu, **Romalıların Yükselişi ve Düşüşü**, çev. Ahmet Saki, Söylem Yayınları, İstanbul 2001, s. 12.

²⁸⁷² Tac. **Agr.**, XII.6.

bahsedilmektedir. Belki Tacitus'un, Augustus'un haleflerine ülke topraklarını daha fazla genişletmemeleri yönünde öğütte bulunduğu şeklindeki söylemi²⁸⁷³ aslında çöküşün Augustus'la başladığını düşündürmektedir.

Asker alımında yaşanan zorluklar ve imparatorluk sınırları boyunca değişik noktalara yayılmış askeri birliklerin finansal açıdan yeterince desteklenememesi imparatorluğun çöküşünü hızlandırmış gibi görünmektedir. Askeri harcamalar ve bütçeler dengesi incelendiğinde Krallık ve Cumhuriyet yönetimleri altında askeri harcamaların hazine üzerinde fazla yük oluşturmadağı görülürken daimi orduya geçişle birlikte maaş ödemeleri, emeklilik ikramiyesi ve bağışlar nedeniyle ordunun hazine üzerindeki yükünün arttığı anlaşılmaktadır. Domitianus döneminde 1200 *sestertii* olan lejyoner maaşının M.S. 235 yılı itibariyle 7.200 *sestertii* 'ye yükselmiş olması askeri harcamalar dengesindeki artışı göstermektedir.

Romalılar, ilk eyaletlerin yaratılmasından itibaren eyaletleri dengeli bir şekilde sömürüye dayalı sistem geliştirmişlerdir. En azından M.S. 3. yüzyıl başına kadar iyi bir şekilde işlediğı söylenebilecek bu sistemin çökmesiyle zaten yeterince güçlü olmayan hazine zayıflamıştır. M.S. 3. yüzyılın askeri ve ekonomik krizleri 4. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren “*annona militaris*” vergi sistemi dâhilinde ordunun levazım ihtiyaçlarının yerel halk tarafından karşılanması ve sikkenin değerinin düşürülmesi gibi tedbirleri gerektirmiştir. Yerel halkın ağır vergi yükü önce tarım sisteminin bozularak üretim miktarının düşmesine ve buna bağlı olarak vergi gelirlerinin azalmasına neticede ise eyaletlerdeki birliklerin finansal olarak desteklenememesi gibi zincirleme bir etkiyi doğurmuştur. Muhtemelen maaşların ödenmesi, terhisler ve emeklilik ikramiyelerinin ödenmesinde sorunlar yaşanmış ve

²⁸⁷³ Tac. *Ann.*, I.11.

daha önce kırsal kesimin fakir aile çocuklarınca tercih edilen askeriye artık cazip bir kurum olmaktan çıkmıştır.

İmparatorluk yönetiminin ilk iki yüz yıl boyunca iyi bir şekilde işlediği söylenebilecek sınır savunma sisteminin 3. yüzyılın askeri kriz ortamında delinmesi de sistemin çökmesinde bir başka önemli sebep olmuştur. Öncesinde Traianus, imparatorluğu geniş sınırlarına ulaştırmakla birlikte bu doğal sınırlar yeni düşmanlarla teması hızlandırmıştır. Ren, Danube ve Mezopotamya sınır hattı değişik istilacı güçler tarafından zorlanmaya başlamıştır. Nitekim Ren ve Danube sınır hatlarındaki barbar tazyikleri Hadrianus ve Antonius Duvarları'nın inşasına neden olmuştur.

İmparatorların yasal bir varisi belirlemeden ölmeleri imparatorluğun iç istikrarını bozmuştur. Askeri insan kaynağı sağlamada yaşanan zorluklar geç dönemlerde ordudaki ucuz barbar birliklerinin sayısının artışıyla sonuçlanmıştır. Her ne kadar barbar birliklerinin sayısının artışının Romanın çöküşüne sebep olduğu şeklinde algı olsa da bu net değildir. En azından teoride Romalılar bunlar üzerinde kontrolü sağlayabildiği sürece bu birlikler askeri sisteme katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte M.S. 378 yılında Romalıların Hadrianopolis'te Vizigotlarca mağlup edilmesi Romalılar gibi düzenli bir askeri gücün nasıl yenilmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte askeri sistemin eski işlerliğini yitirdiğini de göstermiştir.

Roma askeri sistemi bir anda çökmemiş krallıktan imparatorluğa dönüşmesinde olduğu gibi kademe kademe gerçekleşmiştir. Zaman zaman yapılan düzenlemeler imparatorluğun sadece ömrünü uzatmıştır. Doğu yarısı ise merkezi idarenin uzak bölgelerde kontrolü sağlayabilmesi, sınır uzunluğunun çok uzun

olmaması, zengin vergi kaynaklarıyla askeri insan gücü bulmakta zorlanmaması ve saldırılara daha az maruz kalması gibi nedenlerle askeri kurumlarıyla birlikte 1453 yılına kadar ayakta kalmayı başarmıştır.

ÖZET

ROMA ASKERİ SİSTEMİ (M.Ö. 753-M.S. 476)

Şenol YURDAKUL

Tarih/Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2013

Danışman: Yard. Doç. Dr. Hülya Boyana

“Roma Askeri Sistemi (M.Ö. 753-M.S. 476)” adlı bu tez krallık, cumhuriyet ve imparatorluk yönetimleri altında Roma askeri sisteminin temel öge ve kurumlarının neler olduğu ve bu öge ve kurumların Roma’nın imparatorluğa dönüşmesinde ne gibi katkılar sağladığı soruları üzerine temellendirilmiştir. Çalışmanın hazırlanmasında askeri açıdan önem taşıyan Hellen-Latin literatürüne ait eserler taranarak konuyla ilgili kısımların çevirisi yapılmış ve elde edilen bilgiler ikinci el kaynak yazarlarının düşünceleriyle desteklenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Roma ordusunun krallık, cumhuriyet ve imparatorluk yönetimleri altında siyasal ve toplumsal olaylara bağlı tarihsel gelişimi ele alınarak askeri sistemi kurumsal yapıya kavuşturan olaylardan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Roma askeri sisteminin temel öğelerinden lejyonların oluşumu, yapısı ve fonksiyonları ile lejyonerlerin askere alınma işlemleri, eğitimleri, görev süreleri, terhisleri, emekli askerler (*veterani*), süvariler, müttefik devlet askeri birlikleri (*socii*), yardımcı birlikler (*auxilarii*), *praetor* muhafız birlikleri (*praetoriani*), şehir *cohors*’ları (*cohortes urbanae*), ağır zırhlı süvariler (*cataphractarii*), sahra birlikleri (*comitatenses*), sınır birlikleri (*limitanei*), Roma Donanması, Roma askeri makamları ve kumanda yapısı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde kuruluştan imparatorluğun batı yakası çökünceye kadar olan süreçte Roma ordusu tarafından uygulanan savaş taktik ve formasyonları üzerinde durularak bunların güçlü ve zayıf yönleri ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde M.Ö. 753-M.S. 476 yılları arasını kapsayan süreçte Roma askerleri tarafından kullanılan temel savaş silah ve ekipmanları, Roma askeri kıyafetleri, ordu sembol ve sancakları, askeri enstrüman ve çadırlar üzerinde durulmuştur.

Beşinci bölümde Roma askeri sisteminde önemli bir yeri olan tahıl, gıda, yem, yakıt ve ekipman tedariki gibi lojistik hizmetler ile askeri ulaştırma üzerinde durulmuştur. Yine askeri mühendislik bağlamında ordugâh inşası, ordugâh tip ve yapısı, kuşatma araç ve gereçleri, ağır silahlar ile askeri bayındırlık hizmetleri de bu bölümde ele alınmıştır.

Altıncı bölümde askeri disiplin ve motivasyonu sağlayan ödül ve ceza sistemi ile ordu dini ve inancı üzerinde durulmuştur.

Yedinci bölümde ise Roma'nın kuruluşundan Batı Roma'nın yıkılışına kadar olan süreçte askeri bürokrasi ve askeri bütçe hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Askerlik, Roma, Askeri lojistik, Askeri Mühendislik, Roma Donanması

ABSTRACT

ROMAN MILITARY SYSTEM (753 BC - A.D. 476)

Şenol YURDAKUL

History / Ancient History

Ankara University, Institute of Social Sciences, August 2013

Advisor: Ass. Prof. Dr. Hülya Boyana

The thesis inquires into the main elements and institutions of Roman military system under the kingship, republican and imperial administrations, their roles in the transformation of Roman State into an empire. For the thesis, many works in the Hellenistic-Latin literature concerning the military system are referred, and its most relevant parts are translated as these references are substantiated by the secondary literature.

In the first chapter, I discuss historical development of the Roman military system under the kingship, republican and imperial administrations, emphasizing the political and social events that consolidated the system in a firm institutional structure.

In the second chapter, I discuss the main elements of this military system such as the formation, structure and functions of the legions, and their recruitment procedures, their training, their tenures, their discharges, veteran soldiers (*veteranii*), Roman cavalry, allied military garrisons (*socii*), auxiliary troops (*auxilarii*), praetorian guard (*praetoriani*), urban cohorts (*cohortes urbanae*), heavy armored cavalry (*cataphractarii*), Roman field army (*comitatenses*), border garrisons (*limitanei*), Roman navy, Roman military posts and command structure.

In the third chapter, I discuss the weak and strong aspects of the Roman military tactics, strategies and formations from the foundation to the decline of Western part of the Empire.

In the fourth chapter, I discuss the basic weaponry and equipment, military garments, military symbols and banners, military instruments and tents of the Roman military in the period M.Ö. 753-M.S. 476.

In the fifth chapter, I discuss logistics of Roman military such as provision of cereals, aliments, feeds, fuels, and equipments as well as the military transportation. Especially the types, structure, and construction of military camps, instruments and implements for siege, heavy artillery and military public works are mentioned.

In the sixth chapter, I discuss the reward and punishment system that promoted the discipline and motivation in the Roman military system especially with reference to Roman religion.

In the seventh chapter, I discuss the military bureaucracy, military budget, and wage system from the early times of Roman Empire to the collapse of the Western Empire.

Keyword: Military, Military Service, Roman Empire, Military Logistics, Military Engineering, Roman Navy

KAYNAKÇA

A. ANTİK KAYNAKLAR

(Lexicon Der Alten Welt esas alınmıştır.)

Amm.; Ammianus Marcellinus, **Res Gestae**

App.; Appianus, **Historia Romana**

App.civ., Appianus, **Bella civilia**, V.2.17.

Arr.Takt.; Arrianus, **Taktika**

Caes. Civ; C. Iulius Caesar, **De Bello Civili**

Caes.Gall.; C. Iulius Caesar, **De Bello Gallico**

[Caes.]; Pseudo-Caesar, **De Bello Africo**

Cic.; M. Tullius Cicero, **Philippicae**

Cod. Theod.; **Codex Theodosianus**

Dio Cass.; Dio Cassius, **Rhomaïke**

Dion. Hal.; Dionysios v. Halikarnas, **Antiquitates Romanae**

Eut.; Eutropios, **Breviarum ab Urbe Condita**

Frontin.; Frontinus, **Strategemata**

Hist. Aug., **Historiae Augustae Scriptores**

Hyg. Hyginus, **De Munitionibus Castrorum**

Ios.; Iosephus, **Bellum Iudaicum**

Iuv.; Iuvenalis, **Saturae**

Liv.; T. Livius, **Ab urbe condita**

Plin.; Plinius d. A., **Naturalis Historia**

Plin.; Plinius d.j., **Epistulae**

Plut.; Plutarchus, **Bioi Paralelloi**

Poly., Polybios, **Historiai**

Polyain.Strat.; Polyainos, **Strategika**

Pseudo-Hyginus, **De munitionibus castrorum**

Res Gestae Divi Augusti

Sall.Iug., Sallustius, **De Bello Iugurthino**

Suet.; C. Suetonius Tranquillus, **De vita Caesarum**

Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, Çev. N. Güvenç, Alter Yay., Ankara 2008.

Tac.Agr.; Cornelius Tacitus, **Agricola**

Tac.Ann.; Cornelius Tacitus, **Annales**

Tac.Hist.; Cornelius Tacitus, **Historiae**

Veg.; Vegetius Renatus, **Epitome rei militaris**, Trans. N. P. Milner, Liverpool 1993.

Vitr.; Vitruvius, **De Architectura**

Zos.hist.; Zosimos, **Historia Nova**

B. MODERN KAYNAKLAR

ADKINS, L., R. A. Adkins,, **Handbook to Life in Ancient Rome**, New York 2004.

AKŞİT, O., **Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27- M.S. 192)**, İstanbul 1976.

ALSTON, R., **Soldier And Society in Roman Egypt**, London & New York 1995.

ANGLIM, S., P.G. Jestice, R.S. Rice, M. Rusch, J. Serrati, **Fighting Techniques of the Ancient World 3000-500 BC.**, New York 2007.

BAGNALL, N., **The Punic Wars 264-146 BC.**, Oxford 2002.

- BAILEY, C., **The Religion of Ancient Rome**, London 1907.
- BARROW, R. H., **Romalılar**, Çev. E. Gürol, İstanbul 2006.
- BETTANY, G. T., **Dünya Dinleri Ansiklopedisi**, Çev. A. Aydoğan, İstanbul 2005.
- BISHOP, M. C., J. C. N. Coulston, **Roman Military Equipment, From the Punic Wars to the Fall of Rome**, Oxford 2009.
- BOADWRIGHT, M. T., D. J. Gargola, R. J. A Talbert, **The Romans From Village to Empire**, New York 2004.
- BOSCH, C., **Roma Tarihinin Anahatları**, Çev. S. Atlan, İstanbul 1940.
- BRADFORD, A. S., P. M. Bradford, **With Arrow, Sword and Spear A History of Warfare in the Ancient**, 2001.
- BRENNAN, T. C., **The Praetorship in the Roman Republic**, New York 2000.
- BUNSON, M., **Encyclopedia of the Roman Empire**, New York 2002.
- BURGAN, M., **Empire of Ancient Rome**, New York 2009.
- CAMPBELL, B., **The Roman Army 31 BC-AD 337 A Sourcebook**, London 1994.
- CAMPBELL, B., **War and Society in İmperial Rome 31 BC- AD 284**, London 2002.
- CAMPBELL, B., **Greek And Roman Military Writers**, London 2004.
- CAMPBELL, D. B., B. Delf, **Greek and Roman Siege Machinery 393 BC- AD 363**, Oxford 2003.
- CASSON, L., **Antikçağ'da Denizcilik ve Gemiler**, Çev. G. Ergin, İstanbul 2002.
- CHEESMAN, G. L., **The Auxilia of the Roman İmperial Army**, Oxford 1914.
- CHRISSANTHOS, C. G., **Warfare in the Ancient World From the Bronz Age to Fall of Rome**, Westport & London 2008.
- CLAUSEWITZ, C. W., **Savaş Üzerine**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul 2003.
- CLELAND, L., G. Davies, L. L. Jones,, **Greek And Roman Dress From A to Z**, London 2007.
- CONNOLY, P., **Greece and Rome at War**, London 1998.

- CONNOLLY, P., **Tiberius Claudius Maximus: The Legionary**, Oxford 2003.
- CORNELL, T., J. Matthews, **Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Roma Dünyası**, Çev. Ş. Karadeniz, İstanbul 1988.
- COWAN, R., **İmperial Roman Legionary AD 161-284**, Oxford 2003a.
- COWAN, R., **Roman Legionary (58 BC-AD 69)**, Oxford 2003b.
- COWAN, R., **Roman Battle Tactics 109 BC-AD 313**, Oxford 2007.
- D'AMATO, R., **Roman Centurions 31 BC-AD 500**, Oxford 2012.
- D'AMATO, R., **İmperial Roman Naval Forces 31 BC-AD 500**, New York 2009.
- DAILY, K. N., **Mythology A to Z Greek and Romen Mythology**, New York 2009.
- DALY, G., **Cannae The Experience of Battle in the Second Punic War**, London 2002.
- DAWSON, D., **The Origins of Western Warfare Militarism and Morality in the Ancient World**, Colorodo 1996.
- DEMİRCİOĞLU, H., **Roma Tarihi I (Menşelerden Akdeniz'de Hâkimiyet Kurulmasına Kadar)**, Ankara 1953.
- DEVELİ, Ö., **Antikçağ'da Kuşatmalar**, N. Başgelen (ed.), İstanbul 2009.
- DIAKOV, V. N., S. İ. Kovalev, **İlk Çağ Tarihi- 2 Roma**, Çev. Ö. İnce, İstanbul 2008.
- DUNSTAN, W. E., **Ancient Rome**, Lanham 2011.
- ERHAT, A., **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul 2010.
- FERGUSON, J., **The Religions of the Roman Empire**, H. H. Scullard (ed.), London 1970.
- FIELDS, N., **The Roman Army of the Principate 27 BC- AD 117**, Oxford 2009.
- FORSYTHE, G., **A Critical History of Early Rome From Prehistory to the First Punic War**, Berkeley 2005.
- FREEMAN, C., Mısır, **Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Çev. S. K. Angı, Ankara 2010.

- GABBA, E., **Republican Rome, The Army and the Allies**, Berkeley & Los Angeles 1976.
- GABRIEL, R. A., **Soldiers Lives Through History: The Ancient World**, London 2007.
- GILLIVER, K., A. Golsworthy, M. Whitby, **Rome At War Caesar And His Legacy**, UK & USA 2005.
- GOLDSWORTHY, A., **The Complete Roman Army**, London 2003.
- GOLDSWORTHY, A., **How Rome Fall**, USA 2009.
- GOODMAN, M., **Roman World 44-180**, London & New York 1997.
- GREGORY, T. E., **Bizans Tarihi**, Çev. E. Ermert, İstanbul 2011.
- HARKNESS, A., **The Military System of the Romans**, New York 1887.
- HARRIS, W.V., **War and İmperialism in Republican Rome 327-70 B.C.**, New York 1985.
- HUMPHREY, J. W., **Ancient Technology**, Westport 2006.
- ISAAC, B., **The Limits of Empire-The Roman Army in the East**, Oxford 2000.
- İPLİKÇİOĞLU, B., **Ephesus Yazıtları Işığında İmparator Diocletianus’a Kadar Roma Şövalyeleri Sınıfı ve Asia Eyaletindeki Resmi Görevlileri**, Ankara 1993.
- İPLİKÇİOĞLU, B., **Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları**, İstanbul 2007.
- JUDSON, H. P., **Caesar’s Army**, Boston 1888.
- KENNEDY, D., **The Roman Army in Jordan**, Counsil for British Research in the Levant, London 2004.
- KEPPIE, L., **The Making of the Roman Army From Republic to Empire**, Oklahoma University Press 1998.
- KUPPIER, K. (ed.), **Ancient Rome From Romulus And Remus to the Visigot İnvacion**, New York 2011.

- LANDELS, J. G., **Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik**, Çev. B. Bıçakçı, Ankara 1996.
- LE BOHEC, Y., **The Imperial Roman Army**, London 1994.
- LEE, A. D., **War in Late Antiquity, A Social History**, UK 2007.
- LEONARD, H., **Hellen-Latin Eskiçağ Bilgisi**, Çev. S. Baydur, İstanbul 1953.
- LUTWAK, E. N., **The Grand Strategy of the Roman Empire From the First Century A.D. to the Third**, Baltimore 1976.
- MACDOWALL, S., G. Embleton, **Late Roman Infantrymen AD 236-565**, London 1995.
- MACDOWALL, S., **Late Roman Cavalrymen AD 236-565**, Oxford 2002.
- MACHIEVELLI, **Askerlik Sanatı**, Çev. N. Güvenç, İstanbul 2008.
- MACMULLEN, R., **Soldier And Civilian in the Later Roman Empire**, Cambridge 1967.
- MACMULLEN, R., **Enemies of the Roman Order**, Cambridge 1966.
- MALAY, H., Sılay, H., **Antik Devirde Gladyatörler**, İstanbul 1991.
- MCCALL, J. B., **The Cavalry of the Roman Republic**, London 2002.
- MCGEOUGH, K. M., **The Romans**, New York 2009.
- MCNAB, C. (ed.), **The Roman Army The Greatest War Machine of the Ancient World**, Great Britain 2010.
- MONTAGU, J. D., **A Chronological Compendium of 667 Battles to 31 B.C. from the Historians of the Ancient World**, London 2000.
- NOSSOV, K., **War Elephants**, Oxford & New York 2008.
- PARKER, H. M. D., **The Roman Legions**, Oxford 1928.
- PETERSON, D., **The Roman Legions Recreated in colour Photographs**, Great Britain 1998.
- PHANG, S. E., **Roman Military Service Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate**, New York 2008.

- RICHARDSON, J., **Roman Provincial Administration 227 BC to AD 117**, London 2001.
- ROTH, J. P., **The Logistic of the Roman Army At War (264 B.C-AD 235)**, W. V. Harris (ed.), Leiden 1999.
- ROUX, P. L., **Roma İmparatorluğu**, Çev. İ. Yerguz, Ankara 2006.
- SAGE, M., **The Republican Roman Army A Sourcebook**, New York & London 2008.
- SANTASUOSSO, A., **Soldiers, Citizens the Symbols of War From Classical Greece to Republican Rome, 500–167 BC.**, Oxford 1997.
- SANTASUOSSO, A., **Storming The Heavens Soldiers, Emperors, And Civilians in the Roman Empire**, USA 2001.
- SAXTORPH, N. M., **Warriors and Weapons 3000 B.C.-A.D. 1700**, London 1972.
- SCULLARD, H. H., **A History of the Roman World 753 to 146 BC**, London t.y.
- SEKUNDA, N., McBride, A., **Republican Roman Army 200-104 BC.**, London 1986.
- SEKUNDA, N., Northwood, S., **Early Roman Armies**, Oxford 2001.
- SIDEBOTTOM, H., **Ancient Warfare A Very Short Introduction**, Oxford 2004.
- SIDNELL, P., **Warhorse Cavalry in Ancient Warfare**, London 2006.
- SIMKINS, M., **The Roman Army From Hadrian to Constantine**, Oxford 1999.
- SIMKINS, M., **The Roman Army From Caesar to Trajan**, Oxford 2000.
- SOUTHERN, P., Dixon, K. R., **The Late Roman Army**, London 1996.
- SOUTHERN, P., **The Roman Empire From Severus to Constantine**, London 2001.
- SOUTHERN, P., **The Roman Army: a social and institutional history**, Santa Barbara & California 2006.
- SPEIDEL, M. P., **Riding for Caesar, The Roman Emperor's Horse Guard**, Taylor & Francis Ltd. e-library, 2005.

- STARR, C. G., **Antikçağ'da Deniz Gücü**, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2000.
- SUMNER, G., **Roman Army Wars of the Empire**, London 1997.
- SUMNER, G., **Roman Military Clothing (2) AD 200-400**, Great Britain 2003.
- SUMNER, G., **Roma Military Dress**, Great Britain 2009.
- TEKİN, O., **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 2010, İstanbul 2010.
- TORR, C., **Ancient Ships**, Cambridge 1895.
- TREADGOLD, W., **Byzantium and Its Army 284-1081**, California 1995.
- TREVER, A. A., **History of Ancient Civilization: The Roman World**, Vol. II, New York 1939.
- WARD-PERKINS, B., **The Fall of Rome and the end of Civilization**, USA 2005.
- WATSON, G. R., **The Roman Soldier**, Great Britain 1969.
- WEBSTER, G., **The Roman Army**, Chester 1936.
- WILCOX, P., **Rome's Enemies (3), Parthians & Sassanid, Persians**, Oxford 2001.

C. MAKALELER

- ANDO, C., "The Army and the Urban Elite: A Competition for Power", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 359-378.
- BOWMAN, A. K., "Roman Military Records From Vindolanda", **Britannica**, Vol. 5, 1974, s. 360-375.
- BROADHEAD, W., "Colonization, Land Distribution, and Veteran Settlement", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 148-163.
- BRUNT, P. A., "Laus Imperii", in: **Imperialism in the Ancient World**, P. D. A. Garnsey, C. R. Whittaker (eds), Cambridge 1978, s. 158-191.
- CAGNIART, P., "The Late Republican Army (146–30 BC)", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 80-96.

- DE BLOIS, L., “Army and General in the Late Roman Republic”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 165-180.
- DE LIGT, L., “Roman Manpower and Recruitment During the Middle Republic”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 114-131.
- DEMİRCİOĞLU, H., “Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında”, **TAD**, V / 8, Ankara 1967, s. 443-459.
- ELTON, H., “Army and Battle in the Age of Justinian (527–65)”, **A Companion to the Roman Army**, in: P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 532-550.
- ELTON, E., “Military Force”, in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, P. Sabin ve diğerleri (eds.), Vol. II, Cambridge 2008, s. 270-309.
- ERDKAMP, P., “War and State Formation in the Roman Republic”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 96-113.
- FLOWER, H. I., “Spectacle and Political Culture in the Roman Republic”, in: **The Cambridge Companion to the Roman Republic**, H. I. Flower (ed.), Cambridge 2004, s. 322-343.
- FORSYTHE, G., “The Army and Centuriate Organization in Early Rome”, in: **A companion to the Roman army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 24-41.
- FUENTES, N., “The Roman military tunic”, in: **BARi 336: Roman military equipment: the accoutrements of war**, M. Dawson (ed.), Oxford 1987, s. 41-71.
- GARNSEY, P. D. A., “Rome’s African Empire Under The Principate”, in: **İmperialism in the Ancient World**, P. D. A. Garnsey, C. R. Whittaker (eds.), Cambridge 1978, s. 223-254.
- GILLIVER, K., “The Augustan Reform and the Structure of the Imperial Army ”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 183-200.
- GILLIVER, C. M., “Battle”, in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, P. Sabin ve diğerleri (eds.), Cambridge 2008, s. 122-158.

- GOLDSWORTHY, A., “Julius Caesar and the General as State”, in: **Makers of Ancient Strategy From the Persian Wars to the fall of Rome**, V. D. Hanson (ed.), Princeton 2010, s. 206-226.
- HANEL, N., “Military Camps, *Canabae*, and *Vici*. The Archaeological Evidence”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 395-416.
- HEATHER, P. J., “Holding the Line Frontier Defense and the Later Roman Empire”, in: **Makers of Ancient Strategy From the Persian Wars to the fall of Rome**, V. D. Hanson (ed.), Princeton 2010, s. 227-246.
- HEKSTER, O., “The Roman Empire”, in: **The Edinburgh Ancient to Greece and Rome**, E. Bispham ve diğerleri (eds.), Edinburgh 2008, s. 108-113.
- HERZ, P., “Finances and Costs of the Roman Army”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 306-322.
- HOYOS, D., “The Age of Overseas Expansion (264–146 BC.)”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 63-79.
- KAYA, M. A., “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, **TAD**, XXIV / 38, 2005a, s. 11-30.
- KAYA, M. A., “Roma Lejyonerleri ve Anadolu”, **TAD**, XXIV/ 37, 2005b, s. 87-98.
- KAYA, M. A., “Roma İmparatoru Septimus Severus Döneminde Anadolu”, **TAD**, XXV / 39, 2006, s. 27-48.
- KEHNE, P., “War and Peacetime Logistics: Supplying Imperial Armies in East and West”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 323-338.
- KEPPIE, L., “The Army and The Navy [43 BC – AD 69]”, in: **Legion and Veterans Roman Army Papers 1971-2000**, XII, M. P. Speidel (ed.), Stuttgart 2000a, s. 20-49.
- KEPPIE, L., “The Changing of the Roman Legions (49 BC-AD 69)”, in: **Legions And Veterans: Roman Army Papers, 1971-2000**, XII, M. P. Speidel (ed.), Stuttgart 2000b, s. 50-63.
- LIEBESCHUETZ, W., “Warlords and Landlords”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), s. 479-494.

- LIM, R., "Late Antiquity", in: **The Edinburgh Ancient to Greece and Rome**, E. Bispham ve diğeri (eds.), Great Britain 2008, s. 114-120.
- LOMAS, K., "İtaly during the Roman Republic 338-31 B.C.", in: **The Cambridge Companion to the Roman Republic**, H. I. Flower (ed.), Cambridge 2004, s. 199-224.
- MEUCCI, R., "Roman Military Instrument and the Lituus", **The Galpin Society Journal**, Vol. 21, 1989, s. 85-97.
- MOSCA, G., "Roma ve Ortaçağ-Siyasi Müessese ve Doktrinler", Çev. M. Öztürk, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, III / 2-4, 1946, s. 532-564.
- PHANG, S. E., "Military Documents, Languages, and Literacy", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 286-305.
- POBJOY, M., "The Roman Republic", in: **The Companion to Ancient Greece And Rome**, E. Bispham ve diğeri (eds.), Edinburg 2008, s. 102-107.
- POTTER, D., "The Roman Army and Navy", in: **The Cambridge Companion to the Roman Republic**, H. I. Flower (ed.), Cambridge 2004, s. 66-88.
- RAAFLAUB, K. A., "Introduction: Searching for Peace in the Ancient Word", in: **War and Peace in the Ancient World**, K. A. Raafub (ed.), USA 2007, s. 1-33.
- RATHBONE, D., "Military Finance and Supply", in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, Vol II, P. Sabin ve diğeri (eds.), Cambridge 2008, s. 158-175.
- RAWLINGS, L., "Army and Battle During the Conquest of Italy (350–264 BC.)", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 45-62.
- RICH, J., "Warfare and the Army in Early Rome", in: **A Companion to the Roman army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 7-23.
- ROSENSTEIN, N., "Military Command, Political Power, and the Republican Elite", in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 132-147.
- RÜPKE, J., "Roman Religion - Religions of Rome", in: **A Companion to Roman Religion**, J. Rüpke (ed.), USA 2007, s. 1-9.

- RÜPKE, J., Herz, P., “Emperors: Caring for the Empire and Their Successors”, in: **A Companion to Roman Religion**, J. Rüpke (ed.), USA 2007, s. 304-316.
- SADDINGTON, D. B., “The Evolution of the Roman Imperial Fleets”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 201-217.
- SAYAR, M. H., “Roma İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Süreçlerinde Ordunun Yapısı ile İmparatorluğun Mali Kaynakları Arasındaki Dengenin Oynadığı Rol Hakkında Bazı Düşünceler”, içinde: **Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular –Oluşum, Teşkilat, İşlev -**, F. Emecen (ed.), İstanbul 2008, s. 95-99.
- SCHEIDEL, W., “Marriage, Families, and Survival: Demographic Aspects”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 417-434.
- SIDEBOTTOM, H., “İnternational Relations”, in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, Vol. II, P. Sabin ve diğerleri (eds.), Cambridge 2008, s. 3-29.
- SPEIDEL, M. P., “The Prefect's Horse-Guards and the Supply of Weapons to the Roman Army” in: **Roman Army Studies**, I, M. P. Speidel (ed.), Amsterdam 1984a, s. 329-332.
- SPEIDEL, M.P., “The Cult of the geni in the Roman Army And a New Military Deity”, in: **Roman Army Studies**, I, M. P. Speidel (ed.), Amsterdam 1984b, s. 353-68.
- STICKLER, T., “The Foederati”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 494-514.
- STOLL, O., “The Religions of the Armies”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 451-476.
- STROBEL, K., “Strategy and Army Structure between Septimius Severus and Constantine the Great”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 267-285.
- ŞAHİN, H., “Roma Askeri Diplomaları”, içinde: **Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular –Oluşum, Teşkilat, İşlev -**, F. Emecen (ed.), İstanbul 2008, s. 101-108.

- THORNE, J., “Battle, Tactics, and the Emergence of the *Limites* in the West”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 218-234.
- TREOLAR, A., “The Roman Shield: Polybius VI.23”, **The Classical Review**, 21/1, 1971, s. 3-5.
- TÜRKÖĞLU, G., “Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11/ 2, 2009, s. 251-289.
- UZUNARSLAN, A., “Antik Roma’da Gladyatör Oyunları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.11, 2005, s. 15-58.
- WESCH-KLEIN, G., “Recruits and Veterans”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 435-450.
- WHEELER, E. L., “The Army and the *Limes* in the East”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 235-266.
- WHITBY, M., “Army and Society in the Late Roman World: A Context for Decline?”, in: **A Companion to the Roman Army**, P. Erdkamp (ed.), USA 2007, s. 515-531.
- WHITBY, M., “War”, in: **The Cambridge History of Greek and Roman Warfare**, Vol. II, P. Sabin ve diğerleri (eds.), Cambridge 2008, s. 310-341.
- WHITTAKER, D., “Landlords and warlords in the later Roman Empire”, in: **War and Society in the Roman World**, Vol. V, J. Rich, G. Shipley (eds.), London 1995, s. 277-302.

D. ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜKLER

- ADKINS, L., R. A. Adkins, **Dictionary of Roman Religion**, New York 1966.
- HAMMOND, N. G. L. - H. H. Scullard (eds.), **The Oxford Classical Dictionary**, Oxford 1970.
- ROBERTS, J., (ed.), **Oxford Dictionary of the Classical World, A Compact Guide to the people, places, history, literature, and philosophy of Ancient Greece And Rome**, Oxford 2007.

ROGERS, C. J. (ed.), **The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology**, Vol. I, USA 2010.

SMITH, W. (ed.), **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, London 1842.

WILHELM, T., (ed.), **A Military Dictionary and Gazetteer**, Philadelphia 1881.

D. TEZLER

DOĞANCI, Kamil, **Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosografik Bir İnceleme)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

OLCAY, Turan, **Çanakkale ve Çevresindeki Roma Askeri Kolonileri**, Çanakkale 19 Mayıs Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2008.